

Toplum ve Kuram
Lêkolîn û Xebatên Kurdî

Toplum ve Kuram Yayınları

Toplum ve Kuram Dergisi, İstiklâl Caddesi No: 116
Danışman Geçidi Han Çıkmazı Sokak No:1 Beyoğlu/İstanbul
toplumvekuram@gmail.com
www.toplumvekuram.org

Kitap Dizisi: 9

Sayı Koordinatörleri

Onur Günay

Yayın Kurulu

Adnan Çelik, Ayhan Işık, Bahar Şimşek, Başak Can,
Güllistan Yarkın, Harun Ercan, Mehmet Polatel, Namık
K. Dinç, Nazife Kosukoğlu, Onur Günay, Ronayi Önen,
Ruken Alp, Serhat Arslan, Şerif Derince

Bu Sayıya Destek Verenler

Ali Sarı, Cigerxwin İnce, Elif Çelik, Emre Sünter, M. Haki Dere,
Pınar Yanardağ, Serkan Aktaş, Suat Baran, Zübeyde Karagöz,
GÖÇ-DER

Kapak Tasarımı

Volkan Ölmez

Mizanpaj

Tarkan Togo

Baskı

Berdan Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit.
C Blok, No: 239-216 Topkapı/İstanbul

ISBN

978-605-60675-6-3

Abonelik Koşulları

Yurtiçi Abonelik Bedeli: 2 Yıllık (4 sayı) 60 TL

Türkiye İş Bankası **TL Hesap No:** 10420713656

IBAN: TR480006400000110420713656

Yurtdışı Abonelik Bedeli: 2 Yıllık (4 sayı) 50 EUR / 75 USD

Türkiye İş Bankası **Euro Hesap No:** 10420190812

IBAN: TR970006400000210420190812

Türkiye İş Bankası **USD Hesap No:** 10420190826

IBAN: TR100006400000210420190826

Yukarıda belirtilen hesap numaralarından birine yatırılan
ücreti gösterir dekont (e-dekont da olabilir) tarafımıza
ulaştıktan sonra dergiler adresinize postalanacaktır.
e-posta: toplumvekuram@gmail.com

TOPLUM
— VE —
KURAM
Lêkolîn û Xebatên Kurdî

İçindekiler

Bu Sayıda: 7

“Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?”: 13
Toplum ve Kuram

Portreler: 31

Barış Anneleri: 35
Başak Can

1990’larda Devletin “Sivil Siyaseti” Olarak Zorla Kaybetmeler: 43
Ayhan Işık

Gazi Olayları ve Doksanlarda Devrimci Mahallelerin Yeni Nizamı: 53
Ilgın Erdem

Kürdistan’da Doğa / Ekoloji Katliamı: 61
Serhat Arslan

**Ulusal Kurtuluş, Ayaklanma ve Sınırların Ötesi:
1970’lerden 1990’lara Kürt Hareketi’nin Değişim Dinamikleri: 75**
Ahmet Hamdi Akkaya

**1990’lı Yılların Olağanüstü Hal Rejimi ve Savaş:
Kürdistan Yerellerinde Şiddet ve Direniş: 99**
Adnan Çelik

**Toplumun Sindirme Yöntemi Olarak
Faili Meçhul Cinayetler ve Kent Baskınları: 147**
Vedat Çetin

**Geçici Köy Koruculuğu Sisteminin Toplumda Yarattığı
Dönüşüm ve Korucu Olmanın Kişisel Gerekçelendirmeleri: 177**
Nur Tüysüz

Apoletli Medya: Doksanlı Yıllarda Basın ve İktidar: 203

**Kamusal Politığın Yeniden Yazımı:
90’lı Yıllar İtibariyle Kürd Kültürel Çalışmaları ve Yeni Politik Dil 233**
Engin Sustam

90 Kuşağı: Saçakaltında Buluşanlar: 263
Sibel Öz

İzlenimler “Kuşlar Bile Yoktu”: 277
Ayhan Işık

Katliam Yılları: Diğor Katliamı: 303
Mahmut Alınak

**Şeyh Said’in Kayıp Mezarı: Kürtlerin Egemenlik Mücadelesinde
Hafıza-Mekân Diyalektiği: 307**
Hişyar Özsoy

Özetler: 339

Bu Sayıda

Devletin topyekûn imha konseptinin, Kürdistan'da sadece askeri düzeyde değil toplumsal, ekonomik ve ekolojik anlamda onulmaz yaraların açılmasına neden olduğu 90'lı yıllar, beraberinde kapsamlı bir direniş ağıının serpilişini de getirdi. Dahası, 90'lı yıllar Kürt meselesinin sadece Türkiye ölçeğinde değil uluslararası ölçekte de karşılık bulmaya başladığı bir dönemin başlangıcı oldu. *Toplum ve Kuram*, 90'lı yılların Türkiye siyasal hayatında yol açtığı kırılmaları da gözetmek suretiyle söz konusu dönemi Kürt meselesi bağlamında ele alıyor.

Önceki sayılarda olduğu gibi bu sayıya da dosya kapsamının çerçevesini sunan giriş yazısı ile başlıyoruz. “**Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?**” başlıklı giriş yazısı, bir zamanlar yalnızca Kürtler, ezilenler ve muhalifler tarafından ele alınan, bugün ise hükümet yetkilileri ve iktidara yakın kalemler tarafından da gündeme getirilmeye başlanan 90'lı yıllarda Kürdistan'da savaş temasının hem nasıl bir çerçeveden anlaşılması gerektiğini, hem de bu konuya nasıl yaklaşılmaması gerektiğini ele alıyor. Bunu yaparken, ayrıca 90'larda devletin yaşadığı meşruiyet krizine odaklanılmakta, neoliberal dönemde dönüşen devlet örgütlenmesine yakından bakılmaktadır.

Dosyamızın ilk bölümü, *Toplum ve Kuram: Lêkolîn û Xebatên Kurdî* okurunun aşına olduğu portreler çalışmasıyla başlıyor. Bu bölümünün ilk maddesi **Başak Can** tarafından kaleme alınan “**Barış Anneleri**” başlıklı portredir. Savaşta evlatlarını kaybetmiş Kürt kadınlarının, 1999'daki ateşkes sürecinde kurdukları *Barış Anneleri İnisiyatifi* ve ardından beyaz tülbentleriyle sembolleşen Barış Anneleri'nin barış mücadelesi deneyimini aktaran Can; 90'lardan bugüne kadının Kürt hareketindeki konumunu anlamamızı sağlayacak oldukça önemli bir kesit sunuyor. **Ayhan Işık**'ın

yazdığı “1990’larda Devletin ‘Sivil Siyaseti’ Olarak Zorla Kaybetmeler” isimli portre ise 90’lı yıllar ile özdeşleşen ve devlet politikasının en sert uygulamalarından birisi olan zorla kaybetmeler olgusuna odaklanıyor. Sivillere yönelik devlet siyasetinin korkutma, sindirme ve yok etme aracı olarak başvurduğu zorla kaybettirmelerin doksanlar boyunca ne tür söylem ve pratiklerle gerçekleştirildiğini ortaya koyan yazar zorla kaybettirmelerin hukuksal boyutuna özel olarak değiniyor. Portreler bölümünün bir diğer yazısı ise **İlgin Erdem’in** kaleme aldığı “*Gazi Olayları ve Doksanlarda Devrimci Mahallelerin Yeni Nizamı*” maddesidir. Yazar, *Gazi Olayları* üzerinden 90’lı yıllarda devrimci mahallelerin yeni nizamına odaklanıyor. 12 Mart 1995 günü Gazi Mahallesi’ne düzenlenen kontrgerilla saldırısı sonrasında ortaya çıkan büyük halk ayaklanmasına odaklanan yazar, isyanın kolluk güçleri tarafından orantısız şiddetle bastırılma girişimini ele alıyor. Mevzu bahis olan “bastırma” girişiminin katliam boyutuna ulaşması, bu olayların toplumsal etkisi ışığında, 90’larda gecekondu nüfusunu zapt etmeye yönelik yeni yönetim ve denetim stratejilerine ve bunlara koşut gelişen mobilizasyon ve direniş formlarına bakışı kaçınılmaz kılıyor. **Serhat Arslan** tarafından kaleme alınan “*Kürdistan’da Doğa /Ekoloji Katliamı*” başlıklı son portrede ise, 90’larda devlet şiddetinin Kürdistan coğrafyasında gerçekleştirdiği doğa tahribatına dikkat çekiyor.

Dosyamızın ikinci bölümü ise, doksanlı yıllara farklı açılardan yaklaşan beş ana makale ve bir röportajdan oluşuyor. Bölümün ilk makalesi **Ahmet Hamdi Akkaya** tarafından yazılan “*1970’lerden 1990’lara Kürt Hareketi’nin Yol Haritası*” başlığını taşıyor. Bu makale, Türkiye’de Kürt hareketinin genel gelişim sürecini 1970’lerden 1990’ların sonuna kadarki süreçte makro bir perspektif ile izlemeyi amaçlıyor. Bunu yaparken, Kürt hareketinin tarihini, hareketin söylemi, eylemi, muhtevası, niteliği, örgütlenme ve mücadele tarzı bağlamında tanımladığı kolektif eyleminin ana çerçevesini göz önünde bulundurarak dönemleştirmeyi esas alıyor. Akkaya, PKK’yi; öncelikle ulusal kurtuluş hareketi olarak, ardından bir ayaklanma hareketi olarak ve nihayetinde transnasyonal bir toplumsal hareket olarak iç içe geçmiş üç süreç olarak veya katmanda ele alıyor. Bu dönemleştirme, PKK’nin değişen ideolojik, politik ve örgütsel çizgisi ile yürüttüğü silahlı mücadele ve örgütsel yapısı arasındaki etkileşime de işaret ediyor.

Doksanlı yılları mikro bir perspektif ile ele alan “*1990’lı Yılların Olağüstü Hal Rejimi ve Savaş: Kürdistan Yerellerinde Şiddet ve Direniş*” başlıklı makale **Adnan Çelik**’e ait. Çelik, 1980’lerin ortasından bu yana süregelen iç savaşın doruğa çıktığı 1990-1999 yılları arasındaki dönemi Diyarbakır’ın Kulp (Paşûr), Lice (Licê) ve Silvan (Farqîn) ilçelerine odaklanarak ele alıyor. Adı anılan ilçelerin doksanlı yıllardaki siyasal angajmanlarının daha iyi anlaşılması için de, yüzyıla damgasını vuran yerel siyasal ve toplumsal milat niteliğindeki olaylara kısaca değiniyor. İlçelerdeki toplum-

sal dönüşümler ile siyasal tarihteki kolektif bellek arasındaki süreklilik ve kopuş dinamikleri bu bağlamda çerçevlendiriyor. Çelik, böylelikle PKK ile Türk devleti arasındaki yoğun savaş halinde baskı ve direniş mekanizmalarının belirleyiciliği ile şekillenen yerel hafızaya odaklanıyor.

Dosya kapsamında yer alan üçüncü makale ise **Vedat Çetin**'e ait olup *“Toplumunu Sindirme Yöntemi Olarak Faili Meçhul Cinayetler ve Zorla Kaybetmeler”* başlığını taşıyor. Çetin, kitlesel yürüyüşlerin ve PKK'ye katılımların artış gösterdiği, sivillere yönelik hak ihlallerinin yoğunluk kazandığı 90'ların başlarında aydınlara, gazetecilere, sivil toplum örgütleri üyelerine ve yöneticilerine yönelik faili meçhul cinayetler ve yargısız infazlara odaklanıyor. “Düşük Yoğunluklu Çatışma” adı altında devletin uyguladığı sindirme politikalarının ağır bilançosunu gözler önüne seren Çetin, 90'ların savaş rejimini bütün çıplaklığıyla gözler önüne seriyor.

Nur Tüysüz'ün *“Geçici Köy Koruculuğu Sisteminin Toplumda Yarattığı Dönüşüm ve Korucu Olmanın Kişisel Gereçeklendirmeleri”* başlıklı makalesi, dosya kapsamında yer alan bir alan çalışması. Yazar metin boyunca dünyanın pek çok yerinde uygulamaya konulan isyan karşıtı paramiliter birliklerin Türkiye'deki karşılığını soruştururken 1985 yılında yürürlüğe giren Geçici Köy Koruculuğu sisteminin, 90'lara kadar yerel güvenliğinin tesisi, 90'lar boyunca ise kimliklenme aracı olarak kullanıldığını gösteriyor. Tüysüz, koruculuk sisteminin askeri stratejiler bağlamında PKK'ye karşı verilen mücadelenin bir parçası olmakla sınırlı kalmayarak, var olan toplumsal ve ekonomik yapıyı, güç ilişkilerini ve kimlikleri dönüştürmeyi ve yeniden üretmeyi hedeflediğini belirtiyor. Tüysüz'ün çalışması, Türkiye'de geçici köy koruculuğuna katılımın farklı coğrafyalarda, çatışmanın yoğunluğuna bağlı olarak çeşitlenen araçlar ve motivasyonlarla şekillendiğini saha araştırması üzerinden ortaya koymaktadır.

90'lı yılların savaş tanıklığını yapmış gazeteci-yazar **Ragıp Duran** ile gerçekleştirdiğimiz *“Apoletli Medya: Doksanlı Yıllarda Basın ve İktidar”* başlıklı söyleşi ise dosya kapsamında yer alan söyleşimiz. Medya iktidar ilişkileri konusunda yazılarıyla tanıdığımız Duran'ın söyleşi 90'lar medyasına dair çok önemli gözlemler ve tespitler barındırıyor.

Dosya kapsamındaki son makale ise **Engin Sustam**'a ait. *“Kamusal Politikin Yeniden Yazımı: 90'lı Yıllar İtibariyle Kürd Kültürel Çalışmaları ve Yeni Politik Dil”* başlığını taşıyan makale, 1990'lı yılların Kürt kültürel çalışmalarına yoğunlaşıyor. Sustam, siyasal öznenin kitle hareketleri dışında oluşmaya başlayan mikro-anlatısını kavramsallaştırırken bir dönemin siyasal okumasını yapmakla kalmayıp 90'lı yıllarda şekillenmeye başlayan Kürt siyasal özneliğini de gündemine alıyor. Yazar, 90'lar itibariyle Kürt çalışmaları alanında ortaya çıktığı kabul gören kültürel ve sanatsal çalışma-

lara eğilirken, ortaya çıkan gerilimleri, sembolleri, ritüelleri ve sözlü tarihin görselliğini de dikkate alan bir analize yönelmektedir.

90'lar dosya konusu kapsamında yer alan son başlık ise tanıklıklardan oluşuyor. **“90 Kuşağı: Saçak altında Buluşanlar”** başlıklı ilk tanıklık yazısı **Sibel Öz**'e ait. Öz, bireysel tanıklığı aracılığıyla 90'lı yılların siyasi iklimini, devletin şiddet rejimini, cezaevi deneyimlerini kadın gözünden anlatıyor. **“Abi'ler devrinin sonu”** olarak tanımladığı 90'lar kuşağının hikâyesini **Gezi Direnişi**'ne bağlayan Öz, okuyucuyu kuşaklar meselesinin süreklilikleri ve kopuşları üzerine düşünmeye davet ediyor. İkinci tanıklık hikâyesini, **“İzlenimler: Kuşlar Bile Yoktu”** başlığıyla **Ayhan Işık** yazdı. Göç-Der'in 2007-2008 yılları arasında yürüttüğü ve **Göç Hikâyeleri** isimli kitabın yayımlanmasıyla sonuçlanan araştırma projesinde yer alan Işık, bu yazısında proje kapsamında gerçekleştirilen saha çalışması sırasında karşılaştığı tanıklıkları anlatıyor. Işık, 90'ların ortalarına doğru devlet zoru ile yerinden edilen nüfusun şehir merkezlerine göç etme süreçlerine ve kentsel alanda hayatta kalma stratejilerine dair anlatılarına tanıklık etmenin, anlatıya **“maruz”** kalan araştırmacı üzerindeki etkilerini bizzat kendi deneyimi üzerinden yorumluyor. Işık'ın metnini **Göç Hikâyeleri** kitabındaki anlatılardan birisi takip ediyor. 90'ların son tanıklığı ise **Mahmut Alınak**'a ait. 1987 genel seçimlerinde SHP listesinden Kars milletvekili seçilen Digor doğumlu olan Alınak, **“Katliam Yılları: Digor'da Katliam”** başlığıyla ele aldığı tanıklıkta, 14 Ağustos 1993 günü Digor'da devlet güçleri tarafından sivillere yönelik gerçekleşen katliamı anlatıyor. Olayın gerçekleştiği dönemde HEP-SHP ittifakı listesinden Şırnak milletvekili olarak görev yapmakta olan Alınak, **Digor Katliamı**'nı ayrıntılarıyla anlatıyor.

Dosya dışı tek makalemiz ise **Hişyar Özsoy** tarafından yazılan **“Şeyh Said'in Kayıp Mezarı: Kürtlerin Egemenlik Mücadelesinde Hafıza-Mekân Diyalektiği”** başlıklı çalışma. Türkiye'deki Kürt sorununa dair siyasi ve akademik tartışmaların temel tarihsel temalarından birisi de 1925 Şeyh Said Ayaklanması'dır. Kürt ve Batılı tarihçiler, ayaklanmayı Türk devletinin asimilasyon politikalarına karşı Kürtlerin ilk milliyetçi cevabı olarak tartışırken, Türk resmi tarihi Türklerin “Doğu'ya medeniyet götürme” projelerine karşı gerici bir isyan olarak ele alır. Yazara göre yorum farkına olan bu tarihsel anlatılar iki temel eksiklik noktasında ortaklaşmaktadır. Birincisi, bu anlatılar şeyhin ve arkadaşlarının idam edildikten sonra neden bir mezardan mahrum bırakıldıklarını araştırmıştır ki bu Kürt-Türk ilişkilerinin geçmişinde emsali olmayan bir ölüm-sonrası cezalandırma biçimidir. İkincisi, şeyhin idamını bir isyanın bitişi -hikâyenin sonu- olarak ele almalarıdır. Özsoy'a göre Kürtlerin olay hakkındaki sözlü hikâyeleri ise tam da bu tarihsel anlatıların dışında bırakılana odaklanır: Şeyhin kayıp mezarı ve hâlâ capcanlı olan siyasi mirası. Nitekim sözlü hikâyelerin tarihin dışına itilmiş olanlara odaklanması tesadüf değildir. Aksine, bu durum yazılı

tarihlerin sözlü hikâyeleri, güvenilirliği olmayan kaynaklar olarak görmesi gibi kurumsal bir eğilimin sonucudur. Akademik alanda “güvenilmez” ad-dedilen sözlü tarihi ve yerel hikâyeleri öne çıkaran makalesinde yazar, yazılı tarihin olayı başarısız bir ayaklanma olarak ele alıp geçmişe ötelemesine/ indirgemesine karşın, Kürtlerin ayaklanmaya dair sözlü hikâyelerinin geçmiş ile “burası ve şimdi” arasında etkin bir bağ kurarak geçmiş şimdiiye taşıdığını, şeyhin mirası ile kayıp mezarı etrafında çoğu zaman “*mesiyaniik*” karaktere sahip ve hâlâ devam eden bir direniş hikâyesi ürettiklerini gözler önüne seriyor.

“Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?”

Toplum ve Kuram

Klee'nin 'Angelus Novus' adlı bir tablosu var. Bakışlarını ayıramadığı bir şeyden sanki uzaklaşıp gitmek üzere olan bir meleği tasvir ediyor: Gözleri faltaşı gibi, ağzı açık, kanatları gerilmiş. Tarih meleşinin görünüşü de ancak böyle olabilir, yüzü geçmişe çevrilmiş. Bize bir olaylar zinciri gibi görünenleri, o tek bir felaket olarak görür, yıkıntıları durmadan üst üste yığıp ayaklarının önüne fırlatan bir felaket. Biraz daha kalmak isterdi melek, ölüleri hayata döndürmek, kırık parçaları yeniden birleştirmek... Ama Cennet'ten kopup gelen bir fırtına kanatlarını öyle şiddetle yakalamıştır ki, bir daha kapayamaz onları. Yıkıntılar gözlerinin önünde göğe doğru yükselirken, fırtınayla birlikte çaresiz, sırtını döndüğü geleceğe sürüklenir. İşte ilerleme dediğimiz şey, bu fırtınadır.

Walter Benjamin, *Tarih Kavramı Üzerine*

1959 yılında yazdığı “Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?” isimli makalesinde Theodor W. Adorno, Almanya'nın geçmişiyle ve nasyonal sosyalizmle ne kadar yüzleşebildiğini tartışır. Adorno'ya göre nasyonal sosyalizm hâlâ yaşamaktadır; ancak onunla ilgili sorulması gereken şudur: “Fazla canavarca olduğu için kendi ölümünden sonra da sürüp giden bir şeyin hayaleti midir, yoksa zaten ölmemiş midir, ağza alınmayacak olanı yapma eğilimi hem insanlarda hem de onları kuşatıp sınırlayan koşullarda yaşamaya devam etmekte midir?” (1999: 122). Savaştan ve soykırımdan onlarca yıl sonra, geçmişin suçlarını mümkün kılan toplumsal koşullar hâlâ yerli yerinde durmaktadır. Suç ve zorbalıkla dolu geçmişten kurtulma gerekliliği

toplumsal bir kabul hâline gelmiştir; ancak bunun yolu sorumluluk almaksızın geçmişin üstüne bir çizgi çekerek konunun kapatılması olmuştur. Arzulanan, geçmişin mümkünse bellekten silinmesidir. Adorno'ya göre İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'sında "faşizmin hâlâ yaşıyor olması, o çok sözü edilen geçmişin işlenmesinin bugüne kadar başarılammış ve kendi karikatürüne, boş ve soğuk unutuşa dönüşerek yozlaşmış olması, faşizmi olgunlaştıran nesnel toplumsal önkoşulların hâlâ geçerli olmasından ileri gelmektedir" (133).

Son yıllarda "geçmiş" ve "tarih" olguları Türkiye ve Kürdistan tarihinde belki de hiç olmadığı kadar gündemleştirilmiş, geçmiş suçlar teker teker dile getirilmeye başlanmış ve fısıltıyla konuşulan tarihsel hakikatler kamusal alanda yüksek sesle dillendirilmeye başlanmıştır. Kürt meselesinde "barış süreci"ne girilmesiyle beraber özellikle 1990'lı yılların, yaygın medya tarafından sıkça gündeme getirildiğini ve bu dönem devlet eliyle işlenmiş suçların bir kısmının medya ve kamusal alanda görünür hâle geldiğini eklemekte fayda var. Her ne kadar bu durum iktidara yakın kalemler tarafından mevcut hükümetin başarısı olarak gösterilmeye çalışılsa da, iddiaların aksine bu durumun 1990'lardan itibaren ciddi bir şekilde güçlenen Kürt hareketinin, toplumsal mücadelelerin ve bu sayede gelişen muhalif kamusal alanın ve eleştirel düşüncenin doğal bir sonucu olduğu öncelikle vurgulanması gereken önemli bir hakikattir. Ancak büyük ölçüde iktidar tarafından kamunun gündemine getirilen tarihsel hadiselerin ne derece bir yüzleşme içerdiği, ortaya atılan hakikat iddialarının tarihsel gerçeklikle ne kadar örtüştüğü ve geçmişin ne kadar işlendiği bir hayli tartışmalıdır. Kuşkusuz tarihle her yüzleşme çabası yeni bir iktidar rejiminin habercisidir, geçmişin ne kadar işlendiği söz konusu tarihsel bağlam içerisinde suç işlenmesini mümkün kılan toplumsal koşullarla ne kadar yüzleşildiğiyle ilgilidir.

Birçok modern ulus-devlet gibi, Türkiye Cumhuriyeti tarihini de bir şiddet ve barbarlık tarihi olarak okumak mümkündür. Ülkenin ve devletin inşası 1915'teki Ermeni Soykırımını ile başlar; ancak, alanlarında uzman tarihçiler tarafından ilk modern soykırımlardan biri olarak kabul edilen 1915, ülke tarihinde daha sonra yaşanacak birçok katliam gibi inkâr edilecek ve toplumsal bellekten silinmesi için büyük çaba harcanacaktır. Müslüman olmayan nüfusun Cumhuriyet kurulmadan önce maruz kaldığı şiddetten, Cumhuriyet'in inşasında yer almış Kürtler de çok geçmeden nasiplenmiştir. Kürtlerin, Cumhuriyet'in kuruluşunda verilen sözlerin tutulmamasıyla yöneldikleri özgürlük mücadeleleri türlü katliamlarla bastırılmaya çalışılmış, savaş aygıtlarıyla devletin şiddet tekeli güçlendirilmiştir. Şeyh Said İsyanı kanlı bir şekilde bastırılmış, Ağrı İsyanı katliamla bastırılmış, Dersim'de ise devlet soykırım ve "iskân" derslerini ne kadar iyi çalıştığını bir kez daha göstermiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet şiddeti,

Türk ve Müslüman kimliği dışındaki etnik ve dinsel farklılıkları ve kurucu Kemalist ideolojiden farklılaşmaya yönelenleri hedef almıştır. Bu durum, devlet terörünün aynılaştırmadığı toplumsal grupları hedef almasının örneği olarak değerlendirilebilir. Ulus devlet tek bir potada eritemediği etnik, dinsel, düşünsel ve siyasi farklılıkları ya imha etme yoluna gitmiş ya da kendi kimliğine ve ideolojisine asimile etmeye çalışmıştır.

Ancak Adorno'nun nasyonel sosyalizm tahlilinden ödünç alarak ifade edersek, tek parti rejiminin, korku ve ıstıraptan başka anlamlar da taşıdığı belirtilmesi gerekmektedir. “Sayısız insan faşizm altında hiç de öyle kötü yaşamamıştır. Terörün sivri ucu, yalnız azınlıktaki ve görece iyi tanımlanmış gruplara yöneltilmişti(r)” (129). Bu dönem Cumhuriyet elitlerinin bir taraftan barbarlıkla üzerine kondukları Ermeni mallarıyla zenginleştiği (Polatel, 2009), öte taraftan da siyasi güçlerini sağladıkları ve bu minvalde iktidar ilişkilerinin de yeniden tarif edildiği yıllardır. Ulus-devletin şiddetine ortaklık ya da sessizlikle verilen örtülü destek, egemenliğin nasıl paylaşıldığına ve bu doğrultuda çıkar paylaşımına işaret etmektedir. Türklüğün bir ayrıcalık hâline geldiği yıllar bu döneme rastlar.

Söz konusu kanlı tarihe rağmen, Türk ulus-devletinin tarihinde hiçbir zaman ne toplumsal düzeyde ne de entelektüel düzeyde geçmiş işlenmemiş, geçmişle yüzleşmenin olanakları yaratılmamıştır. Adorno, yukarıda bahsi geçen yazısında nasyonel sosyalizmin hayaletleriyle/ardıllarıyla uğraşırken geçmişin şimdiki zaman üzerindeki etkisini şöyle açıklar: “Geçmiş, ancak geçmiş olanın nedenleri ortadan kaldırılırsa işlenmiş olabilecektir. Ama nedenler hâlâ süregittiği için, onun büyüğü de bugüne dek kırılmamıştır” (1999: 137). Türkiye'deki şiddet ve barbarlık tarihinin en önemli ayaklarından birisi de buraya yaslanır. Devlet, tekeline aldığı şiddet ve ideoloji aygıtlarının diyalektik işleyişi sayesinde kendi şiddetini meşrulaştırmanın araçlarını ve bilgisini yaratmıştır. Bu bilgi ve bilme biçimleri de çeşitli kurumlar ve metotlarla toplumsal yapıya nüfuz etmiştir. Bahsi geçen bilme biçimleri içerisinde ötekiler, katledilenler ya da direnenler “terörist, barbar ya da düşman” olarak adlandırılmakta, devlet de kendi barbarlığını ve şiddetini söylemsel düzeyde ötekine yansıtmaktadır.¹

Peki, bugün ne olmuştur da özellikle kanlı bir savaşın yaşandığı 1990'lı yıllar ve devletin işlediği tarihsel suçların *bir kısmı* artık sadece Kürtler, ezilenler ve muhalifler tarafından değil, hükümet yetkilileri ve iktidara yakın kalemler tarafından da gündeme getirilmeye başlanmıştır? Özellikle “barış süreci” boyunca görünürlük kazanan bu tartışmalar, iddia edildiği gibi iktidarın demokratikleşme hamlelerinin gösterenleri olarak

1 Epistemik şiddet ve sömürgecilikle ilgili bkz. Taussig 1987. Türk ulus-devlet tarihinde ötekine uygulanan şiddetin epistemik şiddetle olan ilişkisi için bkz. Günay 2013

mı ele alınmalıdır? Neden ülkenin geçmişindeki katliamların sadece bir kısmı gündeme getirilmektedir de topyekûn bir hesaplama gündeme gelmemektedir? Herhangi bir yüzleşme ya da hesaplama yaşanmaksızın bugün gündeme geldiği biçimiyle geçmiş bize ne söyler ve geçmişle yüzleşme söylemi AKP hükümeti için nasıl bir iktidar alanı açar? Bu soruları cevaplamaya geçmeden önce 1990'lı yıllara giden sürece bakmamız elzemdir. Bu yazının nihai amacı *doksanlarda* devletin yaşadığı meşruiyet krizine odaklanarak, neoliberal dönemde dönüşen devlet örgütlenmesine yakından bakmaktır.

Doksanlara Gelirken

“90’ları nasıl anlamalı?” sorusuna gelmeden önce, Kürt/Kürdistan meselesinin tarihsel ve siyasal gerçekliğini hatırlamakta fayda var. Bir ulusun kendi kaderini tayin etme/edememe meselesi olarak tarih sahnesine çıkan bir meseleden söz ediyoruz. Bugün de egemenlik paylaşımı meselesi olarak varlığını yakıcı bir şekilde sürdürüyor. 1920’lerde ne olmak istediğine karar verebilecek örgütlülük düzeyinden ve siyasi koşullardan yoksun olan Kürtler, Orta Doğu’da dört farklı ulus-devlet sınırına bölünen bir coğrafyada birbirlerine “komşu” olarak var olabilmeye mücadelesine girişti. 90’larda on binlerce insanın yaşamını yitirdiği savaşın bu tarihsel kırılmadan bağımsız okunamayacağı açıktır.

Daha detaylı bakılacak olursa, 90’larda yaşanan savaşın da bir tarihselliği var. Kürtlerin tanınma ve kolektif hak talebiyle 1950’lerin sonunda tekrar yöneldikleri mücadelelerinin yirmi beş yıllık bir şiddetsizlik dönemi var. Devletin baskı, asimilasyon ve inkâr politikalarına rağmen ağırlıklı olarak yasal zeminde mücadele veren bir Kürt hareketi 1960’ların sonuna kadar varlığını korudu. Bu yasal zemini kullanma fikri, 1971 darbesi ile ciddi bir yara aldı lakin 70’ler boyunca hâlâ bir seçenek olmaya devam etti. 1970’lerde önce ideolojik çerçevesi ve sonra da benimsediği mücadele yöntemi itibarıyla radikalleşen bu hareket, ilk kitlesel mobilizasyon dalgasını 1970’lerin ikinci yarısında yaşadı. Üniversitelerde okuyan sosyalist gençlerin lokomotif olduğu, Kürt ulusunun kendi kaderini tayin etmesi için başlatılan mücadele, 1970’li yıllarda kentsel alanlarda örgütlenme faaliyeti ile sürdürülürken 1980 darbesi ile sekteye uğradı. Verilen mücadelenin bedeli de ağır oldu. Öyle ki, sonraki on yılını cezaevlerinde, sürgünlerde veya dağlarda, tavizsiz bir baskı rejiminde geçiren bir halk gerçekliği ortaya çıktı. Açıkça söylemekte herhangi bir beis yok; 1984’e kadar Türk devletinin Kürt gençlerinin yürüttüğü mücadeleyi tasfiye edebileceğine olan inancı tamdı. Yasaklama, hapsedme ve mücadelenin maliyetini yükseltme gibi yollarla Kürtlerin kendi kaderlerini tayin etme hakkından muaf tutulabileceğine inanıyordu.

1980'lerin ilk yarısında Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde olanlar, en yerinde tabir ile Kürt hareketi ile Türk devleti arasında yürütülen bir "ontolojik savaş" idi. "Kaybetmek" veya "kazanmak" gibi kavramlarla basite indirgenerek açıklanamayacak bu savaşın temel sonucu, yok olurken yok olmama umudunu sürdürebilme olarak tarif edilebilir. Askeri Cunta henüz hukuksal olarak da Türkiye'yi idare ederken başlatılması planlanan gerilla mücadelesi, *Kürdistan İşçi Partisi*'nin (*Partiya Karkerên Kurdistan*) inisiyatifinde 1984 yılında gidişatı değiştirmeye başladı. Artık geri dönüşü olmayan bir yola girilmişti. 1970'lerden gelen siyasi kadrolar ya politik şiddet üzerinden varlıklarını ve mücadelelerini sürdürebilecek ya da siyaseten yok olacaktı. 1985 yılında bu tehlikeyi atlatan gerilla mücadelesi, 1990'ların başına kadar, kolay kolay tasfiye edilemeyeceğini gösterdi. Kürtlerin on yıllardır kolektif bir biçimde biriktirdikleri yenilmişlik hafızasını tersi istikamete doğru yönlendirebilen bir mücadele süreci başladı. 1990'ların nevi şahsına münhasır bir dönem olarak ele alınmasını gerektiren tarihsel gelişim ise, Kürt hareketinin siyasi pratikler üzerinden yeniden kentlere yönelmesiyle başladı. Gerilla cenazelerinin sahiplenilmesiyle başlayan Serhildanlar aracılığıyla, artık tüm Kürtlerin yaşamını derinden dönüştürecek çok katmanlı yeni bir siyasi mücadelenin temelleri atılacaktı.

Doksanlar ve Devletin Meşruiyet Krizi

Doksanlı yıllar bir yandan şiddet, savaş, zorunlu göç, köy yakmalar ve boşaltmalar, Hizbullah, JİTEM, derin devlet, korucular, kayıplar, faili meçhul cinayetler, cezaevleri, PKK, açlık grevleri ve toplumsal mücadeleler ile anılırken; öte yandan, yükselen siyasal İslam ve kimlik mücadeleleri, hızlı kentleşme ve gecekondulaşma, göç edilen yerlerde dil ve kültür alanlarında yeni mücadele alanlarının açılması, yeniden yapılanan piyasalar ve emek ilişkilerinin dönüşmesini içeriyordu. Kürdistan'da olağanüstü hâl yasalarının ve uygulamalarının sıradanlaştığı bu dönem boyunca devlet ile Kürtler arasındaki en belirleyici ilişki zor ve şiddet oldu. Etnik kimlik temelinde Kürtler ve mezhep çatışması ekseninde Aleviler başta olmak üzere, "öteki"nin maruz kaldığı şiddetin artarak normalleşmesi ve meşrulaştırılması, sadece Kürdistan'da değil Türkiye'nin genelindeki devlet örgütlenmesini ve toplumsal ilişkileri de etkiledi.

Öte yandan doksanlar Kürtler için özgürlük arayışının ve direnişinin kitleselleştiği yıllardır. Bugün Kürtlere ya da 90'lara baktığında salt mağduriyet, yoksulluk ve acı görmek isteyen iktidar yanlısı kalemlerin ve liberal entelektüellerin gör(e)medikleri ya da görmek istemedikleri tarihsel hakikat, bu dönemin başlarında "Kürt hareketinin Türk devletine karşı silahlı mücadele yürüterek milyonlarca Kürdü mobilize etmiş olduğu gerçeğidir" (Toplum ve Kuram, 2011: 17). Kürt hareketinin kullandığı politik şiddet

teknikleri ve örgütlenme stratejileri devletin baskı ve şiddet metotları karşısında Kürtleri mobilize etmiş ve *serhildanlar* aracılığıyla hareket kitleselleşmiştir.² Ancak bugün 90'ların sadece mağduriyet eksenini üzerinden ele alınması ve hatırlanması, Kürtlerin faili olduğu toplumsal mücadeleyi ve direnişi görünmez kılma amacına hizmet etmektedir. Kaba milliyetçi yaklaşımların seyreltiği bu liberal hatırlama biçimi Kürtlerin siyasal iradesini görmezden gelmektedir. Mücadele içinde direnen Kürt özne, mağdur, acı çeken ve ezilen Kürdün gölgesindedir.

Öte yandan, Türk ulus-devlet yapısında 2000'li yılların başında tanık olduğumuz dönüşüm ve yeniden yapılanmayı 90'lı yıllarda yaşanan meşruiyet krizine bir cevap olarak ele almak, dönüşen devlet yapısının sürekliliklerini ve farklılıklarını anlayabilmek için bizlere önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu bağlamda Türk ordusu ve PKK arasında süren savaşın dinamiklerini ve yarattığı toplumsal tahribatı iyi anlamak gerekir. 90'lar savaşın en kanlı yıllarıdır, Kürdistan'da gündelik hayat çatışmalar ve yoğun devlet şiddetinin tahakkümü altındadır. Özellikle doksanlı yılların ilk yarısında Türk ordusu ve paramiliter güçler kontrgerilla faaliyetleriyle sivillere karşı sayısız insan hakları ihlâline imza atmışlardır. Yine bu dönemde savaş hukuku defalarca ihlâl edilmiş, uluslararası literatüre de geçtiği üzere devlet *kirli savaş* yürütmüştür. Binlerce köy koruculuğa zorlanmış, kabul etmeyenlerse yerlerinden yurtlarından edilmiş, işkenceye uğramış ya da öldürülmüşlerdir. "Terörün toplumsal zeminini bitirmek için" binlerce köy ve mezra boşaltılmış, milyonlarca insan yaşadıkları topraklardan zorla koparılmıştır. Zorunlu göç, Kürt hareketinin bölgesel bir iktidar kurma ihtimalini ortadan kaldırmayı hedeflemiş, çatışmanın zeminini kırsaldan kente kaydırmış ve sadece Kürdistan ile ilgili bir mevzu olmaktan çıkarıp Türkiye metropollerine taşımıştır.

90'ların başında Kürdistan'da artan siyasal mobilizasyona cevaben Türk ordusu büyük bütçelerle yeniden yapılandırılmış ve tam anlamıyla bir savaş aygıtına dönüştürülmüştür. OHAL'in ağır bir şekilde uygulanması, koruculuğun dayatılması, köylerin boşaltılması, jandarma içerisinde JİTEM'in,

2 Hem bu kitleselleşme hem de göçle beraber yeni mücadele alanlarının açılması sonucunda özellikle İstanbul merkezli dil ve kültür merkezleri kurulmuş, bu merkezler diaspora özellikleri taşıyan bir hayat yaşayan on binlerce Kürt için kültürel kimliklerinin siyasi kimliklere dönüştüğü yerler olmuştur. Musa Anter'in de aralarında bulunduğu onlarca Kürt aydını ve siyasetçisinin katılımı ile yapılan Mezopotamya Kültür Merkezi ve İstanbul Kürt Enstitüsü'nün açılışları Kürtlerin kolektif hafızasında canlılığını korumakta. Bu merkezler Kürt mücadelesinin Türkiye nezdinde görünür hâle gelmesine, Kürtler nezdinde ise kitleselleşmeye katkıda bulunmuştur. Buradan çıkan tiyatro, edebiyat, sinema kitap yayıncılığı ve özellikle Kom müzik gelenekleri ile bu faaliyetlere karşı devletin her türlü baskı, kapatma ve cezalandırma pratikleri burada anılması gereken gelişmelerdir.

polis içinde de özel timin kurulmasıyla yeni savaş taktikleri geliştirilmiştir. Askeri dilde ‘alan konsepti’ olarak adlandırılan bu strateji ile bataklıkın kurutulması yani Kürt hareketinin her türlü insani ve iktisadi kaynaktan uzaklaştırılması ve izole edilmesi hedeflenmiştir (Akça, 2012: 94). Kürt meselesinin sadece bir “askeri asayiş meselesi” olarak anlamlandırıldığı ve ordunun hegemonyasında geçen bu dönemin insani sonuçları çok ağır olmuştur. Kanlı 92-96 döneminden sonra 90’ların sonuna doğru tarafların yenişemeyeceği ortaya çıkmış ve “Kürt hareketi 1990’lar boyunca kitleselleşirken PKK’nin bağımsız bir Kürdistan kurmaya muktedir olamayacağı da Türk devletinin PKK’yi tasfiye edemeyeceği de 1990’ların sonuna doğru netlik kazanmıştı” (Toplum ve Kuram, 2011: 18).

Devletin savaş stratejileri sonucu kentlere göç etmek zorunda bırakılan milyonlarca Kürt, metropollerdeki kentleşme ve emek süreçlerinin parçası olmuş ve buradaki toplumsal yapıyı ciddi ölçüde etkilemişlerdi. Aynı zamanda Kürdistan’da uygulanan kirliliğe savaşı politikaları devlet yapısının örgütlenmesini değiştirmiş, ortaya çıkan mafya ve çete örgütlenmeleri sadece Kürdistan’da faaliyet göstermemiş, Türkiye’nin batı tarafında da bir hayli etkili olarak, Özal’la beraber dönüşmeye başlayan ekonomik sisteme kolaylıkla entegre olmuşlardı. Türkiye gündemine Kürdistan’daki savaşla değil de Susurluk’taki kazayla giren derin devlet örgütlenmesi, aslında 90’larda Kürdistan’da yaşanan savaşın, bazı güç odaklarının olağanüstü yetkilerle donatılmasının, dönüşen siyasi ve ekonomik yapının doğal bir sonucuydu.

Zorunlu göçle beraber metropollere yerleşen Kürtler, Kürt hareketine ve Kürt meselesine kentlerde de görünürlük kazandırmış, hareketin metropollerde ve Türkiye genelinde oluşturduğu karşıt-kamusallığın zeminini hazırlamışlardır. Mülksüzleştirilen ve yerlerinden yurtlarından edilen Kürtler, arkalarındaki şiddet dolu tarihleriyle şehirlerde Türk ulus-devletinin şiddet ve barbarlıkla dolu tarihinin görünmeyen parçalarını da hatırlatan cemaatler hâline gelmişlerdir: 1915 Ermeni Soykırımı, 6-7 Eylül Olayları, Rum Tehciri gibi Anadolu’lu Hristiyan grupların katliamları ve zorla göç ettirilmeleri bu dönemde hatırlanmaya başlanmıştır (Üstündağ, 2005).

1990’lar bir taraftan baskı rejiminin güçlendiği ve Kürtler için korku imparatorluğunun yaratıldığı bir dönem olmakla birlikte, öte yandan yasal alanda faaliyet gösteren Kürt partilerinin yükseldiği ve Türkiye’de o güne kadar bastırılmış ve ezilmiş diğer grupların maruz kaldıkları devlet şiddetini ifade edebilecek siyasi dilleri bulmaya başladıkları yıllardır. Feministlerin, Kürtlerin, LGBTİ birey ve toplulukların, Ermeni ve Rumların, solcular ve siyasal İslamcı grupların 1990’larda yükselen politik mücadeleleri ve örgütlülükleri Cumhuriyet dönemi boyunca baskılananın geri dönüşünü ve 1980 Darbesi sonrası yaşanan sessizliğin kırıldığını ifade etmektedir.

Doksanlar boyunca devletin Kürdistan'da giriştiği katliamlar ve köy boşaltmaları, Mehmet Ağar ve Sedat Bucak gibi bazı milletvekillerinin mafya liderleri ve paramiliter örgütlenmelerle olan yakın ilişkilerinin açığa çıkması, paramiliter örgütlenmelerin iktidar sahasını arttırması ve derin devletin görünür hâle gelmesi, Sivas katliamı, “Hayata Dönüş” katliamı, uzun süren ekonomik durgunluk ve savaş ekonomisinden ötürü artan borçlar Türk ulus-devleti için bir meşruiyet krizi yaratmıştır. Kemalist devletin meşruiyet krizi ve hegemonik yapıların güç kaybı muhalif politik örgütlerin eylem, pratik ve söylemlerini güçlendirmiştir. Bunun dışında Avrupa Birliği'yle uyum süreci boyunca, Türkiye üzerine hazırlanan raporlar insan hakları ihlalleri, ordunun sivil siyasete etkisi konusunda sert eleştiriler getirmiş, “azınlıkların” ve “etnik grupların” haklarını gündeme taşımıştır. Yaşanan meşruiyet krizi, “derin devlet” adı altında Türk ulus-devletinin ontolojik yapısı ve tarihine ilişkin siyasi, etik ve ahlâki sorunları gündeme getirmiştir.

Devletin yaşadığı meşruiyet krizi, ülkenin neoliberal yeniden yapılanış sürecinde devlet gücünün yeniden düzenlenmesine ve yeniden inşasına sebep olmuştur. Bu süreçle birlikte iktidara gelen AKP, liberal ve İslami entelektüeller tarafından sıklıkla kullanılan “devlete karşı hükümet” mitiyle bahsi geçen muhalif hareketlerin siyasi dillerini ve repertuarlarını yeni ve bambaşka bir anlamlandırma sistemi içinde yeniden kullanarak kendine bir meşruiyet alanı açmıştır. Başta Kürt hareketi olmak üzere devrimci/muhalif hareketlerin kullandığı ve tarihsel hakikatler (katliamlar, soykırımlar ve sömürü) üzerinden devlete karşı örgütlenen bu yeni dil, merkez-çevre çerçevesine indirgenmiştir: Buna göre AKP hükümeti Kemalist devlet elitinin “sekülerlik” iddiasıyla yürüttüğü politikanın “mağduru olan” Müslüman kesimi temsil eden bir sivil hükümettir. “Yeni Türkiye” dönemi için kurucu olan bu argüman, bir taraftan devlet karşıtı muhalif siyasi diller ve söylemler üzerinden halka karşı cürümler işlemiş devlet örgütlenmesinin tasfiyesini savunurken öte yandan bu dil ve söylemleri neoliberal yeniden yapılanmanın ve anlamlandırmanın malzemesi yapmaktadır.³

3 Bu anlatıda Müslüman çevre Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren hep ezilendir, çoğunluk olmasına rağmen hep mağdurdur ve iktidara gelişi her zaman darbelerle engellenen kesimdir. O yüzden de iktidara geldiğinde dahi mağdurdur, her nasılsa, on senelik sağlamlaştırılmış bir iktidar döneminden sonra dahi eski devlet elitleriyle ve “derin devletle” tam anlamıyla baş edemeyecek durumdadır. Doksanların yarattığı meşruiyet krizi ve bunun devlet gücünün yeniden inşasıyla olan ilişkisi, darbe sonrası Özal döneminde yoğun bir şekilde başlayan neoliberal tahakküm süreciyle beraber düşünülmelidir. Neoliberal yeniden yapılanma sürecinde bu iki farklı devlet tahayyülü ve örgütlenmesine devletin şiddet pratikleri ve geçmişle yüzleşme söylemleri eşliğinde bakmak gerekmektedir.

“Yeni” Devlet Örgütlenmesi ve Geçmişle Yüzleşme Söylemi

“Neoliberal reform devleti belirli açılardan ortadan kaldırma taahhüdüyle, ancak devlet kurumları üzerinden ‘gelir’”. *Ethnographies of Neoliberalism* (*Neoliberalizm Etnografileri*, 2009) kitabının girişinde Carol J. Greenhouse, neoliberal devletin en temel çelişmesini sadece kavramsal bir paradoks olarak değil, “gündelik hayatın idaresindeki kişisel ve kolektif irade alanını” (Greenhouse, 2009: 5) karmaşıklaştıran pratik belirsizlikler olarak tanımlamaktadır. Yazara göre, neoliberal yeniden yapılanma ve küreselleşme tek tek devletlerin yoğun çabasıyla mümkün olmaktadır. Türkiye’de geçtiğimiz son on yıllık süreçte, yeni neoliberal devlet, söylemsel olarak sivil hükümet iddiasıyla Kemalist devletten radikal bir kopuş yaşandığına dair bir tezin üstüne inşa edilmiştir. Ancak devlet şiddetinin sürekliliği, materyal, söylemsel ve yönetsel pratiklerin devamlılığı ve ötekinin “özgürlük alanı” bu iki yönetim biçiminin benzerliklerine ve ortaklıklarına işaret etmektedir. Yeniliğe yapılan vurgu, geçmişle yüzleşmeye dair söylemler ve “devlete karşı hükümet” mitiye Türkiye’de neoliberal devletin inşasında temel yönetsel aklın en önemli kurucu özelliklerindedir.

Adalet ve Kalkınma Partisi, 2002 genel seçimlerinde oyların yüzde 34’ünü alarak bir 12 Eylül rejimi ürünü olan yüzde onluk seçim barajının kısıtlayıcılığından da beslenmek suretiyle tek başına iktidara geldi. O günden beri hükümetten ve hükümeti destekleyen entelektüel çevrelerden duyduğumuz en önemli argüman bunun Türkiye tarihinde yeni bir dönem olduğudur. Bu argümana göre, Türk ulus-devletinin tarihinde ilk defa seküler Kemalist devletin mağdurları güç kazanmış ve iktidara gelmiştir. Kendini seküler cumhuriyetin, ordunun ve askeri darbelerin mağduru kabul eden hükümet, ordunun siyaset üzerindeki vesayetine son vereceğine ve bu sayede Türk ulus-devletini demokratikleştirip sivilleştiriceğine dair etkili bir söylem geliştirmiş ve bu sayede ciddi bir destek kazanmıştır. Bu “yeni” dönemde, Cumhuriyet’in kuruluş yıllarından 90’lı yıllara kadar ötekinin ve kültürel/dini farkın *mutlak* inkârından vazgeçilip, ötekine *kısıtlı* bir tanınma verilmiştir.

Ancak bu tanınma, kültürel hakların bireysel haklar etrafında şekillendirildiği ve bunun da sadece dil alanında bazı iyileşmelere indirgendiği bir zeminde ortaya çıktı. Üstelik bu zemin herhangi bir yasal güvenceye kavuşturulmadan, birtakım sınırlı özgürlükler tanınan dillerin isimlerinin dahi zikredilmediği bir bağlamda, önce “Türk vatandaşların gündelik hayatlarında kullandıkları geleneksel dil ve lehçeler” olarak tanımlandığı, sonra da “yaşayan diller” diye dünyada benzeri olmayan bir isimlendirmeyle şekillendi. Bununla beraber, söz konusu adımları Kürt meselesinin “çözülmesi” amacıyla atılan adımlar olarak gösterilmeye çalışılarken, herhangi bir şekilde Kürtlerle karşılıklı bir diyalog içine girilmedi.

Aksine, tüm bu adımların “terörü bitirmek adına” atıldığı argümanı ön plana çıkarıldı. Çatışmasızlık barış ile eş tutulmaya çalışıldı. Hükümet bu yolla bir yandan kendi meşruiyetini sağlamlaştırmayı, diğer yandan da 2000’lerin başından itibaren Kürt hareketi ve diğer Kürt çevreleri tarafından güçlü bir şekilde mücadelesi verilen kültürel ve dilsel haklar mücadelesinin içini boşaltmayı hedefledi.⁴ Oysa, Kürtlerin bu görünür-lüğü sağlama mücadelesi ve kültürel-dilsel taleplerini çok daha geniş bir meşruiyete kavuşturabilmesi süreci ciddi bedeller ödenerek gerçekleşmişti. Daha önce de belirtildiği üzere bu tanıma ve liberal haklar iktidar tarafından verilen/bağışlanan haklar değil, Kürt hareketinin mücadelesinin kazanımlarıydı. Hükümetin istihbarat örgütü MİT üzerinden PKK yetkilileriyle, önce gizli daha sonra da açık “barış” görüşmeleri yürütmeye başlaması böyle bir süreçte gerçekleşti.⁵ Nihayetinde amaç, barışın siyasal bir kazanım değil iktidarın bir lütfu olduğu savını güçlendirmek ve geçerli kılmaktı.

90’lardaki muhalif yapıların ve örgütlerin söylemsel araçlarını ve dillerini yeni bir anlam evreninde kullanan AKP hükümeti, devletin otoriter geleneğiyle yüzleşeceğini iddia ederek Kürt sorununun sivil araçlar ve yollarla çözüleceğini müjdeledi. Bu sayede, yeni yeni ortaya çıkmakta olan sivil toplumdandan da ciddi bir destek kazandı. Yeni resmi tarih yazımına göre, hükümet sivil bir yönetim modeli inşa ederek devlet şiddeti ve baskısına maruz kalan mağdurların haklarını verecekti. Buna göre, milletin seçtiği bu hükümet, derin devlet ve darbe yanlılarıyla mücadele etmeliydi. Buna karşılık olarak da, kendini baskılanmış ya da ezilmiş gören herkes bu hükümeti desteklemeli ve kendi haklarının verilmesini beklemeliydi. Başta Kürtler olmak üzere siyasal aktör olarak siyaset sahnesinde görünürlük talep eden ve bu uğurda mücadele eden kesimleri mağduriyet potasında eriten bu dil, hükümete karşı mücadele eden herkesi derin devletin ekmeğine yağ sürmekle ve merkezde konumlanan Kemalistlerle beraber hareket etmekle itham etmekteydi.

Bu dönemde hiçbir şeyin değişmediğini iddia etmek, geçmişte ve özellikle 1990’larda yaşanan devlet şiddetinin boyutlarını görmezden gelmek olur.

4 Dil hakları ile ilgili atılan adımların eleştirel bir analizi için bkz. Derince 2013.

5 Bu görüşmelerin tarihsel arkaplanı ve eleştirel bir okuması için bkz. Ercan 2013. Belirtmek gerekir ki bu görüşmeler esnasında Barış ve Demokrasi Partisi’nin örgütlenme gücü ve kapasitesini bir hukuk savaşı aracılığıyla yok etmeye çalışıyordu. 2009’dan beri yaklaşık 8000 Kürt siyasetçi ve aktivist savaş rehinelere olarak hapse atıldı. Hapistekiler arasında 6 seçilmiş milletvekili, 70 gazeteci, 36 avukat, 30’dan fazla seçilmiş belediye başkanı ya da eski belediye başkanları, BDP yöneticileri, yüzlerce öğrenci, 140 sendikacı, entelektüeller ve akademisyenler vardı. 1990’larda Kürt siyasetçileri, avukatlar, eylemciler ve insan hakları aktivistlerinin devlet tarafından öldürülmesinin ve kaybedilmesinin yerini, 2000’li yıllarda sivil halka yönelik devlet eliyle işleyen cinayetler ve bu tutuklamalar aldı.

AKP döneminde, devlet ilk defa açık olarak barış görüşmeleri yürüttüğünü söylemiş, Kürtçe televizyon kanalı açmış, Dersim katliamı için özür diler “gibi yapmış” ve Kürdistan gibi kelimeler tabu olmaktan çıkmıştır. En son Diyarbakır mitinginde Ahmet Kaya meselesinin Recep Tayyip Erdoğan tarafından gündeme getirilmesi ve AKP’nin 90’lar konusunda sürekli olarak Kürtlerin hassasiyetlerini siyaset malzemesi olarak kullanması geçmişe ait suçlarla ilgili önemli tartışmalar başlatmıştır. Bu tartışmalar sürekli olarak geçmiş rejimin suçlarıyla yüzleşildiğini iddia eden *Yeni Türkiye* kavramı ile ortaya çıkmaktadır.

Ancak “Yeni Türkiye” tartışmalarında üç önemli konu sistematik olarak gündem dışı bırakılmaktadır. Bunlardan ilki, bahsi geçen kazanımların hükümetin cömertliğinden kaynaklanmadığı, Kürt hareketinin otuz yıllık mücadelesinin ve karşı-hegemonya kurma çabalarının eseri olduğudur. Mevcut hükümet, Kürtlerin yıllardır uğruna mücadele ettikleri talepleri, “makul” ölçülere getirip, evcilleştirerek piyasaya sunarken, bunları kendi başarıları olarak paketlemektedir.⁶ Bu sayede, Kürtleri edilgen ve haklarını almak için beklemesi gereken bir nüfus olarak işaretlemekte, kitlesel mücadele ve ağır bedellerle alınmış hakları AKP demokratisinin emareleri olarak göstermektedir. Bu durum, iktidara yakın basın-yayın organlarının haber örneklerinde de sıklıkla görülmektedir.⁷

İkinci önemli konu ise, Türkiye’de devlet şiddetinin sürekliliği ve geçmişle yüzleşme söylemi aracılığıyla bu sürekliliğin görünmez hâle getirilmesidir. 2002’den sonra iddia edildiğinin aksine, Kürdistan’daki devlet şiddeti sona ermemiş, devletin kolluk güçlerinin bölgedeki insan hakları ve yaşam hakkı ihlalleri devam etmiştir. İçlerinde Uğur Kaymaz’ın, Ceylan Önkol’un da olduğu onlarca Kürt çocuğu bu dönemde öldürülmüştür. Türk Silahlı Kuvvetleri yine bu dönemde PKK’ye karşı defalarca kimyasal silah kullanarak savaş hukukunu ihlâl etmiştir. Kimyasal silahlarla öldürülen gerillaların cenazelerinin kentlere gelmesi sonucunda Diyarbakır’da 2006 yılının Mart ayında büyük bir serhildan yaşanmış, halk ayaklanmış. Yüz binlerce insanın ayaklanmasının ardından başbakanın “çocuk da olsa, kadın da olsa güvenlik görevlileri gereğini yapacaktır” sözünün ardından onlarca insan öldürülmüştür. Yine 2007 yılında paramiliter yapılarla ve devlet güçleriyle ilişkisi olduğu bilinen

6 Sosyolog Bülent Küçük’ün de belirttiği gibi son on yılda devlet şirketleşmiş ve demokratikleşme paketini de bir şiket mantığıyla piyasaya sürmüştür. Bülent Küçük, “Demokratikleşme Maketi Neye Yarar?” *Bianet*, 13 Ekim 2013. <http://www.bianet.org/bianet/toplum/150617-demokratikleşme-maketi-neye-yarar>

7 Burada yeni dönemin Ertuğrul Özkökleri olarak görülebilecek Hilal Kaplan ve Yıldırım Oğur’un çabalarına, *Star*, *Sabah*, *Akit*, *Yeni Şafak* gibi gazetelere dikkat çekmek gerekmektedir.

bir suikastle Hrant Dink öldürülmüştür. Devletin kolluk güçleri ve yasa-
ma organları Tuzla'daki iş cinayetlerinde patronlardan yana tavır almış ve
ölümler devam etmiştir. 29 Aralık 2011 tarihinde, Roboski'de 34 Kürt
köylüsünün bombalanarak katledilişi devlete karşı sivil hükümet iddia-
sının sahteliğini ve sınırlarını ifşa etmiştir. Son olarak da 29 Mayıs 2013
gecesinde başlayan Gezi ayaklanması sırasında devlet Kürdistan'da uy-
gulamaya alışkın olduğu şiddeti İstanbul'un göbeğinde ve bütün ülkede
uygulamıştır.⁸

Bu sürekliliği vurgularken amacımız doksanlardaki despotik rejimin, ik-
tidar ve şiddet aygıtlarının kaba ve çıplak görüntüsü ile bugünün daha
detaylı, incelikli kontrol ve denetim mekanizmalarını eşitlemek değil, ara-
larındaki benzerliklere ve paralelliklere odaklanmaktır. Doksanlarda yaşa-
nan faili meçhuller ve gözaltında kaybetmelerin yerini siyasi gözaltılar, tu-
tuklamalar ve yargı savaşları almıştır. Ordunun siyaseten etkisizleştirilmesi
ülke siyasetinde sivilleşmeye sebep olmamış, yargının siyasal karakterinin
daha da belirginleştiği bir polis-devleti inşa edilmiştir. “Devlet ve Kürt ha-
reketi arasındaki çatışmanın niteliği Kürtlerin kentleşmesiyle ve devletin
kentlerde polisi, yargıyı ve cezaevlerini öncelikli kılmasıyla yeni bir form
kazanmıştır” (Yarkin, 2013: 141). Devlet yapısında yaşanan bu değişimler
bir taraftan ordu ve Cumhuriyet elitleri ile AKP arasındaki kavgayla öteki
taraftan da bu iki güç odağının Kürt hareketine karşı ortaklaştığı ve hare-
ketin de verdiği mücadeleyle koşut olarak meydana gelmiştir. Burada be-
lirtilmesi gereken önemli bir husus da devletin ordusunun, bürokrasisinin
ve hükümetinin Kürdistan'daki hâkimiyet konusunda tamamen uzlaşmış
olmasıdır. Yani Türkiye siyasetini ilgilendiren konularda ordu ve hükümet
arasında sekülerizme, burjuvazinin rengine yönelik belli ayrışmalar varken
Kürdistan'daki hegemonyaya dair –uygulanan yöntemlerdeki önemli fark-
lılıklara rağmen- bir ayrışma ve anlaşmazlıktan söz etmek pek mümkün
görünmüyor.

Geçmişteki devlet şiddetiyle herhangi bir yapısal hesaplaşma yaşanmamış
ve aslında doksanlarda kural olduğu üzere Kürdistan'da görev yapan valiler
ve devlet yetkilileri ödüllendirilip daha da merkezi yerlere kaydırılmıştır.
Şırnak'ta Ceylan Önkol katledildiğinde kaymakam olan Hüseyin Avni
Mutlu, İstanbul'da binlerce insanın yaralandığı, halkın üzerine atılan gaz
bombaları sonucu onlarca insanın gözünü kaybettiği ve Berkin Elvan'ın
öldürüldüğü Gezi ayaklanmasının şiddet yoluyla bastırılması esnasında İst-
anbul valisiydi. Sömürge valilerinin metropollere kaydırılması, sömürge top-

8 Buradaki amaç AKP döneminde yaşanan her türlü devlet şiddetinin bütüncül bir kay-
dını tutmak değil, bu dönemde yaşanmış şiddet olaylarının doksanlar ve öncesindeki
devlet şiddetiyle benzerliğine ve sürekliliğine vurgu yapmaktır.

lumunda yaratılan koşulların metropollere ve merkeze de sirayet etmesini daha da kolaylaştırmaktadır.⁹ Unutulmaması gerekir ki, sömürgece kurulan ilişkiler sadece Kürdistan'ı bağlamamış ve Türkiye'nin her tarafındaki devlet örgütlenmesini değiştirmiştir. Bu bağlamda Gezi eylemlerindeki protestocuların sorduğu “Biz otuz yıldır Kürt meselesini bu medyadan mı öğrendik?” sorusunun sadece bir medya eleştirisi olmadığı, Kürdistan'da yaratılan olağanüstü hâl koşullarının metropollerde de uygulanmasının yarattığı bir çeşit *geç kalmış* farkındalığa işaret ettiği söylenmelidir. Ancak bu geç kalmış idrak hâlinin sadece bilgi eksikliğinden kaynaklandığını düşünmek savaş koşullarını, tanıklık rejimlerini, toplumsal sınırları ve doksanların yarattığı politik öznellikleri anlamak bakımından bir hayli eksik kalacaktır.

Bu geç kalmışlık Kürdistan'da yaşananların bilinmemesiyle ya da duyulmamasıyla ilgili değil, Türkiye tarafında “neyin bilinmemesi gerektiğine dair topluma sirayet etmiş bilgi, davranış ve algılar” (Can, 2014) ile ilişkilidir. “Yeni Bir Tanıklık Rejimi Kurulurken” isimli yazısında Başak Can, tanıklık rejimindeki vurguyu hayatta kalanın, zulüm göreninin tanıklığından çok, seslenilene ve onun bilme sınırlarına çevirir:

Tüm yapısal ve bürokratik engellemelere, sansür ve baskıya rağmen, savaş süresince ve bugüne dek üretilen belge, tanıklık, anlatıların çokluğu bize savaş karşısındaki duyarsızlığın bilginin yokluğu ya da çekilen acıların bilinmeyişi meselesine indirgenemeyeceğinin ipuçlarını veriyor. Ta 1980'lerin ortalarından itibaren savaşın zulmünü gösteren ve kanıtlayan Meclis tutanakları var, yazılı ve sözlü soru önergeleri var, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları, ulusal ve uluslararası insan hakları örgütlerinin, üniversitelerin hazırladıkları raporlar, gazetelerde çıkmış yazı dizileri, röportajlar, gazetecilerin ve yaşayanların tanıklıkları var, yazılmış tezler, adli tıp raporları var. Buralara savaşın bilgisi çoktan kaydedilmiş. Bu bilgilerin çoğu herkese açık, kimisi yaygın bir şekilde dolaşıma girmiş, özellikle son 10 yılda sayılar, resimler ve haberlerle katlanarak artıyor, giderek daha fazla

9 1987 yılında Turgut Özal tarafından ilk OHAL valisi olarak atanan Hayri Kozakçıoğlu dört yıllık görevden sonra, Türk idari sistemindeki en önemli görevlerden birisi olan İstanbul valiliğine atanmış, daha sonra bu görevinden istifa ederek 1995 yılında DYP'den milletvekili olarak meclise girmiştir. Hayri Kozakçıoğlu ve Necati Çetinkaya'dan sonra 1992'de OHAL valiliği görevine getirilen Ünal Erkan da yine 1995 yılında Anavatan Partisi'nden milletvekili seçilmiş, 1996'da kısa süren ANAP-DYP koalisyonunda devlet bakanlığı yapmıştır. (Yüksel, 2014) Kozakçıoğlu ve Erkan döneminde yürütülen kirli savaş, JİTEM ve Hizbullahçıların infazları, faili meçhuller, hak ihalleri ve hapisanelerde yaşanan sistematik işkenceler bölge halkının hafızasında tazeliğini korumaktadır. Kürdistan'da görev yapan mülki amirlerin, kaymakam ve valilerin daha sonra Türkiye metropollerinde prestijli ve önemli görevlere getirilmesi doksanlardan bu yana süren ve sömürgeyle merkez arasındaki sürekliliği kuran önemli bir devlet pratiğidir.

kanalla herkesin gözü önüne seriliyor. Ama bu artan bilgiler ne ırkçılığa son veriyor, ne de geçmişten ders aldırıyor.¹⁰

Türkiye metropollerinde yaşayan toplumsal kesimlerin kayda değer bir bölümünün doksanlar Kürdistanı'nda yaşanan devlet teröründen haberdar olduğu söylenebilir. Toplumsal hafızada yer bulan, dile gelmeyen “kamusal sınırlardan” ve paylaşıldıkları sınırlı alanlardan bahsedebiliriz: Savaşa giden askerlerin tanıklıklarından, dönemin en çok satan gazetelerden biri olan Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanan haberler, Kürdistan'da mecburi “doğu hizmeti” yapan ve sonra Türkiye'nin batısına dönen başta öğretmen ve doktorlar olmak üzere memurların deneyimleri, onların ailelerinin deneyimleri, köyleri yakılan Kürt nüfusunun metropollerde formal/enformel iş alanlarındaki gözle görülür artış, işçi sınıfı ve yoksul mahallelerin Kürtleşmesi, İstanbul'un orta yerinde 1994'te bombalanan Özgür Gündem Gazetesi, dönemin Başbakanı Tansu Çiller'in “elimizde 1000 kişilik liste var” demesinden ardından Bolu-Sapanca-Hendek üçgeninde katledilen Behçet Cantürk, Savaş Buldan, Hacı Karay gibi onlarca Kürt işadamı ve siyasetçisi, faili meçhuller, neredeyse her gün gelen asker cenazeleri ve devlet televizyonlarında pervasızca sergilenen parçalanmış gerilla cenazeleri... Uzayıp giden bu liste, geç kalınmış farkındalıktan ziyade egemen olanın kayıtsızlığını ve suç ortaklığını işaret etmektedir. Dahası, bugün adını koyabildiğimiz geç kalınmış farkındalığın toplumsal zemininin çok cılız olduğu açıktır.

AKP hükümetinin ve devletin geçmişle hesaplaşmak gibi bir derdinin olmadığını yukarıda bazılarına değindiğimiz bugünkü uygulamalarından anlamak mümkündür. AKP hükümetinin, Türk ordusunun 1994 yılında köy bombalamasıyla ilgili Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde görülen bir davanın savunmasında sunduğu beyanat, AKP'nin geçmişle kurduğu ilişkiye ışık tutması bakımından oldukça önemlidir:

26 Mart 1994 günü, güneşli bir sabah her iki köyün erkeklerinin tarlada çalıştığı sırada, üstlerinden geçen askeri uçak ve helikopter gürültüsüne alışık olduklarından aldırmayan kadın, çocuk ve yaşlıların, sağ kalanların ifadeyle, uçaklardan atılan ‘masa büyüklüğündeki’ bombalarla ve açılan yoğun ateşle ya vurularak ya da yıkılan evlerin enkazı altında kalarak ölmüştür.¹¹

Ölenlerin yedisi bebek, çoğu kadın, çocuk ve yaşlıdır. Şırnak'ın Koçağlı köyünden 13 kişi, Kuşkonar köyünden ise 25 kişi hayatını kaybetmiştir.

10 Yazının tamamı için bkz. Başak Can, “Yeni Bir Tanıklık Rejimi Kurulurken”. Zan Enstitüsü Websitesi. <http://zanenstitu.org/yeni-bir-taniklik-rejimi-kurulurken-basak-can/>

11 Bu olayın devamı, AİHM'in kararı ve Türk hükümetinin bu konudaki metni için Hülya Dinçer'in Bianet'te 27 Kasım 2013 tarihinde yayınlanan “Hakikatin Gücü, Barışmanın İmkânı” isimli yazısından yararlanılmıştır. Yazının tamamı için <http://bianet.org/bianet/insan-haklari/151625-hakikatin-gucu-barismanin-imbani>

AİHM, yapılan askeri operasyon ve katliamdan ötürü Türkiye'yi 2 milyon 305 bin Euro tazminata mahkûm etmiştir. Hükümet ise, askeri kaynaklar ve korucuların ifadelerine dayandırdığı savunmasında “başvurucuların hava bombardımanı iddiasını tazminat alabilmek için uydurdıklarını; saldırıları ise Newroz’u kutlamayı reddettikleri için köylüleri cezalandırmak niyetiyle PKK güçlerinin gerçekleştirdiğini” ileri sürdü (Dinçer, 2013). AKP hükümetinin savunması, toplamda 781 kilo ağırlığındaki bu bombaların yabancı bir devletin yardımıyla ya da “helikopterleri olan” PKK tarafından atıldığını iddia eden Tansu Çiller’in yıllar önceki savunmasından bir adım bile ileriye gidememiştir.

Üçüncü ve son olarak söylenmesi gereken, hükümetin kendi meşrebince geçmişle yüzleşirken sergilediği “seçici” tutumdur. “Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, AKP’nin de seçmen kitlesini oluşturan İslamcı ve ultra-milliyetçi kitlelerin gerçekleştirdiği katliamlar –Maraş, Çorum ve Sivas katliamları- resmi tarihin yeniden yazımında hiç yer bulamamışlardır”.¹² 90’lardaki devletin artık bittiğini, değiştiğini ve bunun AKP hükümeti sayesinde gerçekleştiğini söyleyen İslami kesimden entelektüeller bu tarz konularda bir hayli sessizdir. Sivas katliamıyla ilgili yargılamaların 2012’de zaman aşımına uğradığı gerekçesiyle bitirilmesi ya da katliama bizzat katılan isimlerden bazılarının bugün AKP vekili oluşu, AKP’nin geçmişle yüzleşme söyleminin niteliğini gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak, vurgulanması gereken, sadece geçmişle yüzleşme söyleminin yalan olduğu ya da “yeni” devletin dilediği özürlerin sahici olmadığıdır. AKP hükümeti geçmişle yüzleşme söylemiyle, derin devletle hesaplaşma başlığı altında, sorumluluk almadan dilediği özürlerle devletin 1990’lı yıllarda ciddi bir şekilde kaybettiği meşruiyeti geri kazanmakta ve kendisine bu sayede önemli bir iktidar alanı açmaktadır. Devletin içindeki çeteleri tasfiye etmeye çalıştığını söyleyerek derin devletle mücadelesini ciddi bir meşruiyet ve iktidar aracına çeviren AKP, bizlere bu çetelerin ve derin devlet/kontrgerilla uygulamalarının devlet yapısının dışında, devlet işleyişinin bozukluklarından kaynaklandığını ispat etmeye çalışmaktadır. Bu tarz fonksiyon bozukluklarının ve şiddet döngüsünün devletin işleyişindeki teknik aksaklıklar ya da bozulmalar olmadığı, aksine devlet örgütlenmesine içkin olduğu, devlet üzerine çalışmalar yürüten birçok sosyal bilimcinin dile getirdiği bir hakikattir. AKP iktidarının en ayırt edici yanlarından birisi geçmişin yeniden yazılması ve buna ilişkin yeni bir tarih tezinin ortaya çıkışıdır. Hükümet, geçmişle yüzleşme söylemiyle beraber yeni bir hakikat ve iktidar rejimi kurmaya çalışmaktadır.

12 Erdoğan’ın Dersim örneğiyle ilgili kapsamlı ve eleştirel bir değerlendirme için bkz. Ayata ve Hakeyemez 2013.

AKP hükümeti ve entelektüellikleri kendinden menkul hükümet entelijensiyası, militer ve seküler devlete karşı sivil bir hükümet tanımlarken aslında 1990'lardaki meşruiyet krizine, yine doksanlarda Kürt hareketi ve öteki toplumsal mücadeleler ve örgütlenmelerin dillerini, devlet karşı söylemlerini kullanarak cevap vermektedir. Hâlbuki söz konusu siyasi diller ve söylemler eski anlamlarını kaybedip tamamen yeni bir bağlamda (neoliberal devlet ve çok kültürlü tanıma politikaları) dolaşıma girip yeni anlamlar kazanmaktadır. Hükümetin ve devlet bürokrasisinin bir taraftan öldürmeye devam edip, öteki taraftan adeta yeni bir dönemdeymişiz ve barışın eşigindeymişiz gibi bir hava oluşturabilmesini mümkün kılan bu durumun kendisidir. "Derin devlet"le mücadele sadece mevcut hükümetin katliamlarının ve siyasi cinayetlerinin temize çekilmesi anlamına gelmez, öte yandan Türkiye'de neoliberal devletin inşasının temellerini de atmaktadır. Ancak bu yeni hakikat rejimi işlenen her yeni cinayete, yapılan her yeni bombalamayla daha da çatlamakta, devlette sürekliliğin esas olduğunu bizlere hatırlatan her türlü devlet şiddeti yeni iktidarı daha da kırılgaılaştırmakta ve bütün hakikat iddialarını yıkmaktadır.

Yüzleşmenin İmkânı: Hakikat ve Adalet

Geçmişin hakikati de imgesi de, yalnızca iktidarlar, devletler ve tarihçiler için değil, adalet ve özgürlük arayışındaki ezilenler için de önemli mücadele alanlarıdır. Çünkü ezilenlerin öfkesi de mücadelesi de "köleştirilmiş atalarımızın imgesiyle beslenir, torunlarımızın kurtarılması idealiyle değil" (Benjamin, 2008: 46). İktidarların katliam ve felaket tarihlerini unutturma ve temize çekme çabaları bu öfkeyi kontrol altında tutma isteğiyle yakından ilişkilidir. 90'lı yıllar Kürtler için şiddet, devlet terörü, acı, direniş ve mücadeleyle dolu yıllardı. Bir yandan katlanılmaz acıların ve yıkımların yaşandığı karanlık yıllar, öte yandan serhildanların, mücadelenin ve direnişin en üst düzeye çıktığı, özgürlük ve adalet umudunun en güçlü olduğu yıllar. Bugün incelikli iktidar teknikleriyle parçalı ve sorunlu bir hatırlama rejimine tabi tutulan 90'lar bizler için işlenmesi, yüzleşmesi ve hesaplaşılması gereken bir süreç anlamına geliyor. Bugün adaletin mümkün olabilmesi için geçmişteki tarihsel hakikatlerin ortaya çıkarılması gerekiyor.

"Olayları önemine göre ayırt etmeden sayıp döken vakanüvis, şu doğrudan yola çıkar: Hiçbir olay tarih için kaybolmuş sayılamaz. Oysa, ancak kurtulmuş bir insanlık geçmişine tümüyle sahip çıkabilir. Bu demektir ki, ancak kurtulmuş bir insanlık geçmişini bütün anlarıyla zikredebilir" (2008: 40). Böyle yazıyor Walter Benjamin "Tarih Kavramı Üzerine"de. Bugün topyekün bir kurtuluş hayal edemeyecek olsak da, önümüzde duran şu soruları hep beraber düşünmeyi öneriyoruz: Geçmiş hatırlamanın imkânları ve açacağı adalet alanları nelerdir? Tarihle yüzleşme ve hesaplaşmadan ne anlıyoruz? Kimler için, nasıl bir yüzleşme hayal ediyoruz? Tarihsel hakikat-

leri eğip bükmeye çalışan bütün iktidar teknikleri ve stratejileriyle *beraber* ve bunların *karşısında* geçmişle nasıl yüzleşeceğiz? Tarihin yükünü taşıyanlar için ne tür yüzleşme imkânları mümkündür?

Başından beri ısrarla vurguladığımız üzere, “barış süreci” Türk devletinin ya da AKP hükümetinin lütfu değil onlara rağmen Kürt hareketinin mücadelesinin kazanımıdır. Benzer bir şekilde geçmişle yüzleşmeyi, geçmiş suçların aktörlerini ortaya çıkarmayı ve bu suçların mağdurlarının yaralarını sarmayı iktidardan beklemek fazlasıyla iyimser ve hayalperest bir yaklaşım olacaktır. Bugün geçmişle yüzleşmeyi yasal, kurumsal, belleksele, ekonomik birçok alandaki bir dizi talep üzerinden yürütülen bir müzakere ve mücadele alanı olarak düşünebiliriz. Geçmişle yüzleşmenin imkânlarının toplumsal alanda devlete *rağmen* örülmesi, tarihsel hakikatlerin ortaya çıkarılması için mekanizmalar oluşturulması ve *şimdinin* adaletini sağlamak için geçmiş yaraların sağaltılması bu mücadele alanının en önemli unsurlarıdır. Bu yazılanlar zor gibi görülse de Kürt kelimesinin yasak olduğu bir ülkede devletin PKK ve Abdullah Öcalan’la açıktan müzakere ettiğini ve ırkçılar dışında kimsenin buna karşı çıkmadığı düşünülünce, geçmişle yüzleşmenin de imkânsız olmadığı anlaşılacaktır.

Şüphesiz ki bahsettiğimiz geçmişle yüzleşme mücadelesi 90’larla ya da Kürtlerle sınırlı kalmaz. Hakiki bir barıştan söz etmek istiyorsak, hakikat ve adaletin tesisi, 1915 Ermeni Soykırımı’ndan başlayarak Türkiye ve Kürdistan’da yaşanan her türlü katliam ve tarihsel suçu kapsamak zorundadır. *Toplum ve Kuram Dergisi* olarak, Benjamin’in Mesihçi kurtuluş tezini tersinden –Kürdî bir “süreç” olarak- okumayı deniyoruz: Ancak geçmişine tümüyle sahip çıkabilen, geçmişini bütün anlalarıyla zikredebilen bir insanlık kurtuluş yolunda demektir.

Kaynakça

- Adorno, Theodor W. 1999. "Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?" Çev. Tarhan Onur; *Defter* 38: 121-138.
- Akça, İsmet. 2012. "İsmet Akça İle Röportaj: 1960'lardan 2012'ye Türkiye'de Devlet: Hegemonya Krizleri, Sol Hareket Ve Kürt Meselesi". *Toplum ve Kuram* 6-7: 83-105.
- Ayata, Bilgin ve Hakyemez, Serra. 2013. "The AKP's Engagement with Turkey's Past Crimes: An Analysis of PM Erdoğan's 'Dersim Apology'". *Dialectical Anthropology* 37(1): 131-143.
- Benjamin, Walter. 2008. "Tarih Kavramı Üzerine". *Son Bakışta Aşk* içinde. Çev. Nurdan Gürbilek-Sabir Yücesoy. 5. Basım. İstanbul: Metis Yayınları.
- Can, Başak. 2014. "Yeni Bir Tanıklık Rejimi Kurulurken". *Zan Enstitüsü Websitesi*.
- Derince, Mehmet Şerif. 2013. "A Break or Continuity? Turkey's Politics of Kurdish Language in the New Millennium". *Dialectical Anthropology* 37(1): 145-152.
- Diñçer, Hülya. 2013. "Hakikatin Gücü, Barışmanın İmkânı". *Bianet* (27 Kasım)
- Ercan, Harun. 2013. "Talking to the Ontological Other: Armed Struggle and the Negotiations between the Turkish State and the PKK". *Dialectical Anthropology* 37(1): 113-122.
- Greenhouse, Carol. 2009. *Ethnographies of Neoliberalism*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Günay, Onur. 2013. "Toward a critique of non-violence". *Dialectical Anthropology* 37(1): 171-182.
- Küçük, Bülent. 2013. "Demokratikleşme Maketi Neye Yarar?" *Bianet*. (13 Ekim)
- Polatel, Mehmet. 2009. *Turkish State Formation and the Distribution of the Armenian Abandoned Properties from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey (1915–1930)*. Yayınlanmamış Master Tezi, Koç Üniversitesi.
- Taussig, Michael. 1987. *Shamanism, Colonialism, and the Wild Man*, Chicago: University of Chicago Press.
- Toplum ve Kuram. 2011. "Kürt Hareketine Tarihsel Hakikatle Bakmak: Silahlı Mücadele ve Çözumsuzlük Üzerine". *Toplum ve Kuram* 5: 11-20.
- Üstündağ, Nazan. 2005. *Belonging To The Modern: Women's Suffering And Subjectivities In Urban Turkey*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bloomington: İndiana Üniversitesi.
- _____. 2013. Nazan Üstündağ ile "Diyarbakır Cezaevi Gerçeğiyle Yüzleşme" Üzerine. *Toplum ve Kuram* 8 : 201-218.
- Yarkın, Güllistan. 2013. "Cezaevleri ve Anayasal Haklarla Yok Olan Direniş: ABD'de Siyah Hareketi". *Toplum ve Kuram* 8 : 137-162.
- Yüksel, Ayşe Seda. 2014. *Localization of Neoliberalism: State Rescaling, War, and Culture in Southeast Turkey*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Budapeşte: Central European University (Orta Avrupa Üniversitesi).

Portreler

Osmanlı'nın son dönemlerinden günümüze değin değışen onca şeye rağmen devlet aklının ciddi bir süreklilik gösterdiği söylenebilir. Bu durum, özellikle devletin bir türlü "yurttaşlaştıramadığı" ötekiler söz konusu olduğunda geçerlidir. Devletin; Ermeniler, Kürtler, Rumlar, Aleviler vb. gruplardan müteşekkil bu ötekilere yöneliminde izlediği ve süreklilik arz eden politikaların genel olarak iki temel hat izlediği söylenebilir. Birbirinin içine geçmiş ve birbirini tamamlayan bu iki hattan biri devlet terörünün bütün çıplaklığıyla görülebileceği ve 1915'te Ermenilere veya 1938'de Dersimli Kürt Alevilere karşı olduğu gibi soykırıma kadar varabilen neredeyse katıksız bir "şiddet" iken, diğeri daha çok sembolik şiddeti ve psikolojik baskıyı barındıran "rıza üretimi"dir. Rıza üretimi ifadesi burada belki de en geniş anlamıyla kullanılmalıdır. Çünkü devletin bu bağlamda uyguladığı ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal birçok politika o kadar yoğun, içiçe ve serttir ki sembolik şiddetin ötesinde neredeyse görünür/fiziksel bir hâl almaktadır. Dolayısıyla söz konusu, Türk devletinin "rıza üretimi" ise bu kavramı olabildiğince esnetmek gerekir. Peki, 100 yılı aşkındır var olduğu söylenen bu iki temel hat içerisinde 90'ları ele almak neden önemlidir? 90'lar bu sürekliliğin bir parçasıysa onu özgün kılan nedir?

Birinci sorunun cevabı bu sayının giriş yazısında detaylıca ele alındığı için burada daha çok ikinci soruya dair kısa bir vurgu yapılacaktır. Doksanları *doksanlar* yapan nedir? Bu sorunun cevabı için devletin bahsedilen sürekliliğine biraz daha yakından bakmak gerekir. 90'lar da bu süreklilik içinde, Türk devletinin ne olduğunu, nasıl ceberutlaşabildiğini ve devletin "öteki"sine yöneliminde uygulayacağı politikalarının en önemlilerinden birinin yaşandığı bir dönemi göstermektedir. Doksanları *doksanlar* ya-

pan, onu devlet politikaları içindeki sürekliliğin kendine has özellikleriyle bir parçası yapan da budur. Kürdistan'da birçok toplu mezarın olduğu, köylerin yakıldığı, insanların bir gecede yerlerinden yurtlarından edildiği, binlerce kişinin gözaltında kaybedildiği, gün ortasında binlerce faili belli cinayetin işlendiği, Hizbullah ve JİTEM'in kontrgerilla faaliyetlerinin zirveye çıktığı ve daha da uzatılabilecek benzer birçok uygulamanın bir on yıla sığdırıldığı ve bütün bu uygulamalarda "sınır"ların zorlandığı bir dönemdir doksanlar. Bütün bunlara ek olarak, bu yıllarda devlet bir bütün olarak medyayı etkili bir propaganda aracı olarak kullanıp farklı sosyo-ekonomik ve kültürel politikalarla rıza üretmekten de geri kalmamıştır. Örneğin, bir yandan Kürdistan'da görülmemiş oranda okullar açmış, bir yandan da Kürtçe üzerindeki yasağı kısmi şekilde kaldırmıştır. Tabii ki bütün bu politikaları da asimilasyondan vazgeçmeden ve Kürtçe'nin kamusal alandaki kullanımını farklı yollarla engelleyerek gerçekleştirmiştir. Bunun karşısında ise yine 90'lı yıllar boyunca ciddi boyutlarda kitleselleşen PKK, politik şiddeti derinleştirirken Kürt halkı da en önemli karşılığını serhildanlarda bulan direnişler gerçekleştirmiştir.

Tekrar "doksanları *doksanlar* yapan nedir?" sorusuna dönecek olursak, göreceğimiz en önemli özelliklerden biri devletin rıza üretiminin ve dolaysız şiddetinin, ikincisi daha ön planda olmak üzere iç içe geçtiğidir. Yine bu dönemi, Kürtler açısından bakıldığında, devlet terörünün çok net bir şekilde yaşandığı önceki dönem ve olaylardan ayıran iki temel durum var. Birincisi "zorla kaybetme" siyasetinin ilk defa bu kadar yoğun ve sistematik şekilde uygulanmasıdır. Evet, daha önce Zilan'da, Şeyh Sait İsyanı'nda ve ayaklanmaların bastırılması sürecinde de köyler yakıldı, insanlar idam edildi, sürgünler yapıldı. Fakat 90'ları önceki dönemlerden ayıran farklılık kaybetme siyasetinin uzun zaman boyunca sistematik bir şekilde uygulanmasıdır. Diğer bir farklılık ise devletin Kürtlere dönük sürgün politikalarında kimin nereye ve ne şekilde gideceğini, gidecekleri yerlerde nasıl yaşayacaklarını planlamış olması ve sürgünleri planlı biçimde yönetmesidir. Fakat 90'larda devlet, köyleri yakılan milyonların nereye gideceğine dair hiçbir plan oluşturmamış ve böyle bir planın oluşturulmasına da izin vermemiştir. Doksanları *doksanlar* yapan en önemli noktalardan biri de devletin bu farklı "cezalandırma" yöntemidir.

Bu sayıda, portreler ve tanıklıklar dosyamızda, hem 90'lardaki devlet terörünü bir bütün halinde gösterebilecek bazı olayların hem de başta Kürtler olmak üzere "ötekiler" in geliştirdiği direniş biçimlerinden bazılarının kaydını düşmeye çalıştık. Bunlar hem devletin hem de ona karşı duranların yapıp ettiklerinin belli "parıltı"larıdır. Özellikle son zamanlarda Türkiye medyasının, geçmişle yüzleşmek üzerinden değil de daha çok şimdiki devleti/hükümeti "ak"lamak şeklinde okunabilecek 90'lardaki devlet şiddetine dair haberler yayımlaması, bu dönemde yaşananların "uçup gitmesine" yol

açmaktadır. Benjamin'in kelimeleriyle söyleyecek olursak "geçmişin gerçek imgesi uçucudur". Biz de bu yüzden portre ve tanıklıklar dosyamızda "bir daha görünmemek" üzere kendini gösteren 90'ların "birden parlayıp" görünen resimlerini yakalamaya çalıştık. Çünkü gerçek anlamda geçmişle bir yüzleşme olduğunda, devletin bütün ceberutluğunun ve bunun karşısında geliştirilen direnişin görülebileceği bu fotoğraflara dönüp herkesin bakması gerekecektir.

Barış Anneleri

Başak Can*

Savaşta evlatlarını kaybetmiş Kürt kadınları, 1999 ateşkes sürecinde *Barış Anneleri İnisiyatifi*'ni kurarlar. O zamandan beri beyaz tülbentleriyle sembolleşen Barış Anneleri'nin barış mücadelesi deneyimi; 1990'ları, bugünü ve kadınların Kürt hareketindeki yerini anlamak açısından oldukça önemlidir. Savaşın şiddetiyle kesintiye uğrayan yaşamlarını yeni yerlerde, yeni toplumsal ve siyasal ilişkiler içinde kuran Barış Anneleri; bunu yaparken sadece kendilerini değil, Kürt hareketini de dönüştürürler. Barış Anneleri İnisiyatifi, Kürt kadın hareketinin kamusal alanda en görünür veçhelerinden biri olur ve bu yüzden devletin ve milliyetçi egemen kamuoyunun açıktan ya da örtük çeşitli olumsuz tepkilerine de maruz kalır. Barış Anneleri deneyimi, savaşı, devlet şiddetini ve buna karşı gelişen direnişi annelik, kamusal alan ve ataerki üzerinden yeniden düşünmemizi de sağlar.

Kürt kadınları, 19. yüzyıldan itibaren pek çok metinde, özellikle anadilin uluslaşma sürecindeki rolünün ön plana çıkmasıyla, Kürt kültürünün ve geleneklerinin taşıyıcısı, bir yandan da yeni nesilleri yetiştirecek modern anneler olarak hayal edilir.¹ Bu ikili imge, 1980'lere kadar çeşitli şekillerde devam eder. 1980'lerden sonra, Kürt kadınına ilişkin *semboller* Kürt hareketi ve ideolojisi için önem taşımaya devam eder ancak bunlar darbe sonrası köklü siyasi ve sosyo-ekonomik değişimlerden etkilenir. PKK ile yükselen Kürt hareketi, kadınların toplumsal ve siyasal rollerini yeniden şekillendirir. Bununla birlikte kadınların hareketin çeşitli kademelerinde üstlendikleri rollerle birlikte Kürt hareketi de niteliksel olarak değişime uğrar.

* Pensilvanya Üniversitesi, Antropoloji doktora.

1 Çağlayan, Handan. 2007. *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*. İstanbul: İletişim.

1980'lerden itibaren Kürt özgürlük hareketinin halk savaşı stratejisi çerçevesinde feodal yapı, aile ve ataerki yoğun biçimde eleştirilir ve kadının özgürleştirilmesi halk hareketinin yaratılması için olmazsa olmaz bir öncelik olarak görülür. Bu dönemde kadınlar sembolik önemlerinin dışında Kürt hareketinin her kademesinde pratik alanda aktif rol oynamaya başlarlar. Ancak, burada evlatlarını savaşta kaybetmiş Kürt annelerini ya da Kürt kadınlarını homojen gruplar olarak görmemek gerekir. Kürt oldukları, Kürt kimliğine sahip çıktıkları için devlet tarafından zorunlu göçle, yoksullukla, işkenceyle sınıanan Kürt kadınları, siyasal ve kamusal alana sadece annelik kimliği üzerinden değil, daha pek çok farklı rol ve politik kimlik üstlenerek çıkmışlardır. Üstelik bu roller kadınların sadece sosyolojik durumları tarafından değil (aile içindeki konum, yaş, ekonomik durum vb.); özgürlük, mücadele etme, ataerki ailenin baskıcı ortamından uzaklaşma, dayanışma gibi farklı arzular, istekler ve tercihler etrafında da şekillenmiştir.

Kürt kadınları, 1988'den itibaren başlayan kitlesel halk gösterilerine yoğun olarak katılırlar. Kürt hareketine dönük kitlesel destek ve sempati arttıkça, 1990'ların başından itibaren çok sayıda genç kadın PKK'ye katılır. Her ne kadar kadınlar en başından beri hareketin içinde yer almış olsalar da, ancak 1990'larda örgütte cinsiyet kompozisyonunu etkileyecek sayılara ulaşırlar. Bu ilgi, Kürt partilerine de (HEP-DEP-HADEP-DEHAP) yansır. Göçe zorlanan, yakınlarını savaşta kaybeden ya da yakınları hapiste olan kadınlar dayanışmak, mücadele etmek için, çoğu zaman akrabalık ilişkileri üzerinden bu partilere gelirler. Süregelen yoğun savaşın da etkisiyle yasal Kürt partilerinde 2000'lere kadar kadın kollarının özerkliği tanınmaz ve pozitif ayrımcılık ilkesi uygulanmaz. Kısaca, kadın sorunlarına özgül programlar çıkarılamaz. Ancak kadınların dağa katılımının yanında yasal partilere katılımı da giderek artar ve bu durum, Kürt hareketinin bütününde kadının özgürleşme mücadelesinin bir parçası olarak görülür.

Handan Çağlayan² kadınların yasal Kürt partilerine temel olarak iki kimlikle geldiğinden bahseder. Birincisi çeşitli şekillerde politikleşmiş, genelde evlenmemiş genç kadınlar olarak. İkincisi de evli, çocuklu, orta yaşın üzerinde, yakınları gerillaya katılmış, hayatını kaybetmiş ya da cezaevine düşmüş kadınlar olarak. Bu ikinci gruptaki kadınlar genelde "ana", tutuklu ya da kayıp yakını statüsüyle ve günlük hayatlarını kesintiye uğratan şiddet, göç ve çeşitli hak ihlâli deneyimleri üzerinden insan hakları derneklerine ya da bu yasal Kürt partilerine gelirler. Geleneksel aile yapısındaki annelik rolü üzerinden görünür olmaya başlayan kadınlar, bu kimlikle yeni toplumsal ve siyasal ilişkiler kurarlar. Hem orta yaşın

2 A.g.e.

üstünde olmaları, hem de anne olmaları, onların partideki ataerkil yapıyla büyük bir çelişkiye düşmeden bu kurumlara dâhil olmalarını sağlar. Kısaca, bu kadınlar, anne kimliği üzerinden politikleşirken, bu kimliğin sınırlarını da sorgulayarak yeniden tanımlarlar.

1990'ların ortalarından itibaren anneler kentlerdeki Kürt kurumlarına ve insan hakları örgütlerine gelmeye başlarlar; ancak Barış Anneleri İnisyatifi'nin kuruluşu 1999 ateşkes süreciyle mümkün olur. Aslan, ilk kuruluş eylemini şu şekilde anlatır:

Barış Anneleri'nin bir araya gelişini sağlayan ilk eylem 1999'da Diyarbakır'dan Ankara'ya yaptıkları yolculuk olmuştur. "Geride kalanlar aşkına" ve "Biz anayız, barıştan yanayız" sloganlarıyla yaptıkları bu eylemin amacını, acının en çok yaşandığı yerden acının kaynağına gitmek olarak tanımlamışlardır. Güneydoğu'dan yola çıkan 40 kadın Ankara'ya gitmiş, kent girişinde karşılaştıkları yetkililere cumhurbaşkanı, başbakan ve bakanları ziyaret etmek istediklerini söylemişlerdir. Fakat güvenlik gerekçesi ile kente alınmamışlardır.³

Bu annelerin devlet katında yapmaya çalıştıkları ne ilk ne de son görüşmedir. Anneler, barışın gelmesindeki siyasi sorumluluklarını hatırlatmak, barış taleplerini iletmek için defalarca çeşitli devlet kurumlarının yolunu tutarlar. Fakat Türk devleti katında düzenli olarak tanınmama, görmezden gelme, ilişki kurmama, duyulmama ve umursanmama tutumlarıyla karşılaşılırlar. Mesela, 2000 yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'e barış temennisi ile "barış tülbenti" vermek isteyen Barış Anneleri, tülbenti verecek bir yetkili bulamazlar. 2005 yılında barış talebiyle çeşitli illerden gelen 120 Barış Annesi, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök'le görüşmek için Başbakanlığın önünde 6 saat beklerler ve buna rağmen randevu alamazlar. İnisyatifin sözcüsü Müesser Güneş bu görüşmeden taleplerini şöyle ifade eder: "Kürt sorununa terör sorunu olarak bakılmamalı ve Türkiye'de savaş durdurulmalıdır, barış için buradayız". Anneler, beyaz tülbent, taleplerini kaydettikleri CD ve bir demet beyaz çiçeği Genelkurmay'a bıraktıktan sonra Ankara'dan ayrılırlar. Daha yakın bir tarihte, 2012'de barış talebiyle Başbakan Erdoğan'la görüşme istekleri kabul edilmeyen Barış Anneleri meclisteki Başbakanlık Makam Odası önünde oturma eylemi yaparlar. Grup adına yaptığı açıklamada Raife Özbey, "yıllardır savaşın bitmesi için Ankara'ya geldiklerini ancak yetkililerle görüşemediklerini" söylemiştir. Bu olaydan sonra Barış Anneleri'ne meclise giriş yasağı da gelir.

3 Aslan, Özlem. 2007. *Politics of Motherhood and the Experience of the Mothers of Peace in Turkey*. Yayımlanmamış Master tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Barış Anneleri devletin gözünde zaman zaman kendi eylemlerinin bile öznesi olarak görülmez. 23 Şubat 2006 “Operasyonların durdurulması” eyleminin ardından gözaltına alınan Barış Anneleri, Türkçe bilmedikleri ve okuryazar olmadıkları için mahkeme heyeti tarafından “burada ne işin var” sorusuna maruz kalırlar ve “cahil” olarak nitelendirilirler.⁴ Burada kadınlar kendi eylemlerinin öznesi olarak görülmedikleri gibi, Kürtçe konuştukları için hareketin en önemli taleplerinden olan anadil üzerinden değersizleştirilmeye çalışılırlar. Kısaca Kürt anneleri 1999’dan önce Kürt yasal siyasi partilerinin içinde, 1999’dan beri de Barış Anneleri İnisyatifi olarak barışın gelmesi, ölümlerin durması için sayısız konuda, sayısız türde eyleme imza atmışlar ve dilekçe eylemlerinden basın açıklamalarına, barış için canlı kalkan eylemlerinden tülbent eylemlerine⁵ pek çok eylemle barış sözünü pratiğe dökmüşlerdir.

Barış Anneleri’nin eylemsellikleri Kürt hareketi ve Türkiye kamuoyu için farklı anlamlar taşır. Eylemleri, yukarıdaki örneklerdeki gibi sadece devlet katında değil, Türkiye’nin hâkim kamuoyunda da çok güçlü bir karşı tepki ve rahatsızlık yaratır. Olaylara egemenin gözüyle bakan gazetelerde, bloglarda, sosyal medya araçlarında, sözlüklerde, köşe yazılarında ve gündelik konuşmalarda Kürt kadınlarının anneliğini aşağılayan, yok sayan, bunu bir iddiaya ve hatta uydurmacaya indirgeyen bir dil hâkimdir. Bu tepkiselliği, sadece Kürt hareketini ve taleplerini yok sayan egemen devlet geleneğinin bir yansıması olarak görmek yeterli olmaz. Bu, aynı zamanda, Barış Anneleri’nin devletin kurucu annelik ideolojisine, dolayısıyla ideal vatandaş kurgusuna yönelik bir tehdit olarak görülmesiyle ilgilidir. Kürt kadınlarının özneleşmesinin ve politik aktörlüğünün, milliyetçi ve devletçi anlam dünyasında özel bir yer tutan annelik rolü üzerinden gerçekleşmesiyle ilgilidir. Makbul annelik üzerinden üretilen söylem ve pratiklerin Türkiye devletinin ideal vatandaş kurgusunun üretimi için elzem olduğu bir ortamda⁶, Kürt anneler, anneliklerini politikleştirdikleri, kamusal alanda görünür oldukları, inatla Kürtçe konuştukları oranda bu ideal kurguya sığmaz, tam tersine onu bozarlar. Barış Anneleri bu süreçte yer-

4 Çağlayan, Handan 2013. *Kürt Kadınların Penceresinden: Resmi Kimlik Politikaları, Milliyetçilik, Barış Mücadelesi*, İstanbul: İletişim.

5 Tülbent atma’yı Handan Çağlayan (2007) kitabında şöyle tanımlar: “Bugün Türkiye’deki Kürtler arasında da hâlâ rastlanmakta olan bir gelenektir. Erkekler arasındaki kavga ne kadar şiddetli olsa da, bir kadının araya girip tülbentini orta yere atmasıyla kavga kesilir. Düşman aşiretten bile olsa kadınlar öldürülmezler. Kadınların zaman zaman büyük aşiret kavgalarında barışı sağladıklarına ilişkin örnekler de bulunmaktadır”. Barış Anneleri çeşitli defalar operasyon bölgelerinde ya da devlet kurumlarının önünde barış için tülbent atma eylemi gerçekleştirmişlerdir.

6 Bayraktar, Sevi. 2011. *Makbul Anneler Müstakbel Vatandaşlar: Neoliberal Beden Politikalarında Annelik*. İstanbul: Ayizi Yayınları.

leşik annelik ve siyaset algılarının altını oymakla kalmaz, aynı zamanda kendi alternatif annelik siyasetinin pratiğini de ortaya koyarlar.

Annelik kimliği üzerinden politikleşmenin hem özgürleştirici hem de geleneksel kadınlık rollerini yeniden üreten ve kadınları cinsiyetsizleştirilen yanları olduğu literatürde çokça vurgulanır. Kürt kadınlarının Barış Anneleri deneyimi üzerinden politikleşme süreçlerini anlamak için Türk şehit anneleriyle Barış Anneleri'nin kayıp sonrası deneyimlerini karşılaştıran çalışmalar oldukça faydalıdır. Mesela Serpil Sancar⁷, Barış Anneleri'yle yaptıkları görüşmelerde onların Türk şehit annelerine göre çocuklarının biricikliğini daha az vurguladıklarını, onun yerine çocuklarının dağa çıkmadan önce maruz kaldıkları ya da tanıklık ettikleri şiddet ve baskı hikâyelerini anlattıklarından bahseder. Savaşın somut deneyiminin bilgisine sahip olan Kürt anneler, çocuklarının Kürt kimliğine sahip çıkma mücadelesi için dağa çıktıklarını ya da öldüklerini ifade ederler. Gündelik hayatlarında savaşa tanıklık etmek, bunu hareketin kimlik mücadelesiyle ilişkilendirmek anneler için zengin bir “anlam haritası” sunar. Onlar için, ne savaşın kendisi, ne de barış talebi soyut kavramlar olarak kalır. Dolayısıyla evlatlarını kaybetmiş Türk ve Kürt annelerinin deneyimlerini ortak bir düzlemde düşünmek mümkün değildir. Her iki acının eklemlendiği söylemler ve tarihsel deneyimler birbirinden çok farklıdır. Barış Anneleri yıllar içinde Kürt sorununa değen her konuya barış talebi ve evlat acısı deneyimini harmanlayarak müdahale etmiş ve bunu yaşamın tüm siyasal ve gündelik alanlarında örmüştür. Bu anlamda annelik sabit ve değişmez bir rol; evlat acısı da evrensel bir deneyim olmaktan çıkmıştır.

Barış Anneleri alternatif bir kamusalılık içinde hareket etmiş, bu kamusalılık üzerinden Kürt hareketine eklemlenerek seslerini duyurmuşlardır. Aslan, bu kamusal alanları ve araçları şu şekilde özetler:

8 Mart Dünya Kadınlar Günü ve Newroz için yapılan gösteri ve mitingler Barış Anneleri'nin görünürlük kazandıkları (...) alanlardır. Barış Anneleri'nin ve taleplerinin Türkiye'de kamusal alandaki tartışmalarda görünürlüğü ise Özgür Gündem, *Evensel*, *Atılım*, *Savaş Karşıtları*, *Bianet* gibi muhalif yayınlar üzerinden gerçekleşmektedir. Eylemlerin kamu ile paylaşıldığı bir diğer alan ise İnisiyatifin kendi yayını olan *Barış* dergisidir. Artık yayımlanmayan bu dergi eylemlerin tarihe not düşüldüğü bir hatıra defteri niteliğini taşır.⁸

7 Sancar, Serpil. 2001. “Savaşta Çocuklarını Kaybetmiş Türk ve Kürt Anneler”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 90, Güz.

8 Aslan, Özlem 2008. “Kaçınılmaz Ölüm”ün Girdabında Annelik: Türkiye’de Annelik Politikası ve Barış Anneleri Deneyimi”. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*. Sayı 05.

Barış Anneleri'nin savaşıla ilgili üzerine söz söylemediği, müdahale etmediği neredeyse tek bir konu bile yoktur. Roboski katliamından KCK tutuklamalarına, barış sürecinde inşa edilmekte olan yeni karakollardan Nusaybin sınırına yapılmak istenen duvara, gerilla mezarlarına yapılan saldırılara hemen her konuda söz, duruş ve eylem üretmeye aralıksız devam ederler. Bu eylemler nedeniyle haklarında pek çok dava açılır ve hatta hapis cezasına çarptırılırlar.

Barış talebinin, gerçekçi bir imkân olarak Türkiye toplumunun genelinde kısmen de olsa karşılık bulmaya başlaması ancak 2009'dan sonra devlet ve PKK arasında kesintilerle de süren müzakere ve barış süreçleriyle mümkün olur. Hükümet, 2012'nin Aralık ayında başlayan son müzakere ve barış sürecini iki tarafın annelerinin acısını bitirecek bir süreç olarak duyurur. Ancak bu söylem, Türk ve Kürt annelerini aynı düzleme yerleştirerek, annelerin yaşadıkları kayıplar üzerinden içine girdikleri farklı kolektifleşme ve politikleşme süreçlerini dikkate almaz. Tam tersine, kadınların annelikten doğan deneyimlerini evrensel, genelgeçer bir duygusallıkla tanımlar. Hâlbuki yukarıda da bahsettiğimiz üzere, Barış Anneleri Kürt hareketinin siyasal talepleriyle kendi deneyimini birleştiren tutarlı bir barış söylemi geliştirmiş, bedeller ödemek pahasına bu duruşunda ısrarcı olmuştur. Demokratik Özgür Kadın Hareketi'nin çağrısıyla çözüm sürecindeki çekilmelerde gözlemci olmak ve yeni karakol yapımlarına karşı çıkmak için yapılan eylemlerin biri de 19 Mayıs 2013 tarihinde Dersim'de gerçekleşir. Bu eyleme İstanbul'dan katılan Barış Annesi Cemile Akgün'ün konuşması, Barış Anneleri'nin en son barış sürecinde ve genel olarak barış için aldıkları tutumu özetler nitelikte:

Uzun zaman tıkanan bir süreç vardı, Sayın Öcalan bu tıkanan sürecin önünü açmak için bir çağrı yaptı. Çağrıyla beraber başlayan ve gerillanın sınır dışına çekilmesiyle devam eden bu süreci Barış Anneleri olarak sonuna kadar destekliyoruz. Sayın Öcalan'ın çağrısı bizleri umutlandırdı, her ne kadar karşıdaki güç güvenilmez olsa da biz Sayın Öcalan'a, gerillaya inanıyoruz, güveniyoruz. Başbakan kendi söyledi anneler artık ağlamasın ama maalesef halen anneler ağlıyor, evet uzun zamandır cenazeler gelmiyor doğru ama askeri hareketlilik artmış durumda. Yeni karakolların yapımı sürüyor, bunlar bizi ağlatıyor, tedirgin ediyor. 1938 Dersim soykırımından sonra görüyoruz ki soykırım halen devam ediyor. Dersim küçük bir yer olmasına rağmen barajlarla, karakollarla, yok edilmeye çalışılıyor, halk nefes alamaz duruma getiriliyor. Bunlardan vazgeçilsin artık, zaten yoksul bir halk, üstüne onursuzluk dayatılıyor. Dersim halkı, Kürtler buna pirim vermemeli, geçmişte nasıl direndiysek bu süreçle beraber daha da yükseltmeliyiz mücadelemizi. Biz barış anneleri olarak çocuklarımız için, doğamız için canımızı feda etmeye hazırız. Biz asla savaştan yana olmadık, maalesef bize dayatıldı, annelerin gözyaşının rengi, dini, ırkı, olmaz. Tüm annelerin

gözyaşı aynıdır. 30 yıldan fazla bir süredir devam eden her türlü silahın denendiği kirli savaş bile bu halka diz çöktüremedi, yenilmedik asla da yenilmeyiz. Çünkü haklı bir dava, haklı olan mazlum olan bu halk asla vazgeçmeyecektir mücadelesinden. Uzun süredir Dersim'deyiz, Dersim insanı vicdanlıdır, mazlumdur. Burada sorun halkta değil bizim. Eksiklerimizden kaynaklı boşluklar olmuş, bu boşlukları farklı kesimler doldurmaya çalışmış. Burada kadınların daha fazla mücadele etmesi, mücadeleye katılması lazım son olarak yeni sürecin barışa evrilmesi için tüm ötekileştirilen, ezilen mazlum halkların inançların el ele vererek, birbirlerinin hassasiyetlerine saygı duyarak, mücadeleyi zafere ulaştırmasından başka yol olmadığını bilmemiz lazım.⁹

Bu alıntı aslında Barış Anneleri'nin pek çok söylemiyle tematik benzerlikler içerir. Evrensel bir değer ve deneyim olarak annelik ve evlat acısı yaşamak, bu söylemin ayrılmaz bir parçası olsa da, her zaman başka siyasi talepler, duruşlar ve tespitlere eklenerek ya da bunlarla yan yana durarak dile gelirler. Tam da bu durum, Barış Anneleri'nin evrensel annelik söylemini esnek ve yaratıcı bir şekilde kullanmalarını mümkün kılar. Annelik bu kadınları geleneksel rollere hapsedmek yerine, kamusal alanda söz söyledikleri, alternatif dayanışmalarını güçlendirip çözüm ürettikleri bir deneyim olur.

1990'ların birinci elden tanıkları olan Barış Anneleri'nin kayıpları için barış talebiyle verdikleri mücadeleden öğrenecek çok şeyimiz var. Şu an içinden geçtiğimiz tedirgin çatışmasızlık süreci ne savaşın kesin olarak bittiği, ne de 1990'lardaki sivil halka yönelik yoğun saldırının izlerinin silindiği anlamına geliyor. Pek çok Kürt ve kadın kuruluşu, bu süreci barışın toplumsal ayaklarını örmek için bir fırsat olarak görüyor. Kürt halkının maruz kaldığı haksızlıkları ve eşitsizlikleri tanıyan; verilen mücadeleye, kayıplara, ölümlere, açılan yaralara yer açan; sorumluları açığa çıkaran bir barış süreci nasıl kurulur? Bunun toplumsal, yasal kurumları, mekanizmaları nedir? Hangi hikâyeler, hangi diller nerelerde dolaşıma girmelidir? Devlet pratikleri nasıl değişmeli, devletsiz müzakere ve mücadele alanlarını nasıl hayal etmeli? Geçiş adaleti ve savaş/çatışma sonrası toplum literatürünün ve pratiğinin, bu sorulara işaret eden Hakikat ve Yüzleşme Telafi Komisyonları gibi araçları, ancak yerel deneyimlerin bilgisiyle güçlenirse somut gündelik barış pratiklerinin önünü açar. Barış Anneleri barış ve adaletin imkânı, affetme, kayıp ve acı üzerine hem pratikleri hem de söylemleriyle büyük bir deneyim biriktirmiştir. Bu deneyim yalnızca kişisel olanla politik olana, özel alanla kamusal alana aynı

9 “Kadınlar Barış İçin İnisiyatif Aldı”. 15 Kasım 2013. <http://dersimgazetesi.net/index.php/politika/item/964-kadınlar-baris-icin-inisiyatif-aldi>

anda konuştuğu için değil, siyasetin sınırlarını genişlettiği, legal/illegal, sivil/askeri fark etmeksizin siyasetin üretildiği tüm mecralarda onurlu bir barış için mücadele verdikleri için de çok önemlidir.

Geçenlerde izlediğim bir belgeselin bir yerinde Barış Anneleri'yle İstanbul'daki şubelerinde görüşmeler yapılıyordu. Bir Barış Annesi, çocuğunun dağa çıkışını, köylerine yapılan baskını, şehir şehir zorunlu göçlerini, şehirde karşılaştıkları baskıları bedenine sinmiş bir alışkanlıkla anlatıyordu. Gözleri kameradan ziyade, mülakatı yapandaydı. Bir noktada biraz da ani bir şekilde hikâyesini toparlayarak, başındaki beyaz tülbendini hızlı bir hareketle tekrar düzelttikten sonra, "yeter artık, biz yıllardır anlatıyoruz, siz ağlıyorsunuz, hiçbir şey de değişmiyor" deyip odadan çıktı. Ekran karardı. Bu an, bence bir yandan Barış Anneleri'nin yıllardır seslerini vicdanlara, insanlığa, Türklere, devlete duyurmak için, hikâyelerini seslerinin yankılanmadığı bir boşlukta defalarca anlatmanın sınırlarına işaret ediyor. Öte yandan, şiddet deneyimini ve tanıklığını anlatarak geçmişle hesaplaşabileceğine dair kuramların ve mekanizmaların yetersizliklerini bizlere gösteriyor. Her ne kadar söylemlerinde annelik ve kayıp acısının evrenselliği sık sık vurgulansa da, Barış Anneleri kendi bedenlerini açlık grevine yatırmaktan Genelkurmay Başkanı'ndan randevu istemeye; dağlarda canlı kalkan olmaktan Başbakanlık makam odasının önünde oturma eylemi yapmaya, bedenlerini ve tüm mekânları zorlayarak siyaset yapıyorlar. Bu nedenle onların deneyimi sadece annelikten ne anladığımızı yeniden tanımlamıyor, farklı siyaset yapma biçimlerini kararlı bir barış söylemiyle keserek kendine mal ediyor. O yüzden annelerin sadece hikâyelerinin içeriğinden değil; o hikâyelerle ne yaptıklarından, bunları nasıl, ne şekillerde, kimlerle dolaşıma soktuklarından, yani siyasal pratiklerinden de barışı kurmak için öğrenecek çok şeyimiz var.

1990’larda Devletin “Sivil Siyaseti” Olarak Zorla Kaybetmeler

Ayhan Işık*

...
*Kara bir uykudan yeni çıkmış
Kapkara bir kadın süsü...*

*Yenik oğullar
Yenik ve yenik...*

*Niçin demeden varabileceğim bir yer yok
Kendi karasına koşan kara bir kadın olmaktan,
Ya da büsbütün kemikleriyle koşan
Bir adam olmaktan
Kuyunun ağzından kendine sarkan
Kendi kemiklerine koşan bir adam...¹*

Kayıp veya gözaltında zorla kaybetme, sistematik bir devlet politikası olarak büyük oranda 1990’larda gündeme geldi. Kaybetmek, Kürdistan’da devlet ile PKK arasında yaşanan savaşta devletin “düşük yoğunluklu savaş” stratejisi çerçevesinde uyguladığı bir sindirme ve yok etme yöntemi haline aldı. Bu stratejiyle *yaşam hakkı* aleni bir biçimde ihlal edildi, hukuk rafa kaldırıldı ve cezai bir gereklilik olsa bile yargılamanın usulleri yerine getirilmedi. Başta Kürdistan coğrafyası olmak üzere, hukuk dışı alanlar oluşturuldu. Bu dönemde Türk devletinin faşist 12 Eylül anayasasında bile bulunan “hukuk devleti” vurgusu hiçe sayılarak bir *istisna ve olağanüstü hâl rejimi* yaratıldı. Devletin o dönemde uyguladığı en gaddar ve travmatik bastırma ve korkutma yöntemi, düşmanı olarak mimlediği Kürtleri ve onların mücadelesine

* İstanbul Bilgi Üniversitesi, Tarih Yüksek Lisans.

1 Kaygalak, Metin, 2012. *Duvar Dergisi*, Sayı 2, Mayıs-Haziran. s, 22

destek olanları zorla kaybetmek oldu. Fakat zorla kaybetmeler Kürt basını dışında pek gündeme gelmedi ve konuşulmadı.²

Devletler Muhalifleri Neden Kaybeder?

İktidardaki siyasi güçlerin bir yönetim pratiği olarak zorla kaybetme, sadece Kürdistan'da değil, dünyanın farklı ülkelerinde çeşitli zamanlarda uygulanmıştır. Örneğin Arjantin, sistematik kayıp vakasının en fazla olduğu ülkelerden biridir. Arjantin'de zorla kaybetme 1976'da askeri cuntanın iktidarı ele geçirmesiyle başlamadı. 1946'dan itibaren devlet otoriteleri zorla kaybetme yöntemine başvurdular ve farklı iktidarlar tarafından bu yöntem politik bir strateji olarak kullanıldı.³ Kaybedilenlerin sayısının çok olması ve bu konuda ciddi çalışmaların yapılması, uluslararası alanda bu ülke örneğini bilindir kılmıştır. Tarihsel olarak zorla kaybetmeler Alman faşizminin başlattığı bir yöntem olarak görülür ve 1960'lar sonrası Latin Amerika'da sistemli ve yaygın olarak uygulanmıştır. Alpkaya'nın ifadesiyle, 1980'lerden sonra -çoğunluğu "üçüncü dünya ülkesi" olan- 58 ülkede bu yöntem başvurulmuştur.⁴ Fakat Türkiye'de zorla kaybetmeler 1915 Ermeni soykırımının başlangıcı da sayılan 234 Ermeni aydınının kaybedilmesine kadar götürülebilir.⁵ Muhtemelen Hitler Faşizmi de soykırım ve zorla kaybetme konusunda İttihatçıların bu uygulamalarından sonuçlar çıkarmıştır. Yine 1980'lerin karanlığında Türkiye sosyalist hareketine mensup birçok muhalif, ceberut devletin bir siyasi yöntem olarak kullandığı zorla kaybetmelerin kurbanı olmuşlardır.

Zorla kaybetmenin birçok ülkede bir devlet politikası olarak uygulanması, insan haklarıyla ilgilenen ulusal ve uluslararası kuruluşları harekete geçir-

2 Bu alanda yapılan çalışmalar hâlâ çok azdır. Zorla Kaybetmeler hakkındaki bu kısa yazı, sadece 1990'lar Kürdistan'ına odaklanmakta ve verileri; büyük oranda İnsan Hakları Derneği ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın bu konudaki raporlarına, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Gökçen Alpkaya'nın 1995 yılında yazdığı "Kayıp"lar Sorunu ve Türkiye başlıklı önemli makalesine, yine Hakikat Adalet Hafıza Merkezi tarafından büyük oranda Şırnak ve ilçelerinde yapılan araştırmanın sonucunda çıkan Konuşulmayan Gerçek: Zorla Kaybetmeler ve Zorla Kaybetmeler ve Yargının Tutumu kitabına ve Yakay-Der'in "Sımsıcaktı Elleri" başlıklı çalışmasına dayanmaktadır.

3 Robben, Antonius C. G. M. 2005. *Political Violence and Trauma in Argentina*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press

4 Alpkaya, Gökçen, 1995. ' "Kayıp"lar Sorunu ve Türkiye', *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 50, sy. 3-4, s. 34-35
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/473/5441.pdf>

5 Göral, Özgür Sevgi, Ayhan Işık ve Özlem Kaya. 2013. *Konuşulmayan Gerçek: Zorla Kaybetmeler*. İstanbul: Hakikat Adalet Hafıza Merkezi. s. 14 http://www.hakikatadalethafiza.org/images/UserFiles/Documents/Editor/Yay%C4%B1mlar/HAH_Konusulmayan-Gercek_2013.pdf

miştir. Bu dinamik, "BM İnsan Hakları Komisyonu'nun, 1980'de Zorla ya da İrade Dışı Kaybetmeler Hakkında Çalışma Grubu'nu oluşturmasına neden"⁶ olur. Özellikle Birleşmiş Milletler'deki tartışmalarda zorla kaybetmenin tanımlanması ve önlenmesi için çeşitli girişimlerde bulunulur ve kaybetmeler konusunda yeni kararlar alınır. BM Genel Kurulu, 18 Aralık 1992'deki toplantısında *Herkesin Zorla Kaybetmelere Karşı Korunmasına İlişkin Bildirge*'yi kabul eder. Bu bildiri doğrultusunda 2001 yılında kurulan çalışma grubunun hazırladığı *Herkesin Zorla Kaybetmelere Karşı Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme*, 2006 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilir ve 2010'da yürürlüğe girer. Sözleşmeyi kabul eden ülke sayısı hâlâ yeterli değildir. Sözleşmeye imza veren 91 ülkenin 37'sinde, sözleşme ülkenin iç hukukuna uygun şekilde yasalaşmış ve 25 devletin taraf olduğu sözleşmeyi Türkiye hâlâ imzalamamıştır.⁷ Bildirinin resmi anlamda bir yaptırım gücü olmasa da metni imzalayan ülkelerin zorla kaybetme konusunda rahat davranmasını engellediği muhakkaktır. Başbakan Erdoğan, Cumartesi Anneleri ile yaptığı görüşmede, kayıp ailelerinin "Zorla Kaybetmelere dair BM sözleşmesini neden imzalamıyorsunuz?" sorusunu "İmzalamadıysak bir bildiğimiz vardır" şeklinde cevaplayarak devletin karanlık geçmişini dolaylı da olsa itiraf etmiştir.⁸

Türkiye akademisinde kayıplar hakkında erken denebilecek bir tarihte önemli bir çalışma yapan Gökçen Alpkaya, zorla kaybetmeleri şöyle açıklamaktadır: "İnsan hakları hukuku bağlamında 'kayıp'lar, en yalın anlamıyla, 'zorla kaybetme' eylemlerinin kurbanları olarak nitelenebilir. Zorla kaybetmeler ise, çok genel olarak, bir kimsenin, devlet tarafından, yasal düzende 'yok' sayılacak şekilde özgürlüğünden yoksun bırakılmasını ve bazen de fiziksel varlığının 'yok' edilmesini ifade eder. 'Kayıp' kişi fiilen devletin elindedir, ama yetkililer nerede olduğunu, başına ne geldiğini bilmediklerini iddia ederler".⁹ Zorla kaybetmenin hiçbir gerekçesinin olamayacağı 1992'de BM'de kabul edilen bildirinin 1. maddesinde net bir ifadeyle vurgulanır: "Hiç kimse zorla kaybedilmeye maruz bırakılamaz" ve "[f]iili savaş

6 A.g.e, s.46

7 Fatma Koçak. 11Şubat 2011. "Başbakan Erdoğan'ın Bir Bildiği Var!" http://www.ozgur Gundem.com/index.php?haberID=4745&haberBaslik=Ba%C5%9Fbakan%20Erdo%C4%9Fan%5C'%C4%B1n%20bir%20bildi%C4%9Fi%20var!&action=haber_detay&module=nuce

8 Alpkaya, Gökçen, 1995. ' "Kayıp"lar Sorunu ve Türkiye', *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 50, sy. 3-4, s.40-41

9 İnsan Hakları Ortak Platformu. 19 Nisan 2011. "Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme" http://www.ihop.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=404:bu-etuen-kiilerin-zorla-kaybedilmeden-korunmasna-dair-uluslararar-soezleme&catid=33:ceviriler&Itemid=114

durumu, savaş tehdidi, ülke içinde siyasal istikrarsızlık veya başka herhangi bir kamusal acil durum dâhil olmak üzere, hangi istisnai koşullar söz konusu olursa olsun, bunlar zorla kaybedilme olayları için gerekçe olarak ileri sürülemez”. BM aynı metnin 2. maddesinde zorla kaybetmenin tanımını da yapmaktadır. Bu sözleşmenin amaçları açısından “zorla kaybedilme” terimi, kişilerin, devlet adına görev yapan veya devletin yetkilendirmesi, desteği ve bilgisiyle hareket eden kişiler veya gruplar tarafından tutuklanması, gözaltına alınması, kaçırılması veya başka herhangi bir biçimde özgürlüklerinden yoksun bırakılması; ardından söz konusu kişilerin kendi fiillerini reddetmeleri veya kaybolan kişinin nerede ve ne durumda olduğunu gizlemeleri ve sonuçta kayıp kişinin hukukun koruması dışında kalması durumunu anlatmak amacıyla kullanılır.¹⁰

Yaşam ve Ölüm Üzerinde Hak ya da Öldürme / Kaybetme Yetkisi

Bir insanı *kaybetmek*; iktidarın istisnai veya rutin dışı dediği ve aynı zamanda bu fiili gerçekleştirdiğini kabul etmediği, gerçekte ise onun gayri resmi ama rutin ve siyasi bir eylemidir. Giorgio Agamben’in ifadesiyle “egemen, ‘hukuk düzeninin aynı anda hem dışında hem de içindedir (...) Egemenin ‘aynı anda hukuk düzeninin hem dışında hem de içinde’ olması önemsiz bir mesele değildir: Egemen, hukukun geçerliliğini askıya alma konusunda yasal yetkiye sahip olmakla, kendisini yasal olarak hukukun dışında tutuyor”.¹¹ Carl Schmitt bunu *İstisna Hali* olarak kavramsallaştırır. Ona göre egemenin hukuku askıya alma yetkisine sahip olması, yani belirlenen kuralın dışına çıkması istisna değildir. “İstisna sadece kuralı teyit etmiyor; tam olarak, kural istisnanın yüzü suyu hürmetine var oluyor”. İstisna bir tür dışlamadır ve “dışlanan şey, kuralla olan ilişkisini, kuralın askıya alınması biçiminde devam ettiriyor (...) dolayısıyla istisnai durum, düzenin öncülü olan kaos değil, düzenin askıya alınmasından doğan bir durumdur”.¹² Daha somut bir ifadeyle Kürdistan’da 1990’lar devletin, hem hukuksal hem de siyasi-askeri kontrolünü yitirdiği bir kaos hâli değildir. Tam aksine, devlet yasal sorumluluklarını bilinçli olarak askıya alarak daha rahat hareket edebileceği *istisnai*, hukuksuz, hesap verilemez bir hâl yaratmıştır. Agamben bu istisna hâlinin içinde yaşadığımız çağda kural olmaya başladığını söylüyor. Egemen, bu şekilde öldürme yetkisine

10 İnsan Hakları Ortak Platformu. 19 Nisan 2011. “Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme” http://www.ihop.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=404:buetuenkiilerin-zorla-kaybedilmeden-korunmasna-dair-uluslararası-sozleşme&catid=33:ceviriler&Itemid=114

11 Agamben, Giorgio.2001. Kutsal İnsan Egemen İktidar ve Çıplak Hayat. İstanbul: Ayrintı Yayınları. s. 26

12 A.g.e. 26-28

sahip ama hiçbir yasaya karşı da sorumlu tutulamayan bir iktidar biçimine dönüşüyor.

Foucault, eski çağlardan itibaren iktidarın ayırıcı özelliklerinden birinin yaşam ve ölüm üzerindeki hak olduğunu belirtir ve bunun modern zamanda kimi dönüşümlere uğrasa da devam ettiğini söyler: "Her ne olursa olsun, yaşam ve ölüm hakkı, eski ve mutlak biçimde olduğu gibi, bu modern, görelî ve sınırlı biçimiyle de simetrik olmayan bir haktır".¹³ Simetrik olmaması, kanunen idam cezası dışında diğer öldürmelerin gayri-yasal olmasındandır. Burada yetki, monarkın elinde olduğu kadar çoğunlukla daha soyut biçimiyle ulus devletin kurumlarındadır. Modern devlet, bu anlayış üzerine inşa olduğundan, öldürmek resmi veya gayri resmi, diğer bir ifadeyle yasal veya gayri yasal olarak uygulanagelen bir devlet pratiği hâline gelir. Yasal olarak öldürmek sadece devlete/egemene tanınan bir haktır. Aslında diğer bir deyişle öldürmek, egemenin kendisine tanıdığı bir yetkidir.

Öldürme tekeline sahip ve bunu yasalaştırıp kurala dönüştürmüş bir iktidar, toplumsal olayları veya muhalefete karşı zorlanacağını ve topluma hesap veremeyeceğini düşündüğü kimi *istisnai* durumları yasaların dışına çıkararak, hesap verilemezliğine güvenerek uygulamaya sokmaktadır. Siyasi veya farklı nedenlerle bir insanı zorla kaybetmek de böylesi bir durumun sonucudur. İktidar, tarihsel açıdan yönetmenin ve onun yöntemlerinin her çeşit bilgisine sahip olduğundan, her türlü gizliliği de sağlama imkânına sahiptir. Kazara ortaya çıkan veya çıkarılan bir kaybetme ve öldürme vakasında iktidar, resmi olarak böyle bir yetkisinin, kararının ve sorumluluğunun olmadığını ve özellikle de hukuk dışı bir durum olduğunu ima ve iddia ederek kendisini sürekli aklamaktadır. Genelde bunun *yerel güçlerinin* hukuk dışına taşmış bir eylemi olduğunu ifade eder. Dolayısıyla devlet; 1990'larda Kürt illerinde bir ön kabul olarak benimsediği ve hatta gizli bir bütçe de ayırdığı, tazminatlarla aslında egemenliğine halel getirmeden hukuk dışı *işlerini* JİTEM gibi kurumlar eliyle yürüttüğü bir mekanizma kurmuştur. Bu yaklaşım sadece Türkiye Cumhuriyeti devletine has bir durum değildir. Aksine modern devlet dediğimiz mefhumun temel yapı taşlarından biridir. Schmitt'in ifadesiyle *kural haline gelmiş istisnadır*. Türkiye'de de zorla kaybetmeler 1990'larda bir OHAL uygulaması olarak değil, çok daha öncesinden başlatıldı. Zorla kaybetme devletin işleyişine içkin bir yapıdır ve 12 Eylül sürecinde de Türkiye sosyalist hareketlerinin mensuplarına karşı siyasi bir yöntem olarak uygulanmıştır.

13 Foucault, Michel.1994. *Cinselliğin Tarihi*. çev. Hülya Tufan. İstanbul: Afa Yayınları. s. 100

1990'lar Kürdistan ve Zorla Kaybetmeler

Alpkaya, zorla kaybetmelerin özelliklerini altı başlık altında toplar:

- 1- Zorla kaybetmelerin görüldüğü ülkeler: Latin Amerika, Güney Doğu Asya, Afrika ve Ortadoğu.
- 2- Zorla kaybetmeleri gerçekleştirenler: Resmi güvenlik güçleri, özel güvenlik birimleri ve paramiliter gruplar.
- 3- Zorla kaybedilen grupların kimlikleri: Önde gelen muhalefet liderleri, aydınlar, demokratik örgütlerin temsilcileri ve yasal ya da gizli muhalif örgütlerin üyeleri -buna sempatanları da eklenebilir-
- 4- Zorla kaybetme eylemlerinin amaçları: Düşmanı etkisizleştirme, yargılama sisteminin ağırlığından dolayı idamın efsaneleştirici etkisini yok edip cezalandırmayı hızlandırma, geride kalanları etkisizleştirme, zorla kaybetme devlet aksini söylemedikçe kanıtlanamadığından bu eylemi yapan güçlere hareket serbestisini sağlaması.
- 5- Zorla kaybetme yöntemleri: Ülkelere ve dönemlere göre farklılık gösterse de, asker ve polislerin aleni bir biçimde gözaltına alması ve paramiliter grupların iz bırakmadan kaçırmaları.
- 6- Zorla kaybetmelere karşı benimsenen resmi tutum: Devletin kayıp iddialarını sorgulamaması, "teröristlerce" kaçırıldığını söylemesi, yurtdışına gittiğini ifade etmesi, kayıp listelerinin sahte olduğunu ifade etmesi.¹⁴

Yukarıda da listelenen ve kayıp olaylarının yaşandığı bölgelerin-ülkelerin çoğunda olduğu gibi Kürdistan'da da devletin izlediği yol aşağı yukarı hem neden hem de sonuç itibarıyla benzerdir.

Devlet neden böylesi bir yol izler? Devletin zorla kaybederek vermek istediği mesaj nedir? Tek tek bireyleri ve bir toplumu yok etmeyi istemenin nitelik olarak bir benzerliği var mıdır? Yok etmek ya da bunu siyasal bir amaç uğruna istemenin ırkçı haleti ruhiyesi nasıl açıklanabilir? 1915 Ermeni Soykırımını *Edebiyat ve Felaket* başlıklı çalışmasıyla edebiyat metinleri üzerinden tartışan Mark Nichanian bu konuda çok temel birkaç soru sorar. Bu sorular üzerinden işkencecinin bireye işkence yapmasına veya konumuz açısından işkence sonrasında bireyi kaybetmesine/yok etmesine sebep olan iktidar sistemini bir nebze de olsa tartışabiliriz. "İşkence, işkence edileni tam olarak neye maruz bırakır? İşkence yapanın isteği tam olarak nedir? Birtakım bilgiler mi elde etmek istiyordu? Hakikati mi elde etmek istiyordu? Ne tür bir hakikati elde etmek istiyordu? Yoksa niyeti

14 Alpkaya, Gökçen, 1995. ' "Kayıp"lar Sorunu ve Türkiye', *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 50, sy. 3-4, s.34-37

özneyi yok etmek, onu kendi kendini tanımayacak hâle getirmek midir?"¹⁵ Kürdistan'da işkencenin amacı, genelde sorulan sorulara cevap aramak, özelde ise 1980'lerde Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde başlayan ve 1990'lar da devam eden süreçte özneyi kendini tanımayacak hâle getirmektir. Kişiyi zorla kaybetmek, öznenin sadece ruhsal olarak değil, fiziksel olarak da yok edilmesidir. Devletler çoğu zaman semboller üzerinden siyaset yürütürler. Yok edilen bir kişi değildir, kaybedilen kişinin sembolize ettiği toplumdur.

1990'larda Kürdistan'da bir Kürt bireyini zorla kaybetmek, sadece bir kişinin fiziksel kaybı değil, onu da aşan ve kayıp yakınından başlayarak dalga dalga yayılarak tüm topluma sirayet eden devasa bir travma yaratır. Bu travma, kayıp yakınında intikam duygusunu derinleştirdiği kadar egemenin korkusunun da dışavurumudur. İktidar bu korkusunu, sahip olduğu her şeyin tehlikeye düştüğünü hissettiği andan itibaren kendisini de bağlayan tüm yasal bağlardan azade hukuksuz bir alan yaratarak göstermektedir. Kürdistan'da bu ilk olarak OHAL adı altında kısmen hukuki bir zemine dayandırıldı fakat bu çerçevenin içinde kanunlar hep olağanüstü kaldı. Mevzubahis PKK veya Kürdün isyanı olunca devletin deprenen korkusu, engel gördüğü kişileri kaybederek aşma yolunu seçti.

Devletin kaybetme siyaseti sonucu kaybedilenlere dair yapılan tüm başvurular resmi kurumlarca inkâr edildi. İktidarı sürdürmenin bir aracı olarak bu kaybetme sistematik biçimde Kürdistan'ın farklı yerlerinde 1990'lar boyunca uygulandı. Aralarında gayri-Müslimlerin de olduğu, yüzlerce kişi, hem etkisiz kılınmak ve geride kalanlara gözdağı vermek için; asker, özel tim, Hizbullah ve korucularla, yani bir bütün olarak kontrgerilla faaliyetleriyle bazen resmi gözaltı yöntemiyle bazen de bir yol kontrolünde veya gizli bir biçimde zorla alıkonularak kaybedildi. Kimi zaman JİTEM, kimi zaman korucubaşları veya kimi zaman da Kürdistan'da devletle ilişkisi olan yerel eşraftan kimseler kaybedilenin akıbetini netleştireceğini, hatta onu kurtaracağını iddia ederek ailelerden ciddi miktarda paralar istedi. Bazen de aynı aileden kimseler kaybedilen aile ferдинin durumunu soruşturmak için devlet kurumlarının kapısını fazla aşındırdıkları için kendileri de aynı akıbeti uğradı.¹⁶

Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, hem daha önceden İHD, TİHV ve Yakay-Der gibi kurumların arşivlediği çalışmaları ve ortaya çıkan sonuçları derleyerek hem de saha çalışması sonucu elde ettiği verilerden yola çıkarak kimi tespitlere ve rakamlara ulaştı. Merkezin hazırladığı raporun verdiği

15 Nichanian, Mark. (2011). *Edebiyat ve Felaket*. İstanbul: İletişim Yayınları, s.27

16 Göral, Özgür Sevgi, Ayhan Işık ve Özlem Kaya. 2013. *Konuşulmayan Gerçek: Zorla Kaybetmeler*. İstanbul: Hakikat Adalet Hafıza Merkezi.

rakamlar da gösteriyor ki **1990'lar** diye bir terim kullanmak, hem siyaseten hem de akademik açıdan dönemi tanımlaması adına gerekli bir vurgudur. Dönemi dile getirirken sıkça vurgulanan kayıpların da neredeyse tamamının 1990-2000 yılları arasında olması bu tanıımı yapmayı gerekli kılıyor. 1990'lar öncesi ve sonrasında gerek savaş stratejileri gerekse de devletin sivil-lerle yönelik siyasetinde yapısal bir dönüşüm olduğunu aşağıdaki rakamlar da açık bir biçimde gösteriyor. Hafıza Merkezi'nin raporunda zorla kaybetmelerin yoğunlaştığı dönemler şu şekilde açıklanmaktadır:

Zorla kaybedilenlerle ilgili kesin olmayan verilerin gösterdiği iki eğilim çok net: Birincisi zorla kaybetmeler 1993 ve 1996 arasında en yoğun haliyle olmak üzere esasen 1991 ile 1999 yılları arasında meydana gelmiş. İkincisi de 1990'lı yıllar boyunca esasen ve en yoğun olarak OHAL bölgesinde yaşanmış. İstanbul ve Adana, OHAL bölgesinin dışında öne çıkan diğer iki il olarak göze çarpıyor. Üstelik yine kesin olmayan listemize dayanarak, bu iki ildeki kayıpların da sıklıkla Kürt toplumunun siyasetçileri, önde gelen isimleri ve yerel önderleri olduğunu söyleyebiliriz.

Devlet, zorla göç ettirdiği kitlelerin peşini göç etmek zorunda kaldıkları kentlerde de bırakmamıştır. Bazen mahalleler bazen de ilçeler bazında adeta OHAL sistemi yaratarak Kürt inkârını coğrafi olarak Kürdistan'la sınırlandırdığını uyguladığı siyasetle sürekli olarak göstermiştir. Adana ve İstanbul gibi kentlerdeki kayıpları ve devletçe tespiti yapılmış yasal olmayan OHAL'li mahallelerin varlığını bu şekilde açıklamak mümkündür.

Kaybedilenlerin Yıllara Göre Dağılımı¹⁷

1980- 1990	33
1991	18
1992	22
1993	103
1994	518
1995	232
1996	170
1997	94
1998	50
1999	76
2000 Sonrası	33
Tarihi Bilinmiyor	4
Toplam	1353

17 Göral, Özgür Sevgi, Ayhan Işık ve Özlem Kaya. 2013. *Konuşulmayan Gerçek: Zorla Kaybetmeler*. İstanbul: Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, s.22

Sonuç

Kürdistan'da 1990'lar boyunca kesinleşmemiş rakamlarla ifade edersek 1300'den fazla kişi, Diyarbakır, Şırnak, Mardin, Batman, İstanbul, Hakkâri, Tunceli, Şanlıurfa, Adana, Bitlis illerinde zorla kaybedildi (faili meçhuller buna dâhil değildir). Bunlardan çok büyük bir oranının hâlâ kemikleri, cenazeleri bulunamadı. Toplumun saygı duyduğu, değer verdiği kişiler "kurban" seçilerek "kaybedildi" ve onların "yokluklarıyla" topluma gözdağı verildi. Bir kişiyi seçerek, gözaltına alıp, işkence yapmak, yeri bilinmeyecek bir şekilde zorla kaybetmek, mezarsız bırakmak ve ailesine kemiklerini bile vermemekle sadece birey değil tüm toplum tehdit edilmekte, korkutulmakta ve cezalandırılmaktadır.

Kaybetmek aynı zamanda kaybedilenin yakınları için ölüm kadar keskin bir kopuş anlamına gelmez. O yüzden kaybedilene tekrar kavuşulabileceğine dair sürekli bir umut vardır. Kaybedilene zarar verilmemesi için de çoğu zaman yakınları pasif bir bekleyiş içinde kalmayı tercih ederler. Korkudan yıllarca devlet kurumlarına kayıplık başvurusu yapılmaz. Hatta kimi kayıp yakınları bunu en yakınlarındakilere bile anlatmaz. Hem korkudan hem de sönmemiş cılız bir umuttan dolayı. Bu kayıp yakını için bitmez bir çiledir: "Ya yaşıyorsa!" Genelde kaybedilenin devletçe öldürüldüğünü bilmelerine rağmen yakınlarının kendilerine bile itiraf etmekten çekindikleri umutlu bir beklentileri hep vardır. Bu yüzden kaybetmek sürekli açık toplumsal bir yara gibidir. Ölüm, yaşam akışı ve kültürü içerisinde bir biçimde kabul edilen ve zamanla alışılan bir durumdur. Oysa toplumun, kaybetmeyi veya ölenin bedeninin yokluğunu kabul etmeyen bir kültürel geçmişi vardır. Kaybedilmelerle toplumsal değerler de çiğnenmiş, zarar görmüş, yok sayılmış olur.

Devlet, kaybedilenin ardından bakılmamasını salık verir. Egemen, kaybederek kaybedilenin geçmişini, dolayısıyla geleceğini de unutturup silmek ister. Çünkü kaybedilenin ardından ağıt bile yakılamaz, kayıp yakınının sadece tamamlanmamış bir yası vardır. İktidar bu uygulamasıyla zorla geride kalan kayıp yakınlarına ve tehdit olarak addettiği topluma, kendi geçmiş ve geleceklerini unutmalarını öğütler. Amaçlanan, geçmiş ve geleceği elinden alınan kişinin ve dâhil olduğu grubun varoluşunu kaybetmektir. Bu yok sayış, bu ontolojik durum devlet siyasetinde Kürtler ve devlet için tehlikeli olan diğer tüm gruplar gündeme geldiğinde, bireyler şahsında devletçe uygulanabilir bir siyaset olarak kabul görür. Kaybetmek siyasal ve rutin bir eylem olmasına rağmen diğer siyasal şiddet yöntemlerine nazaran daha seyrek olduğundan, devletler tarafından bu durum sürekli istisnai ve rutin dışı olarak kabul edilir ve böyle bir izlenim yaratılmak istenir. Oysa zorla kaybetme olayları bir anda ortaya çıkmaz ve sadece belli bir siyasal rejimin bir eylemi olarak ele alınamaz, bir devam-

lılık söz konusudur. 1990'lar Kürdistan'ında siyasal açıdan devlete karşı mücadele eden, siyasi kimlikleri nedeniyle ortadan kaldırılması gerektiği düşünülen Kürtleri yok etmek için bir yöntem olarak uygulanmıştır. Ve Erdoğan'ın da ifade ettiği gibi "bir bildikleri olduğu" için devlet, kayıpların akıbeti hakkında hâlâ yasal ve somut bir adım atmamaktadır.

Gazi Olayları ve Doksanlarda Devrimci Mahallelerin Yeni Nizamı

İlgın Erdem*

90'lar, Türkiye'de gayrinizami ve olağanüstü hâlin olağanlaştığı, "derin devletin" cüretini giderek artırdığı yıllar oldu. Kürdistan'da sürdürülen savaş ve OHAL rejimi köy yakmalar, sürgünler, katliamlar, gözaltında kayıplar ve faili meçhuller ile Kürt halkının yaşamını esir alırken; aynı dönemde ülkenin batısı da geliştirilen "topyekün savaş" konseptinden türlü şekillerde nasibini almaktaydı. Yargısız infazlar, gazeteci ve aydın suikastları, cezaevlerindeki direnişlere karşı operasyonlar, zorunlu göç nüfusunu barındıran gecekondu mahallelerine uygulanan baskılar özellikle batı metropollerinde yaygınlaşıyordu. Hiç kuşkusuz ki; batıda bu döneme damgasını vuran en sarsıcı olaylardan biri 1995'te İstanbul'un Gazi Mahallesi'nde yaşandı. 12 Mart tarihinde Gazi Mahallesi'ne düzenlenen kontrgerilla saldırısı büyük bir halk ayaklanmasını doğururken, isyanın kolluk güçleri tarafından orantısız şiddetle bastırılması olayları katliam boyutuna taşıdı. İşte bu olaylar ve toplumsal etkileri ışığında, doksanlarda gecekondu nüfusunu zapt etmeye yönelik yeni yönetim ve denetim stratejileriyle, bunlara koşut gelişen mobilizasyon ve direniş formlarını tartışmak bu yazının temel amacı.¹ Gazi Olayları'na geçmeden önce bahsi geçen mahallenin neyi sembolize ettiğini hatırlamak önemli.

Yıkılmaz Kaleler, Yıkılan İmgeler

Gülsuyu, Güzeltepe, 1 Mayıs Mahallesi, Küçükarmutlu ve Sarıgazi gibi kentin Alevi ve solcu nüfusunun yoğunluklu olarak yaşadığı işçi

* University of Massachusetts Amherst, Sosyoloji Doktora

1 Yazıya kaynaklık eden veriler, çeşitli gazete ve dergi arşivlerinin taraması ile mahallede 2011 yılında yürütülen etnografik çalışmanın bir parçası olan mülakatlar ve gözlemler aracılığıyla elde edilmiştir.

sınıfı mahallelerinden biridir Gazi. Yetmişlerde devrimci ve radikal sol örgütlerin merkez üssü hâline gelen ve özerk yönetim tecrübelerine sahne olan bu mahalleler 1980 askeri darbesiyle büyük yaralar almış; art arda gelen gözaltılar, tutuklamalar, polis ve asker denetimleri ile adeta yarı açık cezaevlerine dönmüşlerdi. Öte yandan, ekonomik liberalizasyon politikaları ile kurumsallaşan esnek üretim biçimi ve organize işçi hareketinin tasfiyesi süreci bu mahallelerde yaşayan nüfusu daha da mağdur etmiş, çoğunluğunu ‘yedek emek ordusunun’ birer üyesi haline getirmişti. Seksen sonrasının popülist hükümetleri bu ekonomik dönüşümlere olası itirazları üst üste çıkan gecekondu afları ile bertaraf etmeye çalıştılar. Gecekondu bölgelerinin hızla apartmanlaşması fiziki dokuyu dönüştürürken, köy boşaltmalarının sebep olduğu zorunlu göç dalgası ise bu mekânlardaki demografik ve sosyal yapıyı daha çetrefilli bir hâle getirecekti.

Zorunlu göçle birlikte Batı metropollerinde etkisini gittikçe artıran Kürt hareketi, doksanlı yılların gecekondu bölgelerinde en büyük gerilim eksenlerinden birini oluşturur. Bunun yanı sıra darbe anayasası himayesinde Alevilere yönelik sürdürülen inkâr ve asimilasyon politikaları da bilhassa Sivas katliamının ardından bu mahallelerde ciddi bir mobilizasyon ihtiyacı doğurmuştur. Nihayet, bahsedilen tüm bu sosyo-ekonomik ve siyasi gerilimlerin darbe sonrasında sınıfsal mücadele zeminini yitiren ve mağlubiyet hissi derinleşen devrimci ve sol örgütlere de ilham kaynağı olduğu söylenebilir. Toplumun bütününe etki etmenin olanaksız olduğu görüşünde hemfikir birçok devrimci/sosyalist gelenek, bu yıllarda faaliyetlerini darbe öncesinde “kurtarılmış bölgeler” olarak nam salan gecekondu mahallelerinde yoğunlaştırırlar ve görece bir yükselişe geçerler.

Kent çeperlerinden yükselen bu itirazlara devletin şiddet ve ideolojik aygıtlarının verdiği yanıtlar elbette ki zamanın ruhundan bağımsız olmayacaktır. Öncelikle, Kürdistan’da yürüttüğü olağanüstü hâl rejiminin gayrihukuki ve baskıcı mekanizmalarını muhtelif şekillerde uygulamaya koyarak; bu mahalleleri keyfi polis ablukaları, gözaltılar, kimi zaman kayıpların ve faili meçhullerin yaşandığı yerlere dönüştürmüştür.² Bir yandan devletin kolluk güçlerinin keyfi ve hukuksuz uygulamaları ile izole olan bu alanlar bir yandan da düzen sağlayıcılar ve medya aracılığıyla tehlikeli, topluma tehdit oluşturan ve anarşinin hüküm sürdüğü “suç ve terör yuvaları” olarak resmedildikçe; korku kültüründen beslenen ve ötekileştirici bir kolektif bilinçaltının topluma nüfuz etmesi hiç de zor

2 Bu misyonu üstlenmek üzere, 4 yıllık OHAL valiliğinin ardından 1991’de İstanbul valiliğine atanan Hayri Kozakçıoğlu, başlıca gündeminin şehirde mantar gibi türeyen “sol terör örgütlerini” bitirmek olduğunu gizlemez. Vali Kozakçıoğlu ve Emniyet Müdürü Necdet Menzir’in sol örgütlere (özellikle Dev-Sol’a) yönelik düzenlendikleri sert operasyonlar ve “yargısız infazlar” bu döneme damgasını vuracaktır.

olmayacaktır. Bu negatif söylemlerin gecekondulu mahallelerdeki toplumsal ve mekânsal olguları tarif etme biçimi ve nosyonlarını da dönüştürecek kadar etkili olduğunu doksanlarla birlikte tedavüle giren “varoş” kavramı zaten en net biçimiyle göstermekte.³ Yazının devamı varoş söyleminin hem kamuoyunda hem de politik ve akademik yazında popülerleşmesine vesile olduğu sık sık vurgulanan Gazi Mahallesi olaylarına odaklanacak.⁴

Gazi’de Katliam ve Kalkışma

Gazi; olayı, isyanı bitmeyen mahalle. Kurulduğu günden “o gün”e düzenle bağ kurma hâlinin olmadığı bir yer. Çoğu mahalle sakini, devleti karakollardan, kolluk güçlerinden ve cezaevlerinden ibaret bellemiş durumda. Çünkü yaygın deyimıyla “Gazi’de herkes devletten alacaklı”. Özellikle darbenin ardından neredeyse her haneden ya bir cenaze çıkmış ya biri “rehin alınmış”. 80 öncesine kadar devlet yerine devrimci örgütlerin iktidarı ve uygulamaları meşru görülür ve kollanırken; darbenin ardından devrimci yapıların alt üst olmasıyla birlikte mahallede bir “iktidar boşluğunun” ortaya çıktığı ifade ediliyor. Doksanlı yıllarda Mahir Çayan çizgisindeki devrimci yapılar yeniden atağa geçiyor, fakat etkileri geçmişe nazaran sınırlı. Mahalleyi genç militanları devşirme ve eğitim alanı olarak kullandıkları ifade ediliyor. Kısacası, Gazi’yi kurtarılmış bölge olarak nitelendirmek belki artık mümkün değil, fakat hâlen sistemle sınırlarını psikolojik olarak çizmeye devam eden bir yer bu mahalle. Polis baskınları, devlet şiddeti sürüyor. Alevi nüfusun çoğunlukta olduğu mahallede Alevi cemaatinin kentsel örgütlenme teşebbüsleri defalarca siyasi ve idari engellerle karşılaşılıyor. Sayısız çabalar sonucu ‘93 yılında nihayet mahallede Hacı Bektaş-ı Veli Kültürünü Tanıtma Derneği ve dernek bünyesinde bir Cemevi kuruluyor, fakat cemaatin görünür

3 Varoş söylemine göre, kentleşmenin meşru ve masum bir aşaması olarak görülen gecekondulu mahalleleri gitgide masumiyetini yitirerek suç ve kuralsızlık mekânlarına dönüşmektedir. Radikal politik grupların, “teröristlerin,” şiddete ve vandalizme eğilimli potansiyel suçluların cirit attığı varoşların kente entegre olması, “modernleşmesi” ve “normalleşmesi” artık mümkün görünmemektedir. Bkz. Aslan, Şükrü. 2004. *1 Mayıs Mahallesi: 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent*. İstanbul: İletişim; Aslan, Şükrü. 2011. “İstanbul’daki Örnekler Üzerinden ‘Gecekondulu Mahalleleri’ ile ‘Varoşlar’ın Sınırlarındaki Esneklik”, *Toplumbilim*, Sayı: 26, Nisan, ss. 99-106; Etöz, Zeliha. 2000. “Varoş: Bir İstila, Bir Tehdit,” *Birikim* No. 132.; Erman, Tahire. 2004. “Gecekondulu Çalışmalarında ‘Öteki’ Olarak Gecekondulu Kurguları,” *European Journal of Turkish Studies*, Thematic Issue No:1.; Yonucu, Deniz. 2011. “Kapitalizm, Umutsuzluk ve Aciliyet,” *Red Thread*, Sayı: 3.

4 Bu olayların bir diğeri ise 1996 1 Mayıs’ında Kadıköy’de meydana gelen şiddetli gösteriler ve çatışmalar idi. İki kişinin ölümüyle sonuçlanan çatışmaları günlük basın büyük bir merakla takip etmiş ve olaylara karışan kişilerin kenar mahallelerden “şehre inen” “medenileşmemiş”, “vahşi” ve şiddete her daim meyli olan “varoşlar” olduğunu yazmıştı (Gönen, Zeynep. 2008. “Varoşların Zabtiyesi ya da Kent Yoksullarının Neoliberal Denerimi,” *Toplumbilim*, Sayı: 23, Aralık, ss. 93-103.)

hâle gelmesi türlü tehdit ve şantajlara maruz kalmanın da önünü açıyor. Sivas katliamı ve 94 yerel seçimlerinde Refah Partisi'nin başarı kazanması ise tedirginlik ve gerginliği had safhaya çıkarmış durumda. Öte yandan, mahallede gecekonduların imara açılması ile sayısı artan apartmanlar da mahalleli için hem bir umut hem de endişe kaynağı. Gecekondu sahipleri bir yandan ekonomik olarak görece bir refaha kavuşurken, bir yandan da kiraya açtıkları konutların dışarıdan ve bilinmeyene davetiye çıkarması karşısında memnuniyetsizliklerini dile getiriyorlar.

İşte bu ağır havayı soluyan Gazi'de, 12 Mart 1995 akşamı İsmetpaşa Caddesi üzerinde çoğunlukla Alevi vatandaşların rağbet ettiği üç kahvehane ve bir pastane kimliği belirsiz kişilerce bir taksiden açılan ateşle taranır. Saldırı sonucu Alevi dedesi Halil Kaya hayatını kaybederken, on iki kişi de yaralanır (Tamasa, 1995). Olayı duyar duymaz caddeye akın eden kalabalık, polisin şüphelileri yakalamaya yönelik bir tavır göstermemesi üzerine karakola doğru yürüyüşe geçer ve polisin öfkeli kalabalığa müdahale etmesi ile olaylar kontrolden çıkar. Göstericiler üzerine direkt ateş açan polis aynı gece birçok kişinin yaralanmasına ve bir kişinin daha ölümüne sebep olur. Yaşananların duyulması, Ümraniye, Okmeydanı, Nurtepe ve Alibeyköy gibi Alevi nüfusunun yoğunluklu olduğu diğer semtlerde de gecedan itibaren bir hareketliliğe sebep olurken, bu mahallelerdeki birçok vatandaş protesto için kitleler halinde Gazi'nin yolunu tutarlar. Mahalle, saldırıları takip eden dört gün boyunca 80 sonrası Türkiye'sinin batı metropollerindeki ilk kitlesel halk ayaklanmasına; "Gazi Direnişine" sahnedir artık. 13 Mart günü çatışmalar gittikçe şiddetlenir; çevik kuvvet ve özel timlerle desteklenen polisin barikatlardaki halkın üstüne ateş açmasıyla gerginlik tavan yapar. On binleri bulan kitleler bir yandan spontane bir öfkeyi yansıtırken, bir yandan da sol örgütlerin yönlendirmesi ile barikatlar kurmaya, "direniş komiteleri" oluşturmaya ve polise karşı somut bir mevzi savaşına girişirler. Bugün hem şanlı bir direniş hem de bir katliam olarak anılan olaylarda kolluk güçleri ile direniş güçleri arasında çıkan çatışmalar on yedi kişinin ölümüyle ve yüzlerce kişinin yaralanmasıyla sonuçlanacaktır. Can kaybının artması üzerine 14 Mart günü mahalleye 5000 kişilik askeri birlik tahsis edilir. Mahallede sokağa çıkma yasağı ilan eden valilik, mahalleye giriş ve çıkışları da denetim altına alır fakat bu yasak da tepki ve protestoları yatıştırmaya yetmez.⁵ Direniş komitesi cenazelerin halka verilmesi, sokağa çıkma yasağının kaldırılması, gözaltıların serbest bırakılması ve asker ve polisin çekilmesi taleplerinde ısrarcıdır. Ayaklanma, ancak bölgeye sevk edilen askeri birliklerin komitenin bu taleplerini kabul etmesi sonucu, 16 Mart tarihinde durulur (Birand, 2012).

5 15 Martta olaylar Ümraniye'ye de ciddi biçimde sıçramıştır. 1 Mayıs Mahallesi'nde beş kişinin ölmesi ve yirmiden fazla kişinin yaralanması üzerine bu bölgede de sokağa çıkma yasağı ilan edilir.

Olayın yazılı ve görsel medyada ele alınışına bakıldığında ortak kanı saldırının bir provokasyon olduğu ve “kışkırtıcı unsurların” olayı kendilerine mal etmeye çalıştıkları yönündedir.⁶ Bu unsurlar Alevi vatandaşları devlete karşı kışkırtmayı ve bir Alevi-Sünni çatışması çıkarmayı hedeflemişlerdir. Kimdir bu provokatörler? Siyasetçiler ve basın kuruluşları ivedilikle “dış güçler,” “geniş halk kesiminin arasına karışan illegal unsurlar”, “aynı anda iki fitili birden ateşleyen kaynaklar”, “karışıklığı fırsat bilen sol gruplar” ve “laik cumhuriyete saldıran provokatörler” gibi fantastik betimlemelere girişirler. Örneğin, olayların hemen ardından Başbakan Tansu Çiller “olay provokasyon olmasa, bu kadar kısa sürede bu kadar insan nasıl toplanabilirdi?” diye sorar. Necmettin Erbakan’a göre “bu olay tamamen dış güçlerin bir oyunudur”. Bülent Ecevit de benzer şekilde “doğrudan doğruya Türkiye’ye yönelik dışarıdan bir saldırı olduğuna ve bunun bir provokasyon olduğuna eminim” diyecektir. Bu esnada bazı özel harekâtçıların uzun namlularla halka ateş açtığı sahnelerin televizyonlarda gösterilmesi ve öldürülen on yedi kişiden onunun otopsi raporunda polisin direk hedef gözettiğinin ortaya çıkması bile kolluk güçlerinin olaylarda oynadığı rolü yeterince gündeme getirmez. Olayların faturası ekseriyetle cenazelerin kendilerine verilmesi ve çevik kuvvetle askeri birliklerin mahalleden çekilmesi için barikatlar kurarak “polise mukavemet eden kitleye” kesilecektir. Örneğin Devlet Bakanı Necmettin Cevheri dikkatleri doğrudan protestocu kitleye çekerek; “Gün gibi aşikâr, iki olay da organize. Önce ‘ikinci olay’ organize edilmiş, yani karakol baskını. Kahvenin taranması ise, olayın ‘startı’. Kahveyi tarayacaksınız ki, karakol baskını olsun” diyerek mağdur halkı suçlu ilan edecektir. Bir yandan da görsel medya durmaksızın tahrip edilen iş yerlerini, yanmış otomobilleri, devrilmiş elektrik direklerini ve ateş yakıp molotof atan protestocuları ekranlara taşıdıkça; mobilize olan bedenleri ve buldukları mekânı şiddet, suç ve aşırılıkla özdeşleştiren bir yaklaşım görünürlük kazanır. Görüntülere eşlik eden “Filistin değil Gazi Mahallesi”, “Gazze ve Soweto gibi”, “İstanbul’un ortasında ama sanki Beyrut, Bosna sokakları” türü savaş coğrafyası çağrışımları ise mahalleyi kentin geri kalanından ayırıştırır, tehlikeli ve tekinsiz olarak damgalayan bir algıyı pekiştirecektir.

Olayların ardından adalet talebiyle mahkemeye başvuran mağdurların bu talepleri de her aşamada reddedilir ve olaylarda görev almış 20 polis memuru hakkında açılan dava türlü hukuksuzlara sahne olur (Kazmaz, 2003). İlk olarak İstanbul’da başlayan dava “güvenlik” gerekçesiyle Trabzon’a alınacaktır. Dava takibini zorlaştırmaya yönelik bu adıma rağmen 5 yıl boyunca yakınlarını kaybedenler tam 31 kez binlerce kilometre yol giderek davaya sahip çıkarlar. Yolculuklar esnasında ve duruşmalar boyunca

6 Bu değerlendirmeler, Milliyet ve Cumhuriyet gazetelerinde 13 Mart 1995’ten itibaren 10 gün süresince yer alan haberler dikkate alınarak yapılmıştır.

mahkeme önlerinde de çeşitli olaylar ve linç girişimleri yaşanır. Eylül 1995'te başlayan dava süreci, Mart 2000'de karara bağlanır ve mahkeme yalnızca iki polise sembolik cezalar verirken diğer tüm sanıklar beraat eder. Adalet talepleri reddedilen 22 davacı kararın Yargıtay tarafından 2002'de onaylanması üzerine davayı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşır. Nihayet, AİHM 2005 yılında Türkiye Devletini mahkûm ederek, ölen on yedi vatandaşın ailelerine tazminat ödenmesine karar verecektir.

Özetle, Gazi'de yaşananlar, devletin o yıllarda dilinden düşürmediği topyekûn savaş stratejisinin kusursuz bir örneğidir denebilir. Olay aydınlatılmış değilse de, Ergenekon davası süreciyle birlikte saldırının kontrgerilla ve derin devlet bağlantılı olduğu artık açıkça kabul görmüş durumda. Ayrıca, 4 gün süren ayaklanma esnasında, devletin '92 Newroz'u'nda Cizre'de uyguladığı yeni güç gösterisi tarzını batıda prova ettiğini söylemek mümkün. Dava süreciyle de devam eden usulsüz ve gayrihukuki muameleler, olayların ardından mahallede polis gücünün ve görünürlüğünün artırılması ve son olarak, gecekonduların varoşlaştırılması ya da "suçlulaştırılması" olarak adlandırılan sürecin Gazi'nin ardından hız kazanması bu topyekûn savaşın devlet nezdinde başarıyla verildiğini düşündürten gelişmeler.

Devrim Mücadelesi Nereye?

Muhakkak ki, Gazi direnişi bir yandan da uzun yıllardır sessiz kalan toplumsal muhalefet güçlerinin imkânsızlık ve umutsuzluk ortamında bile çok boyutlu bir direniş ve eylemsellik ortaya koyabileceğini göstermiştir. Kültürel kimlikleri nedeniyle sayısız saldırılara ve asimilasyona maruz kalan Aleviler için Gazi, kamu otoritesine karşı geliştirebilecekleri sivil direnişin gücünü simgeler. Yine devrimci ve sol yapılar için Gazi kendi güçlerini, eylem ve öncülük kapasitelerini sınadıkları bir an olur: Direniş esnasında bu yapıların oluşturdukları halk ve direniş komiteleri barikatların sorumluluğu, kitlenin güvenliği, ayaklanmanın genel disiplini ve kitlenin ayaklanmaya katılması gibi görevleri üstlenirler. Olayların durulmasının ardından cenazelerin kaldırılması, olaylarda yaşamını yitiren "Gazi şehitleri" için mahalle mezarlığında bir anıt mezar yapılması ve şehit ve tutsak yakınlarıyla dayanışma süreçlerinde de bu yapılar aktif rol oynarlar. Bu süreçte özellikle gençler arasında devrimci yapılara dahil olmanın tekrar prestij kazandıran bir hâle geldiğinin ve birçok gencin örgütlü yapılara katıldığının altı çizilmeli. Öte yandan, örgütlere hayatın dışında kaldıkları ve gündelik-pratik siyaset örmede başarısız oldukları yönündeki eleştiriler sürse de, '96'da cezaevlerinde başlayan açlık grevleri Gazi ve diğer bazı mahallelerde de yankısını bulur ve bu dönem çeşitli sokak eylemliliklerine sahne olur. Seksen sonrasında alternatif bir toplumsallık yaratma gücünü yitirmiş yapılar için artık başlıca mesele Gazi ve cezaevlerinin "şanlı direnişi" üzerinden yeni bir toplumsal hafıza ve eylem repertuarı inşa

etmektir. Ortaya çıkan ise; devrimci kahraman figürünü ve kendini feda kültürünü mitleştiren; direnişi nostalji, öfke ve şiddet üzerinden üreten politik söylem, sembol ve ritüeller olacaktır. Neticede, doksanlı yıllarda yaygınlaşan açlık grevi, ölüm orucu, korsan gösteriler türü eylem biçimleri hem örgütlerin büyük kayıplar vermeleri hem de bu mahallelerde gittikçe marjinalleşmelerine yol açarken; mahalle sakinlerinin önemli bir bölümü sol grupların bu radikal eylemlerinden rahatsızlıklarını sıklıkla dile getirmeye başlarlar.

Devrimci yapıların marjinalleşme eğilimine yönelik son yıllarda yeni bir damar keşfettiklerini ve Gazi olaylarının ardından artan uyuşturucu ticareti, kumar, fuhuş ve çete faaliyetlerine karşı devrimci dayanışma kampanyaları ördüklerini biliyoruz. Gazi ve diğer devrimci mahallelerde “yozlaştırma politikaları” olarak nitelenen bu faaliyetlerin devlet tarafından teşvik edildiği görüşü hâkim. Bu görüşe göre devlet, Gazi olaylarıyla birlikte bu mahalleleri kaba kuvvet ve tahakkümle sindiremeyeceğini anlar ve bundan sonra “yozlaştırarak” içeriden çökertmeye çalışacaktır. Bu süreçte devrimci mahallelerde bar, pavyon ve müzikhollere ardı ardına çalışma ruhsatları verilmesine ve de polis tarafından uyuşturucu, fuhuş ve kumara göz yumulduğu iddialarına bakılırsa; bu mahalleleri “suçlulaştırma” politikasının bir ayağını da “suça teşvik” mekanizmaları oluşturuyor demek abes olmaz. İşte bu politikalara karşı duran siyasi örgütler bugün bir yandan “devletin yozlaştırmasına karşı devrimci ahlak” söylemi ile ideolojik bir savaş yürütürken; bir yandan da yozlaşmayı gözler önüne seren gözdağı verme ve cezalandırma faaliyetleri ile somut müdahalelerde bulunuyorlar. Fakat bu noktada da yapıların mahallelinin güvenini yeniden kazandığı ve meşru bir güç olarak ortaya çıktığı söylenemez: farklı örgütlerin yozlaşma meselesi üzerinden birbirleriyle çatışmaları, mahallenin kuruluşundan bu yana örgütlü olanların kendi tabanlarını cezalandırmaları, bazı çete bireylerinin var olan siyasi yapılara yaslanması gibi durumlar eski bağların yeniden kurulmasının önünde büyük engellerdir.⁷

Gazi’den Gezi’ye: İstisnanın İstilas

Yinelemek gerekirse; Gazi olayları, “olağanüstü hâli” Kürt coğrafyasından İstanbul’un çeperlerine taşır ve devrimci mahallelerle kentin geri kalanı arasında görünmez duvarlar ören yeni nizamın en sembolik örneği.

7 Burada bir de, yaygın medya temsillerine benzer biçimde, bazı örgütlerin ve mahallelinin de çeteleşme ve mafyayı zorunlu göçle gelen Kürtlere mal etme eğiliminde olduklarının ve bunun üzerinden çeşitli dışlama pratikleri geliştirdiklerinin altı çizilmeli. Bu mevzuda ayrıntılı bir analiz için benzer bir dinamiği Okmeydanı bağlamında inceleyen Kurt’un çalışmasına bakınız. Kurt, Fırat. 2008. *Making of Community in the Margin: The Case of Okmeydanı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Boğaziçi Üniversitesi.

Benjamin'in *Tarih Kavramı Üzerine* tezlerinde ortaya koyduğu şekliyle ifade edilecek olursa, ezilenlerin geleneğiyle harmanlanmış bu nizamda olağanüstü hal istisna olmaktan çıkıp kuralın kendisine dönüşüyor, ve devletin meşru şiddet tekeline elinde tutamadığı bu mekânlarda tarihin seyri; istisnaları süreklileştirerek yasadışı bünyesine katan egemen ile kendi olağanüstü hâllerini yaratarak egemenin maskesini düşüren ezilenlerin mücadeleleri etrafında çiziliyor.

Bugün devrimci mahallelerdeki bu mücadeleler hâlâ ana akım tarafından yadsınmaya ve varoş söylemi vasıtasıyla itibarsızlaştırılmaya devam etse de, bir yandan da, Gezi Parkı eylemleri ile olağanüstü hâlin, çeperleri aşarak merkezi de istila etmesi politik alanda ve mücadelede bir kırılma noktası olarak görülebilir. Nitekim Gezi direnişine büyük bir destek sunan ve kesintisiz eylemlere sahne olan Gazi Mahallesi'nin üzerindeki ablukada bu süreçte bazı yarıklar açıldığını söylemek mümkün. Gezi olayları ile Gazi'de (ve Kürdistan'da) olanları ilişkilendirmeye başlayan orta sınıflar için bu daha başlangıç belki. Bu güzel başlangıç Türkiye muhalefet güçlerine darbe döneminin ardından batıya hâkim olan ataletin son bulduğunu müjdelerken; Gazi sakinleri için ise, "Gezi yaz aşkıdır, Gazi kara sevda" sözünden de anlaşılacağı üzere, hem temkinle hem de kuşku ile izlenen ve desteklenen bir başlangıç. Bu aşklar ve aşıklar bir olup görünmez duvarları yıkar mı; bunu mücadelenin seyri ve zaman açığa çıkaracak.

Kürdistan'da Doğa / Ekoloji Katliamı

Serhat Arslan*

“Doğa üzerindeki egemenlik, insan üzerindeki egemenliği getirir”.

Max Horkheimer

Her ne kadar sınırları konusunda tam bir uzlaşma olmasa da günümüzde neredeyse hiç kimse Kürdistan'ın egemen devletlerce (Türkiye, Irak, İran ve Suriye) dört parçaya ayrılarak paylaşıldığına itiraz etmiyor. Bu yazıda da egemen devletlerce paylaşılan Kürdistan'ın Türkiye sınırları içinde kalan kısmı, Türk devletinin, egemenliğini güçlendirmek ve kalıcı hâle getirmek için uyguladığı politikaların doğa ve/veya ekoloji üzerinde yarattığı tahribat ele alınacaktır. Çünkü doğa ve/veya ekoloji, Kuzey Kürdistan (Türkiye Kürdistanı)¹ özelinde devlet için egemenlik sağlama bağlamında stratejik bir alan iken Kürtler için stratejik olmakla birlikte hayatlarını idame ettikleri coğrafya olduğundan fazlasıyla önemlidir. Türk devleti açısından doğaya, özellikle de dağlara hâkim olmak, Kürtler üzerinde kuracağı egemenliğin ön koşulu gibiyken, Kürtler içinse Kürdistan coğrafyasının büyük bir parçası olan dağlar, her isyan ettiklerinde veya devletin katliamlara varan uygulamalarından kurtulmaya çalıştıklarında çıktıkları/sığındıkları neredeyse tek adres olmuştur. Nitekim Kuzey Kürdistan'daki son büyük isyanın, PKK'nin merkezinin de Zağros dağlarının önemli bir parçasını oluşturan Kandil dağları olması bu bağlamda oldukça anlamlıdır.

* Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyoloji Yüksek Lisans.

1 Bundan sonra okumayı kolaylaştıracağı için Kuzey Kürdistan ya da Türkiye Kürdistanı yerine sadece Kürdistan ve burada yaşayan Kürtleri tanımlamak için ise sadece Kürtler kullanılacaktır.

Umumi Müfettişlik'lerden (1927) OHÂL'e (1987) Kürdistan'da Doğa / Ekoloji Katliamı

Cumhuriyetin kurulmasından hemen sonra Türkler ve Kürtler arasındaki zımnî mutabakat sona ermiştir.² Bu 'zımnî mutabakatın' sonunun 1924 Anayasası ile başladığı söylenebilir. 9 Mart 1924'te, 1924 Anayasası'nın gerekçesi yine aynı tarihli anayasada şöyle açıklanmıştır: "Devletimiz milli bir devlettir. Çok milletli bir devlet değildir. Devlet Türk'ten başka bir millet tanımaz".³

Homojen bir Türkulus devleti şeklinde kurgulanan Türkiye Cumhuriyeti'nin önündeki en büyük engel, devletin de tanımayacağını deklare ettiği millet olarak Kürtler kalmıştır. Ermeniler 1915'te soykırımla sonuçlanan uygulamalar neticesinde "temizlenmiş", aynı dönemde yoğunlukla Batı Anadolu'da bulunan Rumlar resmi-gayriresmi yollarla ülkeden çıkarılmış ve çıkarılmalarına 1922'de Yunanistan'la yapılan mübadele antlaşmasıyla devam edilmiştir. Dolayısıyla devletin ve milletin "bölünmez bütünlüğü"nü tehdit eden temel topluluk olarak görülen Kürtler devletle karşı karşıya kalmıştır. Kürtlerin özellikle 1924 sonrası tanınmamaya / yok sayılmaya karşı ilk başkaldırıları da gecikmeyecek ve 1925 sonrasında Şeyh Said önderliğinde isyan edeceklerdir. İsyanın bastırılmasına yönelik tedbirlerden oluşan ve neredeyse günümüze kadar devlet politikalarının temel metni olan Şark Islahat Planı 8 Eylül 1925'te Bakanlar Kurulu'na kabul edilir. Planın hazırlanmasında etkili olan ve planın içeriğine yönelik rapor hazırlayan Çankırı Mebusu ve Meclis Başkanı Abdülhalik Renda raporunda, Şeyh Said isyanının din perdesi altında tamamıyla milli bir hareket olduğunu söyler. Ona göre Şark Islahat Planı'nında yapılması gereken bu isyanla birlikte ortaya çıkan milliyetçi düşünceler ve 'Kürtçülük'ün önünün alınması ve engellenmesidir.⁴ Şark Islahat Planı'nın nasıl olması gerektiğine yönelik diğer bir rapor ise Dahiliye Vekili Cemil Uybâdın tarafından hazırlanır. Uybâdın raporunda, Kürdistan (raporda Şark olarak geçmektedir) "Umumi Valilikle ve müstemleke (sömürge) usulüyle idare edilmelidir" ifadesini kullanır ve planın buna göre düzenlenmesi gerektiğini söyler.⁵

Türk devletinin Şeyh Said İsyanı'nı bitirmeye yönelik uyguladığı baskılar bu süreçte kabul edilen Şark Islahat Planı ile hız kazanır ve isyan bastı-

2 Yayman, Hüseyin. 2011. *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, Ankara, Seta Vakfı Yayınları, 53-54.

3 Akçura, Belma. 2009. *Devletin Kürt Filmi*, İstanbul, New Age Yayınları, 60.

4 Raporun tamamı için bkz., Bayrak, Mehmet. 1993. *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri*, Ankara, Öz-ge Yayınları, 452-467.

5 A.g.e., 467- 480.

rılır. Plan, her ne kadar isyanın bastırılmasından önce kabul edilse de aslında sonraki süreçte uygulanacak politikaların genel çerçevesini oluşturduğu söylenebilir. Şark Islahat Planı ile birlikte Türkiye 5 umumi müfettişliğe ayrılır ve 5. umumi müfettişlik şu bölgeleri kapsar: Hakkari, Van, Siirt, Bitlis, Malatya, Muş, Elazığ, Dersim, Genç (Bingöl), Ergani (Diyarbakır), Beyazıt (Ağrı) vilayetleri ile Pülümür, Hınıs, Kiğı kazaları.⁶ İsyanın bastırılmasından sonra devlet Kürdistan'daki hakimiyetini sağlamak için yoğun baskı ve operasyonlar düzenlemeye başlar. Operasyonlar daha çok 5. Umûm Müfettişliği'nin alanına giren ve direnişin en yoğun olduğu bölgelerde gerçekleştirilir.⁷ Buralarda ise özellikle dağlık ve ormanlık alanlar öncelikli hedeflerdir. Çünkü isyancılardan geriye kalanlar ve devlet baskısından kaçanlar buralara sığınmıştır. Dolayısıyla çoğunlukla dağ eteklerindeki köyleri, dağları (mağaraları) ve ormanlık alanları tahrip etmek ya da yakmak Kürtleri zapturapt altına almanın ön koşulu olarak görülür. Nitekim Genelkurmay Başkanlığı resmi yayını olarak 1972'de basılan *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)* adlı kitapta Şey Sait İsyanı'ndan sonra, 1927 yılı yaz aylarında ve özellikle Eylül ayında, Şarkın ıslah edilmesi çerçevesinde, Hani, Lice, Silvan ve Bicar dolaylarında askerin nasıl müdahalelerde bulunduğu açıkça belirtilmiştir:

Bazı köylerin müfrezeler gelmeden boşaltıldığı görülmüş, bunun üzerine köye muhit olan arazi kısımlarının da dikkatle araştırılmasına zorunluk hasıl olmuş, tarlalar, odun, saman, ot yığınları, ormandaki inler, mağaralar, komlar tamamen araştırılarak perakende bir surette buralara sığınan çoğu erkek, kısmen de kadın ve çocuklardan ibaret kümeler toplattırılmıştı. Yakalanan bu şahıslar arasında kadınlar tecrit edilerek, silahı ile tutulan ve eşkiya ile ilişkisi olduğu anlaşılanlar hemen kurşuna dizilmişti.

Bundan sonra ahali tarafından esasen boşaltılmış olan köyler (Botyan, Mürtazan, Zergezor bölgesinde miktarı 22'ye yükselen köy) eşkiya ile tamamen birlikte olduğu kesinlikle anlaşıldıktan sonra yakıldı... Kül haline gelen saman yığınları arasında mukadder [belirlenmiş] akıbetine uğrayan birçok eşkiya avanesinin cesetleri teşhis edildiği gibi, takip müfrezeleri buraya yaklaştığı sırada, elinden silahını atarak kendine masum hâl ve tavrı veren, birçok kimseler dahi yakalanarak hemen imha edildiler. Tanınmış elebaşlardan Hartalı Sabri de müfrezeler tarafından yakalanarak öldürülmüş, Süpülük Dağı'nın taranması sırasında, Ömer Faro çetesine

6 Şark Islahat Planı'nın tamamı için bkz. Akçura, Belma. 2009. *Devletin Kürt Filmi*, İstanbul, New Age Yayınları, 50- 58.

7 Umûmi Müfettişlik'lerin alanına giren iller farklı dönemlerde değişiklik gösterse de devlet politikalarının buralarda yoğunlaştığı söylenebilir. Umûmi Müfettişlikler ve bu müfettişliklerin alanına giren iller için bkz. Koçak, Cemil. 2010. *Umûmi Müfettişlikler (1927-1952)*, İstanbul, İletişim Yayınları.

mensup 49, Emin Miko çetesine mensup 6 silahlı ve 39 silahsız, Kaçavare ormanlarında yine Emin Miko'ya mensup 4 silahlı 12'si silahsız şaki [haydut] tutularak öldürüldüler. Asilerin terkettiği hayvan sürüleri müsadere edilerek bir kısım erlerin et istihkakına karşılık birliklere verilmiş, çoğu Elazığ ve Diyarbakır'a gönderilerek mülki idareye teslim edilmiştir.

Güney birlikleri, bölgesinde yaptıkları taramalar sırasında meşhur Şaki Bicarlı Mustafa'nın avanesinden ormanlıklar içinde saklanmış 19 kişiye tesadüf ederek imha etmişler.

Bu safha hareketinin sonunda Kuzey ve Güney birlikleri tarafından Çotele Dağı'nın en yüksek tepelerine kadar yapılan taramalarla bütün meskun yerler araştırılmış, asilere yataklık ettikleri kesinlikle anlaşılan 60 kadar köy yakılmış, 450'ye yakın kişi öldürülmüş, bunlara ait olup güneye kaçırılmak istenen bütün sürüler ele geçirilmiştir...

Bu müsademede [çarşımada] bir Yüzbaşı ile dört er yaralanmış, eşkiya 10-12 kişi kadar zayıt vermişti. Bu köy ve civarı sonradan tamamen yakıldı...

Temri ormanlarında bu şekilde [devlet yanlısı görünüp direnişçilere yardım ederek], müfrezeleri kandıran ve sonradan firar edenlerden 38 kişi yakalanarak öldürüldü... Ve Hüveydan bölgesindeki bütün köyler kamilen [eksiksiz olarak] yakıldı.⁸

Kitabın yazılma amacı, giriş kısmında, “harp ve ayaklanma gibi müsbetlere gerçek ve görünür yönleri ile sebep olan faktörler karşı tedbirlerle [nasıl] yok edil[ir]”in anlaşılması olarak ifade edilmiştir. Anlaşılacağı üzere kitap ilerde çıkacak bir “sorun” için deneyim aktarımında bulunmaktadır. Nitekim daha sonra görüleceği gibi konu bağlamında 1920'ler ve 30'larda gerçekleştirilenler 1990'larda daha sistematik ve yoğun bir şekilde uygulanacaktır. PKK isyanını bastırmak için devlet neredeyse yüz yıllık bir gelenek hâline getirdiği Kürdistan coğrafyasının tahribatına bu dönemde daha da ağırlık verecek ve doğa tahribatına “güvenlik barajları” yapmak gibi farklı boyutlar katacaktır. Doksanlı yıllara geçmeden önce Türk devletinin Kürdistan'ın farklı yerlerinde ve farklı tarihlerdeki benzer uygulamalarını hatırlatmakta fayda var. Bu hatırlatma, aslında olağanüstü hâle işaret eden bu uygulamaların Kürtler ve Kürdistan için nasıl da olağanlaştırıldığını ve bunun devlet tarafından nasıl da süreklileştirildiğini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Çünkü doğa üzerinden süreklileştirilen tahribat ve yok etme sadece isyana katılanlar için değil aynı zamanda buralarda ikamet eden “sıradan” insanlar için de son derece yıkıcı sonuçlar doğurmaktadır. Çünkü “mekânın [doğa'nın

8 Hallı, Reşat. 1972. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, 240-244.

olarak da okunabilir] bir noktasındaki bir olay ya da bir şey yalnızca o noktada var olanlara gönderme yapılarak anlaşılabilir. Geçmişte, şimdi ve hatta gelecekte etrafında olan biten başka her şeyi içselleştirir”.⁹ Dolayısıyla Kürdistan'ın belli bir bölgesinde gerçekleştirilen ekoloji tahribatı aynı zamanda geçmişten geleceğe o bölgenin etrafında olup biten özellikle de geçmişe ait her şeye zarar vermektedir. Çünkü Halbwachs'ın da belirttiği gibi bir topluluğun geçmişi onu çevreleyen maddi ortamın içinde muhafaza edilir.¹⁰ Maddi ortam yok edilirken geçmişte yok edilmekte ve Türk devleti Kürdistan coğrafyasını katlederken aynı zamanda Kürtlerin kendi çevreleri içinde muhafaza ettikleri geçmişlerini dolayısıyla geleceklerini de yok etmektedir. Böylece Cumhuriyet döneminin önemli dâhiliye nazırlarından Şükrü Kaya'nın da dediği gibi “som Türk bir devlet hâline”¹¹ gelinecektir.

Türk devletinin, kendini “som Türk” hâle getirmek için Kürtler ve Kürdistan coğrafyası üzerinde gerçekleştirdiği “operasyonlar” 1930'lu yıllar boyunca devam etmiş ve 38'de Dersim katliamıyla neredeyse doruk noktasına ulaşmıştır. Devletin Dersim'de gün be gün gerçekleştirdiği insan ve doğa katliamı Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı'nın yukarıda adı geçen yayınında yoruma yer bırakmayacak şekilde açıkça dile getirilmiştir. Kısaca örneklemek gerekirse:

1 Temmuz 1938: Haydutların 5-6 bin tahmin edilen aile efradı İskisor, Ahpanos, Horan bölgelerindeki mağaralarda, dere tabanlarında, Sıprat mağaralarında saklanmakta..

21 Temmuz 1938: Haydutların sığındığı, ağızları mazgallı taş duvarlarla kapatılmış mağaralar, cesur askerlerimiz tarafından kuşatılmış, top ve makineli tüfek ateşinden başka, 25. alaydan gönderilen istihkam [siper ve askeri yapılar] müfrezesi tarafından tahrip kalıpları atılmak suretiyle mağaralar tahrip edilerek içindekiler öldürülmüş, can havli ile dışarıya fırlayanlar da ateşle imha edilmişti.

14 Ağustos 1938: 15. Tümenin 38. Alayı bölgesinde yapılan taramada Yılan Dağı'ndan Ali Boğazı'na inen derelerde 65 haydut imha edildi. 57. Alay Boğaz'dan içeri girdi ve iki mağarayı kuşatarak ateş altına aldı ve bombaladı. Bu müsademede haydutlar bir hayli zayıf verdiler...

16 Ağustos 1938: Bir tayyare filosu yanlarında sürüleri bulunan 500 kişi kadar bir haydut grubunu bombalamış, makineli tüfek ateşi altına almıştır.

9 Harvey, David. 2011. “Mekân-Zamanın Diyalektiği”, *Yeni Yüzyılda Diyalektik*, haz. Bertell Ollman ve Tony Smith, çev. Şükrü Alpogut, İstanbul, Yordam Kitap, 145.

10 Halbwachs, Maurice. 1950. *La mémoire collective*, Paris, Albin Michel, 209.

11 Akt. Bali, Rifat. 1999. *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 254.

12. Tümen 12 Ağustos'tan beri yasak bölge içinde ve dışında yaptığı arama ve taramada yer yer birçok haydutları imha etmiş olmakla beraber son direnen 170 kişiyi daha imha etmiş, bölgedeki köy ve tarlaları yakmıştı.

15. Tümen de aynı şekilde bölgesindeki birçok köylerde yaptığı arama sonunda 150 haydudu daha imha etmiş, köy ve tarlaları yakmıştı.

Tarama bölgesinde, 17 günde 7954 kişi öldürülmüş veya diri diri yaklanmıştı.¹²

Bütün bunlarla birlikte son günlerde ortaya çıkan belgelere göre Dersim Katliamı'nda zehirli/kimyasal gaz da kullanılmıştır.¹³ Kitle imha silahı olarak da adlandırılan zehirli/kimyasal gazın insanlarla birlikte bütünen doğayı da yok ettiği bilinmektedir. Ve devlet, kimyasal gazları kullanacak askerleri eğitmek için kurslar açarak bunun sadece anlık bir şey olmadığını, bilinçli, sistematik ve ileriye dönük olduğunu da göstermiştir. Nitekim daha sonra görüleceği üzere benzeri durumlar doksanlar ve 2000'li yıllarda da gerçekleştirilecektir.

Dersim Katliamı'ndan sonra Kürdistan'da görece hâkimiyet sağlayan devletin gerek Kürtlere gerekse de Kürdistan coğrafyasına bu şiddet dolu yönelimi 1980'lerin sonunda da tekrar edecektir. Bu kez daha sistematik ve yoğun bir şekilde görülecek olan devlet terörünün hedefi son Kürt isyanı olan PKK'nin bastırılmasına yönelik olacaktır.

Kürt ve Türk sol görüşlü kentli öğrenci çevrelerinde; bilhassa Ankara'da doğmuş siyasal bir hareket olan PKK,¹⁴ kırsal alanlarda partileşmiştir.¹⁵ Köylülerin bir kısmı kırsalda tutunan gerillalara mali kaynak kadar barınak, insan, lojistik ve bilgi de sağlamıştır. Köylülerin PKK'ye güç temeli ve güvenli bir sığınak sağlamaları, yerleşim bölgelerini çevreleyen ormanların gerillalara korunma ve saklanma imkânı vermeleri,¹⁶ bu bölgeleri devletin gözünde son derece önemli kılmıştır.

12 Hallı, Reşat. 1972. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, 432-480.

13 "Kürtlere yapılan katliamda şok belge!" 04 Aralık 2013. <http://www.internethaber.com/kurtlere-yapilan-katliamda-sok-belge-614465h.htm>

14 Jongerden, Joost vd. 2009. "Türkiye Kürdistanı'nda Kontrgerilla Stratejisi Olarak Çevre Tahrifatı", *Toplum Kuram*, Sayı 1, 74.

15 1978'de Diyarbakır'ın Lice ilçesinin dağlık bir köyü olan Fişte yapılan toplantıda hareket partileşme kararı alır ve adını Partiya Karkêren Kurdistan (PKK) olarak deklare eder.

16 Jongerden, Joost vd. 2009. "Türkiye Kürdistanı'nda Kontrgerilla Stratejisi Olarak Çevre Tahrifatı", *Toplum Kuram*, Sayı 1, 75-77.

Doğanın/kırsalın gerillanın yaşam alanı hâline gelmesi, hareketi sindirip yok etmek isteyen devletin “bataklığı kurutmak” için bir kez daha bütün araçlarıyla buralara yönelmesine yol açmıştır. Bu amaçla 10 Temmuz 1987’de, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1983’te çıkarılan 2935 sayılı Olağanüstü Hâl Kanunu¹⁷ çerçevesinde Şark Islahat Planı’nın güncel versiyonu gibi olan 285 nolu Olağanüstü Hâl Bölge Valiliği İhdası Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’yi¹⁸ kabul etti. Bu kararnameyle birlikte Şark Islahat Planı çerçevesinde 5. Umum Müfettişliği alanına da giren Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van illerini kapsayan Olağanüstü Hâl Bölge Valiliği ihdas edilmiştir. 1990 ile birlikte Şırnak ve Batman da il olduktan sonra OHAL kapsamına alınmıştır. 1990 aynı zamanda OHAL valisinin yetkilerinin artırıldığı yıldır. Kararnamedeki değişikliklerle, OHAL Valisi “güvenlik yönünden gerekli düzenlemeleri yapabilmek için geçici veya sürekli olarak görev alanı içinde bulunan köy, mezra, kom ve benzeri yerleşim birimlerini boşalttırabilir, yerlerini değiştirebilir, birleştirebilir ve bu maksatla gereken kamulaştırma ve diğer işlemleri re’sen [kendi başına, kimseye bağlı olmaksızın] ve ivedilikle yapabilir” tanımlaması kabul edilmiştir. Bu değişikliklerle birlikte OHAL Valisi “diğer işlemleri” kimseye bağlı olmaksızın yapabilmektedir. Bu sayede hem köy boşaltmalarının hem de her türlü resmi ve gayri resmi uygulamanın “yasal” zemini hazırlanmıştır.¹⁹ Bu düzenlemeye paralel olarak 1993 yılının Şubat ayında Turgut Özal’ın Süleyman Demirel’e gönderdiği “çok gizli-zata mahsus” kaşeli dosyadaki raporda hâli hazırda had safhaya ulaşmış köy boşaltmaların devam etmesi isteniyordu. “Çözüm için öneriler” başlığı altında şu satırlar vardır.

En kritik yerlerden başlayarak Güneydoğu’daki dağlık bölgelerden köy ve mezarların tedricen boşaltılması ve bir plan dâhilinde, ülkenin batı kesimlerine serpiştirilerek yerleştirilmesi düşünülmelidir. Bölgede cazibe merkezleri olarak belirlenecek bazı illere yatırım ve yerleşme için özel bir teşvik sistemi uygulanarak, yatırım ve yerleşme için çekici hâle getirilmeli, böylece kırsal kesimin boşaltılması teşvik edilmeli ve kolaylaştırılmalıdır.²⁰

17 Resmi Gazete ilan tarihi ve sayı: 27. 10. 1983; 18204

18 Resmi Gazete ilan tarihi ve sayı: 14. 7. 1987; 19517

19 Yetkileri genişletilmiş 1990’ların OHAL Valileri ile 1930’ların Umum Müfettişleri arasında da oldukça fazla benzerlik olduğu söylenebilir. Örneğin 1935 Tunceli Kanunu ile birlikte Dersim bölgesine atanan ve asker-vali olan Umum Müfettiş’e emniyet ve asayiş noktasında gerekli gördüğü, kişi, aile ve köyleri vilayet içinde veya vilayet dışında bir yere sürgün etme ile birlikte idam yetkisi de verilmiştir. Kanunun tam metni için bkz. Düstür, Terip 3, Cilt 17, 165-170. Ayrıca kanunun detaylı bir incelenmesi için bkz. Beşikçi, İsmail (1991). *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, İstanbul, Belge Yayınları.

20 Yayman, Hüseyin. 2011. *Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası*, Ankara, Seta Vakfı Yayınları, 297-302.

Bütün bu yasal düzenlemelerle birlikte Türk devletinin kuruluşunun ilk yıllarından bu yana Kürdistan'da doğa/ekoloji tahribatı bağlamında yaptıklarının 90'lardaki karşılığı dört uygulama alanı üzerinden ele alınacaktır. Birbiriyle ilişkili olan bu uygulamalar ve bunların devletçe yapılma nedenleri kısaca şöyle: (1) PKK'nin mali, insan, lojistik ve bilgi kaynağını kesmek için köylerin boşaltılıp/yakılıp köylülerin kırsaldan sürülmesi; (2) gerillanın gizlendiği ve korunduğu ormanların yakılması ve birçok yerin bombalanmasıyla gerillaya sığınacağı alan bırakılmaması, (3) doğrudan gerillanın hayatına kast etmek ve yine gerillanın sığındığı doğayı tahrip etmek için kimyasal silah kullanımı ve (4) Kürdistan'ın birçok yerine barajlar kurarak gerillanın geçiş güzergâhlarını ve yollarını su altında bırakmak. Bütün bunlar ve daha başka uygulamalar yan yana koyulduğunda Türk devletinin, Kürtleri ve Kürdistan coğrafyasını, bir daha kendine tehlike olabilecek hiç kimsenin ve hiçbir yerin kalmayacağı şekilde tahrip etmeye, yok etmeye çalıştığı ve bu konuda kısmen de başarılı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla devletin Kürdistan coğrafyasındaki tahribatını sadece PKK'ye karşı mücadele ekseninde okumak biraz eksik olacaktır. Çünkü yukarıda da değinildiği gibi Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana devam eden tahribatla birlikte devlet, tıpkı ormanları yakarak ağaçlara yaptığı gibi bir bütün olarak Kürtlerin "kökünü kazımak" ve köyleri bombalayarak, insanları zorla göç ettirerek onları tarihsizleştirmek, "köksüzleştirmek" istemiştir. Bu ilişkisellik içinde bakıldığında, doğa/ekoloji tahribatının sadece düşük yoğunluklu savaşın taktiksel müdahalesinden çok, devletin Kürtler üzerindeki stratejik planlamalarından biri olduğu görülecektir.²¹

1. Köy Boşaltmaları /Yakmaları²²

Özellikle köy yakmak için oluşturulmuş askeri birliklerin²³ gerçekleştirdiği köy yakmaları/boşaltmaları genelde zorunlu göç ile ele alınmış, boşaltma yöntemi olarak yakmanın köy ekolojisine verdiği zararlar daha çok ikinci planda kalmıştır. Öncelikle, önemli oranda bir nüfusun aniden kırsaldan çıkarılması, çıkarılanların oradaki bütün faaliyetlerinin de son bulması demektir. Dolayısıyla tarım ve hayvancılık üzerinden işleyen ekonominin köy çevresinde oluşturduğu görece dengeli köy ekolojisinin

21 Türk devletinin benzer uygulamaları Ermenilerin ve Rumların yaşadığı coğrafi bölgelerde ve yaşam alanlarında görmek mümkündür. Türk ve müslüman olmayan herkesi yok etmek ya da asimile etmek üzerine kurulan Cumhuriyet rejiminin mekânla kurduğu ilişki, öteki ve etnik/dinsel farklılıkla kurulan ilişkiyle büyük bir uyum içerisindedir.

22 Bundan sonra kolay okunması açısından sadece "köy boşaltmaları" kavramı kullanılacaktır.

23 "Askerden itiraf: Biz köy yakma taburuyduk", 29 Kasım 2013. http://www.radikal.com.tr/turkiye/askerden_itiraf_biz_koy_yakma_taburuyduk-1159979

bir anda altüst olduğu söylenebilir.²⁴ Ayrıca köylerin yakılarak boşaltılmasının hem köydeki arazi ve ağaçlarda hem de köy çevresinde ölümcül tahribata yol açtığı herkesçe bilinmektedir. Köy ve çevresinin oluşturduğu ekosistemdeki hayvanların birçoğu bu yakma olaylarında telef olurken, kırsaldan giden insanların kendileriyle götürmeyecekleri hayvanları bırakmaları hayvanlar arasında dengesiz bir çoğalma ya da azalmaya da yol açmaktadır.²⁵

Tahribatın boyutlarına rakamlarla bakılacak olursa 1980'lerin sonlarından 2000 yılına kadar 3000 kadar köyün boşaltılıp yok edilmesiyle 1 ile 3 milyon arasında insanın da zorla yerinden edildiği görülecektir.²⁶ İHD'nin 1994 sonrası oluşturduğu yıllık bilanço raporlarında ise 1994-1999 arasında boşaltılan/yakılan köy ve mezra sayısı 1884 olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla 2500'e yakın köyün, sadece 90'lı yılların ilk yarısında boşaltıldığı söylenebilir.

Tablo 1: Yıllara Göre Boşaltılan ve Yakılan Köy Sayısı

Yıllar	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Yakılan-boşaltılan köy ve mezra sayısı	1500	243	68	23	30	20

Kaynak: İHD Yıllık Bilançoları²⁷

2. Bombalama Olayları ve Orman Yangınları/Yakmaları

PKK gerillalarına yönelik yapılan bir çok askeri hareketin bombalama olayları ve orman yakmalarıyla sonuçlandığı bilinmektedir. Bu yöntem-

24 Benzer durum zorla yerinden edilenlerin yerleşmek zorunda kaldığı kent ve kasabalarda da görülmektedir. Kitlesele göçün yaşandığı bu yerlerde hem çevre hem de kent dokusu, alt yapısı hazırlanmamış bu ani göçlerin etkisiyle bozulmaktadır.

25 Köy boşaltmaları hakkında Mayıs 2013'te yaptığım bir görüşmede, görüşülen kişi bu konuda şöyle bir anekdot anlatmıştı: Mardin Kızıltepe'de, köylerinde karakol olduğu için boşaltılmayan ancak kendi köylerine yakın 11 köyün boşaltılmasından sonra eşek sayısında çok ciddi bir artış olmuş. Hemen hemen her yerde dolaşan eşekler, gece karakolun etrafında otlarken askerlerce gerilla sanılıp sürekli ateş edilerek öldürülüyorlarmış. Durumla baş edemeyen askerler bir süre sonra gündüz eşek avına çıkmaya ve eşekleri gördükleri yerde öldürmeye başlamışlar. Arkadaşım, okulların duvarının önünde kurşuna dizilen eşeklerden bahsetti, leşlerini öğrencilerin alıp olabildiğince uzağa attığı.

26 Jongerden, Joost vd. 2009. "Türkiye Kürdistanı'nda Kontrgerilla Stratejisi Olarak Çevre Tahribatı", *Toplum Kuram*, Sayı 1, 74.

27 "İnsan Hakları İhlalleri Bilançoları" 05. Kasım 2013. <http://www.ihd.org.tr/index.php/raporlar-mainmenu-86/bilanar-mainmenu-99.html>

le bir yandan PKK'ye kayıplar verdirmek istenirken bir yandan da gerilimin bölgede sığınabileceği, gizlenebileceği bazı bölgelerin yok edilmesi amaçlanmaktadır. Kürdistan'da bütün bunlar yapılırken, yaşananlar, devlet güdümlü ana akım medyanın manipülasyonu ile Türkiye kamuoyunda görünmez kılınmıştır. Hatta Kürdistan'da ormanları yakan failer /askerler, ana akım medyayla birlikte Akdeniz ya da Ege bölgelerinde de çıkan yangının söndürücüleri olarak gösterilmiş ve çevre dostu olarak kahramanlaştırılmıştır. Bu görmezliğe/görünmezliğe karşı gerek kamuoyu oluşturmak ve yapılanlara dur diyebilmek gerekse de hakikatin ortaya çıkması için Kürt milletvekillerince meclise verilen soru önergeleri ya cevaplanmamış ya da birbiriyle çelişkili cevaplar verilerek geçiştirilmiştir. Örneğin Çevre ve Orman Bakanı Veysel Eroğlu orman yangınlarıyla ilgili sorulan aynı soruya iki yıl arayla birbiriyle çelişkili yanıtlar verebilmiştir. 2008'de Hakkari Milletvekili Hamit Geylani'nin 1990-2008 arasında Kürdistan'da kaç tane orman yangınının çıktığı, kaç hektar yandığı ve bunların yerine ne kadar ağaç dikildiğine dair sorusuna bakanın cevabı şöyle olmuştur.²⁸ “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde 1990-2008 yılları arasında 390 orman yangını çıkmış olup, bu yangınlarda 9.100 hektarlık ormanlık alan zarar görmüştür... Yanan alanların tamamı bakanlığımızca ağaçlandırılmaktadır”. Bakan Veysel Eroğlu, Iğdır Milletvekili Pervin Buldan'ın 2010'daki aynı sorusuna ise şöyle cevap vermiştir.²⁹ “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde son yirmi yıl içerisinde çıkan orman yangınları sonucunda 5.649 hektarlık alan zarar görmüştür... Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki ormanların hâkim ağaç türü meşe olup, bu ağaçlar biyolojileri gereği yangın sonrası yaşama yeteneğini kaybetmeyerek yeniden sürgün vermektedir. Bu nedenle yangından zarar gören meşe alanlarına ağaç dikilmemektedir”. Bakanın söyledikleri ne birbiriyle uyuşmakta ne de gerçeği yansıtmaktadır. Çünkü sadece 6 yılda 1102 bombalama / kundaklama olayı gerçekleştiren ve bir ayda 33 orman yangını çıkaran TSK'nın³⁰ 20 yıl boyunca 5000 hektardan da 9000 hektardan da kat be kat fazla ormanlık alanı tahrip / yok ettiği söylenebilir.

28 Hamit Geylani'nin sorusu ve cevabı için bkz. 30. Eylül 2013. <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-5004c.pdf>

29 Pervin Buldan'ın sorusu ve cevabı için bkz. 03 Mayıs 2013. <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-15924c.pdf>

30 Delil Fırat, “TSK bir ayda 33 alanda ormanları ateşe verdi”. 30 Eylül 2013. <http://www.sendika.org/2010/12/tsk-bir-ayda-33-alanda-ormanlari-ateşe-verdi-delil-firat/>

Tablo 2 : 94-99 Arası Kürdistan'da Bombalanan/Kundaklanan Yer Sayısı

Yıllar	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Bombalanan / Kundaklanan yer sayısı	191	184	109	127	140	351

Kaynak: İHD Yıllık Bilançoları³¹

3. Kimyasal Silah Kullanımı

Devlet Kürdistan'da'ki birçok köyü boşaltıp ormanları yakarak, dağları ve mağaraları bombalayarak bastıramadığı PKK'ye karşı kimyasal silah kullanmaktan da çekinmemiştir. Mayıs 1997'de taraf olduğu Kimyasal Silahların Yasaklanması Sözleşmesi'ni³² (CWC) de ihlâl eden Türk devleti, Kürt milletvekillerinin bu konudaki soru önermelerini de kısaca "kullanılmamıştır" diyerek orman yangınlarındaki kayıtsızlığını burada da göstermiştir.³³

Kimyasal silah kullanımıyla ilgili devletin "derin" sessizliği ve birçok olaydaki onlarca görgü tanığına rağmen yapılmayan inceleme ve/veya soruşturmadan dolayı bu konu "iddia" olarak kalmış ve bu konuda kamuoyu yeterince bilgilendirilmemiştir. Konuyla ilgili tek istisna Şırnak'ın Silopi İlçesi'ne bağlı Ballıkaya (Bilika) Köyü yakınlarında 11 Mayıs 1999 tarihinde gerçekleştirilen ve 20 PKK gerillasının kimyasal silahlarla öldürüldüğü operasyondur. Türk devletinin kimyasal silah kullandığı operasyonda atılan kimyasal gazın tüpünün gerillalarca bulunarak Almanya'ya gönderilmesinden sonra ispat edilmiştir. Almanya'da kriminal laboratuvarında incelenen tüpün kimyasal madde içeren ve öldürücü niteliğe sahip kimyasal gaz olduğu verilen raporla netleşmiştir. Daha sonra operasyonun görüntüleri Roj TV tarafından da yayınlanmış, olay, yaşandığı dönemde büyük yankı yaratmış ve konu Alman Demokratik Sosyalizm Partisi (PDS) tarafından Alman Meclisinin gündemine getirilmiştir. Ayrıca

31 "İnsan Hakları İhlalleri Bilançoları", 11 Mayıs 2013. <http://www.ihd.org.tr/index.php/raporlar-mainmenu-86/bilanar-mainmenu-99.html>

32 "Türkiye'de Yaşanan Çatışmalı Süreçte Kimyasal Ve Biyolojik Silah Kullanımı İddialarına Dair Rapor", İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şubesi, 27 Kasım 2013. <http://www.ihddiyarbakir.org/UserFiles/210653%C4%B0HDK%C4%B0MYASAL%20S%C4%B0LAH%20KULLANIMI%20RAPORUU.pdf>

33 Örneğin BDP Diyarbakır Milletvekili Nursel Doğan'ın 22-24 Ekim 2011 tarihleri arasında Hakkari'nin Çukurça İlçesi'ndeki Geliye'de Tiyerê (Kazan Vadisi) kimyasal silah kullanımına dair soru önergesi ve önerenin cevabı için bkz. 27 Kasım 2013. <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-1127s.pdf> ve <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-1127sgc.pdf>

Türk medyasının aksine AP ve Reuters gibi uluslararası haber ajansları olaya geniş yer vermişlerdir.³⁴

Tablo 3: Kimyasal Silah Kullanımı İddialarına Dair İstatistikler

Kullanılan kimyasal silah türü, kullanıldığı yer ve sonuçları	Sayısal karşılıkları
Militanlara Yönelik Kimyasal Silah Kullanımı	39
Doğa ve Araziye Yönelik Kimyasal Silah Kullanımı	5
Biyolojik Silah Kullanımı	2
Kimyasal Silah Kullanımı Sonucu Yaşamını Yitiren Gerilla Sayısı	437

Kaynak: İHD İnsan Hakları İhlalleri Bilançoları³⁵

Yukarıda da değinildiği gibi devletin kimyasal silah kullanımına dair yeterince veri bulunmamakla birlikte İHD yaptığı çalışmalar ve yayınlarla birçok olayın belgelerini ve tanıklıklarını kamuoyuyla paylaşmıştır. İHD'nin bu çalışması Türk devletinin Kürtler ve Kürdistan üzerine uyguladığı yüz yıllık politikaların geldiği noktayı göstermesi açısından oldukça önemlidir. Devletin geldiği noktayı anlamak için İHD'nin kimyasal silah kullanımına dair hazırladığı rapordaki tanıklıklara bakmak bile yeterince şey söyleyecektir. İHD kayıtlarına göre 1990'larda bilinen ilk kimyasal silah kullanımı 17 Mayıs 1994'te gerillaya katılmaya giden 22 dersane öğrencisi ve 6 PKK gerillasının ölümüyle sonuçlanan Bezar Dağı operasyonudur.

Malatya ve ilçelerinde 22 dersane öğrencisi genç 16 Mayıs [1994] günü dağ yoluna düştüler. Görgü tanıkları bir minibüsle Bezar Dağı'na doğru "Piknik yapmaya gidiyoruz" diye çıkan gençlerin sanki düğüne gider gibi neşeli olduklarını anlatıyor. Dağın yamaçlarına geldiklerinde minibüsten inen gençler, günde yüzlerce aracın geçtiği yolun kenarında olan ve üstünde ne bir ağaç ne de bir kayayı barındırmayan Bezar'a tırmanmaya başladı. Belirlenen ortak noktada 6 PKK'li ile buluşan gençler geceyi dağda geçirdi. Ertesi gün ise kimilerine göre ihbar kimilerine göre ise bir itirafçının ifadeleri doğrultusunda askerler Bezar Dağı'nı çembere aldı. Ve tarih 17 Mayıs'ın sabah saatlerini gösterdiğinde Adıyaman ve Diyarbakır'dan havalandıran askeri helikopterler Bezar Dağı'nın üstünden uçarken, yamaçlardan ise binlerce asker 22 silahsız sivil ve 6 PKK'linin etrafını sarmıştı. Anlatıma göre 6 PKK'li, 22 silahsız sivil dağın yukarılarına doğru çıkararak kendini korumaları ve askerlerle karşılaşılırsa teslim olmaları için ikna etti. PKK'liler gençleri korumak için yolu keserek askerleri beklemeye baş-

34 A.g.y. 10-11.

35 A.g.y. 7.

ladı. Burada çıkan çatışmada aralarında İrfan Çintay'ın da bulunduğu 6 PKK'li yaşamını yitirdi. Aynı saatlerde çevrede bulunan Şêxbor, Bowik, Qotr köylülerinin gözü önünde çıplak dağın orta yerinde ellerinde tek silah olmayan 22 gencin başına kobra helikopterleri bomba yağdırdı. Alev topuna dönen Bezar'da ellerini teslim olmak için havaya kaldırmış gençler, 3 saat süren bombardıman sonucunda öldürüldü. Dönemin görgü tanıkları, yaşamını yitiren gençlerin vücudundaki yanıkları ve dağa yayılan ağır kimyasal kokusunu hâlâ dün gibi hatırlıyor.³⁶

4. Güvenlik Barajları

Türk devleti 90'lar boyunca PKK'nin hinterlandı olan köyleri boşaltarak, gerillanın barınma, gizlenme ve korunma alanları olan ormanları yakarak hareketi sindirmeye çalışmış ancak bir türlü başarılı olamamıştır. 2000'ler ile birlikte devlet Kürtleri ve Kürdistan coğrafyasını kontrol altına almak için yeni bir uygulama geliştirmiştir. Dünyada başka benzeri olmayan ve Türk devletinin literatüre kazandırdığı kavramla Kürdistan'da "güvenlik barajları" inşa etmiştir. Kürdistan'ı dilimlemek,³⁷ kontrol altına almak için kurulan barajların birbiriyle bağlantılı çeşitli işlevleri olduğu söylenebilir. Tarihsel kültürel kalıntıları yok etmek, köy yakmaları/boşaltmalarının başka bir yöntemle -yerleşim alanlarını su altında bırakarak- göçün devamlılığını sağlamak, akarsu yataklarını değiştirerek ekolojiyi tahrip etmek ve tabii ki sınır güvenliğini korumak. Devlet, güvenlik barajlarıyla bir yandan sınır güvenliğini sağlarken bir yanda da Kürt halkını (Türkiye Kürdistan'ı ile diğer parçaları) birbirinden ayırıp izole etmektedir. Bütün bu amaçlara uygun olarak Devlet Su İşleri, yatırım programının etüt-proje kapsamına sınır güvenliği sebebiyle aldığı Şırnak ve Hakkari'deki toplam 11 barajın katı proje yapımını 2007'de ihale etmiş ve tamamlamıştır.³⁸ Yedisi Şırnak'ta dördü Hakkari'de olan barajlar şunlardır.

1. Şırnak- Silopi Barajı Proje Yapımı
- 2.Şırnak Barajı Proje Yapımı
- 3.Şırnak- Uludere Barajı Proje Yapımı
- 4.Şırnak- Ballı Barajı Proje Yapımı

36 A.g.y. 7-8.

37 CHP'nin 9. Bürosu'nun 1944'te hazırladığı Azınlık raporunda geçen ve Kürdistan'da izlenecek iskan politikasının " "Temsil (asimile) edilmesi istenilen milletin coğrafyasının parçalanması ve bu suretle topluluğunun bozulması" ilkesiyle yapılmalıdır" ifadesiyle dillendirilmesi oldukça manidardır. Raporun tamamı için bkz. Bulut, Faik. 1998. *Kürt Sorunu'na Çözüm Arayışları*, Ankara, Öz-ge Yayınları, 168-192.

38 T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü 2007 Yılı Faaliyet Raporu, Sy142.

- 5.Şırnak- Kavşaktepe Barajı Proje Yapımı
- 6.Şırnak- Musatepe Barajı Proje Yapımı
- 7.Şırnak- Çetintepe Barajı Proje Yapımı
- 8.Hakkari- Çocuktepe Barajı Proje Yapımı
- 9.Hakkari- Gölgeiyamaç Barajı Proje Yapımı
- 10.Hakkari- Beyyurdu Barajı Proje Yapımı
- 11.Hakkari- Aslandağı Barajı Proje Yapımı.³⁹

2008’de yapımına başlanan bu barajlarla birlikte Şirnex-Qilaban’dan (Uludere) Colemêrg (Hakkari) Çelê’ye (Çukurca) kadar sınırı oluşturan dağlık bölgede bulunan derin vadilerin su ile doldurulması planlanmaktadır. Barajlarla sağlanacak “güvenlik” beklentisinin yanında Kürdistan’ın belli bazı bölgeleri insansızlaştırılmaktadır.⁴⁰ Yine bu barajlarla birlikte, yukarı Mezopotamya’dan akan Dicle nehrinin Kasrik Boğazı’ndan başlayarak, Şırnak’ın Bestler-Dereler bölgesinde bulunan Hezil Çayı’na kadar olan bölgenin sular altında kalması ve Dicle nehri kıyısındaki tarihi mirasların yok olması söz konusudur. Kasrik Boğazı’nın hemen yanından başlayarak Feki Teyran Camisi, Finike Kalesi, Asur Kaleleri, Timurlenk Pençeleri, Alaattin Kasrı ve Kalesi ve bunlar gibi birçok tarihi eseri sular altında kalacaktır. “Sınır güvenliği” adı altında yapılan bu barajlar bir taraftan bölgedeki insanların birbirinden uzaklaşmasını ve bu bölgeden insan geçişinin engellenmesini sağlarken, öteki yandan tarihi, kültürel ve doğal yaşam alanlarının yok olmasının sebebi olacaktır.⁴¹

39 A.g.e. 142.

40 Abdurrahman Gök, “Güvenlik Barajları Uğruna Yaşam Soluyor”. 30 Eylül 2013 http://www.ozgur-gundem.com/?haberID=47134&haberBaslik=G%C3%BCvenlik%20barajlar%C4%B1%20u%C4%9Fruna%20ya%C5%9Fam%20soluyor&action=haber_detay&module=nuce

41 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 52, 13. Birleşim, 4 Kasım 2009 (Demokratik Toplum Partisi (DTP) Meclis Araştırması Önergesi)

Ulusal Kurtuluş, Ayaklanma ve Sınırların Ötesi: 1970'lerden 1990'lara Kürt Hareketi'nin Değişim Dinamikleri

Ahmet Hamdi Akkaya*

Kürt meselesinin ve onunla bağlantılı olarak da Kürt hareketinin yakın tarihi tartışılırken gerek akademik gerekse popüler yazında sık sık başvuru alan dönemselleştirmeler genelde 1950'lerin sonu ile başlatılıp art arda gelen her on yıla farklı anlamlar yüklenerek devam ettirilir. Örneğin, 1959-1971 arası olarak ifade edilen 1960'lar “Kürt milliyetçiliğinden sosyal bir muhalefet olarak Kürd hareketine geçiş” dönemi, 1971-1984 arası olarak ifade edilen 1970'ler ise “Kürt hareketinin fragmantasyon” dönemi olarak nitelenmektedir (Bozarslan, 2008). Başka bir sınıflandırma ise 1960-80 arasını tek bir dönem olarak ele alırken kopuş momentini olarak nitelendirdiği 1989 sonrası için yeni bir dönem başladığına dikkat çekmektedir (Yeğen, 2006). “Modern siyasetin genel imgelemi ve uluslararası siyasetin başat koordinasyonlarında 89'la beraber yaşanan muazzam dönüşüm” olarak vurgulanan bu kopuş momentine dayanan bu dönemleştirmede, “belirgin bir siyasi iradenin Kürt meselesinin 89 sonrası girdiği halin gerçekleştirilmesine katkısı sanıldığı kadar önemli olmamıştır” denerek Kürt özneliğine neredeyse hiç yer verilmemektedir (Yeğen, 2006: 35).

Popüler yazında ise Kürt meselesi/hareketinin yakın tarihi, ağırlıklı olarak 1984'ten beri süregelen silahlı mücadele-çatışma sürecinin belirleyiciliği ile tartışılır, hatta çoğunlukla da 1980 darbesinin Diyarbakır Cezaevi örneğinde somutlaşan baskıcı-inkârcı politikaları ve buna karşı direniş ile sınırlandırılır hale geldi. Bu okuma, Kürt hareketinin tarihi açısından 1960'lardaki sosyal ve siyasal hareketlenmenin ürünü olarak 1970'lerde yaşanan örgütsel gelişim sürecini göz ardı etmekte veya en azından değişik grup/örgüt/parti olarak örgütlenen ve mücadele eden Kürt hareketinin bu dönemde özne/aktör olarak oynadığı rolü görünmez kılmaktadır.

* Gent Üniversitesi. Çatışma ve Kalkınma Çalışmaları doktora.

Bu makalede, Kürt hareketini diskur ve eyleminin muhtevası ile niteliğini, örgütlenme ve mücadele tarzını nasıl tanımladığı bakımlarından, yani kolektif eyleminin ana çerçevesi (*master frame*) üzerinden dönemselleştirmeyi esas alacağım. Bu temelde de Kürt hareketinin yakın tarihini 1970'lerin ilk yarısından 1990'ların sonuna kadar bir dönem ve sonrasını da hâlâ süren ayrı bir dönem olarak ele alacağım. Bu çerçevede Kürt meselesinin tanımlanma sürecinin de izini sürmeye çalışacağım. Kısacası, Kürt hareketinin tarihinde programatik açıdan bir dönüm noktası saptamak gerekirse, bunun ne 1980 askeri darbesi ne de 1984'te başlayan silahlı mücadele süreci olduğunu, böylesi bir dönüm noktasının ancak 1990'ların sonundan itibaren ortaya çıktığını, bu açıdan da 1970'ler ve 80'lerin Kürt hareketinin programatik yaklaşımı ve bu temeldeki mücadelesi açısından birbirinin devamı, 90'ların ise yeni arayışların belirdiği süreçler olarak anlaşılmalı gerektiğini ileri süreceğim.

Bu makale dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, 1970'lerin, Kürt hareketinin kolektif eyleminin ana çerçevesi olan Ulusal Kurtuluş Mücadelesi perspektifi açısından ne anlama geldiğini tartışacağım. Bu perspektifin temel mücadele aracı olan silahlı mücadele çizgisinin hazırlık dönemini ikinci bölümde ele alacağım. 1982'den sonra gelişen gerilla savaşı ise üçüncü bölümün konusu olacaktır. Dördüncü ana bölüm ise özellikle 1990'ların ortasından itibaren silahlı mücadelenin tekrara düşerek tıkanması ile birlikte yeni bir stratejik yaklaşımın köşe taşları olacak farklı mücadele araç ve alanlarının gelişiminin tartışılmasına ayrılacaktır.

Kürt Hareketinin Doğuş Süreci Olarak 1970'ler

1970'ler her şeyden önce, Kürt hareketinin “milli mesele olarak Kürt sorunu ve sömürge olarak Kürdistan” tezleri temelinde örgütsel yapıya kavuştuğu ve bu çerçevede kitlesel mobilizasyon süreci içinde belli bir siyasal-sosyal pratik geliştirdiği dönem olarak ele alınmalıdır. Bu anlamıyla 1970 sonrasındaki 12 yıl, Kürt kolektif eyleminin ana çerçevesinin (*master frame*) ortaya çıktığı dönem olarak kritik öneme sahiptir. Bu ana çerçevenin iki temel dayanağı ise, “Kürdistan sömürgeci” tezi ile buna bağlı olarak geliştirilen “ulusal kurtuluş mücadelesi” örgütlenme fikri ve çabasıdır.¹ Bu açıdan da 1970'ler, “Kürdistan sömürgeci” tezi temelinde “Türk solundan ayrı örgütlenme” kararı ile ortaya çıkan çok parçalı bir Kürt hareketinin örgütlenme ve kolektif eylem geliştirme sürecidir (Akkaya, 2013). Sonuçta, Kürt ulusal kurtuluş söyleminin oluşum süreci (Güneş, 2012) veya 1984 sonrası gerilla savaşı ile devam eden Kürt hareketindeki radikalleşmenin asıl gerçekleştiği dönem (Ercan, 2010) olarak da nitelenebilecek

1 ‘Sömürgecilik Tezi’nin Kürt hareketi açısından oluşum ve evrim süreci için bkz. (Ercan, 2013).

1970'lerde ortaya atılan bu ana çerçeve, 1990'ların sonuna kadar Kürt kolektif eyleminin de niteliğini ve anlamını belirledi.

Bu sürekliliğin yanı sıra genel örgütsel panorama açısından ise 1970'ler ile daha sonraki süreçler arasında ciddi bir farklılık gözlemlenmektedir. 1970'lerin ortasında çoklu bir örgütsel yapı olarak ortaya çıkan Kürt sol hareketi daha sonraki on yıllarda giderek tek aktörün hegemonyasındaki bir yapı niteliğine bürünmüştür.² PKK'nin 1980'lerin ortasında gerilla savaşını başlatması ile gelişen bu hâkimiyeti 1990'larda politik ve toplumsal düzlemde bir güç ifade eden neredeyse tek aktör halini alması ile sonuçlandı. Bu açıdan Kürt hareketinin gerek örgütsel gerekse de ideolojik-politik ve programatik değişimini PKK'nin gelişim çizgisi üzerinden izlemek mümkün olacaktır. Bunu yaparken de, öncelikli olarak PKK'nin nasıl resmedildiğine dair bazı hususları vurgulamak şart. Her şeyden önce, PKK'yi kategoriler temelinde tanımlamanın fazla yol açıcı olmayacağını belirtmeliyim. Bu hususta “etnik hareket” veya “önce sosyalistken sonradan milliyetçi olan hareket” şeklindeki argümanlar, hem PKK'nin kendini ideolojik ve politik olarak tanımlamasıyla hem de yürüttüğü pratik mücadelenin kapsamıyla tam örtüşmemektedir. Bu açıdan önsel olarak tanımlanmış kategoriler üzerinden tartışmaktansa yürüttüğü mücadelenin temel karakterleri ile öne çıkan süreçler itibari ile ele almak hem analitik hem de içerik açısından çok daha işlevsel olacaktır.

Bu temelde PKK'yi; birincisi, ulusal kurtuluş hareketi olarak, ikincisi ayaklanma (*insurgency*) hareketi olarak ve son olarak da transnasyonal bir toplumsal hareket olarak iç içe geçmiş üç süreç veya katman üzerinden tartışmayı öneriyorum. Bu süreçler, PKK'nin gelişim çizgisinin değişik evrelerine damgalarını vurmaları itibari ile de dönemsel olarak ifade edilebilir. Şöyle ki, 1970'lerin ilk yarısındaki oluşum sürecinden 1984'de gerilla savaşına başlamasına kadarki döneme damgasını vuran ulusal kurtuluş hareketi olma özelliği iken, sonraki 10 yıl bir ayaklanma hareketi olmanın belirleyiciliği altında yaşanmıştır. 1990'lardan itibaren ise toplumsal hareket olma niteliği daha belirgin hale gelmeye başlamıştır. Ancak bu süreçler farklı dönemleri ifade etseler de, bugün PKK'yi analiz etmek için kullanılırken birbirlerini karşılıklı olarak dışlayan tarzda ele alınmamalıdır. Şöyle ki, özellikle 2000'lerden itibaren transnasyonal bir toplumsal hareket olma yönü çok daha öne çıkan PKK, hâlâ ulusal kurtuluş hareketi ve ayaklanma olma niteliklerine sahiptir. PKK'nin böyle iç içe geçmiş üç katman veya süreç olarak tartışılması, “Kürt meselesinin her zaman başka sosyal sorunlarla

2 1970'lerdeki Kürt hareketini tartıştığım başka bir makalede de belirttiğim gibi (Akaya, 2013), o dönem açısından, Kürt hareketi ve Kürt solu terimlerini birbirlerinin yerine geçecek şekilde kullanıyorum. Sol terimi ise, sosyalist solu ifade etmek için kullanılmaktadır.

eklemlenmiş olarak tezahür etmesi anlamında hiçbir zaman sadece kendi başına bir sorun veya ‘saf etnik/ ulusal’ sorun olmaması ” (Yeğen, 2007: 120) hususu ile de yakından ilgilidir.

Bu çerçevede ele alınınca, 1970’ler, Kürt hareketinin 1980’li ve 90’lı yıllar boyunca yürüttüğü mücadelenin genel çerçevesinin köşe taşlarının oluşum dönemi olarak nitelenebilir. Ulusal Kurtuluş Mücadelesi olarak özetlenebilecek bu genel programı yürütecek hareketin oluşumu açısından 1970’leri üç başlık altında ele alabiliriz: 1971-74 düşünsel/ideolojik hazırlık dönemi, 1975-77 sahneye çıkış ve 1978-80 radikalleşme dönemi. Sonuçta bu genel çerçeve içinde 1970’ler, PKK ve genelde dönemin diğer Kürt örgütleri açısından ulusal kurtuluşçu mücadelenin teorik ve pratik hazırlığının yapıldığı bir süreç olarak yaşandı. Bu hazırlık süreci, belli bir tarih okumasını da içeren genel bir ideolojik çerçeve oluşturma ile esas olarak da illegal nitelikte örgütlenme ve bu temelde kitlesel mobilizasyon da içeren politik-askeri bir eylemsellik süreci anlamına gelmektedir. İdeolojik çerçevenin ana hattını, Kürdistan’ın sömürge olduğu tespitinden hareketle anti-sömürgeci ve anti-feodal bir Ulusal Demokratik Devrim yürütme amacı belirliyordu. Bu devrim mücadelesi ile dönemin genel sosyalizm hattının ittifakı olarak ulusal kurtuluş mücadelelerinin bir parçası olma hedeflendi. 1975’den itibaren ortaya çıkan ve sayıları rahatlıkla bir düzineyi bulan Kürt örgüt/grupların hepsi de bu genel çerçeveyi programatik olarak paylaşıyordu. Aralarındaki farklılıklar en genelde, geleneksel Kürt milliyetçiliğinden veya Türkiye sosyalist hareketinden kaynaklı olmaları itibari ile kökenlerinden ve Sovyetik, Maoist veya bağımsız şeklinde özetlenebilecek dünya sosyalist hareketi içindeki bölünmeye ilişkin tavırlarından kaynaklanıyordu. Bir üçüncü farklılık zemini ise mücadele araç ve biçimlerine, özel olarak da silahlı mücadeleye yaklaşımdan kaynaklanmaktadır.

Oldukça yoğun polemiklere neden olan şiddete/silahlı mücadeleye yaklaşım hususunda, öncelikle Kürt örgütlerinin hiçbirinin teorik olarak silahlı mücadeleye kategorik bir karşıtlık göstermediğini vurgulamak gerekir.³ Örneğin silahlı mücadeleye en uzak olan ve esas olarak politik mücadeleyi temel aldığını belirten PSKT’nin (Partiya Sosyalîst a Kurdîstana Tirkîyê/ Türkiye Kürdistan’ı Sosyalist Partisi) lideri Kemal Burkay, yaklaşımlarını şöyle özetlemektedir: “PSKT silahlı mücadelenin ancak yığınsal eylemin belli bir aşamasında ve onun bir parçası olarak gündeme geleceği görüşündedir. Bu aynı zamanda bir dizi iç ve dış koşulun uygun düşmesine bağlı-

3 Silahlı mücadeleye yönelik kategorik bir reddin olmayışı, dönemin Kürt hareketlerinin temel referans sistemini oluşturan genel sosyalizm anlayışının ve özellikle de ulusal kurtuluş mücadelelerinin devrim yaklaşımı ile yakından ilintilidir. Ayrıca cumhuriyetin ilk 15 yılında yaşanan isyan deneyimleri ile Güney Kürdistan’da 1961’den itibaren süren mücadelenin etkileri de göz önüne alınmalıdır.

dır. Koşulların ne olup olmadığına bakmaksızın, her durum ve şartta silahlı mücadele öneren ve bunu temel alan görüşler yanlıştır” (STMA, 1988a: 2319). Görüldüğü gibi burada silahlı mücadeleyi kategorik olarak reddeden ilkesel bir tutum değil, koşullara bağlayan yaklaşım söz konusudur. Bu açıdan da dönemin Kürt hareketinin çoğunluğunun tavrını yansıtıyor olarak değerlendirilebilir. Nitekim PKK dışındaki örgütlerin büyük kısmının silahlı mücadeleye yönelik tavrı, “önce ideolojik-siyasi bilinçlenme ve örgütlenme, sonra silahlı mücadele” şeklinde özetlenebilir. Bu hususta en farklı yaklaşıma sahip olan PKK ise “bekleme tavrı”⁴ olarak gördüğü bu yaklaşımı şu şekilde eleştirmektedir:

... programlarının kuytu bir yerine ‘devrimimizin en ileri aşaması (fi tarihindeki aşaması deselerdi daha doğru olurdu) halk savaşı olacaktır’ diye yazmakla halk savaşına gidilemez ve halk savaşçısı da olunamaz. Bir sömürge ülke devriminin ‘en ileri aşamasının’ değil, başlangıçtan itibaren en temel mücadele biçiminin devrimci şiddet ve halk savaşı olduğu kesin evrensel gerçeğini bir yana bırakarak burada onlara yine soralım: o zaman bu ‘en ileri aşamadaki halk savaşına’ hangi temel mücadele biçimlerini uygulayarak, hangi pratik adımları atarak, hangi başka aşamalardan geçerek ve ne tür çalışmalar yaparak varacaksınız? (PKK, 1983: 273).

Öte yandan PKK’nin şiddete neredeyse Frantz Fanon’un Cezayir bağlamında ifade ettiğine yakın bir anlam yükleyen temel yaklaşımını 1978’de yazılan Kuruluş Bildirisi’nin şu cümlelerinde de görebiliriz:

PKK, Kürdistan halkı için siyasal, kültürel, sosyal alanda gelişmenin ancak savaş içinde mümkün olacağına inanır...[B]arişçil bir ortam içinde her gün ulus olarak eriyip yok olmaktansa, savaşla ve savaş içinde dirilmeyi bir ilke olarak kabul eder. PKK halkımız için öngördüğü düzenin, ancak hayatın her alanında uzun vadeli, basit biçimlerden karmaşık biçimlere doğru verilecek bir savaştan sonra kurulabileceğine inanır. Ama bu, devrim süreci içinde mücadelenin yan ürünleri olarak ortaya çıkan reformlardan yararlanmamayı ve toptan reddetmeyi gerektirmez (PKK, 1984: 58).

PKK’nin şiddete bu yaklaşımının, her zaman esinlendiğini vurguladığı Türk solunun radikal kanadının silahlı mücadeleye yüklediği anlama, -özellikle de Mahir Çayan’ın Politikleşmiş Askeri Savaş Stratejisi’ne- benzer şekilde; bilinçlenme ve örgütlenmenin ancak silahlı mücadele aracılığıyla mümkün

4 Bu ‘bekleme tavrı’ 12 Eylül darbesi sonrası tartışmalarda da tekrar gündeme gelecektir. Gerilla mücadelesine hazırlık olarak bu süreci ele alan PKK, bazı örgütleri ‘askeri rejim bir ara rejimdir, kısa sürede demokrasiye dönüşecektir usluca bunu beklemek gerekir’ (PKK, 1983: 207) şeklinde tavrı almakla eleştirmiş, bunu da yukarıda aktarılan silahlı mücadeleye yaklaşımlarıyla ilişkilendirmiştir.

olacağı görüşüne dayandığı açıktır. Zaten PKK'nin, çeşitli polemiklere de neden olan Türk solu ile ilişkisinin temel mantığı da, reformist olarak değerlendirdiği Türk ve Kürt hareketlerinin tersine, esas olarak THKP-C, THKO ve TİKKO şahsında ifade edilen radikal kesimin devletle silahlı mücadeleye kalkışabilmesine büyük değer biçmesine dayanmaktadır: “PKK'nin çıkışında, Türkiye sosyalist hareketinin rolü yadsınamaz. Türkiye sosyalist hareketinin savaşa cesareti olmasaydı, PKK'nin tek başına devrimci savaşa cesaret edebileceğini iddia etmek ancak varsayım değeri taşır”. (Öcalan, 2012: 302).

PKK'nin o dönem itibari ile diğer Kürt parti ve gruplardan ayrıştığı en önemli noktalardan biri de silahlı mücadeleye bilinçlenme ve örgütlenmede anahtar rolü vermesinin yanı sıra bunun pratiğini geliştirmeye girişmesidir. Nitekim 1978'den itibaren yer yer silahlı mücadeleyi örgütlemeye girişmekten çekinmeyecektir. Üstelik de bu mücadelenin ilk hedefi, tüm Kürt örgütlerinin Ulusal Demokratik Devrimin önündeki engeller arasında sömürgeci devletten sonraki en önemli aktör saydıkları feodal kesimler olmuştur. Bu çerçevede 1978'de Hilvan ve 1979'dan itibaren de Siverek'te yürütülen mücadele hem ileri sürülen devrim programı ile uyum içermiş, hem de temel taktik olarak silahlı mücadeleyi örgütlenme ve geliştirme açısından önemli bir deneyim olmuştur. Ağırlıklı olarak devlet desteği ile yerelde –silahlı olarak da– örgütlenmiş feodal güçlere karşı girişilen bu mücadele, PKK tarafından daha sonraları “köylü savaş” tarzını aşamamakla eleştirilse de o dönem itibari ile gerilla mücadelesine giriş amaçlı olarak ele alınmıştır. Bu açıdan da dönemin ulusal kurtuluş mücadelelerinin temel taktiği ile uyumludur. Bir bütün olarak 1970-80 arası dönemin değerlendirilmesini Öcalan (2012: 276), yıllar sonra şu şekilde yapacaktır:

1970-80 dönemini yeniden değerlendirdiğimizde, Kürt sorununun ilk defa dergi, gazete ve dernek konusu olmaktan çıkarılıp sınıf karakterli modern öncü bir parti örgütlenmesine ve bu örgütlenmeyle iç içe gelişen eylemli yapıya kavuşturulduğunu rahatlıkla belirtebiliriz. Burada önemli olan, partinin güçlü örgüt ve eylem kapasitesi değildi. Çünkü bu nitelikte başka Kürt partileri de söz konusuydu. KDP ve TKSP türünden partiler çoktan vardı. **Yenilik örgütlenme ve eylemliliğin ilk defa iç içe gerçekleştirilmesinden ileri geliyordu** (*vurgu bana ait*). Kürdistan coğrafyası ve Kürt toplum gerçekliği açısından bu yeni bir isyan, hem de öncü partili, örgütlü bir isyan ve savaş anlamına geliyordu. Savaşın uzun vadeli, stratejik aşamalı karakteri en azından teoride kabul edilmişti. Dönemin hem uluslararası hem de ulusal gerçekliğine uygun başarılı stratejik ve taktik adımlar söz konusuydu.

Sonuç olarak, 1971'den itibaren düşünsel, 1975'den itibaren ise örgütsel olarak ortaya çıkan anti-sömürgeci Kürt hareketi açısından 12 Eylül darbesi ile son bulan 1970'ler, temel hedefi olan ulusal kurtuluş mücadelesi vermek açısından, “Ulusal Kurtuluş” söylemi etrafında örgütlenme, siyasal ve

kısmen de askeri mücadele yürütme ve bu temelde kitlesel mobilizasyonu yaratma anlamında bir hazırlık dönemi olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede 12 Eylül 1980 darbesi, örgütsel ve pratik faaliyetlerin yürütülmesi itibarı ile çok ciddi bir engel teşkil etse de, Kürt hareketinin programatik çerçevesi açısından bir değişiklik getirmemiştir. Hatta cunta koşullarında mücadelede direngenlik gösteren PKK açısından 1980'ler ve 90'lar, ulusal kurtuluş programının hayata geçirilmesi çerçevesinde aktif pratik mücadele yürütme dönemi olmuştur. Bunu başaramayan diğer Kürt hareketleri ise zaman içinde etkisizleşerek 1970'lerdeki çoklu örgüt yapısının giderek PKK hegemonyasındaki tek örgütlü yapıya dönüşmesine de yol açmıştır.

Silahlı Mücadeleye Hazırlık

Teorik çerçevesini, uzun süreli halk savaşı anlayışına dayanan ulusal kurtuluş mücadelesi perspektifi oluşturan bu mücadele, savunma-denge-stratejik saldırı aşamalarını içeren bir gerilla savaşının parti-cephe-ordu örgütlülüğüne dayanarak verilmesini öngörmektedir. Bu mücadele anlayışı 1978'deki Kuruluş Kongresi'nde ortaya konmuş, Hilvan-Siverek mücadeleleri de buna hazırlık olarak ele alınmıştır. Ancak gerilla savaşının örgütlenmesine yönelik asıl ciddi hazırlıklar Türkiye'deki askeri darbeden yaklaşık bir yıl önce, 1979'un sonlarından itibaren bir grup militanın (40-50 kişi) Lübnan'daki Filistin kamplarında eğitim görmesi ile başladı. Bu eğitilmiş militanların 1980 baharından itibaren Kürdistan'da silahlı mücadeleyi geliştirmek üzere Türkiye'ye gönderilmesi, birkaç ay sonra gerçekleşen 12 Eylül darbesi nedeni ile istenen sonucu vermedi. Ancak darbeden sonra yakalanmayan militanların da geri çekilmesi ile Lübnan'daki üsler mücadelenin merkezi haline gelecektir. 1981 ve 82 yıllarında ağırlıklı olarak Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi (FDHKC) ve kısmen de Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'ne (FHKC) ait kamplarda 300'e yakın PKK militanı eğitim gördü. Askeri eğitim Filistinlilerce verilirken, siyasal eğitimi kendileri yapan PKK'lilerin artık temel yoğunlaşmaları gerilla savaşı tarzında ulusal kurtuluş mücadelesinin nasıl verileceğine ilişkindi. 15-26 Temmuz 1981 tarihleri arasında yapılan PKK 1. Konferansı ve 20-25 Ağustos 1982 tarihinde toplanan II. Kongresi, bu hususların tartışılıp kararlaştırıldığı toplantılar oldu.

1. Konferansa sunulan PKK Merkez Komitesi imzalı Politik Rapor'da, darbe ile birlikte sömürgeciliğin dayattığı ağır savaş koşulları nedeniyle stratejik olarak milli karakteri önde, demokratik karakteri ikinci planda olan Ulusal Demokratik Devrim sürecinde bulunduğu, temel taktik olarak da "siyasal mücadeleyi sürekli geliştirecek bir silahlı mücadele çizgisi uygulamak gerektiği" belirtilmiştir (PKK, 1982: 147- 161). Daha çok "silahlı propaganda faaliyeti" olarak nitelendirilebilecek bu çizginin zamanla gerilla örgütlülüğü ve savaşına dönüşeceğini vurgulayan Rapor, ancak böyle sonuç alınabileceğini belirtmektedir:

Gerilla savaşı geliştirilmeden, Kürdistan koşullarında siyasi sonuçlar alınabileceğini, siyasi amaçlara ulaşılabileceğini sanmak gülünç olur. Gerilla, Kürdistan tarihinde, Kürdistan Ulusal Kurtuluş Mücadelesinde, diğer ülkelere kıyasla daha büyük ve önemli bir rol oynayacaktır. Sömürgeciliğin derinliğine ve genişliğine çok güçlü olması, gerilla savaşının, halk savaşının bu biçiminin Kürdistan'da uzun süre ve çok güçlü bir şekilde kullanılmasını zorunlu kılmaktadır (PKK, 1982: 162).

Bu çerçevede de Hilvan ve Siverek başta olmak üzere geçmiş silahlı mücadele pratiği bir hazırlık evresi olarak değerlendirilmektedir. 1981 yılında yaklaşık bir yıllık geri çekilme ve hazırlık sürecinin ardından yapılan bu değerlendirmeler, parti örgütlülüğü ve askeri örgütlenmenin iç içe geçmesi gerektiği vurgusuyla hazırlık faaliyetlerinin daha da derinleştirilmesini öngörmektedir.

Bu süreç içinde yazılan *Kürdistan'da Kişilik Sorunu, Parti Yaşamı ve Devrimci Militanın Özellikleri ve Kürdistan'da Zorun Rolü* adlı çalışmalarla silahlı mücadeleye ve onu yürütecek kadroya dair temel anlayış ortaya konmuştur. Özellikle de devrimci şiddete ilişkin PKK'nin görüşlerinin temelini ortaya konduğu *Kürdistan'da Zorun Rolü*'nde izlenecek temel mücadele taktiği ve işlevi ayrıntılı ele alınmaktadır:

Kürdistan ulusal kurtuluş devriminin temel mücadele biçimi silahlı mücadeledir. Şüphesiz çok çeşitli olan diğer mücadele biçimleri de önemlidir ve onlar da uygulanacaktır; ancak diğer tüm mücadele biçimleri silahlı mücadeleyle bağ içinde, onun yarattığı temelde ve ona hizmet edecek bir biçimde kullanılacaktır. Devrimci ulusal kurtuluş siyasetinin pratiğe uygulanması ve kitlelere mal edilmesi halkın devrimci şiddeti temelinde olacaktır; bu siyasetin pratik bir olgu olarak gelişmesi halkın devrimci savaşı biçiminde somutlaşacaktır. Kürdistan'da silahlı mücadele olmadan ve böyle bir mücadeleye dayanmadan proletarya partisi varolamaz; silahlı mücadele yürütmeden Kürdistan proletaryası kendisi için bir sınıf haline gelemmez (PKK, 1983: 286-7).

Yürütülecek silahlı mücadelenin uzun süreli halk savaşı çizgisine dayandığı belirtilen bu çalışmada, Kürdistan'da silahlı halk ayaklanması taktiğinin yanlış ve ayrıca da tehlikeli olduğuna özel vurgu yapılarak silahlı mücadele/askeri güç ile siyasal mücadele/parti arasındaki ilişki şu şekilde ortaya konmuştur: "Parti önderliğinde gelişmeyen ya da partinin önderliğinin zayıf olduğu silahlı mücadeleler her zaman yozlaşmaya ve amacından sapmaya mahkumdur. Bu konuda bizim ilkimiz şudur: Silaha Parti kumanda eder ve silahın Parti'ye kumanda etmesine asla izin verilmemelidir" (PKK, 1983: 293).

Yürütülecek savaşın gelişimi ise uzun süreli halk savaşı genel stratejisi çerçevesinde savunma, denge ve saldırı aşamaları temelinde ele alınmaktadır. Bu aşamalara paralel olarak da gerilla savaşımının kendi içinde silahlı propagandadan başlayarak daha ileri boyutlara ulaşması öngörülmektedir:

Kürdistan'da gerillanın başlangıç dönemi, silahlı propaganda dönemi olacaktır. Silahlı propagandayı geliştirmiş gerilladan ayıran temel fark şudur: Gerilla savaşı siyasal etkiyi geliştirme yanında askeri olarak da düşman güçlerini adım adım imhayı amaçlar ve faaliyetini bu ikili görevi birlikte yürütmeye göre ayarlar. Silahlı propaganda temel olarak siyasal mücadeleyi geliştirmeyi hedefler ve düşmanın askeri güçlerini imha etme tali bir planda kalır (PKK, 1983: 302).

Silahlı propagandanın kitleleri harekete geçirme hedefine ulaşmasına paralel, mücadelenin de geliştirmiş gerilla savaşı aşamasına geçmesi, stratejik savunmadan stratejik denge aşamasına geçiş olarak ifade edilmekte, başka faktörlere de bağlı olarak PKK için devrimin sonuçlanmasını mümkün kılacağına inanılmaktadır. Bu faktörlerin en belirleyicisi Türkiye'de devrimci bir gelişmenin yaşanıp yaşanmayacağı hususudur. Kürdistan'da denge aşamasına ulaşmış gerilla mücadelesi, Türkiye'de devrimci mücadele ile karşılaşırsa başarının kesin olacağına inancı vurgulayan metin, aksi durumları tartışmayı da ihmal etmez: "Türkiye'deki devrimci mücadele gelişmezse, Kürdistan'da gerilla ve hareketli savaşıla sürdürülen denge aşaması daha da uzayacaktır. Bu uzama, sadece Kürdistan'daki gelişmelerden değil, daha çok Türkiye'deki devrimci mücadelenin durumundan kaynaklanacaktır" (PKK, 1983: 305). Bu durumda da gerilla mücadelesinin "Türk burjuva iktidarını siyasal yönden tecrit etme ve askeri yönden yıpratma faaliyetlerine" devam edeceği vurgulanarak bu şekilde stratejik saldırı aşamasına geçişin amaçlandığı belirtilmektedir. Silahlı mücadelenin gelişimine ilişkin 1982 yılında dile getirilen bu hususlar aslında PKK'nin daha sonraki 16-17 yıllık mücadelesinin de genel çerçevesini oluşturmuştur. Gerilla savaşı aracılığı ile sonuç almayı hedefleyen mücadelenin 90'ların başından itibaren kitlesel destek kazanması üzerine bölgesel ve uluslararası gelişmeleri değerlendirerek bir bakıma Türkiye'deki devrimci mücadelenin boşluğu giderilmek istenmişse de, 1990'ların ortasından itibaren kendini tekrarlayan bir süreç ile karşı karşıya kalındığını not düşmek gerekir. Makalenin ileriki bölümlerinde vurgulanacağı gibi, bu süreç aynı zamanda Kürt hareketinin kolektif eyleminin ana çerçevesinin yeni bir içerik kazanmasına yönelik çabaların da parça parça ortaya konduğu bir süreç olacaktır.

Gerilla Savaşının Gelişimi

Sömürgecilik tezine dayalı Halk Savaşı Stratejisi'nin hayata geçirilme süreci, 1982 Ağustos ayının sonunda toplanan PKK 2. Kongresi'nin, Lübnan'da 2 yıldır askeri-ideolojik eğitim gören yaklaşık 300 kişilik gerilla gücünün Kuzey Kürdistan'a aktarılması kararı ile başladı.⁵ 1982 yılı Eylül ayında başlayan

5 Murat Karayılan "1983 yılına kadar Lübnan sahasına çekilip eğitilen güçlerimizin toplam sayısı 285'dir" demektedir. (2011: 119). Bu durumda Güney ve Kuzey Kürdistan'a aktarılan sayının bundan daha az olması muhtemeldir. Sonuçta gerilla atılımının toplam 200 civarında silahlı militanla başlatıldığını söylemek mümkündür.

bu süreç, 1983 yılı başında bu gücün büyük kısmının Türkiye–Irak sınırının güneyine yerleşmesi ile tamamlandı. O yılın baharında, küçük grupların istihbarat-keşif amaçlı olarak Kuzey Kürdistan’a geçmesiyle başlayan pratik mücadele süreci ise 15 Ağustos 1984’te Eruh ve Şemdinli’ye yapılan baskınlarla sonuçlandı. Halk Savaşı Stratejisi’nin savunma aşaması gereğince öne konulan mücadele perspektifi silahlı propagandaya dayanmakta ve yapılan baskınlar da bunun başarılı başlangıç örnekleri olarak nitelendirilmektedir. Nitekim yapılan eylemler, sivil yönetime geçilmesine rağmen askeri darbenin baskılarının hâlâ sürdüğü Türkiye’de sınırlı olsa da, esas olarak Botan bölgesi ve uluslararası alanda yankı buldu. Özellikle Botan bölgesinde, eylemlerin ardından gerillaya katılımlar olurken, Avrupa ve Rojava olarak adlandırılan Suriye Kürdistanı’nda da benzer bir gelişme yaşanmaya başlandı. Ancak baskının şaşkınlığını üzerinden atan Türk devletinin 1985 yılında karşı atağı ile gerilla güçlerinin kayıplar vermesi silahlı propagandadan gerilla aşamasına geçişin planlandığı gibi rahat olmayacağını ortaya koydu. 1985 yılı sonundan itibaren PKK içinde, özellikle de Öcalan tarafından geliştirilen, savaşın yürütülüşüne ilişkin yoğun eleştiriler durumun ciddiyetini göstermekteydi. Bu amaçla Ocak, Mart ve Kasım 1985 tarihlerinde “PKK Genel Sekreterliği” imzalı talimatlar yayınlanarak dile getirilen bu eleştiriler silahlı mücadele perspektifinin doğru uygulanmadığı vurgusu etrafında yoğunlaşmıştır. Silahlı propaganda sürecinde takılıp kalındığı, gerilla aşamasına geçilemediği ve bunun da Güney Kürdistan’daki üslenmeye taktiksellığın ötesinde anlam biçim komuta-yönetim anlayışından kaynaklandığına dair eleştiriler, PKK iç yapılanması ve Öcalan’ın liderlik konumu açısından da yeni bir süreç işaret ediyordu. Hem eleştirilerin sonuca ulaşması, hem de örgütsel yapıdaki dönüşümün hayata geçmesi açısından 25-30 Ekim 1986 tarihlerinde yapılan PKK 3. Kongresi belirleyici olmuştur.

Aslında kuruluş sürecinin başından itibaren hâkim olan Öcalan’ın belirleyiciliği, bu kongre süreci ile birlikte çok daha mutlak bir nitelik kazanmıştır. Başlangıç dönemlerinde “eşitler arasında birincilik” diye özetlenebilecek Öcalan liderliği, bu tarihten sonra “Önderlik” diye adlandırılarak “kurumsal” düzeyde ifade edilmeye başlandı.⁶ Daha ayrıntılı tartışılması gereken örgütsel yapıdaki değişim için bu makalenin sınırları içinde kısaca, o tarihe

6 PKK dokümanlarında Öcalan’dan kişi olarak değil de ‘kurum’ olarak söz etme yaklaşımı 1985 Kasım talimatında en açık tarzda ifade edilmiştir: “Parti Sekreterliği en başta olmak üzere, tüm birimlere, kurumlar düzeyinde, Parti resmîyetine uygun olarak hitap edilmelidir. Biz artık bir Partiyiz, bu gerçek her düzeyde iyi sindirilmeli ve yansıtılmalıdır. Sekreterliğe hitaben gönderilen yazıların büyük çoğunluğu ‘A. Arkadaş’ (Öcalan’ın uzun süre parti içinde kullandığı adlardan biri: Ali) diye başlıyor, ya da rapor niyetine de yazılsa bir mektup düzeyinde ele alınmış bulunuyor. ... Evet, kısaca Parti Önderliği de dâhil olmak üzere, kurumlara hitap etme; içeriği, Parti çizgisine dayanarak belirleme ve kendi pratiğinin doğruluğunu ve yanlışlığını, yeterliliğini ve yetmezliğini, bunlara dayanarak ispatlamak gerekir” (Kasım 1985 Talimatı).

kadar klasik Marksist-Leninist ilkelere dayalı ulusal kurtuluş hareketi formasyonu içinde olan örgütten, Öcalan'ın şahsında somutlaştırılan “Önderlik” figürü etrafında şekillenen daha kendine özgü (*sui generis*) bir örgüt yapısına geçildiği söylenebilir. Bunun yanı sıra, Kongre ile birlikte gerilla ordusunun kurulması, bunun için zorunlu askerlik yasası uygulaması ve sonuçta askeri mücadeleyi de silahlı propagandadan gerilla savaşı düzeyine çıkararak savunma aşamasından denge aşamasına geçmesi hedeflenmiştir. Bu temelde, pratik olarak 1987-1988 yıllarında gerilla atılımında ısrar eden bir süreç yaşanmış olsa da, hem sivillere yönelik birtakım eylemler hem de askerlik yasasının uygulanma biçimi, daha sonrası için örgütsel ve kamusal düzlemde ciddi sorunlara yol açacak durumlar yaşanmasıyla sonuçlandı.

Nitekim PKK'nin ideolojik yayın organı olan *Serxwebûn* erken sayılabilecek bir süre içinde askerlik yasası uygulamasından çıkarılacak dersler konulu bir yazıya yer verdi (*Serxwebûn*, 1987: 20-23). Yazıda, geçmiş sürecin (1983-85) pratiğinin “savaşı geriye çekme” ile mâlul olduğuna dikkat çekilerek yeni süreçte silahlı propaganda taktiğinden gerilla taktiğine geçişin başarılı bir biçimde yapılması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu açıdan askerlik yasası uygulamasının da “ses çıkarmak” (yankı uyandırmak) amaçlı propaganda meselesi biçiminde ele alınmaması gerektiği belirtilmiştir: “... ‘dağda, ova da önümüze gelen ve yaş haddi kanununa uygun olan herkesi safalarımıza katacağız... bu temelde askerlik yasasını uygulamış olacağız’ türündeki bir mantık son derece sakattır, tekdüze, plan-programdan anlamayan, politikadan kaçan, kendiliğincecilğe tapınan bir mantıktır” (*Serxwebûn*, 1987: 21). Genel eleştiri ve uyarıların ardından yazıda, söz konusu yasanın nasıl uygulanması gerektiği konusunda ayrıntılı açıklamalara yer verilmektedir. Buna göre, “yoksul köylülüğe ağırlık verilmesi”, “uygulamanın parti çalışmalarının belli bir gelişiminin olduğu alanlardan başlatılması”, “ekonomik ve ailevi sorunları olan kesimlerin doğrudan dâhil edilmemesi”, “katıldıktan sonra uyum sağlayamayanların geri gönderilerek milis olarak kalmaları” vs. gibi bir dizi pratik öneri esas alınmalıdır. Ancak daha sonraki süreçte, özellikle de 1990'ların başına kadar yürütülen pratik uygulamada bu hususlarda ciddi sorunların yaşandığı, hatta yazıda söz konusu edilen uyarıların tam tersi uygulamaların yapıldığı da açıktır. Aynı şekilde şiddet kullanımının özellikle korucu ailelerine yönelik olmak üzere sivilleri kapsayacak tarzda uygulanması da oldukça zorlayıcı sonuçlar ortaya çıkaracaktı.

Bütün sorunlarına rağmen 1987-90 arası yürütülen gerilla mücadelesi, özellikle de Botan bölgesindeki kitlelerin mobilizasyonuna yol açan bir sonuç ortaya çıkardı. Aslında 1985 yılında ortaya konulan perspektiflerde de gerilla mücadelesi ile bağlantılı olarak buna benzer bir gelişme hedeflenmekteydi:

Ulusal direniş mücadelemiz dönem dönem, parça parça, şehir şehir ve kırsal alanlarda sömürgeciliğin yarattığı dengesizlikler nedeniyle, kendine özgü ge-

lişim yöntemleri bulmak zorundadır. Bir yandan kırdaki köylülüğün direnişi, çeşitli atımlarla silahlı propaganda, gerilla ve giderek hareketli savaşa doğru dönüşürken, şehirlerde de propaganda faaliyetleri, gösteriler mitingler ve giderek ayaklanmalar baş gösterecek ve bunlar birden bire, her alanda koordineli bir biçimde değil, parça parça ve devrevi olarak gelişecektir. Bir bölgede gelişme, kırsal alanda hızlı olup şehirlerde yavaş olurken, bir başka bölgede şehirlerde hızlı, kırsal alanda yavaş olabilir (1985 *Ağustos Talimatı*).

Sonuçta kitlesel hareketlilik ilk olarak gerilla mücadelesinin yoğun geliştiği dağlık alanların hemen yanı başındaki ovaların görece orta gelişmişlikteki kasaba/şehirlerinde gelişti. Bu hususta Cizre, Nusaybin, Kızıltepe ilk göze çarpan yerlerdi. 1990 baharı ile birlikte gerilla cenazelerine kitlesel sahip çıkma şeklinde ortaya çıkan bu ilk hareketlenmelerin, yürütülen gerilla mücadelesi ve gerilla örgütlülüğü ile organik bağ veya etkilenim içinde olması şaşırtıcı değildir. Özellikle 1988 yılından itibaren PKK, “şehir çalışmaları” için Cizre’ye özel bir ağırlık verdi. Hem dağlık gerilla üslenme alanı (Cudi Dağı) hem de PKK’nin genel karargâhı niteliğindeki Suriye Kürdistanı ile bağlantısı nedeniyle özel bir konumu olan ilçeye küçük de olsa bir grup kadrosunu yerleştirerek askeri ve siyasi eylemlere girişti. 1989 yılı Ocak ayında ilçe merkezinde yapılan bir operasyon sonucu öldürülen Ezidi kadın gerilla Bineş Agal (Berivan) bu açıdan simgesel bir önem de kazanacaktır (*Serxwebûn*, 1989a: 6-7). 1988 yılından itibaren devlet güçlerinin Botan bölgesinde giriştikleri kitlesel tutuklamaları da bir açıdan halkta öfke birikmesi olarak okuyan Kürt hareketi -Bineş Agal’ın ölümünün hemen ardından Serxwebûn’da yapılan bir değerlendirmede de vurgulandığı gibi- kitlesel bir hareketlenmenin yükseleceği saptaması yaptı. “Kürdistan’da ‘İntifada’nın Ayak Sesleri ve Halk Komitelerinin Örgütlendirilmesi” başlıklı yazıda, gelişen eylemler ve artan devlet baskısının sonucu olarak “Kürdistan halkı ayaklanmanın eşliğine geldi ve Filistin intifadısı bu kez de Kürdistan’da alev aldı” yorumu yapılmaktadır (*Serxwebûn*, 1989b: 1). Mücadelenin Kürdistan kentlerine ulaştığı belirtilerek “halkın isyan duygularının kabardığı ve ayaklanmaya doğru hızla yol aldığı” dile getirilen yazıda, bunun için Halk Komiteleri’nin (Koma Gel) örgütlendirilmesi çağrısında bulunuluyor. Ancak 1989 yılında, yazıda belirtilen/umulan tarzda bir ayaklanma durumunun yaşandığı söylenemez. Yine de daha sonraki sürecin habercisi sayılabilecek kitlesel ölçekli iki hareketlenmeden söz etmek mümkündür. Birincisi, Türk devletinin Cudi ağırlıklı olmak üzere Botan bölgesinin dağlık alanları ve burada yaşayan köylülere yönelik artan baskısından kaynaklanan ciddi bir gerilim oluştu. Kitlesel gözaltılar ve işkencenin yanı sıra yayla yaşayışının da getirilmesi köylüleri harekete geçirdi. Temmuz 1989’da arka arkaya birkaç gün eylem yapan Botan köylülerinin 3 bin kişi ile Şırnak-Uludere yolunu kesmesi halk hareketlenmesinin ilk örneği oldu (*Cumhuriyet*, 1989: 8). İkinci önemli kitlesel eylem ise Silopi’de 6 köylünün PKK’li diye öldürülmesi üzerine halkın kaymakamlık binasına yaptığı yürüyüş idi. “2 bin gösterici hükümet binasını taşladı,

özel tim panzeri kente girdi” diye basında yer alan olay aslında bir yıl sonraki gelişmelerin açık habercisi idi (*Milliyet*, 1989: 1). Nitekim Kürtçe Serhildan olarak anlamını bulan halk başkaldırıları, 1990 Mart ayında Mardin’in Savur ilçesi kırsalında öldürülen 13 PKK gerillasının cenazelerine sahip çıkmak isteyen halkın Nusaybin ve Cizre’de devlet güçleri ile karşı karşıya gelmesi ile başlayacak ve Kürdistan’a yayılarak sürecektir. Bu halk eylemlilikleri 1990’lı yıllarda Newroz ve 15 Ağustos başta olmak üzere kimi günleri de Kürt ve Türk siyasal gündeminin parçası haline getirecektir.

Tek tek kimi olayların alevlenmesi ve gelişimi spontane olarak adlandırılabilse de, bu halk hareketinin 1988’den sonra gelişen gerilla mücadelesi ve artan devlet baskısının çerçevesini oluşturduğu kolektif eylemler oldukları açıktır. İkincisi, Cizre örneğinde çok açık olarak görüldüğü gibi, PKK 1988 yılından itibaren kırsal alanın ötesinde kasaba ve kent merkezlerinde örgütlenme ve eylem çalışmaları ile halk ayaklanması veya en azından hareketi yaratma çabası içindedir. Üçüncü olarak ise özellikle Botan alanında 1980’lerin sonunda yavaş yavaş başlayan devletin gerilla ile temas içinde olan mezra ve köyleri boşaltma operasyonları, bu sahadaki küçük ve orta ölçekli kasabaların siyasal atmosferini etkilemeye başlamıştır: “Şehirlerde serhildanları ilk geliştiren halk kesimleri genelde köyleri Türk devleti tarafından yakılan yurtsever kesimlerdir” (Karayılan, 2011: 181). Bu nedenlerle “Gerilla temelli Serhildan’lar” olarak adlandırılan (*Serxwebûn*, 2008: 33) bu kitle hareketliliği ulusal kurtuluş mücadelesinin gerilla dışında bir başka önemli gelişim kanalına daha sahip olduğu anlamına gelmektedir.

Bu kitle hareketliliğinin ortaya çıkışı, PKK öncülüğündeki mücadelenin yasal siyaset ve basın alanına açılım yaptığı bir süreç de denk düşmektedir. İlk olarak 1988 yılı Haziran ayında M. Ali Birand ile yapılan ve yayını ikinci gün durdurulan röportaj, ardından 1989 yılı içinde Türkiye’deki değişik dergi ve gazetelere verilen röportajlar Öcalan’a ve PKK’ye ilk kez Türkiye kamuoyuna doğrudan seslenme imkânı vermiştir. Bu röportajlarda dile getirilen, Türkiye’den ayrılmadan da Kürt sorununa çözüm bulunabileceği şeklindeki görüşler, dönem itibarı ile “Bağımsızlıkçı çizginin terkedilmesi mi, taktiksel bir hamle olarak mı okunmalı?” ikilemi içinde ele alınsa da, Kürt hareketinin daha sonra izleyeceği hat açısından bir işaret fişegi olarak da değerlendirilebilir. Nitekim Öcalan’ın Birand ile röportajında dile getirdiği “İlk defa konuşmamın nedeni, bir diyalogun kurulmasını sağlama çabasıdır. Türkiye’den toprak koparmak değil, Kürtlerin eşit muamele görmesini sağlamak istiyorum... Belirli koşullar altında ateş kesmeye hazırız” (*Milliyet*, 16 Haziran 1988: 1-13) sözleri sonraki sürecin de habercisidir. 1989 Ocak tarihli örgüt içi değerlendirmesinde de Öcalan, “bir ateşkes durumuna ulaşılmasının da ancak yıllar alacağını, amacının bir tartışma süreci başlatmak olduğunu” söyleyecektir. Öte yandan 1989 yılı ile birlikte Kürt hareketi başta sınırlı düzeyde de olsa Türkiye’de yasal yayın faaliyetlerini geliştirmeye başlamıştır. Aynı

süreçte dönemin SHP'sindeki bir grup Kürt milletvekilinin Paris'teki Kürt Konferansı'na katıldıkları için partiden ihraç edilmeleri ile başlayan arayışlar da Türkiye siyasi haritasındaki aynı paralelde değişikliklerin habercisidir.

Sonuç olarak, 1990 yılına gelindiğinde gerilla mücadelesi her ne kadar hedeflenen denge aşamasına geçemese de, gerilla güçlerinin Kürdistan'dan sökülemeyeceğinin kanıtlandığı; siyasi planda ise Serhildan şeklinde gelişen kitle hareketliliğine dayanan yeni bir mücadele kanalının ortaya çıktığı söylenebilir. Ayrıca 1990'lar, uluslararası ve bölgesel düzlemde, Kürt hareketinin bir yandan SSCB şahsında somutlanan reel sosyalist sistemin çözülüşünün dünya çapında yol açtığı sarsıntı, diğer yandan da Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgali ile başlayan Orta Doğu çapındaki krizin doğurduğu fırsatlar ile karşı karşıya kaldığı dönem oldu. Sosyalist kampın çözülüşü PKK açısından pratik olarak ciddi bir sarsıntıya yol açmadı. Hatta Öcalan 1990 yılı Ocak ayında yaptığı değerlendirmelerle, kendilerinin sosyalist düşünceden ayrılmayacaklarını, zaten ciddi bir katkı görmedikleri reel sosyalizmin çözülüşünün pratik olarak ise uluslararası ve bölgesel düzeyde yaşanan kilitlenmenin de ortadan kalkması ile yeni fırsatlar yaratacağını vurguladı (PKK, 1990). Daha sonraki süreçlerde ise PKK'nin reel sosyalizme yönelik eleştirisi 1995 yılında yapılan 5. Kongre'de zirveye çıkarak özellikle "devletin fetişleştirilmesi" hususunda yoğunlaşarak sürdürüldü: "Devletleşerek sosyalizm amacına ulaşamaz. Devletleşmek sosyalizmin basit bir amacı olarak anlaşılırsa daha doğrudur" (Öcalan, 1995: 62) diye ifade edilen bu görüş, bir bakıma 2000'lerde izlenecek yolun da habercisidir. Ancak bu yaklaşım o dönem itibari ile henüz mantıki sonuçlarına götürülmemiş, daha çok geçmişin eleştirisi, o dönemki "ideolojik sapma"lara karşı da bir nevi garantör olarak ele alınmıştır. Nitekim Öcalan reel sosyalizmin çözülüşü karşısındaki duruşlarını "Biz ne eskisi kadar kurulan sosyalizmden sarhoştuk, ne de çözüldüğünde moralimiz düştü" (1995: 81) şeklinde ifade etmiştir. PKK'nin pratik olarak dünya sosyalist hareketi merkezlerinden göreceli mesafeli gelişmesi ve özellikle 1986'dan itibaren Öcalan şahsında somutlaşan daha "özgün" bir örgüt yapısına dönüşmesi de reel sosyalizmin çözülüşünden doğrudan etkilenmesini engelledi. Ancak -belki de tarihin bir ironisi olarak- SSCB'nin çözülüşünün ortaya çıkardığı yeni koşulların 1990'ların sonunda Öcalan'ın Suriye'yi terk etmesinde rol oynadığını da kaydetmek gerekiyor.

Irak'ın Kuveyt'i işgali ve ardından gelişen Körfez Savaşı'nın ise PKK açısından 1990'lar boyunca önemli fırsatlar yarattığı açıktır. 1991'den itibaren Zaxo'dan İran'a kadar uzanan Türkiye-İrak sınırının güneyinin, gerilla üslenmesinin belkemiği rolünü oynamasının yanı sıra, PKK'nin pan-Kürdist bir aktör haline gelmesinde de Irak'taki dengenin değişmesi belirleyici olmuştur. 26-31 Aralık 1990 tarihleri arasında Güney Kürdistan'ın Haftanin alanında toplanan PKK 4. Kongresi bu sürecin başlangıcı sayılabilir. Öte yandan "Gerilla Kongresi" olarak adlandırılan

bu kongre, denge aşamasına geçme hedefi ile kurtarılmış bölgeler yaratmayı öngörerek mevcut askeri çizgide ısrar etmenin ötesinde “Botan-Behdinan Savaş Hükümeti” kurma iddiası ile de ikili iktidar yaratma sürecine girildiğini duyurmuştur.

1991-93 süreci bu çerçevede gerilla güçlerinin hızla büyüdüğü, devlet güçleri ile çatışmaların hava kuvvetleri katılımını da içerecek çapa ulaştığı dönem oldu. Özellikle 1992 yılında Serhildan'ların Kuzey Kürdistan'ın hemen her tarafına yayılması ile denge aşamasına ulaşıldığı, hatta silahlı mücadelenin başlangıcında ısrarla kaçınılan ayaklanma taktiğinin artık gündemde olduğu saptaması yapıldı. Öcalan imzalı “Ayaklanma Taktiğimiz Üzerine Tezler ve Görevlerimiz” başlıklı bir yazıda “Son birkaç yıl içinde gerçekleştirdiğimiz Serhildan'lar deneme niteliğinde olup halka belli bir cesaretin yanı sıra, bilinçlenme ve örgütlenme olanağı kazandırmıştır. Dolayısıyla günümüzde ayaklanmayı bir uygulama sorunu olarak gündemleştirmek gerçekçidir” denerek bu hususun saptama olmanın ötesinde pratik planlama dâhilinde olduğu vurgulanacaktır (*Serxwebûn*, 1992: 1). Ayaklanma üzerine 10 tezin dile getirildiği yazı, “Hedefler sorunu gerçekçi konulmalıdır. Bu aşamada tam bağımsız Kürdistan hedefi her ne kadar gerçekçi görünmese de, siyasal iktidara ağırlık koymamak, hatta geçici ve sınırlı bir iktidara ulaşmamak da kabul edemeyeceğimiz bir durumdur” (1992: 18) denerek ikili iktidar durumu hedeflenmiştir.

Türk devletinin 1992 yılının Ocak ayında İstanbul'da İçişleri Bakanı ve Jandarma Genel Komutanı tarafından basına bir brifing vererek duyurduğu “Terörle Mücadele Konsepti” de, “PKK'nin ayaklanma ve başkaldırı safhasında” olduğu tespitine dayanıyordu (*Cumhuriyet*, 22 Ocak 1992: 1, 6). Bu tespitten hareketle önerilen mücadele ise “topyekûn savaş” stratejisiydi. Bu savaşın ilk hedefi 1992 yılı Newroz'unda başta Cizre ve Şırnak olmak üzere birçok yerleşim yerindeki kutlamalara katılan halk olurken saldırıların zirvesini Ağustos ayında Şırnak merkezinin iki gün boyunca vurulması oluşturdu. PKK'nin silahlı mücadeleye başlama yıldönümü olan 15 Ağustos'un ardından gerillaların şehri bastıkları iddiası ile Türk ordu birlikleri ağır silahlar da kullanarak şehri rastgele taradılar.⁷ PKK gerillalarının saldırısı haberinin asılsız olduğu, tamamen sivillerin ve yerleşim merkezinin hedef alındığı bu “devlet operasyonu”nun benzeri bir yıl sonra da Diyarbakır'ın Lice ilçesinde tekrarlanacaktır.

Devletin 1992 yılında “topyekûn savaş” konsepti içinde ilk olarak “gerilla temelli serhildanlar”ın dayandığı kitle alanlarını hedefleyerek başlattığı

7 Olaya ilişkin bir tanıklık: Ramazan Demir, “Çocukluk Anılarımda Şırnak Katliamı”, *Bianet*, 19 Ağustos 2013, <<http://www.bianet.org/bianet/siyaset/149243-cocukluk-anilarimda-sirnak-katliami>>

saldırı atağı, 1993 ve 94 yıllarında temel gerilla üslenme alanları ve gerilla güçlerine yönelerek şiddetle sürdü.⁸ PKK komutanları bu karşı saldırı dalgasını, 1990'larda kendilerinin “alan kurtarma, giderek gerillanın denetim sahasını derinleştirerek hareketli savaş aşamasına geçme” olarak tanımladıkları taktik gelişmeyi sağlayamamalarına bağlamaktadırlar: “Uzun süre değerlendirilmeyi bekleyen muazzam koşullar bizim tarafımızdan değerlendirilmeyince, doğan boşluktan yararlanan Türk devleti kendisini toparlamaya başladı” (Karayılan, 2011: 203).

Bu temelde 1992 Ekim ayında Türk ordusunun KDP ve YNK ile birlikte Güney Kürdistan'daki PKK üs alanlarına saldırısıyla başlayan “Güney Savaşı”, Türk ordusunun yeni konseptinin ilk adımı sayılabilir. 1993 yılından itibaren temelde “arazi hâkimiyeti taktiğine” dayanacak olan devletin saldırı konsepti böylece savaşın mekânını da Güney Kürdistan'ı içerecek tarzda genişletmiştir. 1990'lı yıllara aslında damgasını vuran gelişmelerden biri de bu olmaktadır.⁹

Güney Kürdistan, 1983 sonrası Türkiye-Irak sınırı boyunca gerilla mücadelesinin geri üs alanı olarak işlev görmüş, İran-Irak savaşının sona ermesi ile bu sahada hareket imkânı yer yer kısıtlanmışsa da, 1991'den itibaren yine büyük önem kazanmıştır. Hatta 1990'lar boyunca, özellikle de ikinci yarısından sonra, bu sahanın PKK'nin askeri mücadelesi açısından ayrıca stratejik bir anlam kazandığı söylenebilir. Nitekim 1992, 1995 ve 1997

8 Savaşın bu süreçteki gelişim için bkz. Jongerden ve Akkaya, 2013: 83-107.

9 Mekân perspektifi açısından PKK'nin tarihine bakarsak sürekli gelişen ve yayılan bir mücadele alanı söz konusudur. Bu mekânsal yayılım mücadelenin kapsam ve bileşenlerinin de genişlemesi anlamına gelmektedir. Ankara merkezli radikal üniversite öğrencilerinden oluşan küçük bir grup olarak 1973-75 sürecinde doğan hareket, 1976-78 sürecinde gençlik hareketi biçiminde Kürdistan'a yayılmıştır. Bu yayılmanın en dikkat çeken yönü, hareketin ilk olarak Antep-Urfa, Dersim-Elazığ ve Kars-Ağrı olmak üzere üç merkez etrafında gelişmesidir. Bu bölgeler hem Türkiye-Kürdistan coğrafi ayrımı açısından, hem de Türk ve Kürt kimliklerinin ayrışması açısından sınır bölgesi niteliği taşımaktadırlar. 1978 sonrası ise hareket bu açılımı Diyarbakır-Batman ve Mardin hattını içerecek tarzda genişletmiştir. 1980'e kadar olan süreçte PKK'nin belki de en güçsüz olduğu bölge, 1983 yılından itibaren gerilla mücadelesinin başlaması ile temel bölge olacak olan Şırnak-Siirt-Hakkari hattı, yani Botan bölgesidir. 1980'den sonra ise hareketin aktivite alanı Lübnan-Suriye sahasına doğru genişlemiştir. İlk başlarda geri çekilme ve üslenme alanı işlevi gören bu sahalar, aşamalı olarak kitle örgütlenmesinin gerçekleştirilmesi ile militan kazanma ve kadrolaşma sağlanan faaliyet alanları haline gelmiştir. Lübnan'daki küçük Kürt toplumu ve Kuzey Kürdistan'dan gelen göçmen işçiler arasında yürütülen çalışmalar, 1985 yılından itibaren Rojava olarak adlandırılan Suriye Kürdistan'ında gelişen kitle örgütlenmesi ile niteliksel bir sıçrama göstermiştir. Nitekim 1990'ların sonunda gerilla güçlerinin üç veya dörtte birinin Suriye Kürdistanı'ndan katılımlardan oluştuğunu söylemek mümkündür. Aynı şekilde 1980 darbesinin ardından Avrupa'daki Kürt diasporası da temel örgütlenme alanlarından biri haline gelmiş, 1990'larla birlikte de kitlesellik kazanmıştır.

yılları başta olmak üzere Türk ordusu ile en kapsamlı çatışmalar bu sahada yaşandı. Bu süreçte Türk ordusunun yanı sıra Güney Kürdistan'ın temel askeri-siyasi güçleri KDP ve YNK ile de çatışmalar yaşanması, bu sahanın sadece geri çekilme ve üslenme değil, temel mücadele alanı haline de geldiğini göstermektedir. Güney Kürdistan'dan PKK'ye katılımların da 1995'ten başlayarak ciddi bir biçimde arttığı, sadece 1997 yılı içinde 1500'ü bulunduğu belirtilmektedir. İran Kürdistan'ı ise bir geçiş ve geri cephe olma konumunu sürdürmüş olsa da ancak 1999 sonrasında görece daha geniş kesimlerin katılım sağladığı bir süreç yaşanmaya başlandı. Şunu belirtmek gerekir ki, 1990'lar boyunca bu sahaların temel örgütlenme mantık ve biçimi, Kuzey Kürdistan eksenli gerilla mücadelesine geri cephe olma niteliğini aşmadı. 2000'li yıllarla birlikte Kürt hareketinin yeni bir stratejik yönelime girmesiyle bu sahalar kendi içlerinde birer mücadele alanı olarak örgütlenmeye başladı. Pratik olarak bunun sonuçları bugün en açık tarzda Suriye Kürdistanı'nda görülmektedir. Sonuçta 20. yüzyılın son çeyreğinden bugüne geldiğinde, Ankara merkezli küçük bir öğrenci grubundan Türkiye, Irak, İran ve Suriye denetimindeki Kürdistan parçalarında askeri ve siyasi olarak örgütlenmiş ve aynı zamanda geniş bir coğrafyaya yayılmış diaspora Kürtlerini de kitlesel örgütlülük ve mobilizasyon ağına kavuşturmuş bir harekete ulaşılmıştır.

Tıkanan Taktik ve Yenilenme Arayışları

Ancak bu hareketin 1970'lerin ortasında şekillenen ulusal kurtuluş programı çerçevesinde sürdürülen halk savaşı stratejisi, 1990'ların ortasında ulaşabildiği en üst düzeyde bir tıkanma yaşadı. 1992'den itibaren başlayıp şiddet ve kapsamı giderek büyüyen Türk ordusunun saldırıları karşısında 1994 sonu itibari ile denge düzeyini aşamayan halk savaşı stratejisi bu tarihten sonra kendini tekrar eden bir çizgi izledi. 8-22 Şubat 1995 tarihleri arasında gerçekleştirilen 5.Kongre'ye Abdullah Öcalan tarafından sunulan politik raporda da böylesi bir tekrar sürecinin başlangıcında bulunduğu ifade ediliyordu: "Aslında 4.Kongre'nin amaçlayıp da gerçekleştirmediği parçalı bir iktidar olma amacını, bu kongrenin de amacı olarak açıkça ortaya koyacağız. 5. Kongre, kendini doğru yetki temellerinde partileştirmek, ordulaştırmakla kalmayacak, bir parça halk iktidarına da ulaşacaktır. Kesin amacı budur" (Öcalan, 1995: 45).

1995'den sonra yürütülen askeri mücadele Kuzey Kürdistan'da o zamana kadar kazanılan alanların savunması niteliğinde geçerken, asıl stratejik başarıyı Güney Kürdistan'da iyice derinleşen üslenme ekseninde elde etmeyi amaçladı. 1998 sonuna geldiğinde Suriye sınırından başlayıp İran sınırına kadar uzunluğu 200 km.'yi aşan ve derinliği yer yer 40-50 km.'yi bulan dağlık alan PKK kontrolü altındaydı. Türkiye-Irak sınırının güney hattının tümünü kapsayan bu alanın yanı sıra Güney Kürdistan'ın içine

kadar uzanan Gare ve Qandil gibi iki önemli dağ silsilesini de elde tutan Kürt hareketi, Türk ordusunun üç büyük operasyonuna (1992 Ekim, 1995 Mart ve 1997 Mayıs-Ekim) rağmen bu alanı korudu.¹⁰ Kimisi 1974 Kıbrıs işgali boyutunda olan bu savaşlardan 1992'dekinde Türk ordusu KDP ve YNK'nin, 1997'de de KDP'nin aktif katılımını sağlamıştı. 1995 Ağustos'unda ise PKK ve KDP arasında birkaç ayı bulan bir çatışma süreci yaşandı. Askeri olarak Türk ordusuna karşı Güney Kürdistan'da bir tür Dien Bien Phu zaferi¹¹ kazanma hedefi söz konusu olsa da bunun siyasal olarak halk savaşı teorisinin aşamalar mantığı içinde nereye oturtulabileceği hususu net değildir. Güney'de kazanılacak bu tür bir başarıyla dengeden saldırı aşamasına geçilmesi, bu çerçevede de şehirlerde ayaklanmalar yolu ile "sömürgeciliğin sökülmesi" gibi bir sonuca yol açması pek mümkün görülmemektedir. Hedeflenen, böylesi bir askeri başarı ile Türk devletini görüşme masasına oturtmak olarak özetlenebilir ki; bu da 1993 ateşkese ile girişilen siyasal çözüm arama arayışının mantıki sonucu olarak ele alınmalıdır.

1993 yılında ilan edilen ilk ateşkes aslında o dönem açıkça ifade edilme- se de, halk savaşı stratejisinden ayrılmayı simgeliyordu. 1988'de M. Ali Birand'a verilen röportajda dile getirilen "ayrılık zorunlu değil, ateşkes ilan edebiliriz" şeklindeki genel saptamalar ilk kez somut olarak uygulamaya konuyordu. Bu da Halk Savaşı Stratejisi'nin "saldırı aşamasına geçirilerek sömürgeciliğin tasfiyesi" şeklindeki klasik okuması yerine, siyasal sürecin öne çıkarılması anlamına geliyordu. 1993'ten, esas olarak da 1995'teki 5. Kongre'den sonra yürütülen askeri çizginin siyasal hedefi aslında bu kapsamdaydı. Fakat bu, böylesi bir siyasal mücadele perspektifinin sadece askeri savaşın tehdit veya caydırıcılığı ile hayata geçirileceğinin hesaplandığı anlamına da gelmiyor.

Nitekim 1990'ların başında Serhildan'ların gelişmesine paralel olarak Kürt hareketinin mücadele alanları ve araçları da çeşitlenmeye başladı. Bu çeşitlenme, mücadelenin kapsamının genişlemesinin yanı sıra 1970'lerin ortasından itibaren Kürt hareketine şekil veren ulusal kurtuluş mücadelesi paradigmasının yerini alacak yeni bir program hattının köşe taşlarının da

10 PKK'nin Güney Kürdistan'ın içlerine doğru yayılan önemli dağ silsilesi Gare'de üslenmesinin tarihi 1995 yılı başlarına; İran sınırı boyunca uzanan Qandil'deki üslenmesi ise 1997 yılı sonuna dayanmaktadır.

11 13 Mart-7 Mayıs 1954 tarihleri arasında Vietnam Halk Kurtuluş Ordusu birlikleri- nin Fransız ordusunun merkezi üssü niteliğindeki Dien Bien Phu vadisini kuşatarak kazandığı Vietnam devriminin kaderini belirleyen savaş. Fransa 16 bin askerinin savaş dışı kalmasının ardından Cenevre'de yapılan görüşmelerde Çinhindi'nden çekilmeyi kabul etmiş, Kuzey Vietnam'da da Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulması kararlaştırılmıştır (STMA, 1988b: 1207).

oluşması anlamına geliyordu. Siyasal mücadele perspektifini temel alan bu program hattının ana eksenini Kürt hareketinin mobilize ettiği kitlesel gücün siyasal örgütlenme ve basın-yayın araçları başta olmak üzere çeşitli kanallara kavuşturulmasıydı.

Kuzey Kürdistan, 1990 yılında kurulan HEP ve devamcısı partilerle yasal siyasal alan oluşumunun öncüsü olsa da, Kürt hareketinin örgütlendiği diğer alanlarda da benzer bazı gelişmeler yaşanıyordu. Başta Avrupa'da olmak üzere Kürt diasporasının çeşitli kitle örgütlerine kavuşturulması, yaygın eylemlilikler içine girmesi bunların en başında geleniydi. Yine Suriye Kürdistanı'nda 1985'te başlayan kitle çalışması, geri cephe örgütlülüğü çerçevesinde yürütülse de giderek ortaya ciddi bir siyasi güç çıkardı. Nitekim Kürt hareketinin ilk seçim deneyimi de yaygın kanının aksine Kuzey Kürdistan'da değil, burada yaşanacaktır. Demokratik niteliği oldukça zayıf olsa da Suriye'de düzenlenen 1990 seçimlerine bağımsız adaylar olarak katılan PKK taraftarı 6 kişi Kobani, Afrin ve Halep'ten milletvekili olarak seçildi.¹²

Türkiye'de ise ilk kez 1991 Ekim seçimlerinde SHP ile ittifak yapan HEP listesinden 18 kişi vekil olarak seçilmeyi başardı. 1999'a kadar savaşın gölgesinde ve devlet zorunun hedefi olarak yürütülen yasal parti çalışmaları, çeşitli kitle örgütleri ve basın-yayın organları ile de desteklenerek bir Kürt yasal siyaset alanı oluşumunun önünü açtı. Bu alanın PKK ile ilişkisi gerek yasal sorunlar gerekse alanın özgünlüğü gereğince bileşenlerinin çeşitliliği açısından sürekli tartışma konusu olsa da, genel yönelimi ve bileşimi itibarıyla Kürt hareketinin organik bir parçası olduğu da açıktır. Nitekim HEP ve devamcısı olarak Anayasa Mahkemesi'nce kapatılan tüm partilere yönelik en temel suçlama PKK ile bağlantı içinde olma iddiasıdır.

Diasporada ise birçok yasal kitle örgütünün yanı sıra 1995 yılında Sürgünde Kürdistan Parlamentosu (PKDW), 1999 yılında da Kürdistan Ulusal Meclisi (KNK) gibi oluşumlarla temsil düzeyi yaratılmak istendi. 1990'ların ortasında devreye giren araçların belki de en etkili olanı ilk Kürt uydu televizyonu olan MED-TV oldu.¹³ Kürt hareketinin kitlelere ulaşımının en

12 "Bu milletvekillerinden Osman Silêman, 2007 Kasım ayında PYD üyesi iken Türk ordusunun Güney Kürdistan'a saldırılarını protesto amaçlı gösteri düzenlediği iddiasıyla tutuklanacak, 18 Şubat 2008'de serbest bırakılmasından birkaç gün sonra yaşamını yitirecektir" (Jongerden ve Akkaya, 2013b: 174).

13 İngiliz ITC (Independent Television Commission / Bağımsız Televizyon Komisyonu) kurumundan alınan lisans ile 1994 yılı sonunda kurulan Med-TV, 30 Mart 1995 tarihinde başladığı deneme yayını ile dünyanın ilk Kürt uydu TV'si oldu. Mayıs 1995'den sonra düzenli yayına başlayan kanal, ITC'nin 22 Mart 1999'da lisansını iptal etmesiyle kapandı. Ancak aynı çizgideki TV yayınları bugüne kadar farklı kanallarla sürmektedir.

güçlü aracı haline gelen TV yayıncılığı, bir yandan ulus-devletlerin sınırları ile çizilen mutlak egemenliklerine karşı Kürtlerin -Hassanpour'un ifade- siyle- "göklerde egemenlik kurma başarısı"nı gösterdi (1998: 53). Diğer yandan da Türk devletinin MED-TV ve daha sonraki uydu kanallarını kapattırmak amaçlı uluslararası diplomatik ve ekonomik baskılarına karşı yeni bir mücadele zemini oluşturdu.

Sonuç itibarıyla, 1990'ların başlarından itibaren devreye giren bütün bu siyasal örgütlenmeler ve basın-yayın organları siyasal mücadele eksenli bir programın köşe taşlarını oluştururken, Kürt hareketinin kitle bağlarını da canlı tutmayı başardı. Bu ise 1995'ten itibaren kendini tekrarlayan askeri mücadele çizgisine büyük bir soluk alma imkânı kazandırdı. Ancak bu süreç itibarı ile söz konusu araçların ve genel olarak da siyasal mücadele çizgisinin 1970'lerde ortaya konan ulusal kurtuluş mücadelesi perspektifi dışında olduğunu söylemek mümkün değildir. Askeri mücadelenin Güney Kürdistan'daki gerilla üs alanlarında yoğunlaşması ve ateşkesler süreci, bu perspektifin dışına çıkıldığını gösterse de, bütünlüklü yeni bir yaklaşımın ortaya çıkarılmamış olması bu yeni araçların da eski paradigmanın içinde faaliyet göstermesi sonucunu doğurdu. Bu nedenlerle Kürt hareketinin 1995'ten sonraki askeri ve siyasi çizgisi bir yandan mevcut paradigma içindeki tıkanmanın tekrarı olurken, diğer yandan da yenisinin nüvelerinin ortaya çıkması şeklinde gelişti.

1970'lerin ortasında Ulusal Kurtuluş Hareketi olarak doğan, 1980'li ve 90'lı yıllarda ayaklanma (*insurgency*) hareketi karakteriyle güç kazanan PKK, 1990'ların sonundan itibaren ise transnasyonal bir toplumsal hareket muhtevası kazanmaya başladı. Ancak eyleminin ve kitlesel mobilizasyonunun karakterini veren 1970'lerde ortaya konan Ulusal Kurtuluş Mücadelesi perspektifi idi. Bu anlamda yeni bir stratejik açılımın yapılması PKK lideri Öcalan'ın uluslararası bir plan dâhilinde 15 Şubat 1999'da Kenya'nın başkenti Nairobi'den kaçırılıp Türkiye'ye teslim edilmesi gibi Kürt hareketini ve Kürtleri şok eden, Türk devleti açısından da "gerçek olamayacak kadar iyi" bir olay sonrası yaşanan süreç içinde gerçekleşti. İçeride ve dışarıda PKK'nin sonu olarak yorumlanan bu kaçırılma olayı, bugün Kürt hareketi açısından yeni bir stratejik hattın oluşumun başlangıç dönemi haline gelmiştir. Hâlbuki ilk dönemlerde yapılan en iyimser yorumlar, Kürt hareketini de, liderlerinin yakalanmasından sonra rotasını şaşırın bir örgüt olan Peru'daki Aydınlık Yol'un kaderinin beklediği yönündeydi (Hoffman ve Cragin, 2002). Bütün bu beklentilere karşı, PKK'nin bir tür "ölümcül sıçrayış" (*salto mortale*) gerçekleştirerek -bu makalenin kapsamı dışında kalan- bir dizi dönüşümle kendini yeniden kurduğu, Kürt hareketinin kolektif eylemini de yeni bir ana çerçeveye (*master frame*) kavuşturduğu söylenebilir.

Bugün transnasyonal bir toplumsal hareket olarak PKK'nin, ulusal kurtuluş ve ayaklanma (şiddet) perspektiflerini de yeniden tanımladığı ve bu temelde güçlü bir Kürt kamusalılığı içinde Kürt kimliğine ilişkin talepleri siyasi olarak canlı tutmayı başarabildiği açıktır:

Bu esasında PKK'nin ilgi ve eylem yelpazesini genişletmesi için imkânlar yaratan ve bu yolla bir Kürt kamusalılığı için daha fazla alan açan yeni ideolojik ve siyasi yaklaşımların değerlendirilmesi vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Çatışma yoluyla devlet gücünün ele geçirilmesinden ziyade toplumun tüm yönleri ile dönüştürülmesinin amaçlanması sayesinde, PKK'nin faaliyetleri bugün daha geniş bir hareket alanına izin vermektedir. Belki de PKK'nin mücadele kapasitesi ve neredeyse mucizevi dönüşü, kuruluş dönemi ilkesinde yazılıdır, *Berxwedan Jiyan ê* (Direnmek Yaşamaktır) (Jongerden ve Akkaya, 2013a: 136).

Sonuç

Türkiye Kürdistanı'nda 1970'lerin ortasında doğan yakın dönemin Kürt hareketi, o tarihten bugüne iki temel programatik hat üzerinde gelişmiştir. Bunlar “Kürdistan sömürgeci” tezi ile buna bağlı olarak geliştirilen “ulusal kurtuluş mücadelesi” perspektifine dayalı ulusal kurtuluşçu yaklaşımdır. 1980'lere kadar çoklu bir örgüt yapısı tarafından temsil edilen bu yaklaşım, PKK'nin tek hegemonik güç haline geldiği 1980'lerde başlayan gerilla mücadelesi dönemiyle Halk Savaşı Stratejisi çerçevesinde hayata geçirilmiştir. 1990'ların başında gelişiminin zirvesine ulaşan bu çizgi, daha sonra kendini tekrar eden bir pratik sonucu tıkanma ile karşı karşıya kalsa da, 2000'lerden itibaren yerini yeni bir programatik hata tahvil etmiştir.

Bu makalede Kürt hareketinin ana çerçevesinin bu gelişimini, diğer aktörlerle etkileşimini dışarıda bırakarak Kürt özneliği üzerinden değerlendirmeye çalıştım. Fakat bu, diğer aktörler, özellikle de bölgesel ve uluslararası dinamikler ile Kürt hareketinin mücadelesi arasında ilişki olmadığı anlamına gelmemektedir. Ancak bu makalede, bir özne olarak Kürt hareketinin çevresel faktörlerle etkileşime girmeye imkân veren ideolojik yaklaşım ile politik ve askeri mevzilenmeye sahip olmasına vurgu esas alındı. Kürt hareketinin hem bölgesel hem de uluslararası düzlemde etkin bir aktör olması nedeniyle bu ilişkilenenin bundan sonraki süreçte çok daha etkili olması muhtemeldir. Nitekim Suriye Kürdistanı'nda yaşanan gelişmelerin veya Türkiye ile Irak Kürdistanı arasında gelişen ekonomik-siyasi ilişkilerin, Türk devleti ile PKK arasındaki “görüşme süreci”nde ne kadar etkili olduğu gibi hususlar artık neredeyse her güncel politik analizin parçası haline gelmiştir. Burada önemli olan Kürt özneliğinin artık bu tür “dışsal” gelişmelerin pasif bir alıcısı değil, belirleyici aktörü olduğu hususu ve bu

etkileşimleri kolektif eyleminin yeni ana çerçevesi içinde nasıl okuyacağı ve değerlendireceğidir.

Makalenin başında belirttiğim üzere, Kürt hareketinin çok katmanlı/düzyeyli yapısı, bu ana çerçeve üzerinden “ulusal sorun”, “ulusal kurtuluş”, “şiddet” gibi temel bileşenlerini yeni bir okumaya tabi tutmasına imkân sağlamaktadır. Bu ise Kürt hareketinin, dışarıdan bakışla çelişir gibi görünen farklı araç ve mücadele biçimlerini birbirleri ile bağlantılı tarzda ele alıp kullanabilmesine imkân vermektedir. Silahlı mücadele ile parlamenter mekanizmalar da dâhil yasal siyaset alanını bir arada kullanabilmesi bunun en açık örneklerinden biridir. Bundan sonra da, çok daha farklı araçları, üstelik de çok daha çeşitlenmiş alanlar üzerinde bir arada kullanabilmesi şaşırtıcı olmayacaktır. Esas olan bunları birbiri ile ilişkilendiren, mobilizasyon ve kolektif eylem içinde anlamlı kılmasını sağlayan bir ana çerçeveye sahip olmasıdır ki; bunun başarılı uygulanması şiddet, siyaset ve devlet başta olmak üzere siyaset teorisinin temel kavramlarına yüklenen anlamları derinleştirmeyi de mümkün kılacaktır.

Kaynaklar

- Akkaya, A. H. (2013). Kürt Hareketinin Örgütlenme Süreci Olarak 1970'ler. *Toplum ve Bilim*, 127: 88–120.
- Bozarslan, H. (2008). Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000). Bora, T. (Der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik* (s. 841-870). İstanbul: İletişim.
- Siirt ve Hakkâri'de köylüye yayla yasağı (1989, 18 Temmuz). *Cumhuriyet*.
- Teröre Mobil Ekipler (1992, 22 Ocak). *Cumhuriyet*.
- Ercan, H. (2010). *Dynamics of Mobilization and Radicalization of the Kurdish Movement in the 1970s in Turkey*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Koç Üniversitesi. İstanbul.
- Ercan, H. (2013). Sömürgecilik Tezi'nden Sömürgecilik Söylemine: Türkiye'de Kürt Hareketi ve Kolektif Eylem Çerçevesinin Dönüşümü. *Dipnot Dergisi*.
- Gunes, C. (2012). *The Kurdish National Movement in Turkey: from Protest to Resistance*. Oxon: Routledge.
- Hassanpour, A. (1998). Satellite footprints as national borders: Med-TV and the extraterritoriality of state sovereignty. *Journal of Muslim Minority Affairs* (18)1 : 53-72.
- Hoffman, B. and Cragin, K. (2002) Four Lessons from Five Countries. *Rand Review*. Available online at < <http://www.rand.org/pubs/periodicals/rand-review/issues/rr-08-02/fourlessons.html> > (Erişim: 5 Eylül 2013).
- Jongerden, J. ve Akkaya, A.H. (2013a). *PKK Üzerine Yazılar*. İstanbul: Vate.
- Jongerden, J. ve Akkaya, A.H. (2013b). “Democratic Confederalism as a Kurdish Spring: the PKK and the quest for radical democracy”. In: *The Kurdish Spring: Geopolitical Changes and the Kurds*, Ed. Ahmet, M. and Prof. Michael Gunter. Costa Mesa : Mazda Publishers. s.163-185.
- Karayılan, M. (2011). *Bir Savaşın Anatomisi: Kürdistan'da Askeri Çizgi*. Mezopotamya Yayınları. (Baskı yeri belirtilmemiş).
- Maraşlı, R. (2010). Rızgarı'nın Sosyalist Hareket ve Kürdistan Ulusal Kurtuluş Mücadelesindeki Yeri Üzerine Bir Deneme - 1. *Mesafe* , s. 68-93. Online <http://gelawej.net/pdf/Rizgarinin-Sosyalist-Hareket-ve-Kurdistan-Ulusal-Demokratik-Mucadelesindeki-Yeri-1--Recep-Marasli.pdf> (Erişim: 14 Mart 2013).
- Yol Kavşağı (1988, 16 Haziran). *Milliyet*.
- Silopi'de olay (1989, 20 Eylül). *Milliyet*.
- Öcalan, A. (1995). *PKK 5.Kongresi'ne Sunulan Politik Rapor*, Weşanen Serxwebûn:73.
- Öcalan, A. (2012). *Kürt Sorunu ve Demokratik Ulus Çözümü: Kültürel soykırım kışkıracında Kürtleri savunmak (Demokratik Uygarlık Manifestosu 5. Kitap)*.Mezopotamya Yayınları: Neuss.
- PKK, (1982). *Politik Rapor- Konferans Belgeleri- 1*. Weşanen Serxwebûn:1/ Konferans Belgeleri:1. Birinci Baskı: Şubat-1982
- PKK, 1983. *Kürdistan'da Zorun Rolü: Ulusal Kurtuluş Savaşı- Ulusal Kurtuluş Siyaseti*. Weşanen Serxwebûn:8. Birinci Baskı: Ocak 1983.

- PKK, (1984). *Partiya Karakerên Kurdistan (PKK) Kuruluş Bildirisi* (3 b.). Köln: Serxwebûn.
- PKK, (1985). *PKK Genel Sekreterliği 1985 Talimatları*. (Baskı Tarihi ve yeri yok).
- PKK, (1990). *PKK Genel Sekreterliği 1990 Talimatları*. (Baskı Tarihi ve yeri yok).
- Serxwebûn, (1987). “*Askerlik Yasasının Uygulanmasından Çıkarılması Gereken Bazı Dersler*”, s.70:20-23.
- Serxwebûn, (1989a). “*89 Atılımının İlk Ölümsüz Kahramanı Binevş Agal(Berivan) Yoldaş Kalbimizde Sürekli Yaşayacaktır*”, s.87: 6-7.
- Serxwebûn, (1989b). “*Kürdistan’da “intifada”nın ayak sesleri ve Halk Komitelerinin örgütlenmesi*”, s.69:1, 3-5.
- Serxwebûn, (1992). “*Ayaklanma Taktiği Üzerine Tezler ve Görevlerimiz*”, s.122:14-19.
- Serxwebûn, (2008). *30. Yılda PKK: Ateşten Bir Tarih. (Abdullah Öcalan, Duran Kalkan, Murat Karayılan, Mustafa Karasu, Ali Haydar Kaytan ve Cemil Bayık’ın kaleminden)*. Özel Sayı:33.
- STMA. 1988a. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Ertuğrul Kürkçü (ed)., c.7. İstanbul: İletişim Yayınları.
- STMA. 1988b. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Ertuğrul Kürkçü (ed)., c.4. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeğen, M. (2006). *Müstakbel Türk’ten Sözde Vatandaşa: Cumhuriyet ve Kürtler*. İstanbul: İletişim Yay.
- Yeğen, M. (2007). Turkish Nationalism and the Kurdish question. *Ethnic and Racial Studies*, 30:1:119 – 151.

1990'lı Yılların Olağanüstü Hâl Rejimi ve Savaş: Kürdistan Yerellerinde Şiddet ve Direniş

Adnan Çelik*

Giriş

1990'lı yıllarda Türk devleti ile Kürt hareketi arasında gelişen savaşın yarattığı siyasi, ekonomik ve toplumsal sonuçlara dair kayda değer bir akademik literatür son yıllarda oluşmaya başlamış olsa da, aynı tespiti savaş sürecini ele alan çalışmalar için söylemek oldukça zor. Her ne kadar 90'lar sürecinin en belirleyici dinamikleri *askeri* ve *siyasi* alanda vuku bulmuş olsa da, hâlâ gazetecilerin ve savaş içerisinde yer alan aktörlerin yaptıkları dışında özellikle savaş gerçekliğine odaklanarak bu alan üzerine yapılan çalışmaların sayısı yok denecek kadar az.¹ Bu makalenin birincil amacı, 90'lı yıllar ve Kürt meselesi ekseninde yapılan tartışmaları savaşın sonuçları üzerinden anlamak yerine, bir süreç olarak 90'ları ele alıp incelemektir. Nitekim, çatışmaların nasıl başlayıp geliştiğini, Türk devleti ile Kürt hareketinin bu süreç içerisinde kullandığı stratejileri ve taktikleri sorunsallaştırmadan anlamak oldukça zor.

Diğer bir yandan, savaşın siyasi, askeri ve toplumsal parametrelerini çatışmaların gerçekleştiği tüm coğrafyayı inceleyerek ele almak, bu çalışma için yapılan derinlemesine mülakatlar da düşünüldüğü vakit, daha kapsamlı bir çaba ile mümkün. Bu makale, 1980'lerin ortasından bu yana süregelen savaşın özellikle doruğa çıktığı 1990-1999 yılları arasındaki dönemi, Diyarbakır'ın Kulp (Pasûr), Lice (Licê) ve Silvan (Farqîn) ilçelerine odaklanarak ele alıyor. Bu bağlamda, üç ilçeyi çalışmak, çoğu zaman makro genellemeler üzerinden analiz edilmeye çalışılan Kürt sorununun, yerelerde

* EHESS, Antropoloji Doktora Öğrencisi, Paris

1 Burada referans verilen ve doğrudan savaşın askeri ve siyasi boyutlarına odaklanan çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz: Marcus, Aliza. *Kan ve İnanç: PKK ve Kürt Hareketi*. (İstanbul: İletişim, 2012); Karayılan, Murat. *Bir Savaşın Anatomisi: Kürdistan'da Askeri Çizgi*. (Almanya: Mezopotamya Yayınları, 2011); Çelik, Selahattin. Ağrı Dağını Taşımak: Çağdaş Kürt Halk Direnişi, (İtalya: Zambon Verlag, 2000); Kundakçı, Hasan. *Güneydoğu'da Unutulmayanlar*. (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2006).

hangi pratiklerle işlediğinin ve insanların siyasal tercihlerini ortaya koyarken ne tür dinamiklerin etkili olduğunu anlamak açısından da oldukça önemli fırsatlar sunuyor.²

Diyarbakır'ın üç önemli Kürt yerleşim yeri olan Kulp (Pasûr), Lice (Licê) ve Silvan (Farqîn) coğrafi olarak yan yana duran, etnik ve kültürel olarak da ortak paydaları oldukça fazla olan ilçeler olmasına rağmen, 1990'lar da yükselen Kürt hareketi ile etkileşimlerinde farklı siyasal eğilimler içine girdiler. Her ne kadar 2000'li yıllar sonrası süreçte, her üç ilçede de Kürt siyasal hareketinin temsili düzeyde ciddi bir üstünlük sağladığı görülse de, özellikle PKK ile Türk devleti arasında 1990-1999 yılları arasında yoğunlaşan savaşta bu üç ilçede genel olarak farklı siyasal eğilimler ortaya çıktı. Bu eğilimlerin nasıl oluştuğu anlamak adına öncelikle 90'lı yıllar öncesi tarihselliğin hangi eksenlerde yerel farklılaşmalar doğurduğuna kısaca bakmak gerekiyor.

1990'lı Yıllardan Önceki Kulp, Lice ve Silvan

1925 yılında gerçekleşen Şeyh Said İsyanı sırasında hem Lice hem de Silvan'da ciddi bir destek ve katılım söz konusu oldu. Lice, isyanın merkezlerinden biri oldu ve birçok köyün isyan sürecinde devlet tarafından yakıldı (Tigris, 2008; Akyürekli, 2003). Kulp'ta isyana katılım oldukça sınırlı olurken benzer durum Silvan'ın kuzeyinde yer alan bölge için de geçerliydi.³ İsyanın bastırılma sürecinde Türk devletinin gerçekleştirdiği baskı politikalarının daha kapsamlı olanı ise 1927 yılında ortaya çıkan Şeyh Fexrî isyanı ve sonrasında devletin isyanı bastırmak amacıyla gerçekleştirdiği Biçar Tenkil Harekâtı ile vuku buldu (Genelkurmay Belgelerinde Kürd İsyanları-1, 1992: 315-336). Bu harekâtın etki alanı ise Silvan, Kulp, Lice ve Hazro gibi bölgelerdi. Bastırılan isyanlar ya da bu kırılma noktası, ardında, birbirinden ayrıştırılması zor iki belirleyici dinamik yarattı. Birincisi, sonraki on yıllar boyunca etkisini devam ettirecek olan ve isyanlara *katılanlar* ve *katılmayanlar* temelinde ortaya çıkan bu durumun devlet ile kurulacak işbirliğinin niteliğini, sınırlarını ve düzeyini tayin edecek olmasındı. İkincisi ise, devletin yapmış olduğu bölgesel katliamlar ve köy yak-

2 Çalışmanın ana kaynağı Kulp, Lice ve Silvan'da doktora araştırma projem kapsamında gerçekleştirdiğim 2012-2013 yılları arasındaki saha görüşmelerine; PKK'nin aylık yayınlanan resmi yayın organı *Serxwebûn*, Türkiye'nin en uzun ömürlü günlük gazetesi *Cumhuriyet* ve yine Türkiye'deki ana akım medyanın önemli organlarından birisi olan *Milliyet* gazetesinin arşiv taramalarına ve her üç ilçeye dair yapılan yerel çalışmalara dayanmaktadır.

3 Akyürekli'nin (2013) derlediği bilgilere göre 1925-1926 yılları arasında Şeyh Said isyanı sonrasında oluşturulan Şark İstiklâl Mahkemeleri'nde ölüm cezasına çarptırılıp cezayı infaz edilen kişilere ait listede Lice nüfusuna kayıtlı 21 ve Silvan nüfusuna kayıtlı 8 kişi bulunmaktadır. Kulp nüfusuna kayıtlı herhangi bir kişi bu listede yer almamaktadır.

maları üzerinden şekillenen kolektif mağduriyet ve yine sonraki on yıllara ve nesillere devreden toplumsal hafızaydı.

Uzun suskunluk yıllarından sonra⁴, 1959 yılı itibariyle 49'lar Davası olarak bilinen hadise ile Kürtler isyanlar sonrası ilk kez tanınma talebinde bulunmaya başladı. 1984 yılına kadar, devletin ortaya koyduğu inkâr ve baskı politikalarına paralel olarak ortaya çıkan Kürt hareketinin talepleri ve benimsediği mücadele yöntemi aşama aşama radikalleşti (Ercan, 2010). 1970'ler ise, hemen hemen tüm Kürt kentlerinde, önceki dönemde henüz gerçekleşmemiş olan illegal siyasi partiler öncülüğünde örgütlenme sürecinin ve eylemlerin başladığı bir döneme şahitlik etti. Diğer bir yandan, 1959-1984 yılları arasında Kulp, Silvan ve Lice, Kürt coğrafyasında yaşanan siyasallaşma dalgasını farklı şekillerde deneyimledi. Lice, kaçakçılık ekonomisi üzerinden Kürdistan Demokrat Partisi ile ilişkilerini derinden sürdürürken Türkiye İşçi Partisi kurulduktan sonra 1965 seçimlerinde oyların yarısının TİP içinde yer alan Kürtlere kanalize edecek noktaya hızlı bir şekilde vardı. Kısa bir süreliğine Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın bir şubesinin de açıldığı Lice, 1970'li yıllarda ise Kürt hareketi içinde yer alan örgütler için öncekine göre artan şekilde siyasallaşma sahası olmayı sürdürdü ve 1977'deki yerel seçimlerinde bağımsız bir aday seçimi kazandı (Akkaya, 2013). Silvan, Doğu Mitingleri (1967) için ilk durak olmakla birlikte, Demokrat Parti ve ardından Yeni Türkiye Partisi çizgisi ile TİP çizgisinin at başı rekabet ettiği bir mekân oldu. 1970'li yıllarda ise Kürt sol örgütlerinin yoğun şekilde faaliyet gösterdiği, dernekler açıp örgütlenme faaliyetlerine giriştiği ve eylemler yaptığı bir yer olmaya devam etti. Kulp ise, diğer iki ilçeden farklı şekilde, 1960'lı ve 1970'li yıllarda hem kentleşme hem de siyasallaşma süreçleri bakımından Lice ve Silvan'ı oldukça geriden takip etti.

Olağanüstü Hâl Rejimi'nde Kulp, Lice ve Silvan (1987-1999)

Dipten Gelen Dalga: PKK

PKK'nin 12 Eylül askeri darbesinden hemen sonra Lübnan'da mevzilenmesiyle elde ettiği imkânları, 15-16 Ağustos 1984'te silahlı mücadeleye kanalize etmesi ve diğer Kürt oluşumlarının Ortadoğu'da tutunamayıp Avrupa koşullarına uyum sağlama çabaları, PKK'yi Kürt hareketi içindeki tek aktör haline getirdi. PKK, silahlı mücadeleyi başlattıktan sonra Kürdistan köylülüğünden gelen gençlerden kitlesel bir destek alıp geleneksel yurtseverin de teveccühünü kazanırken, diğer örgütlenmeler, özellikle ülkedeki tabanlarını önemli ölçüde kaybetti (Maraşlı, 2010).

4 Bozarslan (2008a), Türkiye Kürdistanı'nda 1938 yılındaki Dersim Katliamı'ndan 1960'lı yılların başına kadarki süreci Kürd hareketi açısından "yorgunluk yılları" olarak tanımlamaktadır.

Hem 5 No'lu Diyarbakır Cezaevi'ndeki direnişler hem de 1984'te başlattığı silahlı eylemlerle sesini duyuran PKK, 1980'lerin sonuna kadar daha çok Botan bölgesinde etkiliydi. Botan dışında kalan bölgelerde ise bir yandan halk içinde örgütlenme çalışmaları yürütüyor öbür yandan da silahlı propaganda eylemlerini sürdürüyordu (Karayılan, 2011). Devlet ise PKK'nin eylemlilik gerçekleştirdiği Kürdistan coğrafyasındaki ilk ciddi müdahalesini 1985 yılında Geçici Köy Koruculuğu⁵ sistemini başlatarak bölgedeki sivilleri PKK'ye karşı mücadelede kullanarak ve ardından 1987'de Olağanüstü Hâl Bölge Valiliği'ni (OHAL) kurarak ortaya koydu. Diyarbakır, Bingöl, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van illerini kapsayan OHAL rejimi ise bir dizi geniş yetkiyle donatılmış bölge valisinin yetkisinde aleni bir şekilde hak ihlallerine kapı aralayan sıkıyönetim düzenini yeniden yapılandırdı.

İlk önce Şırnak, Hakkâri ve çevresini kapsayan Botan bölgesinde yaygınlaştırılmaya başlanan koruculuk sistemi sonraki yıllarda diğer bölgelerde de uygulanmaya çalışıldı. 1987'de SHP Diyarbakır il başkanı Haşim Özko-yuncu; Lice, Kulp ve Hani ilçelerine bağlı köylerde köylülerin zorla korucu yapılmak istendiğine dair ciddi şikâyetler olduğunu belirtiyordu (*Milliyet*, 29.10.1987). Cumhuriyet gazetesinin 11 Ocak 1988 tarihli bir haberinde SHP Diyarbakır Milletvekili Fuat Atalay'a dayandırılarak, Lice köylerinde korucu olmayı kabul etmedikleri için 100 köylünün jandarma tarafından işkenceye maruz kaldığı bildiriliyordu. Yine aynı tarihlerde Silvan'da da durum farklı değildi. Celal Başlangıç, ilçede koruculuğun yaygınlaştırılmasıyla birlikte toplum içinde ciddi gerilimler yaşanmaya başladığını bizzat ilçe sakinlerinin ağzından aktarıyordu (*Cumhuriyet*, 24.11.1987). Koruculuk yapmaya zorlama dışında, devlet güçleri operasyon, sivil gözaltılar ve köylüleri göçe zorlama gibi pratikleri de devreye sokmaya başlamıştı. Bu bağlamda Silvan'da kapsamlı bir operasyon ve gözaltı dalgası başlatıldı. İki itirafçının verdiği bilgiler doğrultusunda 7-8-9 Ocak 1989 tarihlerinde ilçe merkezi ve köylerde yapılan geniş çaplı aramalarda çoğunluğu SHP üyesi olan ve aralarında 12 ve 14 yaşlarında iki çocuğun da olduğu yaklaşık 300 kişi 'teröre yardım ve yataklık' gerekçesiyle gözaltına alındı (*Cumhuriyet*, 16.01.1989). Yine 1990 yılı başında Lice'nin 300 nüfuslu Hedik köyü devlet güçlerince tamamen boşaltılmıştı (*Milliyet*, 28.02.1990).

PKK'nin Kulp, Lice ve Silvan'daki örgütlenme çalışmaları 1985'ten itibaren yoğunlaşmış ve buna bağlı silahlı propaganda eylemleri de artmaya

5 Geçici Köy Koruculuğu yasal olarak 1924'te çıkarılan 442 sayılı Köy Kanunu'na dayandırılarak, 26 Mart 1985'te, 442 sayılı Köy Kanunu'nun 74. maddesinde yapılan değişiklikle muhtarın teklifi, kaymakamın kabulüyle gönüllü ya da valiliğin teklifi ve İçişleri Bakanlığının onayıyla geçici olarak görev yapılan ve "Köy Koruculuğu" adıyla oluşturulan bir kurumdur.

başlamıştı.⁶ Başta devletçe 1985 yılında yürürlüğe konulan koruculuk sistemine halkın katılımının engellenmesi olmak üzere, her alanda örgütsel kapasitenin artırılması ve siyasal mobilizasyon olanaklarını harekete geçirmek için çaba sarf eden PKK, bu bölgelerde silahlı propaganda eylemlerini artırdı. Bu kapsamda 14 Haziran 1985'te MDP'den (Milliyetçi Demokrasi Partisi) seçilen Kulp Belediye Başkanı Sıtkı Çelik öldürüldü (*Serxwebûn*, 1985: 43). Yine 24 Ağustos 1986'da MİT mensubu olduğu gerekçesiyle Lice'de Selahattin Yargı örgüt tarafından infaz edildi (*Serxwebûn*, 1986: 63). PKK, 1990'lı yılların ortalarına kadar bu tür ajanlık, MİT mensubu, itirafçı vb. gerekçelerle birçok silahlı propaganda eylemi gerçekleştirdi.⁷ Özetle, 1984'ten 1990'ların başına kadar Kulp, Lice ve Silvan'da bir yandan devlet şiddeti kendisini koruculuk, OHAL, MİT gibi kurumsallaştırmalar üzerine temellendirip PKK'ye karşı savaşı kızıştıtırırken öbür yandan PKK silahlı güçlerinin kapasitesini geliştirmek ve halk tabanındaki örgütlülük çemberini genişletmekle meşguldü.

Kulp, Lice ve Silvan'da Şiddet Yılları (1990-1999)

Türkiye Kürdistanı'nın diğer bölgelerinde de olduğu gibi Kulp, Lice ve Silvan'da da PKK ile devlet arasında süregelen savaşın en yoğun dönemi 1990-1995 yıllarıydı. Her iki tarafın da topyekûn bir mücadele başlattığı bu zaman aralığında özellikle devletin uyguladığı şiddet kirli savaş yöntemlerinin neredeyse tamamını içermekteydi. Sivillere yönelik faili meçhul cinayetler, gözaltında zorla kaybettirme, köy boşaltmaları ve zorunlu göç, koruculuğa zorlama gibi birçok yöntemin devletçe Kürt coğrafyasında uygulandığı bu

6 PKK'nin silahlı güçleri başlangıçta HRK (Hêzên Rizgarîya Kürdistan, Kürdistan Kurtuluş Birlikleri) adı altında örgütlendi. Daha sonra 1987'te düzenlenen ve bir dizi önemli kararın alındığı PKK Üçüncü Kongresi'nde askeri kapasitenin artırılması amacıyla HRK'nin ARGK (Artêşa Rizgarîya Gelê Kürdistan, Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu) adı altında yeniden örgütlenmesi kararlaştırıldı. ARGK özellikle 1985'te başlatılan koruculuk sistemi ve 1987'de uygulamaya konulan Olağanüstü Hâl Bölge Valiliğine karşı örgütlendi. ARGK'nin temel askeri faaliyet alanları kırsal alanlardaki askeri karakollara baskınlar, pusular, yol kontrolleri, köy korucularının bulunduğu köylere baskınlar, Kürt bölgesindeki ekonomik tesislere ve devlet kurumlarına saldırılar şeklindeydi (Güneş, 2013). Ayrıca silahlı kanadı oluşturan ARGK'nin yanında, 21 Mart 1985'te Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi (ERNK- *Eniya Rizgarîya Netewa Kürdistan*) kuruldu. PKK'nin cephe örgütlenmesi olan ERNK, halk içerisinde yürüttüğü kitle örgütlenmesi, siyasal çalışmaları ile Kürt hareketinin kitleleşmesi faaliyetleri yürütüyordu. ARGK'nin silahlı güçlerinin ulaşamadığı kent merkezlerinde özellikle 1990'ların başında yükselen kitlesel eylemlerin organizasyonunda ERNK oldukça etkiliydi.

7 Bu konuda özellikle ana akım medyanın doksanlarda yarattığı bilgi kirliliği ve bilinçli çarpıtmalardan dolayı, PKK'nin gerçekleştirdiği sivil öldürme eylemleri örgütün resmi yayın organı olan *Serxwebûn* gazetesinin arşiv kayıtlarına dayandırılarak verilmiştir. İncelenen Cumhuriyet ve Milliyet arşivlerindeki bu tür haberler *Serxwebûn*'daki bilgilerle karşılaştırılmış ve her üç kaynağın da verilerine sorgulayıcı bir şekilde yaklaşmıştır.

dönemde, uluslararası savaş hukukunu gözetme ilkesiyle silahlı mücadeleye başlayan PKK de özellikle sivillere yönelik gerçekleştirdiği eylemlerle savaş hukukuna aykırı pratiklere imza attı. Devlet şiddeti ile doğrudan ilişkili olan bu pratikler özellikle PKK'nin henüz güçlü bir siyasal mobilizasyon üretilmediği 1990'ların başına kadar devam etti. Örneğin korucu ve ailelerine yönelik gerçekleştirilen silahlı eylemlerin çoğu zaman halkı koruculuktan uzak tutmak yerine Kürt aile yapısındaki akrabalık bağları ve tepkisel nedenlerden dolayı koruculuğa yönelimi artırdığını fark eden PKK, 1990 yılında gerçekleşen 4. kongresinde bu tür eylemlerden vazgeçilmesi kararı aldı (*Serxwebûn*, 1990). Ancak her ne kadar önceki yıllar kadar yoğun olmasa da bu tür eylemler 1990'ların ortalarına kadar devam etti.

Kürdistan'ın ulusal kurtuluşu şiarıyla ortaya çıkan PKK ile Türk devleti arasındaki savaşın Kürt coğrafyasının her yanına dağılmasıyla birlikte, Kürt halkı da gönüllü ya da zorunlu olarak, politik bir pozisyon belirlemek durumunda kaldı. PKK'ye katılmak veya lojistik destek sağlamak, korucu olmak, korucu olmayı reddetmek ya da PKK'ye destek sağlamak gerekçesiyle köyünden zorla göç edilmek gibi durumlar hep bu zorunluluğun sonuçları olarak ortaya çıktı. Devlet şiddetinin farklı formlarda kendisini ürettiği bu zaman aralığında Kürt coğrafyasındaki bütün verili sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkiler büyük bir dönüşüme uğradı. Diyebiliriz ki bu üç ilçede 1990-95 arasında meydana gelen olaylar, her üç ilçenin günümüze kadar süregelen değişim ve dönüşüm süreçlerinde oldukça belirleyici oldu.

Kulp, Lice ve Silvan'da, PKK ile devlet arasındaki karşılıklı etkileşimler sonrasında bütün tarafların geliştirdiği birtakım stratejiler ortaya çıktı. Bu stratejilerin büyük bir kısmı Kürdistan'ın diğer bölgelerinde de benzer şekilde ortaya çıksa da her yerleşim yerinin yerel tarihi ve oradaki mevcut güç ilişkileri bağlamında çok özgün deneyimler de gerçekleşti. Ayrıca bu karşılıklı strateji kurulumunun en temel belirleyeni ise o bölgelerdeki halkın ilgi ve tutumlarıydı.⁸

Topyekûn Savaş ve Kürdistan'da Ayrıştırma Stratejileri Koruculaş(tır)ma Sürecini Biçimlendiren Faktörler

PKK'nin ortaya çıkmasıyla birlikte bölgedeki aile, aşiret ve gruplar arasındaki mevcut eşitsizlik ve güç ilişkilerinden faydalanan devlet, 1985 yılında Geçici Köy Koruculuğu (GKK) sistemini oluşturarak PKK'yle mücadelede ciddi bir avantaj elde etti. GKK'nın çıkış nedeni stratejik ve taktik düzeyde PKK'ye karşı alan hâkimiyeti kazanmak ve PKK'yi bölgede barındırma-

8 Kürt toplumunun dönüşen PKK algısı da; Devlet, PKK ve Kürt toplumu arasındaki çeşitli etkileşimlerle ilerleyen ve bu üç ana aktörün karşıt hegemonyalar inşa etme süreçlerinin ilişkiselliği bağlamında anlaşılabilir (Çelik, 2011).

ma anlayışına dayanıyordu (Beşer, 2006: 135; Jongerden, 2008). 1985'ten günümüze değin yürürlükte olan mevcut sistem “geçici” ve “gönüllü” köy koruculuğu olmak üzere iki türdür. Geçici köy korucuları devletçe kendilerine verilen ruhsatlı silahla birlikte aylık ücret alıp nöbet ve operasyonlara katılırken, gönüllü köy korucuları⁹ ücret almayıp sadece ruhsatlı silah alabilmekte ve nöbete gitme veya operasyonlara katılma zorunlulukları bulunmamaktadır (Özmen, 2013). Her iki düzenlemenin de yasal dayanağı Köy Kanunu'nun 74. maddesiydi.¹⁰

Devletin PKK ile mücadelede etkili bir stratejik hamle olarak görülen koruculuk sistemi, Kürt meselesi bağlamında çoğu zaman devletin güvenlik kaygısı merkezileştirilerek analiz edildi. Ancak Kürt sorununun daha bütüncül ve derinlikli analizi için devletin bu merkezi boyutunun yanı sıra, bu strateji ile yerele nasıl sirayet ettiğine de bakmak gerekmektedir (Akça ve Balta Peker, 2013). Özellikle koruculuk gibi uygulamalar ancak yerel bağlama bakıldığı vakit daha farklı boyutlarıyla da analiz edilebilir. Stathis Kalyvas (2008), etnik kimliğin değişmeyen sabit bir olgu olmadığını, tam aksine özellikle iç çatışmalar sürecinde bu etnik kimliğin katılışp güçlenebileceği gibi, yeni tür kimlik ile aidiyetlerin ortaya çıkmasına da yol açabileceğini belirtmektedir. Bu da etnik kimliğin soyut kurgusal bir kimlik olmaktan ziyade yerel güç ilişkileri içerisinde şekillenen bir deneyim olduğunu da göstermektedir (akt. Akça ve Balta Peker, 2013:10). Kalyvas (2008), çatışma sürecinde etnik kimliğin heterojen ve akıcı bir karakterde şekillendiğini belirtir ve çatışmanın kimlik boyutuyla ilgili iki temel süreçten bahseder. Bunlar *etnik kimlik değişimi* ve *etnik iltica* süreçleridir. Birincisi bireylerin eski kimliklerinin yerine yeni bir kimlik kazanmasına göndermede bulunuyorken, ikincisi bireylerin çatışmanın bir tarafı olan etnik grubun ulusal arzularına açıkça karşı olan organizasyonlara (koruculuk) katılmasına ve farklı bir şekilde kimlik edinmelerine göndermede bulunur (Akça ve Balta Peker, 2013:10).

9 İçişleri Bakanlığı verilerine göre, 1987-2002 arası OHAL'in yürürlükte olduğu 14 ilde toplam gönüllü korucu olanların sayısı Kasım 2003 itibarıyla 12.275'ti (Kurban, 2009: 255). 2006 yılı itibarıyla 57.000 civarında olan geçici köy korucusu sayısı gönüllü korucularla birlikte 70.000 civarındaydı (Akça ve Balta Peker, 2013: 8). Son olarak 1 Şubat 2013 itibarı ile 22 il sınırı içinde 46.195 geçici köy korucusu bulunmaktadır (Aytar&Uçarlar ve Özar, 2013: 10).

10 Maddeye göre gönüllü köy koruculuğu şöyle gerekçelendirilmekteydi: “*Köy muhtarı ve ihtiyar meclisi, mahsul zamanlarında çapulcular ve eşkıya türemiş ise yağmadan köy mallarını korumak için köylünün eli silah tutanlardan lüzumu kadarını gönüllü korucu ayırarak bunların isimlerini bir kağıda yazıp kaymakama götürür. Kaymakamın müsaadesi olursa bu gönüllü korucularla beraber yağmacılara ve eşkıyaya karşı köy ve köylüyü korurlar*” (akt. Kurban, 2009: 254). Burada özellikle kanunun çıktığı 1924 yılında temel motivasyon henüz düzenli bir savunma gücü geliştirememiş olan devletin gönüllü ordu kurarak yerellerdeki asayışı sağlama çabası olduğunu belirtmekte fayda var ve bu motivasyonun 1984'ten sonra PKK ile mücadelede tekrar harekete geçirildiğini görüyoruz.

Koruculuk sisteminin ilk ortaya çıktığı 1985 yılında devletin temel motivasyonu yerel bir tehdit olarak algıladığı PKK'yi korucular yardımı ile ortadan kaldırmak ve böylece ordunun yapısını radikal bir biçimde dönüştürmek zorunda kalmadan yerleşme olanağı elde etmek ve yine korucular aracılığı ile yerel coğrafyaya dair derinlikli düzeyde sahip olmadığı bilgi ağlarını oluşturmaktı. Bir diğer etken ise koruculuğu bir *işbirliği* sistemi olarak işleterek PKK'ye karşı yeni bir kimliklenme sathı yaratmaktı (Akça ve Balta Peker, 2013: 11). Böylece devlet kendisine sadık olanlar ve olmayanları daha rahat ayırt edebilecek ve yerel güvenliğin sağlanması için ihtiyaç duyduğu bilgi akışını garanti altına alabilecekti. Bu bağlamda doksanlı yılların başlarında devletçe yeni bir tanımlama gerçekleştirildi. Korucu olmayı kabul eden aşiretler, aileler ve bireyler ile etmeyenlere yönelik “*devlet yanlısı aşiret, aile ve bireyler*” ile “*devlet karşıtı/düşmanı aşiret, aile ve bireyler*” ayrımı oluşturulmuş oldu (Beşe, 2005; Kurban, 2009; Akça ve Balta Peker, 2013). Özellikle PKK'nin silahlı eylemlerin yanı sıra kent merkezlerinde de siyasal mobilizasyonunu artırdığı ve *Serhildanlar* dönemi” olarak tanımladığı 1990'ların başında devlet için koruculuk, güvenlik boyutundan ziyade PKK'ye karşı “devlete sadık Kürt'lüğün inşası için etkili bir araca dönüştü. Nitekim 1990'da 18.000 olan korucu sayısının 1994'te 63.000 bine çıkarılmasının nedeni de sadece güvenlik kaygısı değil bu yeni karşıt-kimlik oluşturma arzusuyla yakından ilişkiliydi.

Bu noktada Akça ve Balta Peker (2013: 20), Kalyvas'ın (2008) iç savaş süreçlerinde etnik kimliklerin kendi içlerinde ayrışması bağlamında geliştirdiği teorik çerçeveden hareketle Kürdistan'da köylülerin koruculuğu reddetme ve kabul etme dinamiklerini etkileyen dört temel faktörden bahsetmektedirler:

- (1) Grup bağları ve köylülerin siyasal pozisyonları, (2) sosyo-ekonomik güç ilişkileri, (3) çatışma içindeki temel aktörlerin şiddet, baskı ve ödül mekanizmalarını farklı yerelerde ne şekilde kullandıkları ve (4) köylülerin güç algısı.

Bu dinamiklere çalışma alanımızı oluşturan Kulp, Lice ve Silvan bağlamında baktığımızda öncelikle yerellerin kendilerine özgü farklılıkları olmak üzere, birçok önemli değişkenden bahsetmek mümkündür. Örneğin grup bağları ve köylülerin siyasal pozisyonlarına baktığımızda, her üç ilçede meydana gelen tarihsel hadiselerin köylülerin siyasal pozisyonlarında önemli bir etken olduğunu ve bunun da koruculuk tercihlerini doğrudan etkilediği söylemek mümkün. Siyasal tarihlerine baktığımızda, özellikle Lice'de 1920'li yıllardaki isyan sürecinde yaşananların oluşturduğu siyasal hafıza ve kuşaklar arası aktarım ile 1960/70'ler döneminde görece erken başlayan siyasal kimlik oluşumunun köylüleri devlet karşıtı bir siyasal pozisyonda tuttuğu söylenebilir. Nitekim her üç ilçedeki koruculaşma pratiğine bakıl-

dığında, Lice'de sadece bir köyün koruculuğu kabul ettiğini¹¹, diğerlerinin koruculuğu reddettiğini ve büyük bir çoğunluğunun zorla yerinden edildiğini görüyoruz. Kulp ve Silvan'da ise Lice'nin tam tersine köyler bazında koruculaşmanın yüksek oranda olduğu ve özellikle Şeyh Said ve Şeyh Fexrî isyanları döneminde de devletle işbirliği yapan aşiretlerin korucu olmayı kabul ettiğini görüyoruz. Resmi rakamlar olmasa da, Kulp'ta korucularla yaptığımız görüşmelerde ilçedeki korucu sayısı 900 civarında telaffuz edilmektedir.¹² Kulp ve Silvan'daki bu yüksek koruculaşma oranı geçmişten süregelen siyasal pozisyonların yanı sıra özellikle Xiyan, Badikan ve Boşatî aşiretlerindeki gibi güçlü aile bağlarından dolayı kararların tek elden alınabilmesinin devlet açısından yarattığı avantajlar ile PKK'nin ilçelerdeki pratikler ile de alakalıdır. 1990 tarihinde gerçekleştirdiği 4. kongresinde sivil ölümlerine ve katliamlara sebep olan köy baskınlarından vazgeçme kararı alan PKK'nin bu girişimi, yukarıda belirtilen şiddet, baskı ve ödül mekanizmalarının kullanımı ile doğrudan ilgilidir.

Koruculuğun kabul görmesine veya reddedilmesine etki eden bir diğer önemli etmen de 1990'lı yıllarda bu ilçelerde görev yapan askeri liderlerin yerelerde şiddet, baskı ve ödül araçlarıyla kurdukları ilişkilerdi. Örneğin Kulp'ta 1991-1995 tarihlerinde Kulp Merkez Jandarma Karakol Komutanı olarak görev yapan Recep Cömert ve 'Ali Binbaşı'nın ilçedeki uygulamaları hâlâ canlı bir şekilde hatırlanmakta ve sahada gerçekleştirilen çoğu görüşmede dile getirilmiştir. Özellikle "ya korucu ol ya da köyünü terk et" cümlesinde somutlaşan tehdidin bu kişilikler üzerinden hatırlandığı Kulp'ta köylülerin bir bölümü korucu olmayı kabul etti, çok büyük bir kısmı da korucu olmayı reddettiği için zorla yerinden edildi. Nitekim

11 Lice'de, 1988-1991 arası dönemde Kutlu (Bamitin), Kıyıköy (Darakol), Uçarlı (Firdeys), Oyuklu (Sinê) ve Esenler (Balicin) köylerinden bazı insanlar korucu oldu ancak PKK'nin yoğun baskısı sonrasında tüm köylüler silah bıraktı. Daha sonra 1993 yılında Oyuklu (Sinê) köyü tekrar koruculuğu kabul etti. 2010 yılından beri ise Kançı (Qencer) mezrasında da koruculuk sistemi devam etmekte. Bunlardan Sinê (Oyuklu) köyü Kürt köyü değildir. Net olarak bilinmese de köylülerin Arapça'ya yakın bir dille konuştuğu belirtilmektedir. Köyün koruculuk tercihinde bu etnik-dilsel farkın önemli bir etkisi olduğunu söylemek mümkün. Koruculuk Sistemi'nin uygulamaya geçmeden önceki dönemlerde çevre köylerle yaşanan çatışmaların bunda etkili olduğu sahadaki birçok görüşmeci tarafından dile getirildi.

12 Lice'de sadece Sinê (Oyuklu) koyu korucu olmuş, Kulp'ta İslamköy, Özbek, Karpuzlu, İnkaya, Başbuğ, Kayhan, Aygün, Koçkar ve Hamzalı köyleri korucu olmuş, yine diğer bazı köylerde de bireysel düzeyde korucu olan kişiler olmuştur. Silvan'da ise Boşat/Sedeqnê (Bayrambası), Hersen (Arı) Kürbeytî (Çiğdemli), Hokan (Dönenkaya), Mala Elikî (Kazandağı), Şewlera (Babakaya), Çiçika (Ormandisi), Cûmat (Üçbasamak) sonra Tewerz (Keklikdere), Baqûz (Onbaşlar) gibi ağırlıklı olarak ilçenin kuzeyindeki dağlık kesimlerde bulunan köyler korucu olmuştur ve yaptığımız görüşmelere göre korucu sayısının 450 civarında olduğu telaffuz edilmektedir. Korucu istatistiklerine dair il düzeyinde resmi rakamlar bulunsa da ilçe düzeyinde herhangi bir resmi kayda ulaşılamamakta. Ancak alanda yapılan görüşmelerde Kulp, Lice ve Silvan'da bin beş yüz civarında korucu olduğu tahmin edilmektedir.

Kulp'ta koruculuğun büyük oranda bu tarihlerde yerleştiğini ve köy boşaltmalarının da neredeyse tamamının bu zaman aralığında gerçekleştiğini göz önünde bulundurduğumuzda bu tür aktörlerin etkileri daha net bir şekilde görülür. Ancak her ne kadar Kulp'ta bu gibi askeri aktörlerin rolü çok önemli olsa da, Lice'de de benzer uygulamalarla görevlendirilmiş kişilikler olmasına rağmen, benzer bir etki yaratılamaması her iki ilçenin tarihsel geçmişinden gelen devlete yönelik direniş gelenekleriyle de ilgilidir.

Sosyo-ekonomik güç ilişkilerinden kaynaklı tercihlere baktığımızda yine Kulp'a bağlı İslamköy önemli bir örnek olarak karşımızda durmakta. Jongerden (2008: 365) yaptığı derinlikli alan çalışmasında, 1995 yılı itibarıyla köyde 50 ailenin korucu olduğunu, bunların neredeyse tamamının akraba olduğunu ve köyün en yoksul tabanını oluşturduğunu belirtmektedir. Yazar bu durumun koruculuğu kabul etmede sosyo-ekonomik güç ilişkilerinin çok önemli bir belirleyici olduğunu açıkça gösterdiğini vurgulamaktadır. Buna yakın durumlar, özellikle köyün tamamının koruculuğu kabul etmediği yerlerde açıkça görülmektedir. Bu tür köylerde koruculuğu ilk kabul eden gruplar ya uzun süredir devletle yoğun ilişkileri olan varlıklı aileler ya da köyde sosyal statü bağlamında en altta yer alanlardan oluşmaktaydı.

Devlet, özellikle 1990'ların başından itibaren Kürt coğrafyasında koruculuk sistemi üzerinden yukarıda bahsettiğimiz Kalyvas'ın bu *etnik iltica* taktiğini devreye soktu. Hızla sayıları artırılan korucular üzerinden geliştirilen “dost Kürtler” kategorisinin karşısına ise korucu olmayı değişik nedenlerle reddeden “düşman Kürtler” konuldu ve hepsi külliyen PKK destekçisi olarak etiketlendi. Devlet bu etnik iltica stratejisini harekete geçirirken özellikle dinsel temaları çok etkili bir şekilde kullandı. PKK'nin ayrılıkçı/bölücü bir örgüt olduğu, Ermeniler tarafından kurulduğu ve bu yolla Ermenilerin eski topraklarını ele geçirmeyi hedefledikleri propagandası Cuma vaazlarında, halk toplantılarında, koruculuğa ikna ziyaretlerinde sıklıkla dile getiriliyordu.¹³ 01 Ocak 1995 yılında PKK'nin baskın düzenleyerek 19 kişiyi öldürdüğü Kulp'un Hamzalı köyünü ziyarete giden OHAL bölge valisi Ünal Erkan'a sitemde bulunan, olayda üç yakınını kaybetmiş olan 55 yaşındaki bir vatandaş bu propagandanın boşa çıkması üzerine uğradığı hayal kırıklığını ve iki arada kalmanın zorluğunu şu cümlelerle dile getiriyordu:

PKK'nin dini, devletin imanı yoktur. Olmak istemediğimiz halde Sivrice Karakolu komutanı bizi zorla korucu yaptı. Silah aldıktan sonra böyle bir olayla

13 Kulp ilçesinde görüşme yaptığım bir tanık, o dönemlerde oldukça yaygın bir uygulama olan gerilla bedenlerinin teşhir edilmesi uygulamalarından birinde, 1992 yılında öldürülen bir grup PKK militanının belediyenin çöp traktörü ile ilçe merkezindeki Sağlık Ocağı meydanına taşındığını ve daha sonra 16-17 yaşlarında çıplak bir militanın sünnetsiz olduğunu gösteren İlçe jandarma Karakol Komutanı Recep Çömert'in topladığı ilçe sakinlerine küfürler yağdırarak “Nasıl bu sünnetsiz Ermenileri desteklersiniz?” dediğini hatırlıyor (Görüşme tarihi ; 01 Ocak 2013, Kulp, Diyarbakır).

karşılaşacağımızı tahmin ediyorduk. Ben bu yaşında nasıl silah alıp çatışmaya gireceğim? Hani devlet bizi koruyacaktı? (çatışma esnasında ölen PKK militanını işaret ederek) Bize 'bunlar Ermeni'dir' diyorsunuz, hani bunun neresi Ermeni? Ermeni'yse *sünnetsiz olması gerekiyor* (*Cumhuriyet*, 04.01.1995).

Devlet burada “dost Kürtler” kategorisi yaratmaya çalışırken daha çok arada kalmış birtakım kimlikler ortaya çıkıyordu. Bunlar esasında pozisyon olarak ne PKK taraftarları ne de devlet taraftarlarıydı. Sadece gündelik hayatları içinde yereldeki farklı gruplara karşı politik manevralar yapıyorlardı. Köy koruculuğu bu anlamda ideolojik olarak tanımlanabilecek bir devlet taraftarlığı olarak değil, süreç içerisinde deneyimlerle değişebilen kimlik(ler) üreten bir devlet politikası olarak da görülebilir. Ermenilik ve PKK arasında kurulan ilişki ise tamamen dinsel motivasyonlar ve Ermeni Soykırımı ile ilgili tarihsel hafıza üzerinden işliyordu. Örneğin Kulp'ta koruculuğu büyük oranda kabul eden Xiyan aşiretinin olduğu bölge, eskiden Kulp'ta Ermeni nüfusunun en yoğun olduğu bölge olan Sasun'a bağlı idi. Koruculuk propagandası yapılırken yerel devlet aktörlerinin özellikle PKK'nin eski Ermeni topraklarını yeniden ele geçirmek amacıyla kurulduğu propagandasını yapması, kolektif hafızada varlığını sürdüren 1915 Ermeni Soykırımı sürecinde gerçekleşen işbirliği olgusundan bağımsız ele alınamaz.¹⁴

Koruculuk sisteminin Kulp ve Silvan'da tesis edilme sürecinin yarattığı en temel etkilerden birisi, zorunlu göç ile birlikte düşünüldüğünde, yeni siyasi dinamikler ekseninde Kürtlerin kendi içinde var olan kutuplaşmalarının yeniden üretilmesiydi. Hâlihazırda var olan toplumsal çatışmalar, savaş sürecinde taraf “seçilirken” de, en basitinden karşıt olunan yerel aktörle aynı cenahta yer alamama refleksi nedeniyle etkili oldu. Devletin etnik iltica uygulaması karşısında kabul veya retleri sağlayan bu tür faktörler, özellikle Kulp ve Silvan'da yaygınlaşan koruculuk sistemi, zamanla Kürt toplumu nezdinde çok önemli sonuçlar doğurdu. Eski kan davası ve düşmanlıkların

14 Kulp, Lice ve Silvan'da Hamidiye Alayları arasında hangi aşiretlerin yer aldığı kesin olarak bilinmemektedir. Sahada yaptığım görüşmelerde Kulp'ta Xiyan ve Badikan aşiretlerinin bu organizasyonda yer aldıkları, Xiyan aşiret lideri Süleyman Ağa ve Badikan aşiret lideri Ahmet Ağa'nın miralay rütbesi ile bu alaylara komutanlık ettiği sıklıkla dile getirilmiştir. Bu konuda Janet Klein de (2013:78) birçok değişik kaynaktan Badikan aşiretinin Hamidiye Alayları içerisinde olduğunu belirtildiğini fakat resmi defterlerde aşiret isminin geçmediğini belirtir. Bunun nedeninin ise bazı aşiretlerin önce alaylara yazılıp sonra çıkmış olmalarının olabileceğini belirtir. Kanımca bir diğer neden de bazı küçük aşiretlerin daha büyük aşiret konfederasyonları (örneğin Muş'ta Hesenan gibi) çatısı altında bu alaylara dahil olmaları ihtimalidir. Ayrıca Badikan ve Xiyan aşiretlerinin Hamidiye Alayları içerisinde olmasa bile 1894 ve 1904 Sasun Katliamları'nda yer aldıkları hem sözlü kaynaklar hem de yazılı kaynaklarda kesin olarak belirtilmektedir. Örneğin bkz : Aramais. (1916). *Les massacres et la lutte de Mousch-Sassoun : 1915*, Genève: Droschak.

yeniden hortlaması, toplum içerisinde güven ilişkilerinin zedelenmesi, yerini güvensizliğe bırakması ve özellikle geniş ailelerde korucu olan ve olmayanlar arasındaki gerilimin Kürt aile yapısının büyük oranda çözmesi, parçalaması bunlardan bazılarıydı.

Köy Boşaltmaları ve Zorunlu Göç

Bu savaş sürecinde Türk devletinin Kuzey Kürdistan'daki koruculaştırma hamlesini tamamlayan bir diğer önemli müdahale ve ayrıştırma stratejisi ise, PKK ile mücadelede, “güvenlik” kapsamında dayattığı zorunlu göç sürecidir. 1990'lı yılların başında devlet eliyle gerçekleştirilen zorla yerinden edilme sürecinde tahminen 1,5-3 milyon arası sivil Kürt, kırsaldaki yaşam alanlarını terk ederek kent merkezlerine göç etmek zorunda kaldı. Zorunlu göç koruculuk sisteminin yaygınlaştırılmasında devletin yaratmaya çalıştığı “devlet yanlısı” ve “devlet karşıtı” kategorilerinin oluşturulmasında adeta bir katalizör işlevi gördü. “Ya korucu ol ya da köyünü terk et” baskısı ile karşılaşan halk çok kısa bir süre içerisinde “tercih”ini belirlemek zorunda kaldı (Kurban, 2009; Akça ve Balta Peker, 2013). Zorunlu göç kapsamında gerçekleştirilen köy boşaltmaları en yoğun biçimde 1992-94 yılları arasında gerçekleşti. Güvenlik güçleri bu dönemde “alan hâkimiyeti” stratejisini hayata geçirmeye başladı. Askerî personel sayısının artırılması, askerî teçhizatın yenilenmesi, yoğun ve sürekli operasyonlar ve PKK'nin destek hatlarının kesilmesi bu stratejinin önemli parçalarıydı. Dolayısıyla, özellikle dağlık arazide bulunan yerleşim yerlerinin boşaltılmasının arkasında yatan mantık, PKK militanlarının lojistik desteğini kesmekti (Ayata ve Yüksek, 2007).

1990'ların başında savaşın en yoğun yaşandığı bölgelerden birisi olan Kulp, Lice ve Silvan'da da zorunlu göç bu mantığın bir sonucu olarak gerçekleşti. Köylülerin bir kısmı korucu olmayı kabul edip¹⁵ köylerinden zorla yerinden edilme riskinden kurtuldu ama bu defa da PKK'nin hedefi hâline geldi. Köylülerin büyük bir kısmı ise koruculuğu reddedip devlet şiddetinin hemen hemen her biçimine maruz kaldı. Örneğin Lice'nin en fazla köyü boşaltılan/yakılan ilçe olması tam da koruculuğu tamamen reddetmede gösterdiği direnci kırmaya yönelik devletçe geliştirilen baskı ve zor araçlarının devreye sokulması ile ilgiliydi.

Koruculuk özellikle PKK'yi destekleyenler ile korucu olan Kürt grupları arasında ciddi çatışma ve gerilimlerin başlaması açısından da önemli bir milat oldu. Çünkü zorunlu göç döneminde ve sonrasında birçok korucu zorla yerinden edilen insanların mallarına ve mülklerine el koydu, şiddet uyguladı ve birçok siyasi cinayet vakalarında yer aldı. Örneğin koruculuk

15 Diyarbakır'da 2006 yılı itibarıyla 5.214'u geçici köy korucusu ve 1.141'i gönüllü köy korucusu olmak üzere toplam 6.355 korucu bulunmaktadır (Kurban, 2009:259).

sisteminin başladığı 1985 yılından 2006'ya kadar geçen süreçte toplam 5.139 korucunun 2.391'nin “terör suçları”, 964'nun “mala karşı işlenen suçlar”, 1.341'nin “şahsa karşı işlenen suçlar” ve 443'nün “kaçakçılıkla ilgili işlenen suçlar” gibi kategorilerde suç işlediği ve 868 korucunun tutuklandığı belirtilmektedir (Kurban ve Yüksek, 2008: 86 & Kurban, 2009: 256). Yine İnsan Hakları Derneği'nin (İHD) yayınladığı ve 1990-2009 arası dönemde korucuların gerçekleştirdiği hak ihlallerini kapsayan raporda, korucular tarafından işlenen öldürme, köy yakma, halka ateş açma, infaz, tecavüz, köye dönüşlerin engellenmesi, özel mülkiyete el koyma, işkence ve kötü muamele gibi suçlar kapsamında Kulp'ta 17, Lice'de 8 ve Silvan'da 15 vaka gerçekleşmiş ve bu vakalara onlarca korucu karışmıştır.¹⁶ Yerellerdeki mevcut iktidar ve güç ilişkilerini derinden dönüştüren bu yeni durum Kürt toplumunda ayrışma, düşmanlık ve güvensizlik yaratmanın yanı sıra başta Diyarbakır olmak üzere İstanbul, Antalya, Mersin, Adana, Ankara, İzmir gibi kentlere zorunlu olarak göç eden ailelerin yoksulluk ve sosyal dışlanmanın yeni yüzleriyle tanışmasına da neden oldu.

Zorunlu göç sürecine dair birçok farklı çalışma¹⁷ yapılmış olsa da bu süreçte yerinden edilen kişilerin sayısına dair kesin bilgiler bulunmamaktadır. Devletin resmi rakamlarında bu oran çok düşük olarak belirtilmekte¹⁸, bazı sivil toplum kuruluşlarının yaptığı saha çalışmalarında verilen rakamlar ise

16 İHD'nin bu raporunda (2009); korucuların 1990-2009 arası dönemde 38 köy yakma, 14 köy boşaltma, 12 taciz ve tecavüz, 22 adam kaçırmaya, 294 silahlı saldırı, 183 öldürme, 259 yaralama, 2 kayıp, 562 işkence ve kötü muamele suçuna karıştıkları belirtilmektedir.

17 Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün yaptığı Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması'na göre 1986-1990 ve 1991-1995 dönemlerinde güvenlik nedeniyle yaşanan göçlerin oranının yüksek olması dikkat çekicidir. Göç veren iller tabakasını oluşturan 14 ilden yoğun göç alan iller tabakasını oluşturan 10 ile doğru yaşanan göçlerin nedenini 1986-1990 yıllarında % 29 ve 1991-1995 yıllarında % 47.2 ile güvenlik oluşturmaktadır. Yine UNDP'nin yaptığı araştırmaya göre ise ailelerin % 31'i köylerinin yakılması, % 31'i ise “güvenlik” nedeniyle zorunlu olarak Diyarbakır'a göç ettiklerini belirtmişlerdir (akt. Çelik, 2010 :95). Diyarbakır Valiliği tarafından hazırlanan “Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Çalışmaları” notunda, “terör olayları nedeniyle... bir kısım köy ve mezralarda yaşayan vatandaşlarımız özellikle 1992-94 yılları arasında yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmışlardır” denilmekte ve il genelinde toplam 90 köy ve 304 mezranın “boşalmış” olduğu ifade edilmektedir (Diyarbakır Valiliği, 2005; akt. Yüksek, 2008: 149). Keser'in yaptığı araştırma bulgularına göre (2011), kent merkezine yapılan göçlerin büyük bir kısmı 1992-94 yılları arasında oldu. Diyarbakır kent nüfusunun % 16,6'sini oluşturan şiddet/çatışma nedeniyle zorunlu göçlerle kente yerleşenlerin göç etme nedenlerinin başında “güvenlik güçlerinin kişileri rızaları dışında zorla yaşadıkları yerlerden göç ettirmesi” geliyor. Araştırmaya göre 1979-2004 yılları arasında gerçekleşen şiddet/çatışma nedeniyle zorunlu göçlerin % 71,2'si 1992, 1993 ve 1994 yıllarında, yani üç yıllık bir süre içinde gerçekleşti. Nitekim Diyarbakır kent nüfusunun 1990-2000 yılları arasında 595.692'den 817.692'ye çıkması bu olguyu açıkça destekliyor.

18 Diyarbakır Valiliği'nin verdiği rakamlara göre 1992-94 sürecindeki köy boşalmalarında 38.668 kişi göç etti (akt. Yüksek,2008:149)

kaynak sorunları nedeniyle yeterince kapsamlı olmadığından ne kadar güvenilir olduğu hâlâ tartışmaya açıktır. Şimdiye dek yapılan çalışmalarda ana eksen genel olarak 1990 ve 2000 yıllarında yapılan Genel Nüfus Sayımı'dır. Bu kapsamda Kulp, Lice Silvan'daki nüfus sayımı sonuçlarına baktığımızda Kulp nüfusu 1990'da 50.482 iken 2000'de 40.454'e, Lice nüfusu 47.088'den 24.877'ye düşmüş, Silvan nüfusu ise 109.953'ten 116.298'e yükselmiştir.¹⁹ 1995 yılında genel nüfus sayımı yapılamadığı için özellikle köy boşaltmalarının doruğa ulaştığı 1992-94 dönemindeki nüfus değişimini takip etmek mümkün değildir. Ancak bu konuda genel nüfus sayımından öğrenemediğimiz 1995'teki durumu ilçelerdeki seçmen sayılarının değişimi üzerinden takip etmek mümkündür. Aşağıdaki tablo her üç ilçede 1991, 1995 ve 1999 genel seçimlerindeki kayıtlı seçmen sayılarını köyler ve ilçe merkezi bazında sunmaktadır. Tabloda da açıkça görüldüğü üzere, Kulp ve Lice'deki zorunlu göçün büyük bir kısmının 1991-95 arasında gerçekleştiğini söylemek mümkün. Yine özellikle Lice merkezde 1991-95 arasında yarı yarıya oranda azalan seçmen sayısı da bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak anlatacağımız ilçe merkezinin 1993'de tamamen yakılması olayı ile ilgilidir. Silvan'daki durum genel nüfus sayımı istatistikleri ile de uyumludur. Her ne kadar PKK ile Hizbullah arasında meydana gelen ve yüzlerce sivilin ölümüyle sonuçlanan olayların gerçekleştiği 1991-93 arası dönemde kısa süreli bir göç gerçekleşmiş olsa da bunun kısa süreli olduğu görülüyor.

Tablo-1: Kulp, Lice Ve Silvan'da Yıllara Göre Seçmen Sayıları

(1991, 1995 ve 1999)

Yıl	Kulp			Lice			Silvan		
	Toplam Kayıtlı Seçmen Sayısı	Belde/ Köy	İlçe Merkezi	Toplam Kayıtlı Seçmen Sayısı	Belde/ Köy	İlçe Merkezi	Toplam Kayıtlı Seçmen Sayısı	Belde/ Köy	İlçe Merkezi
1991	22050	18550	3500	15158	10456	4702	31748	18463	13304
1995	13748	10742	3006	9069	6733	2336	28536	16965	11571
1999	13888	9738	4110	8166	4705	3461	34870	18467	16403

Genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Kulp ve Lice'de on yıl içerisinde nüfus 32 bin civarında azalmıştır. Her iki ilçedeki seçmen sayısında meydana gelen

19 Silvan nüfusunun değişimi bu noktada çok şaşırtıcıdır. Hem köy boşaltmaları hem de ilçe merkezindeki Hizbullah ve kontra saldırıları nedeniyle ilçeden ciddi oranda zorunlu göç gerçekleşmesine rağmen resmi rakamlardaki bu artış doktora tezinin Silvan'ın beşeri coğrafyası üzerine hazırlayan Alkan (2013) tarafından da dile getirilmiştir. Alkan'a göre nüfus sayısındaki bu abartılı rakamların nedeni 'uygulanan Devlet politikalarında yatmaktadır. Nitekim bu dönemlerde illere ve belediyelere dağıtılan parasal kaynaklar nüfus miktarı ile orantılı olduğundan, ortaya bu yanıltıcı durum çıkmaktadır. Sayım dönemlerinde nüfusu fazla göstermek için verilen yanıltıcı bilgiler demografik analizlerin yanlış yapılmasına yol açmıştır. (2013:154).

azalma ise 15 bin civarındadır. Seçmen yaşının 18 olduğunu ve Kürt bölgesinde doğum oranının yüksek olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda her iki ilçeden göç eden nüfusun 32 binden çok daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. TÜİK verilerine göre Kulp ve Lice'de 1990 sayımındaki nüfusun yaklaşık yüzde altmış 19 yaş ve altıdır.²⁰ Bu kapsamda diyebiliriz ki her iki ilçe için 1990-1999 arasındaki 15.154 kişilik farka seçmen yaşının altındaki bireyleri eklediğimizde göç edenlerin sayısı 37 bin civarındadır ve bu göçün büyük bir kısmı 1992-93 ve 94'te gerçekleşmiştir. Yani, Kulp ve Lice'de beş yıllık bir süre içerisinde nüfus yarı yarıya azalmıştır.

Zorunlu göç kapsamında üç ilçede devlet tarafından yakılan ve boşaltılan köylerin kesin sayısını belirtmek çok zor ancak yine köylerdeki seçmen sayılarının değişimi üzerinden bunun izini sürmek mümkün. Her üç ilçedeki köylerin seçmen sayısının 1991, 1995 ve 1999'daki değişimlerine baktığımızda karşımıza çok temel üç sonuç çıkmaktadır. Bunlardan ilki özellikle Lice ve Kulp'ta bazı köylerin tamamen yakılması/boşaltılmasıdır. Korucu olmayı kabul etmeyen bu köylerin bazıları tamamen yakılarak köylülerin yanlarına hiçbir şey almadan, büyük oranda mülksüzleşerek gitmek zorunda kaldıkları, bazıları ise korucu olmayı reddettikten sonra tehditlerle göçe zorlandıkları ve çok kısa bir süre içerisinde taşınabilir önemli mal varlıklarını yanlarına alarak gidenlerden oluşmaktadır.

İkinci önemli sonuç ise göçün sadece birinci kategorideki köylerde değil; köyün bir kısmının koruculuğu kabul etmesi sonrasında ortaya çıkan gerilimler, devletin koruculuk zorlaması ve baskıları, uygulanan gıda ambargosu, can güvenliği kaygısı gibi nedenlerle neredeyse her köyde ciddi bir göçün gerçekleşmesidir. Bu kapsamda dikkat çeken en önemli olgu, belirli bir aşiret ya da geniş aile etrafında örgütlenmiş korucu köylerinde göç oranı çok azken, özel mülkiyetin tek elde toplanmadığı ve korucu olma kararının bireysel ve ailesel düzeyde alındığı köylerde göç oranının çok yüksek olmasıdır. Bu da özellikle koruculukla birlikte köydeki verili güç ilişkilerinin değişmesiyle ortaya çıkan çatışma ve gerilimlerle doğrudan ilgilidir. 1995'teki kayıtlı seçmen sayısı 1991'de ciddi oranda değişmeyen ama özellikle 1999'a gelindiğinde dramatik düşüşlerin yaşandığı köylerde bu durumdan bahsedebiliriz. Çünkü koruculuğun köyde yerleşmesi sonrası hem artan PKK saldırılarının yarattığı güvenlik kaygısı hem de devletin göz yumduğu gündelik hayattaki koruculuk baskısı göçü tetikleyen temel

20 Türkiye İstatistik Kurumu, "1990 Genel Nüfus Sayımı Veri Tabanı" <http://rapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?nufus90db2=&ENVID=nufus90db2Env&report=nfs90_yasgrp_besli_ilce_x.RDF&p_kod=2&p_ilce1=11&p_kod2=1&p_il=21&desformat=html>

unsurlardır. Yine korucu olmayan fakat komşu köylerdeki korucuların basısına maruz kalan köylerde de benzer bir durum yaşanmıştır.

Üçüncü temel sonuç ise her ne kadar 1991-95 arasındaki göç yoğunluğu fazla olsa da göçün 1999'a kadar düzenli olarak devam ettiği ve özellikle ilk göç dalgasından etkilenmeyen bazı köylerin de çatışmaların yoğunlaşmasından dolayı sonraki yıllarda göç etmesidir. Aşağıdaki tabloda Kulp'a bağlı köylerden oluşan küçük bir örneklem yer almaktadır. Tablo Kulp'a bağlı 50 köy içerisinde seçmen sayısı (nüfusu) yüzde doksan ve üzeri oranında azalan on köyün yıllara göre değişimini göstermektedir.

Tablo 2: Yıllara Göre Seçmen Dağılımı (1991, 1995, 1999-Kulp)			
Köy Adı	1991	1995	1999
İnkaya (Kanika)	527	163	24
Bayır (Malê Dînarê)	274	43	55
Elmalı (Deyas)	429	297	21
Yaylak (Eskar)	251	0	15
Taşköprü (Godernê)	324	189	16
Alaca (Nedera)	686	15	47
Çağlayan (Zirra)	840	238	21
Ayhan (Bahemda)	273	38	5
Akdoruk (Gavgas)	149	71	18
Uçkuyu (Araşka)	117	54	13

Kulp ilçesindeki demografik değişime baktığımızda 1995'te 50 köy içerisinde 13 tanesinin nüfusu yüzde seksen ve üzeri oranda azalmış bulunmaktaydı. 1999'a gelindiğinde ise nüfusu yarıdan fazla azalan köy sayısı 25 idi. Koruculaştırılmanın oldukça yüksek oranda gerçekleştiği Kayhan, Saltuk, Aygün, Başbuğ, Karpuzlu ve Özbek gibi köylerde ise seçmen sayısı ya artmış ya da çok düşük oranda azalmıştı.

Lice köylerindeki gibi koruculuğu kabul etmeyen yerlerde ise, devlet şiddetinin yoğunluğuna bağlı olarak bazı köyler neredeyse tamamen, bazıları ise kısmen boşaltıldı. Koruculuğu kabul eden Sinê (Oyuklu) dışındaki bütün köylere yönelik ciddi baskılar gerçekleşse de çoğu köy hiçbir zaman tamamen boşalmadı. Geçici toplu göçler olsa da köylüler tekrar köylerine döndüler. 1991-95 arası dönemde Lice köylerindeki nüfus değişimini yine seçmen kayıtları üzerinden takip edersek²¹; 1995'e gelindiğinde ilçeye

21 1991, 1995 ve 1999 seçmen kayıtları ile 1990 ve 2000 Genel Nüfus Sayımı sonuçları karşılaştırılmış ve iki sonuç arasında yüzde doksan oranda tutarlılık görüldüğü için seçmen kayıtları üzerinden nüfus değişimini takip edip 1995 öncesi ve sonrasını daha rahat takip edebileceğimizi düşündüm.

bağlı 54 köy içerisinde 20 tanesinin nüfusunun yarıdan fazla azaldığını görüyoruz. 1999'a gelindiğinde ise, aşağıdaki tabloda da açıkça görüldüğü üzere, 14 köyün nüfusunun yüzde doksan ve üzeri oranda azaldığını yani neredeyse tamamen insansızlaştırıldığını görmekteyiz.

Tablo 3: Yıllara Göre Seçmen Dağılımı (Lice)			
Köy Adı	1991	1995	1999
Akçabudak (Zengesor)	174	121	15
Arıklı (Huseynîg)	250	211	14
Bayırlı (Karincag)	230	148	20
Erginköy (Mark)	108	64	7
Hedik (Hêdîg)	171	43	10
Kutlu (Bamitin)	365	280	18
Saydamlı (Saxor)	170	102	11
Tuzlaköy (Xweylîn)	67	24	12
Ulucak (Hesedere)	174	80	12
Yalımlı (Xosor)	74	35	3
Yolçatı (Sisê)	250	52	22
Yorulmaz (Hendîv)	335	145	9
Çagdaş (Cinezûr)	123	112	9
Dibekköy (Dêrxûst)	454	207	15

Yine bu 14 köy dışında kalan köyler içerisinde 20 köyün nüfusunun yüzde elli veya daha yüksek oranda azaldığı görülüyor. Böylece 1991'den 1999'a gelindiğinde Lice'ye bağlı 54 köy içerisinde 34 köyün nüfusunun yarıdan fazlası göç etmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Silvan'da ise bazı köylerden nüfus oranında belirgin bir düşme görülse de bu düşüşler Lice ve Kulp'a oranla oldukça azdır. Bu kapsamda ilçeye bağlı Akçeltik, Yeşilbahçe, Başdeğirmen, Yolaç, Duru, Kayadere ve Çobantepe gibi köylerdeki nüfusun özellikle 1991-95 arasında yüzde elliden fazla oranda azaldığı görülüyor.²²

Son olarak ele alınması gereken etkenlerden birisi ise, koruculukla birlikte artan ve göçü de tetikleyen bir diğer önemli sonuç olarak savaş ekonomisi ve

22 Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Silvan'daki nüfus değişimini resmi kaynaklardan takip etmek zordur. Ancak burada da en az Kulp ve Lice kadar ciddi oranda göçün gerçekleştiğini sahadaki görüşmelerden rahatlıkla söyleyebiliriz. Ayrıca yine gazeteci Ferhat Parlak'ın doksandaki faili meçhul cinayetler ve zorla kaybetmeler üzerine hazırladığı araştırma kitabında da bu göç olgusunun yoğunluğu açıkça görülmektedir. Yazar kendi yaptığı saha araştırmasına dayanarak en az 316 ailenin zorunlu olarak ilçe merkezinden göç ettiğini belirtmektedir (Parlak, 2013: 6).

rant ilişkileridir. Savaşın kızıdığı doksanlı yıllarda Kulp, Lice ve Silvan gibi kentlerde devletin “terörle mücadele” adı altında geliştirdiği stratejiler kapsamında savaş sürecinde oluşan ekonomik rant çetelerine göz yumuluyordu. Türkiye kamuoyuna daha çok Yüksekova Çetesi'nin²³ ardından yansıyan bu kirli ekonomik ilişkiler ağı, diğer birçok kentte de irili ufaklı rant grupları üzerinden işletilmekteydi. Özellikle o bölgede etkili olan askeri yetkililer, korucu başları ve itirafçılar ortaklığında kurulan çeteler birçok alanda ekonomik rant elde etmekteydi. Örneğin 90'ların başında Kulp, Lice ve Silvan'da en önemli rant alanı orman kesimleri idi. Çoğu hiçbir resmi izin almadan bu tür çeteler aracılığı ile gerçekleşen kesimler sonrasında, odunların nakliyesi yapılırken birçok askeri arama noktasında bu askeri yetkililer sayesinde geçişlere kolaylıkla izin verilmekteydi. Özellikle boşaltılan köylere ait ormanlık alanların büyük bir kısmı bu süreçte yok edildi. Zorla yerinden edilen insanların mülklerine el koyan korucular, bu askeri yetkililerle ortaklaşarak orman kesimlerini yapıyor ve rantı bölüşüyordu. Daha önceki bölümde de değindiğimiz Kulp Merkez Jandarma Karakolu Komutanı Recep Cömert döneminde (1991-93) ilçenin kuzeydoğu kesimlerinde yoğun orman kesimleri gerçekleşti. Görüşme yaptığımız 61 yasındaki eski bir korucubaşı durumu şöyle özetliyordu:

İnsanlar kendi kışık ihtiyaçları için bir ağaç kesmeye korkarken, -çünkü devlet ağaç kesmenin yasak olduğunu söylüyordu!- her gün Kulp'tan onlarca kamyon odun naklediliyordu. Kulp Çayı köprüsündeki askeri nokta ve Zeyrek Karakolu'ndaki arama noktasında Recep (Cömert) başçavuşun emri ile bu kamyonlardan izin kağıdı istenmeden geçmelerine müsaade ediliyordu. Daha sonra kesimi yapan korucubaşı ya da başka artık kimse komutana payını ödüyordu (Kişisel görüşme, 25 Aralık 2012, Kulp).

Bir diğer rant alanı ise PKK'ye yönelik lojistik desteği kesme amacıyla ilçelerde uygulanan erzak ambargosu idi. Yaptığımız görüşmelerde anlatılanlara göre, her aileye nüfusu oranında aylık olarak belirtilen miktarda un, şeker, yağ vb. yiyecek malzemesi alımına izin verilmekte ve bunun için askeri yetkililer aileye dair bilgileri korucubaşları ya da muhtarlardan almaktaydı. İlçe çıkışlarında kurulan arama noktalarında köylere giden bütün araçlar tek tek aranıyor, erzak miktarları verilen izin kâğıtlarına göre kontrol ediliyordu. Özellikle koruculuğu reddetmiş köylülere yönelik baskı biçimlerinden birisi de bu erzak alımı için gerekli izin kâğıdını alma sürecinde ortaya çıkıyordu. Karakola gitmekten çekinen köylüler korucubaşı veya muhtarın insafına kalıyordu. Çoğu köyde korucubaşlarının kendi dükkânları bulun-

23 1996 yılında açığa çıkarılan Yüksekova Çetesi, Hakkari'de asker, korucu ve itirafçılardan oluşan ve uyuşturucu kaçakçılığı, fidye isteme, tecavüz gibi birçok suçta bulaşmış bir yapılanmaydı.

makta idi ve karakoldan aldıkları izin sayesinde istedikleri oranda yiyecek malzemesi getirebiliyor ve piyasa değerinden çok daha yükseğine satıyorlardı. 45 yaşında ve kendi köyündekilerin çoğu korucu olmasına rağmen kendisi korucu olmayı reddeden bir vatandaş bu rantın boyutlarını şöyle anlatıyor:

Kulp'un tam girişinde bizim Yolçatı dediğimiz bir yer var. 90'ların sonuna kadar orada korucu, asker ve polisler nöbet tutuyordu. İlçeye gelip alışveriş yapıp köye döndüğümüzde köy arabasını orada durduruyorlardı. Eğer aldığı erzak izin kağıdındakinden fazlaysa ya onlara rüşvet vermelisin ya da ununu, şekerini yere atıp bıçakla torbayı yırtıyorlardı. Devlet korkusundan sesimizi çıkaramıyorduk (Kişisel görüşme, 25 Aralık 2012, Kulp).

Bunlar dışında yine silah kaçakçılığı, esrar ticareti, yerel kurumlardaki ihaleler, tarımsal destekler gibi yasal olmayan yollarla ciddi ekonomik gelir elde eden küçük grupların savaş rantını bölüştüğünü hatırlatmakta fayda var.

Bir “İbret” Taktiği Olarak İlçe Merkezlerinin Yakılması

Daha çok kırsaldaki köylerin boşaltılması üzerinden gerçekleşen zorunlu göçün kent merkezlerinde de dayatılması, özellikle PKK'nin şehirlerde başlattığı *Serbildan*lar (başkaldırı) kapsamında artan siyasal mobilizasyonların doruğa ulaştığı 1991-93 aralığında gerçekleşti. 1990'lı yıllar, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana Kürtlere karşı yürütülen bütün özel savaş yöntemlerinin yeniden denenerek adeta bir süreklilik hafızası kurduğu yıllar oldu. Elbette böyle bir süreklilik hafızasının devletin şiddet eylemleri üzerinden kurulduğunu anlatırken, kırılmaların ve bölünmelerin de mevcut olduğunu ve bunları görmek için yerellere bakmak gerektiğini söyleyebiliriz.

Devlet şiddetinin korkunç boyutlara ulaştığı bu dönemde Kürdistan'ın sadece kırsal bölgelerinde değil, bazı ilçe (örneğin Lice, Kulp, Cizre) ve hatta il merkezlerinde (örneğin Şırnak), güvenlik güçlerinin operasyonları ve çatışmalar yüzünden yoğun bir zorunlu göç gerçekleşti. Kent merkezlerine yönelik ilk saldırıyı Şırnak²⁴ merkezde gerçekleştiren devletin yeni hedefi ise Kulp oldu. 2 Ekim 1992'de çıkan çatışmada üç askerin öldürülmesi üzerine ilçe merkezi ablukaya alındı. ‘Yaşanan gerginlik üzerine halk erken saatlerde evlerine çekildi. Akşam karanlığı basmak üzereyken Kulp ilçesi taranmaya, evler, dükkânlar top ve roketlerle dövülmeye baş-

24 Olay 19 Ağustos 1992'de Şırnak il merkezine PKK'nin silahlı saldırı düzenlediği iddiası ile başlamış, ardından tüm şehri taramaya, işyerlerini yakmaya başlayan devlet güçleri şehri adeta yerle bir etmişti.

landı. Dükkanlar yakılıp yıkılırken, sokağa çıkma yasağı ilan edildi. İlçenin dünya ile bağlantısı telefon hatlarıyla birlikte kesildi. Kulp'a tüm giriş ve çıkışlar yasaklandı. Evler tek tek arandı, çok sayıda insan gözaltına alındı. Saldırı dört gün boyunca sürdü. Dördüncü günün sonunda, öğle vakti, üç saatliğine sokağa çıkma yasağını kaldırıldı. Bunun üzerine Şırnak'ta olduğu gibi halk yollara döküldü, göç etmeye başladı. 7 500 nüfuslu Kulp'ta göç sonrası 1000 insan kaldı. Korucular, özel tim, jandarma, polis ve muhbirler çıkarıldığında Kulp da adeta insansızlaştırıldı' (*Mücadele*, 10.10.1992:4).

6 Ekim 1992 tarihli Cumhuriyet gazetesi haberinde de, ilçenin olaydan sonra büyük oranda boşaldığı gazetecilerin ilçeye sokulmadığı, ikinci bir Şırnak gibi ilçe merkezinin tamamen yakıldığının "iddia" edildiği bildiriliyor ve gazeteyi arayan Kulplu bir vatandaşın "Şırnak'a yapılanların bir benzeri Kulp'a da uygulanıyor. Çarşı ve dükkanların tamamı yakıldı" dediği belirtiliyordu. 3, 4 ve 5 Ekim tarihlerinde ilçe merkezi yakılması ve Vahit Narin'in öldürülmesinin (*Milliyet*, 06.10.1992) ardından ilçeye giden altı kişilik Alman avukat heyeti ilçede iş yeri ve araçların büyük oranda tahrip edildiğini, halkın yiyecek sıkıntısı çektiğini söylüyordu (*Cumhuriyet*, 08.10.1992). Ergün Gürsoy imzalı bir haberde ise halkın büyük bir kısmının ilçeyi terk ettiği, halk ile yapılan görüşmelerde otelde yanarak can veren Narin Otel sahibi Vahit Narin'in güvenlik güçlerince otele kapatılıp diri diri yakıldığı, nedeninin ise kızının PKK militanı olmasıyla ilişkili olduğu belirtiliyordu (*Cumhuriyet*, 09.10.1992). Yine olaydan sonra milletvekillerinden oluşan bir heyette yer alan ANAP Konya milletvekili Mehmet Keçeciler, partisinin grubunda yaptığı konuşmada ilçeyi ziyaret ettiklerinde gördükleri manzaranın korkunç olduğunu, evlerin ve dükkanların yakıldığını, caddelerde yanmış araçlar bulunduğunu, evlerin duvarlarında mermi ve roketatar izleri gördüklerini söylüyordu (*Cumhuriyet*, 14.10.1992).

Kulp çarşısının büyük oranda yakılması²⁵, tahrip edilmesi ve bir sivilin ölümüyle sonuçlanan olayın ardından OHAL Valisi ve diğer devlet yetkilileri her ne kadar suçu PKK'ye yüklemeye çalışsalar da ilçedeki vatandaşların beyanları, incelemede bulunmak üzere gelen heyetlerin açıklamaları tam tersini gösteriyordu. Nitekim ilçedeki resmi devlet binalarında tek bir kurşun izi olmaması da bunun en açık delili idi. Kulp'taki bu olay ilçe merkezinden başka yerleşim yerlerine göçü artırmasının yanı sıra, 1991'in başından beri ilçe merkezinde PKK lehine artan siyasal mobilizasyonun direncini de kırarak koruculaştırma sürecine yeni bir ivme kazandırdı.

25 Bu saldırıda 35 işyeri, 7 konut ağır, 33 işyeri ve 32 konut orta, 12 işyeri ve 68 konut da hafif oranda tahrip edilmişti. Yine sivil vatandaşlara ait 5 otomobil, 1 otobüs, 4 minibüs, 4 kamyon ve 1 traktör yakılarak enkaz haline getirilmiş ve ardı arkası kesilmeyen taramalarda onlarca büyük ve küçük baş hayvan öldürülmüştü (*Mücadele*, 31.10.1992).

Devletin Şırnak ile başlayan, Kulp ile devam eden kent merkezlerinin yakılması geleneği Lice ile devam etti. 22 Ekim 1993 günü Tuğgeneral Bahtiyar Aydın'ın öldürülmesi gerekçe gösterilerek başlayan olayların ardından Lice adeta yok oldu. General Aydın'ın PKK tarafından öldürüldüğünü²⁶ öne süren güvenlik güçleri üç gün boyunca ilçeyi ablukaya alarak, giriş-çıkışları yasakladı, hiçbir gazetecinin ilçeye girişine izin vermedi. 26 Ekim'de basın mensuplarının ilçeye girişine izin verildiğinde görünen manzara yanmış, yakılmış bir kent görüntüsü idi (*Mücadele*, 30.10.1993). Olayları araştırmak üzere ilçeye giden ANAP'lı Işın Çelebi yaptığı gözlemler ve halk ile görüşmelerinin ardından durumu şöyle özetliyordu :

Lice'de 401 konut ve 241 işyeri hasar görmüştür. Resmi rakamlara göre 13 kişi ölmüştür ancak halk arasında 30 kişinin öldüğü söylenmektedir. 34 kişi yaralanmış, 74 kişi gözaltına alınmıştır. Bunlardan ikisi kadındır. Olaylardan sonra ele geçirilen silahlar ise sadece iki makinalı tüfek ve bir roketatardır. Lice'de olaylar yaklaşık 12 saat sürmüştür. Olaylar sabah saat 09:30'da benzin almaya giden polis otosuna PKK'nin ateş açmasıyla başlamış... Olaylar sırasında yaklaşık 1500 evin 400'u tamamen yanmıştır. Halkın büyük bir kısmı sokakta kalmıştır. Halk Lice'den kaçmaktadır (Cumhuriyet, 02.11;1993) .

Olayları yerinde gözlemlemek üzere Lice'ye giden Alman Yeşiller Partisi'nden bir heyet ise incelemeler sonrasında yaptığı açıklamada tahribatı PKK'nin değil askerlerin yaptığını, 25 kişinin öldüğünü, 150 kişinin ise kayıp olduğunu belirtiyordu. Olayın Bahtiyar Aydın'ın ölümüyle ilgisi olmadığını, generalin 22 Ekim günü saat 12:00 sularında vurulduğunu oysa olayların sabah 09:00 civarında polis otosuna yapılan saldırının ardından başladığını belirten heyet, olayda en az 400 evin tamamen veya kısmen yakıldığını belirtiyordu (*Cumhuriyet*, 02.11.1993). Yine Lice Belediye Başkanı Nazmi Balkaş da 22 Ekim sabahından itibaren 36 saat boyunca asker ve polisin ilçeyi yerle bir ettiğini, 249 işyeri ve 421 konutun tamamen yakıldığını, resmi kurumların tamamının sağlam olarak yerinde durduğunu, polis çocuklarının olaylardan önce okuldan alındığını yani olayın daha önceden planlandığını söylüyordu (*Cumhuriyet*, 03.11.1993). Baştan aşağı yerle bir edilen Lice'de, bu olayın üstünden bir yıl dahi geçmeden aynı katliam ve yıldırma pratiği yeniden devreye sokuldu. Yine "teröristlerin ilçeyi bastığı" gerekçe gösterilerek 4 Ağustos 1994'te ilçe tekrar yakıldı, olayda bir kişi öldü, 20 kişi yaralandı (*Birgün*, 26.03.2013). Dönemin Re-

26 PKK olaydan hemen sonraki gün yaptığı açıklamada Bahtiyar Aydın'ın ölümü ile hiçbir ilgisinin olmadığını belirterek eylemi üstlenmemesine rağmen Türk basınında olay hep PKK'nin Bahtiyar Aydın'ı öldürmesi ve ilçe merkezine saldırmasının ardından gelişmiş gibi gösterildi. Ayrıca günümüzde Bahtiyar Aydın'ın devlet güçleri tarafından öldürüldüğü biliniyor.

fah Partisi Genel Başkan Yardımcısı Şevket Kazan, parti heyeti ile birlikte ilçede yaptığı incelemeler sonrasında yaptığı basın açıklamasında “Meydana gelen olayda 108 ev yanmıştır. Evlerin teröristler tarafından yakıldığı iddiaları inandırıcı değil” diyordu (*Cumhuriyet*, 28.08.1994).²⁷

Korucu olmaya direnen Lice'de gerçekleşen bu olaylar Şırnak ile birlikte son 30 yıllık savaşta gerçekleşen en kapsamlı yağma harekâtıydı. Daha önce de belirttiğimiz gibi 1990-95 arası dönemde ilçe merkez nüfusunun yarı yarıya azalmasına neden olan bu olay o dönemdeki devlet rejiminin herkesin gözü önünde gerçekleştirdiği hak ihlallerinde “terörler mücadele” gerekçesi altında sınır tanımadığını açık ortaya koymaktaydı.

Özel Savaş Yöntemi Olarak Kontrgerilla Faaliyetleri ve Hizbullah

Devlet, 1990'ların ortalarına kadar, koruculuk sistemi üzerinden toplum içerisinde bir ayrışma yaratmayı ve zorunlu göç aracılığıyla da Kürt kırsal bölgelerini insansızlaştırıp PKK'ye yönelik lojistik desteği kesmeyi büyük oranda başardıysa da PKK'nin siyasal alandaki yükselişine engel olamadı. Bu yüzden koruculuk ve zorla yerinden etme hamlelerinin dışında başvurduğu bazı özel savaş yöntemleriyle de Kürt hareketine yönelik sempatiyi azaltmaktan geri durmadı. Bu kapsamda ilk olarak 1983 yılında kurulan JİTEM²⁸ harekete geçirilerek Kürdistan coğrafyasında sivillere yönelik binlerce faili meçhul cinayet işlendi. Ordu bir yandan 1990'ların başında mevcut yapısıyla PKK ile mücadele edemeyeceğini fark edip özellikle soğuk savaş döneminde çokça uygulanmış “topyekûn savaş” stratejisinden vazgeçip “düşük yoğunluklu” alan hâkimiyetine dayanan savaş stratejisine göre yeniden örgütlenirken (Jongerden, 2008), diğer yandan da özel savaş yöntemlerini harekete geçirerek radikal bir değişikliğe gitti. Bu kapsamda koruculuk ve zorla yerinden ettirme yöntemleri “düşük yoğunluklu” savaş stratejisi doğrultusunda uygulamaya sokulurken ; faili meçhul cinayetler

27 Gazeteye yansıyan haberde de görüldüğü üzere doksanların ortalarına gelindiğinde devlet retoriklerinde de bir değişiklik söz konusu idi. Bu söylemsel değişikliğin nedeni artan şiddet olaylarının açıklanamaz boyutlara ulaşması ve Kürt halkının bu şiddet hafızasını artık belli kanallar üzerinden aktarmaya başlaması idi. Politik söylemsel alandaki bu değişim aslında hafızanın aktarımı ve hatta şiddet hikayelerinin de daha görünür olmasıyla alakalıydı.

28 1983'te Jandarma İstihbarat Grup Komutanlığı adıyla kurulan yapının ismi 1987'de Jandarma istihbarat ve Terörle Mücadele (JİTEM) olarak değiştirildi. PKK saldırılarının bölgede yoğunlaşması üzerine düzenli istihbarat toplamakta zorlanan Millî istihbarat Teşkilatı (MİT) yerine daha çok eski PKK militanlarından oluşan itirafçıların sağladıkları bilgilerle sivillere yönelik cinayetler gerçekleştiren JİTEM bölgede büyük bir korku dalgası yarattı (Kılıç, 2009).

ve gözaltında zorla kaybettirme²⁹ gibi faaliyetler de özel savaş yönteminin sonuçları olarak ortaya çıktı. Nitekim aşağıdaki tabloda da çok net bir şekilde görüldüğü üzere, sivillerin kaçırılarak kaybettirildiği süreç tam olarak bu stratejinin Diyarbakır için gerçekleştiği 1993-94 süreciyle başlatıldı.³⁰ Hafıza Merkezi'nin hazırladığı rapora göre de zorla kaybetmelerin en yoğun gerçekleştiği dönem 1993-96 yıllarıdır. 1991-99 arası dönemde bu stratejinin başta Diyarbakır olmak üzere OHAL kapsamındaki illerde yoğunlukla kullanıldığı görülüyor (2013: 23). Raporun verilerine göre 1991-99 arası Diyarbakır merkez ve ilçelerinde toplam 364 kişi zorla kaybedildi. Tabloda da görüldüğü üzere bu kaybetmelerin neredeyse yarısına yakını Kulp, Lice ve Silvan'da gerçekleşti.

Tablo 4: Kulp, Lice Ve Silvan'da Sivil Kayıplar (1993-1999)

Yıl	Kulp	Lice	Silvan	Toplam
1993	12	-	4	16
1994	17	38	22	77
1995	3	6	2	11
1996	4	11	7	22
1997	2	13	1	16
1998	14	-	1	15
1999	1	2	1	4
Toplam	53	70	38	161

29 Hafıza Merkezi'nin hazırladığı « Konuşulmayan gerçek : Zorla Kaybetmeler » isimli raporda belirtildiği üzere (2013 :11), 'Birleşmiş Milletler Herkesin Zorla Kaybetmele- re Karşı Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme'ye göre 'zorla kaybetme' terimi, "(...) devlet görevlilerinin ya da devletin yetkilendirmesi, desteği veya göz yummasıyla hareket eden kişilerin ya da kişi gruplarının gözaltına alma, tutuklama, kaçırma ya da diğer herhangi bir biçimde özgürlükten yoksun bırakması ve bu durumdaki bir kimseyi, özgürlükten yoksun bırakmayı kabul etmenin reddedilmesi veya kaybedilen kişinin akıbetinin ya da nerede olduğunun gizlenmesiyle, hukukun koruması dışına çıkarması(...)durumunu ifade eder.

30 1980-2000 arası kayıtların incelenmesi sonrasında; Kulp, Lice ve Silvan'da sivil kayıpların tabloda da görüldüğü üzere, 1993 ile başladığı görülmüştür. Bütün sivillerin JİTEM gibi özel savaş yöntemlerini kullanan "derin devlet" yapıları tarafından kaybettirildiğini söylemek mümkün olmasa da büyük bir kısmının bu yapılar tarafından gerçekleştirildiği hak örgütlerince de kabul edilmektedir. Veriler Hafıza Merkezi'nin hazırladığı "Konuşulmayan Gerçek: Zorla Kaybetmeler" başlıklı rapor (2013: 23) ve proje kapsamında hazırladığı istatistiklere göre hazırlanmıştır. Zorla kaybedilenlerin sayısına dair bu rakamların büyük bir kısmı henüz hukuki olarak kesinleşmemiş durumdadır. Veriler içerisinde sadece Kulp'tan 18, Lice'den 10 ve Silvan'dan 1 kişinin zorla kaybedildiği hukuki olarak kesinleşmiş durumdadır. Yine verilerin hazırlanmasında THİV, İHD ve Helmut Oberdiek tarafından hazırlanan kayıtlar da incelenmiştir.

Göztaltında zorla kaybettirmeye dair detayları bilinen olaylardan birisi, 9 Ekim 1993 yılında Yavuz Ertürk emrindeki Bolu Komanda Dağ Tugayı'nın bir askeri operasyonu sırasında Alaca köyü Kepir bölgesi civarında göztaltına alınan on bir köylüyle ilgili olanıdır.³¹ Kulp'a bağı Şenyayla bölgesinde yaylaya çıkan 11 köylüye ait kemikler, 2004 yılında ortaya çıkarılmıştı. 2006'da Adli Tıp Kurumu'nun incelenmesi sonrasında kemiklerin kaybolan köylülere ait olduğı kesinlik kazanmış oldu (*Cumhuriyet*, 13.02.2006). Yine Kulp'takine benzer bir göztaltında zorla kaybettirme olayı da 1994 yılında Lice'de gerçekleşti. Bölgede görev yapan Bolu Dağ Komando Tugayı'na mensup askerler tarafından Lice İlçesi'nde göztaltına alınan 8 kişiden bir daha haber alınamadı. Kayıp yakınlarından girişimleri sonucu 2003 yılında kaybolan 8 kişinin kemikleri Kulp'a bağı Bağcılar Köyü yakınlarındaki bir toplu mezarda bulundu.

Devlet ile PKK arasında devam eden savaşta; koruculardan sonra, 1990'lı yılların başında Diyarbakır merkez, Silvan, Batman ve Nusaybin başta olmak üzere birçok Kürt şehrinde PKK ile savaşan bir diğerk aktör ortaya çıktı: Hizbullah³². Kendisini PKK'nin sınıf temelli Marksist-Leninist çizgisine muhalif olan radikal İslamcı bir hareket olarak deklare eden Hizbullah'ın temellerinin, 1980 askeri darbesinden sonra gerçekleşen bir toplantıda atıldığı ileri sürülmektedir.³³ Toplantıya katılanlardan Hüseyin Veliöğlü, ilk ayrışmalardan sonra kurulan İlim grubunun lideri, Fidan Göngür ise Menzil grubunun lideri oldu. Daha sonra özellikle PKK ile İlim grubu arasında çıkan çatışmada tarafsız kalmayı tercih eden İran yanlısı Menzil grubunun lideri Fidan Göngür ise, Hüseyin Veliöğlü'nun talimatıyla öldürüldü (Çakır, 2011: 58).

1990'lı yılların başında PKK başta olmak üzere milliyetçi ve solcu/laik örgütlerin Kürt bölgesinde hâkimiyet kurmasından rahatsız olan bazı dindar çevreler de Hizbullah'ı destekledi. Birçok köy, medrese, cami³⁴ ve öğrenci

31 Olayla ilgili ayrıntılı bir rapor TBMM bünyesinde kurulan bir heyetin yaptığı incelemelere dayanmaktadır. <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belge/kr_22DiyarbakirKulp.pdf>

32 Türkiye'de kurulan Hizbullah'ın 1982 yılında Lübnan'da kurulan Hizbullah örgütü ile isim benzerliği dışında herhangi bir ilişkisi bulunmamaktadır. Nitekim Lübnan Hizbullah'ı, yaptığı açıklamada Türkiye'deki Hizbullah örgütü ile herhangi bir ilişkisinin bulunmadığını belirtmiştir. Türkiye'deki Hizbullah'ın İran ile ilişkisi hakkında ise birçok farklı iddia bulunmaktadır.

33 Toplantıya sonradan İlim grubunun lideri olacak Hüseyin Veliöğlü, Menzil grubunun liderleri olacak Molla Mansur Güzelsoy ve Fidan Göngür ile örgütün üst düzey yöneticileri olacak olan Ubeydullah Dalar, İhsan Yeşilirmak ve Abdullah Yiğit gibi isimler katılmıştı.

34 Çitliöğlü'nun (2001:176) belirttiğine göre Diyarbakır Valiliği'nin verdiği resmi rakamlara göre 1994-96 arası dönemde Hizbullah'ın İlim grubuna bağı 70 civarında cami bulunmaktaydı.

yurtlarında örgütlenme faaliyetlerine başlayan Hizbullah özellikle Diyarbakır, Batman, Bingöl, Nusaybin ve Silvan'da güçlenmeye başladı (Dorron-soro, 2004: 15). PKK ile Hizbullah arasındaki şiddete meyyal gidişatta ilk çatışma, 17 Mayıs 1991'de PKK'nin Hizbullah yöneticilerinden Şerif Karaaslan'ın İdil'deki evini basıp anne ve babasını öldürmesi ile patlak verdi. Hizbullah ise bu eyleme 3 Aralık 1991'de PKK yöneticisi olduğunu iddia ettiği Süryani asıllı Mihail Bayro'yu İdil kent merkezinde öldürerek karşılık verdi (Çakır, 2011: 69). Bu tarihten itibaren yaklaşık üç yıl boyunca birçok Kürt kentinde tam bir şiddet dalgası ortaya çıktı.

Kent merkezlerinde hemen her gün birkaç sivilin ölümüyle sonuçlanan bu kanlı çatışmanın en önemli merkezlerinden birisi de, 90'ların başında PKK'nin oldukça güçlü bir tabanın bulunduğu Silvan idi. Silvan'daki ilk çatışma 1992'nin başlarında gerçekleşti. Bunun ardından, özellikle ilçe merkezi tam bir sivil savaş alanına dönüştü. Sabah, PKK ya da Hizbullah tarafından bir eylem gerçekleşmişse, öğleden sonra diğer örgüt mutlaka karşılık vermekteydi. 9 Nisan 1992'de, OHAL Diyarbakır Valisi Ünal Erkan'a dayandırılarak verilen bir haberde ilçede süren çatışmalar neticesinde son on gün içerisinde 7 sivilin öldüğü ve bunun üzerine ilçede sokağa çıkma yasağı başlatıldığı belirtilmekteydi (*Cumhuriyet*, 09.04.1992). Yine aynı gazetenin verdiği bilgilere göre, 23 Eylül 1992'ye gelindiğinde ilçede gerçekleşen cinayet sayısı 41'e, 1 Ocak 1993'te ise 169'a yükselmmişti. Vali'nin 1992'de ilk defa, süren çatışmalarda gözaltına alınan 8 kişinin "Hizbullahçımız" dediğini söylemesi üzerine Hizbullah'ın bir örgüt öldüğü devlet tarafından da resmen açıklanmış oldu. 1993'ün başlarından itibaren ise Hizbullah'ın kim olduğu, nasıl kurulduğu, amacının ne olduğuna dair haberler yapılmaya başlandı.³⁵ 6 Şubat 1993 tarihli Cumhuriyet gazetesinin "Hizbullah'a Göz Yumuldu" başlıklı haberinde devletin PKK'ye karşı mücadele adına Hizbullah'ı palazlandığı belirtiliyor ve gerçekleşen 587 cinayetin 176'sinin Silvan'da olduğu ifade ediliyordu.

Ölenler içinde doktor, öğretmen, memur, siyasetçi, esnaf vb. meslek gruplarından siviller yer alıyordu. Dönemin İlçe Belediye Başkanı Fadıl Erde de : "Bölgede ilan edilmemiş bir iç savaş var, vatandaş bunun dışında, bu savaştan haberi yok. Ölenlerin yüzde biri bile PKK'li değil. Birtakım basın yayın organları bu olayları iki terör örgütünün çatışması olarak lanse ediyorlar. Bu böyle değil. Bu işlerin ucu devlete dokununca yetkililer açıklama yapmak zorunda kalıyor" diyerek Hizbullah ile devlet arasındaki ilişkiyi ima

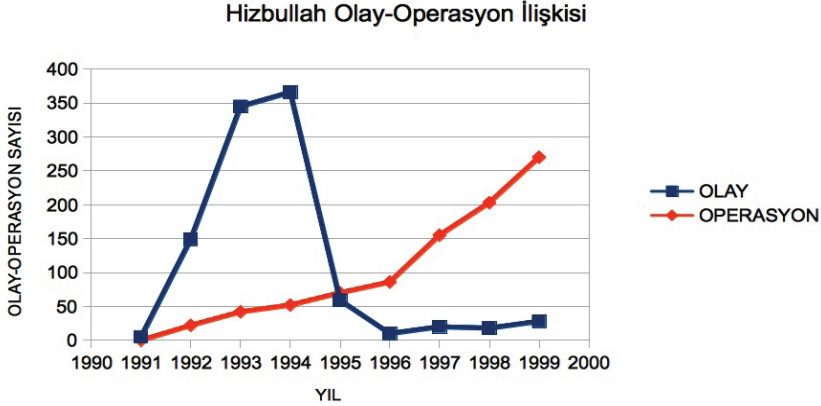
35 2000'e Doğru Dergisi 16 Şubat 1992'de Halit Güngen imzalı "Hizbullah Çevik Kuvvet Merkezi'nde Eğitiliyor" başlıkla kapakla çıktı. Halit Güngen, Hizbullah'ın Emniyet birimlerinde eğitim aldığı iddiasını kaleme aldıktan iki gün sonra 18 Şubat 1992'de, bürosunda Hizbullahçılar tarafından öldürüldü. Ayrıntılı haber için bkz. <http://www.radikal.com.tr/turkiye/abimin_katilini_affediyorum-1036308>

ediyordu. Ayrıca, Erdede ilçe nüfusunun bu olaylardan dolayı 60 binden 25 bine düştüğünü belirtiyordu (*Cumhuriyet*, 07.02.1993).Resmi bir rapora göre 1993 yılında en yüksek düzeye ulaşan PKK-Hizbullah çatışmasında 1991-95 arasında yaklaşık 700 kişi hayatını kaybetti. Ölenlerin 500 kadarının Hizbullah-İlim örgütü, 200 kadarının ise PKK tarafından öldürüldüğü belirtiliyordu. Silvan'da ölenlerin sayısı en az 250 idi (Parlak, 2013:8). PKK, Hizbullah'a karşı en büyük eylemini 25 Temmuz 1992'de Hizbullah'ın merkezlerinden birisi olan Silvan'a bağlı Yolaç (Sûsa) köyünü basarak camide bulunan 10 Hizbullah mensubunu öldürerek gerçekleştirdi. Hizbullah ise başta dönemin DEP Mardin Milletvekili Mehmet Sincar olmak üzere birçok siyasetçi ve gazeteci öldürerek karşılık verdi (Çakır, 2011: 70).

Hizbullah ile devlet arasındaki bağ henüz net olarak açığa çıkarılmamış olsa da, başta Silvan olmak üzere her üç ilçede gerçekleştirilen görüşmelerin nerdeyse tamamında 90'lı yıllarda devletin Hizbullah'ı PKK'nin bölgede yükselen gücünü kırmak için kurduğu ya da desteklediği yönünde yaygın bir inanış vardı. Çoğu görüşmeci devletin koruculukla başaramadığını bu defa din üzerinden yapmaya kalkıştığını belirtti. Hâlâ resmi olarak kanıtlanmamış olsa da daha önce devletin çeşitli kademelerinde çalışmış birçok kişinin ifade ettiğine³⁶ göre Türk devleti, PKK ile mücadele etmesi için Hizbullah'a göz yumdu ve alt düzeyde bazı birimler örgüte destek sundu (Çakır, 2011: 88). Bu durumu destekleyen bir diğer önemli nicel veri ise Hizbullah'ın yıllara göre gerçekleştirdiği eylem sayısı ile devletin örgüte yönelik gerçekleştirdiği operasyon sayıları arasındaki ters ilişkidir. Aşağıdaki grafikte de görüldüğü üzere Hizbullah eylemlerinin en yoğun olduğu 1991-95 arasında operasyonlar çok düşük oranda iken eylemlerinin hızla

36 Emekli Albay Arif Doğan, yazdığı JİTEM'i Ben Kurdum (2011) isimli kitabında Hizbullah-Devlet ilişkisine dair şunları belirtmektedir : *“Biz de karşı propaganda faaliyetlerinde bulunmak amacıyla o sıralarda Batman bölgesinde ajan ve muhbir olarak kullandığımız Hüseyin Veliöğlu adlı çok akıllı bir kişiyi görevlendirdik. Çok dindar ve donanımlı bir kişiydi. Ülkeiçi tandanslıydı. Milliyetçiydi. Bunun üzerine Veliöğlu'nun kendi seçtiği adamlardan oluşan bir kadro ile faaliyetlerine başlamasına imkân verdik. Gercüş bölgesinde istihdam edilmeye başlandılar, eğitimlerini de Hüseyin Veliöğlu veriyordu... Gittikleri yerde çalışırken emniyetlerini GKK yürütüyordu. O zaman Hizbulkontr içinde Geçici Köy Korucularının da olması gerekiyordu. Çünkü biz onları oraya gönderip ayrıca koruyamadık ama onların içinde silahlı unsur olursa bir iki defa karşılık verirse onun üzerine GKK da Hizbulkontr'un içine katıldı, bunu kimse bilmez ».* Yine Ruşen Çakır'ın (2011: 89) aktardığına göre eski İçişleri Bakanı Mehmet Ağar, katıldığı bir televizyon programında devletin Hizbullah'la işbirliği yapmak gibi resmi bir politikası olmadığını buna karşılık alt düzeyde bazı güvenlik güçlerinin Hizbullah militanlarına “İyi muamele etmiş olabileceklerini” kabul ettiğini belirtiyor. Yine Çakır'ın (2011: 88) aktardığına göre bir Emniyet raporunda, “Yıllara göre olaylar azalırken operasyonlar artmıştır” denilmekte ve bu durum şöyle ifade edilmektedir : “Bunda en önemli etken örgütün ilk kuruluş yıllarında güvenlik kuvvetlerinin bölgede faaliyet gösteren bölücü örgüt PKK ile yapılan müdahale ile meşgul olmasıdır..”.

azaldığı 1995-2000 arasında operasyonların çok yüksek düzeye çıktığı görülüyor. Çakır'a (2011:88) göre bu durumdan : "...devletin örgütü doğrudan yönlendirmese bile en azından başkalarına yönelik eylemlerine göz yumduğu sonucu rahatlıkla çıkarılabilir”.

Devletin Hizbullah'ı desteklediği ya da en düşük ihtimalle PKK ve sivillere yönelik öldürme eylemlerine uzun bir süre göz yumduğu gerçeğine rağmen, Hizbullah'ın Silvan'da bir sosyal tabanı olduğu ve PKK'ye karşı gösterdiği direncin de bu taban sayesinde mümkün olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle 1970'li yıllarda ilçede yükselen Kürt hareketinin sağladığı politik ortam sayesinde, hızlı bir şekilde ilçede güçlü bir dominasyon yaratan PKK'den rahatsız olan küçük burjuva ya da orta sınıf³⁷ kesiminin öncülüğünde örgütlenen Hizbullah'ın silahlı militanları ise sosyo-ekonomik motivasyonlarla ilçeye merkezine göç eden ve herhangi bir politik angajmanı olmayan genç yoksul köylülere dönüşmekteydi (Dorronsoro, 2004: 15).

Hizbullah'ın Kürdistan'ın sadece belirli merkezlerinde oldukça etkili bir örgütlenme kapasitesi yaratmış olmasına rağmen bazı bölgelerde hiçbir şekilde bir taban yaratamamış olmasının nedenleri ve etkili olduğu bölgelerde güçlenmesini sağlayan toplumsal veya dışsal (devlet) dinamiklerin ne olduğunu kavrayabilmek için yerel çalışmaların yapılması önemli ihtiyaç olarak durmaktadır. Bu bağlamda örneğin çalışma alanımızı oluşturan Kulp, Lice ve Silvan içerisinde Hizbullah'ın sadece Silvan'da ortaya çıkmasını nasıl açıklayabiliriz? Diyarbakır bölgesinde güçlü bir dini çekim merkezi olan Silvan'ın İslami hareketlerle eskiden beri süregelen ilişkileri ve medrese geleneğinin Hizbullah'ın ilçede taban bulmasında önemli etkenler olduğunu söylemek mümkün. Buna ek olarak, 1960'lı ve 70'li yıllarda Silvan'daki siyasallaşma

37 Örneğin Emniyet verilerine göre 2000-2001 arası yakalanan 4.000 Hizbullah militanının 400'u memur ve bunlardan 70 tanesi ise öğretmendi (Dorronsoro, 2004).

sürecine bakıldığında, sadece Kürt sol hareketinin değil aynı zamanda düzen partileri ile iç içe geçmiş bir sağ hareketin diğer ilçelere göre daha yerleşik ve siyasal kutuplaşmanın daha güçlü olduğu görülebilir. Ayrıca, Hizbullah lideri Hüseyin Velioglu'nun 1990 öncesi yıllarda Diyarbakır merkezde açtığı yayınevi üzerinden oluşan çevrenin Silvan'daki yerel aktörler ile güçlü ilişkiler kurduğu da bilinmektedir.

Kulp'ta yaptığım bazı görüşmelerde ortaya çıkan önemli ayrıntılardan birisi de yine bu konuyla ilgilidir. 4 Mayıs 1992 yılında PKK tarafından³⁸ kaçırıldığı iddia edilen ve 20 Mayıs'ta cesedi Kulp Çayı kenarında bulunan öğretmen Orhan Korkmaz'ın Hizbullah'a yakın olduğu, özellikle ilçe merkezindeki lisede örgütlenme çalışmaları yürüttüğü ve öldürüldükten sonra da Kulp'ta henüz ciddi bir örgütlülük tabanı oluşturamayan Hizbullah'ın gelişemediği belirtiliyor.

Ayrıca, özellikle Kulp ve Lice'nin nüfuslarının az olması ve ilçe merkezlerinde toplumsal ilişkilerin yoğunluğu ve söz konusu iken, Silvan'daki yüksek kent nüfusu Hizbullah'ın gizli örgütlenme faaliyetleri için bir fırsat teşkil ediyordu. Her ne kadar tarihsel ve demografik nedenler Hizbullah'ın neden bazı ilçelerde etkin olabilirken diğerlerinde olmadığına dair açıklayıcı olabilse de, devletin ve para-militer güçlerin yürüttüğü savaş politikalarının hâlâ aydınlatılmamış olan hakikatleri nedeniyle, bu konuya dair sahipsiz analizler yapmanın çok zor olduğunu belirtmek gerekiyor.

PKK'nin Topyekûn Direnişi ve Karşı Koyma Stratejileri

Kitlesel Mobilizasyon ve *Serbildan'lar*

1984'te ilk silahlı eylemini gerçekleştiren PKK'ye yönelik devletin ilk tepkisi örgütün birkaç “eşkıya ve çapulcudan” ibaret olduğu ve kısa bir sürede bastırılacakları yönündeydi. Ancak önceki bölümlerde ayrıntılı değindiğimiz üzere 90'ların başına gelindiğinde PKK sadece silahlı mücadele gücünü yükseltmekle kalmamış ilçe ve şehir merkezlerinde de ciddi bir kitlesel taban da oluşturmayı başarmıştı. Söz konusu süreç, Botan bölgesi olarak tarif edilen Şırnak, Hakkari ve kısmen Mardin bölgelerinde 90'lardan önce başlamışken, kuzeyde ve sınıra uzak kalan Diyarbakır gibi yerlerde daha geç başladı. Örneğin Diyarbakır, PKK tarafından 1987'de eyalet olarak

38 PKK'nin belirtilen tarihlerde öğretmenlere yönelik bu tür eylemleri olmuş ve bunlar örgütün resmi yayın organı Serxwebûn'a yansıtılmasına rağmen adı geçen Orhan Korkmaz'a dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Fakat örgütün eylemi reddettiğine dair bir bilgi de bulunmamaktadır. Ölümüne dair ailesi ile yapılan bir röportaj şu adreste yayınlanmıştır : <http://www.sehidlerimiz.com/o-oe-p-tuem-ehidler/344-orhan-korkmaz.html>

tanımlandı ve silahlı direniş için örgütlenme çalışmaları bundan sonra hızlandı. Nitekim ilerleyen kısımlarda göreceğimiz üzere 90'ların başına kadar örgüte katılım oranları görece düşüktü. 90'ların başında ise Kulp, Lice ve Silvan gibi dağlık bölgelerde yoğunlaşan silahlı grupların dışında, kent merkezlerinde yükselen bir kitlesel mobilizasyon ortaya çıktı.

Özellikle 1990-93 arası dönemde ölen gerillaların cenazelerinin sahiplenmesinde ortaya çıkan kitlesel yürüyüşler ve aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere, çatışma, ölüm, koruculuk baskısı gibi nedenlerden kaynaklı kepenk kapatma, okul boykotu ve kontak kapatma gibi eylemler her üç ilçede de gündelik hayatın bir parçası haline geldi. Bu tür sivil protesto eylemleri özellikle PKK tarafından Kürtlerin adeta yeniden doğuşunu simgeleyen sembolik bir anlama kavuşturulan Newroz'da (Güneş, 2013), PKK'nin kuruluş ve silahlı mücadeleye başlama yıldönümlerinde, ilçelerden PKK safalarına katılan gerillaların ölümlerinin ardından³⁹, Kürdistan'ın başka bölgelerinde gerçekleşen geniş çaplı hak ihlalleri⁴⁰ ve köylerde sivillere yönelik devlet baskısı gibi durumlarda gerçekleşiyordu⁴¹.

**Tablo 5 : Gazetelere Göre Kulp, Lice ve Silvan'da
Kepenk Kapatma ve Okul Boykotu (1990-1993)⁴³**

Yıl	Kulp			Lice			Silvan		
	Serxwebûn	Cumhuriyet	Milliyet	Serxwebûn	Cumhuriyet	Milliyet	Serxwebûn	Cumhuriyet	Milliyet
1990	-	-	-	6	3	1	1	1	1
1991	9	7	1	15	14	4	13	12	3
1992	8	7	1	9	2	3	7	7	3
1993	1	1	-	1	1	1	-	1	-

Okul boykotları dalgası ilk olarak Silvan'da başladı. 17 Mart 1991'de yaklaşık bin civarında öğrenci okul yönetiminin baskı uyguladığını belirterek

39 Örneğin tabloya yansıyan kepenk kapatma eylemlerinin bir kısmı PKK'nin ilk askeri kanadı olan HRK'nin (Hêzên Rizgariya Kurdistan) ilk komutanı ve Silvanlı doğumlu « Eğit » kod adlı Mahsum Korkmaz'ın 28 Mart 1986'daki ölümünden sonra her yıl gerçekleşen yıldönümlerinde yapılmaktaydı.

40 Örneğin 5 Temmuz 1991 yılında JİTEM tarafından kaçırılan ve 7 Temmuz'da cesedi bulunan HEP Diyarbakır il başkanı Vedat Aydın'ın ölüm yıldönümünde de her üç ilçede kepenk kapatma eylemleri gerçekleşmekteydi.

41 8 Aralık 1990'da Lice'ye bağlı Dibek ve çevre köylerine yönelik korucu baskısından dolayı köylüler ilçe merkezine yürüdü ve bu askerlerin baskısını protesto etmek için ilçe esnafı kepenk kapattı ve çocuklar okulu boykot etti (Serxwebûn ve Cumhuriyet).

42 Eylemlerin büyük bir kısmı kepenk kapatma olsa da, kepenk kapatmaların olduğu günlerin dışında da okul boykotu ve kontak kapatma eylemleri de gerçekleşmekteydi. Tablo hazırlanırken, aynı günde gerçekleşen eylemler tek eylem olarak hesaplanmış fakat farklı günlerde gerçekleşen okul boykotu, kepenk kapatma ya da kontak kapatma eylemleri, farklı eylemler olarak hesaplanmıştır.

yürüyüş yaptı. Askerin ateş açması sonucu ikisi ağır beş eylemci yaralandı. Olay üzerine okul müdürü ve bir öğretmen açığa alınmak zorunda kalındı fakat öğrenciler okul boykotu eylemini devam ettirdiler. Öğrenci velileri söz konusu müdür ve öğretmenin sürekli öğrencilere “Siz Kürtler adam olmazsınız, gidin haydut olun” dediğini ve bu kişiler ilçe dışına çıkarılmadığı sürece eylemlerine devam edeceklerini belirtiyorlardı (*Cumhuriyet*, 18.03.1991).

Bu kitlesel eylemler içerisinde en önemlisi yürüyüşlerdi. Devletin bütün şiddet araçlarını devreye sokmasına rağmen binlerce insan bu yürüyüşlere katılmaktan geri durmadı. Bunların ilki 8 Aralık 1990'da Lice'de gerçekleşti. Korucu olmaya zorlanan Dibek, Serin, Arıklı ve Çağdaş köylüleri bu durumu protesto amacıyla ilçe merkezine yürüyüş yaptı. Askerin kalabalığa ateş açması sonucu iki sivil hayatını kaybetti (*Serxwebûn*, 1990: 108; *Cumhuriyet*, 08.12.1990). İkincisi de yine 18 Aralık 1991'de Lice'de gerçekleşti. 15 Aralık tarihinde Gökçe köyü muhtarı ve diğer bir köylünün özel timlerce gözaltına alınmasının ardından Lice'nin köylerinden yaklaşık üç bin kişilik bir kalabalık gözaltına alınan vatandaşların durumunu öğrenmek için ilçe kaymakamlığına yürüdü. Kalabalığın, tüm baskı ve tehditlere rağmen dağılmaması üzerine ilçe kaymakamı üç temsilci ile görüşmek zorunda kaldı ve sivillerin sağ olduğunu belirtti (*Serxwebûn*, 1991).

Bu yürüyüşler içerisinde en kanlı biteni ise 19 Aralık 1991'de Kulp ve Solhan kırsalında öldürülen 16 gerillanın cenazelerinin halk tarafından sahiplenmesi ile başladı.⁴³ Önce Lice'den Kulp'a doğru yola çıkan 8 bin kişilik konvoy Sarum Çayı köprüsünde, Kulp ve Solhan kırsalındaki cenazeleri almaktan dönen 150 araçlık konvoy ise Kulp çayı köprüsü üzerindeki askeri arama noktasında durduruldu. Bunun üzerine ilçe merkezinden yaklaşık üç bin kişilik bir kitle köprüye doğru yürüyüşe geçti. Askeri yetkililer ile yapılan bütün görüşmelere rağmen cenazelerin geçişine kesinlikle izin verilmeyeceği belirtildi ve siviller üzerine ateş açıldı. Olay sonrasında 7 sivil yaşamını yitirdi ve onlarca kişi yaralandı. Aynı muamele Lice'den gelen kalabalığa yönelik olarak da gerçekleşti ve burada da 3 sivil yaşamını yitirdi (*Serxwebûn*, 1992: 1).⁴⁴ Olaydan sonra bir televizyon programında dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ile tartışan RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan : “Kulp ve Lice'de üç bin kişi kar üzerine yatırılarak

43 Bu olay Kulp'un doksanlı yıllardaki durumunu anlamak açısından son derece önemlidir. Yaptığım onlarca görüşmenin neredeyse hepsinde bu olay büyük bir kırılma anı olarak resmedilmektedir. Serhildan'lara katılımın en üst düzeye çıktığı bir dönemde devletin sivil vatandaşları öldürmesi PKK'ye yönelik ideolojik olarak ciddi bir angajmanı olmayan kitlelerin bir bölümünün sinmesine, geri çekilmesine neden olmuştur.

44 Ölen kişilerin sayısı hakkında verilen rakamlar tutarlı değildir. Cumhuriyet gazetesine göre olaylarda 8 sivil ve 3 asker öldü. Ölen sivillerin 5'i Kulp'ta, 3'u Lice'den (*Cumhuriyet*, 26.12.1991).

saatlerce bekletildi” diyordu. Yine olay günü, Kulp'ta olan HEP Diyarbakır İl Başkanı Hüseyin Turhallı olaya ilişkin şunları söylüyordu : “24 Aralık günü saat 09:45 sıralarında Kulp-Muş karayoluna çıkmak isteyen halka ateş açıldı. SHP milletvekili Mahmut Uyanık ile birlikteydik. Daha sonra 59 yurttaş gözaltına alındı. Geri kalan vatandaşların paltoları soyduruldu. Buzla kaplı zemin üzerine elleri başlarının üzerinde yüzüstü yatırılıp yaklaşık 6 saat bekletildiler. Yerlere yatırılanlar içinde bulunan genç kızlara cinsel tacizde bulunuldu” (*Cumhuriyet*, 30.12.1991). Turhallı'yı doğrulayan cümleleri bu defa olay günü orada bulunan 40 yaşındaki bir kadın anlatıyor:

“Saatlerce bizi yüzüstü yatırdılar. Bir komutan iki defa ayağındaki o kocaman botlarla kafamı ezdi, çok pis küfürler etti bana. Oradaki kalabalığın belki üçte biri kadınlardan oluşuyordu. Bizleri erkeklerden ayrı bir yerde yüzüstü yatırdılar ve etrafımızda dolanan komutan sürekli küfürler ediyordu, tekmeliyordu”. (Kişisel Görüşme, 18.09.2013, Kulp).

Bu kitlesel mobilizasyon araçlarında bir diğeri de Kürt siyasal hareketi tarafından zaman zaman gerçekleşen açlık grevleriydi. Özellikle 1991 yılında yeni Terörler Mücadele Yasası'nı protesto amacıyla tutuklu ve hükümlü yakınlarınca başlatılan açlık grevlerine Lice ve Silvan'dan da kitlesel katılım oldu.

Görüldüğü üzere, özellikle 1990-93 arası dönem her üç ilçede de halkın siyasal düzeyde yoğun bir şekilde mobilize olduğu önemli bir zaman aralığıydı. PKK bu dönemi *Serhildan* yani *isyan, başkaldırı* olarak tarif ediyor ve bir sonraki aşamanın halk savaşı olacağını öngörüyordu. PKK'nin hem silahlı mücadelede orduyu ciddi düzeyde zorladığı hem de siyasal taban desteğini kitlesel eylemlerle pekiştirdiği bu dönemde, devlet de sivil insanları öldürerek, vatandaşlara bu tür eylemlere katılmamaları yönünde baskı uygulayarak ve özel savaş yöntemlerini devreye sokarak PKK'nin daha fazla kitleselleşmesine engel olmaya çalışıyordu. Özellikle koruculuk sistemini yaygınlaştırması ve buna direnenleri köy yakmaları ve zorla yerinden etme yöntemleriyle pasifleştirmeye yetinmeyen devlet hem askeri alandaki ”topyekûn savaş” stratejisinden “düşük yoğunluklu savaş” stratejisine geçerek hem de JİTEM gibi “derin devlet” yapılarını harekete geçirerek bu yükselen kitlesel mobilizasyonun önüne geçmeye çalıştı. Büyük bir kısmı zorla yerinden edilmiş olan Kulp'ta, geriye kalanlar da ya korucu olmuş ya da büyük bir baskı ortamında siyasal kimliğini tamamen saklayan bir pozisyona mecbur kalmışlardı. Lice'de şiddet, baskı ve tehditlerle sürdürülen devlet geleneği halkı koruculaştırmaya yetmese de büyük bir korku ve yorgunluk yarattı. Lice köylerinin büyük bir kısmı 1993 sonu ve 94'te yakıldı/boşaltıldı. Silvan'da ise Hizbullah faktörü kamusal alandaki siyasal ifade biçimlerini tamamen sınırlamış durumdaydı.

Devlet Kurumlarının İşlevsizleştirilmesi Direniş, Seçimler ve Siyasal Meşruiyet

PKK'nin 90'ların başında arttırdığı eylemlerin bir kısmı da devletin köy ve kentlerdeki varlığını simgeleyen kurum ve kişilere yönelik saldırılardı. Bu eylemlerin başında okul yakmalar, devlet kurumlarına yönelik saldırılar, TEK ve DSI'ye bağlı şantiye baskınları ve araç kundaklamaları gelmekteydi. Bu tür eylemlerle PKK bir yandan yereldeki alan gücü ve hâkimiyetini ortaya koyuyor, bir yandan da devlet kurumlarının işleyişinde aksatmayı hedefliyordu. Ayrıca yine ilçe merkezlerine yönelik düzenlediği baskınlarla askeri kurum ve lojmanların taranması gibi eylemlerle doksanların başında bölgedeki askeri etkinliğini ortaya koyuyordu.

22 Eylül 1992'de Kulp ilçe merkezine baskın düzenleyen PKK, Tekel Tütün Deposu'nu ateşe verdi (*Serxwebûn*, 1992). Hemen üç gün sonra ise bu defa Halk Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı halı kursunu ateşe verildi (*Cumhuriyet*, 26.09.1992). 27 Ağustos 1993'te ise Silvan'daki Tekel binası PKK tarafından yakıldı (*Serxwebûn*, 1993). Bu eylemler içerisinde en çok ses getiren ve medyaya da yansıyanı ise okul yakmalarıydı. İlk olarak 9 Ekim 1987'de Lice'ye bağlı Ortaç Köyü İlkokulunu benzin dökerek ateşe veren PKK sonraki yıllarda bu tür eylemlerini artırdı.⁴⁵ PKK, devletin Kürdistan'a yönelik "sömürgeci politikalarının" en önemli aracı olarak eğitim kurumlarını görüyor ve bunları asimilasyonun merkezi olarak tarif ediyordu (*Serxwebûn*, Kasım 1993). Özellikle okul yakmaları ve daha sonraki bölümde bahsedeceğimiz öğretmenlere yönelik öldürme eylemleri de bu asimilasyon kurumlarının işlevsizleştirilmesi kapsamında gerçekleştiriliyordu.⁴⁶

PKK'nin devlete karşı yükselttiği silahlı mücadele ile birlikte güçlenen Kürt hareketi siyasal alanda da kurumsallaşarak Kürt halkı nezdinde bir temsil gücü oluşturma ve buna bağlı olarak da meşruiyetini arttırmayı hedefledi. Bu bağlamda ilk önce bir kısmı 1970'li yıllarda yükselen Kürt siyasal hareketinden gelenlerden oluşan bir grup, 1991 yılında Halkın Emek Partisi'ni (HEP) kurdu. Aralarında Leyla Zana, Hatip Dicle, Orhan Doğan, Mahmut Alınak, Ahmet Türk, Sırrı Sakık, Selim Sadak ve Sedat Yurttdaş gibi isimlerin yer aldığı Halkın Emek Partisi (HEP), 1991 yılında gerçekleşen genel seçimlerde Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ile ortak listeden seçime girdi ve 18 milletvekili çıkardı.⁴⁷ Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere, SHP

45 24 Mart 1990'da Lice'ye bağlı Çeper, Tuzluca ve Kırılan köy okulları; 26 Mart 1990'da ise Zümrüt ve Koçuk mezarlarının okulları yakıldı (*Milliyet*, *Cumhuriyet*, *Serxwebûn*).

46 Kürt hareketine göre, öldürülen öğretmenler, Türk devleti için ajanlık faaliyetlerinde buldukları gerekçesiyle öldürülmüştür.

47 Fehmi Işıklar liderliğindeki HEP ile SHP arasında yapılan görüşmeler sırasında bir protokol üzerinde anlaşmaya varılmıştı. Buna göre Hakkâri, Bitlis, Van, Mardin, Batman, Muş, Diyarbakır, Adıyaman, Şanlıurfa ve Mardin gibi illerde SHP'nin milletvekili adayları HEP tarafından belirlenecekti. Buna ek olarak, İstanbul ve İzmir'de de HEP'li adaylara yer ayrılacaktı.

her üç ilçede de çok yüksek oranda oy aldı. Siyasal mobilizasyonun hızlı bir yükselişe geçtiği bu dönemde seçime giren adayların seçim çalışmaları döneminde yaşadıkları bütün baskı, tehdit, engelleme ve hukuki soruşturmalara rağmen Kürt meselesine dair yaptıkları cesur yorumlar Kürt bölgesinde ciddi bir sempati ve heyecan yarattı. Anadilde eğitim ve yayın, Kürt sorunun özgürce tartışılacağı demokratik ortam, OHAL'in kaldırılması, kontrgerilla faaliyetlerinin, köy koruculuğunun, anti-terör yasalarının kaldırılması gibi taleplerle seçim çalışması yürüten HEP, 1991 seçimlerinde ciddi bir heyecan yaratmayı başardı. SHP listesinden seçime giren HEP doğrudan PKK tarafından yönlendirilmese de örgütün siyasal alanda yaratmayı amaçladığı temsil ve meşruiyet için önemli bir oluşumdu ve Kürt bölgesinde PKK'nin yürüttüğü mücadele ile paralel gelişen bir girişim olarak görülüyordu.

1993 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan HEP'in yerine Demokrasi Partisi (DEP) kuruldu ve HEP'li milletvekilleri DEP'e geçti. DEP'li vekillerin dokunulmazlığı 3 Mart 1994'te kaldırıldı ve 17 Mart 1994'te tutuklanarak cezaevine konuldular. Ardından Anayasa Mahkemesi DEP'i de kapattı. Kürt hareketi siyasi mücadelesini bu defa 11 Mayıs 1994'te kurduğu Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) ile devam ettirdi. 1995 seçimlerine gelindiğinde önceki iki partisi kapatılmış, halkın oylarıyla seçilmiş milletvekillerinin dokunulmazlığı kaldırılıp cezaevine konulmuş ve seçim çalışmasını engellemek için her türlü baskı ve tehditlere maruz kalmış bir ortamda çalışmalarını yürüten parti, ülke genelinde bir milyonun üzerinde oy almayı başardı.

Seçim barajından dolayı milletvekili çıkaramayan HADEP tabloda da görüldüğü üzere bütün engellemelere rağmen kayda değer bir oy oranı elde etti. Kulp'ta ise önceki seçimde SHP listelerinden giren Kürt hareketinin aldığı oylara oranla bu defa oy oranında ciddi bir azalma söz konusuydu. 1991 seçimlerindeki % 75,52 oranı 1995'e gelindiğinde % 24,48'e düştü. Bunda özellikle Kulp'ta koruculuğun ciddi düzeyde yaygınlaştırılması, köylerin büyük bir kısmının boşaltılarak insanların zorla göç ettirilmesi ve seçim sürecinde halka yönelik gerçekleşen baskılar çok etkili oldu. Çoğu korucu köyünde açık oy kullanımı dayatıldı, HADEP'e oy verileceği düşünülen bazı köylerde halkın oy kullanması engellendi. Ayrıca Refah Partisi'nin özellikle köy boşaltmaları ve zorunlu göç sürecinde çeşitli heyetler kurarak ilçeyi ziyaret etmesi, Kürt meselesi ile ilgili pozitif söylemler geliştirmesi sayesinde ilçedeki oyların yarısı bu partiye kaydı. Lice'de bütün engellemelere rağmen HADEP % 72,75 oranında oy aldı. Bu baskıların en önemli sonucu seçime katılım oranında ortaya çıkıyordu. Seçime katılım oranı 1991'de % 87,13 iken 1995'te % 67,61'e kadar düşmüştü.

1999 seçimlerine yine HADEP ile giren Kürt hareketinin oy oranı özellikle Kulp ve Lice'de büyük bir düşüş yaşamıştı. Kulp'ta % 15,95'e gerileyen

oylar devletin Kürt hareketine yönelik gerçekleştirdiği kapsamlı stratejinin Kulp ölçeğinde çok yüksek düzeyde başarıldığını göstermekteydi. İlçedeki oylar kapatılan Refah Partisi'nin devamı olan Fazilet Partisi, ANAP ve DYP arasında bölünmüştü. 1999 seçimleri Lice açısından da oldukça şaşırtıcıydı. Kürt siyasal hareketinin kalesi durumundaki Lice'de HADEP'in aldığı oy oranı % 35,26'ya gerilemişti. Bu gerilemenin en büyük nedeni seçim esnasındaki yoğun baskı ve tehditlerdi. Ayrıca Kulp ve Lice'deki düşüşün bir diğer nedeni ise, baraj sorunu nedeniyle meclise girilemeyeceği düşünülen HADEP'e verilecek oyların boşa gideceği düşüncesiydi. Bunun özellikle Lice için önemli bir faktör olduğu rahatlıkla söylenebilir, zira aşağıdaki yerel seçim sonuçları tablosunda da görüldüğü üzere 1999 yerel seçimlerinde Lice Belediye Başkanlığını HADEP adayı kazanmıştı.

Tablo 6: Kulp, Lice ve Silvan'da Genel Seçim Sonuçları (1991, 1995, 1999)

Yıl	Kulp			Lice			Silvan			Diyarbakır Genel		
	1.PARTİ	2.PARTİ	3.PARTİ	1.PARTİ	2.PARTİ	3.PARTİ	1.PARTİ	2.PARTİ	3.PARTİ	1.PARTİ	2.PARTİ	3.PARTİ
1991	SHP % 75,52	RP % 13,38	ANAP % 6,57	SHP % 87,85	RP % 5,28	ANAP % 3,96	SHP % 75,55	ANAP % %11,27	RP % 6,87	SHP % 49,87	ANAP % %13,99	RP % 12,05
1995	RP % 44,56	HADEP % 24,48	ANAP % 14,59	HADEP % 72,75	RP % 10,69	ANAP % 4,77	HADEP % 61,81	RP % %15,14	ANAP % 5,77	HADEP % 46,31	RP % 18,8	ANAP % 33,82
1999	FP % 36,06	HADEP % 15,95	ANAP % 15,87	HADEP % 35,26	FP % 18,54	ANAP % 15,16	HADEP % 63,84	FP % 9,27	ANAP % 7,47	HADEP % 45,90	FP % 14,57	ANAP % 11,13

Silvan'da ise her iki ilçenin aksine Kürt siyasi hareketi varlığını çok istikrarlı bir şekilde sürdürüyordu. % 63,84 oranında oy alan HADEP'in bu başarısında Hizbullah'ın ilçede gerçekleştirdiği cinayetlerin çok önemli etkisi olduğunu söylemek mümkün. İlçede yaptığımız çoğu görüşmede de bu faktör özellikle vurgulanmıştır. Hizbullah'ın PKK ile çatışmasında sivilere yönelik gerçekleştirdiği katliamlar ve devlet tarafından desteklendiğine dair inanç ve bunun yarattığı tepki, Kürt siyasi hareketinin temsilcisi niteliğindeki HADEP'e yönelik ciddi bir destek olarak ortaya çıktı. Nitekim ilçedeki 1999 yerel seçimlerinde de HADEP adayının % 50'nin üzerinde oy alması yine bu durumla alakalıdır.

Yerel seçim sonuçlarını, genel seçim sonuçlarındaki gibi sadece siyasi aidiyet üzerinden tanımlamak doğru olmayabilir. Yerellerdeki aşiretler arasındaki güç ilişkileri, adayların toplumda algılanma biçimleri, aile ve aşiretlerce üzerinde ortaklaşılan adaya toplu oy verilmesi gibi nedenlerden dolayı Kürt siyasi hareketinin aldığı oyları sadece politik kimlikler üzerinden değerlendirmek zor. Yerel dinamiklere derinlemesine bakıldığında, 1994 yerel seçimlerinde Lice ve Silvan'da HADEP tarafından bağımsız adaylar belirlenmişken, partinin Kulp'ta herhangi bir aday göstermediğini görüyoruz. Bu durum, hem ilçedeki siyasal baskı ve zorluklarla

hem de partiye yönelik eğilimin zayıflığıyla da ilgiliydi. Ayrıca Lice ve Silvan'daki yerel seçim başarıları Kürt hareketinin bu iki ilçede yarattığı meşruiyet zemininin genişliğini de gösteriyordu. Adayların bireysel kimliklerini birincil kriter olarak görmeden parti bazında mobilize olan seçmenler HADEP'in belirlediği adaylara oy verdiler. Oysaki Kulp'ta, hâlâ güçlü bir şekilde devam eden aşiretsel karşıtlıklar ve yerel çıkar ilişkileri, benzer bir tablonun Kulp özelinde ortaya çıkmasına mani oldu. 1994 yerel seçimlerinde aday çıkarmayan HADEP İlk defa 1999 seçimlerinde bağımsız adayla seçime girdi ve oyların ancak % 21,26'sini alabildi.

**Tablo 7: Kulp, Lice Ve Silvan'da Yerel Seçim Sonuçları
(1989, 1994, 1999)⁴⁹**

İLCE	1989	1994	1999
Kulp	DYP (% 45,93)	RP (% 59,31)	ANAP (% 43,21)
Lice	Bağımsız (% 35,80)	Bağımsız (% 85,45)	HADEP (% 32,78)
Silvan	SHP (% 34,74)	RP (% 18,97)	HADEP (% 53,77)

Sonuç olarak diyebiliriz ki 90'lı yıllarda siyasal alanda temsil gücü yaratmayı hedefleyen Kürt hareketi Lice ve Silvan'da, devletin geliştirdiği bütün baskı stratejilerine karşın, hem genel hem de yerel seçimlerde ciddi başarılar elde edip tabanını genişletirken, Kulp'ta bunu başaramadı. Bunda, bir yandan devletin Kulp'ta uyguladığı özel savaş yöntemlerinin sertliği nedeniyle gerçekleşen yoğun koruculaşma ve zorunlu göç, Kulp'un geçmişe dönük güçlü bir kolektif direniş hafızasından yoksun olması, öte yandan da PKK'nin pratikleri etkili olmuştu. 1991 seçimlerindeki iyimserlik, kitleleri güçlü bir şekilde mobilize etmesine rağmen, 1992-1994 arasında devletin ilçeye yönelik sert müdahalesi ile bu hava dağıldı ve bir sonraki son bölümde ayrıntılı bahsedeceğimiz bazı PKK pratikleri ile bu temsil kaybı daha da pekişmiş oldu.

Gerillaya Katılım ve « Zorunlu Askerlik Yasası »

PKK'nin 25-30 Ekim 1986'da Lübnan'da gerçekleşen 3. kongresinde HRK (Hêzên Rizgarîya Kurdistan) lağvedilerek yerine ARGK (Artêsa Rizgarîya Gelê Kurdistan) kuruldu. Ayrıca kongrede alınan kararlar içinde özellikle koruculuk sisteminin önüne geçilmesi için silahlı propaganda dâhil olmak üzere sert tedbirlerin alınması, zengin Kürt işadamlarından vergilendirme kanunu kapsamında vergi alınması ve halka

48 Belediye seçimlerine dair veriler http://www.yerelnet.org.tr/basvuru_kaynaklari/se-cim_sonuculari/ sitesinden alınmıştır..

yönelik zorunlu askerlik yasası oldukça önemliydi.⁴⁹ Nitekim kongrede koruculuğu önlemek amacıyla geliştirilmesi kararlaştırılan sert tedbirlerden sonraki üç yıl içinde, Kürt bölgesinde korucu ve yakınlarına yönelik gerçekleştirilen silahlı eylemlerin koruculuğu önlemede caydırıcı bir etki yaratmadığı ve örgütün imajını zedelediği düşünüldü ve 1990'da gerçekleştirilen 4. kongrede bu tür eylemlerin sonlandırılması kararlaştırıldı (Karayılan, 2011). Yine benzer şekilde kongrede kararlaştırılan zorunlu askerlik yasası kapsamında Kürt gençlerinin belirli bir süre için PKK safalarında Türk ordusuna karşı savaşması öngörülmekteydi. Ancak bu uygulama pratikte oldukça büyük sorunlara yol açtı. Çoğu yerde katılım yönünde ciddi dirençler gelişti ve gönülsüzce örgüte katılanların büyük bir kısmı kaçtı ve bir kısmı da örgüt tarafından cezalandırıldı. Nitekim aşağıdaki katılım tablosunda da görüldüğü üzere bu yasa Kulp, Lice ve Silvan gibi yerelerde etkili bir katılım yaratamadı. Bunun üzerine zorunlu askerlik uygulamasından da 1990'daki dördüncü kongrede vazgeçildi. Ancak örgüt silahlı mücadeleyi yaygınlaştırdıkça katılım oranları artmaya başladı. Özellikle kitlesel mobilizasyonun artmasıyla sıklaşan devlet şiddeti ve hak ihlalleri, katılımı artıran önemli etkenlerdi.

49 Serxwebûn gazetesinin 1987 Ocak sayısında kongre ile ilgili detaylı bilgiler yer alıyor. <http://www.serxwebun.org/arsiv/61/>. ARGK yönetmeliğinde zorunlu askerlik yasası ile ilgili şunlar belirtiliyordu : « Gönüllülük ve zorunlu askerlik yasası gereğince olur. Zorunluluk ögesi koşullara uyarlanarak gerçekleştirilir. Gönüllü katılım ve zorunlu alma durumlarında katılma konumunda olan kişi hakkında önce bir araştırma yapılır. Durumu uygun olan kişi ön bir eğitime tabi tutularak aşağıdaki yemin ettirildikten sonra ordu safalarına alınır. Ordu safalarına katılan savaşçı, bu yönetmeliği kabul etmiş demektir. Yönetmelik hükümlerine ve birlik yönetiminin emir ve talimatlarına göre hareket etmekle yükümlüdür. Birlik yönetiminin kararı olmadıkça birliğinden ayrılamaz. Savaşamaz duruma gelen savaşçılar birlik yönetimlerinin kararı ve bir üst komutanlığın onayı ile mücadelenin başka alanlarında çalışmak üzere savaş dışı bırakılırlar. » <http://rojbas1.files.wordpress.com/2012/02/argk-genel-yonetmeli.pdf>

50 Tablo PKK'nin resmi yayın organı olan Serxwebûn tarafından hazırlanan yıllık Şehitler Albümlerinde yaşamını yitiren Kulp, Lice ve Silvan doğumlu gerillaların künyelerine dayanarak hazırlanmıştır. Ayrıca ANF haber sitesi arşivinde verilen bilgiler ve PKK'nin askeri kanadı olan HPG'nin web sitesinde (<http://www.hezenparastin.com/tr/>) de özellikle 2004 sonrası yaşamını yitiren Kulp, Lice ve Silvan doğumlu gerillaların bilgilerinden de karşılaştırmalı olarak faydalanılmıştır. Verilerin, ilçelerden örgüte katılım yaşamını yitiren bütün bireyleri kapsadığını söylemek mümkün değildir, zira araştırma alanında aileleri tarafından örgüte katılıp yaşamını yitirdiği belirtilen bazı isimlere bu albümlerde rastlanmamıştır. Bunun nedenlerinin başında özellikle 1990-93 döneminde örgüte katılım oranı çok yüksek olduğu ve yaşanan yoğun çatışmalarda ölenlerin sayısı fazla olduğu için katılım gösteren gerillaların bazılarının künyelerinin örgüt merkezine iletilemeyişi idi. Yine son bir yıldır yürütülen barış görüşmeleri kapsamında yaşanan çatışmasızlık ortamında PKK tarafından önceki yıllarda yaşamını yitiren gerillalar ile ilgili birçok yeni bilgi paylaşılmış olması bu savımızı güçlendirmektedir.

Tablo 8: PKK İçinde Yaşamını Yitiren Kulp, Lice ve Silvan Doğumlu Gerillaların Yıllara Göre PKK'ye Katılımı (1986-1999) ⁵¹			
YIL	KULP	LICE	SILVAN
(1986-1989)	2	2	5
1990	9	13	8
1991	13	18	9
1992	13	16	21
1993	9	3	20
(1994-1998)	12	24	15
1999	13	7	8
TOPLAM	71	83	86

Tabloda da görüldüğü gibi her üç ilçede de PKK saflarına katılımın en yüksek olduğu dönem 1990-93 aralığıdır. Kulp ve Lice'de 1990-91 ve 92'deki yükseliş 1993'e gelindiğinde ciddi bir düşüş yaşarken, Silvan'da 1993'te de istikrarlı olarak artmaktadır. Böylesi düşük rakamlar üzerinden konuşmak çok zor olsa da sahada yaptığımız görüşmeler ve gerilla biyografilerine dayanarak bunun muhtemel nedeninin Silvan'da Hizbullah'ın ürettiği şiddetin doruğa çıktığı 1993'te katılımın Hizbullah'a yönelik bir tepki olarak gerçekleşmesi olduğunu söyleyebiliriz. Yine katılımın 1999'da birden yükselmesinin nedeninin de PKK lideri Öcalan'ın yakalanmasına yönelik tepki ile alakalı olduğu söylenebilir.

Üç ilçeden PKK saflarına katılan gerillaların biyografilerine baktığımızda büyük bir kısmının okuldan erken ayrılmış olduklarını ve yoksul ailelerden geldiklerini görüyoruz. Künyelerde bütün gerillalara ait ayrıntılı bilgiler olmadığı için genelleme yapmak mümkün olmasa da katılımın gerçekleştiği köylerin büyük bir kısmının zorunlu göç kapsamında boşaltıldığı görülüyor. Özellikle 1995 sonrası katılımlarda ise zorunlu göç sonrası kent merkezlerinde siyasi baskı, yoksulluk ve sosyal dışlanma ile karşılaşan bireylerin katılım gösterdiği görülüyor. Katılımı sağlayan bir diğer önemli faktör ise özellikle herkesin koruculuğu kabul etmediği köylerde koruculuk pratiklerine tepki olarak gerçekleşen katılımlardır. Ayrıca, özellikle Silvan'da 1993 ve sonrası katılımlarda Hizbullah'ın ilçedeki pratiklerinin de önemli oranda etkili olduğu yine biyografilerden anlaşılmaktadır.⁵¹

51 İlçelerin nüfusu göz önünde bulundurulduğunda en yüksek katılım oranının Lice'de olduğu söylenebilir. 1986-1999 arası PKK'ye katılan ve yaşamını yitiren gerillaların cinsiyet dağılımına bakıldığında Lice'den 17, Kulp'tan 5 ve Silvan'dan 4'ünün kadın olduğu görülüyor. Bu bilgi hem Lice'deki sol siyaset geleneği hem de örgüte yönelik sempatiyi de doğrulayan önemli bir veri. Kulp ve Silvan'da ise özellikle muhafazakâr dindarlığın kadın katılımını engellediği söylenebilir. Her üç ilçede de ortalama katılım yaşı 22 civarındadır.

Silahlı Propaganda ve « Caydırma » Eylemleri

PKK'nin ilk silahlı eyleminin gerçekleştiği 1984 yılından sonra Kürdistan'da meydana gelen silahlı çatışmalar, faili meçhuller, gözaltında zorla kaybettirme, sivil kitlelerin taranması gibi eylemlerde ölenlerin sayısı on binlerle ifade ediliyor. Ölüm ile gerçekleşen bu eylemler içerisinde en yüksek düzeyde kayıpların yaşandığı etkileşim biçimi PKK ile devletin silahlı güçleri arasındaki çatışmalarda meydana geldi. Örneğin aşağıdaki tabloda sadece 1990-95 yılları arasında Kulp, Lice ve Silvan'da meydana gelen ve en az bir sivil, gerilla, asker, korucu, polis, özel tim veya Hizbullah militanının ölümü ile sonuçlanan olay sayıları yıllara göre veriliyor. Tabloya yansıyan olayların büyük bir çoğunluğu PKK ile Türk ordusu güçleri arasında gerçekleşen çatışmalar, koruculara ve sivillere yönelik eylemler, mayın patlamaları, sivil gösterilerde devlet güçlerinin kitlelere ateş açılması gibi olaylardan oluşuyor. Silvan'da 1992-93-94 döneminde doruk noktasına ulaşan olayların büyük bir kısmı ise PKK ile Hizbullah arasında gerçekleşen silahlı çatışmalardan oluşuyor. Bazı olaylarda sadece bir kişi yaşamını yitirenken bazılarında bu rakam yüze bile çıkabiliyor. Olaylarda yaşamını yitirenler içinde birinci sırayı PKK gerillaları oluşturuyor. Daha sonra ise asker ve siviller geliyor. Özellikle Silvan'da gerçekleşen olaylarda yaşamını yitirenlerin çok büyük bir kısmı sivillerden oluşuyor.

Tablo 9 : Kulp, Lice ve Silvan'da Yıllara Göre Ölümle Sonuçlanan Olay Sayısı (1984-1995)⁵²

YIL	KULP	LİCE	SİLVAN
(1984-1989)	4	4	1
1990	2	10	1
1991	13	11	14
1992	11	6	25
1993	16	13	38
1994	40	48	21
1995	19	10	3
TOPLAM	105	102	103

PKK'nin diğer bölgelerde de olduğu gibi devletin silahlı güçlerinden oluşan asker, polis, korucu, özel tim gibi yapılara yönelik eylemlerinin yanı sıra, Kulp, Lice ve Silvan'da sivillere yönelik gerçekleştirdiği silahlı propaganda eylemleri de var. 1985-1990 arasında daha çok bireylere yönelik gerçekleşen bu eylemlerde öldürülen kişiler daha çok “ajan veya muhbir” olduğu gerekçesiyle “cezalandırılıyordu”. Örneğin bu bağlamda gerçekleşen öldürme eylemlerinin sayısı, 1985-1990 arası dönem için, PKK'nin yayın organı Serxwebûn'un verilerine göre 10 idi. Öldürülenler için genelde “ajanlık yaptığı”, “mit mensubu” veya “muhbir” olduğu gerekçesiyle “cezalandırıldı” ifadeleri kullanılmaktaydı.⁵³ Bu tür silahlı propaganda eylemlerinin temel amacı halkı ajanlık ve muhbirlik gibi devlete bilgi akışı sağlayan girişimlerden uzak tutmak, “caydırmaktır”. Daha önceki bölümlerde de değinildiği üzere, PKK'nin silahlı eylemlerinin hedefinde özellikle devletin varlığını sembolize eden kişi ve kurumlar vardı. Bu kapsamda köylerde gerçekleşen okul yakmalarının yanı sıra zaman zaman öğretmenlere yönelik öldürme eylemleri de gerçekleşiyordu. Serxwebûn'un 1990 Nisan sayısında okulların yakılması ve bir öğretmene yönelik öldürme eylemi şöyle gerekçelendirilmişti:

Genelde olduğu gibi Diyarbakır Lice özelinde de özel savaş karargâhları haline getirilen sömürgeci eğitim kurumlarına ağır darbeler indirildi. Bu asimilasyon yuvalarının aldıkları her darbede Türk eğitiminin uyuşturucu, alıklaştırmacı ve zehir kuşan etkileri yerle bir olmaktadır. Bu temelde Kürt insanının özgür düşünme, bunun gereklerini yapma ufku açılmaktadır. Bu yüzden yapılan bu eylemler halkımız üzerinde derin etki bırakmakta, TC'yi ise köşeye sıkıştırmaktadır. Bahar atılımı ile birlikte Lice'de birçok Türk eğitim kurumu imha edildi. 24 Mart'ta Çeper, Tuzluca ve Kıralan köylerindeki ilkokullar ARGK gerillaları tarafından ateşe verilerek yakıldı. Ayrıca Tuzluca ilkokulu öğretmeni Tahir Çivri ajanlık yaptığı gerekçesiyle ölümle cezalandırıldı ve kaldığı lojman da yakılarak imha edildi.

52 Tablo Serxwebûn gazetesinin 1982-1995 arası aylık bilanço sayfalarına dayandırılarak; en az bir gerilla, sivil, korucu, asker, tim vb. kişilerin ölümüyle sonuçlanan olayları esas alarak hazırlanmıştır. Yine aynı tarihler arasında Cumhuriyet gazetesine yansıyan rakamlara baktığımızda 1984-1995 arası dönem için Kulp'ta 55, Lice'de 48 ve Silvan'da 53 olay meydana geldiği görülüyor. Serxwebûn arşivinde yer alan olay haberlerin büyük bir kısmı alanda yaptığımız görüşmelerde teyid edilmiştir ve hatta her iki gazete-ye de yansımaya sahip olaylar olduğu görülmüştür. Olaylarda meydana gelen ölü sayıları konusunda iki gazetenin verdiği rakamlar arasında büyük farklar görülmektedir. Cumhuriyet gazetesinde ölen PKK'lilerin sayısı oldukça yüksekken Serxwebûn'da tam tersine ölen asker, korucu, tim sayıları oldukça yüksek verilmiştir. Bu bağlamda her iki yayının da rakamları verirken propagandaya öncelik verdiği söylenebilir. Son olarak tablonun 1984-1995 ile sınırlandırılmasının nedeni, Serxwebûn gazetesinin verdiği aylık bilanço raporlarının 1995'ten sonra gazeteye yansıtılmaması olmasıdır.

53 Gerçekleşen on infaza dair haberler Serxwebûn'un 31, 43, 49, 52, 98 ve 100. sayılarında yer almaktadır.

PKK öğretmenlere yönelik bu eylemlerini 1993'e kadar Kulp, Lice ve Silvan'da sürdürdü.⁵⁴ Bu silahlı propaganda eylemleri öğretmenler dışında yine "ajan" veya "muhabir" oldukları gerekçesiyle her üç ilçede de bireylere yönelik devam etti. Fakat 1990'daki PKK 4. kongresinde korucu ailelerine yönelik köy baskınlarından vazgeçilmesi kararı alınmış olmasına rağmen özellikle Kulp'ta bu tür eylemler devam etti. Bu kapsamda PKK ilk eylemini Kulp'a bağlı Yaylak (Eskar) köyündeki bir korucu evine yönelik düzenledi ve eylemde dördü çocuk, biri kadın olmak üzere beş sivil öldü (*Cumhuriyet*, 05.05.1990). İkinci büyük eylem ise 31 Aralık 1994 gecesi Kulp'a bağlı Hamzalı (Şêxhemza) köyünde gerçekleşti. Baskında yedisi çocuk, dokuzu kadın olmak üzere toplam 21 sivil yaşamını yitirdi⁵⁵ (*Cumhuriyet*, 02.01.1995). Bundan yaklaşık iki hafta sonra ise PKK bu defa Kulp'a bağlı Narlıca (Tîyaxs) köyüne baskın düzenledi. Baskında çoğu kadın ve çocuk olmak üzere sekiz kişi öldü, altı kişi yaralandı.⁵⁶

PKK'nın bu üç eylemi ve sivil ölümle sonuçlanan diğer birçok eylemi; özellikle devletin alan hâkimiyetini esas alan yaklaşımla geliştirdiği koruculaştırma ve zorla yerinden etme stratejileri sonrasında Kulp'un çoğu köyünde kökleşen koruculuğa yönelik sert tedbirlerin ürünüydü ve bireyleri caydırmaktan öte özellikle aşiret bağları güçlü olan ailelerde PKK'ye yönelik intikamcı duyguları harekete geçirdi ve koruculuğun daha da artmasına neden oldu. Zorunlu göç sonrası boşalan köyler yüzünden kırsal bölgelerde aldığı desteklerden yoksun kalan örgüt korucu köylerine yönelik bu baskınlar sonrasında hareket alanını iyi daralttı ve daha önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi 90'ların sonuna geldiğimizde örgüt hem silahlı gücünü büyük oranda yitirdi, hem de siyasal alanda güçlü bir taban yaratma fırsatını kaçırmış oldu.

54 PKK, Serxwebûn üzerinden Lice'de iki ve Silvan'da iki olmak üzere dört öğretmenin ölümünü üstlendi. Ancak THİV ve diğer bazı hak örgütlerinin verdiği rakamlara göre Kulp'ta öldürülen dört öğretmene yönelik eylem de PKK tarafından gerçekleştirildi. PKK bu eylemleri üstlenmedi ama yalanlamadı da.

55 Serxwebûn'un Ocak 1995 sayısında "Kulp Şêxhemza Korucu Köyüne Gerilla Baskını" başlığıyla verilen olayın ayrıntıları şöyle anlatılmış : "30'a yakın korucu ve korucu yakını öldürüldü, 15 korucu ve korucu yakını da yaralandı. Yine bu baskına bağlı olarak yaşanan çatışma ve iki ayrı yerde atılan pusularda onlarca asker öldürüldü ve yaralandı. 1 gerilla şehit düştü" . 14 Ocak 1995 tarihli Narlıca baskını ise yine aynı sayıda şöyle verilmiş : "Kulp Narlıca köyü korucularına gerilla baskını ve pususunda 20'nin üzerinde kontra, asker, korucu öldürüldü, çok sayıda korucu da yaralandı. 5 korucu evi (özel birliklerin üslendikleri evler) imha edildi".

56 Örneğin sadece Kulp ölçeğinde yoğun koruculaşmanın yaşandığı Xiyan bölgesinde 1985-1999 yılları arasında en az 50 korucu ve korucu yakını yaşamını yitirdi. Devlet en yoğun sivil ölümlerinin gerçekleştiği Hamzalı ve Koçkar köylerinde birer "Şehitlik" kurdu. Her yıl 1 Ocak'ta Hamzalı köyündeki Şehitlik'e İlçe Kaymakamı, İlçe Tabur ve Karakol Komutanı ile diğer devlet dairesi çalışanlarının katıldığı resmi bir tören gerçekleştiriliyor.

Sivillere yönelik bu tür eylemlerin Kulp'ta fazla olmasının bir diğer önemli sebebi de 1990'ların başında Amed Eyalet Komutanlığı yapan Şemdin Sakık faktörüydü. PKK içerisinde "Dörtlü Çete" olarak bilinen ve aralarında Şemdin Sakık'ın da bulunduğu grubun halka yönelik yanlış yaklaşımlar geliştirmesi ile halkı devletten yana tutum almaya ve korucu olmaya teşvik eden kontra faaliyetler yürüttüğü bilinmektedir (Karayılan, 2011; Dirok, 2013). Kulp ölçeğinde sivillere yönelik eylemlerin çokluğu ve özellikle sahada yaptığımız görüşmelerde Şemdin Sakık dönemine yönelik dile getirilen genel rahatsızlık bu düşüncüyü doğrulamaktadır. PKK, Silvan ve Lice'de her ne kadar bireylere yönelik çeşitli silahlı propaganda eylemleri gerçekleştirmiş olsa da sivillere yönelik Kulp'takine benzer büyük çaplı eylemler düzenlemedi. Buna benzer bir eylem sadece Silvan'a bağlı Susa (Yolaç) köyünde Hizbullah üyelerine yönelik düzenlenen ve on kişinin ölümüyle sonuçlanan baskındı.

Bir Karşı Hegemonya Girişimi Olarak Halk Mahkemeleri ve Milislerin Rolü

PKK'nin en fazla güçlendiği dönem olan 90'lı yılların ilk yarısında bölgede oluşturduğu Halk Mahkemeleri de yerellerdeki güç ilişkilerini etkileyen ciddi bir girişim oldu. Halk Mahkemeleri bir yanı sıra toplum içindeki çatışma ve gerilimlerin çözümü için devletin dışında ve ona alternatif bir oluşum olarak ortaya çıkarak adeta bir karşı hegemonya kurma girişimi olarak ortaya çıktı. Yerellerdeki farklı güç grupları arasındaki eşitsizliklerin çözümünde devletten umudunu kesmiş olan yoksul kesimler için halk mahkemeleri adaletin yeniden tesisi için bir umut olmuştu. Örneğin 45 yaşında Liceli Metin D. halk mahkemeleri için şöyle diyor:

Halk mahkemeleri her şeyden önce toplumun en alt ve ezilen kesimleri için önemli bir şans oldu. Örneğin kendi toprağını yıllarca eken ağa veya beye karşı sesini çıkaramayan zavallı köylü bu mahkemeler sayesinde tarlasını sürebildi. Kan davalı birçok aile bu mahkemeler sayesinde barışabildi (Kişisel Görüşme, 11.11.2013, Lice).

Ancak Halk Mahkemeleri sadece toplum içindeki eşitsiz ilişkileri giderme ya da bazı ihtilafları çözmek için değil aynı zamanda PKK'nin toplumsallaşması önündeki engelleri aşmak için de var gücüyle çalışmaktaydı. Özellikle örgüte yönelik devlet operasyonlarına destek olan, istihbarat sağlayan, örgüte destek veren sempatanları şikâyet eden kişilerin yargılanması ve cezalandırılmasında da ciddi rolü olan mahkemelerin 90'ların ilk yarısında çok fazla sayıda davaya baktığını yerelde yaptığımız görüşmelerden anlıyoruz. Örneğin Kulp ilçesine bağlı Özbek köyünde 1990-1995 yılları arasında en az yedi kişinin bu mahkemelerde yargı-

landığını anlatan altmış yaşındaki Kemal Ç.⁵⁷ isimli bir görüşmeci şöyle devam ediyor:

O dönemde PKK sürekli birilerini gözaltına alıp Kasor dağının arka kısmındaki bir kampta yargılıyordu. Bizim köyden orada yargılananların hepsi bir süre sonra serbest bırakıldılar. Yedi kişiden ikisi o dönem için çok büyük miktarda para cezasına çarptırıldılar. Bunlar devlete ajanlık yaptıkları suçlaması ile yargılanıyorlardı. Hatırlıyorum, parti [PKK], birisinin yargılanmasını teybe kaydedip tüm köylülere dinlettirmişti. Bu şekilde herkesin yargılamanın adil olduğunu bilmesini istiyordu... Yine örneğin Cixse'de (Ağaçlı) öldürülen bir grup gerillayı şikayet ettiği belirlenen bir köylü mahkeme heyeti kararınca örgüt tarafından infaz edildi (Kişisel Görüşme, 15.11.2013, Kulp).

Badikan aşiretine mensup 55 yaşındaki Kadir A. isimli görüşmeci 90'ların ilk yarısında halk mahkemelerinin yoğunluğunu ve gücünü şöyle anlatıyor:

Biz o zamanlar yazın hayvanlarımızı otlatmak için Şen Yayla'ya gidiyorduk. Şemo (Şemdin Sakık) o zaman eyalet komutanı idi. Qozme dağının içinde bir halk mahkemesi yeri vardı. Hatırlıyorum her gün onlarca kişi oraya götürülüp yargılanıyordu. Büyük bir kısmı para cezasına çarptırılıyor ama büyük suç işleyenler öldürülüyordu (Kişisel Görüşme, 10.09.2013, Kulp).

Halk mahkemelerinde yargılananların bir kısmı, sıradan köylülerin şikâyeti üzerine örgüt militanları tarafından alıkonuluyor ve yargılanıyordu. Bazıları ise örgütün lojistik, istihbarat ve gerillaya katılım konularında görev alan milisler tarafından şikâyet ediliyorlardı. Bu noktada 90'lı yılların ilk yarısında özellikle kırsal bölgelerde milislerin rolü, birey ve ailelerin PKK ile kurdukları ilişki ve yönelimlerini etkileyen çok önemli bir bileşendi. Zira hızlı bir büyüme momenti yakalayan PKK, milis seçimlerinde sonraki yıllar kadar dikkatli ve seçici davranmıyordu ve bu da *milislik* yapan bireylerin yerellerindeki verili güç ilişkilerini kendi lehlerine dönüştürmek için halk mahkemelerini bir tehdit aracı olarak kullanmaları sonucunu doğuruyordu. Kulp, Lice ve Silvan'daki saha görüşmelerinde özellikle koruculaşmış veya korucu olmasa bile PKK'ye yönelik herhangi bir sempati duymayan kesimlerin en fazla dile getirdikleri boyut bu oldu.

Silvan'ın kuzeyinde bulunan köylerden birinde yaşayan yetmiş yaşındaki Hasan G. isimli görüşmeci milislerin rolü hakkında şöyle diyor:

Yani işin doğrusu ben kardeşime şunu diyeyim, evet belki PKK bilerek yapmadı ama ona bilgi verenler hep PKK'yi yanlış eylemlere sevk ettiler.

57 Görüşmecilerin güvenliği açısından makaledeki bütün görüşmeci isimleri değiştirilmiştir.

Örneğin bizim köyde toprak meselesinden dolayı kavgalı iki aile vardı. O ailelerden birisine bağlı bir PKK milisi köyün yakınlarındaki bir çatışmada ölen gerillaları şikâyet eden kişinin diğer aileden birisi olduğunu söylemiş. PKK de buna inanıp köyü bastı ve o aileden iki kişiyi öldürdü. Oysa ki gerçek daha sonra ortaya çıktı ve aslında şikâyet edenin o kişiler olmadığı belli oldu. PKK yanlışını anladı ama iş işten geçti artık. O ailenin hepsi korucudur şimdi (Kişisel Görüşme, 22.11.2013, Silvan).

PKK'nin kırsalda tutunması ve tabanının genişletilmesinde milislerin rolü çok önemli olsa da bir kısmının geçmişten gelen bazı yerel meselelerini örgütteki gücünden hareketle çözmeye çalışması yereldeki PKK algısını çoğu zaman olumsuz etkiledi. Özellikle geleneksel aile yapısının güçlü olduğu kırsal kesimlerde bu tür şikâyetler ve sonrasında gelen cezalandırmalar koruculaşmayı da tetikleyen önemli bir unsur oldu.

Sonuç

Şimdiye kadar 90'lar ve savaş ekseninde yapılan çalışmalar, süreç odaklı olmaktan ziyade savaşın sonuçlarının ele alınmasıyla sınırlı kaldı. Özellikle zorunlu göç, hak ihlalleri ve kentleşme gibi başlıklar altında yoğunlaşan akademik çalışmalar çerçevesinde 90'lar ele alındı. Haliyle, 90'lı yıllara ve savaşa dair bildiklerimiz, belirli bir süzgeçten geçirildiği için bu dönemin siyasi ve toplumsal hakikatlerinin tüm boyutlarıyla anlaşılmasını zorlaştırdı. Bu çalışmanın temel amacı; askeri, siyasi ve toplumsal dinamikler çerçevesinde savaş dönemine odaklanarak Diyarbakır'ın üç ilçesinde detaylı bir süreç analizi yaparak çatışma dinamiklerini ortaya koymaktı. *Türkiye Kürdistan'ı ve 90'lar* tartışmasına dair bildiklerimiz, 90'lı yılları analitik bir biçimde ele alma imkânlarından bizleri hâlâ yoksun bırakmakta. Haliyle, bu durum, bizleri kimi zaman 90'lara dair salt bir mağduriyet anlatısı yaratarak baskı ve engelleme politikaları ile direniş arasındaki diyalektik ilişkiyi gözden kaçırtan, kimi zaman da kemikleşmiş siyasi algıları araştırmaksızın yeniden üreten bir rotaya yöneltmekte.

Özetle, Kulp, Lice ve Silvan'da yaşanan savaş sürecine odaklanan bu çalışmanın nihai olarak ortaya koyduğu iki nokta var. Birincisi, sivillerin içinde hem özne hem de mağdur olarak yer aldığı bir savaş sürecini anlamak, taraflarca siyasi karşıtlıklara sıkıştırılan indirgemeciliğin ötesinde bir yaklaşım gerektirmekte. Savaş sürecinde siyasi tercihler yapan veya yaptırılan sivil aktörlerin dâhil oldukları yönelimleri, Türk devleti veya Kürt hareketi arasında yapılan anlık tercihler olarak görmek doğru değil. Özellikle koruculuk tartışmasının yapıldığı ilk bölümler hatırlanacak olursa, yapılan tercihler bir yanıyla on yıllardır kurulmuş ve dinamik şekilde değişen siyasi ilişkiler ile toplumsal ağların tarihsel ve yapısal sınırları dâhilinde gerçekleştiği için bu döneme dair ikiliklere dayanan siyasi kategoriler üretmek

oldukça yanıltıcı. Diğer yandan, hem devletin hem de PKK'nin kullandığı zor ve rıza politikalarının, bu yapılan tercihleri 90'lı yıllarda belirleyen ikinci önemli etken olduğunu söyleyebiliriz. Tam da bu noktada, devletin uygulamış olduğu baskı, engelleme ve katliam politikalarının her daim direniş ile birlikte okunmasının ne kadar elzem olduğunu Diyarbakır'ın bu üç ilçesi üzerinden görmek mümkün. Nitekim Kürt hareketine yönelim bakımından 90'lı yıllarda ortaya çıkan farklılıkların -2000'li yıllarda yapılan oy tercihleri kriteriyle okunduğunda- eridiğini görmek, basitçe ikiliklere dayanan analizlerin zayıflığını göstermekte.

Yapılabilecek ikinci çıkarım ise, şimdiye kadar yapılmış olan ve çoğunluğu akademik olmayan çalışmaların yerel ve bölgesel dinamikleri ele almadığı için yoğun genellemeler içerdiği. Diyarbakır'da Kulp, Lice ve Silvan ilçelerinde gördüğümüz üzere, mevzubahis olan sivililerin içinde yer aldığı bir savaş ise, yerel olanı anlatmak, genel siyasi akışın detaylandırılması demek değil, aksine, yaşanan gelişmelerin neden ve nasıl vuku bulduğuna dair kurulacak tüm sebep-sonuç ilişkilerinde bağımsız bir değişkenin hesaba katılması anlamına gelir. Coğrafi özellikleri, bölgedeki gerilla etkinliği, devlet baskısının niteliği ve niceliği, 100 yıllık tarihselliği ve toplumsal örgütlenmesi kayda değer bir biçimde farklılıklar gösteren savaş dönemi, yani 90'lı yıllara dair genellemeler yapmak, yukarıda görüldüğü üzere Diyarbakır'ın üç ilçesi için bile mümkün değil. Bu yüzden, savaş sürecine ve yarattığı sonuçlara dair genellemeler yapan yaklaşımlar yerine yerel ve tarihsel dinamikleri göz önünde bulunduran ve ilişkisel bir çerçeveden 90'lı yılları ele alan çalışmaların artması gerekmekte.

Kaynakça

- Akça İsmet ve Evren Balta Peker. (2013). Askerler, Köylüler ve Paramiliter güçler: Türkiye'de köy koruculuğu sistemi, *Toplum ve Bilim*, 126:7-34, İstanbul
- Aker, Tamer A., Celik, Betül A., Kurban, Dilek ve Yüksekler, Deniz. (2008). Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası. (2. Baskı). İstanbul: TESEV Yayınları
- Akkaya, H. A. (2013), Kürt Hareketi'nin Örgütlenme Süreci Olarak 1970'ler, *Toplum ve Bilim*, 127: 88-120, İstanbul
- Akyürekli, Mahmut. (2013). Şark İstiklâl Mahkemesi 1925-1927, İstanbul: Kitap Yayınevi
- Alkan, Adnan. (2013). *Silvan İlçesinin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Erzurum
- Aramais. (1916). Les massacres et la lutte de Mousch-Sassoun : 1915, Genève: Droschak
- Ayata, Bilgin & Yüksekler, Deniz. (2007). Kürtlerin Yerinden Edilmesine Ulusal ve Uluslararası Tepkiler, *Birikim*, 213: 47-60, İstanbul.
- Aytar, O. & Uçarlar, N. ve Özar, Ş. (2013). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Paramiliter Bir Yapılanma: Köy Koruculuğu Sistemi, Diyarbakır: DİSA
- Balta Peker, Evren. (2010). Dış Tehditten İç Tehdide: Türkiye'de Doksanlarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası, Evren Balta Peker ve İsmet Akça (Der.), *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* içinde, s. 407-433, Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul
- Beşe, Ertan. (2006). Geçici Köy Korucuları, Volkan Aytar, Z. Selen Artan ve S. Mirhan Köroğlu (yayına hazırlayanlar) *Almanak Türkiye 2005 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim* içinde, (s.134-143), İstanbul : TESEV
- Bozarlan, Hamit. (2008b). Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi (1898-2000), Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik* içinde (s. 841-870), İstanbul: İletişim
- Çakır, Ruşen. (2011). Derin Hizbullah: İslamcı Şiddetin Geleceği, (2. Baskı), İstanbul: Metis
- Çelik, Adnan. (2010). Çokkültürlü Gavur Mahallesi'nden Gettolaşan Xançepek'e Bir Mahallenin Sosyal Dönüşümü: Diyarbakır Hasırlı Mahallesi Örneği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Konya
- Çelik, Azad Renas. (2011). Kürdistan'da Hoşnutsuzluğun Toplumsal Örgütlenmesi Olarak PKK ve Dönüşen Algılar, *Toplum ve Kuram*, 5: 53-62, İstanbul
- Çelik, Selahattin. (2000). Ağrı Dağını Taşımak: Çağdaş Kürt Halk Direnişi, İtalya: Zambon Verlag
- Çitlioğlu, Ercan. (2001). Tahrir-Ankara Hatında Hizbullah, İstanbul: Ümit Yayıncılık
- Dirok, Evren. "Toplumunu Parçalama ve Dağıtma Aracı: Koruculuk", 8 Haziran 2013, <http://www.yeniozgurpolitika.org/index.php?rupel=nuce&id=21102>
- Doğan, Arif. (2011), JİTEM'i Ben Kurdum, Timaş: İstanbul

- Dorronsoro, Gilles. (2004). La nébuleuse Hizbullah, Les dossiers d'IFEA no 17, İstanbul,
- Ercan, Harun. (2013). Sömürgecilik Tezi'nden Sömürgecilik Söylemine: Türkiye'de Kürt Hareketi ve Kolektif Eylem Çerçevesinin Dönüşümü, *Dipnot*, 10, İstanbul
- Erdoğan, Hamza. Çeyrek Asırlık Problem: Koruculuk, 11.05.2009, <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-23968-179-ceyrek-asirlik-problem-koruculuk.html>
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları-1. (1991). İstanbul: Kaynak Yayınları
- Güneş, Cengiz. (2013). Kürt Ulusal Hareketi: Direnişin Söylemi, Ankara: Dipnot
- İnsan Hakları Derneği-İHD. (2009). Ocak 1990-Mart 2009 Döneminde Köy Korucuları Tarafından Gerçekleştirilen İnsan Hakları İhlallerine İlişkin Özel Rapor, http://www.ihd.org.tr/images/pdf/ocak_1990_mart_2009_koy_koruculari_ozel_raporu.pdf
- Jongerden, Joost. (2008). Türkiye'de İskân Sorunu ve Kürtler-Modernite, Savaş ve Mekân Politikaları Üzerine Bir Deneme- (Çeviren: Mustafa Topal). İstanbul: Vate
- Kalyvas, Stathis. (2008). Ethnic Defection in Civil War, *Comparative Political Studies*, Cilt 41, 8:1043-1068
- Karayılan, Murat. (2011). *Bir Savaşın Anatomisi: Kürdistan'da Askeri Çizgi*. Almanya: Mezopotamya Yayınları
- Kaya, O. & Göral, S.O & Işık, A. (2013). « Konuşulmayan Gerçek : Zorla kaybetmeler », Hakikat, Adalet, Hafıza Merkezi : İstanbul
- Keser, İnan. (2011). Göç ve Zor, Ankara: Ütopya Yayınları
- Kılıç, Ecevit. (2009). JİTEM'in Öyküsü, Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (ed.), *Almanak Türkiye 2006-2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim* içinde, (s. 220-221), İstanbul : TESEV
- Kundakçı, Hasan. (2006). *Güneydoğu'da Unutulmayanlar*. İstanbul: Alfa Yayıncılık
- Kurban, Dilek. (2009). Bir 'Güvenlik' Politikası Olarak Koruculuk Sistemi, Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (ed.), *Almanak Türkiye 2006-2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim* içinde, (s. 253-259), İstanbul : TESEV
- Maraşlı, Recep. (2010). Rizgarı'nın Sosyalist Hareket ve Kürdistan Ulusal Kurtuluş Mücadelesindeki Yeri Üzerine Bir Deneme-I, *Mesafe*, 4:68-93, İstanbul
- Marcus, Aliza. (2012). Kan ve İnanç: PKK ve Kürt Hareketi. İstanbul: İletişim
- Özmen, Abdürrahim. "26 Yıldır Süren 'geçici' bir sistem olarak köy koruculuğu", <http://www.tr.boell.org/web/103-1533.html> (erişim tarihi:25.06.2013).
- Parlak, Ferhat. (2013). Şehitler Şehri Silvan, İstanbul
- Tigris, Amed (2008), Licé, İstanbul: Apec

Gazete Arşivleri

Cumhuriyet Gazetesi Arşivi (1930-2012)

Milliyet Gazetesi Arşivi (1950-2004)

Mücadele Gazetesi Arşivi (1990-1995)

Serxwebûn Gazetesi Arşivi (1982-2012)

Serxwebûn 1976-1984 PKK Direniş Şehitleri Albümü, 1991, 1992, 1993, 1995-1997, 1997-1998, 1999-2003, 2003, 2004, 2005, 2006, Şehit Milisler ve Fedai Şehitler Albümü ve <http://www.hpg-sehit.com> (Şehit Künyeleri)

Toplumunu Sindirme Yöntemi Olarak Faili Meçhul Cinayetler ve Kent Baskınları¹

Vedat Çetin*

I-Giriş: 'Düşük Yoğunluklu Savaş'a Geçiş

"15 Ağustos 1984 gecesi Şemdinli ve Eruh'ta jandarma karakollarına ve subay lojmanlarına, gazinolarına ateş açıldı. Bu bir baskındı. Eruh'ta bir er şehit olurken, 3'ü sivil 9 kişi yaralandı. Son yıllarda gizli hazırlıklarını sürdüren PKK, sadece bu iki kentte değil, tüm ülkede şaşkınlık yaratmıştı".² 15 Ağustos 1984 tarihinde PKK militanlarının Eruh ve Şemdinli baskını sonrası gelişen çatışmalar 1989 yılından sonra, özellikle de 1990 yılı itibariyle kitlesel yürüyüş ve katılımlar içermeye başladı. Bunun sonucunda devletin kolluk güçleri tarafından sivillere yönelik hak ihlalleri yoğunluk kazandı. İlk başlarda 'bir avuç eşkıya' diye tanımlanan PKK militanlarının yirmi bin kişilik savaşıç gerilla ordusu kurduğunu basından ve yetkili ağzılardan öğrenmiş olduk. 1997 yılında çıkarılan OHAL Yasası ve Koruculuk Yasası ardından sivillere ve yerleşim yerlerine yönelik insan hakları ihlalleri başladı. 1991'den itibaren bu ihlaller şehirlere de sıçradı. 1991 yılında İnsan Hakları savunucusu Vedat Aydın'ın evinden alınıp kaçırılarak öldürülmesi ardından sivillere yönelik infazlar, kaybetmeler hız kazandı. Faili

1a Yazar Notu: Bu yazı büyük oranda 1990'lardaki gazetelerden, İHD raporlarından, dönemin askeri yetkililerinin anılarından ve kişisel gözlemlerden faydalanılarak yazılmıştır.

1b Bu makalede kaynak gösterimi konusunda yazarın inisiyatifini ile, dergimizde yayımlanan diğer makedelerden farklı bir yöntem izlenmiştir.

* Gündem gazetesinde köşe yazarlığı yaptı. 1994-2000 yılları arası İHD yöneticisiydi.

2 Kışlalı, Mehmet Ali. 1996. *Güneydoğu: Düşük Yoğunluklu Çatışma*, Sayfa 25

meçhul diye adlandırılan ama halk arasında faili belli diye adlandırılan cinayetler Diyarbakır başta olmak üzere, Batman, Silvan, Nusaybin, Şırnak, Cizre, Silopi, Hakkâri, Kızıltepe, İdil, Dargeçit, Midyat gibi şehirlerde sivilin can güvenliği sorunu, diğer sorunların önüne geçmişti. Derken, sivil insanlar gün ortasında vurulmaktaydı. Bir süre sonra bu cinayetlerin mesailerini bile belirlenmişti. Sabah erken saatlerde ya da akşam karanlık çökmeden... M.A.Kışlalı, *Güneydoğu, Düşük Yoğunluklu Çatışma* adlı kitabında süreçle ilgili şunları söylüyordu:

Bölgede süren daha sonra DYÇ (Düşük Yoğunluklu Çatışma) adı verilecek olan mücadelede, bu işi bilen bazı uzmanlara zaman zaman rastlandı. Sivil yetkililerden bir Amerikalı uzman bunlardan biriydi. Bu işi profesyonel olarak yapıyordu. Emrine bir helikopter verilmişti. Gerekli gördüğünde cezaevinden bir tutukluyu alıp götürebiliyordu. Kendine özgü taktikleri vardı. Bu uzman, zaman zaman güvenlik güçlerine bazı özel silahları da temin etti. Polisleri eğitti.³

250 bin asker ve korucu, 25 bin komando, özel tim ile birlikte yürütülen “düşük yoğunluklu savaş”ın yarattığı tahribat da artıyordu. Kırsal kesimde yaşayanların evleri, tarlaları, hayvanları, tarlaları, bağ-bahçeleri ve ormanları yakılıp yerle bir ediliyordu. Kırsal kesimdeki çatışmalarda her gün onlarca insan yaşamını yitirirken, sınır ötesi operasyonlar yapılmaya başlandı. Savaş uçakları, ağır toplar, roketler ve havanlar bu savaşın ana malzemeleriydi. Türkiye'nin batısında şehitlikler yapılıyor, basın kuruluşları savaşa seferber ediliyor, cenaze törenlerinde ırkçılık ve savaş kışkırtıcılığı yapanlara ayrıcalıklar tanınıyordu. Kürtlerin hakları olduğunu, bu amaçla demokratik ve siyasi çözümün gerektiğini söyleyen siyasi partiler, gazeteler kapatılıyor, bombalanıyor; seçilen milletvekilleri tutuklanıp politik bir yargılamadan geçirildikten sonra cezaevine konuyordu. Türkiye ekonomisi savaşa endekslendiği için enflasyon canavarı başta emekçileri, esnafı ve işsizleri yoksullaştırıyordu. Dış borç arttıkça Türk Lirasının değeri düşürülmekte, daha çok silah ve mühimmat alımına gidildikçe bütçede aşılacak gedik gittikçe genişlemekteydi.

Çeteler kuruluyor, cinayetler işleniyor, eroin ve silah kaçakçılığı yapılıyor. Basından izlediğimiz kadarıyla, bu eroin paraları savaş rantçılarının akıtılıyordu. Evet, yaşadığımız kıyamet atmosferinde, savaşın sürdürülmesi için ısrarlı olan bir kesim oluşmuştu; savaş rantçıları. Rüşvet ve yolsuzluklar dışında savaşın sürdürülmesinde ekonomik ve siyasi çıkarı olan savaş rantçıları, OHAL yasasının kaldırılması gündeme geldiğinde olayları tırmandırıp ortamı gerginleştirmektedirler. Basında bilançolar verilmektedir.

3 A.g.e., 185.

Günlük yaşamın sıradanlığıyla verilen bilançolarda, her rakam bir insandı ama umursayan yoktu. Çünkü “düşük yoğunluklu savaş” vardı, kirli bir savaş yaşanıyordu. Savaşın kirli ve iğrenç yanı, sivil ve masum Kürtleri vurmaktaydı. Savaşın nedeni sorgulanmadan, sonucu üzerinde tartışmalar yaratılarak kafalar bulandırılmaktaydı. İki taraf da kendi açısından bilançolar vermekteydi. Kürt ve Türk gençleri kan dökerken, ırkçı ve şoven kesimler rantlarını arttırmanın peşindeydi. Savaşın geliştiği bir ortamda, aynı zamanda Newrozlar kitlesel protesto ve mitinglerle kutlanmaya; Kürt sorunu ve Kürt kimliği tartışılmaya başlanmıştı. Daha önce Kürtlerin varlığı bile kabul edilmezken, 2932 No’lu yasanın 1991 yılında kaldırılmasıyla Kürtçe müzik yapılmaya, günlük gazeteler çıkarılmaya başlanmıştı.

1984 yılında başlayan çatışmalar 1990’larda giderek yaygınlaşıyordu. Silahlanma ve askeri giderler yıllık 10 milyar doların üzerinde bir rakama çıkarken, işsizlik, hayat pahalılığı, iç ve dış borç artmaktaydı. Oysa her yıl, savaş için yapılan 10 milyarlık askeri harcama ile her yıl 10 bin kişiye iş bulunabileceği gibi 100 tane çelik, makarna vb. fabrikası açılabilirdi. Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi (TSAM)’nin hazırladığı *1997’nin Başında Dünya ve Türkiye* başlıklı raporda PKK’ye karşı mücadelede Türkiye’nin uyuşturucu kaçakçılığı yaptığı belirtildi. Danışmanları arasında emekli generallerin de bulunduğu TSAM’a bağlı Türk Tarih Dergisi’nde yayımlanan raporda uyuşturucu kaçakçılığının artık karanlık çeteler aracılığıyla değil, devletin özel kurumları aracılığıyla yapıldığı öne sürülüyordu (*Radikal*, 19 Nisan 1997).

1989’a gelindiğinde köy boşaltmalar başlamıştı. Bu dönem, gerilla ile köylü arasındaki ilişkiye yönelik bir politikanın başlangıcıydı. Bu politika daha sonraki yıllarda artarak sürdürülecekti. 1989-1993 yılları arasında 923 köy yakılmış ya da boşaltılmış, köylerden şehirlere ilk göçlerin önü açılmıştı. Şehirlerde zorunlu göçleri karşılayacak hiçbir altyapı veya karşılama hazırlığı yoktu. Bu politikanın devamı olarak şehirlerin/toplumun kontrol altına alınması gerekiyordu. Zira Özgürlük Hareketi’nin şehir örgütlenmesinin yoğunluğu ve aktif çalışmaları bu döneme rastlamaktaydı.

Yine 1987 yılında yürürlüğe giren OHAL Yasası 12 Eylül Darbe dönemi sıkıyönetim uygulamalarının yasal biçimde sürdürülmesiydi. Üstelik daha sert bir biçimde ve sınırları belli bir coğrafyanın gözetim altında tutulması hedefleniyordu. Cumhuriyet sonrası ilk ve en önemli Kürt İsyanlarından sayılan 1925 Şeyh Said İsyanı sonrası Bölge Müfettişliğinin kurumsal işleşişinin deneyimi vardı ve bu deneyim günün şartlarına uygun bir şekilde sürdürülecekti. Devletin ölçsüz baskı ve şiddet politikasıyla toplumsal hareketin halkla bütünleşmesinin önu alınmaya amaçlanıyordu.

Bunun için köylerde ve şehirlerde sivillere yönelik işkence ve silahla öldürme amaçlı uzun erimli bir plan devreye konuldu. Daha önce Latin Ame-

rika ülkelerinde ABD ve CIA yol göstericiliğinde uygulandığı ve önemli oranda başarı sağlandığını anlatan “Düşük Yoğunluklu Savaş Stratejisi” belgeleri vardı ellerinde. Hatta 1995 yılında Susurluk Kazası sonrası Başbakanlık tarafından müsteşar Kutlu Savaş’a yaptırılan araştırma ve TBMM Faili Meçhul Cinayetler Komisyonu tarafından yapılan araştırmalar ve soruşturmalarda ABD’li bir subaydan bahsedilmekteydi. Yukarıda M.Ali Kışlalı’dan alıntıladığımız konu Komisyon’un gündemine gelmiş ve yapılan araştırmalar sonunda bu iddia kesinleşmişti. Bu dönemde hedef alınan kişiler genellikle şehirlerde toplumsal olaylarda öne çıkanlar, köylerde ise gerilla ile ilişki içinde olanlardı. Başlangıçta sivillerin katledilmesi için özel bir birim kurulmamıştı. Zaten devletin çekirdek gücü kontrgerilla örgütü vardı ve gerektiği ölçüde devreye girebiliyordu. Bazen de olayların failleri üniformalı asker ve polis güçleri olabiliyordu. Paramiliter güçler de oluşturuldu sonradan. Hizbullah ve eski ülkücüler bu misyona uygun görül-müştü.

Kontra güçleri bu tür cinayetleri işlediğinde herhangi bir yargı yolu da işle-miyordu. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne (AİHM) bireysel başvurular ise ancak 1993’ten sonra olabiliyordu. Hak arama yöntemi ve bilincinin yaygın olmadığı bir dönemdi. Kapalı ve karanlık bir süreçten geçiliyordu. 3 Kasım 1996: Balıkesir’in Susurluk ilçesine 7 kilometre uzaklıkta, Uçak-yolu mevkiinde, saat 19:30’da meydana gelen trafik kazasında İstanbul Polis Okulu Müdürü Hüseyin Kocadağ, Mehmet Özbay sahte kimlikli Abdullah Çatlı ve Melahat Özbay sahte kimlikli Gonca Us ölüerken; DYP Şanlıurfa Milletvekili ve Bucak aşireti lideri Sedat Edip Bucak yaralanmış-tı. Bu olayla birlikte faili meçhul cinayetlerle yargısız infazların faillerinin devletle olan bağlantısı ortaya saçılmıştı. Bu olayın ardından dört farklı rapor hazırlandı. Kişiler ve gruplar tartışıldı ama derin devlete dokunula-madı. Belki de faili meçhul cinayetlerin hızı azaldı ama bitmedi. Katiller elleri ceplerinde, lüks araçlarıyla rahatlıkla kamusal alanda gezip dolaşma-ya devam ettiler.

Uluslararası belgelere göre, kişinin, hak ve özgürlüklerden yararlanabilmesi fiziki varlığını sürdürebilmesine bağlıdır. Bu güvenciyi sağlayan da “kişi-nin yaşama hakkı”, bir başka deyişle “öldürülmeme hakkı” ya da “insanın öldürülmezliği” ilkesidir. Kutsal ayrıcalığı olan bu hak, temel hakların ba-şında yer alır. Hem yasal sıralama bakımından, hem de niteliği, özü ve öne-mi bakımından yaşam hakkı o denli temeldir ki; birçok hak ve özgürlükler listesi, onu vurgulamaya bile gerek görmeyebilir. Bu kesin ve somut ilke, net olarak ortaya konulduktan sonra denilebilir ki, insan yaşam hakkını ilk ve en etkin yollarla tehdit eden devlete ve devlet güçlerine karşı ko-runmalıdır. Bu amaçla; yaşam hakkının her türlü olağanüstü halde dahi ihlal edilemeyeceği, başta Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olmak üzere, birçok uluslararası bildiri ve sözleşmelerde kesin olarak belirlenmiş, yargı-

sal yetkisi olan Avrupa İnsan Hakları Divanı tarafından da bu belirlemeler çeşitli ölçütler çerçevesinde netleştirilmiştir. Uluslararası bütün sözleşme, antlaşma ve şartlarda yaşam hakkının dokunulmazlığı, hükme bağlanan ilk ilke olarak benimsenmektedir. İnsan hakları alanında ilk ve temel uluslararası metinlerden olan İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 3. Maddesinde, "Herkesin yaşama ve kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı vardır," denilmektedir. Birinci fıkrada belirlenen durumlarda da, savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler ile ölüm cezalarının infazı dışında, kişinin yaşama hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz (...) hükümü yer almaktadır.

Görüldüğü üzere gerek uluslararası hukukta gerekse iç hukukta insan hak ve özgürlüklerinin temel boyutu olan "Yaşam Hakkı" öncelikle ele alınıp hukuk güvencesi ile sıkı sıkıya korunduğu halde; Kürdistan'da gerçekleşen sayısız yargısız infazlar, "faili meçhul" cinayetler ve "gözetiminde kayıp" olayları sonucu, bu hak sistemli bir şekilde yok edilmekteydi. Bir taraftan görünmeyen iktidarın ürettiği politikaları hayata geçiren kontrgerillanın gerçekleştirdiği yargısız (ve keyfi) infazlar sonucu yüzlerce insan yaşamını yitirmekte; böylece, sadece imza konulup da uyulması zorunlu olan uluslararası sözleşmeler ve hükümleri değil, devletin kendisinin oluşturduğu iç hukuk normları da yok sayılmaktaydı. 1990 yılından 1997'ye kadar Kürdistan'da her türlü uluslararası ve ulusal hukuk, yerini kontrgerilla eylemlerine ve yargısız infazlara bırakmıştı. "Düşük Yoğunluklu Savaş" tahlilini yapan dönemin Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş'in, "Güneydoğu'da yaşayan herkes potansiyel suçludur" sözü, Kürdistan'da yaşayanların yaşam hakkının olmadığını açıkça ortaya koymuştu. Bu söz, "potansiyel suçlular" için açık bir tehditti, hem de devletin üst düzeyinden gelen bir tehdit. 15 Eylül 1997 tarihli basında yer alan bir haberde, İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanı Hikmet Sami Türk, Diyarbakır, Van, Hakkâri, Şırnak, Bingöl ve Batman olmak üzere toplam 5 ilde, halk ve yetkililerle yaptığı görüşmeler hakkında yaptığı değerlendirmede; "Doğu ve Güneydoğu için insan hakları kavramının anlamı, yaşama hakkı ile özdeş" duruma geldiğini ifade etmesinin ne anlama geldiğini biliyor muydu? Yaşam hakkını yıllardır ihlal eden devletin bu üst düzey yetkilisi, bu açıklamayı yaparken sorumluluğunun da farkında mıydı?

II- Faili Meçhul Cinayetler

Vedat Aydın Cinayeti

Bir dönem İHD Diyarbakır Şubesi'nin denetim kurulu başkanlığını yapmış olan Vedat Aydın, bölgede yaşanan olaylara, sivil inisiyatifler içinde aktif tepkiler gösteren, hatta yönlendiren kişiliğiyle derin devletin dikkatini çekmişti. Halkın Emek Partisi Diyarbakır İl başkanlığı görevini yürüten Vedat Aydın, 5 Temmuz 1991 günü saat 23:00 sularında siyasi şube polisleri tarafından, ikamet ettiği İstasyon Caddesi Çavuşoğlu Apt. Kat 7

No:13'teki adresinden alınıp götürülmüştü. O geceyi Vedat Aydın'ın eşi Şükran Aydın şöyle anlatıyordu:

Yaklaşık saat 23:00 sıralarıydı, yatak odasına geçtik. İkimiz de uyumak üzere uzanmıştık. Bu arada saat 23:45 sıralarında kapı çalındı. Vedat kalktı ve kapıyı açtı. Yaklaşık 5 dakika sonra Vedat, yatak odasına geldi ve giyinmeye başladı; bana dönerek, 'Siyasi Şubeden polisler gelmiş, beni şubeye götürcekler. Merak etme,' dedi. Bunun üzerine, ben yataktan fırlayarak ayağa kalktım. Pencereden aşağıya baktığımda, aşağıda, tam kapımızın önünde koyu renk steysin Reno marka özel otonun durduğunu gördüm. Arabanın içerisinde direksiyonda bir kişi oturuyordu. Beş metre ötede bir özel oto daha vardı. Şahin ya da Broadway'a benzeyen otomobilin önünde iki kişi oturuyordu. Aşağıdaki araçları görünce içeri girdim. Ve bu arada dış kapıyı açtım. Kapının önünde uzun boylu, zayıf, saçları seyrek ve dağınık, sarışın, elinde telsiz olan biri duruyordu. Onun dışında iki kişi daha kapının önünde duruyordu. bunların ellerinde uzun namlulu silahlar vardı. Birinin sırtı dönük olduğundan onun yüzünü göremedim. Diğer kişi ise merdivende iki basamak aşağıda duruyordu. Onun elinde büyük bir silah vardı. Orta boylu, esmer, zayıf, saçları gür ve siyah, düzgün taralı traşlı, siyah bıyıklı ve gayet düzgün giyimli biriydi.

6 Temmuz günü ailesi, yakınları ve avukatları tarafından Emniyet Müdürlüğü, OHAL Valiliği, DGM Başsavcılığı, Merkez Jandarma Alay Komutanlığı, İl Valiliğine yapılan sözlü ve yazılı başvurular yanıtız bırakılır. 7 Temmuz günü Sabah Gazetesi Diyarbakır muhabiri, Emniyet Müdürlüğünü arayıp Ergani Maden yolu üzerinde kimliksiz bir ceset bulunduğunu, kayıtlarında kayıp kimsenin olup olmadığını sorar ama polis yetkilileri bu ihbarla ilgilenmez.

8 Temmuz günü Maden Jandarma Komutanlığı'na giden kardeşi Veysi Aydın, gösterilen elbiselere bakıp cesedin abisine ait olduğunu söyler, ancak cesedin çekilen fotoğrafı gösterilmez. O gün resmi başvuru yapılamadığı için, aile Diyarbakır'a geri döner. "Sahipsiz" denilerek cesedi Maden ilçesi Kimsesizler Mezarlığı'na gömülür. Resmi başvuru sonrası yapılan otopsisinde vücudunda sayısız işkence ve sekiz kurşun izine rastlanır. 10 Temmuz günü cesedin Vedat Aydın'a ait olduğu kesinleşince, kalabalık bir kitle eşliğinde Maden ilçesinden Diyarbakır'a getirilir. Yüz bine yakın bir kalabalık cenazeyi Mardinkapı Mezarlığı'na götürürken, surların üzerinde mevzilenen özel tim ve itirafçılar kitlenin üzerine otomatik silahlarla ateş açarlar. Günün bilançosu, 10'a yakın ölü ve yüzlerce yaralıdır. Birkaç yıl sonra, Murat İpek ve Murat Demir adlı itirafçıların itiraflarında o güne ilişkin söyledikleri, bu olayın iç yüzünü aydınlatmaktadır: "Vedat Aydın'ı Cem Ersever, Yeşil kod adlı Mahmut Yıldırım'a yaptırdı. Ben de oradaydım. Mardinkapı semtinde surların üzerinde kitleye ateş açılması önceden

planlanmış bir olaydı. Amaç halkı sindirmektir". Vedat Aydın'ın öldürülmesinden sonra, kitlenin hedef gözetmeden taranmasıyla ileride gelişecek olaylara yönelik mesaj veriliyordu. Fail meçhul cinayetler, yargısız infazlar ve gözaltında kayıplar devam edecekti. O günden sonra bölgedeki katliamlara start verildi. 1990-2000 yılları arasında faillerinin meçhule karışacağı cinayetler serisi binlerce sivilin yaşamına mal olacaktı.

Vedat Aydın olayından kısa bir süre sonra, 28 Temmuz 1991 günü Şırnak ili Uludere ilçesi Hilal Belde Belediye Başkanı Yakup Kara'nın otomobili Şırnak Uludere karayolunun 25. kilometresinde durdurulup sürücü Mehmet Ürün, Köy Hizmetleri işçisi Ali Benek, elektrik teknisyeni Hamit Kara ve inşaat taşeronu Hüseyin Babat'ın maskeli ve komando elbiseli üç kişi tarafından yolları kesilip otomobilden indirilerek kurşuna dizilmek suretiyle katledilmeleri, cinayetlerin sürdürülmesindeki kararlılığın ifadesiydi.

Hafız Akdemir: 8 Haziran 1992 Salı günü saat 08:00 sıralarında, yeğeni Fuat Bulut ile birlikte Gündem Gazetesi bürosuna gitmek üzere Melikahmet Caddesi'nde yürürken, silahlı bir kişinin saldırısına uğrayan Hafız Akdemir başından aldığı tek kurşunla yaşamını yitirir.

Zübeyir Akkoç ve Ramazan Aydın Bilge: Meslektaşları ile birlikte Diyarbakır 5 Nisan Mahallesindeki okuluna giden Diyarbakır Eğitim-Sen başkanı, öğretmen Zübeyir Akkoç ile Ramazan Aydın Bilge, 13 Ocak 1993'te uğradıkları silahlı saldırı sonucu yaşamalarını yitirirler.

Av. Metin Can ve Dr. Hasan Kaya: İHD Elazığ Şube Başkanı Av. Metin Can ve arkadaşı Dr. Hasan Kaya, 21 Şubat 1993'te kendilerine gelen bir telefon doğrultusunda evlerinden çıktıktan sonra kaçırılırlar. O günlerde insan hakları savunucularına yönelik saldırılar da yoğunlaşır. Av. Metin Can ve Dr. Hasan Kaya'nın da kontrgerilla tarafından kaçırılıp katledileceği endişesini taşıyan insan hakları savunucuları açlık grevi eylemi başlatır. İHD Elazığ Şubesi'nde başlayan açlık grevi, daha sonra SHP Elazığ İl Binasına taşınır. 23 Şubat'ta Uluslararası Af Örgütü, acil eylem çağrısı yapar. İnsan hakları savunucuları ve Av. Metin Can'ın eşi Fatma Can'ın da bulunduğu bir heyet, 25 Şubat'ta Ankara'da Meclis Başkanvekili Fehmi Işıklar ile görüşür. Bir sonraki gün ise dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ile görüşülür. Ancak Demirel sadece, "Olay bir terördür" demekle yetinir. Çeşitli partilere üye 29 milletvekili 26 Şubat günü Meclis Başkanlığı'na ayrı ayrı soru önergesi vererek, Av. Can ve Dr. Kaya'nın akıbetini sorarlar.

Dönemin İçişleri Bakanı İsmet Sezgin, Av. Can ve Dr. Kaya'nın sağ olduğunu ve serbest bırakılacaklarını söyler. Sezgin, kendisiyle görüşen Av. Can'ın eşi Fatma Can'a, "Git kızım birkaç gün sonra serbest bırakılacaklar," der. Can ve Kaya'nın infazının ortaya çıkmasından sonra Sezgin'in SHP Mardin Milletvekili Ali Yiğit'in yazılı soru önergesine verdiği cevap,

“Onlar devlet güçlerince öldürülmedi. Adı geçen şahıslar hiçbir şekilde gözaltına alınmamış ve emniyetten kendilerine telefon edilmemiştir,” şeklindedir. Bütün girişimler sonuçsuz kalır Av. Can ve Dr. Kaya, kaçırıldıktan 6 gün sonra, 27 Şubat 1993’te Dersim’e 12 kilometre uzaklıktaki Dinarsu Köprüsü’nün altında öldürülmüş olarak bulunurlar. Yapılan otopsilerinde ikisinin de işkence yapılarak ve kafalarına birer kurşun sıkılarak 26 Şubat 1993 günü sabah saat 02:00 sıralarında öldürüldükleri belirlenir. Özellikle Dr.Kaya’ya yoğun işkence yapıldığı, kafasının mengeneyle sıkıldığı, bir dişinin kırıldığı, boynunda da ip izlerinin bulunduğu saptanır.

Sendikacı Necati Aydın ile Mehmet ve Abdulkerim Ay: Tüm Sağlık Sen Diyarbakır Şube Başkanlığı görevini yürütürken gözaltına alınan ve gözaltından DGM savcılığına getirilen Necati Aydın ile Mehmet Ay ve Abdulkerim Ay akşam saatlerinde serbest bıkarılır. Ancak hemen ardından yeniden gözaltına alınarak işkence yapılır ve 9 Nisan 1994 günü Diyarbakır-Bingöl yolunun Bismil yol ayrımı kavşağında, elleri arkadan bağlı kurşunlanmış cesetleri bulunur.

DEP Şanlıurfa il başkanı ve HADEP’in Kurucularından Muhsin Melik ve Şoförü Melik Ayyıldız: 02.06.1994 günü, Muhsin Melik özel şoförü Mehmet Ayyıldız yönetimindeki özel arabasıyla, işyerine giderken, maskeli, silahlı, dört kişinin silahlı saldırısına uğrarlar. Şoför Ayyıldız olay yerinde yaşamını yitirirken, Muhsin Melik ağır yaralı olarak kaldırıldığı hastanede yaşamını yitirmeden önce verdiği ifadede; kendilerine saldıranların sivil giyimli, resmi plakalı güvenlik güçleri olduğunu belirtir. Güpegündüz işlenen bu cinayette de, görgü tanıklarının verdikleri ayrıntılı bilgilere ve yaptıkları eşkâl tariflerine karşın, katiller bulunamaz.

Gazeteci-Yazar Musa Anter: 1992 yılının Eylül ayında, Diyarbakır’da yapılan “Karpuz Festivali” ne belediye başkanının çağrılısı olarak giden Musa Anter, 20.09.1992 günü kaldığı otelde kendisine gelen bir telefon üzerine, arazi sorununu çözmek için arabuluculuk yapmaya kendisini almaya gelecekleri bildirilir. Kendisini almaya gelen kişilerle birlikte bir taksiye binerek Seyrantepe semtinde bir ara sokağa götürülen Anter, kurşunlanarak öldürülür.

DEP Milletvekili Mehmet Sincar ve Habib Kılıç Cinayeti: 2 Eylül 1993 Perşembe günü işe giderken saldırıya uğrayan DEP Genel Başkan Yardımcısı Nesim Kılıç’ın ağabeyi Habib Kılıç yaşamını yitirirken Hikmet Kılıç ise ağır yaralanır. Bu olay üzerine DEP Milletvekilleri ve Genel Merkez yöneticilerinden oluşan heyet, Batman’a gider ve ilde incelemeler ve halkla görüşmeler yaparlar. 5 Eylül günü heyetin bir bölümü parti binasına halkla görüşmeye giderken, diğerleri incelemelerine devam eder. Saat 18:00 sıralarında saldırıya uğrayan il yöneticisi Metin Özdemir ile Milletvekilleri Mehmet Sincar ve Nizamettin Toğuç ağır yaralanır. Hastaneye kaldırılan

ağır yaralılarından Milletvekili Mehmet Sincar ile İl yöneticisi Metin Özdemir yaşamlarını yitirirler.

Faili Meçhul Cinayetlerin Sayısı: TBMM Faili Meçhul Cinayetleri Araştırma Komisyonu'nun Milliyet gazetesinin 14 Mayıs 1994 günkü sayısında yayımlanan verilerine göre saptanan faili meçhul cinayet sayısının 1796 olduğu bildirilmekteydi. Aynı kaynağa göre, 1990 yılındaki bu tür cinayet sayısı 44 iken, 1991'de 68 olmuş ve 1992'de de 732'ye çıramıştır. 1993'te işlenen "faili meçhul cinayet" sayısı ise, 540 olarak saptanmıştı. Aynı kaynağa göre, bu cinayetlerin büyük çoğunluğunun Doğu ve Güneydoğu'da işlendiği belirtilirken, yoğunluk sırasıyla Diyarbakır: 325, Batman: 304, Mardin: 243, Şırnak: 167, Bitlis: 159, Elazığ: 48, Tunceli: 45, Muş: 39, Iğdır: 35, Ağrı: 34, Bingöl: 31, Malatya: 27, Ş. Urfa: 18, Siirt: 13 olmak üzere toplam 1488 "faili meçhul cinayet" in işlenmiştir. Bölge dışında ise İstanbul: 203 olmak üzere diğer illerde toplam 308 cinayetin işlendiği belirlenmiştir.

Batı İllerindeki Kürt Aydınlarına Yönelik Cinayetler

Ankara-Altındağ Nüfus Müdürü Mecit Baskın: Aslen Hakkâri olan, Ankara-Altındağ ilçesi Nüfus Müdürü Mecit Baskın, 29 Eylül 1993 günü, gece saat 24 sıralarında yolu kesilerek kaçırılır. Dört gün sonra Konya Yolu üzeri Gölbaşı mevkiinde kurşunlanmış cesedi bulunur.

İşadamı Behçet Cantürk ve Şoförü Recep Kuzucu: Aslen Liceli olan Kürt işadamı Behçet Cantürk, 14 Ocak 1994 günü akşamüstü saat 18.00 sıralarında, yazıhanesinden çıkıp beş yüz metre mesafedeki evine özel zırhlı arabasıyla giderken, günün en işlek saatinde, Caddebostan sahil yolunda önu kesilerek kaçırılır ve ertesi gün şoförü Recep Kuzucu ile birlikte Sapanca yakınlarında E5 karayolu kenarında kurşunlanmış cesetleri bulunur.

Avukat Yusuf Ekinci ve Şoförü: Aslen Liceli olan Ankara Barosu'nun tanınmış avukatlarından Yusuf Ekinci, 24 Şubat 1994 günü saat 18:00 sıralarında özel arabasıyla Oran Sitesi'ndeki evine giderken, katil ya da katillerce kaçırılarak öldürülür ve cesedi Konya yolu üzerinde Gölbaşı mevkiinde bulunur.

Feyzi Arslan ve Şoförü Şahin Arslan: İstanbul'da yerleşik, Liceli Kürt işadamı 26 Mart 1994 günü, gün ortasında Fatih ilçesi Şehremini'deki bir kahveden, otomatik silahlı, çelik yelekli ve sivil polis olduklarını ifade eden dört kişi tarafından şoförü Şahin Arslan ile birlikte gözaltına alınır ve bir gün sonra, Hendek'teki TEM otoyolu kenarında kurşunlanmış cesetleri bulunur.

Sağlık Bakanlığı Müfettişi Namık Erdoğan: Hakkâri yüksek bürokrat olan Namık Erdoğan, bakanlıktaki yolsuzluk dosyaları üzerinde soruştur-

ma yapmakla görevlidir. 9 Mayıs 1994 günü akşam saat 20:00 dolaylarında, Ankara İktisatçılar Lokali'nden ayrılıp özel arabayla evine giderken kaçırılır ve iki gün sonra Kırıkkale yakınlarında Kızılırmak kenarında, kurşunlanmış cesedi bulunur. Daha sonra yapılan soruşturmada olayda kullanılan silahın güvenlik güçlerine ait bir silah olduğu saptanır.

Kürt işadamları Savaş Buldan, Hacı Karay ve Adnan Yıldırım: Hakkarî-Yüksekovalı işadamı Savaş Buldan ve Hacı Karay ile Lice asıllı Adnan Yıldırım çeşitli alanlarda iş ortaklığı yapmaktaydılar. 03.06.1994 günü saat 05:00 sıralarında, Yeşilyurt'taki Çınar Oteli'nin oyun kulübünden çıkarken, beklemekte olan bir güvenlik ekibi tarafından gözaltına alınır. İki gün sonra Bolu Yiğilca İlçesi'nin Mele Çayı kıyısında üç işadamlarının da kurşunlanmış cesetleri bulunur.

Avukat Medet Serhat: İğdırlı bir Kürt aydını ve İstanbul Barosu avukatlarından Medet Serhat, 49'lar Davası'nın sanığı ve Barış Derneği'nin kurucularındandı. 13 Kasım 1994 günü, gece saat 01:00'de, özel arabasıyla evine giderken, pusuya düşürülerek uzun menzilli silahlarla taranır, kendisiyle, şoförü İsmail Karaalioglu, olay yerinde yaşamını yitirir.

Avukat Faik Candan: Ankara Barosu'nun tanınmış avukatlarından, Avukat Faik Candan, 2 Aralık 1994 günü saat 14:00 sıralarında bürosundan çıkarak, bankaya giderken cadde ortasında kaçırılır ve 14 Aralık 1994 günü Bala ilçesi yakınlarında boş bir arazide kurşunlanmış cesedi bulunur.

İkram Mihyaz: İzmir'de Tüm Sağlık Sen yöneticiliği yapan sendikacı İkram Mihyaz, 6 Temmuz 1994 tarihinde Bornova ilçesine bağlı Yaka Köyü yakınlarında ölü olarak bulunur.

Bölgeden Bir Gazeteci: Ferhat Tepe: Ferhat Tepe, Nisan 1993 tarihinde Özgür Gündem gazetesinin muhabirlik kartını aldıktan sonra, Mayıs ayında Bitlis'e gelip muhabirlik görevine başlar. O sıralarda Tatvan 6. Zırhlı Tugay Komutanı Korkmaz Tağma göreve başladığından beri Bitlis yöresinde insan hakları ihlallerinde artış gözlemlenir. Ferhat Tepe, gözlemediği olayları gazetesine haber yapmakta ve bu yüzden de tehditler almaktadır. Derken, 28 Temmuz 1993 tarihinde kaçırılır. Kaçırılanların kontrgerilla elemanları oldukları bilinmektedir. Nitekim babası İshak Tepe'yi telefonla arayan şahıs, bir milyar fidye istemekte, çeşitli tehdit ve şantajlar öne sürmektedir. İshak Tepe'nin bütün girişimleri sonuçsuz kalır. Katiller, 8 Ağustos günü Ferhat Tepe'yi boğarak öldürdükten sonra, cesedini Hazar Gölü yakınlarına atarlar.

“Faili Meçhul” Cinayetlerin Hedef Seçtiği Kişilerin Profilleri: Aydınlar, gazeteciler, yazarlar, sivil toplum kuruluşlarının üye ve yöneticileri ve insan hakları savunucuları

- Yakılan ve boşaltılan köylerden göç edenler
- PKK'ye katılan militanların aile bireyleri
- Halkın sevdiği, saydığı din adamları, esnafar, serbest meslek sahipleri
- Öğretmenler, sağlık mensupları
- Daha önce gözaltına alınmış, tutuklanmış PKK sempatanları
- Bölgeye hitap eden gazete, dergi ve yayınları okuyanlar ve dağıtımçı çocuklar
- Ve son olarak, kalabalıklara gözdağı vermek için sıradan masum insanlar

Yukarıda saymaya çalıştığımız sivil ve savunmasız şahıslar içerisinde en mağdur olanları ise köylerinden göç eden köylüler oldu. Çünkü onlar Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak, Cizre gibi kentlere göç ettiklerinde henüz ikamet edebilecekleri yerleri bile yoktu ve çoğunlukla işsizlerdi. Açlık ve sağlık gibi önemli sorunlarla yüz yüzediler. Bir defa cezalandırılmışken, göç ettikleri yerde de saldırıya uğrayacaklarını düşünmemişlerdi belki de. “Düşük Yoğunluklu Savaş”ın sürdüğü Kürdistan’da sivillere yönelik cinayetlerin failleri halk arasında biliniyordu. “Hizbullah” ismi telaffuz edildiği süreçte bile, yetkililer tarafından bu cinayetler için, “örgüt içi çatışmalar, PKK militanlarının işlediği cinayetler” denildi. Uzun bir süre Hizbullah örgütü resmi ağızlarca telaffuz edilmeyip varlığı reddedildi. Cezaevlerinden salıverilen itirafçı tetikçilerin, bir ellerinde silah, ceplerinde isimleri işaretlenmiş kurbanların listesi ve yaşam alanı krokileri vardı. O günlerde bile tetikçiler için Hizbullah, itirafçı ve JİTEM elemanlarından oluşan bir kontrgerilla örgütünden bahsedilirken, cinayetlerin failleri büyük bir titizlikle herkesten gizlendi. Büyük bir bilinmezlik varmış gibi görünse de, halk bu cinayetleri “Faili Belli” ya da “Faili Meşhur” cinayetler olarak, tetikçileri ise “Hizbi kontra” ya da “Kontra” olarak tabir ediyor ve cinayetler üzerindeki karanlık perdeyi ortadan kaldırıyor.

Korku İmparatorluğunda Günlük Yaşam

O dönemde “korku imparatorluğu” bölgedeki önemli şehirlerde otoritesini kurmuştu bile. Günlük yaşamın ve ölümlerin mesaisi belirlenmişti. Sabahın erken saatlerinde işe giderken ve akşam eve dönüş saatlerinde bütün alışkanlıklar, yaşamın her alanı cinayetlerin mesaisine “Korku İmparatorluğu”nun isteğine göre ayarlanmıştı. İnsanlar sokakta, kaldırımlarda yürürken arkadan gelen ayak sesleri üzerine yavaşlar, ardından gelen şahsı önüne kattıktan sonra yürümeye devam edebilirdi. Yalnız başına ya da karanlığa kalmazdı hiç kimse. Akşam saat 19:00’dan itibaren evine kapanır, geç saatlerde kapıyı çalanlara kapı açılmazdı. O tarihlerde Diyarbakır’daki evlerin dış kapıları çelikten kapılarla değiştirildi. Ahşaptan kapı

riskliydi artık. Herkes kendi evini iyi korunan bir kale durumuna getirmişti. Musa Anter'in öldürüldüğü günden itibaren telefonla çağrılmalara ve davetlere cevap verilmedi.

Milletvekili Mehmet Sincar'ın öldürülmesiyle birlikte öfke kat sayıları artarken, "artık sıradan insanların can güvenliği yoktur" diye düşünülürdü. Tüm Sağlık Sen Şube Başkanı Necati Aydın'ın DGM'den serbest bırakıldığı gün tekrar alınıp ertesi gün cesedi bulununca, DGM'de yargılaması olanların aile ve avukatları sanığın yalnız kalmamasına yönelik dikkat ve çaba göstermesi söz konusuydu. 1992-1997 yılları arasında 15 sağlık emekçisi ve 158 öğretmen "faili meçhul cinayetler" sonucu yaşamını yitirdi. Sağlık emekçilerinden; Şeyhmus Akıncı, Dr. M. Emin Ayhan, Hamit Pamuk, Dr. Zeki Tanrıku, Necati Aydın ve Veysi Sızlanan failleri bir daha bulunamayan cinayete kurban gittiler. Öğretmenlerden; Zübeyir Akkoç, Hasan Akan, A.Şahap Salık, Ahmet Bayhan, Seydo Aydoğan, Ramazan Yavaş, Adil Yüce, Şirin Gökdere, Abdullah Zengin, Recep Oyur, Kemal Göçer ve Ramazan Aydın Bilge'nin öldürülmesiyle Eğitim Sen üyesi ve öğretmen olmak, okula gidip öğrencilerle buluşmak bile risk haline gelmişti. Kelle koltukta yaşayanlardan en önemli kesimlerden biri de, insan hakları savunucularıydı. İnsan Hakları Derneği üyesi ve yöneticileri olarak yaşamak ateşten gömlek giymekti. Vedat Aydın, Metin Can, Hasan Kaya, Şevket Epözdemir, Cemal Akar, Kemal Kılıç, Sıddık Tan, İdris Özçelik, Orhan Karaağar, ve Muhsin Melik...

Şehirlerde yaşayanlar, "ölümlü" insanlardı; ne zaman, nerede ve nasıl öldürüleceğini bilmeyen, listedeki isminin üzerine çarpı işaretinin konulup konulmadığının büyük bilinmezliğinde yaşamak zorunda kalan. Hayatını, günlük hatta anlık sürdürürdü insanlar. 1994 yılı "Düşük Yoğunluklu Savaş"ın doruğuydu. Tüm ölüm bilançolarının toplamının yarısı 1994 yılında meydana geldi. PKK ve güvenlik güçleri arasındaki çatışmaların şiddeti arttıkça sivil insanlar da o oranda kayıp veriyordu. 1994 yılında 1500 civarında köy yakıldı, 1000 civarında "faili meçhul" cinayet gerçekleşti, 200 civarında gözaltında kayıp olayı gerçekleşti. 1995 yılı sonunda tipik "faili meçhul" cinayetler bıçak gibi kesildi. Tetikçi, hedefinin arkasından yaklaşarak, kurbanın ensesine dayadığı soğuk namlunun ağzından çıkan tek kurşunla, işini bitirmenin mutluluğuyla elini kolunu sallayarak "sırta kadem" basarken, işlenen cinayet ve kurbanın adı "faili meçhul" listeye kaydedilirdi. Diğer bir yöntem de satırlı saldırılardı. Vahşi bir saikle, insancıl duygularını yitirmiş saldırganlar, hedeflerini kıstırdıkları yerde önce başına, sonra sırtına ve göğsüne satırı indirirlerdi. Kan sıçardı yüzlerine. Mağdur yere düşüp can çekişirken saldırganlar, görevlerini yerine getirmenin rahatlığıyla sokak aralarına dalıp giderlerdi. Yakalanmazlardı. 1996 yılından itibaren tipik "faili meçhul" cinayetlerin yerini, yol boylarına, köprü altlarına ya da Dicle'nin mahzun kıyısına atılan cesetler aldı. Bu

yöntem, iç savaş yaşayan bütün totaliter sistemlerde, özellikle de Güney Amerika ülkelerinde görülen cinayetlerin benzeriydi. Sivillere yönelik cinayetler için seçilen kurbanlar; genellikle köyünden göçen yoksul köylü ya da halen köyünde ikamet etmekte olanlardı.

Örgütlü Cinayetler: Yüksekova Çetesi

Cinayetler örgütlü güçler tarafından işleniyordu. Yüksekova'dan yükselen bir itirafçı sesi, karanlıkta kalan birçok olayı açığa çıkarıyordu:

Yüksekova Çetesi' olarak anılmaya başlayan çete üyelerinden itirafçı Kahraman Bilgiç, yargılandığı DGM salonunda Binbaşı M. Emin Yurdakul'un başını çektiği cinayet şebekesini anlatıyordu; 'Yüksekova'ya bağlı Ağaçlı köyünde gözaltına alınan 75 yaşındaki Şemsettin Yurtseven'i Binbaşı Yurdakul öldürttü. 1995 yılı sonbaharında İran sınırında çatışmaya girdik. Daha sonra Ağaçlı köyüne baskın yaptık. Binbaşı Yurdakul, köyden üç kişiyi tabura götürülmesini emretti. Binbaşı Yurdakul, Nihat Yüzbaşı ve Bülent Üsteğmen sorguda Şemsettin Yurtseven'i döve döve öldürdüler. Bu olaydan sonra hemen toplantı yaptık. Binbaşı Yurdakul, 'diğer iki genci serbest bırakarak, yaşlı kişinin öldüğünü söylediler. İkisini de öldüreceğiz. Sorulduğunda 'onları serbest bıraktık diyeceğiz' dedi. Sonraki gün atış alanında çukur hazırlandı. İki genç getirildi. Birini Yüzbaşı Nihat, diğerini ise üsteğmen Bülent G-3 silahıyla tarayarak öldürdüler. Ardından da cesetlere benzin dökülerek yakıldı ve çukura atıldılar. Ben, kaçırılan işadamı Abdullah Canan'ın serbest bırakılması için Binbaşı Yurdakul ile görüştüğümde bana 'sen bu işe karışma' dedi. Binbaşı Yurdakul, Nihat Yüzbaşı'ya Canan için 'temizleyin' dedi. Yüzbaşı, Canan'ı Yüksekova-Esendere arasında bulunan köprü yakınlarında öldürdü. Abdullah Canan, Yüksekova Belediye Başkanı A.İhsan Zeydan'ın hatırı için öldürüldü.

Yakarak İnfaz Olayları

Tarih 5 Temmuz 1995. Diyarbakır'ın Hani İlçesi kırsal alanında operasyona çıkan güvenlik güçleri ile PKK gerillaları arasında çıkan çatışmada, güvenlik güçleri dikkat çekici bir oranda kayıp verir. Tarih 7 Temmuz 1995. Diyarbakır'ın Hani ilçesi Kaladibek Köyü Hörsel (Başak) mezrasına baskın yapan, yüzleri boyalı özel tim elemanları ile askerler, köylüleri köy meydanında 7 saat boyunca dipçiklerle meydan dayacağından geçirirler. Köylülerden Hasan Yanan'ı (35) yanlarına alıp köyün girişindeki bir ağaca bağlarlar. Köylülerin gözleri önünde yakılır Hasan. Köylülerin müdahalesi ise kesinlikle yasaklanır. Buna rağmen, kadınlar müdahale etmeye yeltenirler. Bu kez, özel timler silahlarını ateşler. Hüsnüye Horan (39) ile Fahriye Kılıç (40) isimli kadınlar yaralanırlar. Artık çare yok, Hasan Yanan yanacaktır. Şehirlerde inşaat işçiliği yapan Hasan, evli ve dört çocuk babasıydı. Hasat için köyüne gelmişti. Kömür haline gelen cesedin kaldırılması da yasak-

lanmıştı. Özel timler köyden çıkarken “soranlara PKK yakıtı diyeceksiniz” diye de tembihleyip gitmişlerdi. Köylüler ise vicdanlarının sesine kulak verip, korkularını yenerek, cesedi dini esaslara uygun kaldırırlar ve mezarlığa götürüp gömerler. Bunun üzerine ikinci kez köye gelen özel timler, köyü top ateşine tutarlar. Köy tamamen yakılır. Köylüler, köyü boşaltıp komşu köy olan Topçular’a göç ederler. Geride, yanan Hasan’ın külleri, köyün evleri ve köylülerin yanan yürekleri kalır.

Halfeti doğumlu Sait Şimşek ise, 12 Eylül’den hemen sonra gözaltına alınır. Yapılan tüm işkencelere rağmen suçlamaları kabul etmez. Hatta işkencede ismini dahi söylemediği, görgü tanıklarınca ifade edilir. Bunun üzerine 26 Ekim 1980 günü ayaklarından tavana asılarak piknik tüpü ile başından yakılmaya başlanır. Sait orada yanarak hayatını kaybeder.⁴ 12 Temmuz 1993’te Sivas’ta Madımak Otel’de 37 can barbarca yakıldılar! Güçlükonak’ta 16 Ocak 1996 günü 16 köylü Dicle’nin kıyısında kurşunlandıktan sonra, yakılırlar.

Hintliler kendi geleneklerinde, ölenlerin (bizdeki gibi canlıların değil) cesedini yakıp, küllerini Ganj Nehrine atarlardı. Ne kadar ‘masumane!’ ve doğal bir eylemdir. Efsaneye göre Babil Kralı Nebukadnezar, yaptırdığı altın heykele tapınmasını istemiş. Şadraki ve Abedi isimli iki kişi bu emri reddetmişler. Bunun üzerine ateşe atılmışlar. Rivayete göre ise, ateş yakmamış bunları. Yine bir rivayete göre; Nemrud’un emriyle ateşe verilen Hz. İbrahim, ateş üzerinde iken odunlar balık haline gelmiş. Ateş sonunda yakılmıştı. Ağızdan ağıza bütün dünyaya taşınmıştı. Kıvılcımlar, yürekler acıydı. Acılar dumanlara karışır, feryatlar, çığlıklar dünyayı sarsar.

Güçlükonak Olayı

Avrupa kamuoyunu sarsan fotoğraflar elden ele, dilden dile dolaşıyordu. Fotoğraflara bir kez bakabilen bir daha bakamıyordu. Kesikbaşı elinde tutan çirkin ve aşağılık gururun burnunu sürtecek bir kamuoyunun ve sorgulayıcı bir konuma gelen atmosferin oluşumundan rahatsızlık duyan kirli eller ve kirli yüzler, kendileri gibi kirli bir plan hazırlamışlardı. Bu planın içerisinde rol alacak figüranlar da belirleniyordu; korucular, itirafçılar ve karanlık çeteler... 12 Ocak 1996 Cuma günü Şırnak ili Güçlükonak İlçesi’ne bağlı Sewadiye (Gümüşyazı), Gere (Çevrimli), Xaran (Yatağankaya) köylerinden bir grup köylü gözaltına alınır. Söz konusu köylüler korucu ve korucu yakınlarıdır. Aynı zamanda bazılarının yakınları arasında PKK’ye katılanlar vardır. Bunun bir plan olduğu bellidir. Planlanan olayın gerçekleştirilmesi halinde, ertesi gün basın olay yerine getirilip alışlagelen bir açıklama yapıldı mı taşlar yerli yerine oturtulur diye düşünülüyordu.

4 Sapan, Özcan. 2005 *Beyaz Ölümün Güncesi*.

Planlanan olayın içeriği öylesine vahşet görüntüsü verecekti ki, gerillalara yapılan işkence fotoğraflarının etkisi ve Avrupa'da oluşan olumsuz atmosfer geri püskürtülecekti.

15 Ocak 1996 günü, köyün 56 AH 320 plakalı minibüsün sahibi Beşir Nas çağrılır, “gel gözaltındakileri alıp köye götür” diye. Minibüs sahibi köyden yanına dört kişi daha alır. Gözaltındakilerle birlikte on bir kişi olurlar. Taşkonak taburundan alınan mağdurlar, kendileriyle birlikte gelen askerlerle birlikte yola çıkarlar. Koçyurdu Karakolu'na beş kilometrelik mesafede minibüs durdurulur. On bir köylü minibüste olacakları beklerken, minibüsün içindeki askerler inerler. Ve, silahlar ateş kumaya başlar. Ardından alevler sarar minibüsü. Bedenler tutuşur. Yanık bir et kokusu gökyüzünü kaplar. Katliamda minibüs sürücüsü Beşir Nas (23), Lokman Özdemir (19), Abdulhalik Yılmaz (19), Hamit Yılmaz (22) ve Mehmet Öner (65) adlı korucular ile, Yatağan köyünden 10-12 Ocak 1996 tarihlerinde gözaltına alınan Halit Kaya (60), Ahmet Kaya (22) ile Gümüşyazı köyünden Neytullah İlhan (63), Abdullah İlhan (40) ve Çevrimli köyünden Ali Nas (48) ile Ramazan Oruç (63) adlı köylüler yaşamlarını yitirirler. Dicle'nin kıyısında tutuşan bedenlerin başında nöbet tutulur. Ertesi gün getirilecek basın mensuplarına gösterilmek üzere kömüre dönüşmüş bedenler kameralara gösterilsin, Avrupa'da yayılan sis bulutları dağıtacak bir koz olarak kullanılabilirsin diye. Önceden belirlenmiş basın mensupları uçakla Ankara'dan Diyarbakır'a, oradan da helikopterle olay yerine götürülür. Akşam evlerinde televizyonları başına kurulanlar, keyifleri kaçırtacak bu haberi ve yanık et fotoğrafları izlediklerinde bir kez daha aldatılırlar.

Olayın kamuoyuna yansımından sonra, olayı yerinde incelemek isteğiyle oluşturulan “Barış İçin Biraraya Çalışma Grubu” ve insan hakları savunucularından oluşan heyet olay yerine gider. Yapılan incelemeler, görgü tanıkları ve mağdurların yakınlarıyla yapılan görüşmeler sonucu heyette oluşan intiba; “olayın sorumluluğunun herhangi bir örgüte değil, güvenlik güçlerine ait olduğuna” dairdi. Hazırlanan inceleme raporunun 17 Şubat 1996 günü yapılan bir basın açıklamasıyla kamuoyuna açıklanması üzerine, “Barış İçin Biraraya Çalışma Grubu” ve insan hakları savunucuları hakkında suç duyurusunda bulunulur. Çünkü heyet üyeleri cesetlerin yakıldığı olay yerinde küle dönüşen cesetlere rağmen yanmayan kimlikleri ve kopan et parçalarını bulmuşlardı. Heyet incelemelerini tamamlayıp geri dönerken, can güvenliği olmadığından heyetle birlikte dönen bir köylü de yaptığı açıklamada “Ben de gözaltındaydım ve köylülerle birlikteydim” demişti.

Aradan geçen iki yılın ardından olayın üzerindeki ‘sis bulutları’ da dağılır; olayın sorumlularının kimlikleri belirlenir. Gazete muhabirlerine konuşan bir askeri yetkilinin açıklamalarına göre, katliam emrini, Şırnak eski alay

komutanının verdiği; olaydan üç gün önce Beytüşşebap ilçesinden iki itirafçı ve iki korucunun Şırnak'a ve oradan da Güçlükonak'a götürüldüğü, olaydan sonra da iki itirafçı ile iki korucunun helikopterle Şırnak'a geri getirildiği; bu şahısların, bugün ortalarda gözükmediği, öldürülmüş olabilecekleri dile getirilir. Katil zanlılarından iki itirafçı ve iki korucunun akibetlerinin belirsiz olduğu iddia edilir. Katil zanlısı olan koruculardan birinin Jirki aşiretinden olduğu iddia edilir. Olay "Barış İçin Biraraya Çalışma Grubu" ve insan hakları savunucuları hakkında açılan soruşturmalar ve süren yargılamalar sonucu üç insan hakları ve barış savunucusuna verilen cezalarla sonuçlanır.

Süryanilere Yönelik Cinayetler

22 Nisan 1992 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde şu habere yer verilmişti: "Mardin'in Midyat ilçesinde önceki gün bir minibüs ile bir kamyonda bulunan köylüler kurşuna dizildi: Sekiz kişinin öldürülmesi, dokuz kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan saldırıdan birkaç saat sonra Tolgalı köyü minibüsü yolcularına ateş açıldı. Yüzü maskeli kişiler, yolcuları otomatik tüfeklerle taradı. Aralarında 3 ve 10 yaşlarındaki iki çocuğun da bulunduğu 4 kişi yaşamını yitirdi, üçü kadın 8 kişi yaralandı". 9 Ocak 1994 Pazar günü İdil'den Basibrin (Haberli), köyüne nikah kıymaya giden Midin (Öğündük) köyünün Mor Yakup Kilisesi'nin rahibi Melkim Tok, minibüsü durduran maskeli ve silahlı üç kişi tarafından kaçırıldı. Minibüsten indirilerek beyaz bir renault ile kaçırılan Melke Tok, 13 Ocak'ta Cizre-İdil arasında bulunan Dinçerler-1 Jandarma Karakolu yakınlarında serbest bırakıldı.⁵ Melkim Tok, bir düğün töreni için gittiği Midyat yakınlarında kimliği bilinmeyen ama, Hizbullah militanları olduğu iddia edilen bir grup tarafından kaçırıldıktan sonra, beş gün boyunca bir mağarada elleri, ayakları ve gözleri bağlı şekilde tutulur. Beşinci günde bileklerindeki zincirleri çözerek kaçan rahip Tok'un kaçırılma nedeninin fidye almak olduğu tahmin edilmekteydi. İdil'de Süryani dışı İsa Bayındır'ın evinin önünde oynarken kaçırılan 5 yaşındaki oğlu Fuat Gürgis 1 Nisan 1993'te kaçırıldı. Mayıs'ın ilk haftasında cesedi bir kuyuda bulundu.⁶ Midyat'ta Edvard Tanrıverdi adlı doktor 18 Aralık 1994 günü gece geç saatlerde evine gideceği sırada, kontrgerilla oldukları öne sürülen kişiler tarafından otomatik silahlarla taranarak öldürüldü.⁷ Yakup Mete ile İdil eski belediye başkanı Şükrü Tutuş 17 Haziran 1994'te öldürüldüler.

Diğer "Faili Meçhul Cinayetler"

Malke Davut - (Midyat, 09 Ocak 1990), Yakup Görgen - (Midyat, 21 Nisan 1990), anne Gevriye Bulut ile oğlu Samuel Bulut - (Midyat, Anhil/Yemişli

5 14 Ocak 1994- Özgür Gündem

6 16 Mayıs 1993- Özgür Gündem

7 20 Aralık 1994- Özgür Gündem

köyünden, 1 Mayıs 1990), Yusuf Aykıl eşi Edibe Aykıl (Sekiz aylık hamileydi) 3 Haziran 1990'da öldürüldü. Fehmi Yazar - (Midyat, 1990, Aho Erinç-Nusaybin, Taşköy 1990) İshak tahan - (Midyat 23 Mart 1991), Afrem ve kızkardeşi İsmuni Adil- (ikisi de dilsizdi) (Midyat, Anhıl 27 temmuz 1991), Mihayel Bayru - (İdil, Mayıs 1992), Fikri Aksoy (veya Akbulut) (Midyat, 17 Haziran 1992), Yakup Yontan - Derikli Diş hekimi, (Kızıltepe, 25 Temmuz 1992), Aydın Aydın - (Nusaybin, Harabale, Üçköy), İsa Koç - (Midyat, Anhıl köyü muhtarı, 13 Ocak 1993), Gevriye Durmaz - (Nusaybin'in Mzizah, Doğançay, 13 Ocak 1993), Musa Demir - (Midyat, Anhıl), Yusuf Özbakır (Midyat, Anhıl köyü) ile Hanna Demir (ağır yaralandı) Nusaybin, Mirzah (Doğançay) 13 Ocak 1993, Görgis Savcı- Kerboran (Dargeçit) Hah (Anıtlı) 6 Şubat 1993, Hanna Aydın- Hah köyü muhtarı 29 Kasım 1993, Aziz Çiftçi- Mardin, Temmuz 1994.

Yıllara Göre Faili Meçhul Cinayetlerin Bilançosu

1992 Yılı İl Ve İlçelere Göre Faili Meçhul Cinayetler Bilançosu⁸

Batman (60), Silvan (55), Nusaybin (47), Diyarbakır (35), Kızıltepe (30), İdil (32), Dargeçit (32), Mardin (17), Midyat (21), Uludere (12), Cizre (23), Ş.Urfa (10), Eruh (5), Savur (4), Mazgirt (1), Çukurca (5), Şırnak (9), Elazığ, (3), Şemdinli (4), çatak (1), Yüksekova(4), Hakkâri (3), Kulp (8), Viranşehir (2), Derik (9), Kocaköy (6), Malazgirt (2), Doğubeyazıt (3), Siirt (4), Ağrı-Hamur (2), Muş (3), Varto (2), Gercüş (6), Hani (3), Tatvan (1), Karakoçan (2), Hazro (1), Kilis (6), Bismil (3), Iğdır (2), Kağızman (1), Kovancılar (1), Ergani (2), G.Antep (8), Bingöl (2), Silopi (2), Mazıdağ (3), Pervari (1), Adana (1), Ağrı (1), Ceylanpınar (2), Nizip (1), Tunceli (2), Çınar (3), Antalya (1), Van (3), Beşiri (3), Siverek (2), Malatya (5), Pötürge (2) **Toplam: 524**

1993 Yılı İl Ve İlçelere Göre Faili Meçhul Cinayetler Bilançosu⁹

Diyarbakır (136), Batman - (97), Silvan (53), Nusaybin (15), Cizre (15), Midyat (12), Kızıltepe (7), İdil (5), Siverek (6), Mersin (7), Kozluk (7), Ş.Urfa (6), Derik (6), Bitlis (6), Kurtalan (5), Adana (6), Çınar (5), G.Antep (4), Hakkari (5), Van (3), Tatvan (3), İzmir (2), pervari (2), Eruh (2), Viranşehir (3), Mazıdağı (3), Erzincan (1), Elazığ (2), Hilvan (2), Pazarcık (3), Muş (2), Gercüş (3), Çermik (1), Ergani (1), Suruç (3), D.Beyazıt (1), Tunceli (3) **Toplam: 443**

8 İHD Diyarbakır Şube Verileri

9 İHD Diyarbakır Şube verileri

1994 Yılı Faili Meçhul Cinayetler Bilançosu

Diyarbakır,102 Ölü, 125 yaralı, Batman 60 ölü, 32 yaralı, Mardin 32 ölü, 2 yaralı, Ş.Urfa12 ölü, Siirt 1 ölü, 1 yaralı, Şırnak 4 ölü,4 yaralı, Bitlis 2 ölü, Bingöl 1 ölü,1 yaralı, Malatya 2 ölü, 2 yaralı, **Toplam: 216 ölü, 155 yaralı.**

Kırsal Alandaki Sivillere Yönelik İhlaller

23 Ocak 1987'de Midyat'ın Dargeçit bucağı Efeler mezrasına baskın yapan şalvarlı ve yüzleri örtülü bir grup, korucularla girdiği çatışma sonucunda 7'si çocuk 10 kişi yaşamını yitirdi. 20 Haziran 1987- Mardin ili Ömerli ilçesine bağlı Pınarcık köyüne baskın düzenleyen bir grup 16 hanelik köyde bulunan 8 korucuyla girdiği çatışmada 16'sı çocuk 6'sı kadın toplam 30 kişiyi katlettiler. 8 Temmuz 1987- Mardin ili Midyat ilçesine bağlı Yuvalı mezrasına baskın düzenleyen bir grup 7'si çocuk 9 kişiyi, İdil ilçesine bağlı Peçenek köyünde ise 9'u çocuk 16 kişiyi katlettiler. Midyat'tan Yuvalı köyüne taziyeye giden minibüsün yoluna döşenen mayının infilak etmesi sonucu 16 kişi yaşamını yitirdi. 18 Ağustos 1987 Siirt ili Eruh ilçesine bağlı Kılıçkaya köyü Milan mezrasına baskın düzenleyen bir grup 3'ü köy korucusu, 14'ü çocuk toplam 25 kişiyi katlettiler. 16 Eylül 1987- Şırnak'ta yayladan dönen geçerlere silahlı saldırı yapılırca 6 köylü yaşamını yitirdi. 21 Eylül 1987-Siirt'in Şırnak ilçesi Güneyce köyü Çiftekavak mezrasında 11 köylü kurşuna dizilerek öldürüldü. Ve daha birçok kişi...

- 17 Eylül 1989 -Silopi'ye bağlı Derebaşı köyünde 7 köylü,
- 23 Kasım 1989-Yüksekova'ya bağlı Sêtê (İkiyaka) köyünde 28 köylü,
- 9 Haziran 1990-Güçlükonak'a bağlı Çevrimli köyünde 27 köylü,
- 6 Haziran 1990- Uludere- 6 köylü,
- 22 Şubat 1991 -Cizre 7 köylü sınırı geçerken,
- 28 Şubat 1991 - Uludere- Hilal belediye başkanı Yakup Kara'nın da bulunduğu 5 köylü,
- 10 Temmuz 1991- Diyarbakır- Vedat Aydın'ın cenaze töreninde halka ateş açıldı, 8 kişi,
- 24 Aralık 1991-Kulp-Lice- Gösteri yapan halkın üzerine ateş açıldı 17 kişi,
- 14 Şubat 1992- Mardin'in Kurdise köyünde 5 köylü,
- 21 Mart 1992-Şırnak- Newroz kutlaması esnasında halka ateş açılması sonucu 31 kişi,
- 21 Mart 1992 Nusaybin-Newroz kutlamalarında halkın üzerine ateş açıldı 22 kişi,

- 20 Nisan 1992- Midyat -7 köylü,
- 10 Haziran 1992- Tatvan'a bağlı karukan köyünde 11 köylü,
- 26 Haziran 1992-Bir eve yapılan baskında 9 kişi,
- 1 Aralık 1992 -Kızıltepe- 7 köylü,
- 17 Aralık 1992-Diyarbakır'a bağlı Derecik köyünde 5 köylü,
- 14 Haziran 1993-Şırnak'a bağlı Görümlü köyünde 6 köylü,
- 3 Temmuz 1993 Siirt'e bağlı Çelik köyünde 8 köylü,
- 15 Ağustos 1993 -Digor'da gösteri yapan halka ateş açıldı; 9 köylü,
- 9 Eylül 1993 -Silopi'de kaçakçılık yapan 9 köylü,
- 13 Eylül 1993- Şırnak'a bağlı Toptepe köyünde 5 köylü,
- 13 Aralık 1993-Silopi'ye bağlı Şilip köyünde 5 köylü,
- 23 Şubat 1993- Tatvan'a bağlı Xıms köyünde 5 köylü,
- 26 Şubat 1994 -Sason'a bağlı Tanze köyünde 9 köylü,
- 6 Mart 1994 -Cizre 6 kişi,
- 25 Mart 1994 Hizan'a bağlı köylerde 10 köylü,
- 25 Mart 1994 - Şırnak'a bağlı Gewer, Besuke, Çağlayan ve Hisar köyü ile Uludere'nin Sapaca köylerinde 38 köylü,
- 10 Nisan 1994-Lice'ye bağlı Bamıtne köyünde 7 köylü,
- 15 Kasım 1995- Silopi'ye bağlı Başköy köyü civarında 6 köylü,
- 14 Ocak 1996- Güçlükonak'a bağlı Taşkonak mevkiinde 11 köylü yakıldılar, kurşuna dizildiler, bombalandılar ve öldürüldüler...

1984 Yılından Günümüze Kadar Yıllara Göre Yaşamını Yitiren Siviller: 1984 (16), 1985 (66), 1986 (72), 1987 (234), 1988 (32), 1989 (178), 1990 (211), 1991 (164), 1992 (862), 1993 (570), 1994 (950), 1995 (65), 1996 (56), 1997 (43) **Toplam:** 3519

III- İlçelere Yönelik İhlaller

12 Temmuz 1993 günü Ağrı iline bağlı Diyadin ilçesi güvenlik güçlerince tarandı, bu esnada DEP ilçe başkanı Burhan Çiftçi'nin evi yangın yerine dönerken, eşi ve 4 çocuğu yanarak yaşamını yitirdi. İlçede bulunan 103 işyeri de tahrip oldu. 14 Ağustos 1993 günü devletin sivillere yönelik baskılarını protesto etmek için Digor ilçesine yürüyüş düzenleyen köylüler yolda özel timleri saldırısına uğramış, silahlı saldırı sonucu 24 köylü yaşa-

mını yitirirken, 134 köylü yaralanmıştı. İlçelere yönelik saldırılar artarak sürdürüyordu. Sırada Doğubeyazıt, Yüksekova ve Lice vardı. 17 Temmuz 1993 günü saat: 21:00 sularında Van ili Bahçesaray ilçesi yakınlarında bulunan Sündüz Yaylası'nı basan yüzleri maskeli silahlı bir grubun yayladaki köylüleri taraması sonucu 14'ü çocuk 24 kişi yaşamını yitirmişti.¹⁰

1989 yılı sonlarında uygulamaya konulan köy boşaltma ve zorla göç ettirme politikasını, yurtiçinde ve yurtdışında oluşan kamuoyu baskısına rağmen ödün verilmeden kararlılıkla sürdürüldü. 1993 yılına gelindiğinde, Batı'nın bilgisi dahilinde sivillere yönelik ihlallerin dozu artırıldı. Ağrı ili Diyadin, Kars ili Digor, Hakkari ili Yüksekova, Ağrı ili Doğubeyazıt, Diyarbakır ili Lice ilçeleri ile Muş ili Korkut ilçesi, Altınova beldesi ve Bitlit ili Hizan ilçesi en çok zarar gören yerleşim birimleri oldu. Bu yerleşim yerlerine yapılan saldırılarda 100'e yakın insan yaşamını yitirirken, 300'e yakın insan yaralandı, yüzlerce ev ve işyeri yakıldı ve tahrip edildi; 100 milyar liradan fazla maddi zarar meydana geldi. Hükümetin bu saldırıları, iki amacı birden içeriyordu: Birincisi; göç ettirme ve bölgeyi insansızlaştırma politikası ile ilgiliydi. İkincisi ise, güvenlik güçleri, PKK'nin askeri hedeflere yönelik saldırılarına karşılık, sivil halkı bastırma ve gözdağı vermek suretiyle karşılık veriliyordu. Böylece halkta saldırıların sebebinin PKK olduğu düşüncesi hakim kılınmaya çalışılıyordu. Ancak, bu politikalar uzun vadede yarar getirmeyip, bölge halkıyla devlet arasındaki uçurumu derinleştirdi. 1989 yılı sonlarında uygulamaya konulan köy boşaltma ve zorla göç ettirme politikası, yurtiçinde ve yurtdışında oluşan kamuoyu baskısına rağmen ödün verilmeden, kararlılıkla sürdürüldü. 1993 yılına gelindiğinde, Batı'nın bilgisi dahilinde sivillere yönelik ihlallerin dozu artırıldı.

Diyadin Olayları

12 Temmuz'u 13'e bağlayan gece yarısı Diyadin ilçe merkezinde bulunan Emniyet lojmanlarına PKK militanları tarafından taciz atışında bulunuldu. Yaklaşık yarım saat süren taciz atışından sonra militanlar ilçe merkezini terk ettiler. Saldırı esnasında Emniyet lojmanlarına 4 yerden roket isabet etmişti. Ancak, daha önce boşaltıldığından herhangi bir can kaybı meydana gelmemişti. PKK militanlarının ilçe merkezini terk etmelerinden hemen sonra, bu kez devlet güvenlik güçleri ilçe kaymakamı Ahmet Göçerler'in gözetiminde cadde ve sokaklarda, panzerlerle rasgele sağa sola ateş ettiler. Özellikle işyerlerinin ve dükkanların hedef alındığı bu saldırı sonucunda bir çok işyeri tahrip edildi. Güvenlik güçleri tarafından açılan ateş sonucu DEP Diyadin ilçe Başkanı Mustafa Çiftçi'ye ait beyaz eşya dükkanında çıkan yangın kısa sürede dükkanın üstünde bulunan Burhan Çiftçi'ye

10 İHD Diyarbakır Şubesi ve bölge şubelerinin katkılarıyla 1993 yılında yayınladığı "Yakılan köylerden bir kesit" raporundan alındı.

ait eve sızramıştı. Olay esnasında evde bulunan Burhan Çiftçi (45), eşi Mahide (40), çocukları Ender (17), Ruken (12), Sevim (11) ve Can (8) yanarak ölmüştü. Diyadin Belediyesi itfaiye memuru Süleyman Tekin ise “Kendisinin Burhan Çiftçi’nin evinde çıkan yangını söndürmek amacıyla olay yerine gitmek istediğini ancak özel timlerin engel olduklarını, ikinci kere Murat nehrine su almaya giderken timler tarafından bulunduğu yöne doğru ateş edildiğini, ilçeye gelen Doğubeyazıt itfaiye ekiplerinin ise ilçeye sokulmadığını” belirtiyordu. İlçe sakinlerinden Halil Durak “son iki hafta içerisinde beş kez evinin saldırıya uğradığını, evinin duvarının panzerle yıkıldığını” ifade eder. DEP heyeti ilçe merkezinde yaptığı inceleme birçok dükkanın kepenklerine ve PKK militanı yakını olanların evlerinin duvarlarına siyah yağlı boya ile “Hepiniz öleceksiniz, Diyadin Kürtlere mezar olacak” şeklinde yazılar yazıldığını tespit eder. İlçe sakinleri tüm bu olup bitenleri Ağrı valisi İsmet Metin’e anlattıklarında Vali, “Teröristler özel tim elbisesi giyerek bu işi yapıyorlar” şeklinde cevap verir. Yapılan inceleme sonucunda 104 işyeri ve evin tahrip edildiği ve 5 milyar TL. tahmini zarar meydana geldiği tespit edilir.

Digor Olayları

14 Ağustos 1993 tarihinde, güvenlik güçlerinin sivil halka yönelik baskısını protesto etmek amacıyla çevre köylerden Digor ilçe merkezine doğru yürüyen, çoğu kadın ve çocuk 5000 civarında insan ilçe merkezine vardığında, özel timlerin saldırısına uğrar. Birçok insan açılan ateş sonucu olay yerinde can verirken, kadın ve çocuklar panik esnasında ayak altında kalarak ezilir. Yetkililer, kalabalık içerisinde güvenlik güçlerine ateş edildiğini iddia ederek katliama haklı gerekçe bulmaya çalışırken, olayın görgü tanıkları kalabalık içinde ateş etmek bir yana, tek bir slogan bile atılmadığını söyler. Çoğu kadın ve çocuk olmak üzere 16 kişinin yaşamını yitirdiği bu olayda tek bir güvenlik görevlisinin burnunun kanamamış olması yetkililerin iddialarının gerçeği yansıtmadığı gösteriyor. Yaralıların bir bölümü özel timlerin olaydan sonra dipçik ve tekmelerle kendilerini öldürmeye çalıştıklarını, ancak askerlerin müdahalesi üzerine öldürülmekten kurtulduklarını, ayrıca görgü tanıkları yürüyüş sırasında ya da topluluk içinden, tek bir slogan atılmadığını belirtmektedirler. Özel timler, kimi cesetleri ve yaralıları panzer ve kariyerlerin arkasına bağlayarak yerde sürükler. Bazı yaralıları, bu şekilde yerde sürüklenirler. Örneğin 12 yaşındaki Zarife Boylu, 16 yaşındaki Selvi Çağdavul adlı kız çocukları ile 36 yaşındaki Gıyasettin Çalış yaralandıktan sonra yerde sürüklendikleri için yaşamlarını yitirirler. Resmi açıklamalara göre ölü sayısı 10, yaralı sayısı da 24’tü. Oysa, isimleriyle belirlenen ölü sayısı 16, yaralı sayısı ise 134’tür. Yaşamını yitiren kişiler şunlardır: Yeter Kerenciler, Necla Geçener, Sona Çiğdeal, Zarife Boylu, Nurettin Örün, Süleyman Taş, Hasan Çağdavul, Gülistan Çağdavul, Selvi Çağdavul, Cemil Özvarış, Asiye Parlak, Erdal Boğan, Faruk Aydın ve Varlı köyünden Hacı Lalaş’ın eşi.

Olaydan sonra Digor halkı ve olayı yaşayanlar, olayı incelemek üzere ilçeye giden DEP heyetine “öldürdüler öldürmesine de hiç olmazsa ölü ve yaralılarımızı iple yerde sürüklemeselerdi” diyor ve duygularını “bizim yaşadıklarımız ne Bosna-Hersek’te ne de dünyanın başka bir yerinde yaşanmıştır” sözleri ile dile getiriyorlardı. Yürüyüşe katılan ve bu olayı yaşayanlar, “4000’e yakın insanın toplanmasına bilinçli olarak göz yumuldu, istenseydi bazı yol kavşaklarında önlem alınarak bu kadar insanın bir araya toplanması engellenebilirdi. Üstelik, bir ikaz ya da uyarı ateşi yapılmış olsaydı geri dönerdik” diyerek planlı bir katliam ile karşı karşıya kaldıklarına dikkat çekiyorlardı.

Yüksekova Olayları

1 Ağustos 1993 günü Hakkari ili Yüksekova ilçesi ateş altındaydı. Saat 21:50 sularında başlayan silah sesleri, ertesi gün saat 11:00’e kadar sürüyor ve ilçe merkezinde büyük maddi hasar meydana geliyordu. Devlet yetkililerinin açıklamaları yine aynıydı. “PKK’liler ilçe merkezine baskın düzenlemiş ve çıkan karşılıklı çatışmada ev ve işyerleri hasar görmüştü”. Ancak devlet yetkilileri ile ilçe halkının anlatımları her zaman olduğu gibi birbirini tutmuyordu. İnsan Hakları Derneği yetkililerince yapılan incelemelerde birçok evde roket ve havan mermisi darbesi olduğu, çarşı içindeki dükkanların ise 16 Ağustos 1993 günü sabah saat 06 - 08 arası tahrip edildiği, bazı işyerlerine panzerle girildiği tespit ediliyordu. İlçe halkı, ilçe merkezine gerilla saldırısı olsa bile bunun 13 saat sürmesinin mümkün görülmediği, işyerlerinin gündüz ortasında tahrip edilip yağmalandığı belirtiliyordu. Heyet üyelerinin bahsi geçen kamu binalarında yaptıkları incelemelerde: Saldırı yapıldığı söylenen T.C. Karayolları binasının, Komando Taburunun hemen bitişiğinde olduğu ve tabura bakan işçi yatakhanelinin taburdan atılan yangın bombası ile yakıldığı, makinelerin askerlerce tarandığı çalışan işçiler ve bekçi tarafından beyan ediliyordu. Yine saldırı yapıldığı söylenen Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu binasının ilçe sınır jandarma tabur komutanlığı ile karşı karşıya olduğu ve saldırının yönü itibarıyla buradan ateş edildiği çalışanlarca ifade ediliyordu. İlçe Jandarma Merkez Komutanlığı arkasında yer alan Esentepe mahallesi sakinleri de olayı devlet güçlerinin gerçekleştirdiğini ve bunu gözleriyle gördüklerini anlatıyorlardı. Öldürülen ve PKK’li olduğu iddia edilen kişinin inşaatta çalışan bir işçi olduğu, yaralananların hemen hepsinin sabah saat 06:00 - 08:00 arası açılan ateş sonucu hedef olduğu tespit ediliyordu.

Hizan Olayları

29 Eylül 1993 akşamı yapılan saldırıda Cemil Gültekin adlı vatandaş kendisine ait fırında öldürülmüştü. Gözaltına alınan 20 kişinin arasında Cemil Gültekin’in ağabeyinin de bulunması saldırının önceden planlandığının bir

işaretiydi. Ağır silahlarla yapılan bu saldırıda toplam 82 işyeri 4 minibüs ve bir özel otomobil tahrip edildi. Tahrip edilen bazı işyerlerinde kasadan para alınıp eşyalar yağmalandı. 30 Eylül 1993 günü saat 10:00'da ilçeye gelen Bitlis Valisi, Alay Komutanı ve Emniyet Müdürü yaptıkları incelemelerden sonra İlçe İdare Amirleri'nden bir komisyon oluşturulmasını ve yalnızca kırılan cam bedelinin tespitini istiyorlar. Komisyonun yaptığı incelemeler sonucu yalnızca kırılan cam bedelinin 136 milyon lira olduğu tespit edilir. Yapılan bu tespitler ve ödenmesi kabul edilen bu paralar bile yetkililerin de bu saldırının sorumluluğunu reddetmediklerinin açık bir ifadesidir.

Altınova Olayları

2 Ekim 1993 günü Muş ili Korkut ilçesi Altınova beldesi yakınlarında güvenlik güçleri ile PKK'liler arasında çıkan çatışmada karakol komutanı Astsubay yaşamını yitirir. Saat 19:00'da operasyondan dönen güvenlik güçleri, bunun hesabını belde halkından soracaklarını söyleyerek tehdit ederler. Gece saat 02:00 sıralarında tank, panzer gibi zırhlı araçlar eşliğinde kalabalık bir araç konvoyuyla beldeye gelen güvenlik güçleri ev, işyerleri, belediye binası ve araçlara yönelik ağır silahla ateş açarlar. Bu saldırıda üç ev tamamen yanar. Bu evlerden birinde Mehmet Nasır Ögüt, eşi ve 7 çocuğuyla birlikte yanarak yaşamlarını yitirirler. Halkın anlatımlarına göre yangın sırasında pencereden çıkmak isteyen çocuklara güvenlik güçleri ateş ederek engel olur. Evin ahırında bulunan 10 baş hayvan da yanarak telef olur. İkinci evin sahibi olan ANAP'lı Belediye Meclis üyesi ve Başkan Yardımcısı İbrahim Sayılğan evini yakanların uzun süre beklediklerini bu yüzden dışarı çıkamadıklarını, öldüklerini zannedip gitmelerinden sonra çocuklarını çıkarıp kurtulduklarını ifade eder. Belde trafosunu tahrip edip çevreyle olan tüm bağlantısını kestikten sonra yapılan bu saldırıda belediyeye ait makam arabası ve bir otobüs tamamen yakılırken, bir otobüs ağır hasar görür. Bunun yanında iki traktör römorku tamamen yakılır, 20 dükkan ve 5 çayevi büyük ölçüde tahrip edilir. 15 sosyal konuttan öğretmen ve hemşirelerin evleri dışındaki 13 konutun içindeki tüm eşyalar yanar. Bunun dışında belediye binasının taranması sonucu içindeki tüm eşyalar tahrip edilmiş ve evlerin önündeki kışlık yakacaklar, tütünler, köye ait ot yığınları bütünü ile yakılıp, evlerin önünde açıkta bağlı olan büyükbaş hayvanlar kurşunlanarak öldürülür.

Doğubeyazıt Olayları

25 Eylül 1993 günü saat 22.00 sıralarında bir taciz ateşiyle başlayan silah sesleri daha sonra ağır silahların sesleriyle yoğunlaşarak tüm ilçeye yayılır. Silah ve top sesleri sabah 08.30'a kadar devam eder. Evlere panzer, tank gibi araçlar ve otomatik silahlarla ateş açılır. Bu saldırıda Hatice İğraç adlı kadın yaşamını yitirirken, Gücel Tuncer, Susan Tanrıku ve Mevlüt Tanrıku adlı şahıslar yaralanır. Yine bu saldırıda iki iş yeri tamamen yakılırken,

150 işyeri de tahrip edilir. Evlerin büyük çoğunluğu, Ararat Oteli, Belediye binası ve Belediye Konuk Evi büyük oranda tahrip edilirken, biri iki katlı üç otobüs ve bir özel otomobil darbelerle ağır hasar görür, hayvan yemi olarak toplanan ot ve yakacak odunlar ateşe verilir. Yetkililerin farklı açıklamalarına rağmen ANAP Ağrı Milletvekili Yaşar Eryılmaz'ın babası Rıza Eryılmaz'a ait evin konumu, saldırının güvenlik güçlerince gerçekleştirildiğinin açık kanıtıdır. Rıza Eryılmaz'a ait evin üst tarafı askeri mevzi, alt tarafı askeri lojman olmasına rağmen ev bütünüyle tahrip edilirken, askeri mevzi ve lojmanlarda çatışmayı gösterecek hiç bir ize rastlanmaz. İlçedeki zararın 90 milyar lira'dan fazla olduğu bu saldırıyı kendilerini ziyaret eden halka, ilçe kaymakamı ve tugay komutanı "PKK'nin kamu kuruluşları ve güvenlik güçlerine yönelik saldırıda bulunduğunu, güvenlik güçlerinin de buna karşılık verdiklerini, ancak daha sonra olayın kendi kontrollerinden de çıktığını bu nedenle tahribatın arttığını ve bundan dolayı özür dilediklerini, zararın tespit edilip, tazmin edileceği" şeklinde açıklamada bulunur.

Lice'nin Yakılıp Yıkılması

İlçe merkezlerine yönelik saldırılarının en büyüğü Ekim ayında Diyarbakır ili Lice ilçesinde gerçekleşir. 22 Ekim 1993 günü sabah saat 09:30 sıralarında duyulmaya başlayan silah sesleri ile kısa sürede tüm ilçe adeta savaş alanına döner. 36 saat devam eden tank, panzer, ağır-hafif her türlü silahın kullanıldığı saldırı sonucu ilçe adeta yerle bir edilir. Olaylar devam ederken; hareketi yürütmek üzere Lice'ye giden Bölge Jandarma Komutanı Tuğgeneral Bahtiyar Aydın'ın vurularak öldürüldüğü, radyo ve televizyonlarda birinci haber olarak yer alır. Böylece bölgedeki savaşta ilk defa bir general vurulurken, resmi açıklamalarda "generalin PKK tarafından vurulduğu" haberi yer alır. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, olaydan bir gün sonra Cumhuriyet, Sabah ve Gün gazetelerinde yer alan demecinde generalin "bir kaza kurşunu ile" öldüğünü belirtirken, Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Yıldırım Aktuna; Tuğgeneral Aydın'ın "Lice'de kurulan bir pusu sonucu öldüğünü" daha sonraki açıklamasında ise, "Lice'de çatışmaya giderken, olayı yönlendirmek istemesi sırasında uzun namlulu bir silahla vurulduğunu" söyleyerek Cumhurbaşkanı ile çelişkiye düşer. Devlet Bakanı Necmettin Cevheri ise "generalin suikaste kurban gitmediğini ve şehit olduğunu" vurgulayarak, Aktuna'nın tersine "Lice'de değil, Kulp'ta operasyon sırasında öldürüldüğünü" belirtir. Olayların başlangıcı ve gelişimi konusunda basında çok çelişkili haberler yer alıyordu. Hürriyet Gazetesi, olayların 09.45 sıralarında devriye gezen bir polis otosuna ateş açılması, ardından da çok sayıda evden kamu binalarına ateş edilmesi ile başladığını öne sürerken, Tuğgeneral Aydın'ın da öğlen saatlerinde Lice'deki Jandarma Komutanlığının bahçesinde vurulduğunu belirtiyordu. Sabah gazetesi ise, olayların saat 08:30 sıralarında 500 kadar PKK'linin saldırısı sonucu baş-

ladığını, Tuğgeneralin saat 09:30 sıralarında taciz ateşi altında askeri birliğe gelirken, dağda saldırıya uğradığını kaydediyordu.

Gerçekte tümünün amacı saldırının sorumlusunun devlet olmadığını ve yakılıp yıkılan evlerden ateş edildiğini ispatlamaya çalışmaktı. Ancak yaptıkları çelişkili açıklamalarla hepsi birbirini yalanlıyordu. Gerçekte ne PKK'liler ilçe merkezine saldırıda bulunmuş, ne de Tuğgeneral Bahtiyar Aydın, PKK'liler tarafından vurulmuştu. Hürriyet gazetesinde yer alan generalin nasıl öldürüldüğüne ilişkin krokinin fizik ve mantık kurallarıyla ne denli bağdaşmadığını, yazar Ertuğrul Kürkçü 26.10.1993 tarihli Özgür Gündem gazetesindeki köşesinde şu cümlelerle anlatıyordu: "Hürriyet'in krokisine ve açıklayıcı notlara göre Tuğgeneral Aydın helikopterle Lice'ye hâkim tepeye kurulu jandarma karargahına indikten ve helikopterden çıktıktan sonra aşağıdan tepeye doğru yayılım ateşi açan nokta atışlı bir suikast tüfeğiyle vuruluyordu. Gözünüzün önüne getirmeye çalışın; sizden yüzlerce metre uzakta ve hiç değilse 50 metre yüksekte bir tepenin gerisindeki hedefi, eğer tüfeğiniz eğik atış yapmıyorsa nokta atışıyla nasıl vurabilirsiniz. Eğik atış yapan bir suikast silahı da henüz icat edilmedi. Öte yandan nokta atışı yapan bir silahla "yayılım ateş" açılması silahtan anlayanlar için işitilebilecek en saçma açıklama. Nihayet generale otopsi bile yapılmadan görünmeyen silahın markasını tespit edebilmek için bu bilgiyi Hürriyet'e verenin silahın sahibi olmasından başka bir mantıklı açıklaması yok. Zaten Cumhurbaşkanı da bunu söylüyor". Kürkçü'nün bu açıklamaları diğer gazetelerde yeralan haberlerin inandırıcılıktan ne kadar uzak olduğunu açıkça ortaya koyuyordu. Aradan üç yıl geçtikten sonra PKK itirafları ve Yüksekova çetesi üyesi Kahraman Bilgiç'in basında yer alan itiraflarında, "Tuğgeneral Bahtiyar Aydın'ı biz öldürdük" diyordu. Resmi olarak nüfusu 11.900 olan ilçedeki işyeri niteliğindeki 242 dükkan, 398 konut, yakılıp yıkıldı. Ayrıca Belediye Hizmet binası ve garajının yine içinde Belediye'ye ait olan araçlardan bir Steyr traktör, bir Land Rower kamyonet, bir kompresör, üç otomobil tamamen yakıldı, bir Dodge pikap da çok ağır hasara uğradı. Yine Cennet camisinin minaresinin, şadırvanının ve bahçesinde bulunan ağaçların bir bölümünün de yakıldığını, roketlendiğini ve ağır bir yayılım ateşine tutulduğunu belirtiyordu Liceliler. Resmi açıklamalara göre, yaşamını yitiren sivil sayısının 13 olduğu, halka göre ise en az 30 olduğu söyleniyordu.

Bahçesaray Sündüz Yaylası'na Saldırı

23 Temmuz 1993 günü saldırıdan yaralı olarak kurtulan Ahmet Sevgili, İnsan Hakları Heyetine olayı şöyle anlatıyordu: "O gün çocukları ve eşimi görmek üzere Bahçesaray'dan yaylaya çıktım. Akşama doğru kendi çadırımda otuyordum. Obada bulunan kadın ve çocukların bir bölümü şehirdeki sorunlarını konuşmak için benim çadırımda otuyorlardı.

O esnada bir kız çocuğu koşarak çadıra girip, ‘çadırların içine yabancılar giriyor’ dedi. Ben tam çıkmaya çalışırken silahlı iki kişi çadırın kapısına dayandı. Dışarıda ise çadırlar kontrol edilebilecek şekilde 4 kişi daha vardı. Kapıda duranlar 30-35 yaşlarında gösteriyorlardı. Hemen arkada duran 4 kişi ise iki fenerin arkasından görüldüğü kadarıyla 20-25 yaşlarında, sarışın ve yöre halkına benzemeyen görünümdeydiler. Kapıda duran iki kişiye, “Buyurun bir şeyler yiyelim” dediğimde, “Sus konuşma!” deyip silahlarını bana doğrulttular ve “kimin yaylasıdır?” dediler. Ben de bizim yaylamızdır dedim. O sırada 4 kişi de çadırlarda yatmakta olan çocuk ve kadınları sürükleyerek bizim çadıra topladılar. Kadınlar ve çocuklar “Bizi öldürmeyin!” diye bağırmaya ve yalvarmaya başladılar. Ben de konuşmak isterken susturup bir şeyler konuştular. Telsiz konuşmalarının ardından, bizler yine konuşurken bozuk bir Kürtçe ile ‘Xeber ne de’ (Konuşma) diyerek bizleri taramaya başladılar. Ben ayağımdan bir kurşun yiyerek çadırı çevreleyen duvarın dibine düştüm. Bu arada fenerler de sönmüştü, sürekli çadırı tarıyorlardı. Çıglıklar alabildiğince yükseliyordu. Kısa bir süre sonra silah sesleri ve çıglıklar kesildi. Ben de ölüm korkusundan hiç kıpırdamadan üstüme düşen cesetlerin altında sabaha kadar bekledim. Sabah kalktığımda sadece Hicret adlı bir kadın ile iki çocuğunun sağ olduğunu gördüm onun da yardımı ile ata binip ilçeye geldim. Belediye Başkanı ve diğer yetkililere haber verdim”. Ahmet Sevgili, hiçbir hasımlarının olmadığını böyle bir vahşeti PKK’nin de kendilerine yapması için bir neden olmadığını ve bu cinayettin faillerini devletin bulması gerektiğini söyler. Olayda yaşamını yitirenler;

Azathan Sabırlı (9), Yunus Sabırlı (6), Muhteber Sabırlı (18), Hikmet Sabırlı (16), Semra Sabırlı (43), Sedef Elmalı (37), Erzime Elmalı (9), Nezaket Elmalı(1), Eylem Elmalı (3), Huri Samsa (56), Naşide Ağaç(48), Sevinç Ağaç (4), Zehra Ağaç (3 aylık), Beybun Sevgili (49), Firyet Sevgili (10), Menice Yaşar (20), Müzeyyen Yaşar (48), Muhammet Yaşar (5), Hami Yaşar (1), Hediye Turan (24), Zozan Turan (4), Buhar Turan (2), Gülnaz Söylemiş(29), Yıldız Güzel (12).

Şırnak Olayları

18 Ağustos 1992 günü akşam saat 19:30 sularında kentin muhtelif yerlerinden gelen silah sesleri kısa sürede tüm kente yayılırken, ağır silahların kullanılmasıyla kent bir anda adeta cehenneme döner. Olay gecesi İçişleri Bakanı tarafından yapılan açıklamada, Şırnak’ın 1000 - 1500 kişilik PKK’li bir grubun saldırısına uğradığı belirtilirken, ertesi gün olay yerine giden Olağanüstü Hal Bölge Valisi Ünal Erkan, PKK’nin gruplar halinde kente muhtelif bölgelerden saldırı düzenlediğini, takriben 1000 kişi olduklarını, saldırıda havan ve top gibi ağır silahlar kullanıldığını beyan eder. Yine aynı gün olaya devletin hakim olduğu ve kentin her taraftan kuşatıl-

dığı açıklanırken, saldırının 600 ya da 700 kişilik PKK'li bir grup tarafından yapıldığını belirten önceki açıklamalara ters düşülür. Şırnak'a giden heyetin raporunda Mustafa Malay'ın olaya ilişkin açıklaması ise şöyle:

...Olay gecesi saat 19:30-20:00 sıralarında silah ve patlama sesleriyle birlikte elektriklerin kesildiğini, birkaç saniye sonra da kentin her yanından top, havan, roket ve diğer silah seslerinin geldiğini, kente saldıran PKK'lilere güvenlik güçlerince karşılık verildiğini, ancak kimin kime ateş ettiğinin belli olmadığını, Şırnak'ın bir kör döğüşü ile savaş alanına döndüğünü, bu olayın polis ve jandarma tarafından çözülemeyeceğini, kendisine yöneltilen bir soru üzerine de, Şırnak'ın güvenlik güçlerince tamamen kuşatıldığını, kendisine bu şekilde bilgi verildiğini, kente saldıran ve 500-600 civarında olduğu tahmin edilen saldırganların ağır silah kullanmalarına rağmen nasıl kent dışına çıktıklarını bilemediğini, halkın büyük zarar gördüğünü, bütün işyerlerinin tahrip olduğunu, pek çok evin kullanılamaz hale geldiğini...

Bu haliyle Şırnak, 53 uzun saat yaşadı. 53 saat sonunda Şırnak basit bir bilmece gibi cevap bekliyordu. Bilmecenin ipuçları da yine yakılıp, yıkılan gizemli Şırnak kentinin içinde saklıydı. Şırnak'taki yoğun bombardımana 23 Ağustos gecesi saat 22:30 ve 24 Ağustos sabahı saat 05:30'a kadar devam eden bir cehennem ortamı daha ekleniyordu. Artık Şırnak'lılar için bu kentte yaşam tahammül edilemez olmuştu. Şehri terk ediyorlardı. Göç kervanları ardı arkası kesilmez bir halde yollara düşmüştü. Şırnaklı çekilecek tek bir soluk kalmadığı inancıyla düşmüştü yollara. Geride harabe bir kent bırakarak hısımlarına misafir gidiyordu. Uzun bir giriş-çıkış yaşağından sonra, basın mensupları ve inceleme heyetleri Şırnak'a girebildi. Artık zaman bilmecenin çözülmesi için ipuçlarının değerlendirilmesinin zamanıydı. Olayı yaşayan bir öğretmenin anlatımı şöyle:

Olayın ilk gününden itibaren hemen ölmek için dört ev değiştirdim. Panzerlerin palet seslerini duyduk. Olayı devlet yarattı. PKK ile ilgili bir kanıt yok. Kaldı ki, baskını PKK yapmış olsa bile, üç gün sokağa çıkma yasağında ateş, resmi güçlerce yapıldı. Askerlerin birbirlerine bağışmalarını duyuyorduk. Askerlik Şubesi ile Tarım İl Müdürlüğü yan yana, Şube'de hiçbir hasar yok. Biz de gördük. Ölü ve yaralı sayısını tam bilemiyorum. Hastane kayıtlarına göre 15'e yakın ölüm var. Bazılarının sokağa çıkma yasağından sonra yakınlarının gizlice gömdükleri söyleniyor. Gözetim altına alınanların sayısının da 500-600 olduğu söyleniyor.

Şırnak olaylarından sağ olarak kurtulabilen Nuriye Başak (70) başından geçenleri şöyle dile getiriyor:

Vallahi her şeyi hükümet yaptı. Hepimizin evlerini silahla taradılar. Panzerleri caddelerden girip, gelip evlere ateş ediyorlardı. Askerler dükkana girip eşyaları aldıktan sonra, dükkancıları ateşe veriyorlardı. Ben bu yaşımla yalan söy-

lemiyorum, doğrusu neyse onu söylüyorum. Şırnak'ta öldürülen hayvanların cesetleri iki gün boyunca şehir dışına taşındı. Biz de korkudan, panik içerisinde Şırnak'tan kaçtık. Araba bulanlar arabalarla, bulamayanlar ise yaya olarak Şırnak'tan kaçıyor. Öğrendiğim kadarıyla Hacı Güngen'in karısı ve iki çocuğu olayda öldü. 3-4 gün boyunca çocuklarımız korkudan su getirmeye dahi gidemiyorlardı. Evimize isabet eden bomba, evimizi yıktı. Nasıl sağ kurtulduk bilmiyorum. Allah bizi korudu, Şırnak'ı yerle bir ettiler. Şırnak'tan kaçtıktan sonra ailem 5 parçaya bölündü. Her birimiz bir tarafa kaçmak zorunda kaldık.

58 yaşındaki İsmail Adıgüzel'in anlatımları:

Ruslar gelmiş olsalardı, Şırnak'ı bu hale getirmezlerdi. Darbe almamış ev bırakmadılar. Bazı evler tümden yakılıp yıkılmış, bazıları da kullanılmayacak derecede tahrip olmuşlar. Güvenlik görevlileri hiçbir ayırım gözetmeden ateş ediyorlardı. Bizde canımızı kurtarmak için kaçıp buralara geldik. Benim ailem 18 kişidir. Hepimiz buraya kaçtık. Ve artık geri dönmek istemiyoruz. PKK'lilerin Şırnak'a saldırdığı yalandır. Allah'tan inanın olsun ki hiçbir PKK'li Şırnak'a saldırmamıştır. Herkes biliyor ki bunu devlet yaptı. Arkadaşım Yusuf Basan'ı da öldürdüler. Hacı Yusuf 60 yaşlarında vardı. Benim evimde yüzlerce mermi izi var. Allah bizi korudu. Göç ettiğimiz gün güvenlik görevlileri baktılar ki sığınaklarda olmamız nedeniyle çok ölmemişiz. Bunun üzerine bir güvenlik görevlisi şunu söyledi: "Bu it oğlu itler böyle ölmüyorlar, bundan sonra evlerine girip öldürmek lazım". dedi. Bunun üzerine ben de çocuklarımı toplayıp göç ettim. Araba olmadığı için çocuklarımla birlikte yaya olarak yola koyulduk. Bir süre sonra Cizreliler'in gönderdikleri arabalaa binip buraya geldik. 3-4 gün boyunca çocuklarımla birlikte susuz kaldık. Halkın herbiri bir tarafa dağıldı. Ayrıca Heştan, Nerax, Zarova ve Şax (Çağlayan) köylerini de bombalayıp yıktılar. Şu anda yüzlerce kişi de gözaltında işkence görüyor.

Şırnaklı bir kamu görevlisi olayları şöyle anlatıyordu:

Ben Şırnak'ta bir devlet dairesinde çalışıyorum. Evimiz yakıldı, yıkıldı. Kendimizi zor kurtardık. Hiçbir şeyimiz kalmadı. Çocukları alıp buraya geldim. Tugay Komutanı ve Emniyet Müdürü baş sorumludur". Karısı da şunları ifade ediyor: "Akşam saat 08:00 sıralarıydı. Ateş edildi ve üç gün ateş sürdü. Hacı Yusuf Basan'ın evine top ateşi isabet etmiş. Ev yanmaya başlamış. Yanan yorganı pencereden aşağı atıp, imdat sesleri ile yardım istiyordu. Biz sesini duyduk. Ateş açıldı, sonra öldüğünü öğrendik. Masum halkı da terörist saydılar. Hepimizi terörist ilan ettiler. Dilimiz Kürtçe olduğu için hepimizi suçlu sayıyorlar. Öğretmenler, çocuklarımızı Türkçe öğrenemedikleri için sürekli dövüyorlar. Biraz anlayışlı olsunlar.

Balveren köyüne yapılan baskında ateş açılması sonucu, Mehmet Artunç (40), İbrahim Artunç (7), Remziye Artunç (10) ve Kumriye Güngen (30)

adlı kişiler öldü. Aynı olayda Vesile Artunç, Gülay Artunç (2) ve Ayşe Artunç (8) yaralandı.

Şırnak'ta olaylar devam ettiği sürece halk dışarı çıkamıyordu. Zaten bu süre zarfında sokağa çıkma yasağı uygulanıyordu. Şırnaklılar çevre il ve ilçelere bulabildikleri araçlarla, katırlarla, hiç bir şey bulamazlarsa yaya olarak Şırnak'ı terk ediyorlardı. Şehirde sadece devlet memurları ve aileleri, korucular ile güvenlik görevlileri kalmıştı.

Balveren köyünde 45 yaşlarında ki biri, başlarından geçen olayları şöyle anlatıyordu:

...Şırnak'ta olayların başlamasından iki saat sonra daha önce köyün yakınlarına düşen mermiler, evlerimize düşmeye başladı daha müsait evlerde toplanıp kendimizi korumaya çalıştık. Ali Yapar'ın evi yıkıldı, eşi Hatun (55) ve gelini Gevistan (22) yaralandılar. Daha sonra yakından ateş edildi ve büyükbaş hayvanlarımız öldürüldü. Saat 01:00 sıraları, Hezni Erkol (57) adlı kadının öldüğünü duyduk. Bu sıralar, artık isabet almayan ev kalmamıştı. Gün doğmadan çoluk çocuklarımızı alıp ormana çekildik. Bir süre burada kaldıktan sonra Zarova (Gözlüce) mazrasına doğru yürüdük. Tam mezraya ulaşmak üzereydik ki üzerimizde bir helikopter belirip, tuga ya yöneldi. Biraz sonra aramıza 6 havan mermisi daha düştü. 22 yaşındaki Hatun Zeybet, kucağında iki aylık bebeği ile yürürken havan mermisine hedef olarak parçalandı... Açtık, susuzduk. Çocuklar susuzluktan yüzümüzdeki teri emiyorlardı. Helikopterlerden korunmak için onların üstüne çalı çırpıdan yığınlar attık. Sadece başları dışarda kalmıştı. İkinci günün sabahı ortalık sakinleşti... Sabah olunca tekrar köye yöneldik. Bu arada üç evin (Fadıl Zeybek, Mahmut Yakar ve İsmail Ergin'in evleri) yanıyor. Köy, askerler tarafından kuşatılmıştı... Daha köye yetişmeden, Şırnak Tugayı'ndan tekrar, havan mermileri yağmaya başladı üzerimize. Açtık, açlıktan başımız dönüyordu. Ve o gün, gelip bütün evleri yaktılar. Ama bizi, çok yakınlarında olduğumuz halde görmediler. Evlerle birlikte köyümüzün tek otomobili olan 92 model '73 AC 02' plakalı Tahir Yapar'a ait arabayı da yaktılar. Gece olunca asfalta yönelip Cizre'nin yolunu tuttuk...

Kulp Olayları

3 Ekim 1992 günü saat 10:30'da Diyarbakır ili Kulp ilçesi dışında PKK'lilerin bir askeri araca ateş açması sonucu bir astsubay ve bir er yaşamını yitirir. Olaydan sonra Kulp ilçe merkezi güvenlik güçleri tarafından tamamen kuşatılır. İlçe ile olan telefon bağlantısı tamamen kesilir. İlçeye giriş ve çıkışlar yasaklanır. Kulp ilçesi top, panzer, lav ve diğer ağır silahlarla taranır. Kulp'a saldırının başlaması esnasında, Kulp'a girmekte olan kamyon şoförü Sabri İçten, "askerlerin bulunduğu bölgeden ateş açıldı, kamyonumuz isabet aldı, bende göğsümden yaralandım. İlçe savaş alanına

dönmüştü, evler yanıyordu, işyerleri yanıyordu. Beni kamyonla Diyarbakır Devlet Hastanesine getirdiler” diye anlatırken, Kulp’tan kaçmayı başaran bir kişi “olayları anlatamıyorum, tüyler ürpertici bir vahşet” diyordu.

Geçici Köy Koruculuğu Sisteminin Toplumda Yarattığı Dönüşüm ve Korucu Olmanın Kişisel Gerekçelendirmeleri¹

Nur Tüysüz*

1984 yılında PKK'nin (Partiya Karkerên Kurdistan-Kürdistan İşçi Partisi) gerçekleştirdiği silahlı eylemler, Türkiye'de uzun yıllar sürecektir olan çatışmanın başlangıç fitilini ateşlemiş oldu. Yaşanan iç savaş, ikilikler üzerinden okunamayacak kadar karmaşık süreçler içermektedir. PKK ile askerî güçlerin stratejileri ve mücadelesi üzerinden süreci okumak çatışmaya içkin olan pek çok dinamiğin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. İç savaşlar dinamik süreçlerdir ve süreç içinde pek çok değişken

* İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümü doktora öğrencisi.

1 Bu yazı, *Yerel Güvenlik ve Etnik Kimlik: Güneydoğu Anadolu'da bir Köy Üzerinden Köy Koruculuğu Sistemi* adlı yüksek lisans tezi kapsamında yapılan araştırmanın sonuçlarından faydalanılarak yazılmıştır.

bozular ve/veya yeniden üretilir.² Sürecin dinamikleri üzerine yoğunlaşmış bir bakış açısı bize hem sürecin daha derinlikli bir analizini yapma fırsatı sunar hem de çatışmanın çözümüne dair ipuçları sağlar. Şüphesiz çatışmanın bütün dinamikleri ayrı ayrı analiz edilmelidir; fakat çalışmanın kısıtlılığı sebebiyle iç savaşın bir bileşeni olarak köy koruculuğu sistemine bakılacaktır. Köy koruculuğu sistemi sadece askerî stratejiler bağlamında PKK ile verilen mücadelenin bir parçası olarak kalmamış; var olan toplumsal yapıyı, ilişkileri ve kimlikleri de dönüştürmüş, yeniden üretmiştir. Bu yazı çerçevesinde yeniden üretilen toplumsal güç ilişkileri ve çatışma sürecinin toplumsal yaşama yansımaları köy koruculuğu izleği üzerinden bir korucu köyü özelinde analiz edilecektir. Bu korucu köyü özelinde yapılacak analizlere geçilmeden önce işbirliğinin önemine değinilecek ve tarihsel olarak devlet elitlerinin ve PKK'nin koruculuk sistemine ilişkin geliştirdiği politikalar tartışılacaktır.

Devlet, iç savaşta karşısında meşru şiddet kullanma tekeline karşı koyan silahlı bir grup bulur. Bu çerçevede çatışma bir egemenlik mücadelesi hâline gelir. Egemen olma iddiasındaki her iki silahlı aktör diğerinin iddialarını dışlayan bir egemenlik iddiası ortaya koyar. Bu da egemenliğin bölünmesine ve muğlaklaşmasına neden olur (Kalyvas, 2006: 17-19, 87-88). Her iki aktörün aynı alan üzerinde dolaşıma konulan meşruluk iddiaları karşılaşır ve bu durum meşruiyet krizlerine yol açar. Söz konusu meşruiyet krizinin aşılması için devlet ve isyancı grup açısından bölgenin ve bölge halkının kontrol altına alınması gereklidir. Çatışmanın ger-

2 İç savaş çalışmalarının birçoğu iç savaşın dinamikleri yerine çatışmaların başlangıcına odaklanmaktadır. İç savaş araştırmalarına egemen olan yaklaşımlar; ekonomiye odaklanan, etnik heterojenliğe vurgu yapan ve devlet kapasitesine odaklanan çalışmalar olmak üzere genel olarak üç kategoriye ayrılabilir. Birinci yaklaşıma göre çatışmanın nedenlerinin anlaşılması için ekonomik çıkarlara, motivasyonlara ve fırsatlara bakılmalıdır (bkz. Berdal & Malone, 2000; Collier, 2000; Collier & Hoeffler, 2002). Etnik heterojenliğe vurgu yapan "Eski nefretler" (ancient hatreds) yaklaşımına göre etnik veya diğer nefretler resmî olarak bastırılabilir bile hiçbir zaman tam anlamıyla yok olmaz dolayısıyla çatışma patlak verir (bkz. Sambanis, 2001; Horowitz, 1985). Üçüncü yaklaşıma göre ise toplumsal kontrolü sağlayan, ekonomik anlamda istikrarlı, meşruiyet sahibi güçlü devletler, iç savaş riskini ekarte edebilirken zayıf devletlerde iç savaş riski fazladır (bkz. Fearon & Laitin, 2003; Sobek, 2010). İç savaşa ilişkin alternatif çalışmalar ise iç savaşı dinamik bir süreç olarak ele almaktadırlar (bkz. Kalyvas, 2007, 2006; Butler & Gates vd., 2010; King, 2004; Jackson, 2010). Bu çalışmalara göre asıl odaklanılması gereken ikililiklerden uzak durarak iç savaşın içsel dinamiklerini analiz etmek olmalıdır. Yaşanan çatışmalı ortam statik bir şekilde düz bir çizgi hâlinde seyreden bir süreç değildir. İç savaş sürecinde kolektif ve bireysel tercihler, stratejiler, değerler ve kimlikler şekillenir ve yeniden şekillenir. İdeolojiktен yerel çatlaklara kadar bütün ayrılmalar bir araya toplanır (Kalyvas, 2007: 430). Bu çerçevede de iç savaş dinamiklerinin kendi özgül koşullarında değerlendirilmesi kaçınılmaz bir ihtiyaç olarak gündeme gelmektedir. Bu bağlamda bu yazı kapsamında da iç savaşın nedenlerine odaklanılmaktan ziyade alternatif bir okuması yapılması çalışılacaktır.

çekleştiği alanda sivillerin desteğini kazanmak, devlet açısından isyanın bastırılması ve egemenlik krizine son verilmesi; isyancılar açısından ise meşruiyetin onaylanması ve başarının sağlanması için kritik önem taşımaktadır. Bu bağlamda sivil halk, çatışmadan bağımsız aktörler olarak var olamazlar, bizatihi mücadele alanına dâhildirler (Levine, 2010: 146). Öyle ki hiçbir isyan halk desteği olmaksızın sürdürülemez ya da yok edilemez. Dolayısıyla işbirliği her iki aktör için de son derece önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkar. İşbirliği; ekonomik, politik ya da askerî açılardan kurulabilir. Askerî işbirliği uygulamalarında, devlet kendi meşru şiddet kullanım tekeli yasalara dayandırarak sivillerle paylaşır. Söz konusu paramiliter güçler, askerî kurumlar olmaktan ziyade politiktirler. Yerel hâkimiyet ve devlet kurma stratejilerinin birer parçası olarak işlerler (Kalyvas, 2006: 107). Bu bağlamda 26 Mart 1985 tarihinde 442 Sayılı Köy Kanunu'nun 74'üncü maddesinde yapılan değişiklikle yürürlüğe girmiş olan, sivil halkın silahlandırılmasıyla oluşturulan paramiliter bir güç olan, geçici köy koruculuğu sistemi askerî işbirliği şekli olarak karşımıza çıkmaktadır.³

Askerî işbirliği, çatışmanın bastırılması ve yerel güvenliğin tesis edilmesi için gerekli olan pek çok ihtiyaca cevap verir ve yerel güvenliğin ve kontrolün sağlanması için gerekli olan istihbaratın sağlanması için elzemdir. Bilgi akışı işbirliği üzerinden sağlanmaktadır. İç savaşların bir diğer özelliği de “kimlikleme” sorunudur. Güvenlik güçlerinin karşısında askerî üniformalı, kolayca tespit edilebilecek tanımlanmış bir düşman yoktur. İsyancılar halk ile iç içedir, ayırtırmak, “düşmanı” tespit etmek kolay değildir. Aynı sorun isyancılar için de geçerlidir. Ajanlar ve casuslar da yine halkın arasındadır (Kalyvas, 2006: 89-91). Bu bağlamda işbirliği, dost düşman ayrımının gerçekleşmesini sağlayan bir araç hâline gelmektedir. Devlet ve isyancı grup arasındaki mücadele destekçi ve katılımcı kazanma mücadelesidir. Her iki taraf da karşı tarafa katılmanın bedellerini ve kendisine katılımın kazançlarını ortaya koyar. Karşı tarafa katılımın bedellerini giderek arttırır. Artan bedellere rağmen katılımın kabul edilmemesi, katılımı reddedenlerin düşman kategorisi çerçevesinde değerlendirilmesine yol açar.

3 Devlet tarafından silahlandırılan bir diğer köy korucusu kategorisi ise gönüllü köy korucularıdır. Geçici köy korucularına İçişleri Bakanlığı'nca her ay maaş ödenirken, gönüllü köy korucularına maaş ödenmez. Bir kişinin gönüllü köy korucusu olabilmesi için kendisinin ve ailesinin güvenliğinin tehlike altında olduğu gerekçesiyle muhtarlığa başvurması, bu gerekçenin ilgili jandarma birimlerince onaylanması ve sicilinin temiz olması silahlandırılması için yeterlidir. Gönüllü köy korucuları, geçici köy korucuları gibi yasamanın denetiminden muaf olmakla birlikte merkezi hükümetin denetiminden de bağımsız olarak mülki idarenin denetimine tabiidirler (Kurban, 2009: 254). Yazının bundan sonraki kısmında kullanılan köy korucusu ifadesi geçici köy korucularını ima etmektedir.

Askerî işbirliği örneği olarak ortaya çıkan köy koruculuğu sisteminin, çatışmanın seyrine paralel olarak, farklı dönemlerde farklı işlevleri ön plana çıkarmıştır (Balta, 2004). Köy korucuları doksanlara kadar süren zaman diliminde, yerel güvenliğin sağlanması için gerekli olan istihbarat, anında müdahale gibi ihtiyaçların karşılanmasını sağlamaktaydı. Doksanlara gelindiğinde ise değişen tehdit algısı ve savaş stratejisi çerçevesinde söz konusu işlevlerinin yanı sıra “dostu düşmandan” ayıran bir mekanizma hâline geldi.

Tarihsel Arka Plan

1978 yılında Diyarbakır’ın Fis köyünde yapılan bir toplantıyla kurulan PKK, 1984 yılına gelindiğinde gerilla mücadelesine başladı. Seksenli yılların başında “Apocular” bir tehdit olarak algılanmamakta, polis kayıtlarında Öcalan sadece “Kürt kökenli bir solcu-komünist” olarak tanımlanmaktaydı (İmset, 1993: 75). PKK ise “dış bağlantılı bir grup çapulcu” olarak görülmekteydi.⁴ Bu süreçteki temel tehdit algısı dışa yönelikti ve askerî yapılanma da buna göre organize olmuştu. Konvansiyonel savaş için hazırlanmış askerî organizasyon söz konusuydu ve iç çatışmanın bastırılması için gerekli olan yapılanmaya sahip değildi. Köy koruculuğu aracılığıyla askerî açıdan herhangi bir radikal değişiklik yapılmaksızın, gerillalar hakkında bilgi toplanması ve gerillaların olası eylemlerine karşı anında cevap verebilecek yerel bir güç oluşturulması hedeflenmiştir (Balta, 2004: 10). Böylelikle geçici köy koruculuğu hem çatışmanın yapısını, hem toplumsal güç ilişkilerini dönüştüren, yeniden organize eden bir güç olarak ortaya çıkmış oldu.

Devlet yetkilileri için bireysel başvurular aracılığıyla gerçekleşecek katılımdan ziyade “sadık” katılımın sağlanması öncelikliydi. Köy korucusu adayları aşiret liderleri tarafından belirlenip, Ankara’ya yollanıyor, yerel anlamda filtre edilmiyordu (İmset, 1993: 144). Üstelik aşiret liderleri ile yapılan görüşme ve pazarlıklar aracılığıyla kolektif katılım hedeflenmişti. Evren Balta Parker’e göre devlet, köy korucusu alımlarını toprak mülkiyetini gözeterek şekillendirdi. Bölgeye hâkim olan sistem büyük toprak sahipliğiydi, dolayısıyla devlet tercihini büyük toprak sahiplerinden yana koydu ve aşiret liderleriyle görüşmeler yaptı. Böylece aşiretlerin politik etkisi güçlendi ve aşiret yapısı pekişti. Aşiret lideri merkez ve yereldeki karar alma süreçlerinde daha etkili bir figür hâline gelmeye başladı (Balta Parker, 2004: 20).

Aşiret liderleri ise PKK’nin kendilerini ne şekilde konumlandığına farkındaydı. Aşiret liderlerine karşı mücadele parti politikasının bir parçası-

4 bkz. Evren “bir avuç çapulcu” (1984, 5 Ekim). *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 1. Özal: “İpleri dışarıda olan bir avuç hain” (1984, 8 Ekim). *Cumhuriyet Gazetesi*. Özal: “Bu insanlar Türk devletinin karşısında ufak bir sinek gibiler, rahatça ezilebilirler”. (1984, 5 Ekim). *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 4.

dı.⁵ Bu durum bazı aşiret liderlerinin devlet yanında yer almasında etkili olmuştur. Köy korucularının maaşlarının toplu olarak aşiret liderlerine verilmesi de, aşiret liderlerine olan bağlılığın pekişmesine neden oldu (Kirişçi & Winrow, 1997: 154-155). Böylelikle aşiret liderleri hem ekonomik anlamda bir kazanç elde edebilecek, hem de aşiret içindeki otoritelerini pekiştirerek söz konusu otoritelerinin temel dayanağı olan aşiret ilişkilerinin sürekliliğini sağlayabileceklerdi. Devletle köy koruculuğu aracılığıyla kurulan organik ilişkiler, bölgedeki aşiretler arası güç dengelerini de farklılaştırmıştır. Köy korucusu aşiretlerin güçlenen otoriteleri karşısında köy korucusu olmayan aşiretler içindeki bağlılıklar da güçlenmiş, perçinlenmiştir. Bir anlamda Kürt toplumunun yeniden “aşiretleştirilmesi” gerçekleşmiştir (Bruinessen, 2011; Klein 2010). Bununla birlikte, köy korucularının elde ettiği silahlar sadece PKK’ye karşı değil, aşiretlerin iç hesaplaşmaları ve kan davalarında da kullanılmıştır. Bu bağlamda, çatışmanın seyri içinde köy koruculuğu sistemi, geleneksel düşmanlığı ve kan davalarını “anti-PKK mücadelesi” çerçevesinin bir parçası olarak yeniden üretmiştir (Barkey & Fuller, 1998: 147).

Öncelikli olarak sınırda yer alan illerde köy koruculuğunun yerleşmesi için çalışmalar başladı. Ne var ki aşiret liderleriyle yapılan görüşmeler her zaman devlet elitlerinin istediği gibi geçmiyordu. 1989 yılına gelindiğinde aşiret liderleri ile yapılan görüşmeler giderek sertleşmekteydi. 21 Eylül 1989’da Van’da aşiret liderleriyle gerçekleştirilen toplantıda komutanlardan birinin dile getirdiği düşünceler doksanların devlet politikası olarak devam edecekti. Toplantıyı yöneten Tuğgeneral Recail Uğurluoğlu toplantının başında şu sözleri sarf etmiştir: “Ya evet, ya hayır. Saflarınızı netleştirin; ya bizdensiniz, ya PKK’dan”. Toplantının üzerinden sekiz gün geçmeden Van ve Hakkari’de on üç aşiret lideri gözaltına alınmış ve işkencelere maruz bırakılmıştır. Aynı günlerde koruculuğu kabul etmeyen bir aşiretin köyüne zırlı bir araç tarafından ateş açılmış ve ölen kimsenin olmadığı bu saldırıyla ilgili soruşturma hiçbir zaman sonuçlanmamıştır. Korucu olmaları yönündeki baskılardan bunalıp valiliğe şikâyete giden bir grup köylüye vali: “Silah almayan haindir”. şeklinde cevap vermiştir (Aytar, 1992: 183-184). Söz konusu olaylar, tarafsız kalmanın devletin tüm bileşenleri açısından kabul edilemez bir tavır olarak algılanmaya başladığının göstergesidir.

PKK, 1985’te, uğruna savaştığı Kürt halkının bir kısmını kendisiyle savaşması için silahlandırılmış ve maaşa bağlanmış şekilde karşısında bul-

5 Kuruluş bildirgesinde feodal-komprador olarak nitelendirilen toprak ağaları mücadele edilmesi gereken hedefler arasında yer almaktadır. Bu tutuma, 1979 yılında Siverek ve Hilvan’da gerçekleştirilen eylemler örnek teşkil etmektedir.

muştur. “1984’ten başlayarak Van-Hakkâri bölgesinde faaliyet göstermiş olan eski PKK militanı S.’nin, “onlarla savaşmak istemiyordum, onlar da Kürt’tü [...] paralize olmuştum” (Marcus, 2009: 137) ifadesi PKK’nin içinde bulunduğu durumun özeti şeklindedir. Köy koruculuğuna katılmak için birçok teşvikin olması karşısında PKK bu tercihin bedellerinin ağır olacağını göstermek için bu yönde tercih yapanlara yönelik şiddet içerikli caydırma yöntemleri uygulamaya koymuştur (Romano, 2010: 125-126). 25–30 Ekim 1986 tarihleri arasında gerçekleşen 3. Kongre’sinde, PKK, bölgedeki otoritesini doğrudan ve açık bir şekilde göstermesi gerektiğini vurgulayarak, köy korucularının ve işbirlikçilerin cezalandırılacağı yönünde karar almıştır (Marcus, 2009: 162).

PKK’nin köy korucularına ve ailelerine yönelik eylemleri gerek ülke içinde gerekse ülke dışında büyük yankı bulmuştur. Üstelik PKK’nin bu eylemleri devlet için bir propaganda aracı işlevi görmüştür. PKK’nin köy korucularına dönük eylemleri PKK’nin Kürt halkı için mücadele etmeyen, aksine kendi halkına saldıran bir örgüt olduğu iddiasının ispatı olarak sunulmuştur. Üstelik koruculuk kurumu kendi halkının savaş açtığı bir odak olarak tasvir edilmesine de olanak vermiştir. Söz konusu durum PKK tarafından da fark edilmiştir. 1990’da sivillere zarar veren bütün eylemlerin durdurulduğu parti tarafından ilan edilmiştir. 1990’daki 4. Kongre’de koruculara değil fakat sivillere yönelik eylemlere karşı oldukları ifade edilmiştir (Marcus, 2009: 164).

İç çatışmalarda devletin ve isyancı grubun temel stratejileri ve argümanları aynı alan üzerinde dolaşıma girer. Strateji ve tutumlar karşı tarafın adımlarına koşut olarak farklılaşır, yeniden şekillenir. PKK’nin köy korucularına yönelik eylemlerinin ardından köy koruculuğu başlangıçtaki cazibesini yitirmiş, korucu olmak için yapılan başvurularda düşüş yaşanmıştır (McDowall, 1996: 423). Buna karşın katılımı teşvik etmek amacıyla korucu aylıklarına sürekli zam yapılmıştır. Maaşlardaki artış şu şekildedir: 1985’te 40 bin lira olan aylık, 1989’da 369 bin lira, 1990’da 463 bin lira, 1993’de ise 3 milyon lira olmuştur (İmset, 1993: 146).

Özetle 1984 ile 1990 arasındaki zaman diliminde köy koruculuğu, yerel güvenliği sağlayacak bir mekanizma olarak görülmüş ve bu şekilde hayata geçirilmiştir. Bu zaman zarfında köy koruculuğunun bölgede yerleşmesi için devletin izlediği temel strateji, aşiret liderleriyle görüşmeler yapılması ve bireysel başvuruların değerlendirilmesi şeklinde olmuştur. Bununla birlikte 1989 yılında korucu olmaları yönünde baskı görenlerin ve boşaltılan köylerin varlığının altı çizilmelidir. Bu dönemdeki baskının doksanlı yıllara nazaran daha az olduğu ve henüz sistematik bir hâl almadığı görülmektedir.

Giderek yoğunlaşmaya başlayan çatışma ile devlet söylemleri ve uygulamalarında gözlemlenen değişiklikler, şiddetin doksanlı yıllara damgasını

vuracağıının habercisi niteliğindedi. 1990 yılının Mart ayında yapılan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında ve aynı yılın Mayıs ile Aralık aylarında yapılan PKK İkinci Ulusal Konferansı ile Dördüncü Kongre'sinde alınan kararlar, doksanlarda çatışmanın seyrine yön verecek olan politikaların habercisi oldu. Bu dönemde çatışma ve bölgedeki şiddet sarmalı yoğunlaşmış, sürece faili meçhuller, köy boşaltmalar ve yakmalar, yerinden edilmeler, korku ve şiddet damgasını vurmuştur.

Mart ayında gerçekleştirilen MGK toplantısında çatışmanın şiddetleneceğini gösteren kararlar kabul edildi. *Cumhuriyet* gazetesinin haberine göre, ordunun Güneydoğu'da daha etkin mücadelesini sağlamak için MGK'ya sunulacak önlem paketinde "silaha karşı silahla" mücadelenin gerekliliğine dikkat çekilerek, PKK ile işbirliği yapanların "düşman kabul edilmesinin" önemi dile getiriliyor. Bu haberde ayrıca, Jandarma birliklerinin profesyonelleştirilmesi ve polis timlerinin yeniden organize edilmesi de diğer önlemler olarak sıralanıyor ("Gözler Hükümette", 1990).

MGK toplantısının ardından gerçekleştirilen Bakanlar Kurulu toplantısı ile olağanüstü hâl valisinin yetkileri arttırıldı. Buna göre, güvenlik kuvvetlerinin işini zorlaştıracak yayınlara olağanüstü hâl valisi, savcılar ya da İçişleri Bakanlığı'nın müdahale edebilmesi ve basına yönelik ceza artırımını gibi uygulamalar yürürlüğe girdi. Ayrıca olağanüstü hâl valisine, gerekli gördüğü kişileri bölge dışına sürgüne yollayabilme yetkisi verilerek valinin aldığı kararlara ilişkin idari yargıya başvurma yolu kapatıldı. "Bölücü"ye destek verene iki kat ceza verilmesi suretiyle ceza artırımına gidildi. Bunlara ilaveten, grev ve lokavt için valiye yetki verilmesi gibi kararlar alındı. Öyle ki, *Cumhuriyet* gazetesi bu önlemleri, "Olağanüstü Hâl Yasası ile Sıkıyönetim Yasası birçok yönden paralel hâle getirildi" diyerek duyurdu ("Güneydoğu İçin", 1990).⁶ Ömer Laçiner, Nisan 1990'da kabul edilen bu kararnameyi bir ordu müdahalesi olarak yorumluyor. Laçiner'e göre:

Kürtlerin yaşadığı bölgede eli kulağında bir ayaklanma varmışçasına on binlerce asker ve güvenlik görevlisi seferber edilmiş, potansiyel olarak rejimin askıya alındığını gösteren, istenildiği anda bunu fiilen gerçekleştirmeye hazır bir kararname yürürlüğe konulmuş ve bu koşullar altında gergin bir bekleyiş dönemine girilmiştir (Laçiner, 1991: 65).

Öyle ki 1990'da 18.000 olan köy korucusu sayısı, Ağustos 1994'te 63.000'e ulaştı. Bölgede bulunan asker sayısı 90.000 iken, Haziran 1994'te 160.000'i buluyordu. 1994'ün sonunda ise polis, özel tim ve köy korucuları da hesaba katıldığında sayı 300.000'e ulaşıyordu. 1994 sonunda devlet

6 Kararnemenin tam metni için bkz. *Cumhuriyet Gazetesi* (1990, 11 Nisan), s. 10.

yetkililerinin açıklamalarına göre PKK gerillalarının sayısı ise 4.000–5.000 civarındaydı (Kirişçi & Winrow, 1997: 151).

1991–1993 yılları PKK eylemliliğinin ve bölgedeki etkisinin zirveye ulaştığı yıllardır. 1993 sonbaharına gelindiğinde PKK'nin bölge üzerindeki denetimi oldukça artmıştı. Dönemin Genel Kurmay Başkanı Doğan Güreş 1991'de şunları ifade ediyordu: “Gerçekten de ülkemizi kaybediyor olmaktan korkuyordum” (Cemal, 2003: 160). Üst düzey bir emniyet yetkilisi ise şunları söylemekteydi: “Artık devletin elinin ağır olduğunu halka göstermek zorundaydık. Tercihini yapacaktı yöre halkı. Devlet mi, terör mü?” (Cemal, 2003: 162). Bu korkuların giderilmesi için strateji değişikliğine gidildi.

Soğuk Savaşın sona ermesi ve PKK'nin bölgedeki etkinliğinin giderek artması, TSK'nın (Türk Silahlı Kuvvetleri) Soğuk Savaş yıllarında arka plana attığı iç tehdide olan ilgisinin artmasına ve iç tehdidin öncelikli olarak değerlendirilmesine neden oldu. Değişen tehdit algısına paralel olarak ordu yapılanmasında ve stratejisinde değişikliğe gidildi. Doksanlara damgasını vuran strateji “alan hâkimiyeti” olmuştur (Balta Paker, 2010: 411-417). Böylelikle önceki “bul ve yok et” (ve sonra karargâha dön) stratejisinden “bölgeyi temizle ve tut” stratejisine geçilmiş oldu ve bu değişiklik iç savaşın seyrini değiştirdi (Etten vd., 2009: 76).

Alan hâkimiyeti stratejisinin temel hedefi PKK'nin “uygun çevreden yoksun bırakılmasıydı”. Bu çerçevede PKK'nin yiyecek, barınma, istihbarat ve yeni eleman bulma olanakları yok edilmeliydi. Yani çevre temizlenmeli ve elde tutulmalıydı. Bu bağlamda köy boşaltmalar “alan hâkimiyeti” doktrininin özsel bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır (Jongerden, 2009: 151). Stratejik kırsal alanların insansızlaştırılması gerektiği için köy ve meraların boşaltıldığı, askerî yasak bölgelerin oluşturulduğu bir sürece girilmiş oldu. Alanda ancak “güvenilir” kişilerin barınmasına izin verilebilirdi. Bunlarda şüphesiz köy korucuları olabilirdi. Bu bağlamda alan hâkimiyeti doktrinini; “koruculuk ya da imha” şeklinde uygulamaya konuldu (Jongerden, 2009: 137). Bu sebeplerdir ki, yapısal ve stratejik dönüşümün tamamlandığı 1993 ve 1994 yıllarında köy boşaltma olaylarının daha sık gerçekleştiğini ve faili meçhul cinayet vakalarının arttığını görmekteyiz.

Bu çerçevede, köy koruculuğu sistemi de biçim değiştirerek dost-düşman ayrımını yapmayı sağlayan daha aktif bir sisteme dönüştü. Bu bağlamda, artık sadece köy korucuları değil, köy koruculuğu sistemi bir bütün olarak kimlikleme aracı olarak devreye girmiştir (Balta, 2004: 3-8). Köylülerin önünde iki seçenek vardı; ya korucu olup devlete sadakat gösterecek ve devletin sağladığı olanaklardan faydalanacaklardı ya da çeşitli baskılara maruz kalmaya, çoğunlukla köylerin boşaltılması ve yakılması hatta ölüm

gibi bedellerin ödenmesini göze alacaklardı. “Askerî elitlere göre ödül ve bedel karşı karşıya getirildiğinde bu kadar ağır bir bedeli bile seçen herhangi bir grubun tarafsızlığı mümkün olamazdı. Dolayısıyla çatışmada köy korucusu olup devletten yana olmamayı seçen gruplar doğrudan PKK’dan yana gibi değerlendirildi” (Balta Paker, 2010: 421). Devletle karşı karşıya kalan ve seçim yapmaya zorlanan insanlar için tarafsızlık gibi bir seçenek kalmamıştı. Tarafsız kalma girişiminin “düşman” kategorisine dahil olmakla eş değer olduğu ve tarafsızların düşmana reva görülen uygulamalara maruz kalacağı anlamına gelmekteydi.

“Korucu olun ya da gidin” baskısıyla binlerce köy boşaltıldı, hatta bazı stratejik noktalarda bulunan köyler ise köy korucusu olup olmayacakları sorulmaksızın boşaltıldı. Sadece güvenlik güçlerinin köy koruculuğunun kabul edilmesi yönündeki baskısı değil; aynı zamanda köy korucuları tarafından potansiyel hedef gösterilme korkusu (çoğu durumda gerek köylere gerekse de kişilere ilişkin istihbaratın kaynağının köy korucuları olması nedeniyle) ile köy korucularının baskı ve eylemlerinin de zorla yerinden edilme sürecinde önemli olduğu da ayrıca belirtilmelidir. Köy boşaltmalar ve insanların yerlerinden edilmesi devletin PKK ile mücadelesinin istenmeyen bir yan sonucu değil aksine PKK’yi beslediği çevresinden yoksun bırakma stratejisinin ana öğelerinden bir tanesiydi, bir devlet politikasıydı. “Bu yıkımın kendisi bir hedef olmasa da bu uygulama, coğrafi olarak tanımlanmış bir nüfus üzerinde askerî kontrol sağlamanın ya da ulus-devlet yaratmanın bir parçasıydı” (Jongerden, 2009: 392).

Doksanlı yıllarda politik ağlar ve askerî hizipler şiddet aracılığıyla şekillenmiş ve yeniden üretilmiştir. Hamit Bozarlan’a göre bu üretim, çatışma sürecinde milliyetçi sembollerin mobilize edilmesiyle beraber politik ve askerî aktörlerin güç ilişkilerindeki pozisyonlarını meşrulaştırmasını sağlamıştır. Bütün güç ilişkilerini dönüştüren, ilişki ağlarının inşası sürecinde etkili olan ve sürecin militarize olmasında önemli rol oynayan milyonlarca doların döndüğü bir savaş söz konusu olmuştur. Bu bağlamda doksanlar boyunca güvenlik güçleri içindeki hiziplerin, ekonomik kaynaklara (uyuşturucu trafiği, karaborsa vs.) yönelik mücadelesi, kan davası ve mafya tarzı sosyal örgütlenmeleri de içeren bir çeşit “özel şiddet” şeklinin doğmasına neden olmuştur. “Özel şiddete” başvuran aktörler devlet tarafından bağımsızlığa sahipti ve yaygınlaşmış şiddet “güvenlik” adı altında meşrulaştırılmıştır (Bozarlan, 2000: 22).

Çatışma sürecinin görece yumuşadığı iki binli yıllara gelindiğinde ise köy koruculuğu sistemi askerî anlamdaki önemini korusa da, sistemin kimlikleme aracı olarak kullanımının geri plana atıldığı gözlemlenebilir. Bu süreç aynı zamanda bir yandan köy koruculuğu sisteminin tartışıldığı ve kaldırılmasına ilişkin taleplerin yüksek sesle dillendirildiği, öte

yandan köy korucularının kendi hak talepleriyle görünür hâle geldiği bir zaman dilimine denk düşmektedir. Her ne kadar köy koruculuğu sisteminin kaldırılması talepleri pek çok sivil toplum kuruluşu tarafından vurgulanmış ve Avrupa Birliği Türkiye İlerleme Raporu gibi uluslararası belgelerde yer almışsa da, hukuki düzenlemelerle daha da yerleşik hâle getirildiği ifade edilebilir.

Köy koruculuğu sistemi üzerinden PKK ile devlet arasındaki mücadele, iç savaş koşullarının bölge halkına etkilerinin kristalleştiği örnekler arasında en çarpıcı olanıdır. Sistem, bir taraftan şiddetin yaygınlaşmasında önemli bir etmen olurken öte taraftan da toplumsal yapı, güç ilişkileri gibi pek çok alan üzerinde etkili olup, bu alanları dönüştürmüştür. Çalışmanın bundan sonraki kısmında bir korucu köyü özelinde köy koruculuğu algısı, köy koruculuğunun yereldeki iktidar ilişkilerini nasıl dönüştürdüğü, geleneksel düşmanlıkları yeniden nasıl ürettiği, köyde gerçekleştirilen görüşmelere ve gözlemlere dayanılarak analiz edilecektir.⁷

Ademli Köyü: Koruculuğun Kabulü ve Yaygınlaşması⁸

Bölgede yer alan Ademli Köyü'nün göreceli olarak hem devlet hem de PKK baskısının yoğun olmadığı bir alanda yer alması, aynı sosyo-ekonomik yapıya sahip civar köylere nazaran daha fazla sayıda korucuya sahip olması, ayrıca ülke genelinde çatışmanın en yoğun olduğu 1992 yılında köyde PKK ile yaşanan çatışma ve ardından başlayan kan davası, hem koruculuğun kabulüne ilişkin motivasyonları ve algıyı hem de dönüşen güç ilişkilerini, çatışma ile harmanlanan geleneksel düşmanlıkları tartışmamıza olanak sağlamaktadır.

Ademli Köyü'nde geçici köy koruculuğu 1988 yılında kabul edilmiştir. Çalışma kapsamında görüşülen geçici köy korucularının çoğu herhangi bir baskıya maruz kalmaksızın bireysel başvuru yoluyla korucu olduklarını ifade etmektedir.⁹ 1988 yılında muhtar olan Harun'un anlatımına göre "alay komutanı bir gün gelip 'korucu olun' dedi. 'Maaş vereceğiz' dedi. Sekiz kişilik kadroya altmış kişi başvurdu. Bölük komutanı başvuran altmış kişiye de birer keleş verdi. Devlet operasyona götürmeye başlayınca insanlar geri çekilmeye, silah bırakmaya başladı. Ancak 1992'de yaşanan olayla birlikte geçici köy korucusu sayısı tekrar arttı". 1988 yılında geçici köy korucusu olan kişi sayısına ilişkin farklı rakamlar telaffuz edilmektedir. Korucu başı ise konuya ilişkin olarak

7 Çalışma kapsamında yirmi üç erkek ve dokuz kadın olmak üzere toplam otuz iki kişiyle görüşülmüştür.

8 Köyün ve görüşme yapılan kişilerin gerçek adları kullanılmamıştır.

9 Farklı anlatılar da mevcuttur, bunlar ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.

şunu belirtmektedir: “İlk başta 20 kişiydik. 1992’deki olayla birlikte iki üç katı arttı.”¹⁰

1988 yılı, geçici köy koruculuğu sisteminin bir yerel güvenlik mekanizması olarak işlediği sürece denk düşmektedir. Devletin korucu olunması yönündeki baskılarının doksanlı yıllara kıyasla yoğun olmadığı bu dönem, aynı zamanda PKK’nin köy korucularına yönelik eylemlerini arttırdığı yıllara tekabül etmektedir. İç savaş sürecinde yapılan işbirliğini belirleyen bağımsız değişkenlerden biri olan coğrafi dinamikler açısından bakıldığında, köyün arazi yapısının bireylerin geçici köy korucusu olma tercihlerinde etkili olduğu gözlemlenmektedir. Köyün arazi yapısı gerilla hareketi için uygun değildir. Dolayısıyla arazinin yapısı göreceli olarak çatışmanın yoğunluğunu seyreltmektedir. Arazinin bu özelliği her iki aktörden gelebilecek baskıları ortadan kaldırırsa bile hafifleten bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda arazi yapısının kısmen bireysel “tercihlerin” önünü açtığı söylenebilir.

Korucu Olmanın Kişisel Gerekçelendirmeleri

İç çatışma tamamen dinamik bir süreçtir. Toplumsal ağlar, çatışan iki aktörün içsel dinamikleri süreç içinde dönüşür, yeniden şekillenir. Söz konusu dinamik sürecin bir bileşeni olan paramiliter birliğe katılım da tek gerekçe ile basitçe anlaşılamayacak kadar çeşitli ve karmaşık motivasyonlar içerir. Ekonomik yoksunluk, politik dışlanma, rasyonel seçim, güvenlik ihtiyacı, toplumsal ağlar, fiziksel coğrafya, etnik ve ideolojik mesafe ile deneyimlenen pratikler çatışmada isyancı güce katılımı etkileyen başlıca etmenler olarak görülmektedir. Humphrey ve Weinstein’e göre sıralanan bütün bu etmenler aynı zamanda paramiliter birliğe katılımın da olası nedenlerini oluşturmaktadır (Humphrey & Weinstein, 2008). Kalyvas’a göre paramiliter birliğe katılım da zor kullanımı önemli bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik gerekçeler, korku ve intikam da olası nedenler olarak sayılabilir. Şiddetin yoğunlaşmasıyla hayatta kalmanın temel kaygı hâline geldiği durumlarda ise “tehdit” işbirliğini sağlamaktadır (Kalyvas, 2006: 98-99, 177). Bu bağlamda paramiliter bir birlik olan köy koruculuğuna katılım da pek çok farklı etmenden kaynaklanmaktadır. Köy koruculuğuna katılım gerekçeleri birbirinden ayrılamayacak kadar iç içe geçmiş durumda olmakla birlikte Ademli Köyü özelinde yapılan görüşmeler baz alınarak ön plana çıkan gerekçeler şu şekilde sıralanabilir: Ekonomik ge-

10 Geçici köy korucularına ilişkin verilere ulaşmak oldukça sorunludur. Hükümet, doğrudan “devlet güvenliği” ile ilişkilendirdiği konularda bilgi paylaşımına yanaşmamaktadır. Korucu sayılarına ilişkin bilgi edinme yasası kapsamındaki başvurular reddedilmiştir. Dolayısıyla köydeki geçici köy korucusu sayısına dair resmî rakamlara erişim sağlanamamıştır.

rekçeler, politik tercihler, savunmasızlık hissi, baskı ve toplumsal hiyerarşideki pozisyon.

Ekonomik Gerekçeler

Köy genelinde köy koruculuğuna katılımda ekonomik gerekçelendirmeler sıklıkla dillendirilmektedir. Muhtar Harun'a göre Ademli'de yaşayanlar güvenlik güçlerinin köy koruculuğu talebini "açlıktan" dolayı kabul etmektedir. Hayvancılıkla uğraşan, çobanlık yapan, mevsimlik tarım işçiliği ve büyük şehirlerde kağıt toplayıcılığı gibi işlerde çalışan köy halkı, geçici köy koruculuğuyla birlikte yeni bir geçim kaynağına sahip olmuştur. Herhangi bir baskıya maruz kalınmadığı, herkesin kendi rızasıyla köy korucusu olduğu sıklıkla ifade edilse de iki aktör arasında bir tercih yapmanın zorunluluğu ve yapılan tercihte ekonominin etkisi belirgindir. Bu durumu emekli köy korucusu olan, muhtar Harun, "devlet dedi korucu olun ya korucu olacaktık ya da olmayacaktık. [...] Biz Apocu olmak yerine bize para veren devleti seçtik". şeklinde ifade etmektedir.

Benzer görüşleri emekli köy korucusu olan Serdar da dile getirmektedir: "Doğrusunu söylemek gerekirse açlıktan korucu olduk. Hâlimizi görüyorsun hepsi taş buraların. Tarım yapacak arazi yok, hayvanlarımız vardı ama onları da satmak zorunda kaldık çünkü hayvanı beslemek için samanı bile almak zorundayız. Benim çocuklarım çapada, köyün çoğu başka yerlere çapaya, fındığa, pamuğa gidiyor".

"Para için, maaş için, çocukların geçimi için" korucu olduğunu dile getiren korucu başı Hasan, korucu maaşının yetmediğini de ayrıca ekliyor. "Devletten baskı görmedik kendimiz başvurduk. Muş'da çobanlık yapıyordum. Para için oldum. Devlet sayesinde çoluğumu çocuğumu büyüttüm. İhanet edemem. Tek bayrağımız var". Korucu başı Hasan'ın eşi Makbule geçici köy koruculuğunun ekonomik anlamda durumlarını düzelttiğini düşünmektedir:

Eski daha iyi derler ama bence eski daha kötüydü. Şimdi daha iyi her şey var. Su yoktu eşek yolu gibi küçük bir yol vardı. Eskiden hayvancılık ve geven toplamakla uğraşıyorduk şimdi başka işler var. Herkes onlara gidiyor. Dışarıya gidiyor. Yozgat'a, İstanbul'a gidiyor. Bizden giden kimse yok. Devletin verdiği ekmeğe bize yetiyor. Korucu olmadan önce açtık, çıplaktık. Korucu olduktan sonra durumumuz düzeldi. Şimdi aramız var. Hayvanlarımızı aldık.

Her ne kadar ekonomik gerekçeler sıklıkla dillendirilse de ekonomik anlamda köyün geri kalanından farklı olmayan bazı köylüler için ise koruculuk para kazanmak için yapılabilecek bir iş değildir. Görüşmelerin bir kısmında ifade edilen koruculuktan para kazanmak yerine "alinteri ile ka-

zanılan paranın” daha değerli olduğu vurgusu dikkat çekicidir. Koruculuk yapmak yerine mevsimlik tarım işçisi olarak çalışmak, kağıt toplayıcılığı, hurdacılık yapmak veya inşaat işçisi olarak çalışmak alternatif ve “makbul” meslekler olarak algılanmaktadır. Koruculuktan kazanılan para “helal” olmayan adeta yasa dışı, ahlak dışı bir yolla kazanılmış para olarak görülmektedir. İstanbul’da sokak toplayıcılığı yapan Süleyman “geçici köy korucusu olmak ister miydin” sorusuna karşılık şunları dile getirdi: “Alınlarıyla para kazanmak daha önemli. Bizim boğazımızdan haram lokma geçmez. Üstelik hava atıyor korucu olanlar çünkü maaşlı bir işleri var ve köy şartlarına göre iyi para kazanıyorlar. Oturuşlarından ve duruşlarından belli oluyor havaları”. Köy korucusu olanlar tarafından ekonomik gerekçeleri dillendirirken, köy korucusu olmayanlar için ekonomik gerekçeler kabul edilebilir olmaktan uzaktır.

Politik Tercihler

İç savaş öncesindeki politik yarıklar, genellikle iki aktörden hangisi ile işbirliği yapılacağına seçiminde önemli bir etmendir (Kayvas, 2008). Politik tercihler, koruculuğa bakışı, algılayışı etkileyen bir faktördür. Ekonomik gerekçelendirmeler sıklıkla dile getirilse de bölgenin geri kalanından farklı bir ekonomik yapıya sahip olmayan Ademli Köyü’ndeki korucuların motivasyonlarında politik etkenlerin varlığına dair ipuçları yakalamak da mümkündür. Refik’e göre ekonomik gerekçeler ön planda olmakla birlikte köy koruculuğunun kabul edilmesi, “Apoculuğun ve Kürtçülüğün” sevilmemesi ve silahları seven bir bölgede yaşıyor olmalarıyla açıklanabilir. Emekli geçici köy korucusu olan Necip: “[...] Devlet geldi korucu olun dedi, biz de korucu olduk. Kimisi devlet tarafı oldu kimisi solcu oldu”. Yapılan görüşmelerin pek çoğunda korucu olmanın köyde statüko yanlısı, devlet taraftarı bir pozisyona denk düştüğü ve/veya bu şekilde algılandığını gözlemlemek mümkündür. Eşlerinin maaşlı bir işlerinin olmasını istediklerini belirten kadınların bazıları da geçici köy koruculuğu konusuna temkinli yaklaşıyor ve eşlerinin bu işi yapmasını istemiyorlar. Eşinin kardeşi köy korucusu olan ve eşi İstanbul’da çalışan Berfin: “Bir maaş olsun isterdim ama korucu olsun istemezdim. Ben Kürdüm. Kürtleri de severim. Gitsin alın teriyle parasını kazansın daha iyi. Devlet onları kullanıyor, zaten işi bitti artık onlarla”. Eşi İstanbul’da çalışan Ayten de benzer düşünceleri ifade etmekte: “Biz gerillayı seviyoruz. Korucu olsun istemem olmaz da zaten”. Ailesinde köy korucusu olmayan Bermal: “Çalışsın daha iyi, sevmiyoruz biz onları”. Köy korucusu olmak yerine hurdacılık, mevsimlik tarım işçiliği ve kağıt toplayıcılığı gibi işlerde çalışmanın daha makbul olduğunun düşünülmesi ve tercih edilmesi de politik bir tutum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yapılan görüşmelerde köy korucusu olmak ya da olmamak tam da devlet yanlısı olmak ya da olmamak gibi bir ayrıma denk düşmektedir. Böylece

Devlet ile PKK arasında yapılan tercih ortaya konmaktadır. Kürt olmanın PKK ile ilişkilendirilerek köy koruculuğunu Kürt'e/PKK'ye karşı konumlandırmak bir taraftan iki aktörün bölgedeki meşruiyet söylemlerinin yansımaları, diğer taraftan da bu söylemlerin politik olarak bireylerin kendilerini kurma biçimlerini belirlediğini göstermektedir.

Savunmasızlık Hissi

Guichaoua'ya göre algılanan ya da gerçek olan "savunmasızlık", katılımı son derece etkilidir (2007: 27). Benzer bir şekilde 1992 yılında yaylada PKK'liler ile köylüler arasında yaşanan çatışma sonrasında oluşan savunmasızlık hissiyatı korucu sayısının artmasına neden olmuştur. Çatışmanın nedenlerine dair farklı anlatılar mevcuttur. Anlatılanlara göre köyün neredeyse bütün erkekleri PKK'li dört kişinin bulunduğu çadırı basmaya gitmiştir. PKK'nin kendi köylerinin kırsalında ne için bulduklarına dair düşünce olayın aktarımını farklılaştırmaktadır. Bu bağlamda da PKK'lilerin çadırına düzenlenen baskına meşruiyet zemini yaratmakta ya da baskının meşruiyetini yok etmektedir. Genel olarak köy korucularının anlatılarında PKK'nin saldırısına maruz kalmamak için kendilerinin harekete geçtiklerini ifade eden bir aktarım üzerinden meşruiyet sağlanmaktadır. Bazı korucular ise doğrudan PKK saldırısına maruz kaldıklarını ifade etmektedir. Emekli köy korucusu olan Sedar:

Apocular "siz neden korucu oldunuz" diye bizim köyü basmaya gelmişti. Sanki harp çıkmıştı, silahlar patlıyordu. Gözümün önünde genç, iki çocuk babası akrabamızı öldürdüler. O saatten sonra onları ne olursa olsun yok etmek zorundaydık. Çatışma uzun sürdü. Bir kişiyi öldürdük. Diğer ikisini de çembere almıştık. Kaçacakları yer olmayınca kendilerini bombayla patlattılar. Devlet bir gün sonra cesetleri almaya geldi.

Yaşanan çatışmanın ayrıntılarına dair yapılan görüşmelerde korucuların birçoğu "Apocuların" yayladaki çadırlarını basmaya geldiği görüşünü dile getirmektedir.

Diğer taraftan PKK'lilerin, köylerine baskın düzenlemek gibi bir niyetlerinin olmadığını, sadece görüşmeye geldiklerini dile getirenler açısından ise yapılan saldırının bir meşruiyeti bulunmamaktadır. Lise mezunu ve eski bir geçici köy korucusu olan Baran:

Doksan iki çatışmasında dört gerilla şeyh Bedir'in çadırına aşiretin ileri gelenleriyle görüşmek için gelmişlerdi. Şeyh onları ihbar etti. "Sizi öldürmeye geldiler" dedi. Korucular ve köy halkı puslu kurdu. İlk saldırıda hepsi yaralandı zaten. Dördüncü gerilla çadırın dışında karla oynuyormuş saldırı esnasında silaha yönelemeyeceğini düşününce kaçmış. Geri kalan üç gerilla ölmüş. Hatta iki tanesi ellerindeki bombaları kendileri patlatmış. Bir geril-

lanın vücudunda altmışa yakın mermi vardı. Kaçan gerilla ise daha sonra yakalandı. Ben de o sırada korucuydum ancak şehre inmiştim, çatışma yaşandıktan çok sonra olay yerine gittim.

Seksen yaşındaki Şevket de Baran ile aynı fikirde olduğunu şu sözleriyle ifade etmektedir:

1992'de Apocular gelip yaylada şeyh Bedir'e "aşiretinin çadırları hangisi, neredeler" diye soruyor. Şeyh de durumu hemen aşirete dolayısıyla da koruculara bildiriyor. Herkes Apocuların, çadırlarımızı basacaklarını düşünüyor. Apocular konuşmaya gelmiş ve bu yüzden aşiretimizin çadırlarını sormuş. Ancak Apoculara pusu kurulus saldırıyorlar. Ve üçü öldürülüyor. Bir tanesi ise kurtulmayı başarıyor, ancak o da Hizbullah tarafından yakalanarak devlete veriliyor.¹¹

Baba soylu dayanışma ve birliktelik aşiret ilişkilerinin temel normudur. Özellikle komşulara, hısımlar ve hasımlara karşı aşiretsel alt bölünmeler ve ihtilafların bir kenara bırakılarak dayanışmanın ön plana çıkması beklenir. Ne var ki, aşiret içindeki ya da aşiretler arasındaki karmaşık ilişkiler, varolan esnek ve dinamik yapı somut durumlarda norm ile pratik arasında çelişkiler yaratabileceği akıldan tutularak, norm olanın 1992'de yaşanan olay özelinde geçerliliğini koruduğunu söyleyebiliriz.¹² Haberin "sizin aşiretin çadırlarını basmaya geliyorlar" şeklinde gelmesi, köyde büyük bir dayanışmaya yol açmış ve korucu olsun olmasın birçok kişinin baskına katılmasına neden olmuştur. Olayda ideolojik bir duruş ya da PKK karşıtı olmakla ilişkilendirilebilecek bir yaklaşım söz konusu değildir.

1992, ülkede yaşanan çatışmanın son derece yoğunlaştığı bir yıldır. 1992 yılı bir yandan PKK'nin bölgedeki varlığını iyice güçlendirdiği ve koruculara sınırlı af getirdiği yılın ertesine rastlamaktadır. Öte yandan da askerî yapılanmanın "alan hâkimiyeti" stratejisine uygun bir şekilde dönüştüğü ve köy koruculuğu sisteminin kimlikleme işlevinin ön plana çıktığı döneme denk düşmektedir. Doksan iki yılında yaşanan olaydan sonra halihazırda geçici köy korucusu olan ve PKK ile savaşmak için genç yaşlı, çoluk çocuk seferber olan Ademli, devlet nezdinde sadakatini ispatlamış bir köy hâline gelmiştir. Mustafa'nın anlatımına göre:

11 Doksanlarda Hizbullah'ın bölgedeki varlığına ilişkin korucu olmadığı hâlde operasyonlara katıldığını anlatan Necip, bir operasyon sırasında başından geçen ilginç bir olayı şöyle anlatıyor: "Operasyundayken 40 kişilik silahlı, sancaklı bir grup Hizbullahçı gördük dağda. Alay komutanına gösterdim komutana 'ya bunlar' deyince 'ilk önce bir Apocuları bitirelim sonra onlara da bakarız' diye cevap verdi".

12 Norm ile pratik arasındaki çelişkiler için bkz. Yalçın-Heckmann, 2006.

1992'de yaşanan olayın ardından devlet erkanı helikopterle geldi. Dönemin jandarma komutanı korucu başının babasının elini havaya kaldırarak "senin gibi 3 kişi daha olsaydı, Amerika coğrafyasının yarısı bizim olurdu" dedi. "Burayı Çukurova yapacağız" dediler ama durum ortada. Olaydan sonra komutanlar ayda bir kere buraya geliyorlardı. Korucu başının evinden çıkmıyorlardı.

Olay esnasında öldürülen akrabalarına korucu olmadığı için herhangi bir yardımın yapılmamasının bir taraftan hayal kırıklığına, öte taraftan koruculuğun getireceği artıların yeniden düşünülmesine yol açtığı söylenebilir. Korku ve intikam duyguları, geçmiş deneyimler genellikle hem isyancılara hem de paramiliter birliklere katılımın gerekçeleri arasında sayılmaktadır. (Humphrey & Weinstein, 2008; Ferguson vd., 2008; Kalyvas, 2008). Benzer bir şekilde PKK'nin kendi aşiretlerine yönelik eylem hazırlığında olduğuna dair inançtan kaynaklanan intikam ve korku faktörü PKK'ye karşı kan davası benzeri bir algıyla düşmanlaştırmanın gerçekleşmesine ve koruculuğa katılımın artmasına neden olmuştur.

Kan davası benzeri düşmanlıkların varlığı sebebiyle ortaya çıkan savunmasızlık hissi de köy korucusu olmanın bir diğer gerekçesi olarak dillendirilmektedir. Emekli köy korucusu olan Serdar, geçici köy korucusu olma gerekçelerine can güvenliğini sağlamak için silah bulundurma ihtiyacını da eklemektedir. Neden silaha ihtiyaç duydukları yönündeki soruya ise net bir cevap vermemekle birlikte yapılan görüşme esnasında kan davası gibi husumetleri çözmek için silaha ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Silaha duyulan ihtiyaç sıklıkla ifade edilmiştir. Silahın gerekliliği bu bölgede yaşama ve aileyi koruma gibi argümanlar üzerinden meşrulaştırılmaktadır. Emekli köy korucusu Necip: "Üstelik kaçak silah lazımdı buralarda aileni korumak için. Kaçak silah mecburi aşiret usulü olduğundan kan davası var. Koruculuktan sonra silahlar serbest oldu". Bu durum "düşman" kategorisine dahil edilene karşı köy koruculuğunun emniyet hissi yarattığını açıkça göstermektedir.

Baskı

Zor kullanımı ve zor kullanma tehdidi, çatışan her iki aktörün giderek artan oranda ortaya koyduğu değişkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Çatışan iki aktör kendisiyle yapılacak işbirliğinin teşviklerini ve karşı tarafla yapılacak işbirliğinin bedellerini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda aktörler karşı tarafa katılım ya da işbirliğinin bedellerini tedrici olarak arttırmaktadır. PKK ile mücadelede de benzer bir tablo karşımıza çıkmaktadır. PKK özellikle geçici köy koruculuğu sisteminin yürürlüğe konduğu ilk yıllarda koruculara karşı zor kullanma tehdidini ve zor kullanımını sürekli arttırmış, sonraki süreçte ise farklı stratejiler izlemiştir. Buna karşın devlet,

sürekli yükselttiği korucu maaşları ile koruculuğa katılımı teşvik etmiş, süreç içinde ise kırsalda yaşayan insanlara yönelik korucu olun baskılarını giderek arttırmıştır.

Çatışmaların görece yoğun olmadığı Ademli’de korucularla yapılan görüşmelerde de benzer bir durumun var olduğu görülmektedir. Her ne kadar görüşmelerde baskının olmadığı, ekonomik gerekçelerin ön planda olduğu sıklıkla ifade edilse de satır aralarında baskının varlığının izlerine rastlanmak mümkündür. Nurettin’in “İki ateş arasında kalmıştık. Bir seçim yapmak zorunda kaldık” söylemi ve emekli geçici köy korucusu olan Serdar’ın “Devlet, ‘korucu olun’ dedi. Ya korucu olacaktık ya da olmayacaktık. Korucu olmasaydık devlet gözünde Apocu olacaktık. Koruculuğu kabul etsek Apocuların gözünde hain olacaktık”. gibi söylemleri, sivil halk için tarafsız bölgenin giderek yok olduğunun çarpıcı ifadelerindedir.

Eski köy korucusu Baran’ın köy koruculuğunu kabul etme hikayesi doğrudan baskıların varlığının en açık göstergesidir. Köy korucusu olmasının nedenleri ve koruculuğu nasıl bıraktığını şu şekilde anlatmaktadır:

Alay komutanı birgün beni yanına çağırıp “sen buralara olmuyorsun, burarlardan git ya da sana bir teklifim var gel korucu ol” dedi. Birkaç gün düşünmek için zaman istedim. Annem dışındaki herkes karşı çıktı. Düşündüm babam yoktu. Bu kadar çoluk çocukla nereye gidecektim. Bir sürü kardeşim vardı. Kabul etmek zorunda kaldım. Ama korucu olduğum süreçte bile genelde alınan kararları benden sakladılar. Daha sonra köy içinde yaşadığım bir husumet dolayısıyla zaten sürgüne gitmek zorundaydım. Burada olamayacağım için istifamı kabul etmek zorunda kaldılar.¹³

Köyün tamamı birbiriyle akraba olduğu için korucu olanlarla olmayanlar arasında herhangi bir husumet yaşanmadığı sıklıkla dile getirilmiştir. Kendi ailelerinde hiç köy korucusu olmadığını söyleyen Zerrin “baskı gördünüz mü” sorusuna “hayır” cevabını veriyor. “Bu köyde herkes akraba kimse öyle baskı yapmaz, yapamaz..”. Benzer cevaplar sıklıkla tekrarlanmıştır. Köyde oturan ve aktif olarak bir partide çalışan Veli’nin anlatımlarına göre babasının köyün ileri gelenlerinden olması kendisine bir dokunulmazlık sağlamış durumdadır. Veli, kendisinin siyasi faaliyetlerinden rahatsız olan başta korucular olmak üzere akrabalarından babasına sürekli şikayetler gittiğini ancak babasının arkasında durmasıyla birlikte şikayetlerin kesildiğini ifade etmiştir. Veli’ye karşı doğrudan bir baskı uygulanmasa da köyde bir “soğuk savaşın” varlığı hemen hissedilmektedir. Gerilim gündelik hayatta

13 Söz konusu husumet dolayısıyla Baran köyün yaklaşık 200 metre ilerisinde başka bir köyde yaşamakta ve hâlen köye girememekte, köyü sadece geçiş yolu olarak kullanmaktadır.

ortak mekânların paylaşılmaması, aynı mekânda bulunulsa bile konuşulacak konuların belli sınırlarda tutulması gibi pratiklere yansımaktadır. Akrabalık bağları farklılıkları aşgari müşterekte buluşturan, sorunları ortadan kaldırmayan ancak birlikte yaşamayı sağlayan bir işlev görmektedir.¹⁴

Toplumsal Hiyerarşideki Pozisyon

Köy içerisindeki toplumsal hiyerarşinin ve güç dengelerinin devamlılığını sağlamakta koruculuğa katılımı sağlayan bir başka etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Köyün ileri gelenlerinden birinin oğlu olan Veli, yapılan görüşmede korucuların kendi otoritelerini arttırma ihtimalinin korucu olunmasında etkili olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir: “Korucular baskı unsuru olmasın diye koruculuğu kabul eden insanlar da var. Örneğin babam bizim aileden üç kişi alsın dedi. Benim abim de korucu”. Yöredeki diğer güç odaklarının otoritelerini koruculuk üzerinden daha da arttırma ihtimalleri ve onlara karşı güç kazanma isteği de köy koruculuğunun kabul edilmesinde etkili olan bir başka etmen. Harun’un köy korucusu olma gerekçesi olarak sunduğu “tırşikçilere karşı korucu olduk” sözleri bu durumun en açık ifadesidir.

Köydeki hiyerarşinin hem ekonomik hem de güç ilişkileri anlamında en altında olan kişilerin koruculuk sistemini var olan ilişkileri kendi lehlerine çevirmek için bir araç olarak kullandığı da gözlemlenmektedir. Ademli’ye çok yakın olan Kaya köyünde yaşayan Mehmet: “Ekonomik durumu kötü olan korucular ekonomik olarak düzelince baskı yaratıyordu. Korucu başı kendini vali zannediyordu. İki yüz kişiyle geziyordu. Otuz kırk kişi nöbet tutuyordu evinde, çalıştırıyordu. Sizi korucu yapacağım diyerek onları kullanıyordu”. Mustafa kendi köyündeki köy korucularını ima ederek şu sözleri sarf ediyor: “Akrabalarımız korucu olduktan sonra, bizi durdurup kimlik sordu, arabayı aramaya giriştiler aramızda kavga çıktı. Üzerindeki gömleği biz almıştık, hepsi evimizde büyümüşü sonra bize sataşmaya başladılar. Ekmeğimizle büyüdüler başımıza bela oldular”.

14 Akrabalık ilişkilerinin her zaman farklılıkları ortak kesen, baskının, gerginliğin görünür olmasını engelleyen bir etken olmadığı farklı örneklerde ortaya çıkmaktadır. Aşiret ilişkilerinde norm olan dayanışma ve birlik farklı çıkar ve güç ilişkileri bağlamında pratikte sekteye uğramaktadır. Ademli yakınındaki Kaya Köyü’nde yaşayan köylüler, doksanlı yıllarda doğrudan akrabaları olan köy korucularının baskılarına maruz kaldıklarını ifade etmekte. Vedat: “Daha önce bizim evimizden çıkmayanlar sonradan bize saldırdılar. Sürekli rahatsız ediyorlardı, misafirlerimizi rahat bırakmıyorlardı, baskınlar yapıyorlardı. Bulgurları, pirinçleri birbirlerine katıyorlardı, almıyorlardı da. Cahil adama silah verersen böyle olur işte. Ali kıran baş kesen kesilirler sonradan. [...] Öyle ki o zamanlar köye giriş çıkış yasaktı”. Benzer sosyo-ekonomik yapıya sahip olan birbiriyle de akraba olan iki köyde bile akrabalık ilişkilerinin her zaman benzer manzaralara yol açmadığı görülmektedir.

İmtiyaz ve Dokunulmazlıklar

Devlet temsilcilerinin yerel otoritelerle kurduğu ilişki bir ikilem yaratmaktadır. Çünkü devlet olmak bir taraftan bağlayıcı kurallar koymak ve bu kuralların her yere nüfuz etmesini sağlamak iken, yereldeki odaklarla işbirliği yapmak onların var olan otoritelerini sağlamlaştırmak anlamına gelmektedir (Migdal, 2001: 69-71). Güvenlik güçlerinin köy korucularıyla yaptığı işbirliği beraberinde koruculara pek çok imtiyaz ve dokunulmazlık getirmiştir. Çatışmanın yoğunluğuna paralel olarak söz konusu imtiyazlar, dolayısıyla da otoriteleri artmış ya da azalmıştır. Çatışmanın yoğun bir şekilde yaşandığı doksanlı yıllar köy korucularının otoritelerinin en üst seviyede olduğu yıllardır. Şiddet sarmalının derinleştiği bu yıllarda PKK ile mücadele adı altında gerçekleştirilen bütün eylemler, suç unsuru barın-dırsa bile, fiilen meşru kabul edilmiştir.

1992 yılında yaşanan çatışma köyün devlet nezdinde “sadık” kategorisine dahil olmasını sağlamıştır. Olayın ardından geçici köy korucusu olsun olmasın bütün köye silah dağıtılmış ve kaçak silahların kullanımına izin verilmiştir. Necip: “1992’deki çatışmanın ardından silahlar serbest oldu. Her silaha asker gözetimindedir kağıdı veriyorlardı. Olaydan sonra jandarma bizi silahlı da görse bırakıyordu, ama Apocular görseydi, öldürürdü”. Refik’in anlatımına göre devlet kaçak silah kullanımına izin vermesinin yanı sıra herkese mermi dağıtmıştı. Sivil halkın silah kullanımına neden izin verdiği yönündeki soruya Refik şu yanıtı verir: “Bölge askere güvence vermişti. O silahların kendisine karşı kullanılmayacağını biliyordu, o güven verilmişti”. Köydeki kaçak silahlar aynı zamanda operasyonlarda ve tatbikatlarda da kullanılmıştır. Şevket alay komutanının kendisini kaçak silahıyla acemi eğitimlerine ve operasyonlara çağırdığını anlatmıştır. Devlet bir anlamda şiddet kullanma tekelini, çatışma koşullarında sadakatlerini ispatlayan sivillerle paylaşmaktan çekinmemiştir. “Kendisine yönelmeyeceğine emin olunan silahların” kullanımına herhangi bir yasal denetim olmaksızın izin vermiştir.

Olayın sadece kaçak silah kullanımıyla sınırlı kalmadığı, silah kaçakçılığının da rahatlıkla gerçekleşebileceği bir ortamın doğduğu anlaşılmaktadır. Ademli Köyü’nde doğmuş olmak bile doğrudan doğruya devlete sadakat ile ilişkilendirilmiştir. Sedar: “Köyün adını vermek bütün kontrollerden geçmek için yeterliydi. Kamyon şoförlüğü yaptığım sırada kasamda G1 ile geziyordum. Köyün adını gören kimse bir şey sormuyordu”. Bahsedilen bu ayrıcalık aracılığıyla esasında devlet silah kaçakçılığına bir anlamda vize vermiştir. David Keen’in de ifade ettiği gibi çatışma, kâr, iktidar ve üretimi içeren alternatif bir sistemin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Keen, 2000: 19). Silah kaçakçılığının yapılabilmesi tam da savaş koşullarının sağladığı ayrıcalıktan kaynaklı olarak bir kâr kaynağı olarak ortaya çıkmıştır. Köy korucuları söz konusu alternatif sistemden, oluşan savaş ekonomisinin

den, en çok faydalanan kesimi oluşturmaktadırlar. Bozarslan'a göre Türkiye, etnik çatışmayı yönetebilmenin klasik kurallarından biri olan "kaynak dağıtımını" kullandı. Kaynak dağıtım yöntemi ile Kürtler içinde "ayrıcalıklı lordlar" kategorisi yaratıldı ve devletin baskıcı politikaları uygulamaya dahil edildi. Kaynak dağıtımından pay alan bu "ayrıcalıklı lordlar" köy korucularıydı (Bozarslan, 2000: 24-25). Ne var ki söz konusu ayrıcalıklardan bütün korucular aynı oranda faydalanamıyordu. Doksanlı yıllarda yurtdışından kaçak mazot taşıyan Nurettin, sınırda nüfuz sahibi olan bir başka korucu başının, jandarma ile birlikte kamyonları durdurduğunu ve kaçak mazotları şehirde satabileceklerinden daha ucuza satın alarak sınır yakınlarındaki kendi deposuna boşalttığını ve daha sonra kendisinin getirip şehirde daha yüksek fiyata sattığını anlatıyor. Nurettin korucubaşı ve jandarmanın ortaklaşa gerçekleştirdiği bu uygulama yüzünden kaçak mazot taşıma işinden vazgeçtiğini de ekliyor. Dolayısıyla korucular arasında güvenlik güçleri ve bürokrasi ile kurdukları ilişkilere göre bir hiyerarşi söz konusudur.

Yaşanan iç savaşın göreceli olarak yumuşadığı 1999 sonrası dönemde, özellikle 2004 sonrasında geçici köy korucularının eski otoritelerini yitirdiği çalışma kapsamında yapılan görüşmelerde sıklıkla ifade edilen bir olgudur. Bu değişim, yaşanan çatışmanın seyrinin yerel iktidar ilişkilerini belirlediğinin açık göstergelerinden bir tanesidir. Mustafa: "Doksanlı yıllarda istedikleri gibi at koşturan korucular şimdi bakkalın önünde, kürsüde yirmi dört saat oturmaktadırlar". Aynı durum korucu olmayan fakat askerlerle ilişkileri "iyi" olan köylüler için de geçerlidir. Şevket: "Acemi eğitiminde kaçak silahımla operasyona gidiyordum. Alay komutanı beni çağırıyordu. Şimdi tavuk bile öldürsem içeri atar beni. Devlet bir öyle bir böyle. Şimdi Apocular da, askerler de gelse kapım açık, sofram açık. Bir daha böyle şeyler yaşanmasın..." Devletin tutumundaki değişiklikler köy korucularının algılarını da değiştirmekte, kafa karışıklıklarına yol açmaktadır.

Yeniden Çerçevelenen Geleneksel Düşmanlıklar

Özellikle doksanlı yıllarda bölgede yaygınlaşan şiddet güvenlik söylemleri üzerinde meşrulaştırılmıştır. Benzer bir şekilde köy korucularının PKK karşıtlığı olarak sundukları şiddete göz yumulmuştur. Köy korucularından gelen istihbaratın veri olarak kabul edildiği ve korucuların özellikle doksanlı yıllardaki otoriteleri göz önünde bulundurulduğunda silahların farklı amaçlarla kullanıldığı görülmüştür. Köy korucuları, aralarında husumet bulunan ailelerin, aşiretlerin, köylerin ve hatta akrabalarının PKK'li ya da PKK sempatzımanı olduğu iddiasında bulunarak, onlara karşı ev baskınlarından yerinden etmeye kadar varan pek çok baskı mekanizmasını işletmiştir. Suça bulaşma oranları ve sağlanan ceza bağımsızlığı pek çok sivil toplum örgütü tarafından belgelenmiştir (İHD, 2009). Bu bağlamda Hen-

ri J. Barkey ve Graham E. Fuller'ın belirttiği gibi köy koruculuğu sistemi geleneksel düşmanlıkları ve kan davalarını “anti-PKK mücadelesi” çerçevesinde yeniden üretmiştir (Barkey & Fuller, 1998: 147).

1992 yılında yaşanan çatışmanın hemen ertesinde gerçekleşen olaylar, köyler arasında kan davası başlamasına neden olur. Bu olay, kan davalarının yeni bir çerçevelenmeyle nasıl şekil değiştirdiğinin göstergesidir. Anlatılanlara göre 1992 yılındaki olayın ardından civar köyden bir genç, PKK'lilerin öldürüldükleri yere gider. Gencin orada bulunma sebebi bilinmemekle birlikte Baran'a göre oraya gitmesinin nedeni PKK'lilerin öldürüldükleri yerleri işaretlemektir. Bunu gören bir geçici köy korucusu onu jandarmaya ihbar eder. Jandarma korucularla birlikte o köye baskına gider ve o genç öldürülür. Gencin ölümünden Ademli Köyü'nün korucuları sorumlu tutulunca iki köy arasında kan davası başlar.

O sırada köy korucusu olan Baran, çocuğun öldürülmesi kararının daha önceden alındığını ve bu kararın kendisinden saklandığını düşünmektedir. Baran: “Çocuk kaçarken yaklaşık iki kilometre öteden vuruluyor. İki kilometre mesafeden bir korucunun insan öldürmesi çok zor ancak özel harekâtçılar bunu yapabilir. Ancak şikayet eden korucular bizim köyden olduğundan iki köy arasında kan davası başladı”. Köy korucusu olan Hakki, 1992'deki çatışmadan sonra, köye operasyona gitmeden önce korucuların söz konusu köye “askerle geliyoruz kimse korkmasın, silahı olan varsa saklasın” diye önceden haber yolladığını ancak çocuğun kaçtığını ve öldürüldüğünü ifade etmektedir. Necip her ne kadar kendilerinin vurmadıklarını söylemiş olsalar da karşı tarafın bunu dinlemediğini, akrabalarını vurduğunu, böylece aralarında kan davasının başladığını anlatmıştır.

Devletin kan davasındaki tutumu son derece ilginç olmuştur. Devlet, kan davasına evrilen olayı dindirmek için herhangi bir girişimde bulunmamış, aksine adeta taraf olmuştur. Necip'in durumu şöyle aktarmaktadır: “Bizim uzak bir akrabamızı vurdular daha sonra köyü bastık evleri yaktık. Devlet ‘isterseniz yakın yıkın ne ederseniz edin’ dedi, göz yumdu. Apocu bir köydü zaten. Zaten köyü bizden önce boşaltmışlar akrabaların yanına gitmişlerdi”. “Zaten Apocu bir köy” olması, güvenlik güçlerinin bu köye yapılacak eylemlere müdahale etmemesinin aynı zamanda da köye düzenlenen baskını meşrulaştırma gerekçesi olarak görülmektedir. Apocu-devlet yanlısı gibi bir ikililik üzerinden geleneksel düşmanlıklar yeniden kodlanmaktadır. Failinden bağımsız olarak “düşmana” yönelen şiddete göz yumulmakta, bu şiddet meşrulaştırılmaktadır. Doksanlı yıllar boyunca yaygınlaşan şiddetin bu perspektiften okunması mümkündür.

Devlet, doğrudan sürecin içinde ve taraf olarak konumlanmışken, kendisini bu sürecin çözümü aşamasında dışarıda bırakması dikkat çekici bir

başka noktadır. Dönüşen yeni kan davası olgusunun çözümü geleneksel çözüm odaklarına bırakılmaktadır. Araya yerel eşraf, ağalar, şeyhler ve bürokratlar girerek “dava yapılır” bir diğer ifadeyle uzlaşmaya varılır, barış sağlanır. Ancak uzlaşma karşı taraf tarafından bozulur. Ademli Köyü’nden bir kişi daha öldürülür. Şeyhin araya girmesiyle ikinci kez “dava yapılır”. Necip: “Şeyh İzzet var. Köylü onun vicdanına kendisini bağlıyor. Onun lafı araya girdi mi kimse onu kıramıyor”.

1992 yılında PKK ile yaşanan çatışma ve ertesinde bu olaya paralel olarak başlayan kan davası ve güvenlik güçlerinin iki köy arasındaki çatışmada aldığı tutum PKK karşıtlığı üzerinden yeniden çerçevelenen kan davalarının kristalleştiği örneklerden bir tanesidir. Bir başka ifadeyle bu vaka geleneksel düşmanlıklar gibi yerelde varolan çatışma öncesi çatlakların çatışma ile harmanlanarak yeniden nasıl şekillendiğini göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışmada insanların korucu olma gerekçeleri, koruculuğun birebir korucularla yaşayan insanlar için ne anlam ifade ettiği ve genel olarak da toplumsal yapıyı nasıl dönüştürdüğü analiz edilmeye çalışılmıştır. Geçici köy koruculuğu sistemi sadece askerî stratejiler bağlamında değerlendirilebilecek silahlı bir işbirliği örneği olmaktan ziyade, her iki aktörün meşruiyet iddialarının billurlaştığı bir araçtır. Köy koruculuğu sistemi, uygulandığı bölgelerde yereldeki günlük pratikleri, var olan toplumsal ilişkileri ve yapıyı, güç ilişkilerini, ekonomik yapıyı dönüştürmüş, yeniden üretmiştir.

Türkiye’de geçici köy koruculuğuna katılım farklı coğrafi mekânlarda, farklı araçlarla gerçekleştirilmiştir. Coğrafi özellikler ve çatışmanın yoğunluğu gibi yapısal faktörler katılıma ilişkin motivasyonların çeşitliliğini belirleyen ve sınırlayan etmenler olmuştur. Ademli’de de görüldüğü üzere paramiliter birliğe katılım tek bir faktörle açıklanamayacak kadar karmaşık motivasyonları içerir. Genelde bir tek gerekçe varmış gibi görünse ve öyle ifade edilse dahi, satır aralarında söz konusu çeşitliliğe dair ipuçları bulmak mümkündür. Ademli’de köy koruculuğunun kabul edilmesinde deneyimlenen çatışma, algılanan ya da gerçek olan “savunmasızlık” hissi, koruculara sağlanan imtiyazların cazibesi, doğrudan güvenlik güçlerinin baskısı, varolan toplumsal hiyerarşinin devamı ya da dönüşümü gibi pek çok faktörün eş zamanlı olarak farklı bireysel katılım gerekçeleri hâlinde ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Gerekçelerin ayrışmasından ziyade, iç içe geçmişlik ve/veya süreç içinde dönüşümlerden bahsedebiliriz. Tüm bu gerekçelendirmelerin günlük hayata yansımaları varolan toplumsal yapının dönüşmesine, yeniden üretimine tekabül etmektedir.

Ademli’de korucu olanlar ile olmayanların kurduğu ilişki son derece sorunsuz gibi görünse ve öyle aktarılsa da çeşitli çatlakların varlığını gözlem-

lemek mümkündür. Özellikle siyasi pozisyonların farklılaştığı nokta çatlağın en görünür hâlidir. Buna karşın aşiretsel bağlılıkların son derece güçlü olduğu köyde bu bağlar gerilimi sakinleştiren, köyü yaşanılabilir kılan bir emniyet sibobu işlevi görmektedir. Akrabalık ilişkilerinin her zaman aynı işlevi görmediği de ayrıca belirtilmelidir. Aynı sosyo-ekonomik yapıya ait, birbirine çok yakın mekânlarda bile kendi özgül koşulları çerçevesinde akrabalık ilişkilerinin işlevi farklı seyretmektedir.

Güvenlik güçlerinin köy koruculuğunu kimlikleme aracı olarak kullandığı doksanlı yıllarda, Ademli Köyü'nün PKK ile yaşadığı çatışma bir taraftan köyün "sadık" kategorisine terfi etmesini sağlamış ve pek çok dokunulmazlık kazanmalarına olanak tanımıştır. Söz konusu dokunulmazlıklar başta köy korucuları olmak üzere, köye, savaş ekonomisinde alan açması açısından önemlidir. (Köyde doğmuş olmanın bile doğrudan devlete sadakatle ilişkilendirilmesi, arama noktalarındaki ayrıcalık, dolayısıyla silah kaçakçılığı ya da mazot kaçakçılığı yaparken jandarmayla kurulan ortaklık gibi.)

1992 yılında Ademli Köyü ile başka bir köy arasında çıkan kan davası çatışma ile harmanlanan, "anti-PKK" üzerinden yeniden çerçevelenen geleneksel düşmanlıkların ve şiddetin çarpıcı bir göstergesi niteliğindedir. Köylünün, "zaten Apocu" olan köye düzenledikleri baskına güvenlik güçlerinin göz yumması "düşmana" yapılacak her türlü eylemin teyit edildiğinin göstergesidir.

Çatışma süreci, yereldeki toplumsal yapının, güç ilişkilerinin, var olan çatlakların çatışma ile harmanlanarak yeniden kurulmasına neden olmaktadır. Yeni çatlakların oluşmasına da kapı aralamaktadır. Türkiye'de geçici köy koruculuğuna katılımın farklı coğrafi mekânlarda, çatışmanın yoğunluğuna bağlı olarak farklı araçlar ve motivasyonlarla gerçekleştirildiği ve bu bağlamda da yereldeki yankılarının farklı olduğu ifade edilebilir. Yazı, genelleme iddiasından ziyade büyük resmin bir kesiti olarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Şüphesiz, bu konu, farklı yapısal koşullara sahip alanlarda yapılacak saha araştırmalarıyla desteklenmesi gereken, araştırılmaya muhtaç bir konu olarak varlığını korumaktadır.

Kaynakça

- Aytar, O. (1992). *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*. İstanbul: Medya Güneşi.
- Balta Paker, E. (2010). Dış Tehditten İç Tehdide: Türkiye’de Doksanlarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası. E. Balta Paker & İ. Akça (Ed.), *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* (s. 407-432). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Balta, E. (2004). “Causes and Consequences of The Village Guard System in Turkey”. <http://web.gc.cuny.edu/dept/rbins/IUCSHA/fellows/Balta-paper.pdf> [08.05.2010].
- Barkey, H. J. & Fuller, G.E. (1998). *Turkey’s Kurdish Question*. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.
- Berdal, M. & Malone, D. M. (2000). *Greed and Grievance: Economic Agendas in Civil War*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Bozarslan, H. (2000). ‘Why The Armed Struggle?’ Understanding The Violence in Kurdistan of Turkey. F. İbrahim & G. Gürbey (Ed.), *The Kurdish Conflict in Turkey: Obstacles and Changes for Peace and Democracy*. New York: St. Martin’s Press.
- Bruinessen, M. (2011, 4 Şubat) Kurds, States, and Tribes. <http://www.hum.uu.nl/medewerkers/m.vanbruinessen/publications/Kurds,%20states,%20tribes.htm>
- Butler, C. K. & Gates S. vd. (2010, 22 Ekim). Social Networks and Rebellion. <http://igcc.ucsd.edu/research/IDDC/disaggregatingcivilwar/presentations/cpbutlergatesleiby.pdf>.
- Cemal, H. (2003) *Kürtler* (3. Baskı). İstanbul : Doğan.
- Collier, P. & Hoeffler, A. (2002). Greed and Grievance in Civil War. <http://economics.ouls.ox.ac.uk/12055/1/2002-01text.pdf> [02.03.2011].
- Collier, P. (2000). Doing Well out of War: An Economic Perspective. M. Berdal, D. M. Malone (Ed.). *Greed and Grievance: Economic Agendas in Civil War*. (s. 91-113) London: Lynne Rienner Publishers.
- Etten, J. & Jongerden J. vd. (2009). Türkiye Kürdistan’ında Kontrgerilla Stratejisi Olarak Çevre Tahribatı. *Tolum ve Kuram Dergisi*, 1: 71-97.
- Fearon, J. & Laitin, D. (2003). Ethnicity, Insurgency, and Civil War. *American Political Science Review*, (Cilt 97) 1: 75-90.
- Ferguson, N. & Burgess M. vd. (2008). Crossing the Rubicon: Deciding to Become a Paramilitary in Northern Ireland. *International Journal of Conflict and Violence*, (Cilt 2) 1: 130-137.
- Gözler Hükümette (1990, 24 Mart). *Cumhuriyet Gazetesi*. s. 1.
- Guichaoua, Y. (2007). Who Join Ethnic Militias? A Survey of the Oodua People’s Congress in Southwestern Nigeria. *Crise Working Paper*, 44: 1-31.
- Güneydoğu İçin Ek Önlemler (1990, 10 Nisan) *Cumhuriyet Gazetesi*. s. 1.
- Harrowitz, D. (1985). *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press.

- Humphreys, M. & Weinstein J.M. (2008). Who Fights? The Determinants of Participation in Civil War. *American Journal of Political Science*, (Cilt 52) 2: 436-455.
- İHD. (2009). *Ocak 1990- Mart 2009 Döneminde Köy Korucuları Tarafından Gerçekleştirilen İnsan Hakları İhlallerine İlişkin Özel Rapor*.
- İmset, İ. (1993). *PKK: Ayrılıkçı Şiddetin 20 Yılı (1973-1992)*. Ankara: Turkish Daily News.
- Jackson, R. (2010, 16 Haziran) "Social Construction of Internal War: Toward a Framework of Understanding". <http://users.aber.ac.uk/mys/csrw/social%20construction%20of%20internal%20war%20richard%206.pdf>.
- Jongerden, J. (2009). *Türkiye'de İskân Sorunu ve Kürtler: Modernite, Savaş ve Me-kan Politikaları Üzerine Bir Çözümleme*. (M. Topal Çev.). İstanbul: Vate.
- Kalyvas, S. N. (2007). Civil War. C. Boix & S. Stokes (Ed.), *Handbook of Political Science*. (s. 416-434). New York: Oxford University Press.
- _____. (2008). Armed Collaboration in Greece 1941-1944. *European Review of History*. (Cilt 15) 2: 129-142.
- _____. (2006). *The Logic of Violence in Civil War*. New York: Cambridge University Press.
- Keen, D. (2000). Incentives and Disincentives for Violence. M. Berdal & David M. Malone (Ed.), *Greed and Grievance: Economic Agendas in Civil War*. (s. 19-43). London: Lynne Rienner Publishers.
- King, C. (2004). The Micro Politics of Social Violence. *The World Politics*, 56: 431-455.
- Kirişçi, K. & Winrow G.M. (1997). *Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi*. (A. Fethi Çev.). (5. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Klein, J. (2010). Çevreyi İdare Etmek: Osmanlı Devleti ve Hamidiye Alayları. E. Balta Paker & İ. Akça (Ed.), *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* (s. 105-124). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Levine, D. H. (2010). Care and Counterinsurgency. *Journal of Military Ethics*. (Cilt 9) 2: 139-159.
- Marcus, A. (2009). *Kan ve İnanç: PKK ve Kürt Hareketi*. (A. Alkan Çev.) İstanbul: İletişim.
- Migdal, J. (2001). *State in Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute one Another*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Romano, D. (2010). *Kürt Dirilişi: Olanak, Mobilizasyon ve Kimlik*. (M. Topal & E. Gedik Çev.). İstanbul: Vate.
- Sambanis, N. (2001). Do Ethnic and Non-Ethnic Civil Wars Have the Same Causes?. <http://www.yale.edu/macmillan/ocvprogram/licep/3/sambanis/EthnicWarPaper.pdf> [02.03.2011].
- Yalçın-Heckmann, L. (2006). *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*. (2.Baskı). İstanbul: İletişim.

Apoletli Medya: Doksanlı Yıllarda Basın ve İktidar¹

Toplum ve Kuram: Merhabalar. Konumuz doksanlarda iktidar ve medya ilişkileri ancak doksanlı yıllara gelmeden önce, 12 Eylül darbesi ile değişen iktidar-medya ilişkisini nasıl anlamak gerekiyor? Aslında doksanlara ve bugüne kadar gelen; medyanın holdingleşmesi, haber alma özgürlüğünün aşama aşama sermaye-devlet kıskacına sıkışması bu dönemde başlıyor. Seksenlerden bugüne kabaca bir dönemselleştirme yapmak gerekse, nasıl bir çerçeve ortaya koymalı?

Ragıp Duran: 12 Eylül'den hatta daha da öncesinden başlamak gerekebilir. Osmanlı'da ilk gazete 1831'de yayına başladı. O dönemin gazetelerine, medya mülkiyetine baktığımızda, 19. yüzyılda iktidarla matbuat arasındaki ilişkileri görebiliriz. Bu alanda, konuyu daha iyi değerlendirmek için, Batı'daki durumla kıyaslama yapalım. Ben 1983-1987 yılları arasında Londra'da, BBC'de çalışıyordum. 1985 yılının Ocak ayında *London Times* gazetesi, kuruluşunun 200. yılını kutladı. Bir gazete, doğum gününü kutlarken, şenlik, festival düzenler, yahut bir ödül töreni organize eder. İşte yaklaşık 30 sene önce, artık 'The Times' olarak anılan gazetenin yöneticileri, okurlarına armağan olarak o 1785'de çıkmış ilk sayının fac similesini verdi. Bir de 200 yıllık gazetecilik serüvenini anlatan, böyle kuşe kağıda basılmış çok güzel bir albüm... *London Times*'in ilk sayısının birinci sayfası, tabii o zamanki teknolojiyle kötü bir şekilde basılmış, sekiz sütunda esas olarak Londra limanına girip çıkan, İpek Yolu'ndan gelen gemilerin ne getirdiği, hangi geminin boş olduğu konusunda bilgiler içeriyor, ilan gibi bir takım haberler var. Esas olarak ticaret haberleri. Biz, Batı'da gazeteciliğin, o dönemde, ticaret burjuvazisinin yayın organı olarak işlev gördüğünü biliyoruz. Her sınıf kendi çıkarına hizmet eden haberler verdiği için, o gazete o zaman gemicilik yapan, ticaret yapan burjuvaziye bilgilendirecek, ona hizmet edecek, normal yani... O zamanlar, *London Times* gazetesinin

1 Ragıp Duran'la yapılan bu röportaj Toplum ve Kuram Dergisi yayın kurulu üyeleri Onur Günay ve Mehmet Polatel tarafından yapılmıştır.

sahibi de bir Lord, yani devlet tarafından elit/asil düzeyine yükseltilmiş bir aristokrat ya da aristokrat eskisi...

1831'de bizde çıkan *Takvim-i Vekai* başlıklı gazeteye baktığımızda, gazetenin fiili sahibi Sultan, çünkü bu gazete 2. Mahmud'un isteği ve onayı ile çıkarılıyor ve muhteviyatı da Saray'ın merkezi yayın organı olduğunu gösteriyor. Orhan Koloğlu'nun çalışmalarında önemli bir konudur: Türkiye'ye matbaa Batı'ya kıyasla 400 yıl, gazete 200 yıl rötarlı geliyor. Mesele sadece zamanda değil. İçerikler, yaklaşımlar da çok farklı. Bizde çıkan gazetenin sahibi ve fiili patronu Sultan olunca, sarayın memurları da gazetenin muhabiri, yazarı, editörü oluyor. Devlet gazetesi yani... Gazetenin künyesinde ayrıntılı bilgi yok ama bu gazetede verilen haberlere, haberlerin verilmiş şekline baktığımızda yayının resmi bir yayın olduğu kolayca anlaşılıyor. Yani Osmanlı'da matbuat, bugünkü deyişle medya, Batı'dakinden çok farklı bir şekilde, devletin siyasi bir aparatı olarak doğmuş.

Bugün de işin özüne bakacak olursak, pek fazla bir şey değişmemiş durumda. Belki mülkiyet itibari ile bugün Saray ya da devlet yerine özel sektör patronları gazetelerin sahibi görünüyor ama, ideolojik olarak medyanın eskiden de bugün de hizmet ettiği odak, esas olarak müesses nizam dediğimiz, yerleşik düzen. O zamanki *Takvim-i Vekai*'nin de, bugünkü Hürriyet ya da Zaman gazetesinin birinci misyonu egemenlerin statükosunu korumaktır. Bütün bu gazeteler, Saray ya da devletin âli çıkarlarını ve müesses nizamı korumak için, yine devlet tarafından saptanan bir yayın politikası izliyor.

Bizim gazeteler, 1831'te olsun, bugün olsun Batı'dakilerden her zaman çok daha fazla siyasetle meşguller. Siyaset derken devleti, başkenti, resmi siyaseti kastediyorum. Batı'da gazetelerde, mesela Fransa'da *Libération'da*, ünlü bir şarkıcı öldüğü zaman, bu haberi manşetten verir, içeride de özel dosya yayınlar. Aynı gün Cumhurbaşkanı ya da Başbakan'ın yaptığı bir açıklama çok da önemli değildir. Zaten oranın Cumhurbaşkanı, Başbakanları, bizimkiler gibi her Allah'ın günü kurdela kesip, törene katılmaz, havaalanında ya da evinin önünde miting düzenleyip siyasi nutuk atmaz, medya da her haber bültenine Başkan'la başlamaz. Batı'da haber değeri taşıyan her türlü sosyal, kültürel, sportif olay manşet olur, bizde olmaz. Çünkü bizde gazeteleri, gazetelerin birinci sayfasını yani çatısını Ankara yapar. Ankara büroları, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Cumhurbaşkanı... Yüce Devlet'ten o gün kim ön plana çıkmışsa, onun sözcülüğünü yapar. Üstelik bu resmi açıklamalar, hiçbir süzgeçten geçirilmeden, virgülüne dokunulmaksızın, sanki her söylenen yüzde yüz doğruymuş gibi, çoğu zaman tam metin yayınlanır. Bakın, gazetelerin ana merkez binalarının bulunduğu semtler de, yani coğrafi konumları da bize bir ipucu verir. Batı'da yakın zamana kadar gazete merkezleri, Borsa'nın, yani ekonomik-mali merkezlerin bulunduğu

semtlerdeydi. Paris'te Bourse'da (AFP, Figaro), Londra'da mali merkez Fleet Street'de. Bizde ise Bab-ı Ali'de. Yani bugün İstanbul Valiliği olan, Osmanlı döneminde hükümet merkezi olan Cağaloğlu'nda. Yeni öğrendim, araya sıkıştırayım: Kentlerin girişinde karayolunda kenarda bir tabela var ya, nüfus ve rakım bilgilerini verir. Kentin rakımı ölçülürken neresi kıstas alınıyor biliyor musunuz? En yüksek tepe, ya da en çukur nokta, belki de ikisinin tam ortası... gibi nispeten makul yanıtlar verebilirsiniz. Yanıldınız! İllerde Vilayet binası, ilçelerde Kaymakamlık binası kerteriz alınmış. Biz topografide bile devletçi bir milletiz! Neyse... Basın merkezi Cağaloğlu'nda diyordum. Neo-liberal ekonomik nedenlerle, arsa rantı nedeniyle son 20-30 yılda Batı'da da, bizde de gazete merkezleri, aynı nedenlerle şehir dışına çıkarıldı. Gazetelerin böylece somut gerçekle, sokakla ilişkileri de koparılmış oldu. Üstelik bizde, devlet sadece siyasi olarak değil ekonomik ve mali olarak hâlâ güçlü bir konumda. Özel sermaye olarak bugünkü Hürriyet'i, Milliyet'i belki bizzat devlet, yani eskiden Saray'a tekabül eden güç çıkarıyor ama bugün hâlâ savunduğu esas olarak müesses nizamdır. Noam Chomsky bunu *Rıza Üretimi* kitabında çok ayrıntılı bir şekilde anlatır. Topluma, yurttışa hatta Devrim'e hizmet eden gazeteciliğin ve gazetenin önemli bir örneği 1789 Fransa'sında 'Pamphlet'ler -Osmanlı'da risaleye tekabül eder- vardı. Bu pamphlet'ler, belki de Gutenberg'in icadıyla matbaa sayesinde, Saray'ın, Kral'ın, Devlet'in elinde bulunan bilgi tekelini kırdı. Haber ve fikirlerin, bilginin geniş toplum katmanlarına ulaşması önemli bir yenilik. Bu sayede, özellikle devlet iktidarına karşı toplumun muhalefetini savunmak, yaygınlaştırmak söz konusu idi. Bu açıdan matbaanın, pamphlet'lerin devrimci, toplumcu, ilerici bir yanı var. Matbaa olağanüstü demokratik bir mekanizma, bilginin yaygınlaşmasını, çoğullaşmasını sağlıyor. Koloğlu'nun tespitlerine göre Osmanlı'da matbaa konusunda Şeyhülislam çok direniyor. Osmanlı'da henüz Osmanlıca, Arapça, Farsça ya da Batı dillerinde eser basan matbaa yok iken, İstanbul'da çok sayıda Ermeni matbaası var. Osmanlı'da henüz gazete yok iken, Batı ile yoğun etkileşim sayesinde, Pera'da daha 18. yüzyılın başlarında, bülten gibi olsa da, yabancı gazeteler satılıyor. Nüfusun çoğu okur yazar olmamasına ve yabancı dil bilenlerin az olmasına rağmen, o zaman Fransızca, İngilizce, Almanca bilen Osmanlı aydınları da onları takip ediyor. Bu yapısal durum bugün büyük ölçüde hâlâ geçerliliğini koruyor. Eskiden de bugün de, Saray ya da Türk devleti aleyhindeki haber ve gelişmeler, Osmanlı ya da Türk matbaasında yayınlanamaz, yabancı neşriyatta yer alır(dı).

İşin bir başka yanına, işlevsel yanına da değinmek gerekir: Belki teorik bir mesele gibi görünebilir. Medya aslında etimolojik olarak medyumun çoğulu. Mesela Fransızca'da, medya tekil yazılmaz, s ile yazılır, *les médias* yani. Çoğuldur. Medyum, etimolojik olarak okunduğu zaman, Latince'de de 'orta', 'ara', 'ortada', 'arada' demek. Yani bir bakıma 'arabulucu'. İki şey, iki mekan, iki güç, iki odak arasında, bir nevi köprü, aktarıcı. Dolay-

sıyla, toplumsal alanda, medya, yöneten ile yönetilen, devlet ile toplum arasında bir köprü gibi, bir aracı gibi davranmalı. 19. yüzyıl liberal ideologların, politikologların tespitlerinde meşhur bir Dördüncü Kuvvet teorisi var. Tepede yönetici kesim, yani devlet var. Modern bir devletin üç ana işlevi var. Yasama, yürütme ve yargı. Lise Yurttaşlık Bilgisi dersi gibi oluyor kusura bakmayın... Erdoğan duysa kızar ama kızarsa kızsın, ben Montesquieu'den bahsediyorum. Yasama, işte Parlamento, kanunları yapıyor. Yürütme bu kanunları uyguluyor. Yani hükümet ediyor. Bu aralar Türkiye'de 'Yürütme' dendiğinde, akla kaçınılmaz olarak çalmak anlamındaki yürütme geliyor ya neyse... Yasaların uygulanması konusunda ihtilaf çıktığında da, işte bu anlaşmazlığı çözmek, kimin haklı, kimin haksız olduğunu belirlemek için de yargı, yani mahkemeler devreye giriyor. Bu üç güç birbirinden bağımsız, yani paralel filan değil. Ayrı güçler. Her birinin kendine has işlevi, görevi var.

19. yüzyıl liberal ideologları bile bu üç kuvvet ile toplum arasındaki ilişkilerde bir eksiklik, bir terslik görmüşler. Toplumun en büyük kesimi yönetilenler, halk, toplum ya da millet. Bu kesim siyasi olarak, ideolojik olarak, ekonomik olarak çok büyük bir yüzölçümüne sahip olmasına ve nüfus olarak da büyük olmasına rağmen, tepeden gelen üçlünün [yasama, yürütme, yargı] baskısı altında bulunuyor. Bu üçlüye karşı kendisini savunmak için bir aygıtı yok. İşte, Dördüncü Kuvvet teorisi de buradan çıkıyor. "Kardeşim, sen yöneticisin, sen devletsin, tamam, elinde üç büyük güç var. Yasa çıkarıyorsun ama bu yasanın topluma hizmet edip etmeyeceği ne malum? Sen bu yasaları uyguluyorsun, ama uygularken hakikaten düzgün bir şekilde uyguluyor musun? Mahkeme bir karar veriyor, hem de millet adına karar veriyor. Ama acaba bu mahkemenin verdiği karar doğru mu? Gerçekten toplumun, yönetilenlerin, milletin çıkarına uygun mu bu karar?" Bu nedenle, ideologlar, esas olarak üç gücün çalışmalarını, edimlerini, faaliyetlerini toplum adına, yönetilenler adına denetleyen bir mekanizmaya ihtiyaç olduğunu saptıyor. İşte bu mekanizma da, medya, ya da eski deyimiyse, matbuat ya da basın. Amaç, tepeden gelen üç kuvvetin toplum üzerine baskısını biraz frenlemek, filtre etmek, doğruların geçmesini sağlamak, yanlışları da geri püskürtmek. Kısacası belki de devlet ile toplum arasındaki ilişkileri dengelemek, bir kontrol sübabı olarak medyayı öne çıkarmak, hele bugün çok önemli, çok gerekli... Gazetecilere, 'Felaket Tüccarı' derler, egemenler der, bu çok yanlış değil. Gazetecilik, işlemeyen, doğru gitmeyen kurumları, mekanizmaları eleştirme, ve onların doğru dü-rüst çalışmasını teşvik eden, talep eden bir aygıt, öyle olmalı... "Yanlış bu politika" diyor medya ve bunu manşetten veriyor. Ya da "Böyle bir yasa anayasaya aykırıdır" diyor medya. Bu Dördüncü Kuvvet, şimdi tabii iş öyle bir hâle geldi ki, normalde kamu adına-buraya millet ya da halk adına da denebilir- devletin yönetici kademesinin üç asli işlevini denetleyen mekanizma olarak doğmuş ve uzun süre Batı'da bu şekilde uygulanmış olan

medya, bu çok eski değil 1980'lere kadar galiba, artık yasama, yürütme ve yargının yanına; kontrol edeceğine bunların müstemilatı olan, bunların propagandasını yapan bir Dördüncü Kuvvet oldu. Yani medya artık, yasamanın ne kadar doğru ve güzel olduğunu, yürütmenin şahane işler yaptığını, mahkeme kararlarının örneğin Balyoz, Ergenekon ya da KCK kararlarının ne kadar güzel olduğunu empoze etmeye çalışan bir mekanizma hâline geldi. 80'lerdeki dönüşüm budur. Fransa'da 'Medya Gözlem Evi' diye solculardan oluşan bir kuruluş, bu sefer de Beşinci Kuvvet diye bir mekanizma önerdi. Çünkü "Biz seni burayı denetleyesin diye buraya koyduk, sen gittin onların yandaşı Dördüncü Kuvvet oldun. Her halükarda medya da artık yasama yürütme yargı kadar etkili olduğundan bu kuvvetleri denetlemekle sorumlu/görevli bir Beşinci Kuvvet lazım" dediler. Dördüncü Kuvvet olarak medya da ilk üç kuvvetin safına katıldığı için, onun da denetlenmesi lazım. Fransa'da acrimed.org, ABD'de znet.org, Yurttaş Gazeteciliği fikri ve kavramları da işte bu eleştirel yaklaşımdan ortaya çıktı. Şimdi tabii bu işin teorisi ve belirli ölçüde Batı'da, son yıllarda bu eleştirel yaklaşım bir süredir olumlu bir şekilde uygulanıyor. Mesela ben ABD'de Boston'da Noam Chomsky'nin derslerine girdim, 1999-2000 öğretim yılında Harvard Üniversitesinde Nieman gazetecilik okuluna gittim. Chomsky, Amerika'da, aşağı yukarı 70'lere kadar, her eyalette 100 bin, 200 bin satan sendikaların çıkardığı işçi gazetelerinden söz etmişti. Çok önemli gazetelerdi bunlar. Nedeni şu: Sendikanın o eyalette mesela on bin üyesi var, bu aşağı yukarı on bin muhabir demektir. Gazetesine sahip çıkan işçiler oldukları için, her sabah gidiyor alıyor, mahallesinde, köyünde, kentinde, fabrikasında bir haber olduğu zaman pat diye o zamanın teknolojisyle gazeteye ulaştırıyor. Hakikaten esaslı, sıkı bir gazete ve sendika ve işçi gözüyle bütün bir toplumu kapsıyor/yansıtıyor. Bu gazeteler öyle sıradan sendika bülteni filan değil, hakiki bildiğimiz gazete, magazini de var, sporu da var, televizyon sayfası da var, ekonomi sayfası da var, tabii 4 tam sayfa borsa sayfası yok! Şimdi bizde, bu seksenlerdeki dönüşüm, aslında 12 Eylül darbesinin ve ideolojisinin – ki militer ve neo-liberaldir- siyasi, ideolojik, toplumsal, kültürel yıkımının neredeyse kaçınılmaz bir sonucu.

Bu yapısal bozukluğun geçmişti itibarıyla, tarihimizde Osmanlı'yı da dahil ederek bir kaç önemli/tayin edici kırılma noktası olduğunu söyleyebiliriz. Bir tanesi 1923. Türkiye tarihi açısından 1923 önemli bir kırılma. Ne yazık ki, bunun kısa dönemde medyaya yansımaları göremiyoruz. Yani siyasi-toplumsal alanda Saltanatın devrilip, yerine Cumhuriyet rejiminin konulmasının, ideolojik yaklaşım ve medya mülkiyeti ile içeriği açısından değişimi matbuattan okumak oldukça zor. Bir iki olumlu gelişme belki var. Gazetecilik açısından konuşuyorum. Mesela, Halide Edip Adıvar. Halide Hanım, Kurtuluş Savaşı'na onbaşı rütbesiyle katılmış, Mustafa Kemal ile yakın ilişkilere girmiş bir aydın. Fakat hakiki bir liberal olduğu için bir süre sonra uyanmış. İngilizce olarak yazdığı *Turkish Ordeal* kitabı daha sonra

Türkçe'ye 'Türk'ün Ateşle İmtihani' diye çevrildi. Vedat Günyol'un imzasını taşıy ve dünyanın en iyi tahrifat çevirisidir. İngilizce orijinal metin, ki internette var, olağanüstü bir Mustafa Kemal eleştirisidir. Tabii çevirmen, yazarın teşvikiyle bütün bunları çıkarmış, ayıklamış. Adıvar, 1926'da Londra'ya gidiyor. İstedığı zaman Türkiye ile ilgili New York Times'ta tam sayfa haber yayınlıyor, yayınlatabiliyor. Zaten Savaş döneminde Mustafa Kemal'in basın danışmanı gibi çalışmış. İkinci örnek Sabiha ve Zekeriya Sertel. İkisi de Selanikli. Sabiha Hanım komünist, Zekeriya Bey demokrat. Cumhuriyet rejiminin ilk Basın Yayın Genel Müdürü ve Sertellerin Halide Hanım ile ilişkisi var. Halide Edip, Sertellerin Yeni Kemalist rejim konusundaki kaygılarını biliyor ve 'sonumuz kötü' diyor. Halide hanım, Sertelleri ABD'ye gönderiyor. Sabiha hanımın ABD'de hem akademik bazı çalışmaları var hem de oradaki Türkleri örgütüyor. Mustafa Kemal öldükten sonra Halide Hanım dönüyor. İsmet İnönü'nün desteğiyle, itibarı iade ediyor ve İstanbul'da İngiliz Filolojisinin başına getiriliyor. İpek Çalışlar'ın kitabında bu öykünün ayrıntısı var. Sertellerin anılarında ilginç ipuçları var. Mustafa Kemal, savaşı kazandıktan sonra, Tek Adam olarak, Halide Hanımın, Sertellerin hakiki burjuva demokrat olduğunu biliyor. Daha Kazım Karabekir'den kurtulamamış, eski İttihatçı arkadaşlarından kurtulamamış. Adıvar, Sertel gibi Batı dünyası ile güçlü bağları olan aydınları fiziksel olmasa da, teorik olarak likide ediyor baştan.

1923'ten sonrasına baktığımız zaman, medya açısından Demokrat Parti'nin(DP) iktidara gelişi ve bugün hâlâ önemli olan Hürriyet Gazetes'i'nin kurulması gerçekleşir. DP, tıpkı AKP'nin 2002 öncesi gibi büyük iddialarla iktidara geliyor. Çok partili hayata geçiş, matbuatın daha o zamanlarda bile çok siyasi olması nedeniyle, haliyle yeni matbuatı da çeşitlendirdi. İlk yarılma böyle gerçekleşiyor: CHP yanlısı matbuat ve DP yanlısı matbuat. Asında ikisi de resmi ideolojinin gazeteleri, biri hükümet, diğeri muhalefet. Ama ikisi de devletçi!

Bir de şu var tabi: Hiç bir gazete, 'Hadi gazete çıkaralım' diye çıkmaz. Her gazetenin arkasında bir siyasi, ideolojik, kültürel, toplumsal bir gerekçe olması lazım. Bir altyapı, bir yatak lazım. Hürriyet Gazetes'i mesela okur yazar sayısının arttığı, ama yine de az yazı bol fotoğrafla daha çok insana ulaşma konusunda kullanılıyor. Daha sonra siyasi partilerin artması, farklı grupların kendilerini ifade etmede gazete ve dergileri kullanmaları, matbuatın çeşitlenmesini sağlıyor. 1946 sonrasından 1960 darbesine kadar gazetecilik yavaş yavaş basın özgürlüğü ile tanışmaya başlıyor. DP'nin son dönemlerde ağır ve ciddi bir sansürü var ve o dönem bazı gazeteler bu sansüre karşı, yasaklanan haberlerin yerini boş bırakıp bir tutum takınmışlardı. Matbuat, 27 Mayıs'tan sonra Basın adını aldı ve eskiye oranla daha özgür bir ortamda çalışmaya başladı. Darbe sonrasında 212 ve 1475 sayılı kanunla mesleki olarak gazetecilere önemli haklar verildi. Sarı basın

kartı ve 212 iyi bir işçi yasasıdır. Şimdi bu yasa neredeyse geçersiz. Tabii o zaman biraz da kendi meşruiyetlerini sağlamak ve basını yanlarına çekmek için bu yasayı çıkardılar. 1960'tan sonraki kırılma noktası 1980. 12 Eylül 1980 darbesi, gerçek anlamda, ayrıntılı bir şekilde özellikle de, üstyapı açısından, planlanmış, müthiş bir silindir gibi toplumun üzerinden geçmişti.

Konjonktür olarak Türkiye'nin uluslararası neo-liberal pazara katılması için, eğitimden medyaya her alanda, yüzlerce cana mal oldu ve gazetecilik de kendine düşen payı aldı. Dünyanın bir çok yerinde, mesela Latin Amerika'da, Asya'da, Portekiz'de, İspanya'da, gazeteciler direndi. Klasik geleneksel gazeteciliği korumaya çalışıp, alternatif modeller yaratmaya çalıştılar. 1980 darbesi ve global neo-liberalizme geçiş, medyada bugün yaşadığımız acıların, sorunların kaynağı oldu . Bu neo-liberal politikalar, sendikaları, üniversiteleri ve medyayı hatta bütün toplumu kısımaya, boyun eğmeye, muhalefeti de pasifize etmeye çalışıyor. 80'ler ve 90'ların ilk yarısı, Müsteşarlıktan Cumhurbaşkanlığı'na kadar, Özal dönemi. Özal, çok net bir şekilde söyledi "2 buçuk gazete olacak" diye. Onlar da o dönem, Sabah, Hürriyet ve Cumhuriyet'ti. 90'lı yıllarda medyaya ağırlığını koyan mesele Kürt meselesi. 1984'te PKK'nin silahlı mücadeleye başlamasıyla Kürt sorunu medyaya girdi, acıip bir şekilde girdi, dezenformasyon (haber tahrifatı) ve misenformasyonla (haber gizleme). 1925 Şeyh Said hadisesi ve 1938 Dersim Katliamı arasında irili ufaklı isyanlar var ama 1938 sonrası Kürt muhalefeti büyük ölçüde sessizliğe gömülüyor. Ağır darbeler yemiş. Buna rağmen medyada, siyaset alanında cılız birkaç itiraz, muhalefet yine de var. Musa Anter'in Diyarbakır'da çıkardığı gazete ve yazdığı birkaç kitap ve bazı Kürt aydınlarının yurtdışındaki çabaları var. Medya, bugün de o zaman da, doğrudan devletin, hükümetin, egemenlerin sözcüsü konumunda olduğu ve böyle hareket ettiği için, Kürt meselesi konusunda egemen medyadan bir bilgi, bir fikir almak mümkün değil. O zaman geriye bir tek yabancı medya kalıyor, o dönem onlar da bugünkü kadar bölgede aktif değiller. Medyayı izleyince, devletin siyasi ve ideolojik tercihlerini belki okuyabiliyorsunuz. Ama sadece yazılanlar, yayınlananlar önemli değil, hatta o dönem ve belki bugün de esas olarak yayınlanmayanlar daha önemli. Benim anladığım şu: Aslında 2002'ye kadar uzanan süreçte, iktidardaki partinin adı, rengi çok önemli değil. Aslında bir devlet var ve ayıp olmasın diye onun altında bir hükümet var. Devletin kuruluşundan bu yana, resmîyetin CHP'li olduğu görüşüne ben katılmıyorum. Devlet, kendisini kuruluşundan bu yana Kemalizm ideolojisi adı altında örgütlese de, devlet eşittir CHP değildir. 90'lı yıllarda bu ikilikte – tabii sonradan bunu görüyoruz- Kürt meselesinde aynı şeyi söyledikleri için sorun yoktu. Yani devlet ve hükümet de Kürt karşıtıydı ve ikisi de basını bastırıp ses çıkmasın diye uğraşıyorlardı. 2002'den sonra- tabii 1984'ün etkileri de hemen ortaya çıkmadı, Özal 3-4 çapulcu demişti- devlet ile hükümetin söylemlerinin, medyada biraz daha ayrıştığını görüyoruz. 2002'de şunu

gördük ki, artık özellikle Kürt meselesinde devlet, büyük ölçüde hâlâ eski inkârcı, asimilasyoncu tutumunu sürdürüyor ya da sürdürmeye çalışıyor. Bunu, sadece medyadan değil, mevzuattan da açık bir şekilde görüyoruz. Hukukun, doğru dürüst bir hukuk olabilmesi için öngörülü olması ve toplumun ilerisinde olması lazım. Sadece bugünün koşullarına, konjonktüre göre bir yasa yaparsan, o yasa yarın geçersiz hâle gelir. Hukuğun perspektifiyle toplumsal gelişmenin perspektifi arasında bir uyum olması gerekir. Bakın mesela, ben Fransa'da hukuk tahsili yaptım. Fransa'da bir yasa en az bir yılda yapılır. Komisyonlar, uzmanlar toplanır, toplumun görüşleri alınır, medyada bunun uzun uzun tartışması yapılır ondan sonra Meclis'de de uzun uzun tartışılır. Fransa'da Meclis'in yanı sıra bir de Senato var, bizde de 1980'e kadar vardı, Senato'da da tartışılır. Zaten yasa hazırlanırken Anayasa Konseyinin görüşü alınır. Tüm bu süreçlerden sonra yasa çıkar. Bizde nasıl? Hükümet sıkıştı mı, nasıl olsa Meclis'te çoğunluğa da sahip, hop, kaldır elleri, hemen bir yasa çıkarıver, olsun bitsin... Tabi sonra Danıştay ya da Anayasa Mahkemesi böyle apar topar çıkarılan yasaların bir kısmını iptal eder, ya da hükümet konjonktür değişince, o yasa işine yaramadığı için, haydaa olmadı baştan '5463 sayılı kanunda değişiklik öngören 7659 sayılı yasa' diye yap-boz ihalesine girişmek zorunda kalır.

Bugün hâlâ bütün Türk mevzuatında 'Kürt' sözcüğü geçmiyor. Kürtçe yayınlarla ilgili TRT'nin doğru dürüst yasası da yok. İşte Kurmancî, Zazaca filan diye geçiyor ama Kürt sözcüğü geçmiyor. Hatta ilk başlarda 'özel alanlarda kullanılan şive ve lehçeler' diye bir ibare geçiyordu. Eğer 'Kürt' sözcüğü resmi mevzuata girmiş olsaydı, devlet ve hükümet aynı şeyi düşünüyor diyebilirdik. Gerçi Erdoğan, son olarak Diyarbakır'da Şiwanlı Tatlısesli Barış Süreci Konserinde 'Kürdistan' sözcüğünü kullandı ama devlet yanlıları, Başbakan'ın 'Paraguay Kürdistan'ını' ima ettiğini savundu.

Hiç bir iktidar kendi imtiyazlarından, kendi kapalı av alanlarından sıkı darbe yemedikçe taviz vermez. Teslim olması için ancak devrim, güçlü halk ayaklanması, darbe, savaş gibi çok fazla burnunun sürmesi lazım. 2002'den itibaren, merkezin dışından, müesses nizamın kenarından, (periferiden) gelen, yani İslami kanattan gelen, ama bugün İslami renkleri de solan, tamamen neo-liberal muhafazakâr bir yapı var. Aslında muhafazakâr da değil. Muhafazakâr, tutucu demek. Bunlar hiçbir şeyi tutmuyor, hiçbir şeyi muhafaza etmiyor, her şeyi yıkıp yakıp geçiyorlar. Her şeyi, kenti, doğayı, siyaseti, ekonomiyi, toplumu, eğitimi, medyayı kendi isteklerine ve çıkarlarına uygun bir şekilde değiştirmeye çalışıyor. Kentsel dönüşüm adı altında yeni rant alanları açmak için binaları, alanları, sokakları, cad-deleri yıkıyorlar, hem de toplum düzenini kendilerine göre dizayn etmek istediklerinden eski düzeni muhafaza ettikleri yok.

Ne var ki, AKP, daha ilk başlarda, Kürt meselesinde, kadim devletten farklı düşünüyordu. Ümmet anlayışı vardı, dindarlığın Kürtler arasında yaygın

ve güçlü olması önemliydi. Ayrıca askeri vesayet Kürt karşıtı ise, bunların da Kürt karşıtı olmaması gerekiyordu. 2002 seçimlerinden önce esas olarak Apoletli olan medya, AKP'nin seçimi kazanacağını öngörememişti. Öngöremediği gibi istemiyordu da. Ama AKP seçimi kazandıktan sonra, Türk medyası çok esnek olduğu için, hemen iktidar yanlısı hâle geldi. Ben neredeyse 70'li yılların ortalarından bu yana medya ile uğraşıyorum. Kürt meselesine de aslında medyadan geldim.

İzin verirseniz, görüşlerimin, tutumumun belki daha iyi anlaşılabilmesi için, biraz kişisel, siyasi, mesleki geçmişimden bahsedeyim. İstanbul doğumlu, temiz bir aile çocuğuyum. Babam hukuk profesörüydü. İyi okullarda okuttu beni. Galatasaray Lisesinden sonra Fransa'da hukuk okudum. Bu arada 1969-78 yılları arasında turist rehberliği yaptım. Doğu turları vardı o zaman. 21 gün, Ankara'dan başlar, Trabzon, Erzurum, Kars, Van, Diyarbakır, Urfa, Adana her tarafı dolaşırdık. Kürt coğrafyasını o zaman tanımıştım. Ama o genç yaşta siyasi bilgim, bilincim yoktu. Gazeteciliğe 1978 yılında İstanbul'da Aydınlik gazetesinde başladım. Hiç kimse mükemmel değildir... 80 darbesi oldu, bizim gazeteyi kapattılar, Hürriyet'e girdim ama o dönem hiçbir yerde doğru dürüst gazetecilik yapılamıyordu, bunalmıştım, yurtdışına gitmek istiyordum. Bir sürü bursa, okula başvururdum. 83 yılında Paris'te bir gazetecilik okuluna kabul ettiler, okul bitti, BBC'de çalışmaya Londra'ya gittim. Orada kişisel hayatım açısından, mesleki hayatım, siyasi hayatım açısından iki önemli şey oldu. İngiltere'deyken tabii ki her sabah İngiliz gazetelerini okuyorsun. Bir de BBC'de çalışıyordum zaten görev gereği okuyorsun. O zaman öyle İnternet filan yok. Kürt meselesi hakkında, bir olayı İngiliz gazetelerinden, radyodan, televizyondan öğreniyoruz. Üç gün sonra gelen Cumhuriyet Gazetesinden de aynı olayla ilgili bir haber var. Ama çok farklı hatta tamamen ayrı bir olay gibi verilmiş. Aynı olayı bir *Times*, *Guardian*, *Daily Telegraph* veriyor bir de Cumhuriyet gazetesi veriyor. Neredeyse iki ayrı olay. Sadece günü, saati ve mekânı aynı, diğer tüm unsurlar bambaşka hatta birbirine tamamen zıt. Terminoloji, söylem, haberin perspektifi de tamamen farklı. Kürt meselesinin, daha doğrusu silahlı ayaklanmanın başladığı dönemde, 1983-87'de Londra'daydım. Şimdi tabii ki gazeteler arasında fark olur; aynı haberi *Guardian*'la *Times* da ajans haberi kullanmamışsa birebir aynı vermez. Aynı başlıkla, aynı sözcüklerle, aynı haber değeri, aynı uzunlukta vermez, vermeyebilir. Ama aynı haber, *Guardian* ile *Times* da sadece yaklaşım, yorum farkı ile verilebilir. İki gazeteyi okuyan insan, iki haberde aynı olaydan biraz farklı bir şekilde sözedildiğini kolayca anlar. Türk basını ile İngiliz basını, bir de Fransızca *Le Monde* ile *Libération*'u takip ediyorum, kıyaslama, değerlendirme, haber analizi yaptığım zaman, Fransız, İngiliz basını bir yana Türk basını bir yana. Kürt meselesine ilişkin haber, röportaj, karikatür hatta fotoğraflarda bile aradaki fark, siyahla beyaz kadar. Kullanılan terminolojiden, olayın aktarılışına kadar. Yorumları bir kenara bı-

raktım. ‘Haber kutsal, yorum hürdür’ derler ya. AKP döneminde bu deyiş ‘İktidar kutsaldır’ oldu. Onun için artık haber de hür, yorum da hür, hatta ileri hür! Ben bu aşamada hakikaten ve tamamen sadece gazetecilikle ve habercilikle uğraşıyorum. Bu çelişkiyi görünce, Kürt meselesini anlamak, öğrenmek ihtiyacı hasıl oldu. Çünkü Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet gibi Türk gazetelerini okuduğın zaman bir Kürt algılaman var, İngiliz Fransız gazetelerini okuduğın zaman bambaşka bir algın var. Tabii ki, kafam esas olarak Fransız ve İngiliz gazetelerine yatkın, çünkü haberin sunumu çok daha mantıklı, gerekçeli ve rasyonel. Londra’da önce İngilizce ve Fransızca Kürt meselesi hakkında kitaplar okumaya başladım sonra orada PKK’li arkadaşlarla tanıştım ve böylelikle, Türk medyası ile yabancı medya arasındaki farkın nelerden, nerelerden kaynaklandığını öğrenmiş oldum.

Demim sözünü ettiğim ayrım, yani devletle hükümetin ayrı telden çalması sonuç olarak olmaması gereken bir şey. Fransa’da filan böyle devlet hatta derin devlet gibi ayrımlar olmadığı için tercüme ederken zorlanıyorsun. Fransızca haber yazdığım için editör buraya dipnot düş, parantez aç filan diyor. Yok çünkü o kavramlar oralarda yok. Ne demek devletle hükümet ayrı şey düşünmez, hükümet seçimle iş başına gelmiştir ve devleti yöneten siyasi bir gruptur. Devletin hükümetin dışında başka bir politikası olamaz. Nato ülkelerinde bizdeki kontrgerilla’nın yeğenleri varmış vakti zamanında, ama öyle şeyler artık yok. En son İtalya ve İspanya’da temizlendi bunlar.

90’lı yıllara bence medya açısından damgasını vuran, 1980 sonrası her türlü siyasi haberi özellikle toplumsal muhalefeti görmezden gelip, sadece Evren’i ve diktatörlüğü övmeye yönelik yayıncılık yapılması oldu. Bu arada iğrenç bir magazinleşme geliştirdi, gazeteleri satmak için ansiklopedi verildi, bir tanesi uçak verdi, bir tanesi ödül olarak üçüncü sınıf bir yıldızla akşam yemeği verdi. Yani 1980 darbesi de 90’lı yılların hazırlayıcısı oldu. Benim ilgi alanlarım itibariyle, medya itibariyle de, 90’lı yıllara damgasını vuran Kürt meselesi. Yani 1984’de, birçok insan ‘Nereden çıktı bu Kürtler?’ diye menfi bir soru sordu. Resmi ideoloji ancak bilinçli-kasıtlı-organize cehaletle gelişebilir. 1984’deki Kürtler, Kawa’nın, Bedirhanların, Şeyh Saidlerin paltosundan çıktı. En az 1925’den beri mücadele var. 90’lı yıllarda çok ayrıntılı bir koleksiyon taraması yaptığınızda görürsünüz, manşetlere ve genel yayın politikalarına ağırlığını koyan Kürt meselesidir. Bu ağırlık, doğrudan doğruya, Cizre’deki çatışma, Nusaybin’de patlamanın, resmi deyişle ‘bölücü terör’ün çok ötesinde, memleketin iç ve dış politikasını, toplumsal, kültürel hayatını doğrudan birebir etkileyen bir sorun.

Türkiye’de AKP’nin çok gururlanarak kaldırdığını söylediği askeri vesayeti, aslında ilk kez PKK kırdı. Üstelik de askeri yöntemlerle kırdı. Çünkü askeri vesayet öyle seçimle meçimle kırılmaz. PKK olmasaydı, resmi ideo-

loji tarafından lanetlenmiş, kargılanmış AKP, ne seçim kazanabilirdi ne de iktidara gelebilirdi.

1992, Özgür Gündem'in kuruluşudur. Özgür Gündem'den önce özellikle Kürt bölgesinde BBC muhabirliği yapmıştım. Kürtler kendilerine en yakın medya olarak BBC'nin Türkçe yayınlarını izlerdi. Akşam saat 21.30'dan 22.15'e kadar bir bülten vardı. Türk medyası Kürt haberlerini ya vermiyordu ya da tahrif ediyordu. Bu nedenle BBC önemli bir kaynaktı. Ben gerilla kamplarında da gördüm, PKK'nin karargahında da gördüm, BBC haber bültenlerini pür dikkat dinliyordu herkes. Çünkü BBC, Türkiye'de devlet ihaleleri alan bir kuruluş değildi. Çünkü BBC'nin Ankara'yı kızdırmamak diye bir derdi yoktu. Kürt meselesine önemli bir haber olarak bakıyorlardı. Bölücü terörizm olarak değil. Zaten PKK'lilere de 'Silahlı Kürt militanları' diyorlardı.

Bugünkü iletişim teknolojisi, cep telefonu, internet de yoktu o zaman. Bence çeşitli eksiklikleri, olumsuzlukları olmasına rağmen, Özgür Gündem, Türk medyasında kırılma noktalarından biridir. Tabi daha sonra MED TV'nin yayına başlaması da tayin edici. Erivan, Şam, Tahran ve Bağdat radyolarının da sınırlı süreli Kürtçe yayınları vardı ama parazitlerden zor dinlenirdi. MED TV'ye kadar, Kürtler ezenin, başka bir deyimle sömürgecinin diliyle yapılan yayınlara maruz kalmıştı. Bütün temel Türk resmi tezlerini yıktı MED TV. Kürtçe yoktur diyordu devlet, Kürtçe yayın yapıyordu MED TV. Kürt yoktur diyordu devlet, MED TV Kürtlerin varlığını, eylemlerini haber ve yorumlarıyla aktarıyordu hem de Kürtçe olarak. Çünkü, Kürtçe yoktur, şivedir, Dağ Türklerinin lisanıdır, kart kurt dilidir palavraları çöktü.

2002'de AKP iktidara geldiği zaman da, bu sefer devlet kadrolarını AKP'lileştirmek endişeleri çeşitli kesimlerde ortaya çıkarken AKP'nin kendisi devletleşti. AKP, devleti AKP'lileştirmek istiyordu, kendi devlet haline geldi. Böylelikle hükümetle devlet aynı potada bir tek kurum olarak ortaya çıktı. Bu aslında iyi bir gelişme fakat devletin uyguladığı politikalar olumsuz olduğu için iki olumsuz politika bir arada birleşmiş oluyor normalde. Devlet mekanizmadır, öteki de bir siyasi partidir onu yönetir. 2000'lerin başlarına kadar Türk basını topyekün devletçiydi. İktidar partisi de, muhalefet partisi de, toplumun geniş kesimi Kürt meselesini, Kürt varlığını inkar ediyor, Kürtlerin mücadelesini terörizm olarak kabul ediyordu. Eskiden de CHP zamanında, DP muhalefeti, DP iktidarında CHP muhalefeti vardı. Ama muhalefetteki partiyi veya iktidardaki partiyi destekleyen gazeteler, ordu konusunda, Kürt meselesi hakkında ya da Ermeni sorunu hakkında hemfikirdi. Orduya en küçük bir eleştiri yapılmazdı. Ordu, tabu idi. 90'lı yıllarda gazetecilik/habercilik açısından vahim bir durum vardı: Açın bakın 90'lı yıllardaki herhangi bir gazeteye, Genelkurmay Başkanı ne de-

mişse, hiçbir kontrolden, hiç bir sorgulamadan geçmeden ya manşettir ya yan manşettir. Bazen de sürmanşet olurdu. Yani onun yeri hazırdır. Genel Kurmay Başkanlığının ya da bizzat Genel Kurmay başkanının açıklaması/demeci/basın toplantısı, ne derse desin, öyle 2. ya da 3. sayfadan verilmez. Ya manşettir, ya sürmanşet en az göbekten kocaman fotoğrafla verilir. 90'lı yıllarla ilgili ilk medya eleştirisi kitabım 1996'da çıkmıştı. Apoletli Medya'ydı adı ve dönemi betimliyordu. Bu deyim/niteleme ilginç bir şekilde tuttu, literatüre/jargona girdi. Apoletli medya deyiminde iki anlam var: Medya apoletlileri destekliyor hatta onların sözcüsü ama medyanın kendisi de tıpkı bir kışla gibi yönetiliyor. Tepeden inmece, lider temelli, eleştiri yok, özgürlük yok... Ama daha sonra Kürt meselesi sayesinde, bence medya iyi bir kırımaya uğradı. Bugün egemen medya, kendi arşivine dönüp baksa, normalde çok utanması lazım. Çünkü Kürt düşmanlığıyla, Kürtlere yönelik nefret söylemiyle dolu yazıp çizdikleri. Geleceği öngören bir iz yok, yani Kürtlerin önce Irak'ta sonra Suriye'de özerk yönetim kuracak kadar aşamaya gelebileceğini, Türkiye siyasetinde 3. büyük güç olacağını, Türk devletinin Kürt uzmanları dahi öngörememişti. Kürt meselesi konusunda, medya açısından söylüyorum, herhalde siyasi açıdan da doğrudur, kabul edelim ki, bugün çok daha iyi bir konumdayız. Eskiden, Kürdün k'sını bile yazamazdık neredeyse. Hele Kürdistan zinhar... Orası filan derdik. Her Apo röportajı mahkemelik olurdu.

Geçen gün Hasan Cemal bizim Röportaj Atölyesine geldi. Hasan, gerilanın çekilmesini izlemek istiyor. Bir de muhabir ruhu var, gidip izleyecek, haber yapacak. Şimdi gazetecilikte atlatma hikayesi vardır. Batılılar 'Exclusive' ya da 'Scoop' diyor. Haberi ilk önce ben yapacağım diye bir dert var. Hasan da kafaya takmış, ben bu geri çekilmeyi muhabir olarak izleyeceğim diyor. Güney'e incek haber bekliyor. Hasan abi neredeyse 70 yaşına geliyor. Ama ruhen genç. Sırt çantası ve bir de dağ ayakkabısı almış. Akşamları evde sırt çantasına ağırlık koyuyor, odanın içinde yürüyüş provaları yapıyor, ayakkabısına da alışmaya çalışıyor. Gitmişler aşıya. Fehman Hüseyin yani Bahoz Erdal, orada. Bütün geri çekilmeyi yöneten komutan. Fehman Hüseyin "Hasan Bey bu zor iştir, gerillayla yürümek, yani gece yürüyoruz, yağmur çamur var, çok çaba sarfetmeniz lazım. Vazgeçin isterseniz bu işten, sonra başınıza bir şey gelir, sorumluluğu bize yıkarlar" diyor. Hasan, "Yok, ben gideceğim, ayakkabı bile aldım" demiş. Fehman Hüseyin, ayakkabılara bakmış ve "Bunlar olmaz" demiş. Hasan da "Ben bunları Akmerkez'den aldım" diye yanıtlamış. Fehman Hüseyin de "Hasan bey, vallahi Akmerkez bizim buralara pek uymaz" demiş. Daha sonra bir on dakika boşluk olmuş. Komutanla orada oturuyorlar. 'Vaktiniz varsa iki üç soru sorayım' demiş Hasan. Bu gazetecilik ruhu böyle bir şey işte, sürekli olarak haber-bilgi peşinde koşar gazeteci, bir yerde sinekten yağ çıkarırcasına haber çıkaracak. Bahoz Erdal'a "Siz PKK'ye nasıl katıldınız, anlatır mısınız?" demiş. Ciddi, sert görünümlü bir adam bu komutan.

“Aldatıldım ben” demiş. Hasan, ‘Beni üç dört dakika işletti’ diyor. Şimdi Hasan'ın anlattığı Bahoz gerçeği bir tarafa, Türk medyasındaki Bahoz, Esad'ın sağ kolu, katil bilmem ne diğer tarafa. Hasan Cemal gibi birisine hiç şu espiriyi yapan bir komutanı düşünebiliyor musunuz? Bu da aslında bütün medyayı teşhir eden bir cevap.

90'lı yılların Kürt meselesi bağlamında önemli dayanaklarından biri de itirafçı açıklamaları. Televizyonlarda gazetelerde, Şemdin Sakık başta olmak üzere PKK'yi aşağılayan, Öcalan'ı kötüleyen insanlar. Neden bu tür propaganda yapar devlet? ‘Bakın, bu adam da Kürt, hatta eskiden PKK'lıydı, şimdi gerçeği anladı ve anlatıyor’ demeye getiriyorlar. Bütün savaşlarda bu itirafçılar kullanılır, kullanılmıştır ama ben şimdiye kadar bunların bir etkisini görmedim. Aslında bir başka açıdan bakarsanız, itirafçıları/korucuları filan kullanmak biraz da korkunun ürünü. İktidar, iktidarlar böyle düşünüyor ve böyle yapıyor. Aslında iktidar da bal gibi PKK'yi ve onun kitle desteğini çok iyi biliyor. Ama işte bu tür propaganda ile ‘Birkaç kişiyi caydırsam bile kârdır’ diye düşünüyor. Biz bu işin ayrıntısını bilemeyiz, anlayamayız. Çünkü bu yaklaşım iktidarın yaklaşımıdır. Ancak iktidarda olanlar bunu bilir ve anlar. Biz... Biz demeyeyim de ben diyeyim radikal bir iktidar karşıtı olduğum için bu tür çabaları hep nafîle görmüşümdür. Bir de ben Foucault ve Bourdieu okuru olduğum için bilirim: İktidarda olduğun zaman dünyayı başka türlü görürsün. Marx'ın söylediği senin zincirinden başka kaybedecek hiç bir şeyin yoksa, her şeyi yaparsın. İktidardaki ise iktidarını kaybetme riskiyle yaşıyor 24 saat. Marx'ın bir başka sözü de ‘Kulübede yaşayan insanla sarayda yaşayan insan farklı düşünür’. Ne kadar basit bir şekilde açıklamış. Hakikaten öyledir. Kulübe yani gecekonduya yaşayan insanların hayal dünyasını, zihniyetini, günlük sorunlarını dertlerini düşünün, bir de sarayda yaşayan insanların. Tabii ki apayrı şeyler bunlar. Düşünceleri farklı, düşünme yöntemleri de farklı onların. Dertleri dolayısıyla çözümleri de farklı. Kulübedeki insan saraydaki gibi düşünmez ve davranmaz. Ters de doğru...

Türk medyasının bugün çok kötü olmasının bence önemli sebeplerinden biri de, Kürt meselesi konusunda keza Ermeni ve TSK ile Mustafa Kemal Atatürk konularında henüz ve hâlâ bir yüzleşme yapamamış olmasıdır. Medya aslında bunu yapabilir. Esas olarak siyasetin ve toplumun yapması gerekir, medya da onu yansıtır ama medya da siyaseti ve toplumu beklemeden böyle bir girişimde bulunabilir, bulunmalıdır da... Son dönemlerde bir tek rahmetli Mehmet Ali Birand, Kürt meselesi konusunda bir özeleştiriyi yayınladı. Bir de Irak Savaşı konusunda Cüneyt Ülsever özeleştiriyi yaptı. Aslında bu özeleştiriyi/yüzleşme tek tek gazetecilerin yapacağı bir iş değil. Kurumsal bir sorun, zihniyet meselesi. M.Ali Birand'ı ben çok severdim, Galatasaray'dan abim olur, görüşlerinin büyük bir kısmına katılmamakla birlikte, hakiki profesyonel bir gazeteci idi. Mealen aktarıyorum: “Biz

Kürt meselesinde Genelkurmay ne diyorsa onu yazdık hiç kontrol etmedik” diye yazmıştı. Bizde özeleştirici geleneği zaten yok. Ama bugün Kürt meselesi çözülmedikçe, Türk mediasından, Türk entelijansiyasından, Kürt meselesini doğru bir şekilde algılamadığı sürece entelijansiyadan, akademi-den, medyadan iyi bir şey beklemek söz konusu olamaz.

2002’den bu yana Kürt meselesinde, son dönemlerde de bilhassa kör topal da olsa Barış Süreciyle birlikte çok adım atıldı. Ama Kürt gerçeği hâlâ içselleştirilmedi ve hukuka yansımada. Yani PKK’nin hâlâ anayasal statü talep ediyoruz demesinin altında da bu yatıyor. PKK haklı bu konuda. Anayasal güvence olmadan Erdoğan’ın ağzından çıkan/çıkacak sözlere mi güveneceğiz? Mesela TRT Şeş, yarın MHP iktidara gelsin, TRT6’yı kapattığı zaman hiç kimse engel olamaz, çünkü bir hukuki yapısı yok.

TK: Bir yazınızda, bugün medyada komiserlerin olduğunu yazmıştınız. 90’larda nasıldı? Böyle medya komiserleri mi vardı yoksa doğrudan sansür ve otosansür mü uygulanıyordu?

RD: Son olarak bu ‘Alo Fatih!’ hattı teşhir olunca, artık medya komiserlerine ihtiyaç kalmadığı anlaşılıyor. Çünkü baksanıza Başkomiser her işi kendi yapıyormuş!... Yine de kuşkusuz bugünle kıyaslama yaparak 90’lı yılları daha iyi anlayabiliriz. 90’lardaki uygulamalar bugüne oranla bence daha naifti, daha sınırlı idi. Asker ya da Başbakan’a yakın biri telefon eder, rica ederdi. Ancak, o dönem mevcut olan ve süren sansür mekanizmaları giderek güçlendi ve bugünkü iktidara nasip oldu, sansüre ihtiyaç kalmadan otosansürle gerçekleri gizleyebileceklerine inandılar. 90’lı yıllardaki sansür; gazetecileri, editörleri ve muhabirleri birtakım şeyleri yazmamaya, yazsa da yayınlamamaya zorluyordu. Bu uzun bir süre devam ettiği için bugün gazeteci, muhabir ve editör neyin yayınlanıp neyin yayınlanamayacağı konusunda artık çok net fikirlere sahip. Benim gördüğüm bugünkü otosansür, 90’lı yıllardaki sansürün bir yan ürünü olarak ortaya çıktı. Şöyle somut örnekler verebilirim.

Olağanüstü Hâl Bölge Valisi Hayri Kozakçıoğlu İstanbul’a vali olarak atanmıştı, ben Diyarbakır’daydım. Gitmeden önce gazetecilere veda yemeği verecekti. Bu yemekten benim haberim yoktu öyle tesadüfen duydum. Beraber çalıştığımız arkadaşlar; “Gel beraber gidelim” dediler. Namık Durukan, Faruk Balıkcı ile beraber gittik yemeğe. Programda önce bir basın toplantısı ardından da yemeğe geçecektik. Oradaki muhabirler, meslekdaşlar birkaç soru sordular, ancak sıkıştıran sorular değildi. Ben de bir soru sormak istiyordum dedim; “Siz göreve geldiğinizdeki bilanço neydi? Bugünkü bilanço ne? Yani kaç kişi öldü, kaç kişi kaldı?” diye bir soru sordum. Kozakçıoğlu kısa bir bilanço verdi ama esas olarak olumsuz bir bilanço, yani onun döneminde kendisinin değişimiyle ‘terör olaylarında’ önemli bir artış var. Ben rahattım, BBC muhabiri olduğum için bir de Diyarbakır’da

yaşamıyorum, 2-3 günlüğüne gelmişim, bir süre sonra gideceğim. “Sayın Vali, siz ‘çok iyi hizmet ettim’ dediniz ama son olarak verdiğiniz rakamlara baktığımda, olay ve ölü sayısının arttığını görüyorum” dedim. “Öyle oldu” deyip geçiştirdi. Akşam yemeğe gittiğimizde masaları tek tek dolaşıp oturanların elini sıkıyordu. Tam dışarı çıkınca yanına yaklaştım “Tatmin edici bir cevap olmadı sizin söylediğiniz, ayrıntılı bir bilanço yapmanızı bekliyordum” dedim, iki koruma hemen çektikolumdan uzaklaştırdılar beni. Böyle bir ortamda nasıl habercilik yapılabilir ki? Hakaret etmiyorum, küfür etmiyorum, normal bir gazetecinin yapması gerektiğini yapıyorum sadece.

Hasılı, baskının yöntemi değişiyor. İktidarlar, sansürü, gazeteciler bir süre sonra otosansür uygulasin diye, yoğunlaştırıp, yaygınlaştırır. İlk başta sansüre boyun eğerse gazeteci, sonra da can simidi olarak otosansüre sarılır. 1984 romanında George Orwell’in tarif ettiği bir dünya var: “Otoriter, olağanüstü güçlü ve yaygın bir denetim mekanizmasının olduğu bir dünya, hiçbir şey yapamadığın ve seni sürekli denetim ve gözetim altında tuttukları bir dünya”. Oysa Orwell’den önce Orwell’in babası sayılması gereken Aldous Huxley, *Cesur Yeni Dünya* kitabında bambaşka bir dünya tarif eder; o dünyada, esas olarak gizli belki de sanal ya da içsel, içselleştirilmiş bir denetim mekanizması vardır. Bu denetim mekanizması öyle bir zihin mekanizması ve bilinç dünyası yaratmıştır ki, zaten kimsenin aklına iktidara karşı çıkmak gelmez. Dolayısıyla olağanüstü mekanizmalar ile denetim mekanizmalarına ihtiyaç yoktur. Bu bağlamda otosansür ve sansür kavramlarını biraz Huxley ve Orwell betimlemelerine benzetebilirim. Yani Orwell sansürdür, Huxley de otosansür. Türkiye benim izleyebildiğim kadarıyla hâlâ Orwellyen yapıya sahip bir toplum. Ben bir yıl kadar, 2000-2001 öğretim yılında Amerika’da kaldım. ABD bana daha çok Huxley toplumu gibi göründü. Tabii ki polis, ordu, medya ve akademinin oluşturduğu denetleme ve gözetleme mekanizması var. Yine de milliyetçilik, refah toplumu, kredi kartları gibi olağanüstü bir kriz olmadığı sürece, Amerikalının Amerikan iktidarına karşı çıkması pek söz konusu değil. Huxleyci bir toplumda, insanı/yurttaş iktidara karşı çıkmaya ikna edemezsin. Orwellyen bir toplumun ise bence şöyle olumlu bir yanı var: Bu kadar baskı, denetim gözetim, sonuç olarak iktidarın olduğu her yerde muhalefeti doğurduğuna göre, yani anti-tez neredeyse kendiliğinden oluştuğuna ve güçlendiğine göre, daha umut duyabileceğimiz bir toplum olabiliyor. Huxley toplumu, bilinçli/gönüllü/zorunlu başeğmede son aşama olsa gerek. Ondan sonra, kurgubilim romanlarında, filmlerinde olduğu gibi tamamen teslim olmuş, özel tüm niteliklerini yitirmiş bir toplumsal yapı ortaya çıkıyor.

Türk medyası da giderek Huxleyvari bir toplum hâline gelebilir. Çok çeşitli mekanizmalar var ve bu mekanizmalar adım adım iktidar tarafından belirli bir plan çerçevesinde uygulamaya konuyor. Mesele sadece medya

mülkiyeti ya da Alo Fatih meselesi ile sınırlı değil.... Kendi mesleki hayatımdan örnek vereyim: Geçmişte 1978-1980'de Aydınlik Gazetesi'nde, 1980-1983'te de Hürriyet Gazetesi'nde çalıştım. O zaman ciddi bir Orwellyen toplum olarak, Selimiye Askeri Kışlası'nda kıyırtık bir yüzbaşının imzasıyla haber yapıyordu. "Şu haber görülmeyecektir" gibi emirler geliyordu. Sonra haber yapmak için oradan haber beklemeye başladık. Anlatıklarımı ayrıntılı olarak Yahya Koçoğlu'nun o dönemin olaylarını topladığı kitabında bulabilirsiniz. Hasan Cemal'in 12 Eylül kitaplarında da var. Sonrasında işi azıttı yüzbaşı; "En fazla çift sütundan kullanılacaktır, resim verilmeyecektir" gibi işin teknik yanını içeren emirler geldi. Adam orada sansür yapa yapa gazeteci oldu. Bizimkiler gazeteciysen sansürcü oluyor. O yüzbaşı sansürcüyken gazeteci oluyor. Diyalektik pozisyonlar... Böyle ironik bir durum söz konusu.

Bugünkü olumsuzluklarda bizim de yani gazetecilerin de kabahati var. Mesela, Aydın Doğan, Milliyet'i daha sonra Hürriyet'i satın aldığı yıllarda, sendikayı tasfiye etti ama biz direnemedik. Umur Talu o yıllar Milliyet'in başında olduğu için o dönemi iyi anlatır. Ama bugün Fransada, İngiltere'de gazeteciler sendikası, hâlâ güçlü bir sendikadır. Mesela gazetenin Genel Yayın Yönetmeni, teknik servise ya da aşağıya matbaaya giremez, çünkü teknik servisin, matbaacıların ayrı bir sendikası var, onlardan izin alıp girer. Patron ise, Genel yayın Yönetmeninin onayı olmaksızın, yazı işlerine bile giremez ve bence en önemlisi sendikanın onayı olmadan patron gazeteden kimseyi işten atamaz, keza patron, sendikanın onayı olmadan kimseyi işe de alamaz. Batı'da sendika, sadece çalışanların özlük haklarını savunmakla sınırlı tutmaz aktivitelerini, mesleği de, yani gazetecilik/habercilik ilkelelerini de savunan bir örgüttür. Batı'daki sendikalar hakkında söylediklerim, benim bizzat Fransada, İngiltere'de ve ABD'de gazetecilik yaptığım 90'lı ve 2000'li yıllar için geçerli. Son dönemlerde neo-liberalizm, Batı'da sendikal haklara da büyük darbeler vurdu. Ama yine de medya alanında güçlü bir sendikal yapıdan söz etmek bence hâlâ mümkün. Hele sendikanın s'sinin bile duyulamadığı Türkiye ile kıyaslayacak olursak, Batı'da durum, eskiye nazaran olumsuz ve güç kaybeden bir konumda da olsa, yine de özellikle bize göre oldukça iyi demek gerek.

Türkiye'de medya mülkiyet yapısının bozukluğu şurada: Bugün hiçbir gazete patronu sadece gazetecilik yapmıyor, çeşitli alanlarda (sanayi, ticaret, iletişim gibi) yatırımları var. Türkiye ekonomisi Özal'ın tüm çabalarına rağmen hâlâ özelleştirilmiş bir ekonomi değil. Bu yüzden devletin, dolayısıyla hükümetin ekonomi üzerinde büyük bir ağırlığı var. İktidara geldiği zaman Erdoğan, 2002'de, kendisine 46 günlük kampanya ile % 6-7 oranında oy kazandırmış Genç Parti ve Star grubunun 230 şirketine bir gecede el koydu. Gayri meşru bir operasyondur bu. Ve sadece Star grubuna değil tüm medyaya bir mesajdı. O zaman da zaten geri kalan medyanın

pek sesi çıkmadı. Erdoğan yıllar içinde kadim merkez medyayı bölüp parçaladı ayrıca bir yandan da kendi medyasını kurdu. Bu yetmedi, hâlâ tam olarak teslim olmayan Aydın Doğan'a sermayesinin üç katı vergi cezası kesti. Medya patronları da pek direnemedi biz gazeteciler de pek direnemedik ve işte bugünlere böyle geldik.

TK:Özgür Gündem'e siz nasıl girdiniz? Sizce Özgür Gündem geleneğinin doksanlı yılların o bahsettiğimiz koşullarında basın-iktidar-toplumsal koşullar ekseninde bir muhasebe yapmak gerekirse Özgür Gündem'in yeri neydi ?

RD: 1987'de İngiltere'den döndükten sonra Kürt meselesine artık meraklıydım ve uzmanlaşmaya başlamıştım. 1987-92 arasında BBC'nin, daha sonra AFP ve Libération'un muhabirliğini yapıyordum. Kürt meselesi konusunda Türk basınında yapılamayan şeyleri, öyle ahım şahım şeyler de değil, düzgün habercilikten sözediyorum sadece, bu yabancı medya organlarının koruması altında az çok yapabildim. Bu, olağanüstü bir gazeteci olduğumdan değildi, sadece normal habercilik yapıyordum. Kimse normal habercilik yapamadığı için, herkes resmi habercilik yaptığından dolayı, özellikle Kürtler açısından, BBC'de muhabirin, yani benim, kendi sesiyle de olunca daha inandırıcı oluyordu. Kürt meselesi hakkında meraklı olduğum anlaşıldı. O zamanlar bir avuç insandık Türk basınında. Celal Başlangıç, Koray Düzgören, Ramazan Öztürk...

Özgür Gündem'den Serhat Bucak ve Yaşar Kaya'yı tanıyordum. O zamanlar bugüne oranla Kürt meselesi konusunda daha iyimser, daha umutlu ve daha idealisttim. İnsan birçok şeyler öğrenince idealizm ve umutlar belirli bir ölçüde azalıyor. Özgür Gündem henüz yayına başlamamıştı, ama ben o ilk yönetici ekibi pek beğenmedim, medya eleştirmeni olduğum için de oldukça sert deyimlerle o ekibi eleştirdiğimi hatırlıyorum. Hiç beklemediğim bir şekilde "Peki o zaman sen gel gazetenin başına geç!" dediler. Bu öneri üzerine güvendiğim, inandığım birkaç meslekdaşla arkadaşla konuştum, çünkü gazetecilik tek başına yapılan bir iş değil. Bâb-ı Âlî'de çeteler vardır, topluca gazetelerin başına geçerler. Sonra bir başka gazeteye geçerler... Ben o zaman herhangi bir çeteye dahil değildim, bugün de değilim fakat o sırada "Böyle bir teklif geldi bana, ne diyorsunuz arkadaşlar" dediğimde, arkadaşlarımın çoğu destekledi. "Biz de elimizden geleni yaparız" dediler. İki üç acı deneyim de yaşadım. Çünkü benim hem GS'den hem medyadan 20-30 yıllık tanıdıklarımın iki kişi çok büyük bir hayal kırıklığına uğrattı beni. İsim vermeyeceğim çünkü hâlâ gazetecilik yapıyorlar. Daha gazete çıkmadan, kadro toplarken, ben bu arkadaşlara gel beraber çalışalım dedim. Onlar da "Ben teröristlerin, çocuk katillerinin gazetesinde çalışmam" dedi. Ben de "30 yıllık arkadaşlığımız var sen çalışmayabilirsin kimse zorlayamaz seni ama ben çalışıyorum o zaman sen bana çocuk

katili, terörist diyorsun” dedim. O insanlarla ilişki kestim tabii. Özgür Gündem’de çalıştığım için, solcu, liberal arkadaşlarım ya da Kürt meselesine benim gibi bakmayan annem ve babam mesela, hiç ağzlarını açmadılar. Her anne baba gibi “Aman oğlum dikkat et” dediler sadece. Zaten o zaman 35-40 yaşında falandım. Böyle bir ukalalığın sonucunda mecburen gazetenin başına geçtim. Çok iyi bir kadromuz vardı. Benim Aydınlık’tan tanıdığım Taner Kutlay, rahmetli oldu maalesef yazı işleri müdürü, Semra Somersan da haber müdürü oldu. Gazetenin kadrosunda galiba %60 oranında Türk demokratları solcuları, %40’ı da Kürt aydın ve gazeteci konumundaki arkadaşlardan oluşuyordu. Bu durum, bazen sorun yarattı, “Siz Türkler” gibi laflar gazetede dolaştı. Bilhassa kriz dönemlerinde. ‘Bizim Türkler’ cephesinde de, ‘Bu Kürtler gazeteciliği bilmiyor’ türünden sözler duyduğumu hatırlıyorum. Demin söylediğim sebeplerle başarılı olamadık; Kürtçe yayın yapmıyoruz, Kürt gazetesiyiz, Kürt haklarını savunuyoruz. Olağanüstü baskılar var, gazete bombalanıyor. Ben ancak üç ay Genel Yayın Yönetmenliği yaptım, bu süre içinde de üç muhabirimizin cenazesine gitmek zorunda kaldım. Bu çok acı bir şey, Genel Yayın Yönetmeni, gazeteyi idare eder. O açıdan acı bir deneyimdi.

Gazete ile ilgili bir sorun daha vardı: Münir Ceylan, Petrol-İş Sendikası Genel Başkanı, o da cezaevinden yeni çıkmıştı galiba. Biz gazetenin okur tabanıyla, diğer gazetelerden farklı olarak İstanbul, Ankara’da okur toplantıları yapardık. Adana’da da yapacaktık. Türkiye’nin dördüncü büyük ili. Nüfusu birkaç milyonda ama gazete sadece 300-400 adet satıyor. Münir Ceylan, kocaman bir salon ayarladı bize. Ben de “Gerek yok bu kadar büyük salona, çok fazla okurumuz yok Adana’da, zaten hepsi de gelemez” demiştim. Salona gittiğimizde 5000 kişi gördük. Büyük ihtimalle ilçelerden de gelmişlerdi. Gelenlerin bir kısmı belki gazetenin varlığından bile haberdar değil. Çok ilginç bir kadroyla gitmiştik. Yayın Danışma Kurulu idik. Mehmet Metiner, Altan Tan gibi isimler vardı. O toplantıda gazete ile ilgili neredeyse hiçbir şey konuşamadık, çünkü tamamen siyasi konuşmalar oldu. Yeterince başarılı olamamızın sebebi de işte bu aşırı ya da gazetecilik ortamındaki siyasilikti bence. Kürt özgürlük hareketi, Türkiye’de birçok tabuyu kırmasına rağmen bunun medyadaki yansıması ne yazık ki çok güçlü olmadı. Ve Kürt medyası üzerinde çok yoğun baskı vardı. Baskıya karşı profesyonel bir şekilde karşı koyamadık. Kadrolarımız zayıftı, yeteri kadar profesyonel değildi, evet fedakardı, siyasi-ideolojik olarak olgundu hatta militandı ama bütün bu nitelikler iyi gazeteci olabilmek için gerekli ve yeterli koşullar değildi. Bizim foto muhabirimiz, Hürriyet’inki kadar iyi fotoğraf çekemiyordu, onlar kadar iyi haber yazamıyorduk. Daha vahimi, çoğumuz, ben dahil siyaset ile gazeteciliği ayırt edemedik. Bunlar iki ayrı alanlar. Özgür Gündem’de bir gazete gibi değil parti gibi davrandık. Evet belki sonuç olarak her şey çok siyasiydi. Siyasi olması normal ama bir siyasetçi perspektifinden değil gazeteci perspektifi ile bakmamız gerekiyordu

onu her zaman yapamadık. Bu da bize pahalıya mal oldu. Mehmet Şenol ve Gurbetelli Ersöz'ü hatırlıyorum. Bu arkadaşlar gazetede çalıştılar, hatta yönetici konumdaydılar, ama sonra 'Gazetecilikten bir şey olmaz' deyip dağa gittiler. Gerillaya katıldıktan sonra şehit oldular. Ben mesleki açıdan üzülüm, ikisi de çok esaslı arkadaşlardı, ama kırıldım, çünkü ben bir gazetenin sınırlarını, ne yapıp ne yapamayacağını biliyorum, ama o arkadaşlar bir gazeteden herhalde çok şey beklemişlerdi.

Başka olumsuzluklar da oldu, mesela gazeteciliğe genel siyasi hareket içinde bence yeteri kadar önem verilmedi. Gazete, böyle bir müstemilat olarak görüldü. "İktidar namlunun ucundadır, gazetecilik de neymiş" gibi. Kötü sonuçları da oldu onun. Her şeye rağmen bence çok güzel bir başlangıçtı. Rahmetli Apê Musa ve Kürt camiasının önde gelenleriyle Pera Palasta bir açılış resepsiyonu yaptık. Cumhuriyet Gazetesi mütevelli heyetinden bir profesör, geldi "Bizi Cumhuriyet'ten kurtarın" dedi. Çünkü o zaman doğru dürüst bir muhalefet yoktu. Başlangıçta büyük umutlarla doğduk, çok beklenti vardı ve beklentileri karşılayamadık. Sonrasında çok hızlı bir kadro değişikliği oldu ve gazeteci ile militanı ayırt etmek konusunda uzun süre sıkıntılar yaşandı.

Ben her yıl TV'deki arkadaşlara eğitime Brüksel'e giderim. Orada da benzeri sorunlar var ama oradaki yaşamın getirdiği, televizyon çalışması gazeteciliğe oranla daha yoğun bir çalışma gerektirdiği için, insanlar daha kısa sürede pişiyor. Özgür Gündem'den ilk başta hep siyasetçi çıktı. Gültan Kışanak mesela gazetemizden çıktı. Leyla Zana Diyarbakır'da gazete çalışanıydı. Gazeteden gazeteci çıkar, partiden siyasetçi çıkar ama burada farklı. Gazeteden siyasetçi çıktı. Kürtlerin çıkardığı ilk günlük gazete olması itibarıyla olağanüstü bir yere sahiptir Özgür Gündem. Biz istihdam politikasını saptarken, kriter olarak 'Kürt düşmanı olmamayı' temel aldık. Kürtleri sevmek zorunda değilsin. Benim açımdan iyi bir tecrübe oldu, yeniydi. Fakat dışarıdan fazla müdahale oluyordu. Türk medyasında olduğu gibi bizde de komiserler vardı. Ya da kendisini komiser sananlar vardı. Telefon ile arar, emir verirlerdi. Hemen resti çektim: "O zaman telefon idare etsin gazeteyi, böyle olmaz" dedim. Bir sürü olumsuz örnek de yaşandı ama yaşanan bütün olumsuz örnekler profesyonellik eksikliğinden, siyasetle gazeteciliğin birbirine karıştırılmasından kaynaklanıyordu. Siyaset ve gazetecilik, aslından birbirinden bağımsız ama birbirine yakın hatta benzer alanlar. Bu nedenle ayırımın net bir şekilde yapılmaması legalite/illegalite gibi soruları da meydana çıkarıyordu.

Bir başka sorun da şuydu: Özgür Gündem okuru Kürtler haklı olarak oğlu-kızı dağda, haber alamıyor "Bizim kızdan, bizim oğlandan haber ver" diyor. Böyle birçok mektup, telefon geliyordu. Gerilla irtibat bürosu değil bu gazete, ama bir şey yapamıyorsun. Zor bir şey yani gazete okurunun

talebi. Kadrolu okur derdik biz onlara. Onların istediklerini yazınca devletle başın belaya giriyor, yazmasan okurla aran bozuluyor. Böyle bir sorun var. Biz bunu şöyle çözmeye çalıştık: İlk baskı yani erken baskı Adana ve Kürdistan'a gidiyor, orada bol bol gerilla haberi vardı. İstanbul baskısında değiştiriyorduk. Böyle geçici bir süre idare ettik ama bir gazetede ana kadro yeterince profesyonel olmayınca, siyasetle gazetecilik birbirine karışınca maalesef çok başarılı olmadı.

Profesyonellikle ilgili son örnek şu: Özgür Gündem'de çalışmaları için ikna edebildiğim üç meslekdaşım Sena Kemancı, Faik Bulut ve Sabit Yürürdürmaz. Sena, Faik ve Sabit'le 1978-80 arası Aydınlik'ta beraber çalışmışız. Sene 1992, yani 12-14 yıl sonra, sabah, Özgür Gündem'in yazı işleri toplantısında yine beraberiz. Toplantıda genç arkadaşlardan biri bir söz söyledi, bir haber ya da haberin verilmiş biçimiyle ilgili bir söz, biz üçümüz otomatik olarak birbirimize baktık, çünkü o gencin söylediği konuyu, daha doğrusu yanlışı, biz üçümüz 12 sene önce yapmış ve o tür yanlışlardan kurtulmuştuk ya da kurtulduğumuzu sanıyorduk. Kişisel bir deneyim değildi o, kolektif bir hata yapmıştık. O hatayı 12 sene sonra hâlâ biri öneriyorsa demek ki biz bu hatayı doğru düzgün düzeltmemişiz, kamusalılaştıramamışız, kolektif hâle getirememişiz demektir. Böyle bir sorunumuz maalesef vardı fakat ben bunu da şuna bağlıyorum: Gazetecilik esas olarak anavatanında anadilde yapılır. Kürt dili üzerine bu kadar yoğun baskı, yasaklama sonucunda, sen Kürt'ü Türkçe gazete çıkarmaya mecbur edersen, tabii ki profesyonel yetişmez. Sen anadilinde gazetecilik yapmayınca istediğin kadar iyi gazeteci ol, anadilini kullanmadan yaptığın gazetecilikte bir çelişki var. Dil önemli bir şey, hatta tayin edici bir araç ve bütün bir zihniyeti hem yansıtıyor hem de oluşturuyor, geliştiriyor ya da fakirleştiriyor. Sadece içerik itibariyle değil biçim itibariyle de kullandığın dil, anadilin değilse pek başarılı olamıyorsun. Bedirxan'ın çıkardığı Kürdistan, Jin gibi Osmanlı döneminde çıkan Kürtçe gazeteler var. Onlar yasaklanmayıp aksine ikinci dil olarak desteklenmiş olsaydı büyük ihtimalle 1900'lü yıllardan beri Kürt gazeteciler olacaktı. Bugün 'Benim babam Kürt gazeteciydi' diyen bir Kürt gazeteci yok, çünkü kuşak olarak baktığımızda, ilk kuşak Kürt gazeteciler Milat olarak Özgür Gündem'i alırsak sadece 1992'den bu yana mevcut. Kürtçe gazeteyi Kürdistan'da çıkaramamak da bir başka sorun tabii.

TK: Türkiye'de 90'larda, bir tarafta Kontraçerillanın bir tarafta Derin Devlet denilen paralel örgütlenmenin bu medya üzerinde inanılmaz bir etkisi var. Kürtler de ilk defa çok güçlü bir şekilde "Bunlar teröristtir" mevzusu ile karşı karşıya kalıyor, vatandaşlığın kenarına, sınırlarına hatta dışına atılmaya çalışıyorlar. O dönemde muhalif basın ya da sol basın bunda herhangi bir gedik oluşturabilirdi mi sizce, ya da bu alanda ne kadar mücadele oldu?

RD: Türk solu diye tabir edilen kesimde tek tük, gedik açma değil ama, hiç olmazsa gelen saldırıyı durdurma, boyun eğmeme, tam teslim olmama yönünde çabalar var. Nisbeten mizahi bir örnek aklıma geliyor. Celal Başlangıç, Kürt meselesini iyi bilen bir meslektaşımız. Uzun yıllar Cumhuriyet gazetesinin Adana büro şefi idi. Bölgeyi de çok iyi bilir. Daha sonra Cumhuriyet'in Yazı İşleri Müdürü oldu. "PKK'lilere bölücü terörist, askerlere de şehit diyeceksiniz" diye doğrudan askeriye den sözler, yazılı talimatlar geliyor. Şehit edebiyatı da milliyetçi ya da ırkçı duyguları alevlendirmek için Genelkurmay'ın sık kullanılmasını talep ettiği bir yaklaşım. Şimdi bu şehit hikâyesi de biraz sakat çünkü ortada İslami veya etimolojik anlamda şehadeti kabul ediyorsak, gerilla da şehit, çünkü görevi başında belirli bir amaç uğruna savaşan insanın ölmesidir şehitlik. Yani sadece Türk askeri şehittir, gerilla şehit olamaz diye bir kural yok. Celal, çok zeki bir adamdır, üç dört kere yaptı fırçayı yemiş sonra: "Dün Nusaybinde meydana gelen çatışmada üç asker iki PKK'li şehit oldu" diye haberler geçtiğini hatırlıyorum. 'Terörist' sözcüğü de, eski anaakım medyada olduğu gibi benimsenmişti. Sadece yazarken değil, onların köşe yazarları televizyona çıktıkları zaman da, terörist sözcüğünü kullanmakta hiçbir beis görmüyorlardı. Tek tük köşe yazarı farklıydı ve en ilginç Çetin Altan'dı bence. "PKK milisleri" derdi mesela. Doğru bir tabirdir. BBC'de de, Türkçe servisinde, 'bölücü terör', 'terörist' gibi kavramları benimseyen arkadaşlar vardı. Bir tartışma çıktı. Sonunda üst düzey yönetime çıktık. Onların İRA tecrübesi var, Güney Afrika tecrübesi var, sonuç olarak da BBC dünya çapında önemli bir medya kuruluşu. Onun kullandığı terminoloji önemli. Mesela, Mandela gibi bir insanı, hapisteyken 'terörist' diye ilan edersen, sonra yarın devlet başkanı olur, sen de mahçup olursun. Esas olarak gazetecilik kuralı itibarıyla, 'bölücü terörist' deyimini kullandığın zaman saf tutmuş oluyorsun, çünkü bu deyim/bu niteleme devletin ürettiği ve kullandığı resmi terminolojinin bir deyimini/nitelemesi. Keza 'PKK gerillası', sözcüğünü kullandığın zaman da, o da PKK'nin ürettiği bir terminoloji olduğu için, çatışan iki tarafa eşit uzaklıkta durmaktan vazgeçiyorsun. PKK'ye yaklaşmış oluyorsun yani... Uzun tartışmalardan sonra BBC üst yönetimi, bize 'Kürt silahlı militanları' deyimini önerdi ve kabul ettirdi. Biz de o deyimini kullanıyorduk. Bu deyim çok fazla tartışmaya sebep olan bir deyim değil. Kürt mü, evet Kürt. Silahlı mı? Silahlı. Militan mı? Militan. Türk resmi makamları, Londra'daki Türk büyükelçiliği filan pek beğenmediler tabii bu deyim. BBC'nin İRA deneyimi de önemli. BBC vatandaşın vergisiyle işleyen bir kurum ve çok sayıda Kuzey İrlandalı yurttaş da BBC'ye katkı payı olan vergiyi ödüyor. Dolayısıyla Kuzey İrlandalı BBC'ye hem vergi verecek hem de oğluna terörist dedirtmez, değil mi? 'PKK silahlı militanları' deyim olarak, niteleme olarak, objektif olarak aslında ne devletin, ne PKK'nin itibar edebileceği bir deyim. Ama Ankara ille de terörist sözcüğünde ısrar etti. BBC, World Service'de olsun Türkçe Servisinde olsun, tabii ki 'Kahraman Mehmetçik' edebiyatı yapmadı hiçbir zaman. Tabii bu gün rahat bir şekilde

'Kürdistan' aşamasına geldik. Gerçi Erdoğan, Kürdistan derken galiba Irak Kürdistan'ını kastediyor ama Irak derken, Suriye derken Kürdistan'lar çoğalıyor. Hayırlısı...

Geçmişte, 90'lı yıllarda, iktidar(lar)ın, devletin empoze etmeye çalıştığı terminoloji, egemen medya yönetici ve muhabirleri tarafından çoğu kez gönüllü olarak kabul ediliyordu. Adam hayatında Ankara'nın doğusuna bile gitmemiş, Kürtler konusunda neredeyse hiçbir bilgisi yok, gazeteci oluyor, -gazetecinin cahili makbuldür zaten egemenlerce- sonra da yönetici oluyor. Yukarıdaki ne derse aynen onu tekrar ediyor. Büyüğümüz, devletimiz, ordumuz... Ama işte bölücü dedin, terörist dedin, bebek katili dedin, 20 yıl sonra da gittin Öcalan'ı muhatap kabul etmek zorunda kaldın. Barış Süreci, ki ben baştan beri çok temkinli ve eleştirel yaklaştım, herhalde iyi bir şey, devletin Öcalan'la görüşmesi de iyi bir şey ama Türk devletinin, Türklerin, toplum olarak kendi tarihiyle, Kürt meselesi ile, Ermeni meselesi ile, Alevi meselesi ile yüzleşmesi lazım. Yüzleşme deyince akla daha çok Ermeni meselesi, Dersim geliyor. Türkiye'de Ermeni nüfusu çok azaldığı için, Alevi meselesinin kökeni de çok eskiye dayandığı için, yüzleşme daha çok bu iki konuda gündeme geliyor.

Gazeteciliğin önemli bir ölçeri de arşivdir. İyi bir gazeteci 20-30 yıldır aynı terminoloji ile aynı konuda aynı aksı haber ve yorumlarında işlemişse tutarlıdır. Tabi ki zamana uyma çerçevesinde değişimler, gelişmeler, farklılıklar olabilir. Ama dün Teröristbaşı dediğine bugün Sayın Öcalan diyorsan, ortada açıkça bir sorun var demektir. Çünkü bu ülkede eskiden beri Sayın Öcalan ya da teröristbaşı diyenler var. Şimdiki medyanın kerterizi hükümet/iktidar olduğu için, onlar kendilerini savunurken, 'Ben askeri iktidar döneminde bölücü terörist diyordum, çünkü o zaman iktidar öyle diyordu, bugün AKP döneminde Sayın Öcalan diyorum, çünkü iktidar da Sayın Öcalan diyor. Dolayısıyla ben yaratıcı ve esnek bir açıdan bakarsak tamamen kendi içinde tutarlı bir terminoloji benimsemiş durumdayım' diyorlar. Komik bile değil...

İktidar tarafından konjonktüre uygun olarak empoze edilen yanlış ve haksız terminolojiler iflas ediyor. Bugün 'Bölücü terörist' dediğin zaman sana gülerler. Ülkenin koskoca Başbakanı 'Kürdistan' demiş artık, sen hangi bölücü teröristten bahsediyorsun! Ayıp oluyor yani...

90'lara dönelim. Devletin ideolojik ve silahlı-bombalı saldırısına karşı Özgür Gündem'i savunan, egemen medyadaki dürüst, namuslu gazeteci, köşe yazarı sayısı bir elin parmağını geçmez. Muhabir arkadaşlarsa hep destek verdiler. Askere, iktidara olduğu gibi boyun eğdiği için egemen medya, bir dirençten ve gedik açmaktan maalesef söz edemeyiz. Bu vahim bir durum, çünkü bu gedik bugün doğal olarak açılmış durumda. Oysa o zaman, yani

daha 90'larda, gazeteci bağımsızlığı ve özgürlüğü bağlamında direniş olsaydı, çok daha önceden bugünkü barış sürecini daha güçlü kapsamlı hâle getirebilirdik, belki de daha az sayıda insanın ölmesi mevzubahis olacaktı. Ben medyanın o kadar çok tayin gücü olduğuna inanmıyorum ama teknik olarak o alanla ilgilendiğim için dürbünle geriye baktığım zaman çok fena kara lekeler sırtıyor.

Kürt meselesi yeni bir mesele değil, tek mesele de değil. Dört devleti ilgilendirdiği için çok özgün bir yanı var. Dört devleti ilgilendiren bu tür başka bir sorun yok. Benzeri diğer vakalara baktığımızda İngiltere-İrlanda arasında, Korsika-Fransa arasında, Bask-Madrid arasında. Ama biz bütün etnik, milli, siyasi, kimlik temelli bu anlaşmazlıklarda, Latin Amerika'daki anlaşmazlıklarda, medya itibariyle olsun, siyasi anlamda olsun, bu tür düşmanlıkların, nefret söyleminin tabii ki global bölgesel konjonktüre de bağlı olarak, nispeten kısa sürede eridiğini gördük. Bizde ise Cumhuriyetin'in kuruluşundan bu yana ulus-devletin koyu inkarıcı ve asimilasyoncu politikaları nedeniyle Kürt meselesi hâlâ çözülemedi. Urfâda siyasetle ilişkisi olmayan, şehir merkezindeki bir kumaşçı, sarı, kırmızı, yeşil kumaş toplarını tesadüfen üst üste rafa koydu diye PKK propagandası yaptığı iddiasıyla gözaltına alındı, yargılandı ve hatırladığım kadarıyla terörist örgüt propagandası suçlamasıyla mahkum oldu. Böyle bir yerden bugün geldiğimiz aşamaya bakıldığı zaman, terminolojinin de ciddi bir şekilde değiştiği görülür. Başbakan Yardımcısı Beşir Atalay, geçenlerde 'Kürtlerin lideri Öcalan'dır' mealinde bir açıklama yaptı. Biz 10 sene önce bunu deyince terör propagandası oluyordu, bugün söylediğinde resmi gerçek oluyor.

Demek istediğim, şöyle incitici bir şey de var: Dağdaki gerilla, kentlerde yaşayan insanların çocukları, karıları, kocaları, anneleri, babaları, oğulları sonuçta. Şimdi para verip aldığın gazetede onlar hakkında 'eşkiya', 'bölücü terörist', 'vatan haini' diye sıfatlar kullanılması, devlet ve iktidar etkisiyle, medya aracılığıyla nasıl bir nefret söylemi, nasıl bir dışlama, nasıl bir vatandaşsızlaştırma olduğunu gösteriyor. Bu tarz söylemler, Genelkurmay Başkanlığı'nın bir resmi bildirisinde ortaya çıktı. Kürtler için "sözde vatan-daş" dedi. 'Sözde vatan-daş', 'hakiki vatan-daş' diye bir şey olmaz. Hukuken de yanlış bu söylem. Dikkat edelim 'sözde soykırım' söylemi de yavaş yavaş raflara kaldırıldı. Üstelik Genel Kurmay Başkanlığı Nüfus İdaresi mi ki, kimin hakiki kimin çakma vatan-daş olduğunu belirleyecek... Çok kötü şeyler yapıldı geçmişte. Bunları unutmamak gerek. Bunların hesabı verilmezse, geleceğimiz, Kürtlerin geleceği güvence altına alınamaz.

Sonuç olarak zaman, en iyi ölçü, çünkü yürütüyor yanlış şeyleri.

TK: İslami medyanın 90'lı yıllarda Kürt meselesine aldığı tavrın bugünle

ilişkinini nasıl kurabiliriz. Sizce bugünün nüvelerini, ipuçlarını ya da izlerini 90'larda görmek mümkün müdür?

RD: 90'lı yıllardan önce, 80'li yıllarda, iki mazlum ve mağdur kesim, solcularla İslamcılar objektif olarak bir araya geldi. Hatırlıyorum ilk temaslar, Ali Bulaç ve Murat Belge'nin 'Medine vesikası' üzerine başlattığı tartışmada yaşanmıştı. 12 Eylül'ün iki mağdur kesimi İslamcılar ile solcuların yavaş yavaş bir araya gelmeleri, İslamcıların solcuları 'Pis Gomonistler' olarak algılamaktan yavaş yavaş vazgeçmeleri, solcuların da İslamcıları 'Yobaz Şeriatçılar' olarak etkiketlememeleri sözkonusu idi. Bir süre sonra devreye Kürtler de girdi. Çünkü Kürtlerin bir kısmı solcu bir kısmı da İslamcıydı ayrıca Kürtlerin neredeyse tümü millet olarak, etnik kesim olarak darbe mağduruydu. Bu birlikteliğin 80'lerin hatta daha çok 90'ların medyasında da çok bariz olmasa bile ipuçlarını görmek mümkün. Bulaç, Metineronradan çok bozuldu-, Tan –hep sağlam bir İslamcı Kürt olarak kaldı-, Dilipak – radikalliği ilginçti ama içini hiçbir zaman olumlu bir şekilde dolduramadı- gibi İslamcılar 80'li ve 90'lı yıllarda muhalif konumda idiler. Ben bu ilk Bulaç-Belge yakınlaşmasını garip karşıladım, ki siyasi alanda Ecevit de kimi İslamcılarla ilişki kurdu hatta koalisyon bile yaptı, ama bugün geri dönüp baktığımızda, şunu görüyoruz: Sol, bu ilişkide özerkliği/bağımsızlığını koruyamadığı gibi, İslamcı cenahı demokrasiye bile yaklaştıramadı. AKP'nin devletleşmesiyle eski inkarcı, asimilasyoncu yapı bütün açılım söylemlerine rağmen, farklı kılık ve kıyafetlerle devam etti. Kürtlerle İslamcılar ama daha çok da İslamcılar ile solcular arasındaki yakınlık ilişkileri, İslamcıların iktidara gelmesiyle bozuldu. İslamcılar da aslında İslamcılıktan uzaklaşıp neo-liberal olmaya başladılar. Sonra da hegemonyacı oldular. Kürt meselesini bir tek biz çözeriz dediler ama Kürtlere sadece oy deposu olarak baktılar. Barış Süreci, Çözüm Süreci adı verilen sürecin, şöyle doğru dürüst ayrıntılı ideolojik/siyasi bir altyapısı var mı? Taktik adımlara kurban etti iktidar Kürt barışını. İslamcılarla solcuların ilişkilerine gelince: Kendimden biliyorum, 90'lı yıllarda Kanal 7'den bütün İslami medya Akit dahil acayip bir şekilde medya eleştirisi bağlamında sık sık çağırır, yazı isterler ve röportaj yaparlardı. Zaman Gazetesi'ne bile medya eleştirmeni olarak onların kadrolarına eğitime çağırılmışlardı beni, gittim. Zaman gazetesi farklı. Ekrem Dumanlı çağırmişti. Çok şaşırmıştım, ne yapıyorsunuz dedim. "Biz okur toplantıları yapıyoruz" dedi. Biz Özgür Gündem'de 92'de yapıyorduk bunları. Zaman, cemaat gazetesinden popüler gazeteye dönme aşamasında kendi okurlarını ikna etmek için bir değişim sürecine girmişti o zaman. Cami, kilise, havra fark etmez, Allah, Tanrı, God, Dieu ile hiç bir ilişkim olmadığı için, siyaseten ve insani ilişkilerimde hep uzak durmuşumdur bu cenahlardan. Herhangi bir karşıtlığım, düşmanlığım yoktur ama ilişkim de yoktur. Ne siyasi ne ideolojik hiçbir yakınlığım yoktur. Meslek gereği, istedikleri zaman söyleşi verdim, yazı istedikleri zaman yazdım. Ama AKP iktidara gelip palazlanma sürecinde

o cenahtan bana herhangi bir talep gelmedi. Benim medya konusundaki tutumumla, onlar hakkındaki tutumum değişmedi, ancak anlaşılın onlar değişti. Eski mağdurlar yeni muktedir hâline gelince ben de esas olarak mağdurlardan yana muktedirlere karşı olduğum için onlara karşı bir konna geçtim. Şikayetçi değilim tabi ki...

Türkiye’de, klasik, Demokrat Parti ve CHP ikileminden sonra, bir üçüncü siyasi ve iktidarı aktör olarak İslamcıların ortaya çıkması ve onların devleti ele geçirmesiyle karmaşık bir dönem yaşandı. Burada şu sonuç ortaya çıktı ve İslamcılar şunu anladı: Ceberut devletin baskı yaptığı iki kesim olan İslamcılar ile Kürtlerin mağduriyetleri arasında çok büyük fark var. Yani İslamcı bir köyün taranıp, yakılıp, boşaltıldığı olmadı. İslamcının dili, dini kanunla ve uygulama ile yasaklanmadı. Kaç yıldır iktidardalar, hâlâ Kürt meselesini, sıradan bir asayiş sorunu dışında göremiyorlar. Ne demişti Erdoğan? Çözüm süreci terörizme karşı mücadele sürecidir! Bu durum tabii ki Kürt İslamcılarını da açık bir şekilde safını belirlemeye zorladı. Ya Altan Tan olacaksın ya Mehmet Metiner! Altan Tan olmak istikrarın ve kendi içinde tutarlı olmanın simgesiyken; Mehmet Metiner, devlet olunca ya da kendisini devlet sanınca, Kürtlüğünü de İslamcılığını da unutup neo-liberal yalakalık abidesi hâline geliyor. Bu kişiler en az 30 yıldır okuduğumuz, tanıdığımız, görüştüğümüz insanlar. Herhalde hiç kimse “Ben dün ne idiysem bugün de aynen oyum” diyemez. Hepimiz dünyanın, çevremizin, koşulların değişmesiyle değişiyoruz, ama mesela ille de milletvekili olacağım diye HADEP’ten AKP’ye geçilmez yani... Ya da ne bileyim, medyada Alper Görmüş, Oral Çalışlar, Halil Berktaş gibi menfi şahsiyetler var. Aydınlik gazetesinden geçe geçe Türkiye gazetesine geçti biri. Her üçü de devrimci muhalefetten, gerici iktidara geçtiler.

TK: İslami medya o dönem ne kadar muhalifti? Kürt meselesi konusunda, 90’larda yaşananlar konusunda tam olarak tavırları neydi, en azından liberal bir duruş sergileyebiliyorlar mıydı? Askeri vesayet sert çıkıp, “Siz faili meçhuller yaptınız” gibi bir duruş içerisine girebiliyorlar mıydı? Sonuç olarak Sivas katliamı da o dönemde gerçekleşiyor ve oradaki tavırlarını biliyoruz.

RD: Yok, yok. Ben de zaten o bakımdan iki mağduriyet arasındaki farkı söyledim. Burada ölçü bence Hrant’tır. Hrant’ın mağduriyetin derecesine göre değil, mağdur olma sıfatına haiz herkesin yanında olması, başörtülü kadınından Kürtlere kadar ölçü, rol model Hrant’tır.

O dönemde İslami çevrelere, daha çok da İslami yayınlara bakıldığı zaman, İslamcı Kürtler dahil, muhalefetin özünde Kürt haklarından ziyade Kürt İslami uygulamasına devletin yönelttiği baskılar var: “Ben Kürt olduğum için değil, Müslüman olduğum için eziliyorum” temasıyla ön plana çıkıyordu. Müslüman olmasaydı Kürtler, Kürtlere yönelik baskılar çok da

umurunda olmayacaktı İslamcılarının. Kürtlere yönelik devlet baskısı ve şiddeti yoğundu, kitleseldi, sağlamdı. Orada 600 yıllık bir devlet geleneği var ve İslamiyet'in itiraz etmediği devlet kültürü var. Hem zaten, biliyorsunuz, İslamcılar, ümmet yaklaşımını benimsediği için, onlar açısından Kürtlerin Kürt olması esas değildi, Kürtlerin Müslümanlığıydı onlar için önemli olan. Bence PKK'nin, Öcalan'ın, Ortadoğu gibi bir bölgede, Kürdistan gibi bir coğrafyada, en önemli çıkışlarından biri, laik bir yaklaşımı benimsemesi. Hem de PKK'nin laikliği öyle Mustafa Kemal'inki gibi jakoben, radikal bir laiklik değil. Daha yumuşak, koşullara daha uyumlu bir laiklik. Keza PKK'nin kadın meselesine yaklaşımı da bu açıdan önemli.

Medya itibarıyla baktığım zaman, bu baskılara boyun eğen, bunları onaylayan bir şey de yok. Ama ben hiçbir İslamcının o dönemde "Köyleri niçin yakıyorsunuz kardeşim" dediğini duymadım, yazdığını okumadım. Bunu göz önünde tutup dile getiren İslamcı bilmiyorum, kendi perspektifi açısından Kürt Müslümanları savunmak adına bile... Tek tük Türk solcuları var bunları dile getiren. Fikret Başkaya, Haluk Gerger ve İsmail Beşikçi tabii bir yana. Bunlar dışında maalesef kimse yok.

Ayrıca bir şey söyleyeyim, muhafazakârlık bu tür bir itirazı, karşı koymayı, başkaldırıcıyı engeller, engelledi de nitekim. Çünkü dini muhafazakârlık, eleştiri, karşı çıkma, sorgulama ya da başkaldırıcı değil, biat üzerine kurulmuş. İktidara gelince karşısındakini ezer, o başka mesele, ama kendisi yıllardır mağdur olmasına rağmen doğru dürüst bir çıkış yapamadı. Çok az sayıda İslamcı aydın dürüst davrandı, buna sözüm yok, baskıları, şiddeti onaylamadılar hiç değilse. Onaylamamak da bir şeydir o ortamda, o kadar onaylayanın içinde susmak bile bir tutumdur. Ancak hakiki demokratın, hakiki solcunun karşı çıkışını İslamcı bir aydından görmek hoş olurdu. Olmadı. Bence olamazdı da zaten...

TK: Bir röportajınızda "Türk egemen medyası sabıkalı bir seri katil gibidir. Her an her yerde yeniden cinayet işleyebilir". cümlesini kuruyorsunuz. Bu aslında yaşanan ve açığa çıkan onca tahrifata ve yalana rağmen medyanın farklı formlarda aynı suçu işlemeye devam ettiğini gösteriyor. Bir türlü medyayla hesaplaşma yapılamıyor. Şu an 90'lar özelinde yaşananlara dair yüzeyel de olsa bir bilinç var olmasına rağmen medyayla hâlâ bu yüzleşmenin ve hesaplaşmanın yapılamamasının ve medyanın cinayetlerine devam etmesinin nedenlerini nasıl açıklarsınız?

RD: Bunun birden çok nedeni olsa gerek. Yüzleşme yapmaya zorlayacak toplumsal entelektüel mekanizma ve baskı ya hiç yok ya da çok zayıf. Medya iktidarı da zaten buna izin vermez.

Yüzleşme için birinci faktör olarak, yüzleşme talebi olması lazım. Bu toplum fazla egosantrik bir toplum. Türkler, Türkleri çok seviyor ve başka

kimseyi de pek sevmiyor. Biliyorsunuz ‘Dört yanımız düşmanlarla kuşatılmıştır’ ideolojisi içinde yetiştirildik.

“Kuzeyimizde Ruslar, Batı’da Yunanlılar, Bulgarlar, sonra Farisiler filan... Sonra Araplar da sırtımızdan hançerledi bizi” diyen bir egemen ideoloji var. Buradan da zaten ‘Türkün Türkten başka dostu yoktur’ saptamasına varıyorlar. Egosantrik ama bir o kadar da egofobik ve klostrofobik. Yüzleşme bizde, yenilginin kabulü olarak algılanıyor. Bu doğrudur ancak yenilgiyi kabul etmiyor. Yenilgiyi kabul eden bir toplumsal iç ve dış dinamik lazım. Bu aralar ve aslında eskiden beri Türkiye’yi zorlayan bir dış dinamik var. Bu aralar yabancı basına bir göz atın, eski AKP ve Erdoğan methiyeleri bitmiş, eleştirel bir yaklaşımı benimsemiş durumda Amerikan ve Batı egemen medyası. Ama tek başına dış dinamikler bazen bumerang etkisi yaratıyor ve daha koyu bir içe kapanmaya neden oluyor.

Büyük ihtimalle ikinci faktör, yani iç dinamikler, toplumsal talep tayin edici. Bu aralar öyle çok görkemli, eleştirel, sorgulayıcı, solcu, halkçı, demokrat bir toplumsal tabanın varlığından söz etmek bence doğru olmaz. Ama bu durum tabii ki değişir, değişebilir ve değişmesini istiyoruz, zaten onun için çabalıyoruz. Demin de söyledim, ben değişmem demiyorum ama değişmek, temel ilkelerden vazgeçmek demek değildir. Ben mesela, solculuktan, muhalif olmaktan ve Galatasaray’dan vazgeçmem. Bugünkü iktidar sahiplerine bakalım: Sen kalk 12 Mart’ı destekle, 12 Eylül’ü destekle sonra bugün kalk ona buna darbeci de. Bu biraz kumaşla ilgili bir şeydir. Şahsiyetle alakalı bir mesele. Tek başına o insanları da suçlamak doğru olmaz. İlkesizlik, muhalefet kültürü ve geleneği eksikliği, bu insanları bugün darbe yanlısı, beş-on yıl sonra darbe karşıtı görünümüne koyabiliyor. Bugün sosyal medya sayesinde herkesin söz hakkı var ve bu sayede insanların bugünü dünü, iç tutarlılığı, şahsiyeti ya da şahsiyetsizliği kolayca teşhir edilebiliyor. Sosyal medya meşruluğunu daha yeni yeni kabul ettiriyor. İlk başlarda internet, yani site ve bloglar esas olarak/çoğunlukla egemen medyadan besleniyordu. Şimdi durum neredeyse tamamen tersine döndü. İçeriği artık daha çok sosyal medya üretiyor. Sosyal medya yasaklanırsa, egemen medya bayağı işsiz kalır, çok önemli ve çok zengin bir haber kaynağından mahrum kalır.

Bence bu bağlamda önemli bir faktör de iktidar. Son olarak 12 Eylül’de, hem çok geç hem de kısık sesle de olsa, bugünkü iktidarın önde gelenleri darbeye karşı çıkarken, biraz popülizm yaptılar bence, ama daha çok bir iktidar hesabı içindeydiler. Bugün, iktidarda olduğun zaman, kendi konumunu korumak için, hükümete karşı çıkanları, darbeci olarak nitelemek çok cazip bir şey tabii. Bu bence karakersizlik, çifte standart.

Kendi içindeki dürüstlük itibarıyla milliyetçilikten, ırkçılıktan, devlet yanlılığından geçmişte her siyasetçi, her gazeteci, belki dönem gereği, belki

başka faktörler yüzünden hatalar yapmış olabilir. Bugün solcu olan, geçmişte bazı sağcı fikirleri doğru bulmuş olabilir, ama bunun bir çözümü olduğunu düşünüyorum: “Açık yürekli olmak, özeleştirici yapmak ve riyakar olmamak”. Kendinle barışık olman için bunu yapman lazım. Murathan Mungan’ın bir sözü var: “Türkiye’de her şey olabilirsiniz, rezil olmazsınız”. Her şeyi özetliyor. Rezil olma endişesi yoksa, yalan da söylersin, gömlek değiştirir gibi siyaset de değiştirirsin. Rezil olmayı ille de topluma, çevrene karşı rezil olmak anlamında kullanmıyorum. İnsan kendine de rezil olabilir değil mi?

TK: Gezi döneminde sosyal medyada birçok kişinin sosyal medyada kendi hesaplarında bazı mesajlar gördük ve bu tarz çıkışlar sıkça gerçekleşti o dönem. “30 yıldır Kürtlerin niçin çift çanak kullandığını anladık! Biz 30 yıldır Kürt meselesini bu medyadan takip ediyorduk”. Bu hem çok iyi bir medya eleştirisi hem de devletler aracılığıyla gelmesini beklediğimiz o toplumsal yüzleşmenin ve geçmişle yüzleşme hikâyesinin aslında toplumsal tezahürü gibi bir şeydi. Siz ne düşünüyorsunuz?

RD: O slogan çok esaslı bir medya eleştirisi ve söylediklerinize tamamen katılıyorum. Ben son üç, dört aydır neredeyse sadece Gezi üzerine yazıyorum. Ben de ilk günden beri çok etkilendim, hem de sevinçli bir şekilde etkilendim. Esas olarak Gezi böyle kısa vadede sonuç verebilecek, hemen siyasete tedavül edilebilecek bir olay değil. Daha kültürel, daha ideolojik, daha toplumsal bir patlama bence. Ve orada benim esas ilgilendiğim alan medya olduğu için, bana da hoş malzemeler çıktı. Mesela ODTÜ’nün mezuniyet töreninde, çocukların ellerinde çok zengin içerikli pankartlar vardı, bunlar çok derin, ince zeka ürünü. “Yayında mıyız?” yazıyordu bir pankartta mesela. Bu sloganlar sayesinde, zeka, kaba kuvveti alt ediyor. “Biz meğerse 30 yıldır Kürt meselesini bu medyadan izliyorduk” sözü hem müthiş bir Türk medyası eleştirisi hem de Kürt meselesine dair hoş bir özeleştirici niteliğindedir. Gezi’de bir başka slogan, Erdoğan’a: “Al sana gündem!” diye üç kelimeyle çok şey anlatması beni de şaşırttı.

Gezi, AKP’nin bütün yenilikçi söylemini çökerten bir başkaldırı. Esas kimin yeni olduğu o gün açıkça ortaya çıktı. Kazlıçesme ile Gezi kitleleri, orta çağ ile uzay çağı arasındaki uçurum gibiydi. Orada insanlar Erdoğan’a: “Yol ver gidelim Taksim’i ezelim” dedi. Buna karşılık olarak Gezi’nin cevabı çok iyiydi: “Yol ver gelsinler, insanlık görsünler”. Barışçı, kendine güvenen, kimseyi dışlamayan müthiş bir nebula...

Gezi, büyük bir ihtimalle, böyle yüz yılda bir olabilecek, çok önemli büyük bir birikimin, çok hoş bir şekilde patlaması. Ne şekilde evrileceğine dair sorular var ama her şekilde kendi gözlemlerimden, Gezi’ye katılanların gözlemlerinden gördüğüm sadece şu ikisinin bile gerçekleşmesi yeterli. Çok

sayıda insanın, Gezi sayesinde Kürt meselesi ve medya meselesi konusunda algılarının değişmesi. Bunlar çok anlamlı iki değişiklik. Sen orada, Gezi yaşanırken penguen belgeseli koyarsan, kimse sandığın gibi dangalak değil, herkes neyin ne olduğunu biliyor. Gezi sayesinde, sadece Kürt meselesi ve medya sorunu değil, bence iktidar, toplum, özel hayat, gençlik, muhalefet gibi tayin edici kavramlar da yepyeni ve çok olumlu anlamlar kazandı.

Bunlar bir yana Lice’de kalekol yapımını protesto eden bir çocuğu vurular, Medeni Yıldırım. Taş çatlasa bir saat sonra Kadıköy ve Beşiktaş’ta “Diren Lice” diye eylem yapıldı. 1984’ten beri İstanbul gibi bir kentte, Kadıköy ve Beşiktaş gibi semtlerdeki bu Kürdistan dayanışması bir ilkti ve olağanüstü bir şeydi. Bir de gelenler öyle üç beş kişi değil. O Gezi kitlesi “Diren Lice” diye pankart açtı ve eylem yaptı. Şuradan anlıyoruz ki, geçmiş az çok bildiğimiz için, Kürdistan’da köyler bombalanırken ya da boşaltılırken ilgisiz ya da duyarsız kalmış yahut bir şey yapamayacak kadar çaresiz kalmış birçok insanın, ilk defa açılan pankartlarla orada olması, eyleme katılması çok önemli. Devrim değil ama devrim gibi bir şey. Çünkü devrim bir an meselesidir, ve o an yaşandı. Hiç kimse teyp bandı gibi geri saramaz artık Gezi Direnişini.

Bir başka konu, Gezi sayesinde, Türkiye açısından Kürtler ve medyanın yanı sıra LGBT konusunda da olağanüstü ilerleme kaydedildi. Geziden sonraki Onur Yürüyüşü herhalde en büyük Onur Yürüyüşü oldu ve onda da Gezi’nin etkisi mutlak. Böyle birtakım sinir uçları konusunda da çok önemli, değiştirici etkisi oldu Gezi’nin.

TK: Apoletli medya tanımlamasını günümüze uyarlarsak hâlâ geçerli midir?

RD: ‘Apoletli Medya’ benim 1996’da yayınlanmış medya eleştirisi kitabının başlığı. O dönemi anlatan yazılar var o kitapta. ‘Apoletli Medya’ ibaresini de Patika yayınlarının yöneticisi ve benim kitabımın editörü Ahmet Güngören bulup çıkarttı. Benim bir yazımda, egemen medyayı tarif ederken kullandığım sıfatlardan biri...Aradan neredeyse 20 yıl geçti, meslektaşım, Galatasaray’dan kardeşim Ruşen Çakır aradı ve “Bu İslamcılar bugün iktidarda, ama hâlâ senin Apoletli Medya sözünü kullanıyorlar. Bence bu ibareyi değiştirsen iyi olur’ mealinde birşey söyledi. Ben de Ruşen’in bu uyarısı üzerine, adı Apoletlimedya.blogspot.com olan bloğumda başlığı tanımlayan cümleye bazı eklemeler yaptım ve yeni hâliyle şöyle oldu: “Apoletli Medya: Hâki ya da yeşil, emir-komuta zinciriyle faaliyet gösteren basın-yayın kuruluşu. 1996 yılında Patika Yayınlarında çıkan ilk Medya Eleştirisi kitabımın başlığı, aynı zamanda Türk egemen medyasını en veciz bir şekilde betimleyen tanım”. Apoletli Medya sözü, tanımlaması, evet, dönemsel bir niteleme idi. Bugün belki bir askeri vesayet yok ama o yine

de Erdoğan vesayeti var. Yani medya üzerinde bu kez sivil bir apolet var. Bu başlığı değiştirme konusunda çok iddialı ve ısrarcı değilim ama ben daha iyisini bulamadığım için öyle kaldı. Eş-dost bazı başlıklar önerdi ama onları da açıkçası ben tutmadım. Mevcut medya sivil görünümlü askeri bir medya hâlâ. Çünkü tepeden inmece, lidere biat ediyor, gerçeği saklıyor ve yalanı pazarlıyor. Anlayış militarist bir anlayış. Özgür değil, bağımsız değil, demokrat değil... Bir tek Erdoğan'ın askeri üniforması eksik! (SON/RD)

Kamusal Politigin Yeniden Yazımı: 90'lı Yıllar İtibariyle Kürd Kültürel Çalışmaları ve Yeni Politik Dil¹

Engin Sustam*

Giriş

1990'lar itibariyle Kürd kültürel çalışmalarına yoğunlaşan bu metin, toplumsal belleği anlamamıza katkı sunacağı gibi aynı zamanda siyasal öznenin kitle hareketi dışında oluşmaya başlayan toplumsal belleğini de kavramlaştırılmamıza yardımcı olacaktır. Mikro kimlikler için kültürel çalışmaların “karşıt-kültür” (*counter-culture*) kodları üzerinden analiz edilmesi metnimiz açısından sadece bir dönemin siyasal okumasını yapmak olarak ele alınmamalı, aynı şekilde 1990'lar itibariyle oluşan yeni Kürd siyasal öznesini ‘kalıplaşmış’ siyasal çalışmaların dışında da okumamıza yardım edecektir. Bu sorunsallaştırma dâhilinde metnimiz kamusal alanın “belirleyici” öznesi haline gelen Kürd siyasi hareketinin siyasal analizinden çok edebiyattan sanata geniş bir çerçevede yer alan sosyo-kültürel bellek yarılmalarına, alt-alan okumalarına, karşıt-kültür izlerine eğilecektir. Bu bağlamda metnimiz Kürdlerin kültürel çalışmaları ve siyasal sapma modülleri üzerinden seyreden karşıt-kültürel ve karşıt-iktidar yaklaşımlarını aşağıdan okuyarak analiz ederken, mikro kimliklerin toplumsal dille ve direniş pratikleriyle kurduğu ilişkiye de dikkat etmektedir. Ayrıca burada kültürü öz belirleyici fiil ya da özne olarak ele almıyor, tersine sağırlandırılmıştır ve özneleştirilmiş ötekilerin madun dilinin hangi vesilelerle öne çıktığını neden sonuç ilişkisinden çok sürecin analizi üzerinden sorunsal-

* Yrd. Doç. Dr. İstanbul Arel Üniversitesi

1 Bu yazı, yazarın 23 Mart 2012 tarihinde Paris- EHESS'te savunduğu ve L'Harmattan yayınlarında yayınlanacak olan doktora tezinden (Türkiye'de Kürd Alt-kültürü ve Çağdaş Sanat: Sapmalar, İççe Girişler ve Yersizyurdsuzluk) alınarak makale formatına dönüştürülmüştür.

laştırmaktayız. Burada travma, dil ve *bellek yarılması*,² post-travma ve göç ilişkilerinin yarattığı pratikler dikkate alınacaktır. Metnimize başlamadan önce belirtmek isteriz ki “Kürd” kelimesinde ki “d” vurgusunu siyasal istek doğrultusunda kullanmak istemekteyiz ve aynı şekilde Kürtçe’nin içinde seyir eden dil vurgusuyla, aksanlaştırmayla yaklaşıp Türkçe’nin içinde melez bir dil gücü yaratmak gibi mikro-araçsal bir yönelimi tercih etmekteyiz (Deleuze ve Guattari, 2003). Bu yaklaşım dâhilinde burada bazı kavramlarda farklı vurgular öne çıkacaktır. Örneğin yine “Kürd” veya “Kürd alanı” gibi kavramların ve tanımlamaların içine yerleştirdiğim “d” harfi vurgusu, Kürtçe’nin Kürtçe söylenişinde ortaya çıkan müzikal ses vurgusuna dikkat çekmek (Kurdî=Kürtçe / Kurd=Kürt) ve aşırı Türkçeleştirilmiş çeviri ağına karşı başka bir siyasal tercihin mümkün olduğunu sanatsal faaliyet üzerinden göstermek arzusunu yansıtır. Aynı şekilde burada siyasal bir aksanı tasarlamaya ve dilsel bir peltekleşmeyle (“d versus “t”) kimlik göstergesinden uzak bir üslup oluşturmaya çalıştığımı söyleyebilirim. Elbette bu adlandırma ve aksanlaştırma fikri bir dilsel korelasyonu bozma pratiği olarak öne çıktığı gibi, “d” harfi vurgusu Kürtlerin Türkçe konuşma pratiğinde sağladıkları “bozulmaya” da gönderme yapmaktadır.

Birincil olarak herhangi bir veri tabanı ya da klasik sosyal bilimler okuması yapmaktan daha çok 1990’lar itibariyle kamusal uzama dâhil olmuş çalışmalara, eserlere bakmak ve dönemi dâhilinde önsel görünen sanatsal üretimlerin içinde oluşan dilsel ve bellek kaymalara bakmak gerekecektir. Nasıl ki Kafka’nın bütün romanlarının aslında 20. yy kapitalizmini anlamak açısından da önemli bir edebi kaynak olduğunu öngörüyorsak, bu bakışı Kürd kültürel çalışmaları dâhilinde de ele alarak sanatın dilinin politik olduğunu söylüyor, bu çalışmalar dâhilinde Kürd siyasal dinamiğine de baktığımızı vurgulayabiliriz. Daha ziyade, bu yazıda eser analizinden çok genel anlamıyla edebiyattan, sinemaya ve müziğe doğru varan geniş bir alandaki mikro-sosyolojik analizler üzerinden seyreden siyasal belleğe ve dile göz atacağız. Bunun için de 1990’lı yıllarda savaş ve zorunlu politik göç döneminde fenomenleşen, Kürd siyasi hareketinin kamusal alana çıkışıyla belirginleşen parçalanmış, ulusal ve siyasal yeni Kürd özne hallerine edebi ve sanatsal kodlar üzerinden eğileceğiz. Bu metin aslında doktora tezinden itibaren ele alınan mikro kültürlerin kendini ifade

2 “Bellek yarılması” kavramına aşağıda değineceğiz. Lakin şunu ekleyebiliriz ki bu kavram patolojiyle ilişki halinde olan entelektüel, siyasal ve toplumsal faaliyetlerin sonucunda ortaya çıkan bir durumdur. Bu kavram, Foucault’nun “episteme” dediği, aslında normalitenin “akıl” süreçleri diye okuyabileceğimiz sorunsalla eş değerde kullanılmaktadır. Zaten Foucault’nun episteme ve delilik üzerinden açıkladığı iktidar ilişkileri doğrudan gözlemlenebilir örneklemeler değil, söylemler ve etkiler ya da duygulanımlar (*affects*) olarak ele alınabilir. Bkz. Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, İmge Kitabevi, 1994.

alanları ya da alt kültürlerin siyasal sapma kodlarının hangi minvalde ele alınabileceğini analiz etmek isteyen bir istem dâhilinde ele alındı.

1990 sonrası Kürd siyasî hareketinin kamusal alana dâhil olmasıyla başlayan Kürd kültürel inşa süreci, kimliğin tahakküm anlatımlarına saptanmaktan çok, mikro “direnişin” alt dili olan yeni kamusal kodlara dâhil oldu diyebiliriz. Kültürel inşa süreçleriyle birlikte, Türkiye’de modernlik icralarına *sızan* bu mikro direniş hattı, epistemolojik olarak Türk modernleşmesinden kopuşu görselleştirdiği gibi, madunların politik diline aracılık yapan ve kamusal tahakküm rollerini (egemen dil, kimlik ve söylem) ters yüz eden bir beden stratejisine de dâhil olmuştur. Onun için yeni Kürd öznesini bir bütün ideolojik özne okumasından ya da neden-sonuç gibi bağlaçlı ideolojik yaklaşımdan daha çok, mikro-sosyolojinin parçalı dili olan madunun dâhil olduğu faillik ve nitelik süreçleri çerçevesinde analiz etmeye çalışıyoruz. Toplumsal belleğin, *kolektif anlatımı* tam da burada kültürel gramerin belirleyici öznesine karşı mikro-siyasal dilin gücünü, parçacıklı ötekinin karmaşık ilişkiler ağını sorunsallaştıran mücadelesini açıklaması açısından Kürd alt-kültürel çalışmalarında önemli bir kavram olarak duruyor.

Frantz Fanon’un 1955’lerde Cezayir Savaşı sırasında ele aldığı psikopatoloji notlarında özellikle üzerinde durduğu bir nokta bizim için de önemli görünmektedir. O şey, Fanon’un özellikle altını çizdiği bir noktadır : sömürgecinin yerli kültürde ve bellekte yarattığı yarılmanın (bizim travma ve bilinç yarılması dediğimiz) yerliyi sertleştiren bir azaba dönmesi, yani aslında sömürgecinin dilini taklit eden bir yerli bedeninin oluştuğunu vurulamaması, bize siyasal özneye yüklenen ödev ahlakının yeterince yargılama ve katılma halleri yarattığını göstermektedir (Fanon, 2005). Bu bağlamda çalışmamız için bir yandan 1950’ler Cezayir (Fanon, Boudjedra vs. sonrasında Césaire ve Martinik sömürge örneği), 1960’lar Hindistan (Guha, Spivak, Bhabha vs.) ve en genelinde Filistin, Mağrip ve şarkiyatçılık tartışmalarını (Said, Memni, vs.) madunların siyasal özne olarak egemen kamusal alanın dilini oynatan, orada sızmalar ve gedikler açan entelektüel örneklem çabaları açısından önemli bulmaktayız. Özetle muktedir bir etnik dile sahip olan, farklı kimlikleri egzotik çoğulculuk üzerinden tanımlayan çokkültürlü bir Kürd alanı okumasından ya da tartışmalardan çok, asimilasyonun indirgemeci dili olan alandan çıkıp kültürel mikro-direnişin okumalarını folklorik niteliğe indirgemeyen tartışmaları dikkate almak gerekiyor.

Unutmayalım ki kamusal alan, kamuoyunun içinde oluştuğu özerk politikanın ve onun matrisi olan kültürel inşanın üretildiği alan olduğu gibi mikro kimliklerin bu alana dâhil olmasıyla müştereklik üzerinden epistemolojik bir kopuşu ve politik bir saptmayı da görselleştiren mekânlardır.

Onun için Türkiye’de Kürdlerin kamusal alana girişi sadece direniş hattına ya da politik sapmaya vurgu yapmıyor, melez bir kültürün oluşmasını sağlayan heterojen teşvikleri de öne çıkarıyor (Bhabha, 1990). Özellikle mesela Kürd sineması tam da burada görüntü ve toplu anlatı üzerinden giderek belirli siyasal fikir birliğine dair alt kültürel organları oluşturmaktadır. 1990’larda Kürd sineması bir göç hareketi üzerinden gelişerek İstanbul’dan ve diasporadan imajlarla beslenerek, hem sürgün aktörlerinin nostaljik vatan özlemlerini ve Göç Hikâyelerini işlemekteydi hem de savaşın içinden çıkmış yeni bir politik dil kurgulamaktaydı. Örneğin, Diyarbakır gibi bir mekân sadece kültürel temsil mekânı olarak sinemada ele alınmamaktadır, ama örneğin Ermeniler, Süryaniler, Ezidiler, Aleviler ve diğer mikro kimlikler üzerinden seyreden melez bir dil ve kültür yuvası olarak da sinemada tasarlanmaktadır. Yani, Kürd sineması değerler sistemini yeniden formüle ederken ve savaşın izleğini imaja dâhil ederek travmatik olayların, savaş içinde çocuk olmanın, siyasi çekişmelerin sembolik savaşını gerçeğin anlatsal dili üzerindeki etkiyle izleyicilere yönlendirirken, senaryosunun dilini patetik olarak kara sinema örnekleri dâhilinde kadrajlamakta ve diğer kimliklerin anlatılarını buraya dâhil ederek melez bir belleğin oluşmasını sağlamaktadır. Ama bununla da kalmaz sanatsal faaliyetin dili; devletsiz toplumun değerlerinin yeniden formüle edilmesi olan bu kültürel kapma savaşı, Kürdlerde sosyal çatışma dolayımında şekillenen göç zamanının muzdarip halleriyle de buluşur. Yerinden göç, yıkık evler, yakılmış köyler, sözlü tarih, loş sokaklar, tinerci çocuklar, tecavüz, şiddet, intihar, soykırım, patoloji, gözaltında kaybetme, militarizm ve baskı politikaları bunlardan bazılarıdır. Bu anlamıyla sanatın diline yansımış bu hikâyeler ve anlatılar, yeni Kürd öznenin belleğinde bir karşılaşma, hesaplaşma ve çatışma alanları yaratmaktadır. Kürd alanında savaş döneminde ortaya çıkmış, mekânsal bellek ve anlam bağlamı sorunsallaştırılmış bütün sanatsal eserler baştan orada oluşturulmuş anlatıya müdahale ederek, o mekânda oluşan gerilimleri, sembolleri, ritüelleri ve sözlü tarihin görselliğinin anlaşılmasını sağlarlar.

Sömürgecilik sonrası oluşan madunun epistemolojik ihlâli, yapısı ve konumu gereği pıhtılaşmış iktidar ve ideolojik çerçeveyi karmaşıklaştıran bir duruma sahiptir. Yani mikro-kimliklerin belleği, hiyerarşik kuşatmaya ya da ulus-devletin biricik öznesi olan ulusal bilince indirgemekten çok, sömürgecinin yarattığı bilinç yarılmasına ve direniş hattına yaslamaktayız. Böylelikle mikro-kimliğin oluşturduğu sabitlenemez pürüzleri anlamak açısından kamusal alanda heterojen siyasal bir harita ortaya çıkmaktadır. Burada altını çizdiğimiz mesele bir gelenek oluşturmaktan daha çok ontolojik ve epistemolojik bir yarılmayı sağlayan *de facto* bir devingenliği süreklileştiren Kürd Alanı’nda ortaya çıkmış parçalanmış bellek okumalarının ve toplumsal travma için sanatsal ve kültürel üretimlerin siyasal olarak nasıl bir itiraz yarattığını anlamak ve kolektif sözcelemin inşa etti-

ği parçalanmış özne hallerinin neyi tahayyül ettiğini sorunsallaştırmaktır. Yine eklersek eğer, günümüzde Kürd kültürel çalışmaları hakkında yapılan eksik tartışmaların ve yöneltilen ortodoks eleştirilerin neredeyse tümü, onun bir politik “kimlik” olarak algılanmasından değil, direnişin siyasî ve kültürel aksaklıklarını giderecek sebeplerine dair bir çeşit simge olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu olgunun hem toplumsal hem de siyasal açıdan Türkiye Kürdistanı’nda Kürd modernleşme sürecinin bir parçası olduğu, bu nedenle konu incelenirken her iki yönden de ele alınarak, daha geniş bir zaman dilimi içerisinde değerlendirilmesi gerektiği net bir biçimde anlaşılmalıdır. Özellikle devletsiz bir usül üzerinden özne inşasına giren Kürd çalışmalarındaki siyasal tespit ve yönelimin (Türkiye’de Kürd alanında) Marksist okumanın ve Batı kültürel formasyonun etkisi altında olduğu ise aşıkardır.

Kültürel Hafızadan Toplumsal Direnişe

Metnin içeriği itibarıyla çağdaş Kürd edebiyatında sosyal travma ve siyasal bilince odaklandığım bu analiz, bütün Kürd kültürel çalışmaları açısından da eksik olan bir alanı doldurmayı arzu etmektedir. Toplumsal belleği kurcalayan bu problematik özellikle savaş sonrası genç Kürd kültürel kuşağında ortaya çıkan “çataldilliliğin” hangi söylem ve politik yaklaşımlara dayandığını hem postkolonyal okuma hem de yeni sosyal hareketler minvalinde ele almaktadır. Mikro-kültür aktivitesinin bir bileşen değil, tersine mikro-sosyal alanda hareket eden küçük hikayeler üzerinden çok sayıda kendi kodlarını üreten bir potansiyele sahip olduğunu varsayarsak, Kürd kültürel çalışmalarının sadece bir kimlik okuması olarak ele alınmayacağını, aynı zamanda mikro-ulusal projeksiyonu yansıtan “büyük anlatıların” belleğinde siyasal krizler yaratan bir dinamiğe sahip olduğunu görebiliriz. Burada hem siyasal olarak melez yapılar ortaya çıkmakta hem de küçük grupların siyasal bilincinin zorunlu olarak egemen sömürge kültürle hesaplaşan heterojen bir ağa sahip olduğunu söyleyebiliriz. O zaman şu soru belki de zorunlu olacaktır: Kürd kültürel çalışmalarında yeni itirazlar nasıl bedenleşmektedir? Hangi bağlamlarda ve hangi aktörler dâhilinde bu siyasal bilinç bir “us yarılması” ve post-travma anlatısı yaratmaktadır? Bu bağlamda “mikro-anlatı kimliği” oluşturmak, çeşitli

3 “Çataldillilikten” kastımız ikili siyasal bilinç ve dil taktiği içinde olan Kürd Alanı’nın söylemsel çerçevesinin peltekleşmiş bir pratiği ortaya çıkarmasından kaynaklı, ortodoks dil değil de heteroklit bir dilsel belleğin oluştuğunu vurgulama arzusundan ileri gelmektedir. Bu durum edebiyatta egemen dille hesaplaşan mikro anlatının yaşadığı kırılmayı ve tedirginlik hâlini ele verir iken, başka türlü olamama imkânsızlığı içinde doğan “direnç” dilinin sadece ulusal bilince gönderme yapmadığı tersine ulusal bilincin korelasyonlarını dahi tersleştiren bir patolojik yapıya sahip olduğunu, bunun da pozitif anlamda dilsel ve sözel belleğe direnme gücü verdiğini söyleyebiliriz.

düzeylede çarpışan siyasal ve kültürel bir gerilimi yakalamış olmakla beraber kültürel sömürgecilikle hesaplaşmak açısından 90'lı yıllarda Kürd alanından ortaya çıkan bir kurumlaşma ve dilselleşme hareketini de sorunlaştırmaktadır. "Post-travma ve us yarılması" (neo-etnisite, Sustam, 2006) burada, alet ve edevat kutumuz olarak 90 sonrası ortaya çıkan yeni Kürd öznenin hallerini açımlayacak mikro-sosyolojik çerçeveyi tanımlayan önemli kavramlar olarak ele alıyoruz. Aslında makro kamusal alanın feshedilmesini sağlayan Kürd Alanı'nın faaliyetleri aynı zamanda kendi modernitesiyle 1990'lar sonrasında (diasporayla buluşma ve hesaplaşma) bir 'hesaplaşma' halindedir. Bir yandan yaratılmış siyasal bilinç bütün toplumsal bağlamları yerel retorik olarak kapsarken, aynı şekilde ikili bir dilsel bilinç-dışılıkla hesaplaşan toplumsal bellek maddi ve manevi olarak siyasal alanı mikro kimlikleri kültürel oluşturma üzerinden kamusal uzama dâhil etmektedir. Böylelikle Kürd Alanı'ndan çıkmış kültürel istisnalar ve sızmalar bir yandan sosyal dizine dair sembolik ilişkileri kodlarken, diğer yandan sömürge dile karşı yerel ve küresel alanda mikro-kimliğin sapmalarını olumlayan bir ilişkiye dâhil olur. Çalışmamızda Kürd alt kültürünü (*subaltern/subculture*) aktarmadaki yeri ve işlevinin ne olduğunu göstermeye çalışırken, kültürel üretim boyutunun 90'lı yıllarda toplumsal Kürd belleği açısından önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Lakin metnimiz burada çok sorunlu duran "kültür" kavramını tanımlamaktan daha çok, kültürel belleğin siyasal bedenle buluştuğu noktada ortaya çıkan sızmalarına, savaşın ve zorunlu göçün dâhilinde yeniden nasıl yazıldığını analiz ediyor. Kültür kavramı bir ulus-devlet tahlili olması itibariyle kimliksel sınırlamanın ve devlet aygıtının yöntembilim minvalinde ele alınan homojen öznesini tanımlayan ve ideolojik bir proje dâhilinde, De Certeau'nun belirlediği gibi (1990: XLIV), stratejileri makro dile yediren bir toplumsal bedene sahiptir. Kürd alanı Türkiye'de çok-kültürlü tanımların ideolojik çerçevesini bütünlemekten çok, bu kültürel alanın sabit simgelerinden feragat eden ayrışık sözcelemin zıtlıklarını ve yakınlaşmalarını kamusal uzamda ele alan belirli itirazları sunmaktadır.

Türkiye'de özellikle 2000'ler itibariyle Kürd siyasi hareketinin (PKK/BDP) siyasal alanda özne olarak kendini kurumsallaştırmasıyla, toplumsal ve siyasal talepler bağlamında Kürd meselesi dikkat çekici olarak belirirken, Kürd kimliğinin sadece aidiyet dâhilinde okunan bir konu olmaktan çıktığını, toplumun siyasal alt katmanlarına dâhil olan "ezilenlerin" siyasal bedeninin itirazı haline geldiğini söyleyebiliriz. Bu farklı okumayı göz ardı edersek kamusal alanın belirleyici dili olan egemenin kurumsal şiddetini olumlamış, iktidarın gündelik hayatın içine sızdığı normalizasyon süreçlerini bertaraf etmiş, meseleyi sadece güvenlik ve terörizm arasına sıkışmış bir mesele olarak okuruz, ki bu iktidarın kullandığı siyasi ve hukuki devamlılığın dâhilinde gelen kontrol ve yönetimsellik tekniklerini ya da toplumsal özneyi "bir" teklife indirgeyen kimliksel yaklaşımları

görselleştirmek anlamına gelir. Nitekim, kültür ve çokkültürlülük meselesi başlı başına iktidarın kurumsal şiddetini yasa ve örnekleme üzerinden olumlayan egzotik ötekileştirme ideolojisinin yönetim tekniği olarak kendini kimikleştirmektedir. Zira Türk modernleşmesinin ürettiği farklılıkları reddeden ve ulus iktidar biçimleri etrafında hapseden toplumsal dışlama pratiği, 1970'lerin neoliberal okumaları dâhilinde siyaset diline giren çokkültürlülük söylemiyle aynı karede yer almamakla beraber ötekileştirme mekânizmaları yoluyla oluşan eşitsizlikleri olumlaması açısından da sömürge pratiklerinin model okumalarına yaklaşmaktadır. Bu noktada şuna dikkat çekmek gerekecektir; birinci söylem olan (Türk modernleşmesi) ulus pratiği dâhilinde gelişen ırk ve ırkçılık kimliğini olumlarken fiziki bir *red* (kabulsüzlük) üzerinden “ötekini” dışlamaktadır, ikinci pratik olan çokkültürlülük söylemi ise biyopolitik yönetimselliğin *içselleştirdiği* ihya tanımlaması üzerinden pozitif ayrımcılık uygulayarak dualist bir temel hak ve özgürlükleri sadece egemen kimlik ve kültüre yamarken diğerinin haklarını kendi güvenliği dâhilinde ele almaktadır. Biyopolitik etnik okuma merkezli, hak ve adaleti egemenin arzusu ve istemi üzerinden içselleştiren bu siyasal bağlam, diğerini sisteme dâhil etmek isterken içinde yaşadığı sıkışmayı, sömürgecinin yaratmak istediği içselleştirilmiş asimilasyon gibi bir zorunluluk dâhilinde yasalaştırmaktır.

Oysa bizim bahsetmek istediğimiz ise bu noktada mikro-kültürün yarattığı itiraz, hassasiyet ve farklılaşma zemini, bir özne inşa etmekten çok zorunlu olarak siyasal ulusal bilinçten geçen direniş öznelerinin içinde yer aldığı kapsayıcı mekânda meydana gelen sapmaları ve yasaklamaları ortaya çıkarmaktadır. Şunun farkındayız ki parçalanmış öznenin ifadesi olan bu olgu, Kürd ulusal söyleminde de politik bir araç olarak kültürelciliğin simgelerini olumlamasını sağlamıştır. Belki de şunu eklemekten geçemeyeceğiz: Kürtçe okuma-yazmanın gelişmesinden tutun da kurumsallaşma üzerinden cereyan eden Kürd edebiyatı ve kültürü çalışmaları, Kürd siyasi hareketinin farklı kültürler üzerinden seyreden Ortadoğu okumaları bir yandan politik olarak toplumsal direniş için sembolleri üretirken, Türk modernleşmesinin ırk üzerinden işlerlik kazanan ortodoks zeminini oynatırken ve burada mikro-ulusal talepleri meşrulaştırırken, diğer yandan paradoksal olarak sosyo-politik devinimlerin belirleyiciliği üzerinden hareket eden aslında klasik ulus devlet modeline dayanan merkezi özne inşasına da olanak sunan söylemsel esasları irdelemektedir. Aynı şekilde bu teçhizat, kendini egemene göre tarif etmeyen “öteki” kimliğinin, ulusal köken mitlerini yeniden icat etmesine ve kendi etnisitesini ulusal bilinç dâhilinde yeniden yaratmasına yardımcı olmaktadır. Lakin dikkat edilmesi gereken nokta şudur; mikro-kimlikler bir yandan kendi kimlik mücadelelerini olumlarken diğer yandan hedef iktidarla hesaplaşma hali olan kimliğin ulus-devlet karakteri üzerinden kurban olma ve mağduriyet tuzağına düşebilecek kapasiteye de sahiptirler. Mağduriyetin

ve kurban olmanın siyasal öznelşmeye döndüğü an ve düzenek, egemen kültürel sistemin güç odaklarına imkân sunan patolojik ve bağımlı “etnik” toplulukları yaratma potansiyelindedir. Keza, 1990’ların başı itibarıyla Kürd siyasi hareketinin yarattığı ulusal tahlil (ulusların kaderi ve mağdur Kürd’ün direnişi),⁴ modernleşme pratikleri, mağdur ve mazlum olan Kürd’ün dirilişi üzerine örgütlenen bir çerçevede ilerlerken, 2000’ler sonrası oluşmaya başlayan siyasal dil (ulusal biliçten siyasal bilince, mağdur Kürd anlatısından maduna) itirazlar üzerine yaslanan yeni bir siyasal etkiyi belirginleştirmektedir. Bu bağlamda, sosyal dinamiklerin etkisiyle (kurumsallaşma ve farklılaşma), mevcut otoriter pratiklere Kürd siyasi hareketinin yönelttiği eleştirilerin (reel sosyalist, Stalinci pratiklere) etkisini küçümsemek gerekir. Öte yandan 1990’ların yarattığı silahlı direnişin diliyle oluşan erk hegemonyasına karşı belki de bugün tahakküm okumalarını felç edecek ihlâllere, bugünkü direniş kültürüne yön veren çoklu pratiklere bakmak gerekecektir. Ekolojik hareketten kadın hareketine, LGBTİ bireylerinden farklı kimlikler algısına (Ermeniler, Ezidiler, Süryaniler, Aleviler, vs.) kadar uzanan bu yeni ihlâl edici direniş kültürü, aynı zamanda 1990’ların belleğinden alınan ama yeni niteliklere kavuşturulan bir dilin anlatısıdır. Onun için 1990’ların siyasal belleğini kültürel inşa, sanat ve dil minvalinde eleştirel okumak bugünkü toplumsal direnişin deneyimini kavramamıza yardım edecektir. Aslında iki dönem okuması arasındaki farklılaşma sadece zamanın ruhuyla açıklanamaz, ancak toplumsal hafızada geleneksel hâkim direniş kültürünün terkedilmesiyle açıklanabilir [mazlum-mağdur-eril-güç-kırılma çatal dillilik -toplumsal direniş-madun]. Nitekim ciddi bir siyasal kriz modeli yaşayan toplumsal hareketlerin sarsılan hegemonik algıları sayesinde 1990’lar sonrası kültürel inşa süreçlerinde de farklılaşmalar başlamıştır.

Burada belki de özellikle mağduriyet anlatısına bakmak gerekecektir. Mağduriyet direnişi olumladığı gibi aynı şekilde kendi bedenini de teşhir eden bir yapıya, algı yarılmasına dâhil olabilir. Mağdur ve kurban, ulusların kaderi paradigması dâhilinde toplumsal özneye rahatlıkla bağımlı hale gelen kodlara sahip ergin bireydir. Mağdur olmak, toplumsal öznenin kolektif hafızasını terk etmek ve bir şekilde neoliberal küresel kapitalizmin dâhilinde birey temelli direniş formlarının tahakkümüne dâhil olmakla da alakâlı bir süreci tarif eder. Tarihsel bir süreç üzerine yaslanan kurban ve mağdurun dili, kendini daha çok kültür çalışmaları üzerinden kimikleştirir. Dolayısıyla kültür bir yandan geleneksel kolektif hafızayı

4 Kürd siyasi hareketinin 1990 sonrası direniş söylemine ve mekân-bellek okumalarına göz atmak problematik ettiğimiz yeni Kürd öznesinin hangi söylem dahilinde oluştuğunu farklı bir söylem analizi dahilinde bakmak için, bkz. Cengiz Güneş, *Türkiye’de Kürt Ulusal Hareketi*, Direnişin Söylemi, Dipnot, Ankara, 2013

isyan eden dil dâhilinde kimikleştirirken bireyleşme üzerinden kurgulanan politik bir hafızanın da yarattığı muhalif kimliği de tasvir eder. Burada muktedir olan kimlikten çok madun kimliği öne çıkmaktadır ki örneğin Kürd siyasi hareketinin 1990'larda kullandığı dilin yarattığı maduniyet fikri kültürel çalışmalar için önyak olmuştur diyebiliriz.

Kültür, maduniyet ve hafıza kavramlarına Kürdler ve Kürd kültürel çalışmaları üzerinden değinirken tam da kurban ve mağdur hafızasına dayanan “ezilen”, “eziklik” ve “ezilme” gibi alegorik kültürel retorikten kurtulmak gerektiğinin altını inatla çizmek istiyoruz. Küresel alanda ulusal kimlik, eski anlamını aramaktan çok kentleşme hareketleri içinde (çevre, cinsiyet kimlikleri, ekonomik kriz, baskı, vs.) kendi cemaatleşmesini sağlayan ulus-öncesi çabaya da girmiştir. Burada ulus-öncesi çaba, siyasal bilinci olan ve devletsiz bir toplumun kendi bedenini toplumsal bellek üzerinden kent alanında yeniden yaratıma sokması olarak da ele alınabilir (İstanbul'da ve Amed'de Kürt gettolarının oluşması gibi). 1990'larda Kürd siyasi hareketinin yarattığı ulus-devlet bilinciyle 2000'ler sonrası yaratılan ulusal bilinç arasındaki fark tabii ki sadece kır-kent gibi kısık bir alana indirgenemez. Aynı şekilde unutulmamalıdır ki küresel boyutta hareket eden ağlar ve ilişkilere de dâhil olan sınır-aşırı bir Kürd öznesi de ortaya çıkmaktadır. Otantikliğin ve folklorik mitin Kürd kimliği üzerindeki mağduriyet etkisi (ezilen ulusçuluk ve mazlum özne) bütün 20. yy boyunca oryantalist hissiyat tarafından işlenirken tam da sözünü etmek istediğimiz yeni direnişin dili bir itiraz ve ihlâl yaratarak 1990'ların klasik gerillacı tekniklerinden itibaren başka bir dile yönelmeye başlamıştır. Bu şey sadece devletin resmi diline karşı değil kamusal hafızanın da üretimi sayılan sistemin resmi din okumasına kafa tutan Sivil Cuma namazlarıyla başka bir Kürd özne okuması çıkmıştır. Burada bize öyle geliyor ki “mağdur Kürd'ten fail Kürd'e”⁵ yönelen, oryantalist hegemonyanın boyunduruğundan kurtulan farklı bir siyasal duruş gelişmiş ve bu analogi kültürel üretime de kolektif bilinç ve tekillik dolayımında katkı sunmuştur. Burada özellikle 1990'lar ve 2000'ler karşılaştırmasından çok karşılıklı dönemsel geçişleri dikkate alarak analizlerimizde iktidar mekânizmalarına karşı dengeleyici bir unsur oluşturan sivil itaatsizlik eylemliklerinin “fail sivil Kürdün” sivil müzakere alanlarına vurgu yaparak, bunun yeni toplumsal yapı için ne kadar hayati olduğunu ortaya koymaya çalışmaktayız. Zaten aşağıda gelişecek kültürel inşa ve sanatsal faaliyet üzerine olan analizler tamamıyla bu etki altında sorunsallaşıyor.

Bu yüzden oryantalistlerin bir dönem tanımladıkları, örneğin “kurban ve mağdur” figürünü kullanarak (ki Kürd çalışmalarında bu yaklaşı-

5 Bir karşılaştırma yapmak açısından bkz. Mesut Yeğen, *Müstakbel Türkten Sözde Vatandaş*, İletişim, İstanbul, 2012

ma çok denk gelmekteyiz) bir yandan çokkültürlü yatırımlar üzerinden pazarladıkları ezilenle dayanışma rolü “ezilen” için vazgeçilmez destek olarak algılanırken, sömürgecinin üstünlük ve yukarıdan projelendirdiği “dışarıda” kalana yönelik tanımlandırıldığı egzotik nesneleştirme sadece sömürülenlerin mağduriyet bedeninden sıkışmasını ve direnişi muktedir olma aygıtları dâhilinde tanımlasından öte bir ifadeyi geliştirmemiştir. Özellikle diasporada ve sürgünde yaşanan deneyim, Kürdlerin (“devletsiz” yerli halk oluşu) kendi dilini, edebiyatını ve kültürel üretimini, sömürgecinin ihyası altından kurtarma zorunluluğundan kaynaklı bütün Kürd kültürel çalışmalarının uzun bir dönem (1860’lar Jaba, Oskar Mann’lerden 1990’ların sonuna kadar) oryantalist entelijansiyanın himayesinde okunmasını sağlamıştır. Dolayısıyla sömürgecilik sadece toprak ve ekonomi üzerinden değil, içselleştirilmiş, yani benimsenmiş sömürgecilik dâhilinde kültür, dil ve bellek yansıması olarak işleyen bir yapıya da sahiptir. Burada Fanon’a başvurmak gerekecektir. Fanon, *Siyah Deri Beyaz Maske* kitabında örneğin soyut bir evrensel insanlık durumundan ziyade sömürgecinin sömürülen bedende yarattığı somut tarihsel ve toplumsal tahribata, azınlığın psikolojik komplekslerine (mağduriyet anlatımına) ve hiddetine de bakar ve politik koşulların ürünü olan, aşılması gereken yeni bir anlatımın kolektif düzenlenmesine ortak dile gönderme yapar. 1990’lar içinde silahlı direniş kültürünün de yaşandığı dönem tamamen yeni bir siyasal krizin doğmasıyla (sivil itaatsizlik) farklı bir mekânsal anlatıya girmiş, kültürel ve dilsel bellek bu politik koşullardan etkilenmiştir. Başka bir deyişle, namus cinayetleriyle, aşiret kavgalarıyla, kan davalarıyla, gündelik şiddetle resmi ideolojinin, cumhuriyet aydınlanmasının ve ırkçı söylemselliğin algısı haline getirilmiş Kürd coğrafyası ve Kürdler, egemenle hesaplaşırken onun bellekte ve toplumsal bedende (esrik ve ezik bedende) yarattığı tahribatla da (A. Césaire, 2004: 40-43) hesaplaşmaya başlamıştır. Bu nedenle, Kürd kadın hareketinin, ekoloji hareketinin, sivil itaatsizlik eylemlerinin ya da toplumsal cinsiyet kimliklerinin ortaya çıkardığı siyasal farklılaşma bir itiraz ve ihlâl yaratarak sadece resmi bir feminist okumayı, sömürgecinin dilini yahut cinsel kimlik okumalarını altüst etmekle kalmaz, aynı şekilde Kürd Alanı’nda ve dilinde de oluşmuş eril şiddetle de hesaplaşan bir niteliğe sahiptir. Ondan ki bugün, dünün davetkâr anakronizminden kurtulan ve düzmece otantikliğin, idrak edilememiş milliyetçiliğin girdabına yerleşmiş yerli kültür söyleminden çok, 21. yüzyıl küresel anlatımları içinde Kürd politik kültürel çalışmaları arzu edilen muktedir dile karşı yarattığı anlam, eylem, itiraz ve hafızadan dolayı transgresif bir direniş anlatısına sahiptir.

Kürd Alanı, Edebiyatı ve Post-travmatik Sürece Bağlı “Us Yarılması”

1990'ların başı itibarıyla kamusal alanda Kürd görünürlülüğü çeşitli alanlarda sosyo-kültürel yaklaşımları ortaya koyarak Türkiye'de “karşıt-kültür” kodlarını oluşturmuştur. Biz burada karşıt-kültürü rock, romantikler, Beats ve His.i kuşağı üzerinden bütün bir Amerikan sosyal bilimler ekolünün etkisi dâhilinde şekillenen “kültürel gölge” olarak analiz edilen 1970'lerin “marjinallik” okumaları olarak ele almıyor, tersine tamamen alternatif itiraz üreten farklılaşma kodlarının egemen kültürel alanda yarattığı çatlama olarak sorunsallaştırıyoruz. Burada çatlamalardan kasıtımız, Kürdlerin ve Kürd siyasi hareketinin kamusal dilde ve bedende yarattığı muhalif dilin derin siyasal etkileridir. Yani 1990 sonrası ortaya çıkan siyasal dil, başlı başına sömürgecilik kültürüyle, ırkçılıkla, ötekileşmeyle ve modern öznenin hayali olan asimilasyon teknikleriyle hesaplaşma hâlinindedir. Soyut bir ulus devlet modelinden daha çok bu durum tamamıyla gündelik hayatın büyük projelerin değil toplumsal koşulların ihtiyaçları doğrultusunda itiraza ve eylemselliğe yatırılmasıdır. Belki de bu noktada kültürel itirazlar ve dilsel çalışmalar önem kazanmaktadır. Örneğin bu anlamıyla *Navenda Çanda Mezopotamya* (Mezopotamya Kültür Merkezi, bundan sonra MKM) hem yarı akademik kültürel üretim hem de yaratılan ortak değerlerin alanı anlamında önemli bir yer olarak 1990 kuşağının belleğinde önemli bir yere sahiptir. Genel anlamıyla irdeleysek, genç yazarlar, aktörler, şarkıcılar ve sinemacılar için bir geçiş alanı olan MKM, 1990'larda Kürd siyasi hareketinin yaratmak istediği kültürel belleğin toplumsallaşması dolayımında beliren bazı edebi-kültürel üretimlerin beşiği olarak belirdi diyebiliriz. Genç edebiyat kuşağının yer aldığı *Rewşen* (1992), *Jiyana Rewşen* (1996) ve *Rewşen-Name* (2003) dergileri de bu kültür merkezinde hayat bulmuş, MKM kimlik talepleriyle siyasal bilinci kültürel rönesans dâhilinde ele alan fenomenolojik doğurganlık yaratan alanlardan biri olarak belirmiştir. MKM, bir yandan ortak değerler yaratma iddiası içindeyken, küreselleşme dolayımında 1990'lar sonrası Kürd siyasi hareketinin siyasal vizyonunun değişimi dâhilinde filizlenen ve devletsiz olan bir toplumun ortak kültürel hafızasını örgütleyen bir mekân niteliğine bürünmüştür. Kültür merkezi çıktığı yılların siyasal koşullarının etkisi altında ilkin folklorik mitin içine yerleşen kimlik politikaları dolayımında hareket eden Kürd sosyo-kültürel ifadelerine odaklanan bir mekân şeklindedir. Lakin önemli bir kültürel bellek oluşturma ağı olarak egemen kültürle mukayese edilen karşıt-kültürün siyasal mekânı hâline gelmiştir. Kürd siyasi hareketinin değişimi ve siyasal akışkanlığı MKM'nin de süreçten etkilenmesini sağlamış, ulusal alegoriden çok güncel olarak kent ve göç arasına sıkışmış yeni Kürd özneninde siyasal hâllerinden bahseden bu toplumsal değişimi kapsayan heterojen mekâna dönüşmüştür. İlk olarak 1990'ların başında Kürdlerin göç şehri olan ve en büyük Kürd nüfusuna sahip olan İstanbul gibi bir şehirde sonrasında

Kürd coğrafyasında şubeleri açılmış olan mekân, yeni göçmen Kürd nesli için olanaklar sağlarken; Kürt dili, dilbilim çalışmalarını geliştirmek, müzik, tiyatro ve film gibi çalışma alanlarını kapsayan çabalara kucak açmıştır. Koma Amed, Agîre Jiyan vb. gibi Kürd müziğinin bir dönemini yansıtan Kom'lar (grup) dönemi buradan üretilmiştir. Ama aynı şekilde MKM'de yaratılmak istenen kültürel bellek ve nostaljik mite yaslanan üretimlerin ilk olarak kolektif hafızaya gönderme yapan politik-ulusal işlere yönelmesi, mekânın aynı zamanda kültürel nesneleştirme üzerinden bir miras yaratmasını da sağlamıştır. Örneğin dengbêj çalışmaları, sözlü tarihin kullanımı gibi kültürel bellek geliştirme teknikleri bunlardan bazılarıdır. MKM ve Kürd siyasi hareketi ilişkisi politik olması açısından Kürd Alanı'nın yeniden tanımlanmasını sağladığı gibi, mekânın kendisi ilk kültürel kurumsallaşma hareketi olarak da önemli bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla kamusal uzamda bellek sorgulaması dâhilinde işlediğimiz MKM örneği, Kürd Alanı'nda bellek tanımlaması ve parçalanmış öznenin kolektif hafızasını düzenlemesi açısından da önemli bir etkiye sahiptir. Örneğin, yukarıda belirlediğimiz dengbêjler çalışması kurum açısından sadece ideolojinin değişimi sonucunda işlenen hakim belleğe itiraz eden üretim olarak ele alınmamalıdır. Bu çalışma, sözlü tarih üzerinden ilerleyen kamusal hafızanın da mücadele alanıdır. Böylelikle bu düşünömsellik kamusal uzamda mekânın anlatıcısını yalnızca resmi belleği tahrip etmek için kullanmakla kalmaz, kişisel tarih anlatısı etrafında şekillenen Kürd sözlü tarihini görünür kılarak aşağıdan bir tarih yazımına destek de olmaktadır. Burada kurumsal müdahalelerden bahsedebiliriz ve bunun da bir kült yaratma tekniği olduğunu söyleyebiliriz, lakin unutmamak gerekir ki devletsiz ulusun müdahalesi kolektif hafızada yer edinebilmekte ve ezilenler için siyasal bir projeye dönüşebilmektedir. 90'lı yıllarda, bu yarı-akademik kültür merkezinde ortaya çıkan yeni kurumsal faaliyetlerin kültürel ve dilsel çalışmayı entelektüel bir tarih yazımı dolayısıyla ele aldığını söyleyebiliriz. Bu örnek 2000'ler sonrası BDP üzerinden belediyecilik, kurumsallaşma hareketi ve yerel kimliksele düşünömler üzerinden seyreden siyasal etkilere de yardım etmiştir. Tevgera Ziman û Perwerdehî (TZP Kurdî), Kürt Enstitüleri, Kurd Pen, Edebiyat Fuarları, Yayınevleri deneyimi, ulusal konferanslar, yerel televizyonlar, radyolar, medya çalışmaları sadece bunlardan bazı örnekler olarak öne çıkıyorlar.

Burada Kürd yazını düşüncesinin o veya bu parçası değil, bütünü üzerinde durulmaya ve toplumsal belleğin bu bütünün çeşitli parçalarını (edebiyat, müzik, sinema vs.) nasıl etkilediği gösterilmeye çalışılmaktadır. Ele aldığımız analiz bir yandan diasporada ortaya çıkan Kürd edebiyatına, kültürel çalışmalarına ve diline bakarken diğere yandan 1990 sonrası savaş itibariyle ortaya çıkan sanatsal dilin nasıl bir analitik belleğe dâhil olduğunu gözler önüne seriyor. Ayrıca, 1970 sonrası sürgün deneyimi bağlamında oluşan Kürd edebiyatı ve aidiyet fikrinin 1990 sonrası çabayı anla-

mamıza katkı sunduğunu söyleyebiliriz. Bu çalışma kapsamında üzerinde durduğumuz asıl nokta, her şeye rağmen devletsiz bir dilin ve edebiyatın (yasaklanmasına, asimile edilmesine ya da bu dilin ve edebiyatının, aynı diğer major diller gibi ulus-devlet olma istemine rağmen), kendini, kuşaklar arası bir geçişte, hangi aralıkta ulusal bilince yasladığı ve burada ne tür bir siyasal projeksiyon yarattığıdır. Mesela “*Kürdçe yazmak neye muktedirdir?*” sorusu tam da bu meselenin derinliğini ortaya koyan siyasal bilincin kolektif hafızasını sunan bir itirazı sorunsallaştırmaktadır. Açıklamalı gidersek, birinci planda uluslaşma olan somut anlatım edebiyat dilinde, sömürgeyi reddederek kendi içine, geriye dönüşü ve arayışı yaşar (nativizm ve kültürel mitin yaratılması). Bu nativist sorgulamayla egemen olanla hesaplaşma dil üzerinden başlar. Kolonyalizm tartışması da sömürgeleşme isteği de tam bu minvalde ortaya çıkmaktadır. İkinci planda ise bu durum biraz değişir, köken arayışından (Torî, Tarih Belirtilmemiş), toprağın, kültürün ve ulusun tanımlanmasını sağlayan merkezi dil, erozyona uğrar. Burada özgürleşme anı dediğimiz direncin dili, kolektif imgelemin dili kendini belli eder. Üçüncü anlam ki burada azınlık yazarı (minority) ve aktörü (sömürgecinin ihyasından kurtulmuş özne) yeni bir dil peşindedir (söylem ve söylene olan yeni bir dilden bahsediyoruz). Bu açıdan dilsel fark, temsilin dünyasında görünen soyut ve göreceli farklardan ibaret değildir. Edebiyat bir hafıza ve güncel bellekte dilin direnci üzerinden kendi bedenini yaratır. Yani sömürgeleşme çabası içinde olan Kürd yazınının dilinde parçalanmış özne imgeleri ve onların bağlandığı zihinsel tasarımlardan oluşan göstergelerin üretimidir söz konusu olan.

[*Yurdsuzluğun dili...*]

Diaspora, Kürdler açısından modern Kürd edebiyatının kendi küllerinden kolektif bir hafıza olarak üretildiği bir özgürlük mekânıdır. Kürd entelijansiyasının ilk anlatımlarının Kürd sürgün deneyiminden çıktığını (*Welatê Xerîbiyê*) ve burada yaratılan dilsel politik stratejiler üzerinden kültürel üretimlerin beden bulduğunu söylememiz mümkündür (yazarlar, yayıncılar, medya kurumları vs.). Diaspora, bütün sürgündeki aktörler gibi Kürd öznesi için de ifade ve sürgün duygulanımı açısından yabancı olmanın tercüme alanıdır. Dolayısıyla “vatansız” (*Bê Welat*) olan bir toplumun belleği ve algıları bir şekilde ifade edilen “özgürlük” alanı olan sürgünde biçimlenmiştir. Özellikle, 1970 sonrası sürgüne giden aktörlerin oluşturduğu bellek ve dil sonrasında angaje olan militan dilden ayrılarak bugünkü edebiyatın ve dilin kişisel refleksini ortaya çıkarmıştır (homo politicus’dan homo poeticus’a geçiş). Kürt diasporasında ilk dönem yazarları ve sanatçıları 1970’lerde ulusal propaganda dilini kullanırken, 1990 sonrası edebiyat ve sanat kuşağı dil üzerinden siyasallaşarak dili siyasal öznenin aracı, itirazı ve tercümesi yapmışlardır. Bu değişiklik, örneğin çağdaş Kürt edebiyatında yeni bir vizyonu yansıtmaktadır. Çağdaş Kürd

edebiyatı yenilikçi doğasıyla bu farklı toplumsal eğilimlerin bir sentezi olarak kendini gösterirken (siyasal bilinç, zorunlu göç, kentleşme ve kimlik krizleri) bireye ait dilsel yarılmayı da analiz eden çekiciliğe sahiptir. Onun için yeni Kürd öznesi bu retorik dâhilinde siyasallaşan mikro-kimlik kurgusunu bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Kürd coğrafyasında 1990 sonrası filizlenen çağdaş Kürd edebiyatı, parçalanmış kimlik ve yerel diyalektik dili oluşturması açısından diasporadan farklı bir tecrübeye sahip olmakla beraber, yazın üzerinden Kürd siyasal bilincinin oluşmasında da önemli bir katkı sunmuştur. 1970'ler de oluşan militan ulus dili, sözlü kültür tarihini miat kabul ederek dili yaratırken egemene karşı "millî" kültür, nativizm ve kimlik okumalarını içeren karşı bir modernleşmeyi dikkate almaktaydı. Diaspora kendini tanımlarken diğer diaspora aktörleri gibi sistem krizi okuması dâhilinde devletle hesaplaşmadan çok *Bê Welat* söylemi üzerinden nostaljik bir paradigmaya meyil edecek bir entelektüel üretime dâhil olmuştur. Bu, yeni bir modernite yaratmaya çalışan baskı altındaki toplumun ilk tecrübelerinden biri olarak belirir. Modernlik, modernite ya da modern oluşu 20. yy normları dâhilinde okuyan Kürd aktörleri, dönemin siyasal etkilenmelerinden de çok uzak değillerdir. Örneğin, 1968 hareketinin yarattığı sosyal hareketler dalgası dönemin Kürd hareketlerinin okumalarını da etkilemiş, bu vaka hâliyle diasporada yaratılan modernleşme öznesinin beşiği ve etki alanı olmuştur. Şüphesiz Kürd modernliğin dönem okuması dâhilinde tek özelliği bu değildir. "Uluslaşma" ve kimlik aidiyeti bağlamında oluşan siyasal birlik (ulus-devletleşme politikaları ve ötekiliğin kurgulanması) modernleşmenin arzularını ve krizini Kürd entelijansiyasında daha şiddetli yaşatmaktadır. Filistin ve Cezayir örnekleri sömürgecilik karşıtı Kürd yazını ve diasporanın eklektik ortağı olan nostaljik miti sorgulatması açısından bu bağlamda Kürd alanına önemli bir bagaj sunmaktadır.

Diasporik olgu, dil birlüğinden bireysel kimliğe, dilsel cemaatleşmeden kültürel temsile kadar yayılarak, geleneksel olandan "modern" olana geçişteki süreçte, kendi simgelerinin ve projelerinin yaratılmasını sağlayan ulus-devlet söylemi için önemliydi. Dolayısıyla burada beliren ikili söylem katmanı, devletsiz bir toplum olan Kürdler açısından bazı analitik belirtiler sunmaktadır. Dilin temsili, kültürel haklar, uluslaşma ve millî bütünlük söylemleri burada her türlü bedensel ve toplumsal işaretleri sunan simgeler olabilir. O bakımdan "modernlikle" ve sömürge dünyasıyla karşı karşıya kalan durum diasporada ve sürgün deneyimi içinde yeni bir dil yaratmaktadır. Bu dil, Kürd ulusal edebiyatında *nativist* (Lecherbonnier: 1977) bir milliyetçiliğin ve kültürün icat edilmesini deneyimlediği gibi kültürün mitleştirilmiş topraklara taşınmasını gerekli kılmıştır. Bundan dolayı belki de Edward Said'in anti-kolonyal söylem bağlamında İrlanda edebiyatındaki beden yarılmayı dâhilinde problematize ettiği klasik edebiyat ve Yeats çalışmasını dikkate almak gerek. Bu olgu 1970'ler itiba-

riyle genel anlamda Kürd'lerin kendi içinde de (*Kurdish Studies-Xebatên Kurdi*), kendi etnikliklerini yaratmasını sağlamış ve "milli birlik" anlatımı olarak kültürün söylemsel boyutunu oluşturmuştur. Ulus-devlet anlatımının ilk kurumlaşması olarak ele alınabilecek olan ve yaratılan bu simge ve mikro politik çerçeve, aynı zamanda bir modernlik eleştirisini ve sömürgecilik karşıtı hareketlenmeyi içermektedir. Edward Said'in çalışmasına baktığımızda,⁶ metnindeki sorunsallaştırmanın, Yeats'ın Avrupa modernliği içinde İrlanda kültür yazınına sağladığı deneyim ve arzu biçimleri, yabancı bir kültürün (İngiliz kültürü ve Shakespeare) tahakkümü altındaki bir halkın ulusal perspektifini yazıda sömürgeleşme istemi olarak yansıttığını analiz etmektedir. Kalkış noktası olarak örneğin yazar Kawa Nemir'in *Rewşen ve Rewşen Name* dergileri dönemlerinde Yeats çevirileri yapması ve Yeats'ın yazınına yönelmesi, sömürge tartışması açısından önemli bir imge, karakter olarak belirirken İrlanda kimliğinin inşası yolunda itiraz dili olan Yeats figürünün, bir Kürd yazarın kendi kimliğini inşa ederken kullandığı argümanları tanımamız açısından önem teşkil etmektedir. Milli edebiyat oluşumunu sömürgeci kurtulma arzusu dâhilinde işleyen Yeats'ın çabası Kafka'nın Yidişçe konuşmasında varolan zorunlu olarak ulusal bilinçten geçen politik dilin katmanları olarak belirleyebiliriz. Bedirxan'ların ve ikinci dönem diaspora deneyiminde olan örneğin 1960 sonrası kuşak Mehmed Uzunların⁷ yapmaya çalıştığı çaba kısmen azınlıkların sömürgeleşme isteği dâhilinde örülen karşı-tarih yazımından kaynaklıdır. Aynı şekilde bu durumla birlikte belirtmek gerekir ki, bugünün Kürd edebiyatını ele alırken farklı bir söylem analizine de girmek gerekecektir. Bu analiz gelenek, karşıt-modernlik, kent ve gündelik hayat perspektifini irdeleyen yeni dilin kompozisyonunu küresel çerçevede ele almaktadır. Onun için 1990 sonrası Kürd edebiyatı çabalarına baktığımızda anti-sömürgecilik okumaları diasporanın etkisi altında devam ederken, örneğin 2000'ler sonrası edebi geleneğin daha çok güncel konulara odaklandığını ve kişisel bir yazım tekniğine yöneldiğini kabul edebiliriz. Sadece örnek sunum olması açısından ele alırsak, 2000'ler sonrası yeni Kürd edebiyatının önemli örneklerinden biri olan Şener Özmen'in *Rojnivîska Spinoza* (Spinoza'nın Günlüğü) adlı çalışması, kent bunalımı içinde seyreden bir anti-kahraman'ın (öznesizleşme süreci) dağınık ya da parçalanmış sözcelemin kolektif düzenlenişini yazıya aktaran

6 T. Eagleton, F. Jameson ve E. Said, *Nationalism, Colonialism and Literature*, Minnesota, University of Minnesota Press, 1990, s. 69-99

7 Bkz., Hamit Bozarlan, *Correspondance des frères Bedir-Khan et Pierre Rondot*, Etude Kurde, No.3, Octobre 2001/ Kamuran Bedir Khan, *Le kurde sans peine*, Institu Kurde de Paris, 1989: Hawar ekolu olarak bilinen ve Bedirxan kardeşleri kapsayan bu olgu, yüzyılın başlarında İstanbul sonrası Lübnan ve Paris olacak sürgünle birlikte politik örgütlenmeler, dergi, kitap ve dil modernleşmesine yönelik çabaları açısından önemli bir entelijansiya ve Kürd modernleşmesi örneğidir.

bir dile sahiptir. Bildiğimiz ulus inşası içinde ilerleyen kahramandan çok arzularıyla eksiklikleriyle ve bilinç yarılmalarıyla resmedilen Simko, Bala, Musa, Nursen ve Helbest gibi genel ama aşağıdan olan karakterler elit dilden sıyrılan Kürd edebiyatının çataldilliğini ifşa etmektedirler. Bütüncül öznenen parçalanmış travmatik dile yansıyan bu süreç yıkıcı kırık bir dilin beden anlatısını gündelik hayatın uzuvları dâhilinde 1990'lar itibarıyla işlemeye başlamıştır. Özellikle paragraf, sentaks ve cümlelerde oluşturulmuş esriklik bize Kürdçenin imkânı içindeki sıkışmış entelektüelin olağanüstü imkânsızlığını irdelerken, bir belirsizlik tamamlanmamışlık duygusu yazarın çalışmasının olağanüstü detaylarında gizlenmiştir. Bir çok örnek dahilinde hareket eden bu edebi sözcelem yazında ve sanatta peltek dil ve çatallaşmış bir bellek anlatımı sunmaktadır. Peltekleşme, mikro-kültürlerin kendini ifade etmesi ve itirazlar geliştirmesi açısından bellek ve mekân anlatısında önemli durmaktadır.

Kürd alanından çıkan çalışmalar bir şekilde (edebi, sanatsal ya da kültürel) kültürel çalışmaların tarif ettiği kültürel melezleşme hareketinden çok, kamusal alanda seyreden farklı unsurların karşılaşmasıyla “iç içe giren” toplumsal hafızanın parçalanma ve politikanın krize girme süreçlerine işaret eder (hibridleşme ve heterotopya). Peltekleşme siyasal dilde olduğu gibi sanatta da, çokkültürlülük anlayışının ve ulus inşasını temellendiren kolektif hafızanın dışında durur, farklı öznelerin, formların karşılaşması üzerinden başkası-olmaklığı ve kırılmayı tarif eder. Mikro-kültürel hafızanın kültürel bellekte ve tek sesli okumalarda yarattığı dilsel, bedensel kırılma ve tahribat durumlarını öne çıkarır. Bu anlamıyla peltekleşme minör bir dilin yersizyurdsuzlaşmasından kaynaklı kekelemeye ve azınlığın egemen bir dilde başka türlü konuşamamasına benzer bir teorik bakışı ortaya sermektedir (Deleuze ve Guattari, 2003 : 28-35). Peltekleşme aynı şekilde Fanon'un sömürgesizleşme pratiği dediği sömürgecinin manipüle eden söyleminden uzaklaşmayı tarif eden bir analize de yakınlaşmaktadır (Fanon, 1971: 14). Bu, aynı minvalde çatallaşmış belleği de tarif eden süreçleri resmeder. Çatallaşmış bellek belirli resmi hafıza kayıtlarına dâhil olmayan, egemenin formlaştırılmış beden anlatısına yaslanmayan yaralı beden esrik dili ve anlatımıdır. Azınlıkların egemen algıda mikro siyasal bir çatlama ve akıl yarılması yaratabilmesi bu geçiş nedeniyledir. Çatal dilliliğe sahip olmak burada, anlatımın kolektif düzenlenişiyle beraber toplumsal hafızanın karmaşık telaffuzlarını ortaya çıkarır. Örneğin 1990 sonrası oluşmaya başlamış Kürd alt-kültürünün zorunlu göç sonrası kent varoşlarından çıkıp, asimilasyona ve egemen kültürün ötekileştirme tekniklerine karşı dilsel mikro-kimlik alanları yarattıklarını gözlemlemekteyiz. Kürd alanından çıkan güncel sanatçıların işleri de bu nedenle, buldukları mikro-ulusal retorikten, savaş nedeniyle parçalanmış özelliklerden, kamusal alanın yapı taşlarını yerinden oynatan Kürd göçmen pratiğinden ayrılamazlar. Bu siyasal tespit “*sözcelemin kolektif düzenlenişi*”

ni (Deleuze ve Guattari, 2009, 14) ele veren bir boyutta yer alır. O vakit sunu söyleyebiliriz: Herhangi bir azınlığın içinden gelen, toplumsal travmanın ve savaşın izleğini taşıyan sanat kuşağının çatal dilli anlatısı, ödev bilincinden daha çok, siyasal olarak başka türlü olamama zorunluluğundan geçen bir algıyı ve refleksi görünür kılar. Böyle bir yapı içinde yazarın ve sanatçının ya da konuşan parçalanmış öznenin peltek dili, ancak ve ancak başka türlü olabilecek yaratım ve siyasal bilinçlilik süreçleriyle tarif edilebilir.

Edebiyatın Ruhu ve Karşıt-kültür Anlatıları

Kürtler açısından belirli birçok dönemin politik olanla yanyanalığı, sanatı ve edebiyatı etkilemiştir. Bu birçok anlamda sanatın ve edebiyatın “ulusal” anlatımın dışına kaymamasını sağlamıştır. Dengbêj’lerin ve öykülerin incelenmesi başka bir çalışmayı gerektirirken, söyleyebiliriz ki bugün Kürd edebiyatına ve kültürel çalışmalara bakmak bize Türk modernizminin ve egemen kültürel belleğin krizini ifşa edebilmektedir. Burada konumuz itibarıyla, tam da göç kavramının kendisi, ırk ve sınıf bilincini ikame eden işleyişe ipucu verebilir ki biz bunu örneklem olarak çağdaş Kürd edebiyatı çalışmalarında görebiliyoruz. Çünkü göçün kendisi, bir sosyopolitik kriz ve sömürgeleşme döneminde ortaya çıkarak toplumsalın morfolojisini değiştiren biyolojik, sosyolojik, siyasal kopuşmayı ve yeniden oluşacak kültürel cemaatleşmeyi sağlayabilmektedir. Bunun içindir ki aslında Kürd edebiyatının kendi şahsına münhasır olan yasaklı varoluş tarihi, Mehmed Uzun’un *Despêka Edebiyata Kurdî* (Kürd Edebiyatına Giriş) kitabında üzerinde durduğu sorunsal tespiti, kendi mahiyetinde doğru bir analizmiş gibi durmaktadır: “*Kürt edebiyatının tarihi zorunlu olarak politik olanla içiçe olmanın tarihidir*”. Bunu sadece Kürd yazını için değil sinemayı, müziği ve hatta son dönemde popüler kültür çalışmalarını da dâhil ederek okursak, Kürd entelektüelleri, dili ve edebiyatı her zaman politik koşullardan etkilenmiş ve dolayısıyla yazın tekniği de buna bağlı olarak dönemin siyasal ve anti-kolonyal ruhunu yansıtmaktadır. İşte bunun için 1990 sonrası yeni Kürd edebiyatçıları kuşağına onların anlatımlarına bakmamız gerekecektir, çünkü Kürdlerin yaşadığı bütün coğrafyalar bir şekilde sosyal patolojinin, travmanın ve altüst oluşların yaşandığı bir alanı tahayyül ederken, edebiyat bu dilsel us yarılmasını en iyi anlatan sömürge karşıtı bir yazın tekniğine dönüşür.

Kimliksel sömürgeciliğin sistematik despotizmi, Kürd milliyetçiliğinin ve milli yazınının sosyo-politik girişimine temel olmuştur. Savaş dönemlerindeki ulusal hareketlerin rolü de burada önemli durmaktadır. Millileşme *duygulanımı* (*affect*, Spinoza: 1993) milli burjuvaziden kültürel tarih anlatımına kadar bütün söylem, geriye dönük yaratılan mitin, sömürgeleşme nostalgisini barındırır. Edebî ve dilsel çabalar burada önemli

durmaktadır. Çünkü yaratılan “millileşme ve birlik” politikası, yeni bir metafiziğin, dinler panteonunun aranışını, yeni kahramanların, yarı-simyasal dilin ortaya çıkmasını sağlar. Özellikle sürgünün ve diasporanın dili mitler ve nostalji üzerinden böyle bir imgeye dayanır. Diaspora, nostaljik paradigmaya yaslanarak örneğin konularını kaybetmek üzerinden kurgulamak zorunda kalmıştı: “kayıp memleket”, “vatansızlık” ve “kahramanlık” metinlerin en önemli sürgün konularıydı. Bu konular Mehmed Uzun’un *Ronî Mîna Evîne Tari Mîna Mirinê* (Aşk gibi Aydınlık Ölüm gibi Karanlık, 1998) romanında görüleceği üzere kaybolmuş, elden alınmış olan tahayyül edilmiş imgeler üzerinden işlemektedir. Bu roman bir aşk hikayesi üzerine kilitlenir, fakat özgürlük savaşı veren bir imge dâhilinde iki karakter olan *Baz* (düşman askeri) ve *Kevok* (gerilla) üzerinden bu aşk hikayesini belirginleştirir. Baz büyük ülkenin (*Welatê Mezin*) askeridir ve Kevok dağlar ülkesi olan kayıp ülkenin (*Welatê Çiya*) gerillasıdır. Toplumsal bellek ve yerliyurduluk derinlemesine romanın içinde yer alırken egemenlerin ülkesi olarak çizilmiş Welatê Mezin ile Kürdlerin ülkesi farzedilen *Welatê Çiya* arasındaki savaş, allegorik karakterler üzerinden bir direnç kimliği olarak ele alınıyor. Diğer bir deyişle, gerilla Kevok, ezilen toprağının imajı olarak belirirken asker Baz egemen ülkenin aktörünü temsil etmektedir. Mehmed Uzun’un kullandığı dil, Kürdlerin sürgün deneyiminde yaşadığı hafızayı iyi çevirirken aynı zamanda sömürgeleşme dâhilinde örülen dilin yaslandığı anlatıyı da bize kayıp dilin ve kültürün izinde aktarmaktadır.

Aslında sorunsalımızı Deleuze ve Guattari’nin “Minör bir edebiyat için Kafka”⁸ kitaplarında ele aldıkları başka bir dilsel yarılma içinde seyir eden azınlıkların siyasal “imkânsızlık”ları üzerinden sorunsallaştırabiliriz. Deleuze ve Guattari, başka bir dilde yazamama imkânsızlığı ve başka türlü olma olanaksızlığı içindeki azınlıkların sanat ve edebiyat pratiğinin zorunlu olarak ulusal bilinçten geçtiğini yazar (Deleuze ve Guattari, 2003: 29-35). Azınlıkların egemen algıda mikro siyasal bir çatlama ve akıl yarılması yaratabilmesi bu geçiş nedeniyledir. Çataldilliliğe sahip olmak burada, anlatımın kolektif düzenlenişiyle beraber toplumsal hafızanın karmaşık telaffuzlarını ortaya çıkarır. Örneğin 1990 sonrası oluşmaya başlamış Kürd alt-kültürünün zorunlu göç sonrası kentin varoşlarından çıkıp, asimilasyona ve egemen kültürün ötekileştirme tekniklerine karşı dilsel mikro-kimlik alanları yarattıklarını gözlemlemekteyiz. *Kürd Alanından* çıkan güncel sanatçıların işleri de keza bu nedenle, buldukları mikro-ulusal retorikten, savaş nedeniyle parçalanmış öznelliklerden, kamusal alanın yapı taşlarını yerinden oynatan Kürd göçmen pratiğinden ayrılamazlar. Ve “anlatımın kolektif düzenlenişi”ni böylece sorunsal-

8 G. Deleuze et F. Guattari, *Kafka pour une littérature mineure*, E.de Minuit, 2003, s.29

laştıran bir boyutta yer alırlar. O vakit şunu söyleyebiliriz: *Herhangi* bir azınlığın içinden gelen, toplumsal travmanın ve savaşın izleğini taşıyan bir kültürel sanatsal çabaların çataldilli anlatısı, ödev bilincinden daha çok, siyasal olarak başka türlü olamama *zorunluluğundan* ve baskı altında kalmış siyasal bilincin altbilincinde seyreden toplumsal travmadan geçmektedir. Böyle bir yapı içinde yazarın ve sanatçının ya da konuşan parçalanmış öznenin peltek dili, ancak ve ancak başka türlü olabilecek yaratım ve siyasal bilinçlilik süreçleriyle tarif edilebilir. Yani minör bir edebiyat denemesi egemen kültüre ve sömürge anlatısına karşı zorunlu olarak ulusal bilinçten geçerken iki dilsel kapma arasında yaşadığı imkânsızlık ruhu bir şekilde modernleşme pratikleriyle hesaplaşmamızı sağlar. Burada Kürd edebiyatı kuşağı ve anlatısının hem egemen kültüre karşı hem de kendi içinde oluşan söylemsel hegemonyaya karşı çiftdilli bir bagaja sahip olduğunu ve bu siyasal bagajın tekil bilinç okuması dâhilinde nasıl bir kırılma, kolektif sözcelemi yayma ve asimilasyona karşı dilsel ve edebi direniş örneği ortaya koyduğunu gözlemlemekteyiz. Bu direniş, kutsal öznenin kahramanlık dili değil, parçalanmış ve yaralı öznenin içinden çıkan kolektif siyasal dildir.

Yani Kürd edebiyatını ele alırken sorumuz aynı zamanda Türkiye’de popüler kültürün içine nüfuz eden Kürd beden ve özne dilinden de bahsetmemizi gerekli kılmaktadır. Bu analiz bulunduğu dönemin ruhunu, o dönemin ruhunu yansıtan ödev ahlakıyla hareket eden entelijansiya pratiğinden daha da önemli duran, aktörlerin “zorunluluk” hâlini resmektedir. Dolayısıyla örneğin çağdaş Kürd edebiyatının dili, biçem ve anlam üzerinden sadece sömürge ve egemen dille hesaplaşan bir bagaja girmiyor, aynı şekilde diasporada üretilmiş Kürd edebiyatının modernist hezeyanı dâhilinde örülen gönderim dilinden de ayrılıyor. Savaş sonrası sürgünden kendi topraklarına dönen Kürd edebiyatının anlatısının, örneğin 1970’lerde üretilen ve Kürd dilinin bel kemiği kabul edilebilecek diasporadaki militan (yani ideolojik bilinçten geçen) angaje edebiyattan onun major dilinden farklılaştığını söyleyebiliriz. Şener Özmen’in *Rojnivîska Spinoza*, Renas Jıyan’ın *Mexzena Xwinê* (Kan Çanağı) ve Kawa Nemir’in 1990’ların zorunlu göç fenomeni olan selpak satan Kürd sokak çocukları üzerinden kurguladığı *Selpakfiroş* (Zembilfiroş’a gönderme yapan selpak satıcıları) adlı çalışmaları ulusal alegoriden çok, ulus bilincinden geçen yeni siyasal dilin ve parçalanmış öznenin çataldilliliğinin ürünüdür. Yani bir yandan Türkçe yazan ve orada siyasal alt kültürel bir madun dili ortaya çıkaran (örneğin Ahmet Arif, Yaşar Kemal ve Murathan Mungan) Türk edebiyatı içinde olan Kürdler varken, aynı şekilde Kürdçe yazıp Kürd edebiyatı içinde o madun dili folklorik görüntüden uzaklaştıran mikropolitik bir edebi anlatının oluştuğunu dilsel yarılmayla sergileyen başka türlü konuşan bir pratik beliriyor. Bir yazarın farklı kültürler içinde yaşadığı bu az(ın)lık oluşu, çarışmaları yazan bu entelektüel çaba, bir kahraman miti

yaratmaktan çok, megalopollerde yaşayan Kürdlerin travma, post-travma ve göç sonrası oluş hallerini yazmaktadır. Kentin içinde “kır’ı” yaşayan, sözlü edebiyat anlatımlarıyla büyüyen, bir göçebenin yola gidiş hikayesini siyasal bilinçle sınıyıp ulusal alegoriye sığınmayan bir entelektüel çabayla karşı karşıyayız. Arjen Arî, Kawa Nemir, Lal Laleş, Rênas Jiyan, Yaqup Tilermenî, Remezan Alan, Osman Mehmed, Kovan Baqî, Mîran Janbar, Lokman Ayebe, Îrfan Amîda ve Şener Özmen gibi yazarların kullandığı dil bir yandan sınır-aşırı bir boyuta sahipken (yani Irak, Suriye, Türkiye ve İran Kürd edebiyatları ve diasporanın burayla ortaklaştığı sınırlar-aşırı bir eklemleme sözkonusuyken), diğer yandan devletsiz bir ulusun hareketine ve dinamiğine sahip bir edebi sözcelemin travma üzerinden oluşturduğu dolaysız kolektif dili de bize sunmaktadır. Ama şunu söylemeden geçemeyeceğiz, farklı alanlarda ortaya çıkan Kürd kültürel ve sanatsal çabaları ortak bir dili oluşturmaya başlamıştır. Örneğin Güncel Sanat’ın önemli sanatçılarından biri olan Ahmet Ögüt’ün Pilvi Takala’yla birlikte yaptıkları *The Bridge* (Köprü, 2006) çalışmasıyla yazar Kawa Nemir’in *Selpakfiroş* (2003) çalışması farklı zamanlarda ve farklı alanlarda yapılsa da selpak satan Kürd sokak çocukları üzerine yaslanmaktadır. Dolayısıyla 1990 sonrası Kürd edebiyatının dili tamamen kişiselliğe dayanan bir dili ortaya çıkarırken aynı zamanda savaşın ve zorunlu göçün sosyal patolojisini yazıya yansıtan bir yilandillilikte kendine yuva bulmaktadır. Yine aynı şekilde Rênas Jiyan’ın *Mexzena Xwinê* kitabına baktığımızda savaşın ve travmanın içinde yetişen parçalanmış kendiliğindenliğin hangi duygu ve kızgınlıkları dikkate alarak sosyal patolojiyi işlediğini, şehrin ve göç kimliğinin parçalanmış hallerinin “kan” üzerinden bir yarılmaya nasıl vardığını tespit edebilmekteyiz. *Mexzena Xwinê* de yazarın hiddeti, travmatik asimilasyon ve içsel kolonizasyon yüzünden bir sürükleyici ironi ile beslenirken şiire yedirdiği *hınç* dili eşsiz mağduriyet altında ezilmiş bir halkın davasının hâllerini kelimelere dökerken, o halkın davasının sürecini destekleyen siyasi düşünce ile kendine biçilen entelektüel etik arasında dokunan “karşı” edebi söylemin bir mikro bileşeni olarak ortaya çıkıyor. Kanın bir dere yatağına ya da çanağa akması, yaşanan şiddet ortamının yarattığı travmanın toplumsal boyutlarını sunarken yazarın içinde yer aldığı acı hissini, biliçaltını ve vahşetin yüzünü sembol anlatımlar üzerinden dile getirişine şahit oluyoruz. Eserlerde yaratılan dilsel jestler bir şekilde sanatsal göstergelerin kaynağının beden diliyle toplumsal bilinçaltını yakınlaştırdığını ve sanatsal aktörün ruhunun bir hesaplaşma halinde siyasal hıncını yazıyla ve yaratıcılıkla boşalttığını belirtmek gerek. Yaratılan sanat dili aslında bir anlamıyla kavram öncesi temsilin dışına taşan mikro-anlatım dilini görselleştiriyor. Bundandır ki Rênas Jiyan kendi felsefi fikirlerinin temelini oluşturan bu hınç üzerinden *Çirûskizm* gibi edebi biçim, manifesto ve üslub yaratarak sömürge bedenin, iktidarın ve kurumsal şiddetin yarattığı patolojiye entelektüel yaklaşımla cevap oluşturuyor. Bu karşıt dil, kendini örneğin Şener Özmen ve Ahmet Ögüt’ün

ortak çalışması olan *Blood Sweeter than Honey* adlı karikatür fanzin çalışmaları da gösteriyor. Kan, et, çanak ve hınc gibi yaratılan patetik dil, kurumsal ve kültürel şiddetin “ötekilerde” bıraktığı izleğin bilinç kayası olarak yazıya ve sanata dökülürken, aynı şekilde yaratılan *sanatsal ve edebi şiddetin* direnç dili de karşıt-oluşturma üzerinden şekilleniyor. Bu dil sosyo-politik travma üzerinden şekillenemeyen bükülen “yırtık öznelğin” siyasal dilidir.

Bu bölüm dâhilinde, özellikle 1980 sonrası Kürd edebiyatında ortaya çıkan yeni kuşağı, ele almaya çalıştık. Çünkü 1980 sonrası genç Kürd yazarları ve entelektüelleri, gelenekten çok, edebiyatta ve yazın alanında yeni arayışlara girmektedirler, diasporadan kopan bir dile sahiptirler. Bu arayış, içinde buldukları göçün ve modern zamanın dilsel krizinin de bir zorlamasıydı. Dili, sürekli baskı altında kalmış bir toplumsal belleğin edebiyatını yapmak, birçok büyük edebiyat anlatılarına nazaran, daha ağır “yükümlülükler” altında olmakla eşdeğer bir durumu ortaya koymaktadır. Bu hem bir dili yeniden yaratma ve “icad etme” yükümlülüğü, hem de bu dilin içinde, yeniden edebiyat yapma yükümlülüğünün kişisel boyuttan ideolojik zeminden arındırılmasıyla başlayan enetelektüel zorunluluğun dilsel alana taşınmasıdır. Yani bir yandan kurumsallaşma krizleri yaşayan bir edebiyat oluşumu sözkonusuyken diğer yandan yeni dilsel fizyonunu edebi aktörün elinden alıp edebi aktörün imza hallerinden ve dilsel cezbediciliğinden kurtarıp onu kolektif sözcelemin içine yediren bir refleks beliriyor. Özellikle sosyal patolojinin yazarın dilsel yazınına yansımaları ortaya çıkan travma bilinci, dilin yarılmasını us'un siyasallıktan doğmuş parçalanmayı yaşamamasını sağlamaktadır.

Kürd Müziği: İdeolojik Simgeden Siyasal Tekillige

Kürd müziği, 1990'lar itibariyle oluşturduğu alternatif sesiyle bir grubun, devletin ya da partinin müziği olarak değil kolektif hafızada şekillenen devletsiz ve vatansız bir toplumun (*Bê Welat*) sürgün dili ve direnç müziğidir. Kürd müziğinde hafıza, Dengbêj'ler ve Stranbêj'lerle başlamış, diasporada şekillenmiş, kendi coğrafyasında kitle kültürü dâhilinde propaganda ve sonrasında kültürel bir akım eseri olarak da tekil bir anlatıma ulaşmıştır. 1990'lar, Kürd siyasi hareketinin bütün kamusal okumaları tersyüz edebilen politik bedeninin ortaya çıktığı ve Kürd müziğinin de başka bir evreye girdiği dönemdir. Kürd müziği kaba anlamıyla iç içe girebilen dört farklı temel döneme ayrılıyor. Bu dönemler tam da zorunlu politik göç öncesi tecrübe (yani diaspora edebiyatta olduğu gibi travma dönemi de demek gerek buna), zorunlu politik göç sonrası tecrübe olarak da (buraya travma sonrasılık demek gerek) genel bir şekilde okunabilir. Yani şöyle gidersek, 1) Kürd müziği, Şivan Perwer, Nizamettin Arıç, Ciwan Haco, Koma Wetan, Aram Tigran, Brader ve Leyla İşhan gibi dengbêj

ve stranbêj geleneğini sırtına almış ve Kürd politik hareketlerinin de dünyadaki siyasal hava ya paralel olarak sahneye çıkmaya başladığı 1968'ler dönemi babında bir diaspora ve sürgün müziği üretti. Bu müzik 1990'ların sonuna kadar Kürdler arasında etkili olmaya başladı diyebiliriz, üstelik sadece diasporada kalmadı, bütün Kürd coğrafyasının siyasal dili haline dönüşen toplumsal direnişin müzik üzerinden kitle kültürüne taşındığı bir müzik yapısını ortaya çıkardı. Bu sürgün müziği kesinlikle Erivan radyosu gibi dengbêj geleneğinden çıkışla müthiş bir belleğe ve siyasal gönderim diline sahiptir. 2) 1990'larda zorunlu göç ve siyasal mücadelenin belirgin olduğu döneme girersek, *Kom*'lar döneminden bahsedeceğiz. Bu da 1990'ların başı MKM gibi yarı-akademik çalışmalar yürüten siyasal ve kültürel Kürd kurumlarının ilk kez Türkiye kamusal alanında ortaya çıkmasıyla, özellikle zorunlu politik göçün ve travmanın ete kemiğe bürünmüş en önemli mekânı olan İstanbul gibi büyük batı şehrinde ortaya çıkmasıyla oluştu diyebiliriz. Fakat bu dönem Kürd siyasi hareketinin de kuşkusuz bir sosyal ve siyasal hareket olarak kamusal alanı yeniden okumamızı sağlayan (zorlayan) somut duruşununda radikalleştiği dönemdir. Yani militan müziğe girdiğimiz bir dönem ruhu ortaya çıkıyor. Bu bizi sol gelenekten gelen bir birikime yaslandırıyor, yani bir yandan siyasal hareketler ve kitle, diğer yandan propaganda, *Kom*'lar ve yine "bilinçlendirilmesi gereken bir toplum" önümüzde duruyor. *Kom*'lar 1970'lerdeki nostaljik duygulanım ya da sürgünün patolojisinden çok burada direnişin içinden çıkmaları itibarıyla daha militan bir govend (halay) müziğine yaslandılar. Halay, Kürdlerin direnişinde en çok etkisi olan figür ve izleklerden biridir. Koma Berxwedan, Koma Çiya, Koma Amed, Koma Dengê Azadî, Koma Dengê Soreşger, Agirê Jiyân, vs. tam da bu dönemin militan müziğinin, grup ve kolektif eylem müziğinin baş aktörleriydi. Çünkü her anlamıyla bir Serhildan, yani ayaklanması olan Kürd İntifadası'nın müziği olarak kiteselleştiriler. Fakat unutmamak gerek ki bu müzikte Dengbêj'lerden ve o gelenekten devralınan sonrasında modern batı sol protest tarzda bir propaganda müziğinin ortaya çıkması sağlanıyor. Tabii bu şey, Türk sol müziğinde ortaya çıkan Grup Yorum gibi sol sekte parti marşları yapan bir militan müzik değil de geleneğe ve ulusal direnişin kodlarına yaslanan, folklorik miti öne çıkararak ve kitleyi daha çok hedef alan, onu en üst motivasyonla *serhildana* davet eden, bölgesel formları kullanmayı yeğleyen bir sanat-militanlığı tarzı söz konusu. İdeolojik olarak baktığımızda iki tarz müzik arasında kitle kültürü üzerinden bir yakınlaşma söz konusu olsa da bir yandan Grup Yorum tarzı müzikler, dışarıdan modernlik taşıyan öncü sınıf ideolojisi ve partici ideolojik bagajlarla hareket ederken, *Kom*'lar Kürd Alanı'nda dönemin ruhunu yine militan kadroları isteseler dahi Kürd toplumunun toplumsal belleğini, kültürel mirasını ve geleneğini kullanarak (Dengbêj geleneğini örneğin) bunu yapmaktaydılar. Dolayısıyla Kürd müziği sürekli bir kopuşlar, sapmalar ve

devamlılıklar arz eden lineer bir yurdsuzluk çizgisinde ilerleyen, vatan özlemi ve vatanın sömürgeleşmesini aşk diyalogu içinde coğrafyaya yüklenen, siyasal bir çerçevede ele alan siyasal direniş müziği formuna sahiptir. Çingene müziği gibi sürekli şenlik üzerine kurulu olmasa da, sürekli sürgün patolojisi, kaybetmek ve acı gibi bazen arabesk formlar dâhilinde olsa bile karnaval bir *govend* (halay) üzerinden örgütlenen direnç müziğinden bahsediyoruz. 3) Şimdi belki de buradan zamandaşlığı kırıp üçüncü bir döneme girmek gerekiyor. Yeni dönem tam da Kom'lar sonrası büyük şehirde ikinci Kürd isyan kuşağının yetiştiği bir dönemdir. Ama müzik olarak militan müzikten çıkıp tamamen kişisel, yani tekilleşen vatansız bir müzik zamanına giriyoruz. Bu dönemin müziği aslında 1990'larda savaş kuşağı içinde oluşan, başlangıçta Kom'lar içinde müzik yapıp sonra buradan ayrılan aktörlerle başlıyor. 70'ler ve sonrasının (ama aslında ikisi de 1990'larda popülerleşirler) iki başat sembolü olan Ciwan Haco ve Koma Wetan'ın folklorik rock jazz tarzında müzikleri, sonrasında bu tarzda devam etmek isteyen Batı folklorik müziğiyle harmanlanacak yeni bir müzik geleneğinin doğmasını sağladı. Abbas Ahmet, Nûbun, Xero Abbas, Mehmet Atlı bu ilklerden, fakat gelenek olarak 2000'lere yaslanarlardır. Oysa 2000'ler sonrası Koma Rewsen (rock), Aynur Doğan (folklorik blues), Rojda (folklorik rock), Çar Newa (folklorik), Metin-Kemal Kahraman, Ferec (punk, Heavy-metal), Siya Şevê (rock jazz), Bajar (folklorik jazz), Ahmet Aslan (folklorik anonim), Mikail Aslan (folklorik anonim), Hivron (pop-folk), Jan Axîn (pop-folk), Burhan Berken (pop-folk, rock), Bê Sinûr (rock) ve Rojhan Beken (pop-folk) gibi bir sürü müziksel aktör, Kürd müziğinde yeni bir direnç soluğu getiriyor ve bunu militan havada değil, siyasal fakat kişisel öznel bir politik dille sergiliyorlar. Bu tarz müzik, Kom'ların militan tarzından tamamen farklılaştığı gibi diasporanın nostaljik paradigmasından da kurtulmuş yerliyurdlu olan bir dönemin ruhunun geleneğine yaslanmaktaydı ve yeni underground Kürd müziği formlarına dayanan militanlıktan tekilliğe doğru yönelen sanatsal bir dönemi aralamaktadır. 4) Son olarak belki de bu minvalde yine 2000'li yıllar sonrası özellikle Kürd siyasi hareketinin geniş ölçüde siyasallaştığı, sivil Cuma namazlarından sivil itaatsizliğe doğru yol alan çizgide bir şekilde Kürd müziği de sivilleşiyordu, fakat aynı şekilde popüler kültürün üretim kodlarına ve yeni pazar piyasasına dâhil olan müzik üretimleri de ortaya çıkmaktaydı. Pazar piyasasına ve göç formlarının kırılmalıklara, mağduriyete ve mazlum okumalarına dayanan yeni tarz müziğin adı Kürd arabeskidir. Kürd arabeski geleneksel olarak Türk arabeskinden ve modernitesinin etkisi altında önemli bir geleneksel mirası kucaklamaktadır. Öncesinde İbrahim Tatlıses, Mahsun Kırmızıgül, Özcan Deniz, Küçük Emrah vs. gibi "Kürd kökenli" olup Türkçe arabesk müzik yapan geleneği çok iyi okuyan Kürd arabeski, kitle kültür ideolojisinin üretimi dâhilinde yine geleneksel arabesk formları taklit eden mağ-

duriyet müziği üzerinden şekillenen patetik özne hallerini ortaya sermektedir. Türk arabeskinde belirleyici olan gecekondulaşma ve göç iken, Kürd arabeskinde belirleyicilik daha çok savaş ve zorunlu göç üzerinden şekillenen travmaya yaslanır. Kürd müziğinin tam da popüler kültürü kucakladığı bir müzik tarzının geliştiği Kürd arabesk müziğinin örneklerini tanıdığımız dönemde, mazoşist psikanalistik birey-toplum ve savaş-birey-akıl yarılması gibi hem Türk arabesk müziğinden aşına olduğumuz hem de yeni olan belirli kodlar, bu geleneğin izleğini ele veriyor. 1980'ler, nasıl ki Küçük Emrah'ın "mazoşist" bir havada kurban ve mağduru oynadığı "acıların çocuğu" dönemiyse, ki bu dönem köyden büyük kente kaçan kitle psikolojisini analiz ettirmektedir, 1990'lar da Kürdler açısından hâlâ Türk arabeskiyle göbek bağı olan bir dönem olarak aynı zamanda toplumsal belleğin siyasallaştığı bir dönemi aralar. Lakin 2000'ler sonrası dönem bu iki dönem okumasından farklı olarak bizim dördüncü müzik tarzı üretimi dediğimiz Kürd arabeskinin aralayan dönem olması açısından önemlidir. Toplumsal travmayla savaşın izlerini popülist bir havada şekillendiren ama sadece savaşın izlerini değil popülist arzuları da okşayan bir ampirik getto müziğinin doğuşundan bahsedebiliriz. Kürd arabeski hem politik mücadelenin ulusal formlarını barındırmakta (örneğin düğünlerde halay için söylenen gerilla marşları ya da rap müzikte yapılan ulusal direnişe davetler gibi) hem de sınıfsal hınç ve hiddet üzerinden şekillenen aidiyet ve dilsel yönelimi itibarıyla örneğin Batı'da siyah banliyölerin rap ve hip hop müziği formlarını da kullanarak iki hâlli (hem göç-gecekondulu müziği hem Batılı siyah banliyölerinden devralınan rap geleneği) gettonun azınlık müziği olarak belirlemektedir. Burada özellikle şu örnekleri sunabiliriz: Şehrîbana Kurdî, Rojîn, Şerif Kayran, Diyar, Kawa, Bismilli Zeko, Yusuf Harputlu, Murat Bektaş, Şahê Bedo, Zinar Sozdar, Hozan Dîno, Serhado, Rêzan, vs. gibi isimler örnek olarak sunulabilir. Kürd arabeskinin bir yandan getto formlarını kullanışı ve direnişin diliyle hareket edişi onu haddinden fazla politik mücadele geleneğine yaslar-ken, diğer yandan kullandığı acıklı formlar ve kır-kent arasına sıkışmış bireyin krizlerini yansıtan içerikler bakımından klasik arabeskin özelliklerini yansıtmasıyla da pazar ekonomisine dâhil olmak isteyen ve kendi küçük pazarını kurmaya başlayan bir müzik olgusunun bedenleştiğini gözlemlemekteyiz. Bu anlamıyla Kürd arabesk müziğini, yarattığı kurban ve mağdur hissiyatı üzerinden mazlumların ya da ezilen çoğunlukların popüler dili üzerinden toplumsal belleğe dâhil olmak isteyen bir kentlileşme ve "modernleşme" pratiği olarak okuyabiliriz. Sonuç olarak popüler kültürü ve arabeski yozculuğun, kaderciliğin ve kabulün esiri olarak okuyan ortodoks Marksist ve Aydınlanmacı anlatıya nazaran bu müziğin Kürd alanında yarattığı belleğin indirgemeci pazar ekonomisine ve sömürgeci geleneğe karşı haddinden fazla politik olduğunu söyleyeceğiz. Bu değerlendirme dâhilinde arabeskin (rap ve hip hop da dâhil) yarattığı referans, toplumsal olgular içine sıkışmış, savaşın içinde oluşan parçalanmış

öznelerin boyun eğmeyen başkaldırı dilini, kültür, sınıf, cemaat ve devlet ilişkisinin ötesinden eklemlemeyen bir mikro-anlatı olarak kavramlaştırdığını gözlemleyebiliriz.

Sonuç Yerine

Gerek yaptığımız analizlerde, gerekse yapılan gözlemlerde elde ettiğimiz sonuçlara göre, 1990 sonrası Kürd alanında ortaya çıkan kültür endüstrisinin genellikle müzik, popüler kültür ve edebiyat üzerine yoğunlaştığı, bunun da dönemin siyasal okumasından ve toplumsal algısından uzak olmayan bir refleksten ortaya çıktığı görülmektedir. 1990'lardan itibaren yeni bir siyasal sürece giren Kürd siyasi hareketi, kültürel üretimin toplumsal ve siyasal işlevi üzerinde durmuş (örneğin "Kom" kültüründe olduğu gibi) ve bunların siyasal bilince olan katkısını dikkate almıştır. Siyasal bilincin hızlı enjekte edilmesi açısından popüler kültürün ve kültür endüstrisinin kitle üzerinde değiştirici, dönüştürücü bir etkisi olduğu Kürd siyasi hareketi tarafından gözlemlenirken, burada yaratılan toplumsal algıyı kurumsallaşma pratikleri dâhilinde ele almıştır. Öyle ki 1990'ların başından itibaren oluşan medya ve televizyon kültürü dahi bu etkiyi farketmiş, her kültürde farklı anlamlar kazanan müziğin toplumsal algılanmasını sağlamak için gelenek, imaj ve propaganda etrafında örülen kültürel inşa süreçleri sosyopolitik olarak yeniden telafuz edilmeye başlanmıştır. Dengbêj geleneğinden "Kom" dinamiklerine yönelirken bunun gelenek ve tecrübe aktarımı üzerinden beslenerek ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla Kürd alanında oluşan müzikal enstalasyon, ulusal bilincin isyan görseli olan geleneğin ve belleğin içindeki bu Dengbêj ve Stranbêj geleneğine yaslanarak Türk sol müziğin (Koma Amed=ulusal bilinç ve Grup Yorum=anti-emperyalist propaganda) kurumsallaşma pratiklerinden farklı inşa dinamiklerini doğurmuştur. Bu noktada Kürd alanında oluşan kültürel inşa süreçlerini en iyi karakterize eden olgu Dengbêj'lerden "Kom"lara kadar uzanan düşünsel algı dinamikleri ve siyasal tecrübe farklılıklarıdır. Bu nedenle yukardaki analizimizde Kürd modernizminin kültürel inşa süreçleri ortaya çıkarılırken, müzikte dönemsel anlatıyla beslenen iki ayrı örnek (Kom'lar ve Grup Yorum) farklı güç dinamikleri olarak kullanılmıştır. Keza bir sonraki dönem olan 1990'ların sonuna doğru "Kardeş Türküler" pratiği ise iki farklı gelenekten beslenerek (Kürd alanı ve sol) bir melezleşme pratiği yaratmış, çokkültürlü politik amaç etrafında kültürel ürün etkileşimine girmiştir. Bir şekilde müziksel pratikler burada kültürel yerliyurdlaşma ve yersiz-yurdsuzlaşma dinamikleriyle hareket eden bir bedensel anlatıya aittirler.⁹

9 Deleuze, Gilles ve Guattari, Félix, *L'Anti-Edipe, Capitalisme et Schizophrénie* 1, Éditions de Minuit, 1980, et *Mille Plateaux, Capitalisme et Schizophrénie* 2, Éditions de Minuit, Paris, 2009.

1990'larda televizyonda siyasal propagandanın ardından nostaljik paradigma dâhilinde verilen Kürd militan ve ağıt müzikleri, beraberinde coğrafya görüntüleriyle etkileşime sokulurken, kitle hareketi dönemin "ortodoks" okuması dâhilinde sanatı sadece edebiyat, müzik veya sinema minvalinde ele almaktaydı. Örneğin MKM'nin 1990'larda ortaya attığı yarı-akademik tiyatro ve sinema çalışmaları meyvesini 2000'ler sonrası vermiş, Kürd alanında ortaya çıkan güncel sanat çalışmaları ise tamamen buradan bağımsız bir siyasal ağın etrafında örülmüştür. Kitle iletişim araçlarının Kürd Alanı'nda yaygın bir şekilde kitle yaşamını yönlendirdiği bellidir. Özgür Gündem gazetesi ve MED TV pratikleri başlı başına Kürd hareketinin direniş kültürünü belirgin bir şekilde kamusal alanda görselleştirmiş ama diğer taraftan örneğin Kürd müziği ve edebiyatının da yaygınlaşmasına destek olmuştur. Keza 1990'larda müzik kültürünün Kürd arabeskinden politik protest tarza yönelmesi dahi dönemin ruhu üzerinden işlerlik kazanan bir fenomenken, devletsiz bir toplumun medya kültürüne olan ilgisinin artması dikkat çeken önemli noktalardan biridir. Kısaca özetleyecek olursak, bir yandan 1990'larda Kürd alanında seyreden kültür endüstrisine bakarken bunu 2000'li yıllarla karşılaştırmalı olarak ya da iç içe geçirecek bir analitik okuma yapmaya çalıştık. Örneğin 1990'larda Kürdler Türk popüler kültürünün etkisi altındayken 2000'li yıllarda metalaşan bir kültür endüstrisine şahit oluyoruz ki bu da Kürd popüler kültürünü yaratan yegâne sembolik değer olarak öne çıkıyor.

Sonuç olarak, Kürd kültürel çalışmalarında ortaya çıkan siyasal refleksi yeni Kürd öznenin kendini tanımlama biçimlerini ve dilini ele vermektedir. Piyasanın tüketim amaçlı kültür üretiminin tersine siyasal nedenden ve devletsiz bir toplum pratiğinde oluşundan kaynaklı Kürdler ve Kürd siyasi hareketi özneleşerek direnmeyi öğrenmiş ve direnişin mikro zeminde eyleyici rolünü kültür endüstrisine yükleyerek geliştirmiştir. İşte bu nedenle Kürd alanında ortaya çıkan kültürel faaliyetlerin anlam dünyası özel politik bir yere sahip olarak Kürd direniş okumasının kimlik belirteci olarak da farklı sosyopolitik bir etki dinamiğine sahip olduğu unutulmamalıdır. Kültürel çalışmalar, devletsiz bir toplumsal direniş hareketine sahip Kürdler açısından ilk kurumsallaşma pratiği olarak öne çıkan öğelerin başında gelmektedir. Popüler kültür 1990'larda başlayan toplumsal direnişin kodlarına sızarak, 2000'li yıllarda ortaya çıkacak olan Kürd politik kültür endüstrisinin doğuşuna yardım etmiştir.

Yine son cümleler olarak eklersek, Kürd alanında ortaya çıkan söz konusu kültürel oluşumların bu kadar popüler bir konu haline gelip merak uyandırması, kültür ve sanat alanındaki yerini irdelemesi açısından Kürd kültürel aktörlerin kurumsal oluşumları daha yakından tanıma isteğini de beraberinde getirmektedir. Bu oluşumların hangi ihtiyaçlardan dolayı ortaya çıktıklarını 1990'lar üzerinden analiz ederken ve amaçlarının ne

olduğunu anlamaya çalışırken söylemek gerekir ki küresel dinamiklerle birlikte bugün Kürd alanında sanat yaklaşımı farklı siyasal tekil söylemler etrafında örölmektedir. 1990'larda örneğin edebiyat kültürü içinde söz konusu olan bir eleştiri geleneği yokken, daha çok siyasal baskıya ve militan geleneğe cevap verecek dilsel üretimlere yönelmişken, bugün sanatçıların ya da kültürel aktörlerin güçlü bir eleştiri bagajına sahip olduğunu gözlemlemekteyiz. 2000'ler sonrası Kürd siyasal hareketi tarafından kazanılan belediyelerde sanat faaliyetlerinin bu kadar öne çıkması yeni bir sanat ve kültür politikasının ele alındığı anlamına da gelmektedir. Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesi örneğine bakıldığında kurumsallaşma hareketinin fon kaynakları dâhilinde nasıl yaratıldığı daha iyi gözlemlenmektedir. Burada sanat ve kültürel faaliyet siyasal bilince hizmet ettiği sürece yerel yönetimler tarafından daha çok desteklenir hale gelmiştir. Belediyecilik dinamiğinin siyasal bilincin kurumsallaşma hareketi olduğunu varsayarsak, Kürd alanında ortaya çıkan belirli siyasal kazanımlar kültürel inşa süreçlerine katkı sunmuş, toplumsal hareketin isyan geleneği bedensel pratikler üzerinden yepyeni olasılıklar sunmuştur. Bu analizin güçlü tarafı yeni Kürd siyasal öznesinin gündelik yaşam tarzlarını öne çıkararak, kimlik meselesini kültürel inşa ve toplumsal algı minvalinde sorunsallaştırmaya teşvik etmeyi arzulayan sanatsal ve söylemsel görselliğe sahip olmasıdır. Çalışmanın Kürd alanına katkısı ise belki de Kürd "direnişinin" sadece organizasyonel bir okumayla anlaşılamayacağını göstermeye çalışması, kültür ile siyasal özne ilişkisini sanatsal yaratım ve sanatsal bellek üzerinden tanımlayan çok boyutlu ilişkiler ağıyla sorunsallaştıran bir çalışma olmasıdır. Son söz olarak zaten çok boyutlu olan alt-kültürel inşa süreçleri analizleriyle birlikte şunu diyebiliriz ki: Kürd alanında ortaya çıkan direnişin ve isyan hareketinin okunmasını tek seçenек olarak sunan siyasal Kürd romantizmine ve oryantalist hegemonik ağlara bağlayan nedensel akademik ilişkilerinin sorgulanması sağlanmalıdır ve artık bunun alternatif olasılıkları da düşünölebilmelidir.

Kaynakça

- Agora (revue), *Résistances à l'uniformation culturelle*, No : 20, 2000, Paris, Harmattan.
- Bakhtine, M. (1978), *Esthétique et théorie du roman*, Paris, Gallimard.
- Baksi, M. (1986), *The Kurdish Voice : Shivan Perwer*, Stockholm, Helin House.
- Bayrak, M. (2004), *Kürdoloji Belgeleri II*, Özge, Ankara.
- Bhabha, H. K. (1990), *Nation and Narration*, Routledge, New York.
- Beşikçi, İ.(1991), *Kürt Aydını Üzerine Düşünceler*, Yurt.
- Bozarslan, H. (2001), "İki Dünya Savası Arasında Kürt Entelijansiyası Üzerine Birkaç Not", İkinci Bilim ve Siyaset, No.1, s.55-60.
- Bruinessen, M. Van (1999), «*The Kurds in movement: migrations, mobilisations, communications and the globalisation of the Kurdish question*», Working paper, no.14, Islamic Area Studies Project, Tokyo.
- Calio, J. (2002), *Le Rap: Une réponse des banlieues?*, Ed. Aleas, Lyon.
- Césaire, A. (2004), *Le Discours sur le colonialisme est suivi du Discours sur la Négritude*, Présence Africaine, Paris.
- Deleuze, G. et Guattari, F. (2003), *Kafka pour une littérature mineure*, É. de Minuit, Paris.
- Deleuze, G. et Guattari, F., (2009), *Capitalisme et schizophrénie 2 : Mille Plateaux*, Editions De Minuit, Paris.
- De Certeau, M. (1990), *L'invention du quotidien, 1.Arts de faire*, Gallimard, Paris.
- Fanon, F. (1971), *Peau noire masques blancs*, Editions du Seuil, Paris.
- Fanon, F. (2005), *Les damnés de la terre*, La Découverte, Paris.
- Foucault, M. (2001), *L'herméneutique du sujet*, Gallimard Seuil, Paris.
- Gelder, K. and Thornton, S. (1997), *The Subcultures Reader*, Routledge, London.
- Güneş, C. (2013), *Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi, Direnişin Söylemi*, Dipnot, Ankara.
- Gündoğar, S.(2001), *Üç Kürt Ozanın Hikayesi*, Sî, İstanbul.
- Hakim, H. (Ed. 1992), *Les Kurdes par delà l'exode*, L'Harmattan, Paris.
- Jiyan, R. (2003), *Mexzena Xwinê*, Belkî, Diyarbakır.
- Julius, A. (2002), *Transgressions, The offences of art*, Thomas & Hudson.
- Kurdo, Qoanaté (1983), *Tarixa Edebîyeta Kurdi 1-2*, Wesanen Roja Nu, Stockholm.
- Mohseni, C. (2002), *Réfugiés Kurdes en France*, Harmattan, Paris.
- Lecherbonnier, B. (1977), *Initiation à la littérature Négro-Africaine*, Nathan, Nancy.
- Nemir, Kawa (2003), *Selpakfiroş*, Wesanên Rewsen-nameyê, İstanbul.
- Rojek, C. (2011), *Pop Music and Pop Culture*, Polity Press, Cambridge.
- Said, E. (1996), *Representations of the Intellectual*, Vintage Books Edition.
- Spinoza, B. (1993), *L'Éthique*, Flammarion, Paris.
- Spivak, G. C. (1997), "Can the Subaltern Speak? and The woman's Texts and a

- Critique of Imperialism*, in “*The Post-colonial Studies Reader*”, Edited by B. Ashcroft, G. Griffiths, H. Tiffin, Routledge London and New York, s. 24-29 ve 269-273.
- Sustam, E. (2006), “*La reconstruction de la littérature kurde dans le context de migration politique force post-1990 en Turquie*”, (Yayınlanmamış Master Tezi, EHESS, Paris).
- Sustam, E. (2012), “*La culture subalterne kurde et l'art contemporain en Turquie: Déviation, Interpénétration et déterritorialisation*”, Paris, EHESS, (Yayınlanacak Doktora Tezi, *L'Harmattan*, Paris, Mayıs 2014).
- Torî, Nêrgiza, *Kawa Efsanesi*, Koral 36 (Tarih belirtilmemiş).
- Torî (1998), *Kürtlerin Din Kültürü Tarihi*, Berfin.
- Traverso, E. (2004), *La Pensée Dispersée*, Editions Lignes et Léo Scheer.
- Uzun, M. (1992), *Destpêka Edebiyata Kurdî*, Wesanên Beybun, Ankara.
- Uzun, M. (1998), *Ronî Mîna Evîne Tarî Mîna Mirîne*, Avesta, İstanbul.
- Uzun, M. (2003), *Antolojiya Edebiyata Kurdî*, Wesanên Aram, İstanbul.
- Yeğen, M. (2012), *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa*, İletişim, İstanbul.

90 Kuşığı: Saçakaltında Buluşanlar

Sibel Öz

90'lar kuşığı deyimini biz bugüne dek, mücadeleye 90'lı yıllarda katılmış kendi kuşığımızı tanımlamak için kullandık. Şimdilerde muhteşem Gezi çocukları ismimizi çaldılar. İyi de yaptılar, kuşığımızın bayrağı gençlere devrettiğini anlatıyor sanki bu isim aktarımı. Yine de bu metin boyunca 90 kuşığı tanımını "eski" anlamıyla kullanmak isterim.

90'lı yıllar, daha doğru bir ifadeyle 80'li yılların sonları, Türkiye'de 1980 askeri darbesinin sindirdiği toplumun işçiler, gençlik ve kadınlar başta olmak üzere pek çok kesimin silkelenerek kıpırdanmaya başladığı yıllardı. 89'da bahar eylemleri ve 90 yılında Zonguldak maden işçilerinin büyük Ankara yürüyüşü, lise ve üniversite gençliğinin hızla ve kitlesel olarak örgütlenişi, korsan gösteriler, çoğu silahlı mücadeleyi savunan sol örgütlerin sürece dönük ses getiren eylemlerle toplumu sarsması, Kürt özgürlük mücadelesinin kitlesel boyutlara ulaşarak Serhildanlara yönelmesi... Dünyada ise başka rüzgarlar esiyordu. Sovyetler çözülmeye başlamıştı. Kuşığımızın içine doğmuş olduğu soğuk savaş yılları yumuşamaya başlamış, diplomatik araçlar devreye girmişti. Glasnost, Perestroyka sözcüklerini duymaya başlamıştık. Bir sabah kalktığımızda Berlin duvarı yıkılmıştı... *Seni Halk Adına Ölüme Mahkum Ediyorum, Ve Çeliğe Su Verildi, Moskova Önlerinde, Lenin'in Fedaisi Kamo...* Gençlik rüyalarımıza giren bütün bu kitaplar, kahramanlarıyla birlikte tarihe gömülüyorlar ve bizler yeni bir zamanın kapısından içeri adımımızı atıyorduk.

Kuşkusuz yaşarken, hele de yirmili yaşların henüz başındayken, bunları fark etmek imkânsıza yakındı. Diğer kuşaklar nasıl etkilendi bilmem ama biz pek etkilenmedik. Liseli hâlimizle umurumuzda bile olmadı. Bizi ilgilendiren tek şey, ülkedeki olaylardı. Coğrafyamızın doğusundan

çoşkulu rüzgârlar eserken, batıda hemen her gün hücre evi baskınları oluyor, işkenceli gözaltılar, gözaltında kayıplar yaşanıyor, polis yüklendikçe yükleniyordu. Yanımızda yöremizdeki arkadaşları çok genç yaşlarımızda kaybetmeye başlamıştık. Kazanmayı, zaferi düşlerken kaybetmeyi öğreniyorduk. Ki bu, solun yazgısı gibiydi bu topraklarda.

Ölüme Koşan Kuşak

Aydınlanmanın, teorinin arkadan geldiği, öncel olanın eylem olduğu zamanlardan bahsediyoruz. Eylem, pratik belirleyici ise, okumanın, teorisinin, ideolojinin arkadan geleceği, ikincil planda olacağı kesindir. Kendi kuşağımızı tanımlarken düşünen değil, ‘eyleyen’ bir kuşak olduğunu rahatlıkla belirtebiliriz. Öyle ki çok azımız gerçek anlamda okurduk; okumak, yazmak pek de tercih edilen, olumlanan davranışlar değildi. Hatta liseli, üniversiteli halimizle fazla okuyana, -yazmaktan hiç bahsetmeyelim bile- ‘oportünist’ muamelesi yaptığımızı hatırlıyorum. Birisi “Ben biraz araştırma yapmak istiyorum” dediğinde, o kesin mücadele dışına çıkmak istemekteydi. Hayat da bizi ne yazık ki yanılsamıyordu. Biz zamanı değil, zaman bizi belirliyordu. Kuşkusuz bu durumun sebepleri de var. O kadar çıplak bir zulüm altındaydık ve ölüm o kadar burnumuzun dibine sokulmuştu ki, yazı ancak gerçeklerin üzerini örtmeye, yumuşatmaya, izah etmeye yarayabilirdi. Arkadaşlarımız ölüyordu, polis saldırıyordu. Bizim izaha, açıklamaya ihtiyacımız yoktu. Bunu ortadan kaldırmak için harekete geçmeye, savaşımaya ihtiyacımız vardı. Bu anlamda okuma-yazma işlerine tepkili olduğumuz bile söylenilebilir. İdeolojik okumalar yapıyorduk. Hatta örgütsel okumalar yapıyorduk. Yani genelimiz Marks, Engels, Lenin bile okumaya gerek duymadan, İbrahim Kaypakkaya, Mahir Çayan, Dr. Hikmet Kıvılcımlı veya diğerlerini okumuş, hatta bu sonuncu isimleri de okumamış, örgütsel dergisinde ‘abi’lerinin yazdıklarından sosyalizmi öğrenmeye, ülkeyi ve dünyayı kavramaya çalışmıştır. Suyunun suyunun suyu olunca da, donanımı yetersiz, ufku dar bir kadro profili yaygınca görülür olmuştur.

Devletin stratejik olarak ezmek için yöneldiği kuşaklardan –yani 68 ve kısmen 78 kuşağından- farklı olarak 90 kuşağı, mücadelesine aydınlanmanın en az eşlik ettiği kuşak oldu kanımca. Aydınlanma, bilgi, kültür; ‘yaşam’ dediğimiz ömürlerimizi algılayışımızı ve onlara biçtiğimiz anlamı değiştirir. Edebiyat, sanat, tarih yaşamı önemser, önemsenmesini sağlar. Kolay ölmek için insanlığın hepsine ihtiyacı vardır. Kolay ölebilmemiş, ölmeyi önemsememiş bir kuşaktı 90 kuşağı. “Kolay ölebilmemiş” derken, ölmeyi dert etmemiş olmaktan bahsediyorum. 68 kuşağı, devletin saldırısı, işkenceleri, hayata kastetme tutumu karşısında şaşkınlığa düştü. Dünyaları hayat üzerine kuruluymdu çünkü. Haklı olarak devletin resmi ideolojisinden tam olarak kopmamış olmalarının bu şaşkınlıkta payı ol-

duğunu iddia edenler çıkabilir. Ama bu şaşkınlığın altında, ufuklarında yaşam olması, ölümler henüz hasbihal etmemiş olmaları da yatmaz mı? Yine 78 kuşağı, korkunç ezici ve yok edici kodlarla gelen 80 darbesini o kadar da ön görmüş değildir. Zulüm makinesine karşı ölümü göze alan ve ölebilen bir kuşaktır 78'liler. Ama ilk sözleri "öleceğiz" değildir, son sözleri bu olmuştur. 90 kuşağının bu anlamda ilk sözü "öleceğiz" olmuştur. Ve on yedi yaşında örgütlenen bir çocuğa sanırım ilk söylenen, "gerekirse öleceğiz, bedel ödeyeceğiz" olur.

90'lar kuşağının yani bizlerin kendine özgü bir terbiye ve edep anlayışı vardır. Örneğin kan revan içinde şubeden gelirsiniz, koğuştaki arkadaşlarınız sorar, "bana şu işkenceyi yaptılar" demekten imtina eder, "herkese yaptıklarını yaptılar" deyip geçiştirirsiniz. Çünkü ayıptır "bana bunu yaptılar" demek, kendinizi öne çıkartmış olursunuz. 90'lar kuşağı kendisinden önceki kuşaklardan farklı olarak o kadar hazırda ki işkencelere, ölümlere, hep "göze aldık ve hazırız" diye yürüdü. O nedenle ölüm hep kapıdaydı ve işkencelerden bahsetmek ölenlerimize karşı saygısızlık olurdu. Ölmemiş olmanın suçluluk duygusu hep boynumuzda asılıydı. Sanki yolun sonunda hep ölüm vardı da biz ölememiştik. Gezi eylemleri sırasında kan grubunu ve varsa hastalığını koluna yazan genç arkadaşları görünce "Biz neden bunu yapmadık ki?" diye düşünmedim değil, ama galiba anlattığım şekillenme nedeniyle biz zaten ölmeye koşulluyduk. Gezi eylemcisi çocukların kollarına kan gruplarını yazmaları ya da çatışma alanlarında revir kurabilmeleri yaşama isteğinin göstergesiydi. Ve bunlar bizim ufkumuzun, bilgimizin dışındaydı. Şimdilerde "hasta tutsaklar" olarak ismi geçen arkadaşlar da böyle bir kuşağın üyeleri ve sırf kendini öne çıkartmamak için yıllarca sakladılar kendilerini. Koğuş ya da hücre arkadaşlarının moralini bozmamak için dişlerini sıkıp başka bir direnme örneği sergilediler. Kürt arkadaşların deyimiyle "şores e heval" dediler. Yani "devrimdir, her şey olur..." Bizim 90 kuşağı özgürlük için gerekirse ölebilmeyi öğretti ve öldü. Gezi çocukları ise özgürlük için ölmenin değil yaşamanın destanını yazıyor ve öğretiyor. Ancak ölüm de yaşam gibi sorgulanamaz değil, sorgulanmalı da.

"Ölüme yazgılı olmak", 90 kuşağını ölüm oruçlarına kadar götürdü. Dünyada bu kitlesellikte ve yüzlerce insanın ölebildiği bir ölüm orucu geleneği görülmemiş değil. Ölmek zorunda olmak... Bizim bunun içine doğduğumuzu düşünüyorum. Hayatlarımızın çoğu anında elimizdeki tek silah olan yaşamlarımızı ortaya koymuş olabilmemiz, politikasızlık ya da devletin daha üst politikalara yöneldiği zamanlarda bu silahın bize karşı doğrulmasına yol açtı. Bir tek hayatın bile kıymetli olduğu zamanlardan, artık ölenlerin isimlerini hatırımızda tutamayacağımız zamanlara doğru yol aldık. "Hoş geldin ölüm, buyur otur" misafirperverliği önce bir zorunluluktan, sonra güzellemeye dönüştü. Ölüm başkөşeye oturunca,

hayat arka kapıdan kaçtı. Sol yapıların hayattan kopukluğunun bir başka adıydı belki de yaşadıklarımız...

“Abi”ler Devrinin Sonu

90’lı yıllar, ezici anlamda Kürt halk mücadelesinin de etkisiyle kimlik edinme yılları olmuştur. Devletin, gömdüğünü düşündüğü ne kadar kesim varsa –Kürtler, Aleviler, Ermeniler vb.- adeta tarih kazısı yaparak, yeni bir toplumsal hafıza yaratma yolunda mücadeleye girişmişlerdir. Belki de en sessiz ve fark edilmesi zor kimlik edinme süreci kadınlar cephesinde yaşanmıştır. Çekirdek ailede yaşanan hızlı çözülme, 90’lı yıllarda boşanma oranlarının artmasına yol açmış, feminist teori Türkiye topraklarına girmiştir. Kuşkusuz bütün bunlar durduk yerde olmamıştır; kadının ekonomik yaşama çok daha yaygınca girmesi, bir yandan ucuz emek adı altında emek sömürsünü daha yoğun yaşamasına neden olurken, diğer yanılla görelî de olsa ekonomik bağımsızlığını elde etmesine yol açmıştır. Kadın olma bilinci, her alanda yaşanan sömürünün kadın tarafından fark edilmesiyle gelişmeye başlamış, giderek bu alandaki ‘özgün’ sorunlar görünür olmuş, cılız da olsa bu sorunlar etrafında örgütlenme arayışları gelişmiştir.

Leninist, Stalinist sol yapıların, feminizmin cılız gelişimini çok da hoş karşıladıkları söylenemez. Feminizm daha baştan “devrim karşıtı” ya da “karşı-devrimci” ilan edilmiş, teorik olarak çürütülmeye çalışılmıştır. Sanki devrim kapıdaymış ve feminizm buna engelmışçesine katı ve radikal tavır koymuş, sosyalizmi tekeline almış olanlarca, sosyalist olarak bile görülmemişlerdir. Bugünden bakıldığında başka türlü olması da düşünülemezdi. Sol yapıların çoğunda kadın vardı, direnen, örgütleyen, savaştan kadın... Ama karar alma mekanizmalarında henüz kadının adı yoktu. Etrafımızda pek çok ‘abi’ olmasına rağmen, bir tane bile abla olmaması başka neyle açıklanabilir ki? Kaldı ki, bu kavramlar bile patriarkal bir düzenin, aileciliğin, hiyerarşinin dilimizdeki yansımasıydı. “Abi” denildiğinde, zaten bir hukuk yaratılıyor ve otoritenin meşruiyeti kabul edilmiş oluyordu. “Hayır, ablalar da vardı” denilebilir. Kişisel gözlemim, sayısı çok az olan “abla”lar, genellikle “merkezi falancanın eşi” olurdu. Merkezi adamların bir adım arkasında, onlara hizmeti Türkiye devrimine hizmet sayan bir zihniyetle “kadın yaratma” uğraşının “genel” çıkarlara kurban edilmesine göz yumarlar, gölgede kalırlardı. Kadın yoktu, hepimiz devrimciydik, ama erkek bal gibi vardı. Devrimciliğimizin dili, tarzı, yöntemleri, bakış açısı erkeksiydi. Örgütlenme yöntemimiz, yönetim tarzımız egemen erkek sisteminin yeniden üretilmesine hizmet ediyordu. Nitekim neredeyse her örgütün iktidar meselesinde bir “anti-tez” olarak doğduğu bu topraklarda, sayısız küçük iktidar-cık birbirini taklit etmekten ve birbirinin devamı olmaktan kurtulamamıştır. Bunun niyet meselesi olmadığını da belirtmek gerekiyor. Son derece iyi niyetle giriş-

len çabalar, demokratik merkezîyetçi denilen, dikey, yani tepeden aşağıya yürütülen örgütlenme deneyimlerinde, kısıyıcı iktidarlara dönüşmüştür. Kendinden farklı, muhalif ya da kopmuş olanı yok etmeyi çözüm olarak gören tipik iktidar yaklaşımları, hızla egemene benzeşmeyi getirmiştir.

90 kuşağı biraz da kadın meselesindeki bu yarılmanın adıdır. Tuhaftır, 2004 yılı sonunda, on yıl sonra hapisneden çıktığımda kendi kuşağımdan arkadaşların ezici çoğunluğunun evlenmiş, boşanmış olduğunu gördüğümde şaşırılmışım. Vakti zamanında evlenmiş arkadaşlardan boşanmayan yok gibiydi. Bu bir olumsuzluk da değildi. Kadının kimlik mücadelesi bizim kuşağımızı bütünüyle etkilemişti. Mücadeleyle tanışmış kadın, “bir ömür” meselesine çok da kanmamış, bedeli ağır da olsa tercih yapma hakkını kullanabilmişti.

Örgütsel yapılar içinde ilk yılların mutlak “abi” kültürü, 90’lı yılların sonlarına doğru, yani kadın özgürlük mücadelesinin gelişmesiyle birlikte aşınmaya başlamış, kadın görünür hale gelmiştir. Ancak “iktidar” meselesinin bizim tarafımızdan çok da sorgulanabildiği söylenemez. Daha çok Kürt cephesindeki kadın çözümlenmeleri ve kadın özgürlük arayışlarının etkisiyle bir yönelim gelişmiştir. Kadın döven “abi”lerimizin olduğunu utanarak öğreniyor, maçoluğu, “delikanlılığı”, mahalle kültürünü devrimcilik olarak sunan tiplerin ayırıcılığına da belki bu sürecin sonlarına doğru varıyorduk. “Abla”ların yaratılmamış olması, bizim kuşağın bir başarısıdır. Ablalar yerine, Sebahat, Zeynep, Hatice, Nurhayat, Serpil, Elif, Sakine ve daha niceleri, yani kişisellikler yaratılmıştır. Daha da öz bir ifadeyle kadının adı konmuştur.

Örgütsel yapıların eski, gelenekçi, tutucu yüzüyle, özgürlük arayışçısı yüzü, belki de bir kuşak çatışmasının adıydı. 80’lerde kalmış, değişmeye, hayatla uyum sağlamaya, yeniyi görmeye direnen kuşak hâlâ örgütsel süreçleri yönetiyordu, 90 kuşağından beklenen bu süreçlerin militanlığını yapmasıydı, yaptık da. Ne yazık ki, 90 kuşağının militanlığı bu kuşağın tutuculuğunu aşamadı. 90 kuşağı bu kuşakla hesaplaşmasını da henüz yapmadı, yapamadı. Süreçleri merkezi kararlarla başlatanlar ve bitirenler, hâlâ aynı tarzlarla “politika” yapma rahatlığını kendilerinde görüyorlarsa, bu hesaplaşmama geçişinin sonucudur. “Abi”lerimiz bize bir açıklama borçludur, biz henüz ölürlen, direnirken bitirmeye karar verdikleri yapıların tuğlalarında ellerimizin kanlı izleri durur hâlâ...

Ölememiş Olanlarımızın Mekânı Hapishaneler

Hapishaneler, insanın kendini tanıdığı, geçmişini anlamaya çalıştığı ve yoğun olarak iç muhasebe yaptığı yerlerdir. Başka hiçbir yerde insan bu denli kendisiyle baş başa kalamaz çünkü. Hayattan ve dolayısıyla bugünden, şimdiden koparılmış olduğunuz için, adeta geçmişle yaşarsınız. Geç-

miş sürekli başucunuzdadır, hem de olanca canlılığı ve diriliğiyle. İçeride zaman durur, ya da farklı bir saatin tik takları duyulur. Kendinizi insanı ve siyasi olarak üretmeye çalışırken, yine geçmişten referans almak, geçmişle hesaplaşmak zorunda kalırsınız. Çoğumuz bunu bolca yaptık sanırım. Yirmili yaşlarımızın henüz başındayken girdiğimiz hapisane bir yandan hep çocuk kalmamıza, bir yandan da erkenden büyümemize yol açtı. Ama hapisanede oluştuğumuz çoğunlukla; birlikte, olduğumuz şeye dönüştük. Yoğun ve kitlesel tutuklamaların olduğu 90'lı yıllardan bahsederken, bu kuşağın şekillenmesinde azımsanamayacak bir payı bulunan hapisanelerden söz etmeden geçmek olmaz.

Yıldırım Türker'in Cihangir Kedileri isimli kitabında ki "Saçakaltı" şiirini anımsarım nedense hapisaneler deyince; o şiir bizi, şairin kendisinin de mensup olduğu 90 kuşağını ne güzel anlatır:

Saçakaltında buluştuk / yakalarımızı kaldırdık / üstümüzde bildik bir gravür asılıydı / bakmadık / bunu ortak suçumuz gibi taşıdık / yollar... yoldan geçenler... / evler... evlerde geçenler... / hepsini sırtlandık.... / bir insanın... bir kedinin... bir hayatın... bir sokağın / sonu gibiydik / her sonu sırtlandık / o saçakaltında yangınlardan... baskınlardan... kırıklardan geçtik / azaldık... / inceldik....

Hapisane bizim saçakaltımızdı, orada buluştuk. Hapisane sevilir mi? Saçakaltı olunca sevdik çoğumuz. Şairin dediği gibi yaralıydık ve birbirimizin yaralarını tükürüğümüzle iyileştirmeye çalıştık. Yakalarımızı kaldırdık, ama bakınca birbirimizin içini görüyorduk, o yüzden ısıarak kanattık da birbirimizi en acıduğumuz zamanlarda. Hayat fırtınalı bir sağanaktı dışarıda, üşüten, sırlıslıkla ıslatan; orada birbirimize sokulup ısındık. Hücreler henüz keşfedilmemişti devlet tarafından, şimdiki gibi soğuk değildi hapisaneler. Dışarıda yaşananları, yaşanan insan kıyımını anımsatıp, "Siz burada olduğunuz için şanslısınız" diyenler bile oluyordu görüşe gelen yoldaşlardan. Şans değildi belki, ama sıcak bir yere çevirebildik orayı. Koşullarda koca bir toplumsal yaşam sürüp gidiyordu ve bizimdi. Bizim kadar eksik, bizim kadar güzel, bizim kadar...

Bütün hapisanelerde genç koşullardık. Yapının ezici çoğunluğu genç olduğu için, 90'lı yılların hapisane yaşamları coşkulu, telaşlı, askeri disipline dayalı ve renkliydi. Bazen bütün bunların bizi bile yorduğu olurdu. Toplu sporlar, Kürt arkadaşların koşullarında sabah içtimaları, yine bazı sol yapıların koşullarında topluca atılan sabah sloganları, toplu eğitimler, hazırlıkları haftaları bulan kültürel etkinlikler ve daha bir sürü uğraş... Yirmi dört saat yetmezdi kendi kurduğumuz yaşamın gereklerini yerine getirmeye. Mektup yazmaya vakit kalmazdı örneğin. Toplu yaşam sosyal, siyasal, kültürel olarak insanı doyuran ve boş vakit tanımayan bir yaşamdı. Belki de boş vakit bırakmamak üzere öyle kurgulamıştık, onu da

gözetmek gerekir. Yapılar arası voleybol karşılaşmaları, ortak etkinlikler, yapıların birbirine misafirligi, kalabalık ziyaret günleri şu bu derken, o kadar çok 'toplumsal' etkinliğe katılırdınız ki, kendi içinize kapanmaya, kendinizi dinlemeye zaman bulamazdınız. Her şey ama her şey gençliğin enerjisini yansıtırdı. Şubeden ya da başka hapishaneden gelenlere yaptığımız, günlerce sürdürdüğümüz o korkunç şakalar insanın kanını dondurur ya da gülmekten yere yıkardı. Taşkın bir yanı vardı eğlendiğimiz şeylerin. Gençlik her zaman böyle değil midir, evet. Biz dışarıda yaşayamadığımız ve yaşayamayacağımız genç yıllarımızı o daracık mekânlar ne kadar izin verirse, belki de hınçla böyle yaşıyorduk. Örneğin benim hapishane yaşamımda aldığım ilk eleştiri yaşça bizden büyük bir arkadaşın, "Arkadaş yürümüyor, koşuyor, merdivenlerde bize çarpıyor" şeklindeki eleştirisiydi. Gerçekten de içinizde koşma enerjisi varsa, nerede olursanız olun koşuyordunuz.

Elimize geçen en küçük imkân, renkli hayal dünyamızı gerçek kılan bir araca dönüşüyordu. Ayakkabı boyasıyla duvarları boyuyorduk, çay ve yemek artıklarından toprak yapıyor, yetiştirdiğimiz kakhaha çiçeklerinin yapraklarından dolma sarıyor, onlarca bölüm süren dizi şeklinde tiyatro oyunları sahneye koyuyorduk. "Sahne" dediysem, sahne yoktu, ama İtalyan tipi sahne üzerine okumalar yapıyorduk. O küçücük alanı daha başka nasıl kullanabileceğimizi, başka hangi biçimlere sokabileceğimizi araştırıp duruyorduk. Bir parantez açıp bu konuda kişisel bir tespitimi paylaşmak isterim. Bana kalırsa 90'lı yıllar tiyatronun halklaştığı yıllardı da. Başka hangi zaman diliminde gençler o derece yoğun tiyatro çalışmalarına yöneldiler, bilmem. Ama 90'lı yıllarda örgütlenmiş olup da, örneğin İstanbul'da liseli yıllarında tiyatro çalışmalarına katılmamış çok az kişi vardır. Nedense o yıllar sol, tiyatro "aracı" ile gençliğin örgütlenebileceğine inanıyor, bu aracı yaygın olarak da kullanıyordu. Oturup tiyatro tarihini topluca okuyorduk. Stanislavski'nin "Bir aktör hazırlanıyor" kitabı el kitabımız olmuştu. Tiyatro, ergenlik çağlarımızla at başı giden çiçeği burnunda siyasi hayatımıza özgüven, yaratıcılık ve insan sevgisi katıyordu. Tiyatronun neden 90'lı yıllarda halklaştığını ve sonra ne olduğunu tiyatrocular arkadaşlara bırakarak geçmek isterim.

Kuşkusuz yukarıda belirttiklerim bu ülkede yolu hapishanelerden geçmiş devrimci kuşakların tümünün ortak yaşam özellikleri ve bizden öncekilerin yarattıkları o güzel mirasa dayanıyor. Onlar bize bir 'hapishanede yaşam sanatı' kılavuzu bırakmışlardı. Hapishanelerde bizden önce büyük bedeller ödenerek bize ait bir düzen kurulmuştu ve meşrulaşmıştı. 92'de Bayrampaşa'ya ilk gittiğimde koşu adımı attığım anda, bir hapishane koşusuna değil de bir akademiye adım attığımı iliklerime kadar hissetmiştim. Onca insanın yaşadığı yerde müthiş bir sessizlik, düzen ve ağırlık vardı. Farklı bir kültürel iklim yaratılmıştı. İki kere ziyaret ettiğim Bay-

rampaşa hapishanesinden bir okuldan ayrılıyormuşçasına ağlayarak çıkmıştım. Çok özel bir ortak dünya yaratılmıştı ve hepimizin üstündeydi. Bayrampaşa'nın son yıllarından bahsetmiyorum burada. İleride değineceğim, yarattığımız iktidar kültürünün olumsuzlukları Bayrampaşa'dan da çok şey götürdü.

90 kuşağının hapishane deneyiminin farkı, kitlesel ve genç tutukluların yoğunluğundan ileri geliyor. Devletin 90'lı yıllarda uyguladığı özel harp uygulamaları dar anlamda "kadro" tanımlamasının dışındaki insanların da hapishaneleri doldurmalarına neden olmuştu. Bu durum sonradan hapishane yaşamını olumlu olumsuz anlamda etkileyecek pek çok duruma neden oldu. Aslında dışarıdaki yaşamında "kadro" olmayan pek çok insan içeride yapılar tarafından kadro muamelesi gördü. İnsanlar ciddi olarak zorlandı. Hiçbir şey anlamadan saatlerce toplu eğitimde oturan insanın eziyetini düşünün. Pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da esneklik gösteremedik. İnsanları kabaca eşitleyen yaklaşımımız, doğal olarak insan gerçeğinde zorlanmalara, çatırdamalara neden oldu. "Hepimiz yoldaşız" cümlesindeki eşitlik vurgusunu, yaşamda kaba bir aynılaştırmaya dönüştürünce, sorunların doğması kaçınılmaz oldu. Hapishaneler sayısal olarak bu kadar yoğun bir hal ile ilk defa 90'larda karşılaştılar kırımca. 80 darbesi sırasında da yaygın kitselsel gözaltılar oldu denilebilir. Ancak yoğun işkenceli olmasına rağmen bu gözaltılar içinde tutukluluklar on yılları bulmadı. 90 tutuklamalarında DGM'ler önüne gelene en az on yıl hapis cezası verince hapishaneler halklaştı. Ancak içeride oluşturduğumuz yönetimler halklaşmadığı için, halkımıza epey çektiğimiz olduk.

Hapishane yaşamımız konusuna, yeterince bilindiğini varsayarak uzun uzadıya girmek istemiyorum. Minimal düzeyde de olsa, yarattığımız toplumsal yaşam ve iktidar deneyimini irdelemek gelecek açısından önem taşıyor. Baştan belirtmek gerekiyor, şimdi ne söylersek söyleyelim, olduğumuz şeyden başkası olabilir miydik? Bu, sanırım mümkün değildi. Bazen, zamanı gelmemişse, istediğiniz kadar çırpının ya da farkında olun, başka bir şeyi yaratmak mümkün olmuyor.

Devrimciliğin, 90'lara gelinceye değin ciddi bir daralma, vasatlaşma ve entelektüel kültürel birikim açısından yoksullaşma yaşadığını düşünüyorum. Hayattan ve üretimden kopuk, devrimciliği bir memurlukmuş gibi gören yaklaşımlar çoğumuz tarafından sorgulanmış değildi. Devrimciliği, sosyalistliği yaşamın olduğu her yerde olarak ve emek vererek hayata geçirmek yerine, kendini halktan üstün gören ama giderek tüketici bir hâl aldığı farkına varamayan bireyler çoğunlukta idi. Kaldı ki, 90'ların sonlarına doğru sol örgütlerin çoğunun aslında enkaza dönüşmesi, namus belasına sürdürülen on kişilik örgütler vs. derken, aslında bu yapılar halka veren değil sürekli halktan isteyen, halkın sırtında bir yük konumuna gel-

mişlerdi. Sol yapıların örgütlü olduğu mahallelerde halkın daha bıkkın, daha umutsuz olmasının nedeni de buydu. Bu halimizle de hapishanelere geldik.

Kendi gerçeğinden uzak, yüzeysel, hayat tecrübesi az ve gençtik. Ancak yaşadığımız örgütsel şekillenme de, hayata gerçeği sürekli kıran bir prizmadan bakmamıza yol açıyordu. Ne kadar eleştirsek de, Sovyetik bir bakış açısının kalıntılarını taşıyorduk. Birey tehlikeliydi. Birey güvenilmezdi, örgüt güven ve huzur demekti. “Bireysel özellikler” diye bir eleştiri vardı mesela. “Bireysel özellikleri yansıyor” denirdi. Mümkün olduğunca aynışmaya, ileri olanları geriye, geridekileri ileriye çekmeye, Ayşe’yi Fatma’ya benzetmeye, sonra ikisini de hepimize benzetmeye çalışıyorduk. Bir ara kıyafetlerde, dış görünüşte dahi bir benzeşme yaşandı. 90’lı yılların toplu koğu fotoğrafında bu görülebilir. Fotoğraflarda bile “Hepimiz aynıyız” demek istiyor, kendimizi siliyorduk. “Bireysel üslup”larımızı yıllar içinde yok edip, sadece bizim anladığımız kapalı bir dil edindik. “Bireysel ilişkiler” de aynı şekilde tehlikeli ve eleştiri konusuydu. Bireysel ilişkiler güvenilmezdi ve toplu ortamlar en sağlıklı ilişki zeminiydi. Bütün bunlar aslında belirttiğim bireye güvenmeyen, kişiyi sisteme kurban eden, “düzençi-nizamcı” kafanın, yaşamı tepeden aşağıya merkezi planlamayla ören zihniyetin ürünüydü. Her saniyemizi planlamaya çalışıyorduk, çünkü boşluklar da tehlikeliydi. Boşluklar, çürütücü olabilirdi. Oysa boşluklarda balık tutulurdu, resim yapılırdı, hayal kurulurdu. Şimdi düşünüyorum da, içeride yağlıboya bir tablo çizmiştim, eski ahşap bir evin önünde laflaşan iki yaşlı kadın, arkada ipte çamaşırlar asılı... Biz o kadar kasardık ki kendimizi, o kadar eleştiri kılıcının altındaydık ki ince boyunlarımız, doğru dürüst laflaşamadık bile. Her sabah tek mil alırdık ve yıllar boyunca tek mil otururken kalbimizin küt küt atmasını engelleyemedik. Ellerimizle yarattığımız kurallardan ve kendimizden korkar hale gelmiştik. Aynılaştırmak, yönetimi kolaylaştıran bir işlev görüyordu. Yaşadığımız, küçük bir devlet, küçük bir cemaat ya da küçük bir köyü; ya da hepsiydi.

Kuşkusuz bunlar dışarıdaki mücadele ortamında yıllarca oluşmuş şekillenmelerden ve dönemin koşullarından kopuk değildi. Her dönem kendi şekillenmesini, kişiliklerini, mücadele tarzlarını yaratır. 1980 askeri darbesinin yarattığı korku, baskı ve sindirilmişlik ortamının aşılmasında 90 kuşağının ortaya koyduğu mücadelenin ve ödediği ağır bedellerin önemli bir payı var. Ancak devrimci, kendini yenileyebildiği ve özgürleştirebildiği oranda devrimcidir, ilericidir. 90 kuşağı olarak bizler de şimdi ve gelecekte aynı gerçeklikle karşı karşıyayız. Yüzümüz, hayatın ve toplumsal mücadelenin gerçeklerini karşılamaktan uzak düşmüş bakış açılarımızı, şekillenmelerimizi ve algılama biçimlerimizi değiştirebildiğimiz oranda ileriye, değiştiremediğimiz oranda da geriye dönük kalacaktır. Geçmiş

eleştirirken, yarattığımız değerleri artılarımız ve gelecek teminatımız olarak ortaklaştırırken, bugünü karşılamaktan uzak yanlarımızı da çıplak bir şekilde ortaya koymamız gerektiğini düşünüyorum. Sanırım öğrenmenin de başka bir yolu yok.

Kadının Mikro Düzeyde Öz Örgütlenme Ve İktidar Mekânı Örneği:

“Koşuş”

Bazen en dezavantajlı koşullar, avantaja ve kazanıma dönüşebilir. Karar mahkemesinde hapisanede on yıl kalacağımı öğrendiğimde, bu kadar sayıda kadınla on yıl nasıl kalacağımı düşündüğümü hatırlıyorum. Kadınlar zordu, hepimiz ayrı ayrı zorduk. En güçlümüzden en zayıfımıza kadar... Hepimizin ayrı ayrı hikayeleri vardı. Dokunulmazlıkları, yaraları, kırılganlıkları, sırları, kaçışları... Her birimiz ayrı bir dünyaydık. Bu dünyalar nasıl ortaklaşacaktı? Yaralarımızı, zayıflıklarımızı korkmadan nasıl birbirimize gösterecektik? Korkularımızı nasıl fısıldayacaktık birbirimizin kulaklarına? Birbirimize nasıl dokunacaktık? Hepimizi sarıp sarmalayacak bir güveni nasıl inşa edecektik? Birbirimizi sevebilecek miydik? Birbirinden kaçan onlarca kadından biz çıkar mıydı ki ortaya?

Ben çok korktuğumu hatırlıyorum. Bu kadar çok sayıda kadından korkuyordum. Sanırım tüm arkadaşlar böyleydi. Korkuyorduk birbirimizden. Görünüşte birlikte kalıyor, bir şeyleri paylaşıyor olmamız yeteri kadar sahicilik taşıyordu. Önceleri saklandık sanırım. Oysa bu kadar çok kadının gözleri önünde yaşamaktan kaçış yoktu. Geceleri rüyalarında konuşanlar, gizlice ağlayanlar, dikenlerini çıkarıp kimseyi yanına yaklaştırmayanlar, suskunluğa gömülenler, etrafı gözleyenler, kendini dinleyenler... Hepimizin ayrı ayrı kaçış yolları vardı. Yaralarımıza tuz basılacağını, didikleneceğini düşünüyor olmalıydık ki göstermiyorduk birbirimize. Fırsatını bulduğumuzda ısırp kanatıyorduk da. Birisi başına gelen bir şeyi anlattığında, diğerlerimiz şükrediyordu ve kandırıyordu kendini. Sarıp sarmalayan değil, didikleyen, soyan, üşüten bakışlarla bakıyorduk birbirimize. Ancak zaman çoktu. Muhtemelen gülümseyerek izliyordu halimizi. Zaman geçtikçe, çözülmeye başladık. Dilimiz çözüldü, günlerce konuştuk, ip sallandırıp çocukluk kuyularımıza indik. Ayılıp bayılanlarımız oldu. Kolay değildi yıllarca üzerine toprak atılmış öcülerini uyandırmak. Hep birlikte ağladık birbirimize. Ara verip havalandırmaya attık kendimizi ağırlık dağılsın diye. Ama dağılmadı. Ya çökecekti üzerimize, ya da dağıtacak kurtulacaktık ondan. Günlerce ve yıllarca konuştuk birbirimizi. Giz kalmayana dek, kimse üşümezene ve yalnız kalmayana dek... Ne kadar çok aynı şeyleri yaşadığımız, aynı ormanın koyu karanlığının gölgesini sürükleyip peşimizden aynı patikalardan kaçmaya çalıştığımızı gördükçe şaşırırdık. Kadın olarak “biz” olduğumuz sürece, “ben” olabileceğimize inandık zaman geçtikçe. Yıllar ve yıllar sürdü bu süreç. Bir eşikten

geçtik, diğer eşikte takılıp düştük; bir tepeyi aştık, diğer tepenin ardına bakmaya cesaret edemedik. Ama kurtlar yoktu bu yalıtılmış mekânda; ya kurdu olacaktık birbirimizin, kurtlaşacaktık, ya da kuzuluğumuzu sorgulayacaktık. Bazılarımız isteyerek bazılarımız başka çaresi olmadığı için tuttuk birbirimizin elinden. Koca yoktu koğuşta, baba yoktu, devlet yoktu, “erkek sinek bile giremez” diye espri yapıyorduk. Doğruydu; istesek erkek sineği de almazdık. Kendimizle başbaşıydık. İlk kez belki de... Başka nerede kadınlar tamamen kendileriyle olurlar? Yurtta, yatılı okulda... Ama oralarda her zaman pencereden çarşafı sarkıtıp güç bildiklerinize kaçabilir, yardım isteyebilirsiniz. Koğuş öyle bir yerdi ki, bu defa birbirimizi mahkûm ve mecburduk. Tüm beyaz atlı prensler, güvenli kollarıyla babalar, kocalar, sevgililer dışarıda kalmıştı. Ya birlikte batacak ve birbirimizi batıracak, ya da birlikte çıkacaktık.

Koğuş, öncelikle bir kapandı. Kısıtlanmış kalmıştık. Birbirimizle olmayı biz seçmemiştik. “Ceza” gibiydi birlikte kalmak zorunda olmak. Önce kaçmayı denedik. Kaçış yoktu. Sonra konuşmaya ve yaşamı üretmeye başladık. İlk insanın evrimi gibi, ses çıkardık, kelimeleri bulduk, dil kazandık. Diğer yandan bir yaşam kurduk kendimize. ‘Koğuş’ giderek Virginia Wolf’un “kendine ait bir oda”sına dönüşmeye başladı. Bize aitti, yalnızca bize. Hapiste de olsak, ilk defa kendimize aittik. Başkaları tarafından değil, kendimiz tarafından yönetiliyorduk. Başkalarının kararlarına değil kendi kararlarımıza uygun yaşıyorduk. Yönetim seçiyor, yarattığımız iktidar biçimlerini tartışıyor, kıyasıya eleştiriyor, kurup kurup bozuyorduk. İlk defa kendi kurduğumuz oyunun kahramanlarıydık. İktidar bazen başkalaştırıyordu seçtiklerimizi. Muhalefet ediyorduk kendimize, yargılıyorduk pratiklerimizi. Koğuş sonsuz, sınırsız bir laboratuvar oluyordu, inceliyorduk kendimizi. Anaerkil dönemden beri tarih önümüze seriliyor; tamamen dış etkilerden yalıtılmış ve kapatılmış olarak kendi içimizdeki tabakalaşmayı, sınıflaşma olasılıklarını, komünal yaşama imkânlarını büyüteç altına alıyor, kızıyor, şaşırıyorduk, seviyorduk kendimizi. İlk kez belki de kapatılmış olmanın keyfini sürüyorduk.

İlk yılların korkuları, kaygıları, acemilikleri geçince koğuş renkli, yaşayan, nefes alıp veren bir kadın mekânı haline gelmeye başladı. Bizim izlerimizi taşıyan, bizim kadar ilginç, bizim kadar renkli, bizim kadar hareketli... Koğuşla, yaşadığımız yerle bağ kurmaya başladık giderek. Temizlik günlerinde bembeyaz köpüklü sularla yıkadık, akıttık gürül gürül deterjanlı suları merdivenlerden yemekhaneye. Kendimizi de koğuşu da temiz tuttuk. Merdiven altında özel konuşmalar yapılırdı mesela. Her köşesine ayrı bir ruh, işlev kazandırmıştık. Yatakhane ölmeden önce Serpil’in yattığı ranzanın önünden hep sessizce geçildi ve kimse yatmadı orada. O ranza adı konulmamış bir türbeydi, en güzelimiz orada yatardı, en güleç yüzümüz, hep en genç kalacak olanımız... Koğuş saçakaltımız oldu, sığı-

nağımız... Daima en kolay anlaşılacağımız yer. Birlikte susabileceğimiz, her zaman omzunda ağlayabileceğimiz bir başka kadını bulabileceğimiz, kendimizi artık izah etmek zorunda olmadığımız yer... Bazen düşününce dışarı çıkmaya korkardık. Dışarıda da bir saçakaltı var mıydı ki? Ya da yıllarca sürmüş bir ortak emeğin yarattığı o güvenli “oda”yı, dışarıda yeniden, sil baştan kurmaya mecalimiz, cesaretimiz olacak mıydı? Tahliyeciler “korkuyorum” derdi, teselli ederdik onları. Önceleri koğuştan, birbirimizden korkarken, ‘dışarı’dan korkmak, aslında “tek başıma bunları başarabilecek miyim, hepinizi, verdiğiniz gücü temsil edebilecek miyim?” demekti. Onca zorlu dönem, acı, yıpranma yaşadığımız koğuştan geriye ana şefkati kalmıştı. Koğuş koğuş değil, kadınlar topluluğuydu. Çimen’in bahar kokan saçları, Deniz’in güzelim kadife sesi, Zeynep’in klipleri, Rojbin’in avare mu voltaları, Nahide’nin utangaç gülüşü, Ceylan’ın projeleri, Melek’in şakaları, Fatma’nın yemekleri, Hakime’nin kocaman kahkahası... Koğuş bütün bunları... Koğuş denen dört duvarın içinde kendilerine ait bir yaşam kuran tüm o kadınlardı...

90 kuşağından kadınlar hapisaneyi dolu dolu yaşadılar. Birbirlerine kendilerinden öncekilerden daha fazla değer, dokunarak, kadına daha aç, kadını bulmaya daha kararlı... Kendilerini yönetme konusunda daha bilinçli, daha ısrarcı... Geline süreç, erkek koğuşunun gölgesinde ve yedeğinde değil, birebir güç olmaya aday bir aşamaya taşıdı kadınları. Kadın örgütlülüğünü yaratma konusunda, dışarıdaki mücadeleyle at başı giden bir var olma süreci yaşandı hapisanelerde. 90’lı yıllarda hapisanelerdeki kadın nüfusunun artması, kalabalık kadın koğuşlarının açılması, diğer yandan dışarıda yine 90’lı yıllarda belirginleşmeye başlayan kadın özgürlük mücadelesi, kadınların zorlu bir süreç içinde yoğun bir iç mücadeleyle kendi öz örgütlenmelerine kavuşmasını sağladı. Egemen erkek etkisini taşıyan ilk kadın yönetimlerinin ardından kendi tarzını oluşturmaya, kadın bilincinin kolektif örgütlenmesini yaratmaya doğru yol alındı. Hâlâ da bu uzun ve emek gerektiren yolu yürümekteyiz. Ancak şu açık; kadın, kendisi olabildiği sürece güzel, üretken ve özgür. 90’lar, kadının içeride ve dışarıda özgürleşme yılları olarak hafızalarımızda hep özel bir zaman dilimi olarak kalacak, pek çok ilkin coşkusu ve heyecanını taşımaya devam edecek bugünümüze.

90’ların Birikimi: Oradaydık!

2004 yılı sonlarında dışarıya çıktığımızda hayat bizi tuhaf bir noktaya getirmişti. Geçmişte bırakın dost olmayı, aynı masa etrafında bile oturamayacak farklı siyasi geleneklerden gelen arkadaşlar olarak deneyimlerimizi paylaşma ihtiyacı duyuyor, birbirimizi merak ediyor, hikâyelerimizin ve geçtiğimiz yolların yakınlığına şaşıyor, geçmişe ve sürece ilişkin hemen hemen aynı tespitleri yapıyorduk. Benzer sosyal kökenlerden geliyorduk,

benzer ailelerin çocuklarıydık, adı değişik olsa da benzer mahallelerin çocuklarıydık. A veya B örgütünde benzer maceraları yaşamış, benzer tanımlamaları yapmıştık. Geçmişte kesinlikle çok farklı, hatta karşıt olduğumuzu düşündüğümüz, üniversitelerde, mahallelerde kavgalar ettiğimiz farklı siyasi yapılardan arkadaşlarla aslında aynı hikayeyi yaşamıştık. Değer yargılarımız, eleştirilerimiz, hayattan beklentilerimiz, mücadele inadımız ortaktı. Bir araya geliyor, geceler boyu tartışıyor, birbirimize ne kadar benzediğimizi, tespitlerimizin ortaklığını görüp şaşırıyorduk.

Bu, aslında bireysel değil, toplumsal bir durumdu. 90'lı yıllarda yükselen toplumsal dalga bizi içine almış, o dalganın coşkusu ve dinamizmini kişilik ve yaşamlarımızda taşımış, dalga geri çekilirken de selden geriye kalan çakıl taşları gibi aynı yalnızlığı ve öfkeyi paylaşmıştık. Geçmişimiz, katılımlarımız, mücadele içinde yaşadıklarımız ne kadar benzerse, bugüne ilişkin tespitlerimiz, ihtiyaçlarımız ve beklentilerimiz de o kadar benzerdi. Geçmişte olduğu gibi bugün de ortak bir toplumsal durumu yaşıyorduk. "Bu, toplumsal bir durum" tespitine varanlarımız rahatlıyor, önünü daha rahat görüyor ve kendini geleceğin getireceklerine hazır durumda tutmaya çalışırken, diğerlerimiz geçmiş şahıslar nezdinde yargılıyor, bireysel ele alıyor, kendini tüketen bir öfkeyle resmin bütününe ne yazık ki göremiyorlardı. Kuşkusuz bu değerlendirmeleri, toplumsal mücadelenin içinde yer alma azmine ve enerjisine sahip olanlarımız için yapıyorum. Ununu eleyip eleğini asmış olanların böyle bir muhasebe içinde olamayacakları ya da olsalar bile bu muhasebeden yürüme kararı çıkarmadıkları da ayrı bir değerlendirme konusudur.

90'ların birikimi nereye gidecekti, gelecek kuşaklara nasıl aktarılacaktı, aktarılabilir miydi? 90 kuşağı kendisini içinden geçtiğimiz süreçte nasıl ve nerede ifade edecekti? Kendisini yenileyebilecek, var olan değer ve birikimini mücadeleye taşıyacak araçları yaratma sorumluluğunu alabilecek miydi? Yoksa beklenti içinde kalacak, oturup anılarımızı mı anlatacaktık? Bu sonuncusunu yapmaya, başta belirttiğim edep ve terbiye anlayışımız el vermezdi. Çünkü geçen zaman, ölen arkadaşlarımızın yasını ve verilen sözlerin üzerini örtmüş değildi. Geline aşamada değişik geleneklerden onca insan birbirimize yitirdiğimiz insanları anlatıp hâlâ birlikte ağlayabiliyorsak, geleceğe ve şimdiye ilişkin kafa yorabiliyorsak, henüz uslanmamışsak, gelecekte birlikte iş yapma iradesini göstereceğimiz de açıktı. Ortak, kolektif emeğimiz bir yerde ifadesini bulmalıydı. "Türkiye'nin dinamikleri değişti. İşçi sınıfının durumu ne, köylüler ne durumda, sürece gecekondulardan yükselen bir yoksul hareketi mi öncülük edecek?" derken, şehir patladı. Fabrikadan, tarladan, varoştan değil, İstanbul'un orta yerinde bir parktan, yani bir kamusal alandan en basit insani talepler yükselmeye başladı. Büyüdü, bütün şehri, bütün ülkeyi, bütün mağdurları içine alan yeni bir toplumsal dalgaya dönüştü. Kürt

halk hareketinin büyümesine tezat bir şekilde 2000’li yıllara gelindiğinde iyice sönmüş, eski mevzilerine çekilen, daralan sol yeni bir toplumsal dalganın ön görülemediği yükselişle karşı karşıya kaldı.

Gezi hareketi üzerine söylenecek çok şey var. Bu yazı kapsamında söylenecekler ise şunlar; Gezi’de 90 kuşağı vardı. Çarşı da vardı, Red Hack de vardı. Öncülük etme iddiasıyla değil, deniz kokusunu içimize çekmek için derin bir nefes almak gibi, yağmurda iliklerine kadar sıvılaşmış ıslanmak gibi, ölenlerimizi, ülkeye hâlâ dönemeyenlerimizi, kaybettiklerimizi o barikatların arkasında ya da bir köşe başında ansızın buluvermek gibi, sadece ve sadece katılmak ve öğrenmek için oradaydık. Yükselen yeni toplumsal dalgaya canımızı, umutlarımızı ve geleceğimizi emanet etmek için, genç arkadaşlarla barikat kurmak için, “Bir taş da benim için...” diyen mahpus yoldaşlarımız için oradaydık. Varılacak yerin değil, yolun güzelliğine inanıyoruz hâlâ ve varılacak yerde değil, o yolu yürürken dönüşüleceğine...

İzlenimler “Kuşlar Bile Yoktu”

Ayhan Işık

“Kuşlar bile yoktu!” Bu sözü Dersimli yaşlı bir ana, köyleri yakıldıktan sonra gidip gördüğü o korkunç ve sessiz manzarayı betimlemek için söylemişti. Beni çok etkilemişti bu sözü. Çünkü kuşların bile olmadığı bir yerde hayat bitmiştir. Kısa bir süre önce cıvıl cıvıl olan hayat artık yoktur. Bu hayatı bitiren, bu köyleri, mezraları kuşların bile olmadığı insansız çorak ve terk edilmiş hâle getirenler, o insanları korumakla görevli “devletleri” idi!

Bizler, yaklaşık sekiz kişilik bir ekiple Göç-Der’in hazırladığı ‘Göç Hikâyeleri’ adlı projeyi yürüttük. Proje, elde edilen verilerin kitaplaştırılmasıyla sonuçlandı. 2007 Kasım’ından 2008 Haziran’ına kadar süren uzun ve yorucu bir dönemdi. İlk dört ayımız röportajlara ayrıldı, bizler için çok yoğun ve sarsıcı bir dönem oldu. Konumuz, İstanbul’da yaşayan ve savaş ortamı gerekçe gösterilerek köyleri yakılıp zorla göçertilen ailelerin göç hikâyelerini dinlemektir. Bu dönem ruhsal olarak çöktüğümüz anlardı. Psikolojimizin dibe vurduğu ve bir çok kişinin bize terapi önerdiği dönemlerdi. Çünkü haftada birkaç görüşme yapınca kendimizi o trajedinin merkezinde buluverdik. Göç olgusuna ve yaşanan acılara yabancı değildik. Lakin sürekli dinleyince yaşanan o ağır travmaların ortasında buluverdik kendimizi.

Zorla göçertme yönteminin sadece Türkiye’de yapılmadığını da biliyoruz. Tarih boyunca sayısız savaşlar yapılmış ve her savaş döneminde buna benzer veya çok daha farklı yöntemlerle insanlar zorla yurtlarından edilmiş, yaşadıkları toprakları terke zorlanmışlardır. Bir kısmına bu “şans” da verilmemiş, terk etmeye bile fırsat verilmeden ortadan kaldırılmışlardır. Bu durum savaşlara içkindir. Savaşlar hangi gerekçeyle olursa olsun, ya-

pıldığı mekânları alt üst eder. Toplumun rutinleşmiş düzenli yaşamı yerle bir olur. Ekonomi çöker ve küçük bir azınlık bundan yararlanıp ciddi bir ekonomik kazanç elde ederken, toplumların geriye kalanı açlık sınırında bir yoksullukla karşı karşıya kalır. Dolayısıyla savaşlar, insan haklarının ortadan kalkmasına ve bunun neden olduğu eşitsizliklerin had safhaya ulaşmasına yol açar.

İnsanevladı hep kendisini daha güvende hissedeceği bir ortam oluşturmak ister. Savaşlar ise bunun tersi bir role sahiptir. Güvensizlik ortamı yaratır, toplumsal anlamda bir karmaşaya neden olur. Ölümler çok fazladır, yaşam hakkı tehlikeye girer. Savaşlar olağanüstü durumların, sıkıyönetimlerin ilan edildiği bir kurnalsızlık alanı yaratır. Dolayısıyla hukuk rafa kaldırılır. Savaşın kazanılması önündeki engeller tek tek bertaraf edilir, yok edilir. Bunlar köyler, ormanlar ve insanlar olsalar da! Bu nedenle savaşlar büyük göçlere neden olurlar.

Kürdistan coğrafyasında da uzun yıllardır süren bir savaş hâli oldu ve hâlâ devam ediyor. Savaşın tahribatları burada da her yönüyle hissedildi, hissediliyor. Bu tahribatların birçok yönü olsa da sadece yaptığımız göç çalışmasının bende bıraktığı izlenimleri aktarmaya, anlatmaya çalışacağım.

Görüşme yaptığımız insanların çoğu durumlarını “göç etmeden önce yaşamımız çok güzeldi, geçinebiliyorduk” sözleriyle özetliyorlardı. Kapalı bir ekonomik sistem nedeniyle üretim ve tüketim arasındaki dengeyi oturttuklarından ve de abartılı tüketim için koşullar oluşmadığından, göç öncesi hayatları sade ama rutin bir hâlde devam etmekteydi. Ürünlerini satıp ihtiyaçlarını karşılamak, yine varsa hayvanları, onları satıp sonbaharda aldıkları para ile kışlık ihtiyaçlarını almaktadırlar. Kimi göçzedelerin anlatımlarından ortaya çıktığı kadarıyla, satmak için değil, sadece kendi tüketebilecekleri kadar üretiyorlarmış. Buradan da anlaşıldığı gibi, köy yaşamı düzenli işleyen bir çark gibidir. Meseleye oryantalist bir bakışla yaklaşır “bu yaşam tarzı ortaçağ veya daha öncesinden kalmadır” diyenler çıkabilir. Fakat tüm göçzedelere köy ile kent arasındaki tercihlerini sorduğumuzda özellikle yetişkinler koşulsuz köy yaşamını tercih ediyorlardı. Bunun nedeni, oralarda sade ama daha huzurlu bir hayata sahip olmalarıdır. “Kendi toprağımız” dedikleri yurtlarında olmalarıdır. Aidiyet hissi insan duygusunda çok derin bir etkiye sahiptir. Bastığı, yürüdüğü, işlediği toprağın kendisinin olduğu bilinci, duygusu -güdüğü hâkimdir. Burada kastettiğimiz sadece mülkiyete sahip olmak değildir. Bunun etkisinin kendisini o topraklara ait hissetme duygusundan daha az olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla insanları, ait oldukları toprakları ve köylerini, hayatlarını terke zorlamak, onları nefessiz bırakmakla, öldürmekle eşdeğerdir. Derinlere kök salmış bir çınarı kör bir baltayla kesmeye ve köksüz kalan ağacı farklı bir yerde yeniden ‘yeşertmeye’ çalışmak ne

kadar imkânsızsa, zorla göçertilen insanların kendilerini ait hissetmedikleri topraklarda hayata tutunmaları da o kadar zordur. Kendilerinin diye düşünüp düşledikleri toprakların "birileri" tarafından hoyratça sahiplenilmesi, aşağılanıp dışlanmaları ve son kerte de buraların yakılıp yıkılması insanları, yaşanan savaşta mağdur durumuna düşürmüş ve hatta savaşta taraf olmaya yöneltmiştir.

Kürdistan'da zorla göçertme politikası sistemli olarak 1990'lardan sonra başlasa da, 1984'lerden itibaren başlayan göçler vardır. Zorla göçertmenin farklı yöntemleri uygulanmıştır. Kürdistan'da özellikle 1990 öncesi göçzedeler, baskı ve tehditlere maruz kalarak hayatları tehlikeye girdiği için göçmek zorunda kalanlardır. Kürtlerin verdiği ulusal mücadeleye destek verenler toplum içinde afişe edilir, defalarca gözaltına alınır, iş yapmaları, çalışmaları engellenir. Toplum içinde bir bütün olarak hareket edemez hale getirilirler. Tüm bunlar göç ettirememişse onları, son olarak çağrılıp tehdit edilirler: "ya gidersin ya da olacaklara katlanırsın". Farklı bir alternatif kalmayan insanlar Türkiye'nin büyük metropollerine göç etmeye başlarlar.

1990'lardan sonraki göçler ise daha farklı bir renge bürünür. Bu zamanda şiddet ve tehdit yetmez. Doğrudan öldürme, kaybetme, evleri-köyleri yakma, ağır cezalarla bezenmiş hapisane hayatı devreye sokulur. Tabi devlet (askeriyesi, polisi, özel timi, korucusu, toplum içinde ajanlaştırdığı kişilerle ve tüm kurumlarıyla) bir bütün olarak bu göçertmeyi belli bir politika çerçevesinde gerçekleştirir. Politikaları; bölgenin insansızlaşması, bu olmasa da kalanların Kürt ulusal hareketi ile bağının koparılmasıdır. Mantık, 'denizi kurutmak'tır. Savaşın şiddetlenmesine neden olan bu anlak, politik ve nefretle hayata geçirilen "düşmanca" uygulamanın gerek Kürt ve Türk toplumlarında ve gerekse de savaşın taraflarında yarattığı ruhsal tahribatın etkileri yoğunca hissedilse de henüz anlaşılmamıştır. Askeriye içinde şimdilik kabul edilmese de ileride, "Kürdistan sendromu" diye adlandırılabilir psikopatolojik bir vaka söz konusu iken, göçe maruz kalan Kürtlerde ise yurdundan edilmenin yarattığı kızgınlık ve nefret bir yandan, göç edilen yerdeki hayatın anlamsızlığı, hiçliği, sefaleti ve zorluğu diğer yandan ağır bir trajediye ve travmaya neden olmuştur. Çünkü göçzedeler saatler sonrası bile belli olmayan bir "serüvene" iteklenmiştir. Tamamına yakınının eşyaları yanmış ve Türkiye'nin büyük kentlerine otobüsle gelmişlerdir. Kamyonlara yükleyecekleri herhangi bir eşyaları kalmamıştır. Paraları yoktur, ya da çok azdır. Çünkü topraklarını satmamışlardır. Hayvanlarını ise "çakal gibi" dedikleri fırsat kollayan tüccarlara yarı fiyatına satmak zorunda kalmışlardır.

Göçün hâllerini kısaca belirttikten sonra, göçzedelerle yaptığımız görüşmelerin bende yarattığı izlenimlere geçebilirim. İnsanevladının çok güçlü

bir varolma duygusuna sahip olduğunu belirtmekle başlayabilirim. Göç ettirilme, yollardaki sefalet ve başka bir ülkede yeni bir hayata başlamanın zorluğu insanda öylesine ağır travmalara neden olmuş ki anlatmak çok zor. Fakat hemen hepsinin buna dayandıklarını, bu travmalı hayatın kamburuyla yaşamaya alıştıklarını fark ettim. Hatta bir göç mağduru; “buralarda erimemizi ve yenilmemizi bekletiler, ama biz yenilmedik ve erimeyeceğiz” diyerek hayata tutunma inadını ve bunu yapanlara karşı tavrını da gösteriyordu. Görüşmelerimizi İstanbul’da yaptığımızdan, yapılan genellemeler buraya özgüdür. Lakin diğer yerlerde de farklı durumların olacağını zannetmiyorum. Görüştüğümüz ailelerin tümü İstanbul’a ilk gelişlerinde çok ciddi sıkıntılar yaşamışlar. Kimi İstanbul’daki bir tanıdığına yanına kısa süreliğine yerleşirken, kimisi o şansı da bulamamış, üç-beş parça eşyasıyla günlerce sokakta kalmış. Bazıları aylarca kiraladıkları küçük bir dükkânda kalmış. Çünkü ev kiralamak isteseler de Kürt oldukları için verilmiyormuş. 1990’lar sonrası milliyetçi-ırkçı havanın tüm baskısını yaşamışlar. Bir süre sonra ev bulunup yerleşilebile, bu sefer iş bulma sorunu boy verir. “Rahatça yaşıyorduk” dedikleri geçmiş yaşamlarına nazaran bir-sıfır, beş-sıfır, on-sıfır yenik bir pozisyonda başladıkları yeni hayatları, ilk zamanlarda bir cehennem azabı yaşatmış onlara. Ailelerden biri yaşadıkları yoksulluğu anlatırken; “günlerce evimize somun ekmeği girmedi, köyden getirdiğimiz bulgurumuz vardı, onunla idare ettik” diyordu. Birçok aile, çevrelerinden hiç destek görmediğini belirtirken, bazı aileler ise Türk, Kürt fark etmeden komşularının desteklerini gördüklerini anlattılar. Bulup yerleştikleri evler ise genelde bodrum kat, rutubetli, ‘fareli’ evlerdir. Muş’tan göçertilen ailenin bir üyesinden duyduğum sözler bu zorluğu çarpıcı anlatıyordu; “ilk geldiğimizde İstanbul’un tüm bodrumlarında Kürtler oturuyordu, yeni yeni bodrumlardan çıkıyoruz. Göç kötü bir olay, gidilen yerde bir köpeğin yaşamı bile bizim yaşamımızdan iyidir!”

Göç “serüveninde” en fazla acıyı çeken ve zorluğu yaşayanlar kadınlar olmuş. Görüşmelerimizde bunu çok açıkça görüp hissettik. Erkek genelde köyün dışında olduğundan, hem evin ihtiyaçlarını karşılamak hem çocuklara bakmak, hem de savaş ortamında rutinleşen güvenlik güçlerinin baskısını her an hissetmek kadının payına düşmüş. Yaşadıkları o trajediyi anlatırlarken bile erkeklerle dalga geçip gülebiliyorlardı, “askerler geldiğinde onlar kaçıp gidiyorlardı, sonra da erkeğiz diye abartırlar kendilerini” gibi trajikomik anlatılar da bolca vardı görüşmelerimizde. Kadın, bin bir emek ve hünerle var ettiği köy yaşamının gözleri önünde cayır cayır yanışını hazmedememiş. Bir kadın yanan evine girerek çocuklarını, hayvanlarını ve birkaç parça da olsa eşyasını kurtarmaya çalışmış. Köyün dışına hemen hemen hiç çıkmamış, yaşamı-dünyası köyle sınırlı olan kadınlar, göç edilen büyük kentlerde çok zorlanmışlar. Başka bir kültürel ortamda yeni bir hayat kurma konusunda en fazla kadınlar zorlanmış. Erkekler ve

çocuklar dışarıdaki hayata, "yeni yaşamlarına" kısmen de olsa alışmaya çalışsalar da kadınlar evde kalarak sessiz, dilsiz ve yalnız bir hayat sürmeye başlamışlar. Aktif ve sosyal olan kadınlarda da benzer bir içe kapanıklık ve "yeni kültürü", şehir kültürünü kabullenememe duygusu hâkimdir. Yeni ortamlarıyla bilinçli bir biçimde bütünleşmiyorlar. Buradaki bilinç belki bilgili değildir, duygusaldır. Ancak bu durum açıkça görülebilmektedir. On beş yıldır İstanbul'da yaşayıp da Türkçe öğrenmeyi istememek başka neyle açıklanabilir? Hemen hepsi Türkçe'yi anlıyor, Türkçe soru sorulsa anlıyor, fakat cevaplarını Kürtçe veriyorlar. Bunu bilinç-dışı bir tavır olarak algıladım. Kendilerine bunca acıyı çektirenlere ait dile, kültüre bilinçaltında oluşmuş manidar bir tavidir. Kadınların tamamına yakını idareten ve belli bir süreliğine buralarda kaldıklarına inandırmışlar kendilerini. Aslında bunun geçici değil daimi olduğunun bilincindedir. Çünkü yeni hayatlar kurulmakta, çocukları, torunları olmaktadır. Fakat kadınlar buna inanmak istemiyorlar. Mardin Midyatlı bir kadın "em li vir emanet in", yani "biz burada emanetiz" demişti. Oysa çocukları orta ölçekli bir tekstil atölyesinin sahipleriydi ve ekonomik olarak iyi hâlli denebilecek durumdaydılar. Fakat yine de burada kendisine ait bir şey bulamıyordu. Göç kadınlarının genelinde bu durum görülmekteydi. Yine başka bir kadın, İstanbul'da yakalanıp cezaevine konulan oğlunu ziyarete giderken, yolda kalp krizinden dolayı yanındaki eşini kaybediyor. Yanlarından onlarca-yüzlerce aracın gelip geçtiğini ve hiç kimsenin yardım etmediğini söylerken kullandığı sözler manidardı; "bu namussuz memlekette hiç mi insan kalmamış?" Böylesi acılı bir yakınma, (eşinin ölmesi oğlunun cezaevinde oluşu, yaşadıkları yoksulluk vb.), kadını toptan kötülemeye götürebiliyor. Böylesi anlarda en fazla hissedilen duygu "kimse acımızı anlamıyor" olmaktadır. Dolayısıyla aile içinde en fazla acıyı gören kadının "yeni hayata" entegre olması pek mümkün görünmüyor. Kadın kendi kültürünün bir devamcısı olarak bu tavrıyla ailedeki diğer fertlerin şehrin karmaşasında kaybolmasını, 'savrulmasını' da engellemiş oluyor. Bunun yanında kadınlara özgün sorular sorup yaşadıklarını, duygularını daha da detaylandırabilirdik. Lakin bunu pek yapamadık. Soruları hazırlarken daha çok genel sorular üzerinde durduk. Görüşmeyi yapan ekibin çoğunlukla erkek oluşu bunu engelleyen diğer bir faktördü.

Gençlerde, yani göç zamanının çocuklarında durum biraz daha farklıydı. Yaşadıkları o trajik olayları anlatırken çocuk saflığını beklersiniz onlardan. Lakin onlar erken olgunlaşmış çocuklardır. Çocukluklarını yaşayamamışlardır. Oyunları savaşçılık, oyuncakları silah görünömlü şeylerdir. Çocukları erken olgunlaştıran ve politize eden olaylar, yaşanan savaşın sıcağıyla birlikte evlere yapılan baskınlar, Hizbullah örgütünün okullardaki ve mahallelerdeki baskısıdır. Özellikle kız çocukları üzerinde, giyim kuşamları konusunda fazlasıyla baskı yapılmış. Genç kızların yüzlerine kezzap atma, dövme ve tehdit etme gibi birçok olay yaşandığından çocuk-

lar birçok şeyi erken sorgulamış ve olgunlaşmışlar. Diğer yandan savaşın ağır tahribatlarını anlatırlarken hâlâ bir oyundan bahseder gibi anlatanlar da olabiliyordu. Yaşayamadıkları çocukluklarını, yaptıkları geriye dönüşlerin bir yerlerine sığdırmaya, sıkıştırmaya çalışıyorlar. Olanlar ile olmasını istediklerini harmanlıyorlar. Göç çocukları şimdilerde birer yetişkin. Kimisi işçi, kimisi işveren, çoğunluğu işsiz, bazıları ise sanatla ilgileniyor. Genç kadınlarda da çalışanlar olduğu kadar, ev de kalıp ev işleri yapanlar da var. Hepsinin ortak özellikleri aile büyüklerinden farklı düşünmeleridir. Burada “büyüdüklerinden”, köylerine geri dönüş konusunda pek gönüllü değiller. Kent hayatına tam anlamıyla entegre de olamamışlar. Fakat İstanbul’a almışlar ve yeni hayatlar kurma derdindedir. Büyükleri köye dönme konusunda çok net ve istekli olsalar da, gençlerde köye dönüş daha çok nostaljik bir havada, kısa süreliğine yaz aylarında gidip gelme biçimindedir. Oralardan kopmak istememe, ancak hayatını da burada, büyük kentlerde kurma isteği ağır basıyor. Lakin fiziksel olarak İstanbul’a alışsalar da ruhsal dünyaları karmaşıktır. Hemen hemen tüm gençlerde ailelerine çok bağlı oldukları izlenimi edindim. Aile içindeki tüm bireyler birbirlerine bağlı ve saygılıdır. Göçten sonra aileler parçalandığından kalanlar birbirlerine karşı daha duygusal ve destekleyici pozisyondadırlar. Fakat bazı gençlerde göçü unutmak, geçmişe bir sünger çekmek için, farklı tercihlerde bulunabiliyorlar. Batmanlı bir genç, tek hayalinin üniversiteyi kazanıp Türk Dili ve Edebiyatı bölümü okumak olduğunu söylüyordu. Abisi de “hiç dostum yok” demişti ve köye geri dönmek istemediğini felsefi temellere bağlamaya çalışmıştı; Heraklitos’tan “aynı nehirde iki kez yıkanmaz” sözünden tutalım da, tarihteki bir olayın geriye döndürülemezliğine kadar, köye geri dönüşü zihninde bitirmekle yüz yüze olduğunu hissettirdi. Ama oradaki hayatlarının daha güzel olduğunu da söylemeden edemiyordu. Buradaki çelişki, gençlerin burada kalmak istemelerine rağmen ruhsal olarak hâlâ bunu yaşayamadıkları, kendilerini buraya ait hissedemedikleridir. Buraya ait olabilmek için de sistemi en fazla savunan alanlara girmeyi istemek gibi çelişkili bir tercihi de söz konusudur. Bir yandan karşıtını üretecek bir mesleği hayal ederken, diğer yandan buralara duyulan güvensizlikten dolayı dost edinmemek de ayrı bir trajedidir. Muşlu bir genç ise çalıştığı tekstil atölyesinde özellikle de ‘Karadenizliler’in kendisini aşağılamasını, “Kürtleri buralardan atalım da ne olursa olsun”, “Kürtleri doğuya yollayalım, orada hepsini yakalım” gibi sözlerini aktarıırken gözleri dolu doluydu. Yine bazı gençlerde ruhsal anlamda yaşanan sorunlar görünür hâle gelmiş. İstanbul Üniversitesi’nde okurken babası öldürülen ve ailesi zorla göçertildiği için okulu bırakan bir genç, babasına olan sevgisini anlatırken hüngür hüngür ağlamaya başladı ve görüşmemiz bir süreliğine durdu. Daha sonra annesine sorduğumuzda, babasının ölümünü hazmedemediğini ve sara hastalığına yakalandığını söylemişti. Ardından, ”buradan ayrıldıktan sonra nerede, hangi sokakta,

hangi köşede düşecek bilemiyorum” diye eklemiştir. Aile büyükleri daha dayanıklı ve duygularını gizleyebiliyorlardı. Gençler duygularını daha açıkça hissettiriyorlardı. Farklı bir olay da, yanında kardeşi kaçırılan Mardinli bir genç kadın, kardeşini kaçırın özel tim elemanlarına çılglık atıp engel olmaya çalışırken, silah kabzasıyla başından darbe alıyor ve o günden beri ruhsal anlamda ciddi rahatsızlıklar yaşıyor (95’den beri). Genelde odasına kapalı ve kimseyle görüşmek istemiyor. Tırnaklarını kesip biriktiriyor, karanlıkta oturuyor ve sürekli, kaçırılıp kaybedilen kardeşini sayıklıyor... Genel olarak gençler olaylardan daha fazla etkilenmişler, İstanbul gibi bir yerde yalnız ve asosyal kalmayı bir korunma biçimi olarak ve tehlikeleri bertaraf etmek için seçiyorlar. Hayata tutunma konusunda çok inatçı olmaları da bundandır. Buralarda kendilerini koruyup yaşamlarını sürdürebilme isteği, onlara bunu yaptırıyor. Güvensizlikten dolayı sosyal çevreleri geniş değil. Yine Bingöllü genç bir kadın ve kız kardeşi, ağabeyleri dağda diye kaçırılıp on beş gün bir panzerde ve bilmedikleri bir evde rehin tutuluyorlar, “ağabeyiniz gelsin sizi kurtarsın” deniliyor. Genç kadın olayı anlatırken hâlâ zorlanıyordu ve abisi onun yerine yaşadıkları zorlukları bizlere anlattı. Hem kendisini Türkçe ifade edemiyordu, hem de yaşadığı o baskısı nedeniyle konuşamıyordu. Buna benzer örnekleri çoğaltabiliriz. Burada gençlerin içinde bulunduğu ruh hâlini aktarmaya çalıştım. Şehirli gibi görünüp de hâlâ buralara ne kadar yabancı kaldıklarını, ne köylü nede kentli olduklarını, seçimlerini kentlerden yana koysalar da buraları güvenli görmediklerini, metropollerin tehlikesinden dolayı ailelerine fazlasıyla bağlandıkları izlenimi edindim. Hem kültür hem de kuşak çatışmasını birlikte yaşadıklarından, çok ciddi ruhsal zorlanmalarla karşı karşıya kalıyorlar. Bu durum tüm yaşamları boyunca bir kambur gibi onları takip edecek gibi görünüyor.

Aile büyüklerinde, yaşlılarda durum ayrı bir trajedi idi: onlar hayata küsmüşler ve sadece yaşamak için yaşayan bir duruma gelmişler. Zorunlu oldukları ve aileleri burada olduğu için kalıyorlar. Terk etmek zorunda kaldıkları topraklarına duydukları hasret her hâllerinden belli oluyordu. Bir yandan askerin baskısı, diğer yandan Hizbullah baskısı, korucuların dayatmaları da cabası... Fakat bunlar olurken evi geçindirmek, çocuklarına bakmak gibi ağır bir sorumlulukları da var. Tüm bu sıkıntıların altından kalkmak sağlam bir iradeye sahip olmayı gerektirir. Oysa görüştüğümüz herkes yaşadığı ağır travmaları yansıtıyordu gözlerinde, konuşmasında, hareketlerinde... Lakin bir biçimde yaşamak, hayatı sürdürmek de gerekiyor. Bu yüzden ev dışında genelde ruh hâllerini belli etmemeye çalışmışlar. Bununla birlikte ciddi bir sağaltıma da ihtiyaçları var. Bizleri, dertlerini dinlemeye gelenler olarak gördüklerinden ve bazı ailelerle daha önce de röportajlar yaptıklarından, onlara dokunur dokunmaz anlatmaya başlıyorlar, “günlerce, aylarca anlatsak bitiremeyiz yaşadıklarımızı” diyorlar. Fakat anlatırken de yaşadıklarının tümünü anlatmıyorlar. Hâlâ

kaygıları var, bu nedenle kendilerine oto sansür uyguluyorlar. Bazıları da kayıt cihazımızı ve kameramızı kapattırdıktan sonra anlatmaya devam etti. Anladık ki insanlar hâlâ hayatlarından kaygı duyuyorlar, tehlikede olduklarını hissediyorlar. Bu nedenle istediklerimizi tam olarak alamadık desek yeridir. Çok yoğun acılar yaşayıp da, rahatça anlatıp açılmamak o insanlara yeni bir işkence çekirme yöntemidir. Çünkü paylaşmak isteseler de acılarını tam olarak ortaklaştırmıyorlar, paylaşmıyorlar.

Günümüz şehir yaşamında çoğu insan yaşadığı kimi ruhsal sıkıntılar nedeniyle psikiyatra gider, psikologlara başvurur. Oysa göçzedeler çok nadir vakalar dışında genelde psikologlara gitmemişler. Yaşadıkları ağır bir ruhsal çöküntü olsa da, hayata daha fazla sarılarak, inatla yaşayarak kendi “tedavilerini” yapıyorlar. Tedavi dediğimiz bir nevi duyguların bastırılmasıdır, yansıtmamadır. Diğer aile fertlerine olan özlem (neredeyse tüm aileler parçalanmış) ve her dokunduğunuzda anlattıkları göç “serüvenleri” onlara acıları yeniden yaşatıyor.

Aileler göç hikâyelerini anlatırken genelde evin oturma odasını tercih ediyorlar. Tüm aile fertleri görüşmemizi dinliyordu. Dikkatimi çeken önemli bir husus, çocukların da orada bulunmasıydı. Belki bilinçli yapılmış bir davranış değildi, fakat yaşananların onlar tarafından da bilinmesini ister gibiydiler. Çocuklar acılara ortak ediliyordu. Anlatıcı ağladığında şaşkıncı onlara bakıyorlardı. Bu tür ortamlarda çocuklara geçmişin aktarımı yapılıyordu. Belki de ‘acılarımız ne kadar paylaşılsa o kadar hafifler’ duygusundandır, belki de düşünülmemiştir bu konu ve kendiliğinden gelişen bir durumdur. Ancak “göç çocukları” hayata diğer çocuklarla karşılaştırıldığında, bir çocuğun sıradan ve oyunlarla-oyuncaklarla dolu yaşamından uzak, sıkıntılarla dolu bir başlangıç yapıyorlar. Hayata ruhsal olarak borçlu başlıyorlar, bilinçaltıları “dolu dolu” başlıyorlar.

Görüşmelerimizde bu trajik anlatımların yanında komik enstantaneler de olmuyor değildi. Bizler için bir nefes arası gibi oluyordu bu anlar. Özellikle eşlerin birbirlerine takılmaları, birbirlerini korkaklıkla suçlamaları, “sen de amma abarttın!” gibi birbirini boşa çıkarmalar vb. güldüğümüz anlar da çokça yaşandı. Fakat aynı olayı birkaç kişiden dinlediğimiz için karşılaştığımız bir sorun vardı: olayların yaşandığı tarih ve kişilerin yaşlarının farklı söylenmesi... Bunlar çok genel olmasa da yaşanan durumlardı. Abartma diye algıladığımız mübalağalı anlatım ise insanların sürekli yaptıkları “geriye dönüş”lerde sadece kendilerini ya da ailelerini anlatmasıdır. Öyle ki anlatımlarda sanki sadece o ailenin evi yanmış gibi yansıyabiliyordu. Bunun sebebi kanımca, herkesin kendi hikâyesinde odaklanması ve anlatırken de bu hikâyeyi merkeze koyması ve yaşadıklarına her geriye dönüşte günümüzden bir şeyler götürüp eklemesidir. Anlatırken ağlıyorlardı çünkü anlatımlar sıcak sıcaktaydı. Lakin dil masalımsı bir havaya

bürünüyordu. Sanki “bu acılar yaşandı, yaşanmıştı. Ama artık yeni bir hayata başlıyoruz” duygusuyla geçmişi biraz küskünce öteleme fikri vardı. Belki bilinçsizceydi fakat bu hissediliyordu. Yine görüşmelerimizde hikâyesini o kadar düzenli anlatanlar vardı ki soru sormamıza bile gerek kalmıyordu. Başından geçenleri defalarca anlattıkları belli oluyordu. Fakat kimi yerlerde de görüştüğümüz kişiler kontrolü bizlerden alıyordu ve onlardan almamız gerekenleri değil de, çok daha farklı ayrıntıları dinlemek zorunda kalıyorduk. Görüşmelere iki-üç kişi gittiğimizden, bu tür durumlarda birbirimizin gözlerine bakıp gülüyorduk. Çünkü kontrolü yitirmiştik. Tekrar kontrolü “ele geçirene kadar” epey bir çaba sarf etmemiz gerekiyordu.

Görüşme yaptığımız ailelerin hepsinde oldukça duygusal anlar yaşadık. Objektif bir çalışma olması kaygısı bizim için önemliydi. Bu objektiviteyi yakalamaya çalıştık. Fakat öylesi anlar oldu ki, aile fertleriyle birlikte gözlerimiz doldu, kendimizi tutamadığımız anlar oldu. Ne kadar objektif olmaya çalışsanız da duygusal bir varlıksınız. Saklamaya çalışsak da o anda, belki de daha sonra bizler de ağladık. Çünkü anlatılanları başka hiçbir duyguyla ifade edemezsiniz. Tüm aile fertlerinin sessizleştiği, birkaç dakika sustuğu anlar çok oldu. Bu anlar genelde aile içinden birinin öldürüldüğü veya kaçırılıp bir daha haber alınmadığı zamanların anlatımı sırasındaydı. Ya baba, ya çocuk, ya amca... Ve bizler o insanları ağlattık! Yaşadıkları o devasa acıları tekrar ettirip yeniden yaşattık. Bu konuda oldukça huzursuzduk. Çünkü yaptığımız, üstü küllenen koruları yeniden üflelemektir. Yapmak zorundaydık, çünkü bu yapılanlar gizli kalmamalıydı. Geçmişle sağlam bir yüzleşmenin olması, geleceğe daha açık ve özgür bir toplum bırakmanın yolu bu yaşananların topluma mal edilmesiyle olabilirdi ancak. Bizler de gücümüz yettiğince bunu yapmaya çalıştık. Lâkin geriye dönüşler çok acılı oldu. İşkenceleri, ölümleri, bağ ve bahçelerin yakılmasını, çok sevdikleri köpeklerinin öldürülüşünü, capcanlı olan ama şimdi “kuşların bile olmadığı” o çoraklaşmış köyleri hatırlattık göçzedelere! Yollarda yaşadıkları sefaleti, İstanbul’daki yoksulluklarını, işyerlerinde ve yaşamın herhangi bir alanında aşağılanmalarını, hep kendilerinin diye bildikleri topraklarından ansızın koparılıp kuru bir ağaç dalı gibi bir kenara fırlatılışlarını hatırlattık. Hatırlattık ve ağlattık o insanları. Ama bizler de çok etkilendik bu anlatılanlardan. Ruhsal dünyamız alt-üst oldu. Aylarca bunun etkisi devam etti. Çalışma arkadaşlarımızla yaşananları paylaştığımız için çoğul kullandım. Fakat anlatılanların bende bıraktığı etki çok fazlaydı. Bir devlet, bir halktan bu kadar mı nefret ederdi? Bu kadar acıyı çektirmenin mantığını, duygusunu, güdüsünü artık her neyse bir türlü anlayamadım. Bu sorular hep zihnimdeydi ve her görüşmeden sonra kendime soruyordum. Kendi evini yakmak için kibriti bir köylüye vermenin düşünsel arka planını nasıl açıklamak lazım? Evleri az yandı diye dönüp kalan eşyalarını kurtarmaya çalışan insanları, evle bir-

likte yeniden yakmak neyle açıklanabilir? Acılar öylesine ağır ve yaşanan travmalar o kadar derin ki, sadece dinleyerek bile bizler bunu derinliğine hissedebiliyorduk. Görüştüğümüz ailelerin hepsi artık bu yaşananlardan yorulmuş barış ve çözüm istiyoruz deseler de, birçoğu kardeşliğe ve birlikte yaşamaya inanmıyor artık. Çünkü “kimse acımızı anlamıyor” duygusundalar ve birlikte yaşamak için bir gerekçelerinin olmadığını, bunun bir anlamının kalmadığını düşünüyorlar. Lâkin ağızlarından düşürmedikleri iki kelime var: barış ve çözüm. Bu acıların dinmesi için artık bir şeyler yapma zamanı gelmedi mi? Kendi yüksek ya da alçak pencerelerimizden değil, göçzedelerin gözüyle hayata bakmayı öğrenebildiğimizde, onların sorunlarına bir nebze de olsa çözüm önerileri geliştirebiliriz. Çözümü de onların yerine değil, onlarla birlikte düşünerek üretmeliyiz! ‘Birlikte yaşamak’ isteseler de istemeseler de...

Temmuz 2008

“Ömrüm boyunca hep şiddete mi maruz kalacağım?”

2008 Haziran’ında *Göç Hikâyeleri* projesi bittikten hemen sonra, görüşmeler sürecinde alınan notlardan yukarıdaki izlenimler ortaya çıkmıştı. Agos gazetesinin kitap eki Kirk’te kitabın tanıtımı yapıldığında metnin özet hali oraya da gönderilmişti. Toplum ve Kuram Dergisi’nin 9. sayısını 1990’ları konu edinerek hazırladığımızda, dönemin en önemli sosyal, siyasal ve de trajik olaylarından birini, zorunlu göçü, bu kitaptaki bir görüşme ve yukarıdaki *İzlenimler* üzerinden anlatmak istedik. Yukarıdaki başlığı da *Göç Hikâyeleri* çalışmasını yürüten ekibimizden üç arkadaşımızın İkitelli/Ayazma’da görüştikleri O.G söylemişti. Bu sorusu aynı zamanda Göç-Der için hazırladığımız kitabın alt başlığı da olmuştu. Aşağıda O.G ile yapılan görüşme var. Metindeki sorular çalışma kitaplaştırılırken çıkarılmıştı ve biz de buraya aktarırken ilk kısmını özetleyerek metnin kalanını olduğu gibi bıraktık.

O.G, Muş’un Malazgirt ilçesinin Nordin köyünden evleri yakılarak, tehditle ve zorla göçertilerek İstanbul’a gelmiş. Aşağıda yaşadıkları okununca dönemin hem tanıdığı hem mağduru hem de isyan edeni olduğu, kendi üslubu ve anlatımıyla açık bir biçimde görülecektir. Hukuksal açıdan yaşadıklarına dair herhangi bir hesabın verilmediğini, aile boyu yaşadıkları travmaların ve tüm hayatlarının işkenceye dönüştürülmesinin hiçbir hukuki karşılığının olmadığını da göreceksiniz. Anlattıkları devletin yüz yıllık Kürt siyasetinin bir özeti gibi. O.G’nin tüm yaşadıklarını kendi dilinden özetleyecek bir cümle ararsak eğer, şu olabilir: “devletimizin sa-

yesinde ailenin sekiz ferdi yarım!" Görüşme üç ayrı döneme ayrılıyor; ilk kısımda köy yakılmadan önceki hayatları, ardından köyün yakılması ve zorla göç ettirilmeleri ve son olarak İstanbul'da yaşadıkları zorluk ve yoksulluk. O.G'nin kronolojik olarak bu üç süreci tahta ve naylondan yapılmış 5-6 metrekairelik barakalarda yaşamaya çalışırken anlattıkları aşağıda aktarılmaktadır.

* * *

[Köyümüz Nordin] iki yüz elli-dört yüz hanelik bir köydü. ...genelde çiftçilik yapardık. Bizim orada tarlalarımız vardı. Hayvanlarımız vardı. Hayvan besledik yani. Buğday ekerdik. Nohut ekerdik. Arpa... işte, bu tür şeyler yapardık. Küçükbaş, büyükbaş hepsi vardı. Köydeki konumumuz çok güzeldi yani. (...) Bizim altı tane tarlamız vardı. İşte, ortalama iki yüz, iki yüz elli dönüme yakın bir arazimiz vardı. Bir de bizim Malazgirt'te de iki tane evimiz vardı. Hem köyde vardı hem Malazgirt'te vardı yani. Hem köyde hem de ilçede vardı evimiz. Orada da kiradaydı evimiz. Her ikisi de. Böyle, oradan da gelen gelirimiz vardı bizim. Oradan gelen kira gelirimiz vardı. Köyde de evimiz vardı.

Doksan yüze yakın koyun vardı. Otuz beş kırka yakın da büyük baş hayvanımız vardı bizim. Çok güzeldi yani. Köyün en zenginlerinden biriydik yani. Zaten babam da tek başına çalışıyordu. O tek tarla, kardeşlerinden ona pay edilmişti. Gerisini o, kendisi çalışarak bunları almıştı. O, hemen yandaki köyün tarlasını almıştı. Geldi Malazgirt'ten yer aldı. Evimiz güzeldi yani. Köyümüzün ekonomik durumu güzeldi yani. Toprak verimliydi, Yazın çalışırdık. Kışın da otururduk (...) babam çalışıyordu o zaman.

Küçüktük. On, on iki yaşlarında falandık. Yani, seksen doksan yıl önce, öyle, aşiret gelip yerleşmişti. Oranın en eskileri yetmiş yıllık bir göçtü. Orada beş altı tane aşiret vardı mesela. Şu anda bizi köylerden kovanlar Brukiler'dir. Bir de biz vardık: Çukuri. Şeyh Hasani, Halasini, Libi, bir de Ozmani vardı. Şu anda onlar da köyden çıkmadılar zaten. Gelip buraya köye yerleşmişler, işte ilk bir aile gelmiş, o da ailesini getirmiş. Öyle öyle devam etmiş. [İlk önce hangi aşiretin yerleşmiş olduğunu] bilmiyorum. Ama herhalde bizimki. [Babam köye geldiğinde] altı yaşındaymış. Bazen oturuyoruz, konuşuyoruz. Anlattığına göre, ilk oraya geldiklerinde on beş yirmi tane hane varmış, yani Brukiler, bizi oradan kovanlar, biz geldikten yirmi otuz sene sonra gelmişler. Ozmaniler de komşu olarak gelmişler, orada birbirine destek olmuşlar.

Hepsi Kürt. Hepsi Kürtçe konuşuyor. Yani aile büyükleri de vardı, içinde hiç Türkçe bilmeyen de vardı. Hepsi Kürt'tü yani hepsi Müslümandı. Hepsi Şafii [mezhebenden] idi. [Köyde farklı etnik kökenden, dini inanç-

tan kimse] yoktu. Çok güzel bir ortam vardı. Daha birisinin başı ağrımadan toplanırdı herkes. Geçmiş olsuna gelirdi. Başsağılığına gelirdi. Bir de bizim köy, yani Malazgirt örnek bir köydü. Birbirini seven, birbirine destekçi, çok güzel bir ortamı vardı bizim köyün. Ben mesela küçüktüm, hatırlıyorum. Mesela en büyük aşiretlerden biri de Brukiler'dir. Brukiler de o zaman, hep kavgacı... Onlar da insanları fazla içlerine almayan, yani almayan derken, hür yaşarlardı. Yani hep kavgacı... Her şey elimizde olsun diyorlardı. Ama iyi geçiniyorlardı. Bakıyorlardı ki, onlar tek bir aşiret. Orada beş altı aşiret daha var. Ama onlar da hep dışarıdan bir güç, hep bir arka beklerlerdi. Dışarıdan bizi destekleseler; biz de bir şey yapalım. [Herkes kendi aşiretini] tutardı tabii.

Öyle [gerginliklere sebep] olmazdı. Bizim köyde kavga olduğu zaman, kesinlikle yani birbirine kimse... Mesela ben çok şahit oldum. Köyde mesela şey vardı, o korucuların çocukları vardı. Yedi sekiz kişi beni dövdü mesela. Babam çıktı silahla. O zaman da yazdı. Ekin zamanıydı. Bırakmadı kimse tarlalarına çıksın. Onların en büyüğü geldi, babamın elini öptü. Yani babamlar üç kardeşti. Bir de yedi sekiz tane amcasının oğlu vardı. Biz orada en az kişilerden biriydik. Geldiler yani babama. Bırak dediler. Özür dilediler. Yani isteseydiler, yine şey yaparlardı. Yani öyle kavgası bir şeyi yoktu. Yani uzlaşma kültürü vardı içimizde. [Büyükler araya] girerdi, evet. Ne olursa olsun kesinlikle bir büyük araya girdiği zaman sorun çözüldü yani. Tabii orada köyün ileri gelenleri, büyükleri vardı. Büyüklerden biri de benim amcamdı. Mele Cemal derlerdi. Köyden birkaç kişi vardı. Köyde bir şey olduğu zaman onlar konuşurlardı.

Mesela köyde biri daha vardı. Yani duyduğum kadarıyla anlatıyorum. Bir kavga olduğu zaman beş altı kişilik bir heyet vardı. Öyle büyükler vardı. Geliyorlardı. Beraber gidiyorlardı. Sorun çözüp kalkıyorlardı. Evet, Ruspiler¹ vardı. Öyle diyorlar. Biri de benim amcamdı. Birkaç kişi vardı öyle. Mele Cemal, Hoca... Onun da on, on beş yıllık medrese hayatı var.

O da şu an göç etti. O da şu an burada yaşıyor. İkitelli'de. Aile reisimiz oydu zaten. O, amcam oğlu, babamlar falan, hepsi onun elindeydi [sözünü dinlerlerdi]. Özellikle bir şey olduğu zaman, onunla şey yaparlardı. Benim bildiğim kadarıyla... Öyle şenlikler de falan... Koç günleri vardı. Beran Berdan² diyorlardı. Herkesin özel bir günü senesi vardı yani, işte

1 Ruspi; kelime olarak "beyaz yüzlü", "aksakallı anlamına gelmektedir. Yaşlılar arasında öne çıkmış, sözü geçen, sorunların çözümünde rol oynayan kimselere verilen bir sıfat.

2 Beran Berdan : Türkçe'si "Koç Katımı". Sonbaharda çiftleşmek amacıyla koçların koyun sürüsüne bırakılması tarzında yapılan, bolluk ve bereket getireceğine inanılan, bu amaçla şenlik havasında kutlanan etkinlik.

böyle. Sonbahara doğruydu. Herkes koçlarına böyle güzel şeyler, süs bağ-larları. Balon falan bağlarlardı. Güzel balonlar bağlarlardı. Şeker falan, çocuklara dağıtırlardı. Ben hep hatırlıyorum. Çünkü babamın en büyük oğlu benim. Yani amcamlarda, ben, koçun sırtına binerdim. Hep böyle koşardım. Herkesin evinde böyle bir şey vardı. O gün vardı mesela.

Bir de kulav³ vardı. Kulav şey... Bu, koyun yünüyle yapılıyordu. Keçe gibi halı gibi bir şey... Koyun yünüyle yapıyorlardı. Halı gibi... Koyun yünüyle yapılıyordu. Biz, kulav diyorduk. Biz de onları yapana Divejen⁴ diyorduk yani. Onlar gelirdi, o kulavları yaparlardı mesela. Herkes gelirdi. Özellikle onda, herkes gelir; bir bayram gibi toplanırdı. O evin sahibi mevlit gibi bir şey dağıtıyordu, işte şarkı söylüyorlardı, yemek yiyorlardı. Ben şu an çok iyi hatırlıyorum. Benim ismimi yazıyorlardı. Herkes gelmiş işte beni öpüyorlardı. Halı, evet... Ama bu bildiğimiz halı değil. Bu biraz farklıdır. Para ile yapıyorlardı. Hani şimdi gidiyorsun ya Kaşmere; para ile alıyor-sun. O da öyle bir şeydi. Gücü yeten... Yani herkes yapmıyordu zaten. Köyde yedi sekiz kişiyi yaparlardı o kadar kişinin içinde. O da büyük... Yani geliri güzel olan... Çünkü biraz paralı bir iş olduğu için... Böyle işte eğlence yaparlardı. [Divejenler seyyar dolaşıyorlardı], evet. Öyle... Sen yün-nünü hazırlardın. Onun da malzemesi vardı. Gelirdi. Yerin geniş olacak. Ya büyük ahırın olacak ya büyük odan olacak. İşte metrekaresini yapıyor-du. Orada yapıyordu onu. O arada da millet geliyordu. Her akşam topla-nıyordu millet işte. Yani iki üç günde bir evde yapıyorlardı. Çok güzel bir şenlik vardı. Kimileri şarkı söylerlerdi, işte biz klam diyoruz. Sesi güzel olanlar söylerlerdi işte. Bu şekil işte... Böyle güzel şeyler vardı. Ki o çok güzeldi. Mesela ben işte, şu anda... Bazen... Dün de bizim komşumuzla konuştuk. O günleri çok acayip özlüyorum o günler çok güzel günlerdi. Dengbeç⁵ vardı. Kimin sesi güzel olsa, gelirdi mesela, söylerdi.

Çok huzurlu, çok sakin bir ortam vardı. Bizi şu an çıkartan Brukililer'dir zaten. Şu an... Onlar bizim çobanlarımızdı zaten. Küçükten büyüyene kadar iki tanesinin düğününü de babam, biz, kendimiz yaptık, işte mesela yoğurdun üstündeki kaymağı, benim annem totik⁶ yapardı. Totik hani... Bildiğimiz totik yapardı. Yoğurtla yapıyorsun mesela. Yağ koyuyorsun, tandıra koyuyorsun. Çok güzel bir şey olurdu. Benim annem her sabah mesela, bana vermiyordu. Ailede herkes beni de seviyordu. Bana vermi-

3 Türkçe keçe olarak da bilinir. Yere serilen halı, kilim gibi yünlü döşemelik anlamına gelmektedir.

4 Kulav [keçe] yapan kişi

5 Klamlar (türküler) söyleyip, Çiroklar (hikâyeler) anlatan Kürt ozanlarına verilen isim.

6 Yoğurdun üstündeki kaymağın tuzlanarak küplerin içinde saklanmasıyla elde edilen yiyecek.

yordu annem, götürüyordu onu, onlara veriyordu. Ama en sonunda bizim evi yakmaya geldiği zaman... Geldiler, babama dediler, biz senin seviyene gelmedik ama biz seni bizim seviyemize getireceğiz. Bizim çobanlarımız... Bizim evimizde, elimizde büyüyen kişiler... Bizi bu hale getirenlerin başında da Brukiler de vardı zaten.

Köydeki bu yaşayış 1994 yılında bozuluyor. O.G. anlatıyor, olduğu gibi aktarıyoruz:

94' de... işte, kışındı. Böyle, sonbahara doğruydı. İlk önce köyün gelir düzeyleri yüksek olanları, geliri güzel olanlardan başladılar, ilk başta bunları birbirinden koparmaya çalıştılar mesela. İşte bunu Brukiler yaptı. Şu an köyde olan korucu olan kişiler yaptı bunu. Geldi, ona dedi, sen böylesin, bunu kovman lazım. İşte 94'ün ilk aylarında bunlar milleti böyle şey yapıyorlardı. Milleti şişiriyorlardı. Onun yanına gidiyorlardı işte, falan kes böyledir. İşte o şekil geldi.

İlk önce onların iki tane adamlarını öldürdüler. Brukiler'in... İki tane adamlarını öldürdüler. Bizim köyün çok ilerisinde öldürdüler. Bilmiyoruz yani. Onlar, öldüğünü söylediler. PKK değil... Yani biz bilmiyoruz. Kimi öyle diyor. Yani bizim bilgimiz yok, kimin öldürdüğünden. Ondan sonra bu korucular gelip benim babamı, amcamı götürdüler. Gelip götürdüler, işte, dediler, siz yapmışsınız. Babam ile amcam üzerinde duruyorlardı köyde en çok. Özellikle benim babam ve amcam üzerinde... Köyün ileri gelenlerinden olduğu için... Babam da böyle girişken, çalışkan biri olduğu için... Yani bunu bütün köylüler de biliyor. Geldiler işte. Bunların üzerinde durdular işte. O zaman yukarıda başka kişiler de vardı. Onları da götürdüler.

İşte 94 yılının Şubat, Mart ayında olması lazım. Mart ayıydı; çünkü kar da vardı. Geldiler, bunları götürdüler, işkence yaptılar işte benim babama, işkence yaptılar. Benim babamın bacağı şişmişti. Pantolonu yırtılmıştı. Öyle işkence yaptılar. Bütün dişlerini çekmişlerdi. Babamın yani... Bunu devlet yaptı, askerler yaptı.

Karakola götürmüşlerdi. Muş'takine götürmüşlerdi. Babamın bütün dişlerini çekmişlerdi. Babama bayağı bir işkence yapmışlardı. Orada söylüyorlarmış yani, işte sen bu suçu üstüne al. İşte bak, küfretmiş, işte az önce birisine bak ne yaptı! Öldürdük, demiş. Söyle ki kurtul; yoksa seni de öldüreceğiz! İşte elektrik vermişlerdi. Amcam... Bıraktılar, geldi amcam. Babamın üzerinde çok durmuşlardı. Amcama işkence yapmamışlardı. Sonra geldiler; birkaç köylü daha topladılar. Annemin babasını, kardeşini, yirmi otuz kişi daha topladılar. Götürdüler hepsini. Kimseye işkence yapmamışlardı. Sormuşlardı bir iki kişiye. En çok benim babamın üzerinde durmuşlardı. Babama demişlerdi, işte söyle, ben öldürdüm. Babam da

demiş, ben görmediğim, yapmadığım bir şeyi üstlenmem demiş. Benim gözümün önünde bir tane asker... İşte daha o zaman köye yeni askerler gelmişti. Biz müfreze diyorduk o zaman askerlere. Köye geldikleri zaman, bayağı bir gelmişlerdi. Arabalarla falan... Benim gözümün önünde babama döner bir tekme vurdu. Benim babamın şapkası bacağının arasından çıktı. Gözümün önünde. Asker vurdu, gözümün önünde. Döner tekme vurdu. Tekme vurdu babama. Babamın dişi kırıldı. Ben o zaman çok iyi hatırlıyorum. Çeşmenin önündeydi; hava da soğuktu. O zaman çağırdı babamı. Babam dedi, kim. Dedi, sen, sen! Babam da gitti. Babamın yanında durdu. Döner tekme vurdu. Dişi çıktı böyle. İki gün sonra gelip babamı alıp götürdüler. Ben Türkçe güzel ifade edemiyorum. Bir çocuğun gözünün önünde babasını döverlerse [insan ne hisseder]. Bir de benim babam geldiği zaman yürüyemiyordu. Bacağı çok şişmişti. İki bacak kadar olmuştu. Burnundan kan geliyordu. Yani, babam geldi. Köyün minibüslerinin durduğu bir yer vardı. Orada durdu. Ben babamı orada gördüm, bayıldım zaten. Yüzüm ağzım hep toprak dolmuştu. Bayıldım babamı o halde görünce. Bende zaten şimdi epilepsi [var.] Sara hastasıyım. Benim bütün sinir sistemim. Hep bu olaydan oldu yani. Yoksa ben... Köyde herkes seviyor. Yoksa çok akıllı... Herkes beni seviyordu. Geldikten sonra, bu olaylardan sonra, ben allak bullak oldum. Düşün yani, gözümün önünde babamı dövdüler. Babamı o halde gördüm ve eve geldiği zaman benim babam konuşmıyor. Kan burnundan çıkıyordu, çünkü dişlerini çekmişlerdi. Şu an dahi sanki ben babamı izliyorum yani. Hepsini, bunları teker teker yaşadım.

Bizim köyde en çok buğday vardı. Hep birileri buğdayları karıştırıyor. Onlar da o kadar babamı dövüyorlardı. Gözümüzün önünde öldürdüler [öldüresiye dövdüler], babamı. Çok işkenceler yaptılar. Köyde en çok işkenceyi çeken benim babamdı. Hastaneye falan gitmedik. Bizi de köyden kovdular. Bizi... Saat sabahın kaçıydı bilmiyorum. Parça parça yakıyorlardı. Savcı da... Zaten yakan savcıydı, yakan askerdi. Köyü satan da, o zamanın dört lirasına satan korucuydu. Yani devlete sığınması... Bruki dediğimiz aşiret, o zamana kadar niye yakmıyordu? O zamana kadar niye gelip yakmıyordu, kimsenin evine bir şey yapmıyordu? Devlet bunların arkasında, savcı da, asker de bunların arkasında... Yani komutan benim babama demişti. Yani, 'Sen silah almazsan, yirmi dört saatte bu memleketi terk edeceksin' demişti. 'Seni Muş civarında görmeyeceğim' demiş. Bunu söyleyen alay komutanı. Benim babam demiş, 'Ben alacağım silahı, kendi köyümüz[de], çocukluğumu geçirdiğim, aynı tabakta yemek yediğimiz kişiyi kovamam' demişti. 'Yapacaksın' demişti. Babam da demiş, 'Ben bu şerefsizliği yapamam.' Ki şerefsizliktir de yani... Özür dilerim ama bizim gözümüzde bunu yapsa bir insana bu şerefsizliktir. Ben bunu yapamam demişti. Ve bizi de köyden... 'Ben bu memlekette, yirmi dört saatte seni görmeyeceğim' demişti. Biz, o süre sonunda çıktık. Ba-

bam geldi, artık çıkalım dedi. Bu korucular geldi; işte bu bizim evimizde büyüyen... N.Ö. miydi? Yani işte, tam hatırlamıyorum. Benim babamın çobanı... O işte geldi. Bize dedi, sen çıkacaksın; dedi. Elini de burasına koydu. Dedi, 'Ben senin seviyene gelmedim; seni kendi seviyeme getireceğim. Seni buradan çıkartacağım' dedi. 'Sen burada duramazsın' dedi. Yani işte, ben senin gibi zengin olamadım. Ben senin gibi varlıklı olamadım. Ki onlar çoktu. Aşiretti. Bölüşeydi, adam başına bir tarla düşmezdi. Bu şekil, adam silahını çekti; babam da silahını çekti; annem Kuran'ı getirdi. Dedi, 'Oruç'un başı üzerine, Kuran'ın başı üzerine çıkarım' dedi. 'Başka yapacak bir şey yok' dedi.

Vallahi işte, Brukiler komple korucu oldu işte. Yüz, yüz elli kişi vardı işte. Bizim doğuda yani on altı on yedi yaşında olan adama, eli silah tutan adam derler. Yani öyle yüz, yüz elli tane adam vardı. Yani o kadar korucu olarak adamları vardı. Bizden önce de göç vardı. Zaten köy büyüktü. Biz de korkudan bir yere çıkarmıyorduk. Bir şey yapamıyorduk. Hepimiz bir eve toplanmıştık korkudan. Böyle camdan, böyle yağmur yağar, gök gürler ya, izlersin. Öyle camdan, ben de kurşunları izliyordum. Üstümüzden gelip geçiyordu böyle. Bize atıyorlardı o kurşunları. Camdan kurşunlan izliyordum. O korucular bizim evin üzerine atıyorlardı, işte, hepimiz sığınmışız. Annemdir, iki tane amcamın eşidir, işte çocuklardır, hepimiz bir odaya sığınmışız korkudan. Benim diğer amcamı da gözaltına almışlardı. Babama da işkence yapıyorlardı. Bir tane tek büyük amcam vardı. O bizim yanımızdaydı; silahlıydı. Ben de çocuktum tabii. Çıktım dışarı. İşte, 'Vurun bunu, dediler; vurun bunu!' Silahı bana doğrultular. Ben oradan kaçtım. Yani bayağı bir zorluk çektik orada, yani. Ondandır babama, dedi, 'Siz burayı terk edeceksiniz.' Babam da 'Ben çıkmam' dedi. 'Ya öldürürsün ya çıkmam dedi.' Annem Kuran'ı getirdi. Dediler, 'Sizin gözünüzün önünde evinizi yakacağım' ondan sonra. Benim babam saat beşte beni çıkarttı kadınlarla, işte benim başıma bir şey gelmesin diye beni Malazgirt'e götürdü. Annem ve babamları bırakmamışlar. Demişler, gözünüzün önünde evinizi yakacağız...

Asker yakmıyordu. Korucular yakıyordu. Asker gelip uğraşmaz. Mazotu benzini getirdiler; hepsini korucular yapıyor. Bütün amcamlar, hepsi oradaydı. O Mele C. dediğim amcam daha gözaltındaydı, tutukluymuş. Dediler yani, önlerini silahla kesmişlerdi. Demişler, siz izleyeceksiniz; ondan sonra biz yakacağız. Yakmışlardı işte. Ondandır babamı bırakmışlardı. Ondandır biz geldik. Ondandır önce, Malazgirt'te iki tane evimiz vardı. Onlardan birini boşaltmıştık zaten. Sadece altı tane yatak kurtarabildik. O da sadece altı tane yatak aldık. O da gizli, gece götürdük. Babam beni götürdüğü zaman getirdik. Altı tane döşek, bildiğimiz döşek yani. Onun dışında her şeyi [yaktılar], yani hiçbir şeyi kurtaramadık. Beş altı ay da Malazgirt'te durduk. Bir gece geldiler. Benim amcamı götürmeye geldiler.

Polis lojmanları vardı. Kaymakamlık vardı. Onun karşısında oturuyordu benim amcam. Onun da kendi evi. Malazgirt'te üç tane dükkânı vardı. Bizim evlerimiz bayağı bir uzaktı birbirine, iki üç kilometre uzaktı. Geldiler bir gece, onu evden götürceklerdi. Bu sefer öldüreceklerdi yani. Benim amcam kaç yıl cezaevinde yattı zaten. Biz de o akşam kalktık gittik; onlara gittik. İşte, amcama bir şey yapmasınlar diye. Tabii ki silahlı... Ama mecburen işte... Hatta o zaman on bir on iki yaşlarında falandık işte. Gittik. Yani amcama bir şeyler yapmasınlar diye. Biz gittik; ben, annem, bütün hepimiz amcamlara gittik. Gelmişlerdi; bizim evimizin önüne gelmişlerdi. Camlan falan paramparça etmişlerdi. Gelmişlerdi ki bakmışlar, bizde kimse yok. Hem babamı hem amcamı götürmek istediler. Bakmışlar, evde kimse yok. Camları falan hepsini kırmışlardı, işte oturup kirazlarımız vardı, onları yemişlerdi. Oraya sigara izmariti atmışlardı. İşte birkaç kez tehdit ettiler. Yine o dediğimiz komutan, benim babamı çağırmış. İşte demiş, 'Burayı da terk edeceksin!' Herhalde askeriyenin alay komutanı olması lazım. Yani oranın Malazgirt'in en üst düzey askeri komutanıydı. Bu sefer, demiş, 'Seni yirmi dört saat içinde Muş'ta görmeyeceğim, seni! Bu çevrede seni görürsem, öldürürüm seni' demiş. Bunu babama söylemişler. Biz de mecbur kaldık, geldik buraya işte.

İstanbul'a göç ettik. Yani buraya göç ettik. Bizim o zaman kamyon paramızı da birisi verdi. Biz buraya geldiğimizde hiçbir şeyimiz yoktu. Malazgirt'ten İstanbul'a geldiğimiz zaman... Geldik, burada daha inşaat halinde bir gecekondu vardı. Onun camları yoktu. Biz geldik, naylonla camlarını kapattık. Ayazma'ya. Buraya geldik. Aşağıdaki evde... İşte 94 yılının Aralık ayıydı biz buraya geldiğimizde, inşaat halinde... O da bizim burada Muşlu bir yakın tanıdık vardı. Onun da durumu burada güzeldi. Onun burada bir inşaat halinde evi vardı. Yani kumlar vardı. Böyle yatakları kumların üstüne koyuyorduk. Kumların üstünde yatıyorduk. Kendisi sağ olsun; geldi bizi oradan çıkarttı işte. On, on beş gün orada durmadık; bizi çıkarttı oradan. Sonra biz buraya geldik. İlk olarak bu eve geldik. Biz buraya geldiğimiz zaman, altı aylık kız kardeşim vardı benim. On beş gün süt parası yoktu alalım. Açlıktan öldü. Şişerek açlıktan öldü... Oturduğumuz evin çatısı yoktu. Biz mumu yakıyorduk; rüzgâr vuruyordu, mumu söndürüyordu. Biz sabah bir kalktık, bunu yemin ederek söylüyorum yani; suyun üstündeyiz yani. Suyun üstünde yüzüyoruz. Yağmur yağmıştı, içeriye girmişti. O arada bana da araba vurdu. Ayağım kırıldı benim. Benim sancım bundan daha ağırdı. Ben hem boyacılık yapıyordum hem eve bakıyordum. Benle kardeşim... Yani benim babam hiçbir şey yapamadı. Yani sekiz ay bu şekilde hiçbir şey yapamadı. Devletin yaptığı işkenceden sonra hâlâ yatıyordu. Hâlâ yatıyordu. Durumumuz yoktu hastaneye götürmeye. Su an hâlâ hasta benim babam. Hâlâ onun hastalığı var. Burada dört tane arkadaşımız var. Gidip çuvalla bize deri getiriyordu. Onları yakıyorduk biz. O şekilde ısınyorduk. Allah ondan razı olsun. İşte biz bu şekil buraya geldik.

[Okulu] tabii bırakmak zorunda kaldım. Bıraktım. İlkokul üçüncü sınıfa iki üç hafta gittik, bıraktık yani. Benim küçük kardeşim... İkimiz de yani, bıraktık okulu, ikimiz de okuyorduk; ikimiz de bıraktık. Boya yapıyorduk, kazandığımız paralar vardı. Gelip paralarımızı alıyorlardı. Biz daha o zamanlar küçüktük. Bazıları gelip bizi dövüyorlardı; o parayı da bizden alıyorlardı. En sonda dayanamadı kardeşim. Çünkü her gün her gün dayak yedik. Haftanın iki günü ancak eve para getirebiliyorduk. Yemin ediyorum, eve geldiğimiz zaman yiyecek bir şey yoktu. Ki ben kaç defa... Hatırlıyorum... Burada işte konutlar var. Tepelerinde uçak için ışıkları var onun. Çıkıyordum böyle, duvarın kenarında izliyordum o ışıkları. O ışık yanıp sönerken, yani ben diyordum, neden oldu. Yani, neden böyle oldu düşünüyordum. Ancak oraya bakarak hayal kuruyordum. Niye yani, oradan geldik buraya; burada da rahat durmuyorlardı. Kazandığımız parayı da bizden alıyorlardı. Beri çok böyle duvarın yanında otururken yatmışım, duvarın yanında sabahlamışım.

Tekstilde çalışıyordum saat yediye kadar. Ondan sonra da gidip birahanelerde çöpleri döküyordum. Ayakkabı boyuyordum, saat on bir on ikiye kadar... Ben ile kardeşim... İkimiz bir evin işte... O zaman beş yüz lira alıyorduk. Bir evin kirasını alıyorduk. Akşam da gidip boyacılık yapıyorduk gece on ikiye kadar. Geliyorduk; sabah yine gidiyorduk işe. Akşam yine o şekilde yapıyorduk. Hafta sonları tatildi zaten. Hafta sonları boyaya gidiyorduk yine.

İşte Parsellerdeki [İstanbul'da bir semt] boyacılar [dövüyordu]. İşte boya yapmayın! Çalışmayın! Bizim burada adımızı teröriste çıkarmışlar. Biz göçten geldik; ondan dolayı. Bize bu şekilde davranıyorlardı. En son kardeşim dayanamadı; birisini, pasajda ikinci kattan aşağı attı. Her gün bizi dövüyorlardı, ondan dolayı. Artık çocuk... Boynu kırıldı. Adam da geldi bizden para istedi. Dedi, götüracaksınız, bu kadar para vereceksiniz... Girdi araya... Geldi işte, babama demiş; araya girmiş. Babama demiş, 'Bu kadar para vereceksin!' Babam demiş, 'Al oğlum senin olsun! Al götür, at yere, sen de oğlumu öldür' demiş. Sana verecek param, hiçbir şeyim yok demişti. Öyle öyle, sonra barıştık. İşte, sonra ekmek getiriyorduk eve, yiyorduk. Bu şekil işte, geçiniyoruz yani. Sonra bu evin sahibi gelmişti. Mahaldekiler şikâyet etmişti. Benim amcam!. O da kendine gitti Güneşli'de ev buldu; bize de burayı buldular... Geldik buraya... Su anda o evi satın aldılar... Biz, işte geldik, bu evi yaptık. Yani kiralara ne kadardı? İşte altı yüz milyon... Bize o zaman, iki katı yaptı. Bu evi yaptı. Babam burada, herkesin yardımıyla bu evi yaptı babam. Yani ben buna dayanmıyorum. Bu yüzden çok kavgalıyım. Su an normal konuşuyorum ama bazen işte, kötü oluyorum. Ben babama bıçak çektim yani. Bir insan babasına bıçak çekmez. Vurmaya kalktım. Babam da baktı ki olmuyor, o evi... O zaman gitti. Biraz paramız vardı. Gittik, o evi aldık adamdan.

Adam da burada değildi zaten. Evine sahip çıktık, evini aldık. Annem de oraya geçti, babam da orada. Öyle düşündüm; baktım ki olmuyor. Zoruma gidiyordu benim. Çünkü köyün en zenginlerinden, en ileri gelenlerinden biriyken buraya geldik; burada bu hale düştük. Benim zoruma gidiyor. Hâlâ da zoruma gidiyor. Benim gözümün önünde babamı dövdüler. Ben diyordum, babamı öldüreyim. İşte babamın bu durumu gözümün önünden gitsin, diyordum.

Çünkü ben hep babamı görüyordum. O şeyler hep aklıma geliyordu. Yapılan işkence aklıma geliyordu. Ben böyle görüyordum. Su anda da söylüyorum; ailem olmasa ben çok güzel çözümler bulurum. Ailem var benim. Çünkü ben şu an, hâlâ da diyorum yani. Benim gözümün önünde, ben on yaşında iken babamı dövdüler. Diyordum, ben babamı öldüreyim. Hani babam gözümün önünden gitsin; ben ona göre bir şey yapayım. Çünkü bırakmıyordu ben bir şey yapayım. Yapacağın şey de, onun öcünü almak... Kim olursa olsun onu o hale getiren, kim olursa olsun... O psikoloji ile... Bazen babamla güzel güzel konuşuyoruz. Biri sanki bir dürtüyor birden, kalkıyordum, sus diyordum babama, vuruyordum bu şekil. Yani böyle işte. [Bu durumdan dolayı] evi ayırdık. Sonra ben o eve geçtim. Sonra yine de olmadı. Dışarıya gidiyordum, her gün. Yani her gün... Biz on üç on dört yıldır buraya gelmişiz. Her Allah'ın günü, yani benim aklımda. Ben o halde buraya geldim yani. Niye, sebep neydi? Bir sebep bulamıyorum yani. Hani büyük bir şey yapmış olsaydık! Sonra kalktım işte; dört sene boyunca eve hiç gelmedim. Gezdim. Yani dışarıda gezdim. Benim gözüm... Yani diyordum, büyük olacağım. Bunların öcünü alacağım, diyordum. Ben hep onu... Su an baktım ki olmuyor. Ailem de var. Bir insanın ailesi, arkada biri olunca, bir şey yapamıyor. Diyordum hep, büyük olacağım; bunun intikamını öcünü alacağım diyordum. Bu şekilde ben dışarıya gittim. Hep büyük işler yapmaya çalıştım. Olmadı işte. Gittim; dört sene boyunca dışarıda olaylar yaptık, bir şeyler yaptık. İşte rahatsızdım. Olmadı. Her gün düşünüyordum. Gittikçe daha da rahatsızlandım, içime attım. Sonra baktım olmuyor. Babam da kaç defa bayılmıştı. Hastaneye kaldırmışlardı. Baktım rahatsızlardı. Annem de ameliyat olmuştu. Baktım işte, olmuyor. Anneme iki günde kırk altı kilo kan verdiler. Baktım ki olmuyor. Hep onlara zarar veriyorum. Çünkü onlar olduğu müddetçe bir şey yapamıyorum. Ki ben bunu da söylüyorum. Onlar bu dünyadan gitse... Devlet şu an çıkardı bizi; buraya getirdi. Bize sahip çıkmıyor. Şu an bizi de bu hale getiriyor. Artık yani benim diyecek bir şeyim yok yani. Olmadı. Ben de eve geri geldim.

Dolaştım işte, bayağı bir dolaştım. Yabancı ülkeye de gittim. Her yere gittim. Bu bizim çektiğimiz durumu Suriye'de de, Irak'ta da çeken insanlar var. Ki onları burada dışarıya, Yunanistan'a falan götürüyordum. Şebekeyle, bu şekil yapıyorduk. Bir şeyler yapıyorduk. Bayağı bir işler

yaptım yani. Allah'a çok şükür başka pis işler yapmadık, işte bunları yaptım. Sonra babam dedi, 'Ben senin paranı istemiyorum! İşte, haram para istemiyorum, buraya gel' dedi. 'Para zaten buraya getirme' dedi. 'İstemiyorum, seni öldürürüm' dedi. 'İstemiyorum' dedi. Ben bu yaşıma geldim; bir lokma haram yemedim. Yani yaptığım, bir hırsızlık yapmadım yani ben. Bu şekil yaptım. Yani bir gün vardır bir gün yoktu yani. Ondan sonra olmadı; geri geldik. Eve geldik.

Yani ben burada, yani çok neşeli... Yani eve geldim. İki ay evde durdum. Biraz yani kendimi toparlamıştım. Yani kendime gelmiştim. Geldim işte. Annem babamı görünce, onlar da biraz kendine gelince ve bir daha tövbe ettim; bir daha ben evden hiçbir yere gitmeyeceğim dedim. Sonra götürdüler. Askere götürdüler işte. Şikâyet etmişlerdi herhalde. Burada birileri şikâyet etmişlerdi galiba. Bir şey olmuştu, bilmiyorum. Asker kaçağı falan demişlerdi. Ondan sonra beni iki sefer götürdüler. Ben de gittim, dedim. Tamam! Zaten buradayım, geleceğim zaten. Gittim, kendi kâğıtlarımı falan çıkardım. İşte askere gittim. Askerliğimi zaten toplam üç buçuk ay yaptım. İki ay da acemilik yapmadım zaten. Elli günlük acemilikte ben on iki günü evde geçirdim zaten. Daha on iki günlük askerdim; bana izin verdiler, ben eve geldim. Hastaydım yine orada ben. Çünkü yapamıyordum ben. Yani yapamıyorum derken, ben o elbiseyi görünce, başka türlü şeyler aklıma geliyordu. Orada yine iki sefer bayıldım. Bana kafa izni verdiler beş gün. Ben de geldim dokuz gün. Dört gün de taktım, askerliğe gitmedim yani. Dokuz gün işte. İki gün de yolda gittim falan. Ondan sonra gittim, acemi birliğimi İzmir'de yaptım zaten. Sonra Adana'ya verdiler beni. Orada sürgün yerine verdiler beni. Orada acemi birliğinde ben bayağı olaylar yaptım. Çünkü uzmana, devletin uzmanına kafa atıyordum. Dayanamıyordum. Ya bilmiyorum, ya! Bana yapamayacağım şeyler söylüyorlardı. Gecenin dördünde kaldırıyorlardı. Bana, git tuvaleti temizle, diyorlardı. Mesela uzman yatıyordu. Git tuvaletleri temizle, diyordu. Ben de temizlemiyordum. Eğitim yaparken, işte bana diyordu, şuraya çıkacaksın. Ben de spor yapamaz raporu almıştım. Zorla yaptırıyorlardı. Ondan sonra uzman askeri dövdüm. Uzmanı dövdüm askerde.

Ceza işte, usta birliğine giderken vereceklerdi. Bir iki tane albay ile kavga ettim. Bu da herhalde buradaki sicilime geçmiştir. Yapamıyordum. Gecenin dördünde beni kaldırıyorlardı. Yani ben hep böyle, ömrüm boyunca hep şiddete mi maruz kalacağım bir de devlet tarafından? Beni savunan devlet, hem beni köyümden kovacak, beni malımdan mülkümde edecek, buraya getirecek! Burada da bir şey sahibi değil. Şu an tahtada yaşıyoruz. Annem benim burada: ben askerdeyken, gece saat dörtte gelip bizim eve baskın yaptılar. Benim annemi, kardeşimi karakola götürdüler. Kardeşimin dişi dudağı patlamış. Gecenin dördünde burada çevik kuvvet ile benim evime baskın yaptılar. Ben askerdeyken bunlar oluyor. Bunları duyunca askerlik yapasım gelmiyor. Gittikçe psikolojim bozuldu hastalandım.

Buradaki evin de yakıldığını duyunca, bu sefer albayın yanına çıktım. Ben, dedim, 'Askerlik yapmıyorum' dedim. 'SebeP' dedi. 'Ben' dedim, 'Ben şu an bu devletin neyiyim: vatandaşıyım' dedim. 'Burada neyim; vatani görevimi yapıyorum. Peki, siz niye görevinizi yapmıyorsunuz' dedim. Dedi, 'Nedir?' Dedim, 'Olay böyle böyle.' Dedi, 'Elimizden gelen bir şey yok.' Hatta bir kâğıt yazdılar, gönderdiler, işte yardım etsinler diye; o da boş çıktı. Bunu da duyunca, daha çok psikolojim bozuldu. Telefon açtım eve; ben rahatsızım, yapamıyorum askerliği dedim. Babam, 'Yok yapacaksın' dedi. Babama gene küfrettim. Bu sefer annemi aradım. Babamla konuştum; annem çıkıyordu. Numara da değişmişti. Sonra annem de yalvardı işte. Ondan sonra eve geldim dağıtımda. Sonra usta birliğine gönderildim. Usta birliğine ilk gittiğim gün nizamiyede kavga ettim. İçeri girmek. Yani elimde olmayan nedenlerden dolayı. Hastaydım, içeri girmek istemiyordum. Girdim içeri. Yine orada bir iki sefer bayıldım. İçeride yine hasta oldum, bayıldım. Yine orada da içeride bir uzman ile kavga ettik. Yine aynı o sebepten dolayı kavga ettim. Gece saat birde, kaldırdılar beni. Sözde ceza verdiler bize. Su bastılar şeye, koğuşa su basıyorlardı. Bizim üst tertiplerimiz. Ben de kafa tuttum; yapmıyorum, dedim. Bizim üst tertip diye bir şey vardır askerlikte. Üst tertipler bize ceza veriyorlardı. Ben de, yapmıyorum, dedim. İşte koğuşa su basıyorlar, 'Siz yıkayacaksınız' dedi. Ben de 'Yapmıyorum' dedim. Gidip beni, bölük astsubayı vardı, ona şikâyet ettiler. Gecenin birinde beni dövmeye geldiler. Merdivenin başında. Geldi, ona kafa attım. O da o şekil gitti. Onunla da kavga ettim. Orada zaten bayılmıştım. Psikolojim bozuldu. Dilimi ısırılmıştım. Kendimden geçmiştim. Yani böyle olduğum zaman, ne yaptığımı bilmiyorum ve ondan sonra yaptığımı unutuyorum. Ondan sonra da bayılmışım. Baktım, revirde gözümü açtım. Sonra beni hastaneye sevk ettiler, İskenderun'a gittim. Oradan da Ankara, Etimesgut'a gönderdiler. Orada da benim hastalığıma, tetkiklerime bakıyorlar. GATA'ya⁷ gönderdiler. Yolda gelirken yine zaten... Ben trenle gelirken yolda, yine bayıldım. Çünkü hep sinirleniyorum. Bir de yanıma bir tane refakatçi verdiler benim. Beni hastaneye götürmesi için. Çünkü o kadar ağır hastaydım ben. Geldim; trende de yine bayıldım ben. Geldim GATA'ya, orada kanımı aldılar, filmlerimi çektiler. Askerliğe elverişli değildim. Beni eve gönderdiler işte. Askerlik süreci de böyle işte. Şu an bir aydır evdeyim. Yeni geldim askerden. Su an bir aydır evdeyim işte. Geldim işte yine. Bir ikinci göçe maruz kaldık. Yine orada kendi evimiz de, burada kendi evimiz de yok. Barakada kalıyoruz şu an.

Geldiğimde bu baraka vardı. Kardeşim ile annem buradaydı. Burada TOKİ'nin başlattığı bir ev çalışması vardı. Herkese ev verdiler. Ben kendim [geçmişte köyde] ev sahibi olduğum halde bana ev vermediler, işte

7 Gülhane Askeri Tıp Akademisi

ben şu an buradayım; hakkımı istiyorum. O yüzden buradayım yani. Bakalım artık ne yapacaklar, ne edecekler? Şu anda işte böyle devam ediyoruz. Çalışmıyorum da şu an zaten. Hastayım bir şey yapamıyorum. Üç dört seferdir iş aramaya gidiyorum. Sanki ben patronum, karşımdaki işçidir yani. Adam benimle konuştu; ben döndüm arkamı geldim. Ben bilmiyorum ne konuştu. Yerinde değil yani bu şekil.

Ben yatamıyorum zaten. Hiç yatamıyorum zaten. Annem işte, namazdan kalktı hiç yatamıyorum. Dün gece, sabah hoca ezan okudu, ben yeni yattım. Sonra çocuklar var. Onlar gelip gittiler; yatamadım, kalktım. Buraya geldiğimden beri yatamıyorum zaten. Çünkü şu an elimden bir şey gelseydi, ben devlete kafa tutacaktım. Yani devletimiz sağ olsun. Ailemizde sekiz kişi varız; hiçbir tane sağlam kimse yok. Devletim sağ olsun yani. Hepsi hepsi, bu devletimizin sayesinde. Devletimizin bize verdiği bir şey... Şu an hepimiz hastayız. Babam da şu an hasta, bu devletin verdiği işkenceden dolayı. Annem de şu an hasta. Annem de iç kanaması oldu. Guatr rahatsızlığı var. Şu anda dizleri falan tutmuyor zaten. Elleri tutmuyor.

Gidemiyoruz işte, doktora da gidemiyoruz işte. Burada yatamıyoruz. Dün akşam araba geçti yine. Ben yatamıyorum; kardeşim, size yemin edebilirim belki elli sefer zıplıyor uykusunda. Araba sesi geldi, kalktı. Ne oldu dedi, zabıta mı geldi? Polis mi geldi, dedi. Zaten dün komşular da bana söyledi: 'Sen dışarıda ne yapıyorsun?' diye. Yapamıyorum işte.

Evet, işte polis gelecek, bir şey yapacak. Şu an benimle kalan kardeşim D. Tümör vardı onda. Ameliyat yaptılar. Kalçasında, bu sol bacağının yanında, kasığında. Orada tümör vardı. Ameliyat edildi. O da burada, oto yıkamada çalışıyor. O da ufak bir kaza geçirdi, O da işte yıkamada çalışıyor; tam çıkacak botunu çıkarıyor, araba gelip çarpıyor. Tedavisini altı ayda bir sürdürmemiz lazım onu da yapamıyoruz. Şu an herhangi bir sosyal güvencemiz de yok.

Hiç kimsenin yok. Yeşil kartımız vardı. Yeşil kartımız, hakkımız bitti işte. Tekrar şunu yapın, diyorlar. Simdi çocuklar gidiyor zaten. Ben çalışmıyorum. Benim o diğer kardeşim var. R. var, okuyor. Hafta sonları geliyor. Gelin bir görün, yedi yaşındadır. Şu an onun arkadaşları geziyor, bakın görün, o boyacılık yapıyor. Okuyor, hafta sonları da gelip boyacılık yapıyor. Cuma gününe kadar okulda, ondan sonra gidip getiriyorum, işte hafta sonları boyaya çıkıyor. Bunlar çalışıyor, biz de gidip yeşil karta veriyoruz. Zaten yeşil karta da bakmıyorlar. 'Git, şu gün gel' diyorlar. Ona vereceğimiz parayı. Toplu olarak özel bir hastaneye gideceğiz. Onu da göremiyoruz. Şu an yeşil kartımız da bitmiş zaten. Annem, yani... Devletimizin sayesinde ailenin sekiz ferdi yarım! Yani yarım bile dahi değiller

yani. Hepsi de hastalar yani. Yani o kadar vurmuşlar ki kulakları dahi şişiyor. Yani bir görsen...

[Kardeşim] Esenyurt'ta okuyor. O babamla kalıyor, ben çalışmadığım için. O da tek [başına] bir şey yapamadığı için onu buraya getirdim. Çalışıyor burada. Oradaki kendi evimiz. Mesela geçen yine gittim, dört gün kaldım. Daire sakinleri hepsi şikâyetçi olmuşlardı yani. Bağırarak hep küfür ediyorum, iki tane bardak kırdım yine. Annem dedi, 'Git. Belki orada uyursun, burada yatamıyorsun.' Gittim, yine kavga ettim. Babam yine ağlamıştı, anneme telefon etmişti. Niye böyle yapıyor diye. Elimde değil. Ben de sonradan pişman oluyorum, ama elimde değil. Şu anda çok büyük psikolojik tedaviye ihtiyacım var yani. Eğer böyle giderse ki, bunu oradaki komutanlar da söyledi. Onlar da söyledi, 'Oğlum, sen böyle gidersen, sayılı bir ömrün var senin!' Yani bilmiyorum. Böyle beyin kilitleniyor; beş saniye, on saniye. Günde en az yirmi defa böyle oluyor. Bu şekil, böyle, kendime geliyorum. Mesela şimdi sizinle konuşuyorum. Biraz rahatlamışım o yüzden. Bir şey olunca, hemen bu şekil oluyorum. Şu an sizinle konuştuğum için, bu dertleri anlattığım için. Gerçi ben de dertleniyorum ama konuştuğum zaman, ondan sonra kendime geliyorum. Şu anda psikolojik bir tedaviye ihtiyacım var yani. Benden önce, benim annemi babamı tedavi etsinler; ondan sonra beni etsinler. Yani onlar biraz şey olsun, ondan sonra ben kendi kendime gelirim. Babamın benden çektiği şiddeti belki devlet ona yapmamıştır. Yapmıştır ama ben onun evladıyım sonuçta. Ona o kadar acı veriyorum. Benim bir küçüğüm var, O da aynı... Bu olayları az çok hatırladığı için. Ama buradaki durumdan dolayı, onlarda da biraz şey var yani. Psikolojik değil de fiziki rahatsızlıklar var yani. Daha altı yaşında benim kız kardeşim var. Altı yaşında okula gidiyor, üçe gidiyor. Öğretmenleri hayret kalmış yani. Özür dilerim, birinci sınıfa gidiyor. Öğretmeni hayret kalmış yani. Ufak bir şey. Gidiyor, takıyor kafasına. Geliyor, kız kardeşime, bu niye böyle oldu diyor. 'Annem niye benim yanımda değil? Anne niye gelmiyor? Anne niye yanımızda değil? Anne bizi sevmiyor.'

Köyde çok evi yaktılar. İşte şu an orada kalan üç aşiret var zaten. Bir Bru-kiler var; bir de Ozmaniler ve Halasiniler dediğimiz aşiretler var. Şu an o iki aşiret, onlara karşı. Bilmiyorum yani... Birinin arkasında devlet. Biri normal vatandaş. Yani bunlar nedendir? Bir politika mıydı? Biz bunları bilmiyoruz. Şu an orada üç tane aşiret var. Tabi bizden sonra bayağı bir göç ve kavgalar falan çıktı yani. O üç aşiretten sonra bütün köy yakıldı yani, işte evi paramparça falan ettiler. Mesele ben 2000 yılında falan gittim. Ev var mı, yok mu? Hepsi toprak olmuş; belli değil! Şimdi yetmiş seksen hane ancak var ya da yok. Koruculardan hariç şu an köyde kalan 70-80 hane var. Korucular da var. Bayağı bir ayrıldılar yani. Şu an onlar da parçalandılar. Adamları öldürüldü falan. [Korucular] da bir o kadar

var yani. Korucular da, yani birkaç tanesi. Onlar da gittiler. Bizim eski köyün muhtarını falan öldürdüler. Tarlada öldürdüler. İşkencelerle onu ve üç tane oğlunu öldürdüler. 2000 yılında mıydı; o tarihlerde öldürdüler. Geri dönüş projesi⁸ başlatıldı. Bunlar köylerine gidip tarlalarını aldılar. Öldürülen insan da, köyün ileri gelenlerinden biriydi. Yani köyün muhtarıydı. Kaç senelik... Babası o köyün muhtarlığını yapmıştı. Kimseye zararı olmayan... Onları öldürdüler. İki tane oğlunu öldürdüler.⁹

Korucular... Tarlada öldürdüler, büyük bir işkence ile. Ondan başka bir kişi daha öldürdüler. Yani ilk köyü boşalttıkları zaman. Ondan sonra. Öyle öyle birkaç tanesini gözaltına aldılar. Dediklerine göre, devlet, birkaç tanesini gözaltına almış. Sonra bıraktılar. Yüz elli kişiden yirmi tane eksilse ne olur yani? Topraklar işlenmiyor. Evler yıkılmış zaten. Evet, yıkılmış, hepsi yıkılmış. 94'ten sonra. Yani hepsi olduğu gibi duruyor. Babam, herhalde üç defadır gidiyor babam. Yazın gidiyor herhalde, ekiyor. O da bu köyün muhtarını öldürdükten sonra herhalde, benim babam gitmedi. O zamanlar ben burada değildim zaten. O da korkuyor, gitmiyor. Herhalde devletimiz yeni bir koruculuk sistemi daha çıkaracaktı. Öyle diyorlar. Yine böyle üç dört bin köy daha yakılacak herhalde. Bilmiyorum, ben öyle duydum. Bir arkadaş var; o da dün Van'dan geldi. Yine koruculuk olacaktı. Yine birkaç bin insan daha perişan edecekler galiba.

[2004 yılında çıkarılan Tazminat Yasasına] Başvuru yaptık. Herhalde bir tanesine... Bu Tazminat Yasasına başvurduk galiba. Bir tanesine başvurduk; hangisine başvurduk bilmiyorum yani. Sonuç... Bir tanesinin sonucunu vermişler. Hangi tazminat, tam olarak bilmiyorum. Babam bir para aldı. Yani köyden, bizim köyden çoğu kişiden en azını biz aldık. Yani aldı babam galiba, biraz aldı.

Köyümüzdür sonuçta. Bu saatten sonra köye dönsek o insanlarla karşı karşıya... Ya o zaman o insanlar çıkacak, biz köye gideceğiz. Düşünün yani, yıllarca beraber büyüdüğünüz kişilerle aynı... Yani sizin evinizi yakan, sizi çocuğunuzu gözünüzün önünde öldüren... Sonuçta benim kardeşim kendisi ölmedi. Onlar öldürdü, onların sayesinde oldu. Benim babamı dövdürten kişilerle gidip aynı yerde oturmak, aynı yerde yaşamak, çok özür diliyorum ama namussuzluktur, şerefsizliktir. Gitmeyiz de bu saatten sonra... Yok gitmeyiz. Gitmeyiz yani. O zaman onlar köyden çıkacak ki, biz gideceğiz. Onları, korucuları köyden çıkartacaklar; biz de

8 Burada söz konusu olan 1998 yılında çıkarılan Köye Dönüş Rehabilitasyon Projesi (KDRP) dir.

9 Bahsedilen olay 09.07.2002 tarihinde yaşanmıştır. Tarlalarını biçmeye giden köylülere korucuların ateş açması sonucu Yusuf Ünal, Abdülsamet Ünal ve Abdürrahim Ünal öldürülmüştür.

gidip köyümüze geri döneceğiz. Yoksa başka türlü kimse gitmez yani. Giden, onlar gibi olur zaten. Onların şeyinde olur. Aynı onların çevresi olur zaten. Kimse gitmez. Yani kendi düşüncem; kimse gitmez...

Zaten gücü veren, silahı veren devletti. Her bir alayın komutanı, o Malazgirt'te kaç bin tane, asker hariç, korucu varsa, hepsini yöneten tek bir komutan. Bir köyde oturan vatandaşına, sen burada yirmi dört saat kalmayacaksın diyorsa, korucu ne yapar? Korucu gelir kafasına sıkar. Yalan mı yani? Korucu da gelir, kafasına sıkar sonuçta. Çünkü emri veren odur yani. Yani bence korucu bir şey yapmadı... Bu yine devletin şeyidir. Yine korucu, Allah razı olsun, öldürmedi, sade çıkın, dedi. Şimdi bu gücü veren devlet yani. Silah veriyor, para veriyor; daha ne yapacak! Her şeyi veriyor, daha ne yapacak! Yani yine korucu bir şey yapmadı. Biz devletten yani. Şu an bana gelse, sana şu kadar para vereceğim, komşunu sat derse, yani şerefim olmazsa, şerefsiz biri olsam, o insanı satarım. Çünkü devlet... Yani bunu yapan devletti. Devlet yani... O yüzden, devlete ne yapacaksın yani?

Katliam Yılları: Digor Katliamı

Mahmut Alınak

14 Ağustos 1993 günü Digor'dan yükselen feryatlar Ankara'yı sarsınca hemen Kars valisini aradım. Vali telefonda köylülerin Varlı (Zibini) köyü yönünden ilçe merkezine doğru yürüyüşe geçtiklerini, PKK'lilerin ateş açması üzerine güvenlik güçlerinin karşılık verdiğini ve bu çatışmalar sırasında bir kişinin öldüğünü, sekiz on kişinin de yaralandığını söyledi. Oysa Digor'dan gelen haberler valinin söylediklerinin tamamen tersiydi. Digorlular karşılıklı bir çatışma olmadığını, özel timlerin keyfi bir şekilde kalabalığın üstüne ateş açarak onlarca kişiyi öldürdüğünü ve yüzlencesini de silahla yaraladığını bildiriyorlardı. Bu durumda Digor'a gidip geniş bir araştırma yapmak gerekiyordu.

Hemen bir heyet oluşturduk. Heyette Selim Sadak, Ali Yiğit ve ben görev aldık. Digor'dan bir gün sonra Malazgirt'te de olaylar oldu. Malazgirt olaylarının da incelenmesi gerekiyordu. Bize Sırrı Sakık da katılınca önce Digor'a sonra da Malazgirt'e gitmek üzere Ankara'dan yola çıktık. *Milliyet* gazetesinden Rezzak Oral, *Hürriyet* gazetesinden Mehmet Güler, *Zaman* gazetesinden Nihat Kılıç, İPS' den Nadire Mater ve Finlandiya televizyonundan üç kişilik bir ekiplerle, uçakla Erzurum'a, oradan da karayolu ile Kars'a hareket ettik. Gece karanlığında Kars'a girdik. Erzurum'dan telefonla randevu aldığımız Kars valisi yanında emniyet müdürüyle bizi makamında bekliyordu. Tedirgin ve telaşlıydı vali. Olup bitenler hakkında doğru dürüst bilgilendirilmemiş ve her şey kendisinden saklanmıştı. Açıkça söylemese de kurduğu cümlelerden cinayetin özel timler tarafından işlendiğini anlamak mümkündü.

Emniyet müdürünün sorularımıza verdiği cevaplar çelişkilerle doluydu. Saldırını PKK'ye yıkıyordu. "PKK ateş etti, güvenlik güçleri de karşılık verdi" diyerek devlet güçlerine toz kondurmuyordu. Vali ve emniyet müdürüyle görüşmemiz yaklaşık iki saat sürdü. Valinin odasından cevaplanmamış pek çok soruyla çıktık.

O gece Kars'ta kaldık. Sabah Kars Devlet Hastanesi'nde yatan yaralıları ziyaret ettik. Hastane tıklım tıklım hasta doluydu. Hastaların hepsi kurşunla yaralanmıştı. Polis hastanede bize adeta nefes aldirmiyordu. Her adımımızı, her saniyemizi kameraya alıyorlardı. Ağır yaralı hastalar polis kameraları altında bizimle çekingen bir biçimde konuşuyorlardı. Güvenlik gerekçesiyle yapıldığı söylenen bu çekimlerin insanları korkutma ve gözdağı verme amacı taşıdığı açıktı.

Hastaneden çıktuktan sonra polisin nefesini yine ensemizde hissederek Digor'a gittik. Digor ölüm sessizliği içindeydi. İnsanlar dükkânların camekânlarından korku dolu gözlerle bize bakıyorlardı. Ben Şırnak milletvekiliydim, ama Digorluydum. Digorluların yanımıza gelmek istediklerini biliyordum, ama gelmeye çekiniyorlardı. Bir dehşet havası çöreklenmişti şehrin üstüne.

Polis kameraları Digor kaymakamının makam odasında da çalıştı. Kaymakamın odasını işgal eden polisler kaymakama bile güvenmiyor ve onunla yaptığımız görüşmeyi de kameraya kaydediyorlardı. Biz şiddetle buna karşı çıktık. Polislerle gergin tartışmalarımız oldu. Kaymakam çaresizlik içindeydi, göz göre göre polislerden korkuyordu. Kaybolmuş bir hali vardı, polisleri odasından dışarı çıkaramıyordu. Kaymakamdan ümidimizi kesince valiyi aradık. Kamera çekimleri ancak valinin müdahalesi ile durdurulabildi. Polisler çekimi durdurdular ama yine de dışarı çıkmadılar.

Kaymakamla görüşmemiz bittikten sonra katliamın yapıldığı yere ve köylere gittik. Emniyet müdürü PKK'nin ölümlerin olduğu yerin arkasındaki yüksek bir tepeden ateş ettiğini söylüyordu. Bu durumda PKK'nin devlet güçlerinin içinden ateş açmış olması gerekirdi. Çünkü tanıklar tepenin devlet güçlerince kuşatıldığını ve o bölgede kuş dahi uçurtulmadığını söylüyorlardı. PKK'nin devlet güçleri içinden ateş açması mümkün olmadığına göre, fail belliydi. Ayrıca emniyet müdürünün iddia ettiği şekilde PKK'nin ateş açması ve devlet güçleri ile PKK arasında silahlı bir çatışmanın patlak vermesi halinde, devlet güçlerinden ve PKK'den ölen ya da yaralananların olması gerekirdi. Oysaki ne PKK'den, ne de devlet güçlerinden ölü ya da yaralı vardı. Bu çelişkiyi sordüğümüz Kars valisi ve emniyet müdürü, herhangi bir açıklamada bulunamamışlardı. Gazetecilerin önünde görüştüğümüz yüzlerce görgü tanığı ve mağdurlar, gerek topluluğun içinden ve gerekse devlet güçlerinin kontrol ettikleri alanın dışındaki başka bir yerden kesinlikle ateş edilmediğini söylüyorlardı. Herkes, özel timlerin mevzilendikleri yerden önce silahla bir el ateş edildiğini, arkasından da özel timlerin topluluğa hedef gözeterek ateş ettiklerini söylüyordu. Devlet güçleri ile PKK arasında herhangi bir çatışmanın olmadığı ısrarla vurgulanıyordu. Suçun faileri ortadaydı. Bu toplu katliamı gerçekle-

tirenler devlet güçleriydi. Diğor'dan köylere hareket edeceğimiz sırada, bir özel tim, "Daha çok fatiha okuyacaksınız" diyerek bize ve halka meydan okumuştı. "Şırnak'ta emniyet müdürlüğünü basarız. O da olmazsa, Meclis'i basar, Meclis'ten kelle alırız" diyen bir özel timin sözleri sürüp giden barbarlığı çok iyi anlatıyordu. Bazı yaralılar, özel timlerin olaydan sonra dipçiklerle kendilerini öldürmeye kalkıştıklarını, ancak askerlerin müdahalesiyle öldürülmekten kurtulduklarını söylüyorlardı. Tanıklar, yürüyüş sırasında topluluk içinden tek bir slogan dahi atılmadığını söylüyorlardı.

Halkın önyargılı olduğu, bu nedenle devlet güçlerine iftira ettiği söylenebilir. Böyle olsaydı, askerlerin de ateş açtıklarını ileri sürerlerdi. Bütün görgü tanıkları Diğor kaymakamının Yemençayır ve Ekrek Köyü yönünden gelen yürüyüşçüleri ikna ederek geri döndürdüğünü ve böylece daha da büyük bir katliamı engellediğini belirtiyorlardı. Halk ve görgü tanıkları, katiller kimse onları işaret ediyorlardı.

Ölü ve yaralılar Zibini, Zixçî, Mewreg, Nexwşan, Kızılkule, Püfik, Başköy ve Baceli köylerindendi. Bazı yaralılar cezaevine atılma endişesi nedeniyle hastanelere başvurmamış, evlerinde tedavi olmaya çalışmışlardı. Birçok ölü ve yaralı ibret olsun diye ayaklarından panzere bağlanarak şehre getirilmişlerdi. Diğor halkı duygularını, "Bizim yaşadıklarımız ne Bosna-Hersek'te, ne de dünyanın başka bir yerinde yaşanmamıştır" sözleri ile dile getiriyordu. Yürüyüşe katılan ve katliamı sıcaklığına yaşayanlar, 'Dört bine yakın insanın toplanmasına bilinçli olarak göz yumuldu. İstenseydi bazı yol kavşaklarında önlem alınarak, bu kadar insanın bir araya gelmesi engellenebilirdi. Üstelik bir ikaz ya da uyarı ateşi yapılmış olsaydı geri dönerdik' diyerek, plânlı bir katliam ile karşı karşıya kaldıklarına dikkat çekiyorlardı.

Diğor'daki incelemelerimizi tamamladıktan sonra Malazgirt'e geçtik. Katliam yıllarıydı, Malazgirt'te de katliam yapılmıştı. Ankara'ya döndükten sonra hazırladığımız 23 Ağustos 1993 tarihli ayrıntılı bir raporu Meclis Başkanlığına, Başbakanlığa, Adalet Bakanlığına ve birçok kuruluşa gönderdik. Çabalarımız işe yaradı, özel timler hakkında Kars Ağır Ceza Mahkemesi'ne dava açıldı. Yargılama yıllarca sürdü, beklendiği gibi katil özel timler bir tek gün bile ceza almadan dava dosyası kapatıldı. AİHM Türkiye'yi mahkûm etti, tazminat ödenmesine karar verdi. Hangi para ölenleri geri getirir ki?

Şeyh Said'in Kayıp Mezarı: Kürtlerin Egemenlik Mücadelesinde Hafıza-Mekân Diyalektiği¹

Hişyar Özsoy

Çev. Nazife Kosukoğlu

*Tiranın iktidarı ölünce biter;
şehidin iktidarı ise ölünce başlar.*

Søren Kierkegaard

28 Haziran 1925 Şeyh Said ve kırk altı yoldaşının Diyarbakır (Amed) zindandaki son günüydü.² Çiçeği burnunda Türkiye Cumhuriyeti'nin orduları Şubat ayında başlayan ayaklanmayı ağır şekilde bastırmıştı. Bir aylık yorucu dava sürecinin ardından, İstiklâl Mahkemesi başkanı o sabah kararı okuyacaktı. Ancak, karar henüz açıklanmadan ortada kararın mahiyetine dair emareler vardı. Yerel hikâyelere göre, darağaçları için kullanılacak kütük ve organlar birkaç gün öncesinden getirilip ambarlarda istiflenmişti. Sabah mahkeme üyeleri ve tutuklular salondaki yerlerini alırken Dağkapı'dan çekiç ve testere sesleri yükseliyordu. Mahkeme başkanı kararı tekdüze ve mekanik bir ses tonuyla okudu. Darağaçlarının kurulması öğlene doğru bitti. Meydanda Türk yetkililerin idamları izleyebilmesi için yüksekçe bir seyirlik de kurulmuştu.

Kararın okunmasının ardından şeyh ve yoldaşlarını zincirleyip hücrelerine götürüldüler. O akşam son namazlarını kılıp dualarını ettiler. Daha sonra, şeyh kendisi için bir mezar talebi ve el konan parasının çocuklarına iade edilmesinden ibaret olan vasiyetini yazdı.³ Kısa bir süre sonra gardiyanlar mahkûmları hücrelerinden

1 Özsoy, Hişyar. 2013. The Missing Grave of Sheikh Said: Kurdish Formations of Memory, Place and Sovereignty in Turkey. Der. Kamala Visweswaran, Everyday Occupations: Experiencing Militarism in South Asia and the Middle East (s. 191-220). Philadelphia: University of Pennsylvania Press. Başlık, dokuzuncu dipnot ve sonuç bölümündeki küçük değişiklikler makalenin çevirisinden sonra yazarın kendisi tarafından yapılmıştır.

2 Şeyh Said'in idamına dair giriş mahiyetindeki bu anlatı yerel hikâyelere ve yazılı kaynaklara dayanarak derlediğim bir hikâyedir.

3 Ahmet Süreyya Örgüven, *Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi* (İstanbul: Temel, 2007), 280.

alıp tek sıra halinde zincire vurdular. Zincirlerin şangırtısı gecenin sessizliğinde yankılanırken şehrin boş sokaklarından geçtiler. Darağaçlarına vardıklarında, vali Mithat Bey, kumandan Mürsel Paşa, mahkeme üyeleri, şehirden iki milletvekili ve diğer yetkililer ile aileleri protokole göre seyirlikteki yerlerini almışlardı. Şeyh orada durdu ve yüzünde acı bir gülümsemeyle son sözlerini kendisi de Kürt olan mahkeme üyelerinden Ali Saib'e söyledi: "Seni severim, ancak mahşer günü seninle muhakeme olacağız".⁴

İdamlar izleyenlerin sevinç nidaları eşliğinde başladı ve günümüz Diyarbakır'ında Dağkapı Meydanı olarak bilinen alanda saatlerce devam etti. Ölü bedenleri ertesi gün öğlen vakti askerler tarafından alınıp yakınlardaki bir hendeğe götürülene kadar meydanda darağaçlarında asılı halde kaldılar. Bu hendekte cesetler üst üste yığıldı, üzerlerine beton harcı döküldü ve hendek toprakla kapatıldı. Bu toplu mezarın tam olarak nerede olduğu o günden beri bir sır olarak kalmıştır.

28 Haziran 2010'da, şeyhin idamının seksen beşinci yıl dönümünde, şeyhin aile mensupları ile beraberlerindeki binlerce Kürt, Dağkapı Meydanı'nda bir anma töreni düzenlemek ve Türk devletine mezarın yerini sormak istediler. Fakat, kenttin valisi töreni yasakladı ve polisin meydana girmeye çalışan herkesi gözaltına almasını emretti. O gece, şeyhin torunlarından biri bu yasağı bir televizyon kanalında şöyle eleştiriyordu: "O mezarı bulana kadar mücadelemize devam edeceğiz. Bunca yıldan sonra niye hâlâ ölülerimizden korkuyorlar? Bu düşmanlık, bu ceza ne zaman bitecek?"⁵

Televizyonda izlediğim bu konuşma, bana Walter Benjamin'in tarih felsefesi tezlerinde söylediği şu ifadeyi hatırlatmıştı: "Kazandığı takdirde *ölülerin bile* düşmanın şerrinden kurtulamayacağına net bir şekilde ikna olmuş tarihçi ancak geçmişteki umut kıvılcıklarını körükleyip büyütebilir (orijinal vurgu)".⁶ "*Ölüler bile...*"⁷ Bu makaleye ilham kaynağı olan Benjamin'in bu saptamasıdır. Yani, şimdiye kadar yazılmış Kürt, Türk ve Batı tarihlerinde Şeyh Said ve yoldaşlarına yönelik bu ölüm sonrası "düşmanlığın" dikkate alınıp incelenmemiş olmasıdır. Temel olarak sosyal, ideolojik ve siyasal bağlama, ayaklanmanın nedenleri ile aktörlerin niyetlerine odaklanan Kürt tarihçiler ve Batılı araştırmacılar, ayaklanmayı yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kültürel asimilasyon politikalarına karşı Kürtlerin ilk (proto)-milliyetçi tepkisi olarak görmüşlerdir. Öte yandan, Türk tarih yazımına hâkim olan söylem, Kürtlerin ulusal taleplerini olayın nedenlerinden biri olarak görmeyi reddetmiş,

4 Behçet Cemal, *Şeyh Saib İsyanı* (İstanbul: Sel Yayınları, 1955), 116.

5 Diyadin Fırat, Cüneyt Özdemir tarafından gerçekleştirilen röportaj, *5N+1K*, CNN Türk, Haziran 29, 2010.

6 Walter Benjamin, *Illuminations: Essays and Reflections* (New York: Schocken, 1968), 255.

7 Michael Taussig, *Walter Benjamin's Grave*, (Chicago: University of Chicago Press, 2006), 6.

Şeyh Said ayaklanmasını “Doğu’ya” (Kürt bölgesine) medeniyet götürmeyi amaçlayan “devrimci” Cumhuriyet projesine karşı “gerici ve feodal” bir isyan olduğunu iddia etmiştir. Aralarındaki ciddi yorum farkına rağmen, tüm bu tarihsel anlatılarda aynı şekilde noksan olan ve birbiri ile yakından ilişkili iki temel husus var. Bunlardan ilki, Şeyh Said hadisesinin tüm önderleri idam edilip yeri belli bir mezardan mahrum bırakılan ilk kitlesel Kürt ayaklanması oluşudur. 1925 öncesi Kürt-devlet ilişkilerinde Kürtlerin ölümlerini bu şekilde mezarsız bırakarak ikinci bir kez cezalandırma gibi bir pratik yoktur.⁸ İkinci olarak, tüm bu tarihsel anlatılar, şeyhin idamını başarısız bir isyan girişiminin son perdesi olarak görsele de, şeyhin mücadelesi ve ölümü yerel kültürel hafıza ile Kürt hareketinin siyasi hafızasında nihayete ermemiştir. Tam aksine, şeyh, şeyhin kayıp mezarı ve efsanevi mirası Kürtlerin adalet, tanınma ve egemenlik mücadelelerini güçlü bir biçimde şekillendiren ve daha sonu gelmemiş bir hikâye olarak bugüne değin varlığını korumuştur.

Şeyh Said’in yaşayan mirasına yönelik ölüm sonrası düşmanlığı merkeze alan bu makale ayaklanmanın yerel hafıza ile Batı, Türk ve Kürt tarih söylemlerinde inşa edilmiş biçimlerini inceleyecektir. Bu doğrultuda, öncelikle yazılı tarihlerce “kurmaca- asılsız” kaynaklar olarak görülen – ve kısmen tarihin dışına atıldıkları için mitik biçim ve içerikler kazanan – Kürt hikâyelerine odaklanarak, şeyhin yerel sözlü geleneklerdeki yaşayan hafıza ve mirasının izini süreceğim. Ardından, Türk resmi tarihinin ve Batı akademik söyleminin ayaklanmayı tarihsel bir olay olarak inşa etme biçimlerini ana hatlarıyla inceleyip Kürt hareketinin son otuz yılda siyasi gelişmelere bağlı olarak farklılaşan ayaklanma anlatılarını ele alacağım. Genel olarak, bu olayı başarısız bir ayaklanma olarak ele alıp geçmişe öteleyen/indirgeyen birçok yazılı ta-

8 Türkiye Cumhuriyeti’nin aksine Osmanlı, Botan Beyi Bedirhan ve Şeyh Ubeydullah Nehri gibi isyan eden Kürt liderlerini idam etmek yerine sürgüne göndermiştir. Cezalandırmadaki bu “yumuşaklığın” sebebi kısmen Kürtlerin Müslüman olmalarından, kısmen de ne Kürtlerin taleplerinin ne de imparatorluğun egemenlik anlayışının milliyetçi anlamda teritoryalize edilmemiş olmasıdır. Osmanlı’nın emperyal egemenliği daha esnek ve isyanları ölçülü cezalandırmalarla yatıştırabiliyordu. Kürt isyancıların, en azından Sünni ve Müslüman olanların, idam edilmeleri ve kayıp mezarlara gömülmeleri ancak 1870’ler ile 1920’ler arasında kimlik, toprak ve devlet egemenliğinin kademeli biçimde millileşmesi ile sistematik devlet pratikleri haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılması ve Türk ulus-devletinin yükselişi, isyanı “ihanelle” bir tutan yeni bir siyasi episteme ile Kürt isyancıların ölü bedenlerini katı biçimde gözetim altına alan yeni bir cezalandırma sisteminin oluşumunu beraberinde getirmiştir. 1925 yılının Nisan ve Mayıs aylarında, Şeyh Said’in yakalanmasından hemen sonra Kürt, Azadi örgütünün önderleri Cibranlı Halit Bey, Yusuf Ziya Bey ve Seyit Abdulkadir ve arkadaşları da idam edilip yeri belirsiz mezarlara gömüldüler. Dersim başkaldırısının lideri Seyit Rıza ve arkadaşları da 1938’de aynı kaderi paylaştılar. Bu ölüm sonrası cezalandırma politikası 1984’te Kürt silahlı mücadelesinin başlamasından beri binlerce Kürt gerilla savaşçısına da uygulandı. Kürtlerin ölü bedenlerinin bir devlet egemenliği stratejisi olarak gözetim ve kontrollüne dair detaylı bir inceleme için bakınız; Hişyar Özsoy, “Between Gift and Taboo: Death and the Negotiation of National Identity and Sovereignty in the Kurdish Conflict in Turkey” (PhD Dissertation, The University of Texas at Austin, 2010).

rihin aksine, Kürt sözlü hikâyelerinin geçmiş ile “burası ve şimdi” arasında etkin bir bağ kurduğunu, yani geçmişi ana taşıdığını, ve şeyhin mirası ile kayıp mezarı etrafında çoğu zaman “mesiyanik” karaktere sahip bir direniş hikâyesi ürettiklerini öne sürüyorum. Yazılı tarihler “geçmişte gerçekten ne oldu” sorusu ile meşgulken, sözlü hikâyeler geçmişi yeniden konumlandırarak Dağkapı Meydanı’nı siyasi ve sembolik olarak anlamlı, içinde egemen bir Kürt öznelliğinin geri kazanılabileceği bir alan olarak kurmakta ve endazesi kaymış tarihin adalet terazisini sembolik olarak yerine oturtmaktadır.

Hafıza, Yer ve Mekân Politikaları

Bu makale, mezarları hem zamansal hem de mekânsal izler olarak ele alıp, bir taraftan hafıza ile tarihi, diğer taraftan hafıza, yer/mekân ve kimliği iç içe ele alıp inceleyen yazını temel almaktadır. Son otuz yılda kültürel, kamusal ya da popüler hafızaya, ya da “mâdun geçmişlere”¹⁰ neredeyse obsesif bir şekilde müracaat edilmesi, insanların geçmişi anlama ve deneyimleme biçimlerini kontrol altına alıp disipline etmeye çalışan hegemonik ve evrenselci tarihlerin – ulus, devlet ve sermayenin enstrümantalist mantık ve operasyonları çerçevesinde cinsiyetlendirilen, ırksallaştırılan, etnikleştirilen ve sınıfsallaştırılan tarihlerin – yarattığı derin memnuniyetsizliğe delalet etmektedir. Bu tür eleştiriler sayesinde, tarih üretiminin iktidar peyzajında asimetrik olarak yapılmış farklı grup ve seslerin inşa ettikleri geçmişin birbiriyle çelişen/çatışan versiyonları arasında bir mücadele alanı olduğunu artık biliyoruz. Böylesi bir bağlamda, hafıza siyaseti geçmişin yeniden tahayyül edilmesi ile sosyo-kültürel ve siyasal dönüşüm için kayda değer bir alandır. Buna katılmakla birlikte, geçmiş ile ilişki kurmanın iki farklı biçimi olarak hafıza ve tarihin birbiri ile keşşebileceği göz önüne alınmaksızın, hafızanın doğası gereği direnişe haiz bir kategoriymiş gibi tarihe net bir karşıtlık şeklinde konumlandırılıp kutlanmasını pek de sağlıklı olmayan bir romantikleştirme eğilimi olarak görüyorum. Marita Sturken’in şu argümanı bu noktada oldukça önemli:

9 Bu makalede, “mesiyanik” kavramını Yahudilik öğretisi ve mistisizmindeki Mesihçi anlamı ile değil, Walter Benjamin’in tartıştığı tarihsel materyalist semantiği ile kullanıyorum. Benjamin’e göre mesiyanik zaman bilim ve mistisizmin arasında/ötesinde bir yerde geçmiş, an ve geleceğin iç içe geçtiği önu açık devrimci bir duruma işaret eder. Benjamin kavramın bu yorumu ile modern tarih yazıcılığına hakim olan lineer, soyut ve kronolojik zaman algısının eleştirisini yapar. Ona göre geçmiş andadır; cehennem ilerde ve gelecekte değil, şimdi ve buradadır. Geçmiş andan kopararak andaki durumun kaçınılmaz bir gerçeklik olduğunu iddia eden determinist ilerlemeci tarihçiliğe karşı, tarihsel materyalizm tarihi bir felaket (katastrof) olarak görür; geçmişin yıkıntı ve yenilgileri arasında gerçekleşmemiş söz ve umutları merkeze alarak şimdiki zamanın tarihini yapar.

10 Dipesh Chakrabarty. “Minority Histories, Subaltern Pasts”. *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*, (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2000), 97-113.

Kişisel hafıza, kültürel hafıza ile tarih alanları net bir şekilde belirlenmiş sınırlar içinde bulunmazlar. Hafızalar ve hafıza nesnelere bir alandan diğerine taşınabilir ve bu şekilde anlam ve bağlam kaydırabilirler. Bundan dolayı, kişisel hafızalar bazen tarihe içerilebilir ve kültürel hafızanın öğeleri tarihsel anlatılarla uyum içinde var olabilir.¹¹

İkisi arasındaki farklılıkların romantik bir şekilde abartılıp şeyleştirilmesine (reifikasyon) eleştirel yaklaşsam da, hafıza ve tarih arasındaki analitik ayrımı faydalı görüyorum, en azından bu ikili arasında tarih lehine olan kurumsal ve söylemsel hiyerarşiler yüzünden. Örneğin, birazdan detaylı olarak değineceğim gibi, Şeyh Said ve kültürel-siyasal mirasına dair Kürtlerin yerel hafızası, Kürt hareketinin siyasi bağlamın koşullarına bağlı olarak değişkenlik gösteren tarih söylemleri ile bazen örtüşüp bazen örtüşmeyebiliyor. Öte yandan, sözlü hafıza ile yazılı tarih arasındaki hiyerarşi, sözlü hafızalara olgusal anlamda kurmaca-yanlış oldukları gerekçesiyle şüpheyle yaklaşan ve onları araştırma alanının dışına iteyen hakim Kürt tarih yazımını önemli ölçüde şekillendirmektedir.

Hafıza ve tarih en azından zaman ve mekân ile kurdukları ilişkileri bakımından birbirinden ayrılır, ki bu onların işleyiş biçimlerini ve etkilerini de yapılandırır. Pierre Nora'ya göre, hafıza "gerçekliği daim bir olgu, bizi ebedi şimdiki zamana bağlayan bir rabita", tarih ise geçmişin, yani "artık var olmayanın," mütemadiyen eksik, seküler ve entelektüel bir yeniden inşasıdır.¹² Hafıza, Walter Benjamin'in "mesiyani zaman" kavramının yapısına benzer şekilde, geçmiş ve geleceği kronolojik mantığın ötesinde bir "burada ve şimdide" buluştururken, tarih – en azından tarih disiplinine hakim olan tarihsici (historicist) biçimiyle – geçmiş ile şimdiki zaman arasına net bir şekilde çekilmiş sınırlara dayanır; bugünü geçmişten yalıtır ve araştırma konusunu belirli bir çıkış noktasından başlayarak doğrusal olarak ilerleyen bir zamansallık içinde yeniden inşa eder. John R. Gillis devamlı, elitlerin zamanının (tarih) doğrusal olarak ilerlerken, popüler (halkın) zamanın yaşayan hafızalarda ve gündelik hayat düzleminde "dans ederek" ve "sıçrayarak" hareket ettiğini söyler: "Geçmiş ve geleceği aynı anda içeren bir şimdide yaşamaktan memnun olan" sıradan insanlar "arşivlere, anıtlara ve diğer sabit hafıza mekânlarına ihtiyaç duymaz, bunun yerine yaşayan hafızaya dayanırlar".¹³

11 Marita Sturken, *Tangled Memories: The Vietnam War, the Aids Epidemic, and the Politics of Remembering* (Berkeley: University of California Press, 1997), 6.

12 Pierre Nora, "Between Memory and History: Les Lieux de mémoire," *Representations* 26 (1989), 8.

13 John Gillis, "Memory and Identity: The History of a Relationship," in *Commemorations*, ed. John R. Gillis (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1995), 6.

Mekân üretimi,¹⁴ yer-üretimi ile hafıza mekânlarını¹⁵ inceleyen öncü çalışmaların ardından hafıza ile yer/mekân diyalektiğini inceleyen pek çok çalışma ortaya konmuştur. Hiroşima'da atom bombasını anımsatan izlerin mekânsal olarak görünmez kılınması,¹⁶ Holokost (Yahudi soykırımı) anma ve anıtlarının ihtilafı anlamları,¹⁷ savaş sonrası Beyrut'un kentsel dönüşüm projelerinde belleksel ve mekânsal iktidar mücadeleleri,¹⁸ Gana'nın kutsal mekânlarının sömürgeciler tarafından yıkılması,¹⁹ Arap ve Yahudilerin Filistin'de iki köye dair deneyim ve hafızaları,²⁰ Los Angeles'taki kentsel koruma politikaları kapsamında çeşitli ırksal ve etnik grupların, kadınların ve işçilerin kamusal geçmişlerinin mekânsal olarak silinmesi²¹ gibi türlü konuları ele alan araştırmacılar iktidarın, tahakkümün, özneliğin ve direnişin üretiminde hafıza ile yer/mekân arasındaki gerilimli etkileşimleri incelemişlerdir. Bu çalışmalar, iktidardakilerin tasarruflarında bulunan her türlü mekânsal üretim aracını "istenmeyen" popüler hafızaların ya da mâdun geçmişlerin dikkatle ayıklanması, silinmesi, munisleştirilmesi ya da içerilmesi için kullandıklarını ve bu şekilde mekânda herhangi bir iz bırakmalarını engelleyerek bu yer/mekânlara dair hak iddia etmelerini, bu yer/mekânları kendilerinin kılma mücadelelerini önlemeye çalıştıklarını göstermiştir. Türkiye'de Kürtlerin belleksel izlerinin mekânsal olarak silinişi böylesi bir mekân siyasetini örneklemektedir.

Ancak, iktidardakiler için böyle bir mekânsal silme ya da içirme politikası, en azından mekân ve hafıza arasındaki ilişkinin doğası yüzünden her

14 Micheal de Certeau, *The Practice of Everyday Life* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1984); Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford: Blackwell, 1991); Edward Soja, *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory* (London: Verso, 1989).

15 Edward S. Casey, *Getting Back into Place: Toward a Renewed Understanding of the Place-World* (Bloomington: Indiana University Press, 1993); Nora, "Between Memory and History".

16 Lisa Yoneyama, *Hiroshima Traces: Time, Space, and the Dialectics of Memory* (Berkeley: University of California Press, 1999).

17 James E. Young, *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1993).

18 Craig Larkin, "Reconstructing and Deconstructing Beirut: Space, Memory and Lebanese Youth". Divided Cities/Contested States Working Paper Series 8, University of Exeter, 2009; Aseel Sawalha, *Reconstructing Beirut: Memory and Space in a Postwar Arab City* (Austin: University of Texas Press, 2010).

19 Sandra E. Greene, *Sacred Sites and the Colonial Encounter: A History of Meaning and Memory in Ghana* (Bloomington: Indiana University Press, 2002).

20 Susan Slyomovics, *The Object of Memory: Arab and Jew Narrate the Palestinian Village* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998).

21 Hayden Dolores, *The Power of Place: Urban Landscapes as Public History* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1995).

zaman kolay bir iş değildir. Edward S. Casey yaşayan hafızanın “doğal olarak bir mekâna yönelik ya da en azından mekân-destekli” olduğunu ve “mekânla kendiliğinden ilişkilenersek, o mekânda kendi etkinliklerine paralel ve bunları destekleyen özellikler bulunduğunu” öne sürer.²² Benzer biçimde Pierre Nora, hafızanın “somut olanda kök saldığını” ve kendini yerlere ve mekânlara bağladığını, tarihin ise soyut zamansal süreklilikler (kronoloji gibi) içine yerleştirilmiş belirli olayları inşa ederek kendisini bu olaylara bağladığını söyler.²³ Edward S. Casey ve Nelson Goodman’ın çalışmaları²⁴ izleyen Keith Basso, Batı Apaçilerinin kendi topraklarında yer şekillerine dair belleksel anlatılarını inceleyen çalışmasında, tarih yapma ve toplumsal gelenek/kimlikler kurmanın bir aracı olarak mekân üretimine (place-making) incelikli bir yaklaşım getirmiştir:

... mekân üretimi tarih yazmanın, tarihi keşfetmenin, “burada geçmişte ne olduğuna” dair özgün anlatılar kurmanın yollarından biridir... Eğer mekân üretimi geçmişini inşa etmenin bir yolu, tarih *yapmanın* saygın araçlarından biriye, aynı zamanda sosyal gelenekleri ve, süreç içinde, bireysel ve toplumsal kimlikleri inşa etmenin de bir yoludur. *Biz*, bir anlamda, tahayyül ettiğimiz mekân-dünyalarız.²⁵

Basso’ya göre mekân üretimi dünyevi pratik gerçekliklerin, gündelikliğin alanına aittir, çünkü “skolastik şeyleştirmelerden (reifikasyon) uzakta... mekân algısı olağan bir vaka, kişinin fiziksel çevresiyle ilişkilenecek bu yerleri/mekânları kayda değer bulmasının sıradan bir yolu olarak görülebilir”.²⁶ Benim de bu yazıdaki temel argümanlarımdan birisi şu: Hafıza ile yer/mekân arasında gündelik hayat düzlemindeki etkileşimler, muktedirlerin zamanı ve mekânı homojenleştirme, onları heterojen ya da karşı-hegemonik belleksel pratiklerden ve tahayyüllerden arındırma girişimlerinin altını oyup boşa çıkarırlar. Muktedirlerin baskı ve susturma rejimleri ne denli şiddetli olursa olsun, mekânlar hafızaları durmaksızın çağırmaya devam ederken, kültürel hafızalar da inat ve yaratıcılıkla mekânlara tutunmanın, mekân üzerinde hak iddia etmenin ve mekân üretmenin yollarını bulurlar. Bu tür bir hafıza-mekân diyalektiği Kürtlerin Şeyh Said’in Dağkapı Meydanı’ndaki idamı ve kayıp mezarına dair ürettikleri hikâyelerde bilhassa geçerlidir.

22 Edward S. Casey, *Remembering: A Phenomenological Study* (Bloomington: Indiana University Press, 1987), 186-87.

23 Nora, “Between Memory and History,” 8.

24 Casey, *Getting into Place*; Casey, *Remembering*; Nelson Goodman, *Ways of Worldmaking* (Indianapolis, Ind.: Hackett, 1978).

25 Keith H. Basso, *Wisdom Sits in Places: Landscape and Language Among the Western Apache* (Albuquerque: University of New Mexico, 1996), 6-7.

26 Basso, *Wisdom Sits in Places*, 143.

Şimdiye değin pek az çalışma Kürt sorununun mekânsal bir analizini yapmaya girişmiştir. Mevcut çalışmalar, Kürdistan'da Türk ulus-devletini inşa etmenin mekânsal mühendislik stratejileri olarak uygulanan yerinden etme ve iskan politikaları,²⁷ Kürtlerin Diyarbakır'da kentsel mekânı sömürgeleştirme (decolonization) ve geri alma mücadeleleri²⁸ ile Osmanlı ve Türk devletlerinin Kürt bölgesini içermek için kullandıkları zamansal ve mekânsal stratejileri²⁹ gibi konuları işlemişlerdir. Gambetti ve Jongerden birlikte kaleme aldıkları bir makalede, Türkiye'de Kürt sorununa dair literatürün çoğunu “zaman-odaklı” olmakla, Kürtlerin durumunu ya “geri kalmışlık” ya da “eksiklik” gibi modernist kategorileriyle temsil etmekle ya da Kürt mücadelesinin gelişimini “çıkış noktasından bugüne” [yani kronolojik bir zamansallık içinde] izini sürmekle eleştirirler.³⁰ Nadir olan Kürt çalışmalarını mekânsallaştırma çabalarına da katkı sunan bu yazıda, Şeyh Said'in Dağkapı Meydanı'ndaki mezarı ve tarihsel mirası hakkında Kürtlerin ürettiği sözlü hikâyeleri kültürel ve siyasal bir “mekân algısı” üreten sembolik yatırım ve müdahaleler olarak inceleyeceğim. Mekân algısından kastım, hem imgesel hem de pratik olarak dünyevi mekânları anlamlandırıp kendine mal etme, sahiplenmedir.³¹

27 Joost Jongerden, *The Settlement Issue in Turkey and the Kurds: An Analysis of Spatial Policies, Modernity and War* (Leiden: Brill Academic, 2007).

28 Zeynep Gambetti, “The Conflictual (Trans)formation of the Public Sphere in Urban Space: The Case of Diyarbakır,” *New Perspectives on Turkey* 32 (2005): 43–71; “Decolonizing Diyarbakır: Culture, Identity and the Struggle to As.ropriate Urban Space,” in *Comparing Cities: The Middle East and North Africa*, ed. Kamran Ali and Martina Rieker (Oxford: Oxford University Press, 2009), 97-129.

29 Kerem Öktem, “Incorporating the Time and Space of the Ethnic “Other”: Nationalism and Space in Southeast Turkey in the Nineteenth and Twentieth Centuries,” *Nations and Nationalism* 10, 4 (2004): 559–78.

30 Zeynep Gambetti and Joost Jongerden, “The Spatial (Re)production of the Kurdish Issue: Multiple and Contradicting Trajectories-Introduction,” *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 13, 4 (2011): 375.

31 Basso, *Wisdom Sits in Places*, 143.

Şeyh ve Ayaklanma

Şeyh, muhtemelen altmışlarının ortalarına gelmiş ihtiyar bir adamdı. Nakşibendi tarikatının³² Kürdistan'daki postnişiniydi. 1925 yılına değin, şeyhin tarihsel kayıtlara geçmiş herhangi bir siyasi faaliyeti bulunmamaktadır.³³ Ancak, kendisi de ayaklanmada aktif olan Hasan Hişyar Serdî anılarında Şeyh'in 1908-1922 yılları arasında İstanbul merkezli milliyetçi Kürt örgütleriyle ilişkide olduğunu söyler.³⁴ Şeyh hayatının çoğunu medresesinde hocalık yaptığı Hınıs'ın Kolhisar köyünde geçirdi. Aynı zamanda, Halep'teki tüccarlarla küçükbaş hayvan alışverişi yapan varlıklı bir tüccardı. Erzurum, Muş, Bingöl, Elazığ ve Diyarbakır dâhil olmak üzere Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın önemli bir kısmında kayda değer bir dini otorite ve nüfuza sahipti.

Şeyh için sonun başlangıcı 1924 yılı Aralık ayının sonlarına doğru köyünden ayrılması oldu. Azadi örgütünün kurucularından Cibranlı Halit ve eski Bitlis mebusu Yusuf Ziya beylerin 1924 sonlarında tutuklanarak Bitlis cezaevine konduklarını biliyoruz. Bu soruşturmada şeyhin de tanık olarak dinlenmesi istendi. Şeyh, 22 Aralık'ta Hınıs'ta ifade verdi ve bunu takip eden on gün içinde köyünden ayrıldı. Kaniya Reş, Çapakçur, Dara Hinê ve Lice'den geçerek Piran'a vardı. Piran'daki ilk gününde, Türk jandarması şeyhi ziyaret ederek yolculuğu esnasında kafilesine katılan bazı kanun kaçaklarını teslim etmesini istedi. Şeyh kendisine sığınanları teslim etmenin ayıp ve onur kırıcı olacağını söyleyerek bu talebi reddetti. Jandarmalar diretiler. Çatışma çıktı. En az iki asker yaralandı ve bir asker öldü. Civar kasabalarındaki Kürtler Piran'da patlayan silah seslerini ayaklanmanın başlangıcı olarak yorumladı-

32 Nakşibendi tarikatının ve düsturunun kökleri ve yayılmasına dair detaylı bir tartışma için bakınız; Martin van Bruinessen, *Agha, Shaikh, and State: The Social and Political Structures of Kurdistan* (London: Zed Books, 1992). Bruinessen'e göre, Nakşibendi tarikatının kökleri Orta Asya'dan gelmiştir ve ismini Baha ad-Din Naqshbendi'den almıştır (1318-1889, Buharalı). Ancak Baha ad-din ne tarikatın kurucusu ne de düsturunun ilk müessesisidir. Tarikat şeceresini ilk halife Ebu Bekir üzerinden Hz. Muhammed'e kadar götürmektedir. Nakşibendilik İslam'ın Türkiye'den Hindistan ve Endonezya'ya kadar geniş bir coğrafyada yayılmasında tarihi bir rol oynamıştır. Nakşibendiliğin Kürt versiyonu Ziyaeddin Halid (Mevlana Halid) tarafından oluşturulmuştur. Caf (Jaf) aşiretine mensup bir Kürt olan Halid 1808'de Delhi'ye gitmiş ve burada Şeyh Abdullah'tan Nakşibendi tarikatını Bağdat, Süleymaniye ve daha sonra Şam'da yaymak üzere icazet almış, birçok nüfuzlu Kürt ailesinin tarikata katılmasını sağlamıştır. Bruinessen'e göre, bu ailelerin tarikata girerek elde ettikleri dini nüfuz daha sonra Kürt milliyetçiliğinin gelişiminde anahtar roller üstlenmelerini sağlamıştır. "Önemli milliyetçi hareketlerin liderleri olan Nehriş Şeyh Ubeydullah, Palulu Şeyh Said, Molla Mustafa Barzani, Mevlana Halid üzerinden bu tarikata giren şeyhlerin torunlarıydı" (224).

33 Tahsin Eriş ve Felat Özsoy, *1925 Kürt Direnişi: Öncesi ve Sonrasıyla* (İstanbul: Peri, 2007).

34 Hasan Hişyar Serdî, *Görüş ve Anılarım, 1907-1985* (İstanbul: Med Yayınları, 1994).

lar. Şeyh mahkeme önündeki savunmasında bunun plansız bir şekilde ayaklanmaya dönüştüğünü, olayların kontrolünü yitirdiğini ve önderlik pozisyonunu üstlenmek durumunda kaldığını söylemiştir.³⁵

Ayaklanmanın ilk üç haftasında Kürtler zafer üstüne zafer kazandılar, fakat bu zafer dönemi uzun sürmedi. Şubat sonunda Şeyh Diyarbakır'a doğru yola çıktı. Muhtemelen 2 Mart'ta Diyarbakır'a ilk saldırı gerçekleştirildi. 7 Mart gecesi şeyhin bazı savaşçıları surlardaki gediklerden şehre girdilerse de, Diyarbakır'ı ele geçirmek için yapılan tüm girişimler sonuçsuz kaldı. Nisan başında bölgeye daha fazla Türk askeri sevk edildi. Bu askeri ikmalden önce bile Türk kuvvetleri Kürtlerin daha almış olduğu kasabaların kontrolünü ele geçirmeye başlamışlardı. Gidişat kötüydü. Şeyh, Varto'ya, oradan da İran'a geçmeye karar verdi. Fakat, Bitlis'te tutuklu bulunan Cibranlı Halit Bey'in kuzeni ve aynı zamanda şeyhin hem bacanağı hem de askeri danışmanı olan Binbaşı Kasım'ın işbirliği ile Varto yakınlarındaki Abdurrahman Paşa Köprüsü'nde yakalandı. Kasım'ın muhbirliğe ayaklanmadan çok daha önce başladığını ve şeyhi uzun bir suredir takip ettiğini mahkeme sürecinde herkes öğrenecekti. Hikâyenin sonunu biliyoruz. Belki de ayaklanmanın başlangıç safhasında Şeyh Said'e karşı bir fetva verip daha sonra taraf değiştirdiği için yalnızca Farqinli Şeyh Şemseddin'in bedeni usulüne uygun gömülmek üzere daha sonra ailesine verilmiştir.

Mit ve Tarih Arasında Bitmemiş Bir Hikâye

Benedict Anderson milliyetçilik ile ölüm arasındaki kurucu ilişkinin tarihte hiçbir öncülü olmayan kendine mahsus bir ilişki olduğunu söyler.³⁶ Bu iddia Jacques Derrida'nın "hayat ile ölüm arasında milliyetçiliğe ait olan yer 'hayaletlerin musallat olması' (haunting) deneyimidir. Hayaleti olmayan hiçbir milliyetçilik yoktur" sözlerini akla getirmektedir.³⁷ Gerçekten de, kendini ulusu için feda etmeyle ilgili mitolojiler, meçhul asker anıtları veya ölen savaş kahramanları için oluşturulan anma mekânları gibi pratikler ulusal kimliklerin imgesel üretiminde kilit roller oynar.³⁸ Başka

35 Kürtlere göre Piran'daki çatışma, ayaklanmanın Azadi tarafından planlandığı Newroz günü olan 21 Mart ya da Mayıs ayından erken ve gerekli hazırlıklar yapılmadan gerçekleştirilmesine sebep olan bir Türk komposuydu.

36 Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism* (London: Verso, 1983).

37 Jacques Derrida. "Onto-Theology of National Humanism (Prolegomena to a Hypothesis)," *Oxford Literary Review* 14 (1992), 15.

38 Bakınız, Danny Kaplan, "Commemorating a Suspended Death: Missing Soldiers and National Solidarity in Israel," *American Ethnologist* 35, 3 (2008): 413-27; Leila Khalili, *Heroes and Martyrs of Palestine: The Politics of National Commemoration* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007); George L. Mosse, *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of World Wars* (Oxford: Oxford University Press, 1990).

bir düzlemde, Eva Domanska Arjantin'de “kaybedilen” kişilerin tarihle ilişkisine dair şu saptamada bulunur: “Ölüm olmasaydı tarih olmazdı. Tarih ölümden beslenir. Tarih mezarda başlar”.³⁹ Eğer ulusal kimlik ile ölüm arasında böylesine kurucu bir ilişki varsa ve eğer tarih mezarda başlıyorsa, o zaman Şeyh Said'in kayıp mezarını egemen iktidara, ulusal kimliğe ve tarihe tutulan bir mercek olarak nasıl düşünmemiz gerekir?

Türk devletinin neden Şeyh Said ve yoldaşlarını bir cenaze töreni ve yeri belli bir mezardan mahrum bıraktığı sorusuna Kürtlerin verdikleri cevaplar çeşitlilik gösterir. Bazıları, Türkiye Cumhuriyeti'nin seküler ve milliyetçi karakterini dikkate alarak, bunun anti-laik bir Kürt ulusal cemaatin oluşumunu teşvik etmesin diye şeyhin mezarının kutsal bir ziyaret mekânına dönüşmesini önleme çabası olarak görüyor. Diğerleri, bunun korkutma ve terörle itaat sağlamak için unutulmayacak şekilde verilmiş bir ders olduğunu söylüyor. Araştırma esnasında görüşmecilerimden biri, Eva Domanska'nın tarihin mezarda başladığı belirlemesini akla getiren sözlerle ve Kürtler ile Türk devlet siyasetinin güncel bağlamının ötesine geçerek şu yorumda bulunmuştu:

Mezarlar bir yeri o insanın evi yapar. Mezarlar insanın geçmişi, tarihidir. Şeyh'in bir mezar taşına bile sahip olmasına müsaade etmediler. Daha sonra kentteki Ermeni ve Yahudi mezarlıklarını yıkıp o yerlere hastane, ordu binaları yaptılar. Mezarlıkları dozerlerle yıkıp sanki burada başka halklar hiç yaşamamışçasına, bu kentin geçmişte de şimdi de Türk olduğu fikrini yerleştirmek istediler.

Diyarbakır'da ve ötesinde gayri Müslim ve gayri Türk topluluklara ait maddi izlerin tarihsel mekân ve zamandan sistematik biçimde silinmesi Türk ulus-devletinin kuruluşunda tarih ve mekân üretiminin anahtar tekniklerinden biri olagelmıştır. Ancak, devletin hesaplarının aksine, şeyhin ve yoldaşlarının hikâyesi o kayıp toplu mezara gömülerek bitirilememiştir. Aksine, tam da o kayıp mezarda, Kürtlerin gelecek yıllarda Türk devleti ile kurduğu ilişkileri biçimlendiren yeni ve mitik bir tarih başlamıştır. Aşağıda, şeyhin bir mezardan mahrum bırakılmasının olaya dair anlatıları besleyip büyüterek onu daha da efsaneleştirdiğini ve şeyhin hikâyesine bir nokta konmasını nasıl engellediğini göstereceğim. Şeyhin bedensel kalıntılarının yeri bilinen bir mezar aracılığı ile kentin modern mekânında var olmasının engellenmesi, şeyhe dair hafızayı, onun sembolik ve siyasi mirasını silmemiş ya da sınırlandıramamıştır. Bilakis, bu mezarlıksızlık durumu şeyhin daha kutsal ve spektral (hayaletvari) bir varlık kazanmasını sağlamış; şeyhin heyulasının ısrarlı bir şekilde Diyarbakır kenti üzerinde Türk

39 Eva Domanska, “Toward the Archaeontology of the Dead Body,” *Rethinking History* 9, 4 (2005), 398.

rejimine musallat olmasını beraberinde getirmiştir. İdamından seksen beş sene sonra, Kürtler hâlâ şeyh, şeyhin mezarı, mucizeleri ve çektiği çileler hakkında konuşuyorlar. Bu hikâyelerde, şeyhin başkaldırısı siyaseten basıkıcı bir devlete karşı mesyanik bir direniş ve ilahi adalet hikâyesine dönüşür. Bu anlatı her zaman olmasa da çoğunlukla Türkiye'deki Kürt ulusal kurtuluş mücadelesinin tarihsel hafızasının temel taşlarından biri olarak konumlandırılarak gelmiştir.

Ayaklanmaya dair derlediğim Kürt hikâyelerinin çoğu ayaklanma zamanıyla kişisel bir bağ kurarak başlıyor. Genelde yaşlı aile bireyleri tarafından genç kuşaklara aktarılan bu hikâyelerin başında, “o zaman annem daha yeni gelinmiş”, “nenem babama hamileymiş” ya da “dedem şeyhin askerlerinden biriymiş” gibi ayaklanma ile aile tarihini birbirine bağlayan, anlatıcı ve dinleyiciyi ayaklanmanın yaşandığı sosyal zamana götüren ifadeler kullanılıyor. Şeyhin torunlarından biri olduğum için doğal olarak ben de benzer pek çok hikâye dinleyerek büyüdüm. Ne büyürken dinlediğim hikâyeler, ne de alan çalışmam boyunca duyduklarım kronolojik bir sıralamaya göre ilerliyor. Tarih yok, rakam yok. Geniş tarihsel bağlam ya da ayaklanmanın nedenleri üzerine detaylı argümanlar da yok. Bu hikâyeler, nedensellik, tarihsel bağlam ya da soyut kronolojik zamanın ötesinde, somut hayat deneyimleri üzerinden yaşanıyor, anlatılıyor ve aktarılıyorlar. En sık tekrarlanan temalar ise tarih kitaplarında yer bulamayanlar: Şeyhin mezarının yeri, mucizeleri ve ölümünden sorumlu olanların yakasına yapışan ilahi adalet.

Daha sonra oğlu tarafından milliyetçi terimlerle çerçevelendirilip yazıya geçirilen bir Kürt kadınının anlattığı ve temsil gücü yüksek bir hikâye ile başlayalım:

Küçüktüm, annem bir gün elimden tutup Dağkapı semtinde [boş bir araziye] götürmüştü. Bak dedi annem ve anlatmaya başladı. “Oğlum, Şeyh Sait Efendi, Şeyh Şerif Efendi ve diğer Kürt büyükleri burada asıldılar. Öldürüldüler. Karşıya bak görüyor musun... Dedelerimizin cesetlerini oraya çukurlara gömdüler. Unutma oğlum, onlar bizim ecdatlarımızdır, bizim için öldüler. Şeyh Sait Efendiyi asamaz, öldüremezlerdi. Şeyh Sait Efendiyi astıkları ip üç kez kırıldı. Efendi, üç kez yerden toprak alıp rüzgarlara atmak istedi, üçünde de vazgeçti. Eğer o toprağı havaya savursaydı, tüm Diyarbakır yerle bir olacak ve her canlı ölecekti. Şeyh Sait Efendi zalimlerin yanında, milletim de ölür, evleri yerle bir olur diyerek elinde ki toprağı yere bıraktı. Ancak bundan sonradır ki, onu asabildiler. Unutma oğlum, onlar senin dedelerindir. Acımasızca katlettiler. Onlar için dua et. Gün olur devran döner, Allah mazlumların hakkını zalimlerin yanına bırakmaz”.

Annem sözlerini bitirmiş... yanaklarından aşağıya yaşlar süzülüyordu...

Korku dolu gözlerle o boşluğa bakıyor, orada yatan ölüler bize bakıyorlarmış gibi ürperiyordum. Sonra... annem onların öykülerini anlatırdı. İsyanlarını, kahramanlıklarını ve acı sonlarını. Anlatırken, yaşarmış gibi anlatır, bizi isyana götürür, isyanın bir parçasına döndürürdü. Kahramanca direnenlerle gururlanır, teslim olana kızar, ihanet edene nefretle bakardık. Annem isyanda iki yaşındaymış. Ona Kürt kahramanlarının öyküsünü, anne ve babası anlatmış. O bizlere anlattı. Ben çocuklarıma anlatacağım. Bu öykü bitmez. Ta ki, Dağkapı'ya Şeyh Sait Efendi ve diğer Kürt kahramanlarının mozoleleri yapılan, heykelleri dikilene dek.⁴⁰

Hikâyenin sonuç kısmından başlayalım. Şeyh dindar bir insan olduğundan ve Müslümanların çoğu heykelleri put addettiğinden kendisi için bir heykel dikilmesini düşünmez, büyük ihtimalle bunu günah sayardı. Şeyhin tahayyülünde mozoleler de hafızayı anıtlştırıp muhafaza etmenin fazlasıyla seküler araçları oldukları için yer bulamazdı. Vasiyetinde belirttiği üzere, şeyh için bir mezar taşı yeterliydi. Fakat Kürtlerin anlattığı birçok hikâye şeyhin toprağı yarıp asıldığı ve gömüldüğü yerden bir biçimde yeniden belireceği "o günün" gelmesi arzusunu dışa vuran benzer kapanışlarla sonlanıyor. Anlatılanların ortak noktası şu: Şeyhin hikâyesi ancak Şeyh Dağkapı Meydanı'na damgasını vurduğunda nihayete erecektir. Böyle hikâyelerde ulusal ve mesiyantik (Mehdici) tahayyüllerin birbirini beslediğinin altını çizmek gerekir. "O güne kadar" tekrarlanan bir vurgudur; kurtarılmış topraklarda yaşama arzusunun yansıtıldığı umutla beklenen mesiyantik bir gelecek. Öte yandan o gün şeyhin dönüşü, dinin ön gördüğü gibi bir Mehdi olarak gerçekleşmeyecek; şeyh bir heykel, türbe ya da yetmiş yaşında bir Kürt olan Ziya'nın ifade ettiği üzere sadece bir isimle geri dönecektir.

Şeyh Said'in sağ kolu Liceli bir avukat olan Fehmi'ydi. Şeyh onu çok sever, güvenirdi. İsyanın sadece dini bir olay olduğunu söyleyenler Fehmi'nin ateist olduğunu bile bilmiyorlar. Her şey sadece din için olsaydı, Fehmi'nin şeyhin baş katibi olmasını ne yapacağız? Ayaklanma bastırıldıktan sonra Fehmi kaçmış. 1950'lerde Diyarbakır'a geri geldi. Bize her zaman şöyle derdi: "Şeyh Kürtler için çok önemli bir insandır. Bizler için yaşadı, bizler için öldü. Ne zaman bu alandan geçerseniz, önünüzü ilikleyip saygı göstermeniz lazım. Bir gün bu Dağkapı Şeyh Said Meydanı ismini alacak. O gün beni mezarımda ziyaret edip haber verin. Bu size son vasiyetimdir.

Dağkapı, Diyarbakır şehrini çevreleyen tarihi surlardaki kapılardan biridir. Dağkapı'nın hemen dışında genişçe bir meydan vardır. Meydanın bir köşesinde, şeyhin gömüldüğü alana bakan ön cephesinde en az on metrelik bir

40 Murat Dağdelen. 2006. "Şeyh Said Efendi'nin Mezarı, Annemin Gözyaşları". http://www.rizgari.com/modules.php?name=Rizgari_Niviskar&cmd=read&id=825, erişim 13 Şubat, 2010.

Atatürk rölyefi bulunan on katlı Orduevi bulunur. Konuştuğum yereldeki insanlar devletin bu rölyefi şeyhin mezarını ebediyen gözetlesin diye oraya koyduğunu söylerler. Bu hikâyede Atatürk rölyefi sembolik olarak Panoptik özellikler kazanır ve rejimin şeyhle savaşını öbür dünyaya taşır.

Orduevi'nden yüz metre kadar aşağıda, üstünde bir Atatürk portresi ve tepesinde her daim dalgalanan bir Türk bayrağı bulunan Dağkapı burcu vardır. On yıl öncesine kadar meydanın ortasında bir de Atatürk heykeli varmış, fakat daha sonra buradan taşınmış. Meydanın ortasında da iki Türk bayrağı salınmaktadır. Pek çok hikâyede, Atatürk rölyefi, bayraklar, heykel ve portre, Türk devletinin iktidar ve egemenliğini şehrin ana meydanına ve şeyhin kayıp mezarına kazımayı amaçlayan ve incelikle tertiplenmiş bir mekân siyasetinin unsurları olarak belirir. Orduevi ile burç arasında kalan alanda yakın zamanda iki bina inşa edilmiş. Bunlardan biri Alman Hastanesi, diğeri bir alışveriş merkezi olan Centroom'dur. Şeyh'in Alman Hastanesi'nin arkasında ya da hastane ile Orduevi arasında bir yerde yattığına inanılmaktadır.

Şeyhin sağ kolu olan Fehmi'nin son arzusunu böylesi bir mekânsal bağlamda düşünmek gerekir. Fehmi'nin Dağkapı Meydanı'na şeyhin adının verilmesi yönündeki arzusu; militarize edilmiş ve yoğun biçimde tahakküm altında bulunan bir alanı geri kazanma (istirdat) çabasının bir tezahürüdür – mesiyantik zamana yansıtılan bir arzu. Araştırma esnasında görüştüğüm pek çok kişi bu arzu, yukarıda bahsettiğim devletin iktidarı ve egemenliğini Dağkapı'ya kazımakta kullanılan sembol ve mekânsal tekniklere cevap olarak dile getirdiler. Dağkapı'nın şeyhe dair bir ize – ki bu bir isim, mezar ya da heykel olabilir – kavuşturularak devletten geri alınması çoğunlukla Diyarbakır'ın ve Kürdistan'ın kurtuluşu ile eşitleniyor; çünkü sıklıkla söylendiği gibi “Diyarbakır Kürdistan'ın kalbiyse, Dağkapı da Diyarbakır'ın kalbidir”. Bu deyiş, şeyhin Dağkapı'daki kayıp mezarının Kürdistan'ın kalbi olduğu imasını da içermektedir.

Şeyhin yattığı düşünülen ve bugün askeri bölge sınırları içinde kalan alana yaklaşmak yasak olsa da, insanlar buradan kırk-elli metre kadar uzakta dua etmeyi ve Kuran okumayı sürdürüyorlar. Bu dualar topluca edilmiyor. İnsanlar, kimi zaman kaygılı gözlerle nöbet tutan askerleri ve etrafı süzerek birkaç dakika kadar dua edip gidiyorlar. Bu ziyaretlerin çok farklı sebepleri olabiliyor. Kimileri sadece hakkında bu kadar çok şey duydukları bu yeri merak ediyorlar. Diğerleri hayırlı bir kısmet bulmak, hastalarının şifaya kavuşması, yolculuklarının kazasız belasız geçmesi gibi çeşitli dileklerinin gerçekleşmesi için şeyhten yardım istemeye geliyorlar. Bunlar Kürdistan'ın pek çok yerindeki ziyaretlerde de görülebilecek pratiklerdir.

Diğer hikâyelerde, şeyhin mezarı devlet iktidarı ve egemenliğine karşı verilen mücadelede kutsal bir sembolik alan işlevi görüyor. Örneğin Ziya

dâhil olmak üzere pek çok kişi bana mezarın üstüne önce bir şarap fabrikası sonra da bir sinema inşa edildiğini söylemişti. Yerel kültürde alkol ve sinema, günah ve eğlence ile ilgili olduğu için mezarlardan uzak tutulması gereken uygunsuz şeyler olarak görülüyor. Şarap fabrikası hikâyesine göre, Şeyh bir defasında Atatürk'e sarhoş diyerek hakaret etmiş. Atatürk bunu duyduğunda çok sinirlenmiş ve şeyhe “kemiklerini dahi sarhoş edecek” bir ceza verilmesini emretmiş. Böylece, şeyhin usulüne uygun defnedilmesinin ve bir mezara sahip olmasını engellemenin yanında, Atatürk onu daha da aşağılamak için cansız bedeninin tepesine bir şarap fabrikası diktirerek intikam almış. Civarda bir şarap fabrikası kurulduğu doğrudur, fakat muhtemelen fabrikanın yeri mezarın tepesi değildir. Sinema daha sonra bugün Alman Hastanesi'nin olduğu yere inşa edilmiş. Fabrikadan da sinemadan da geriye bir iz kalmamış. Yine de, yerleri neresi olursa olsun, insanlar hikâyelerinde bunları mezarın tepesine taşıyarak şeyhin ölü bedenine hürmet etmeyecek ve onunla savaşını öteki dünyaya taşıyacak kadar ahlâksız ve kindar bir Türk devleti imgesi oluştururlar.

Şeyhin mezarı ile ilgili en popüler hikâye bozulan bir kazı makinesi ile ilgilidir. Anlaşılan o ki, bu olay 1990'ların başında bir yaz günü Dağkapı Meydanı'nda gerçekleşmiş. Görüştüğüm hiç kimsenin olayın gerçekleştiği tarih ya da kepçe operatörünün ismi gibi detaylar hakkında bilgisi yoktu. Fakat herkes kepçenin meydana toprak kazarken bozulduğundan emindi. Hikâyelerden birine göre, kepçe operatörü ağır yaralanmış. Kimilerine göre operatör olay sırasında ölmüş. Başkaları, sadece kepçenin operatörünün değil sahibinin de öldüğünü söyledi. Hikâyenin bazı versiyonlarında bu listeye kepçe sahibinin kardeşi, oğlu ya da kuzeni de eklendi. Detayları ile ölü ve yaralı durumu değişkenlik gösterse de hikâyenin hissesi hiç değişmiyor: Şeyhin mezarının üzerinde veya etrafında kazı yapanlar onu aşağılamış olur ve dolayısıyla lanetlenirler. Benzer hikâyeler Alman Hastanesi'nin inşası esnasında da ortaya çıkmış. Bana anlatılana göre, hastanenin inşası sırasında iki işçi ölmüş. Birine göre, hastane sahibinin kardeşi ya da kuzeni de ölmüş. Mezar hakkındaki bu tür hikâyeler ayyuka çıkınca, bugün AKP milletvekilliği yapan ve tanınmış bir işadamı olan hastane sahibi kazılar esnasında herhangi bir kemiğe rastlamadıklarını, dolayısıyla mezarın hastane çevresinde olmadığını belirten bir açıklama yapmak durumunda kalmıştı. Fakat şeyhin torunları, hem hastaneye hem de yapım iznini veren belediyeye hâlâ kızıyor ve onları ölülerine saygısızlık ile itham ediyorlar. Mevcut belediye başkanı yetkiyi verenin bir önceki belediye başkanı olduğunu ve bunun iptal edilemeyecek nitelikte bağlayıcı bir karar olduğunu söylemişti. Bu sonu gelmeyen ve sürekli değişen hikâyelerle ilgili mühim olan nokta şudur: içerikleri ve iddiaları ne olursa olsun bu hikâyelerin mütemadiyen tedavülde olmaları, şeyhin ve mezarının kutsal otoritesini yeniden üretip arttırıyor, Dağkapı Meydanı'nın şeyhe, sadece şeyhe, “bizim şeyhimize,” “biz Kürtlere” ait olduğunu teyit ediyor.

Şeyhin devletin otoritesini sarsan kutsi güçleri ve mucizelerine dair hikâyeler sadece mezarı ile ilgili değildir. Bunların bazıları şeyhin idam edildiği güne kadar uzanır. İdamlardan önceki gece şeyhin asılacağı zaman Diyarbakır'ı yerle bir edecek bir depremin olacağı söylentileri kenti sarmıştı. Deprem olmadı, ama bu hikâyelere göre başka bir mucize gerçekleşti. Birçok insan celladın şeyhi asmak için kullandığı organın koptuğuna inanıyor. Organ bazılarına göre bir, diğerlerine göre üç defa kopmuş. Organın devletin yaşam üzerindeki iktidarının ve öldürme yetkisi anlamında egemenliğinin⁴¹ temel sembollerinden biri olduğunu dikkate alırsak, organın kopması anlatısını şeyhe ilahi güçler atfetmekle kalmayıp Türk devletinin Kürdistan üzerindeki egemenliğini de hükümsüz kılan bir hikâye olarak yorumlayabiliriz. Söylendiğine göre, şeyhin idamı ancak ipe kendisini asmasını emrettiğinde gerçekleşebilmiştir. Böylece, şeyh devlet zulmünün alêlâde bir kurbanı olmaktan çıkıp yenilmez ve kutsal bir otoriteye dönüşerek kendi ölümünün sahibi hâline gelir. Benzer biçimde, aktarmış olduğum ilk hikâyeye göre, şeyh darağacının önündeyken elindeki bir avuç toprakla tüm şehri yerle bir edebilirmiş. Burada, şeyh açıkça ilahi özellikler kazanmaktadır. Elinin tek bir hareketi ile tüm şehri yerle bir etme gücüne haiz olsa da, koruyucu egemenliğin bir göstergesi olarak merhamet göstermektedir. Bir seçim yapmak zorundadır; ya tüm şehri mahvedecek ya da kendi canı pahasına halkını kurtaracaktır. Böylece, şeyh devlet iktidarını reddedip idamını halkı için kendini kurban etme eylemine dönüştürerek kendi ölümünün sahibi olur. Bu noktada, devlet iktidarının benzer biçimde reddedilişinin Dersim'deki Alevi-Kürt başkaldırısının lideri Seyit Rıza'nın idamı esnasında da görüldüğünü hatırlamak gerekir. Seyit'in durumunda devlet egemenliğinin reddi kopan organ gibi bir mucizeyle değil, bizzat infazın gerçekleşmesinden sorumlu devlet yetkilisi tarafından belgelenmiş olan bir edimdir.⁴² Seyit Rıza celladı itmiş, organı boynuna geçirip kendini asmış ve böylece idamını devlet egemenliğinin reddi eylemine dönüştürmüştür.

Şeyh Said'in idamının ardından bazı takipçileri onun hâlâ yaşadığına inanıyor ve bu da onları küçük gruplar halinde direnişi devam ettirmeye cesaretlendiriyordu. Şeyhin gerçekten öldüğü anlaşılınca, kendisine zulmedenlerden ve hainlerden aldığı intikama dair hikâyeler türedi. Örneğin, anlatılana göre, "Şeyhi asan cellat acı ve utanç içinde ölmüş. Hiç kimse

41 Egemenliğin bu biçimde kavramsallaştırılması için bakınız; Giorgio Agamben, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1998); Michael Foucault, *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975-76*, ed. Mauro Bertani, Alessandro Fontana, and David Macey (New York: Picador, 2003); Achille Mbembe, "Necropolitics," *Public Culture* 15, 1 (2003), 11–40.

42 İhsan Sabri Çağlayangil, *Anılarım* (İstanbul: Güneş Yayınları, 1990).

onunla konuşmamış. Adam aklını yitirmiş ve Diyarbakır sokaklarında sü-
rünerek ölene kadar büyük acılar çekmiş. Allah o alçak adama hakkettiği
belayı vermiş”.

Bu hikâyeyi pek çok kişiden dinledim, fakat celladın kim olduğunu ya
da tam olarak nasıl öldüğünü kimse bilmiyor. Şeyhe ihanet eden ve onu
tutuklayan Binbaşı Kasım'ı da acı bir son bekliyordu. Ne zaman, nerede,
nasıl? Yerel hikâyelerde bu sorulara da net cevaplar bulmam mümkün ol-
madı. Şeyhin ailesinden birinin anlattığına göre:

İsyandan sonra bir Ege kasabasına gitmiş ve orada uzun bir zaman yaşa-
mış. Belki yirmi yıl. Bir gün babamın eve gelişini hatırlıyorum. O zaman
Elâzığ'da yaşıyoruz. Onu daha önce hiç böyle görmemiştim. Lal olmuş,
konuşamıyordu. Anneme Kaso'yu gördüğünü söyledi. Kaso genelde evde
kalır, insanların arasına çıkmazdı. Hangi yüzle çıkabilirdi ki? Acı ve yalnız-
lık içinde ölene kadar hiç kimse onunla ve ailesiyle konuşmadı.

Şeyhin davasındaki savcının hikâyesi daha da çarpıcıdır:

Devlete hizmet ederek çok paralar kazandı. Ancak bu zenginliği yaşamaya
fırsatı olmadı. Allah adalet sahibidir. Onlarca yıl cezaya çarptırılıp hapse
atılmış. Hapiste onu bir akrep sokmuş. Aklını kaybetmiş ve hücrelerinde
kendi pisliğini yiyerek rezil bir şekilde ölmüş.

Şeyhe karşı savaşan Kürt ağaları ve önderleri de bu ilahi adaletten payla-
rına düşeni almışlar. Pek çok kişi bana devletin şeyhe karşı savaşan Kürt
işbirlikçileri de “kendi halkına ihanet eden bize asla sadık kalmaz” düşün-
cesiyle öldürdüğünü ya da hapse attığını anlattı. Bunun örneklerinden biri
Hasan Hişyar Serdi'nin de anılarında bahsettiği Cemilê Çeto'dur. Popüler
hikâyelerde, Cemilê Çeto ve genel olarak şeyhe karşı savaşanlar ölümler, fa-
kat hikâyeler bu ölümlerin nasıl gerçekleştiğine dair detaylar içermez. Serdi
“İhanetçi ve Rezil Ölüm” başlığı altında oldukça detaylı bir hikâye sunar:

O geberesice Pencinar aşiret ağası Cemilê Çeto, 1919 yılında Mustafa Kemal
ile kardeşlik tuttu. 1925 yılında patlak veren Şeyh Said isyanı, Kürt dava-
sı uğruna kalkışınca Cemilê Çeto, Eminê Perixanê, Resulê Mehemed ve
Evanili Kamil Beyler aşiretleri ile birlikte Kürt savaşçılara karşı savaşmaya
koyuldular. Ancak ne zamanki üç kolordu birden savaş alanına girdi ve Şeyh
Said yakalandı o çetelerin hali de tıpkı avsız tazılara döndü. Düşmanları-
nın artık kendilerine ihtiyaç kalmadı. Cemilê Çeto da Diyarbakır'da kardeşi
Mustafa Kemal'in mahkemesinde yargılandı. İdam cezasına çarptırıldı. Bu
Mustafa Kemal'in bize önemli bir hizmetiydi. Ben Niğde cezaevindeyken
Cemilê Çeto'nun dört oğlu da benimle birlikte tutukluymuş. Çocuk ve ha-
nımları ise Niğde sokaklarında sürgün yaşamında ölüm kalım savaşını sür-
dürüyor ve iş kapmanın mücadelesini veriyorlardı. Resulê Mehemed ve

Eminê Perixanê de son anda durumu fark ederek Suriye'ye kaçıp Fransa'ya sığınarak iltica ettiler. Arkadaşları Evanili Kamil Bey ise 9. Kolordu'nun yiyecek ihtiyacını uzun süre üzerine alarak ve 15 binden fazla çetesini de savaşa katarak hizmet etmiş olmasına rağmen ailece İstanbul'a sürgün edilmekten kurtulamadı. Sonuçta İstanbul sokaklarında sürünerek öldü.⁴³

Serdî'nin anlatısındaki hikâye daha çok Kürt ihanetçileri önce kullanan, sonra da ortadan kaldıran Türk devletinin çevirdiği dolaplarla ilgilidir. Popüler hikâyelerde ise “ihanetçilerin” ve “devlet işbirlikçilerinin” acı sonları ilahi adaletin tecellisi olarak anlatılır: “Allah zalimin yaptığına yanına bırakmaz”. Bunların çoğu oldukça fantastik hikâyeler ve bu hikâyeleri olgusal anlamda doğrulamaya çalışmanın kendisi bile onların sembolik ve siyasi işlevlerini ve etkilerini, yani işin özünü gözden kaçırmak anlamına gelecektir. Bu “zalimlere”, “hainlere” ve “işbirlikçilere” “gerçekten ne olduğu” sorusu haki-katin insanların adalet duygusuyla örtüşmediği durumlarda bir ehemmiyeti yoktur. En nihayetinde, şeyhin davasındaki savcının müreffeh bir hayat sürdüğünü ve başarılı bir siyasi kariyere sahip olduğunu biliyoruz. Burada altı çizilmesi gereken nokta, böyle hikâyelerin etkili bir biçimde şeyhin öcünün alındığı ve tarihin adalet terazisinin sembolik anlamda dengelendiği bir ahlaki ve siyasi evren kurmalarıdır. Böylece, şeyhin ölümünden sorumlu olanlar ilahi adaletin tecellisi ile delirerek, sokaklarda sürünerek, kan kusarak ya da kendi pisliklerini yiyerek beter bir kaderi paylaşırlar.

Tarihsel Bir Olay Olarak İsyân

“1925'te gerçekten ne olduğu” siyasi ve tarihsel söylemlerde çatışmalı biçimde tartışıla gelmiştir.⁴⁴ Olaya dair farklı noktaları vurgulayan Kürt ulusalcıları, Türk resmi tarihi ve Batılı araştırmacılar farklı yorumlar ortaya koymuşlardır. Bu tartışmaların cereyan ettiği ana eksen ayaklanmanın amacının ne olduğu sorusudur: Hadise milliyetçi mi, dini mi, yoksa hem milliyetçi hem de dini bir ayaklanma mıdır? Bu sorulara dair cevaplar çeşitli olsa da, ayaklanma bahsi geçen söylemlerin tümünde tarihsel bağlam, nedensellik ve aktörlerin niyetlerinin değerlendirilmesi ile soyut kronolojik tarihsel zamanda vuku bulan bir olay olarak kurgulanır.

43 Serdî, *Görüş ve Anılarım*, 285.

44 Bu çatışmalar kısmen isyana dair anlatıların farklı kaynaklara dayanmasından kaynaklanmaktadır. Bu kaynaklar temel olarak, Türk arşivleri ve gazeteleri, İngiliz ve Rus arşivleri ve istihbarat raporlarıdır. İsyana dair Türk arşivlerinin çoğu halen erişilebilir değil. Tüm tarihsel kaynaklar gibi bu belgeler de kendilerine ilişkin sessizlik ve “ihmallerle” birlikte üretilmişlerdir. Yani sıra, bu kaynakların yorumlanmış biçimleri de her zaman ideolojik ve siyasi olarak yapılandırıldığı için bu yorumların da ürettiği sessizlikler vardır. Öte yandan, Kürtlerin hatırat ve popüler hikâyelerden başka kendilerine ait arşivleri ya da sistematik kaynakları yoktur. Çoğu sözlü olan bu kaynakların tarih yazımı için olgusal güvenilirliği ise sıklıkla sorgulana gelmiştir.

Türk devletinin olaya dair resmi söylemi monolitik değildir. Mahkeme başkanı amacın İslami bir Kürt hükümeti kurmak olduğu sonucuna varmıştır. Savcıya göre ise; din sadece bir propaganda aracıydı ve “asıl hüviyeti, iç bünyesi ve ter-tipçilerinin maksat ve gayesi bakımından ise” ayaklanmanın gerçek amacı “tas-tamam bir Kürt milliyetçiliği, Kürt devleti ve hükümetçiliği olmaktan başka bir şey değildi!”⁴⁵ Ancak, Türk ordusunun kamu ile paylaştığı görüşü farklıydı. Genelkurmay Başkanlığı tarafından basılan bir kitaba göre, isyanın nedenleri, hazırlıkları, zamanlaması ve bağlamı göz önüne alındığında:

Şeyh Said isyanı tamamen bir karşı-devrim olayıdır... Kürtlük propa-gandası Tanzimat-ı Hayriye'nin ilanı ile başlamış, ancak bu propaganda hiçbir zaman halk arasında zemin bulamamıştı. Bunun sebebi Tanzimat ve Meşrutiyet'in Kürtlerin hayatında yarattığı değişim, bu ilkel sürüler üzerindeki ağa, bey, şef, şeyh ve hocaların nüfuzunu kırmak olmuştu. Ancak, insanlığın bile ne olduğunu bilmeyen bu kitleye Kürtlük bilinci vermek mümkün değildi. Bu kitle için insan hayatının anlamı bir avuç bulgur ve arpadan ibaretti, ne Cumhuriyet'in ne olduğunu bilmek istiyorlardı, ne de yaşadıkları dağın ötesinde neyin var olduğunu. Bu cahil kitleyi kışkırtmak için dini propaganda yapmak gerekliydi. Gerçekte olan buydu.⁴⁶

Bu, tarihsel olarak Türkiye'deki en güçlü resmi ve kamusal anlatıdır. Bu anlatıya göre, uygarlaştırıcı ve laik Kemalist devrimlere düşman “gerici” Kürt eşrafı köktenci bir İslami düzen kurmak için isyan etmiştir. Şeyh Said, Cumhuriyet'in “yoksul ve cahil kitlelerin” şeyhlerin baskı ve zulmü altında yaşadığı Doğu'ya medeniyet götürme girişimleri ile iktidar ve ayrıcalıklarını kaybeden bu eşraftan biridir. Orduya göre, bu karşı devrim şeyhlerin “cahil kitleler” üzerindeki iktidarlarını korumalarına yardımcı olacak hilafet ve şeriat düzenini geri getirmeyi amaçlıyordu.

Emperyalist petrol politikasının rolünü de vurgulayan Türk resmi söylemi hadisenin petrol bakımından zengin Musul ve Kerkük'ün kontrolünü ele geçirmeyi amaçlayan bir İngiliz komplosu olduğunu da öne sürer. Ancak, diğer Türk araştırmacılar bu “İngiliz parmağı” yorumunu tartışmalı bulmuşlardır. Olayı dini motifli bir milliyetçi ayaklanma olarak gören Mete Tunçay'a göre, İngiliz müdahalesine dair herhangi bir kanıt ya da mantıklı açıklamaya ulaşmak mümkün değildir. Tunçay devlet görevlilerinin farklı kesimlere farklı versiyonlar anlattıklarını da eklemektedir.⁴⁷ Ayaklanmanın

45 Örgüven, *Şeyh Said İsyanı*, 40-41.

46 Genelkurmay Başkanlığı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)* (Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1972), 78-79.

47 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 136.

“karşı devrimci” karakterine yaptıkları vurgu, Kemalistlerin uyguladıkları baskıyı rejimin tepeden inme laik reformlarına karşı duran Türk muhaliflere doğru genişletmesine imkan vermiştir. Aralarında pek çok Kurtuluş Savaşı komutanının da olduğu bu muhalifler, Şeyh Said isyanını teşvik ettikleri suçlaması ile idam edilmiş, hapsedilmiş veya sürülmüşlerdir. Batı kamuoyuna ise, ayaklanma olayın etno-siyasi dinamikleri yok sayılarak modernleşme ve medenileşme reformlarına karşı gerici bir girişim olarak resmedilmiştir.

Ayaklanma bazı Batılı araştırmacıların da ilgisini çekmiştir.⁴⁸ Batılı araştırmacılar bu olayı Cumhuriyet’in ilanının hemen ardından Türk ve seküler olmayan kültürel ve siyasi oluşumları imha etmeye girişen Türk devletine proto-milliyetçi bir tepki olarak tanımlamışlardır. Martin van Bruinessen’e göre ayaklanmanın açık amacı modern Türkiye’de çığnemekte olan İslami ilkelere saygı duyan bağımsız bir Kürt devleti kurmaktır. “Ayaklanma kitleyi harekete geçirmek üzere kendine ait bir karizması olmadığı için Şeyh’in karizmasını kullanan siyasal bir örgüt [Azadi] tarafından hazırlanmıştı. Yine de, Şeyh göstermelik bir liderden çok daha fazlasıydı; askeri operasyonlara en üst seviyede liderlik etme rolünü üstlenmişti”.⁴⁹

Robert Olson da isyanın gerçekleşmesinde Azadi’nin rolünü vurgulayarak ayaklanmanın modern örgütsel boyutlarına dikkat çekmiştir. Ona göre bu “Kürtlerin gerçekleştirdiği ilk geniş ölçekli milli isyandı”.⁵⁰ Olson, Azadi’nin kuruluşundan itibaren şeyhlik tarzı bir önderliği teşvik ettiğini ve 1924 yılındaki Azadi kongresinde bu yönde bir karar alındığını da belirtir. “İsyanın dini niteliğe sahip olması Azadi’nin başarılı bir devrim gerçekleştirmek için gerekli gördüğü strateji ve taktiklerin bir sonucuydu. Şeyh Said isyanı milliyetçi bir isyanken, isyanın örgütlenme ve hareket tarzı, propaganda ve sembolleri dini bir isyan özelliklerini taşımaktadır”. Olson şeyhin hem tutkulu bir milliyetçi hem de gayet dindar bir Müslüman olduğunu söylerken, Bruinessen’e göre Azadi’nin kendisini lider olarak seçmesinde belirleyici olanın şeyhin yereldeki, özellikle Zazaca konuşan Kürtler üzerindeki dini nüfuzu olduğunu belirtir. Hem Olson hem de Bruinessen isyanın dini ve milliyetçi bileşenlerinin birbirinden ayrıştırılamayacağını altını çizerek: “Hem şeyhin hem de Azadi liderlerinin temel amacı bağımsız bir Kurdistan kurulması idi... İsyanı katılan geniş

48 Burada değerlendirmemi isyana ilişkin kanonize olmuş şu iki eserle sınırlı tutmak istiyorum: Martin van Bruinessen, *Agha, Shaikh, and State* ve Robert Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion* (Austin: University of Texas Press, 1989).

49 van Bruinessen, *Agha, Shaikh, and State*, 265.

50 Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism*, 153.

kitleler için dini ve ulusal sadakatler birbirinden ayrı değil; aksine bir biri ile örtüşen ve neredeyse aynı olan olgulardı”.⁵¹

İster milliyetçi isterse dini, ister ilerici isterse gerici olsun, bu ayaklanmanın Kürt ve Türk halkları açısından tarihi bir dönüm noktası olduğu konusunda herkes hemfikirdir.⁵² Türkiye’deki azınlıkların resmi statüsünü düzenleyen Lozan Antlaşması, sadece bazı gayri-Müslimleri azınlık olarak tanıyan ve Kürtleri Müslüman olmaları hasebiyle “Türk milletine” eklemleyen Osmanlı millet sistemini temel almıştı. Öte yandan, Cumhuriyet reformları, özellikle hilafetin kaldırılması, tarikatların yasaklanması ve Mart 1924’te tekçi ve laik Türk eğitim sistemine geçilmesi, ayrı bir Kürt etno-siyasi varlığının tüm kamusal hayat ve görünürlüğü yok etti. Medreselerin kapatılması ile Kürtçenin kullanıldığı tek eğitim kurumu da ortadan kaldırılmıştı. Hilafetin kaldırılması “İslam kardeşliği” yerine “Türk milletinin bölünmez bütünlüğünü” getirmiş, bu durum Kürtler ile Türkler arasındaki “tarihsel ittifakı” etkin bir şekilde sonlandırmıştı. Homojen ve egemen bir Türk devleti ve ulusal kimliği yaratmak için Kemalist rejim bu tür politikalarla Kürtler üstündeki baskısını arttırdı. Böylesi bir bağlamda, Şeyh Said ayaklanması zaten harap olmuş Kürtler ve Türkler arasındaki “tarihsel köprüye” inen son bir darbe gibidir. Kürtlerin daha sonraki dönemlerde bağımsızlık siyaseti izlemesi açısından ciddi bir başlangıç noktası oluşturan bu başkaldırı Türk rejimi açısından ise tersten kurucu bir işlev görmüş; birçok Türk hukuk ve siyaset kurumu bu ayaklanmaya karşı katı bir laik ve milliyetçi ruhla oluşturulmuştur. Kemalistler günümüzde bile Şeyh Said’in kişilik ve edimlerinde vücut bulan Kürt ulusalcılığı ve İslam’ı temel ulusal güvenlik meseleleri olarak görürler.

Şeyhin Üç Yüzü

Ayaklanmanın resmi Türk ve Batı akademik tarih söylemlerinde kurgulanışını ana hatlarıyla özetledikten sonra, şimdi PKK öncülüğündeki Kürt siyasi hareketinin⁵³ tarihsel söyleminde ayaklanma ve şeyhin imajına dair son otuz yılda ortaya çıkan üç farklı versiyona dönmek istiyorum. Bunu yaparken, geçmişteki ampirik olguların tarihsel hakikat olarak üretilmelerine dair bilgi politikalarının incelenmesine öncelik veren ve tarihe anti-

51 van Bruinessen, *Agha, Shaikh, and State*, 298-99.

52 Bakınız; Hamit Bozarslan, *Violence in the Middle East: From Political Struggle to Self-sacrifice* (Princeton, N.J.: Markus Wiener, 2004); Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism*; Metin Toker, *Şeyh Said ve İsyanı* (Ankara: Bilgi, 1994); Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*.

53 1978 yılında bağımsız, birleşik ve sosyalist bir Kürdistan kurma amacıyla kurulan PKK, 1984’te halen devam etmekte olan gerilla savaşını başlatmıştır. PKK özellikle 1990’ların başından beri Türkiye’deki Kürt hareketinin öncü kanadı haline gelmiştir.

ampirist bakan yaklaşımları temel alıyorum.⁵⁴ Buradaki amacım, susturulmuş Kürt periferilerinden yeni olgusal veriler sağlayarak tarihsel bilgi ve temsilde bir boşluğu doldurmak değil, Kürt hareketinin tarih söyleminde olan boşluk ve sessizliklerin iktidar ve siyaset mücadelesine içkin biçimde nasıl ve neden üretildiğini anlamak.⁵⁵

Ulusal bağımsızlık sadece toprağa dayalı ve teritoryal egemenlik arayışındaki bir siyasi projeden ibaret değil; bunun ötesinde belli bir tarih okuma biçimi ve tefsirini de içerir. Abdullah Öcalan'ın 1999'daki savunmalarına kadar, Kürt hareketi Kürt tarihini yorumlarken bağımsızlık odaklı bir mercekten bakmakta ve bu tarih okumasına uygun ulusal mit ve semboller üretmekteydi. Şeyh Said 1990'ların başında hareketin kamusal söyleminde bir ulusal kahramana dönüşmüş olsa da, PKK manifestosunda şeyhin önderliğini yaptığı ayaklanmaya tek bir atıf dahi yoktu.⁵⁶ Hem Türk solunun, hem de önceki Kürt hareketlerinin varisi olan PKK bu ayaklanmaya ancak başka bir kurucu belge olan "Kürdistan'da Zorun Rolü" çalışmasında atıf yapmıştır. Burada, ayaklanmayı Kürdistan'da askeri işgal yoluyla siyasi egemenlik kurmaya çalışan Türk devleti politikalarına karşı gerçekleştirilen "haklı ama ilkel bir tepki" olarak çekişen ve eleştirel bir biçimde sahipleniliyordu:

Denilebilir ki Kürdistan'da bu dönemde (1925-1940) ortaya çıkan ayaklanmalar, dünyada görülen en bilinçsiz ayaklanmalardan... Modern toplumsal gelişme olmadığından bu ayaklanmalarda ciddi bir siyasi ve ulusal kurtuluş amacı, bir ulusal kurtuluş siyaseti ve bu doğrultuda modern bir örgütlenme yoktur: tam tersine her şeyiyle en geri, ortaçağın düşünce ve örgüt kalıntıları, aşiretçilik, tarikatçılık ve mezhepçilik içine hapsolünme vardır. Zaten planlanarak ve her alanda örgütlenerek geliştirilen ayaklanmalar değil, çok azgın, vahşi, katliamcı... ulusal baskı uygulamalarına karşı kendiliğinden gelme tepkilerdir... [Ancak] Bu dönemde Kürdistan'da ortaya çıkan direnmelerin yani ilkel ayaklanmaların, ulusal baskı ve zulme karşı olma gibi çok haklı bir özü vardır. Ama bu haklı özün ilerici bir içerikle ortaya çıkmasını, mevcut hakim sınıf engellemiştir... Direnmeler haklı ve kutsal olmalarına

54 Bu yaklaşımlar için, bakınız; Shahid Amin, *Event, Metaphor, Memory: Chauri Chaura 1922-1992* (Berkeley and Los Angeles: Oxford University Press, 1995); Ted Swedenburg, *Memories of Revolt: The 1936-1939 Rebellion and the Palestinian National Past* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995); Michael Taussig, *Shamanism, Colonialism, and the Wild Man: A Study in Terror and Healing* (Chicago: University of Chicago Press, 1987); ve Michel-Rolph Trouillot, *Silencing the Past: Power and the Production of History* (Boston: Beacon Press, 1995).

55 Bu bölümün başlığına ilham kaynağı olan Michel-Rolph Trouillot'un *Sans Souci'nin Üç Yüzü* okumasıdır. Trouillot, *Silencing the Past*, 31-69.

56 Partiya Karkerên Kurdistan, *Kürdistan Devriminin Yolu: Manifesto* (1978).

rağmen, mevcut önderliğin gerici durumu... hatta daha geri bir biçimde ekonomik olarak kendi dar aile, aşiret ve ağalık çıkarlarını, ideolojik olarak “İslam ümmetini”, yani feodal ideolojisini, siyasal olarak Osmanlı sultanlarını geri getirme amacını öne çıkararak, aşiretçi-feodal önderlik, bu haklı direnmelerin devrimci bir ulusal kurtuluş mücadelesine varmasını engellemiştir. Bu nedenle bunlara ilerici ulusal kurtuluş siyasetine dönüşmemiş ilkel ayaklanmalar diyoruz. Haklı, ama ilkel! Kürdistan'daki ayaklanmaların bu konumuna karşılık, Kemalist diktatörlüğün Kürdistan'daki uygulamaları, tamamen haksız, gerici, birer vahşet, barbarlık örnekleridir.⁵⁷

Şeyh Said ve erken Cumhuriyet dönemindeki diğer ayaklanmalara dair bu seküler ve “ilerici” sınıf analizi, tarihsel, ideolojik ve siyasi bağlamları içinde değerlendirilmelidir. Türk solunun hâkim kanadı uzun zaman otonom ya da bağımsız Kürt siyasi hareketliliğini sınıf dayanışmasına tehdit olarak görüp buna karşı çıkmış ve ayaklanmayı ilerici Kemalist devrimler ile ayrıcalıklarını kaybeden ve İngilizlerin desteğini alan feodal Kürt toprak sahiplerinin gerçekleştirdiği ilkel ve irticai bir girişim olarak gören Kemalist yaklaşımı benimsemiştir. PKK'nin ayaklanmayı haklı sıfatıyla nitelenmesi hareketin otonom bir Kürt ulusal kurtuluşçu geleneğin yaratılması yönünde zamanın Türk solundan ideolojik anlamda kopuşu olarak görülebilir. Kemalistleri ve dönemin Türk solunu bir tarafa bırakırsak, PKK'nin kendisi de gayet modernist ve seküler bir ideolojik/siyasi yönelime oldukça bağlıydı ve din ile aşiret örgütlenmelerine karşı ortodoks bir sol tahayyülle sahipti. Şeyhin önderlik olarak “ilkel” ve “gerici” görülmesinin böylesi bir ideolojik arka planı vardır. PKK aşiret ilişkilerinin feodal doğasının ve Osmanlılara (ve Türklere) dini temelde gösterilen sadakatın Kürt ulusal bilincinin oluşumunu engelleyerek ulusal bağımsızlık siyasetine sekte vurduğunu söylüyordu. Bu arka plan içerisinde, PKK öncülüğündeki Kürt hareketi, Şeyh Said ve geçmişteki diğer ayaklanmaların “haklı” özünün siyasi varisi olarak, hedefini bu tür “ilkel” aşiret ve dini ilişkileri aşır modern bir ulusal kurtuluş hareketi oluşturmak olarak tanımladı.

1990'ların başında Öcalan hareketin yayın organı Serxwebûn dergisinde basılan yazı ve röportajlarında - bunların bazıları daha sonra *Cumhuriyet Kirli ve Suçludur* başlıklı bir kitapta toplanmıştır – ayaklanmanın “ilkel” ve “gerici” niteliğine dair yaklaşımını revize etti.⁵⁸ Bu kitapta, Öcalan ayaklanmaya Cumhuriyet'in Kürdistan'ı yeniden işgaline karşı bir Kürt tepkisi, dini renge sahip olmakla birlikte özü itibarıyla ulusal bir girişim olarak değiniyordu.

57 Partiya Karkerên Kurdistan, *Kürdistan'da Zorun Rolü* (Köln: Weşanên Serxwebûn, 1982), 185-90.

58 Abdullah Öcalan, *Sömürgeci Cumhuriyet Kirli ve Suçludur* (Köln: Weşanên Serxwebûn, 1996).

Öcalan ayaklanmanın başarısızlığını Kürt kuvvetlerinin düzensizliğine ve gerekli hazırlıkların yapılmamış olmasına bağlıyordu. Ona göre, Atatürk bu ayaklanmayı Kürtlüğe dair her değeri yok etmek için fırsat olarak kullanmıştı. Öcalan, özellikle Türk rejiminin böylesine sıradan bir halk ayaklanmasını irticai bir kalkışma olarak damgalamasını eleştiriyor, Cumhuriyetin kendisinden başka her şeyi irticai olarak yaftalayan gerici ve faşist bir rejim olmakla suçlayarak, Şeyh Said'in Atatürk'le mukayese dahi edilemeyecek derecede ilerici bir Kürt ulusal önderi olduğunu ilan ediyordu.

Yazılı söylemde Şeyh'e böylesi ulusal ve ilerici nitelikler atfedilirken, hareketin kamusal söyleminde Şeyh sömürgecilik karşıtı direnişin sembollerinden birine dönüştü. Bu söylem değişiminde özellikle 1990'ların olağanüstü hal koşullarında pek çok Kürt yurtseverini ve sivil öldüren Hizbullah'ın saldırgan biçimde ortaya çıkması etkili oldu. Bu grubun Türk devlet makamları tarafından desteklenip korunduğunu gösteren pek çok kanıt bulunmaktadır. Bu siyasal bağlamda, hareket bir özeleştirici sürece girdi ve ortodoks solun din hususundaki tutumuna eleştiri getirerek, dine dair incelikten mahrum kaba materyalist yaklaşımların hatalı olduğunu ilan etti.⁵⁹ Hizbullah'ı İslamiyet'le alakası olmayan kirli bir rejimin tetikçiliğini yapmakla eleştiren Öcalan, dine dair devrimci bir yaklaşıma olan ihtiyaca işaret etti ve defalarca PKK'nin her türlü zulme karşı adaletin dini olarak İslamiyet'in asıl savunucusu olduğunu söyledi.

Böylesi bir ideolojik ve siyasal bağlam değişikliği ile birlikte, Marksist Kürt gerillalar ilk sahabeler kadar değerli kişiler olarak resmedilmeye başlandı. PKK'nin cephe örgütü, Kürt imamların Avrupa, Türkiye ve Kürdistan'da siyasal birlikler halinde örgütlenmelerini destekledi. Hareket Avrupa'da bazı camilerin inşasına da destek verdi. Bunlardan Bremen ve Paris'te olanlarına Şeyh Said ismi verildi. İslamiyet'in bir adalet ve zulme karşı direniş dini olarak tanımlanması, hareketin Şeyh Said'i ve diğer geçmiş Kürt önderlerini intikamlarının alınması, tarihsel ve siyasal misyonlarının ulusal mücadelenin ilerici teleolojisi içinde tamamlanması gereken kutsal anti-sömürgeci şahsiyetler olarak ulusal kurtuluş söylemine katmasına yardımcı oldu. Aynı zamanda, Kürt gerillalar, Şeyh Said'in misyonunu tamamlayacak "hakiki torunları" olarak yeniden konumlandırıldılar.

Dindar Kürtler 1990'ların başında Kürdistan dâhilinde ve haricinde hareketin faaliyetlerine katılmaya başladı. Hareketin Brüksel merkezli Med-TV uydu kanalının açılış ve kapanışında, Şeyh Said'in ve geçmişteki diğer Kürt önderlerin görüntüleri art arda ekrana yansıtılıyordu. Bu görüntüler, Öcalan'ın fotoğrafı ile sona eriyor ve geçmişteki tüm isyanların siyasal varisi

59 Abdullah Öcalan, *Din Sorununa Devrimci Yaklaşım* (İstanbul: Melsa, 1991).

olarak Öcalan'ı "son Kürt önderine" dönüştürerek Kürt önderliğinin tarihsel şeceresini tamamlıyordu. Bunun yanı sıra, gerillaların ilk sahabeler kadar değerli insanlar olarak temsil edilmeleri Öcalan'a sembolik olarak peygamberlik mertebesi iması da taşıyordu. Bazı sempatizanları, Abdullah Öcalan'ı mesiyantik bir figür olarak görüyorlardı. Soyadının böyle bir algıyı kolaylaştırdığı söylenebilir. Bu soyadının tesadüf olamayacağına, bunun ilahi bir müdahale olduğuna dair, Öcalan'ı Kürtlerin tarihsel intikamını alacak bir Mehdi gibi gösteren bazı hikâyeler de bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Ancak, Öcalan'ın 1999'da tutuklanması Şeyh Said hadisesinin bu anti-sömürgeci okuması açısından bir kırılma noktası oluşturmuştur. Öcalan savunmasında ulusal bağımsızlık ve toprağa dayalı egemenlik iddialarını reddetmiş; bu tür mücadeleleri yirminci yüzyıl boyunca Kürtlere zarar veren ilkel milliyetçiliğin biçimleri olmakla eleştirmişti. Bu "ilkel milliyetçilerin" arasında Şeyh Said'in ismi de vardı. PKK'nin o ana kadarki ulusal bağımsızlık endeksli Kürt tarihsel söylemi siyaseten sürdürülebilir olmaktan çıktığından, hareketin Kürt tarih söylemi siyasal projedeki bu radikal değişimle birlikte yeniden tefsir edilmiştir. Öcalan savunmalarında barış sürecini kolaylaştırıp barışa temel oluşturmak için yeni bir tarihe, Kürt tarihinin ve Kürt-Türk ilişkilerinin "gerçekçi biçimde yeniden yorumlanmasına" ihtiyaç olduğunu açık bir şekilde vurgulamıştı.⁶⁰ Öcalan'ın başlattığı bu tarihi yeniden yorumlama girişimi, Türk devletinin zulmüne karşı duran destansı Kürt direnişini yücelten geçmiş anlatılardan ayrılarak hem geçmişteki Kürt önderlerin hatalarına, hem de Türk devletinin politikalarına eleştirel yaklaşıyordu. Bu noktada, tarihsel söylemdeki bu değişime dair birkaç ayrıntıdan bahsetmek yerinde olacaktır.

1999'a değin hareketin erken Cumhuriyet döneminde Kürt-Türk ilişkilerine dair söylemi şöyle özetlenebilir: Kürtler Kurtuluş Savaşı esnasında Türkleri emperyalistlere karşı savaşlarında desteklemişlerdi. Ancak, bağımsızlıktan sonra jakoben İttihat ve Terakki Komitesi'nden yetişmiş olan Mustafa Kemal Kürtlere ihanet etmiş, savaş sırasında verdiği otonomi ve kültürel haklara dair sözleri inkâr etmişti. Bu ihanet karşısında, haklı olarak pek çok Kürt isyanı ortaya çıkmıştı. Bunlardan ilki de Şeyh Said ayaklanmasıydı. Bu ihanet anlatısının etik ve siyasi mesajı Kürtlerin kendilerine ihanet eden ve gittikçe despotlaşan rejim karşısında isyan etmekten başka çarelerinin olmadığıdır. Bu mesaj, silahlı mücadele yoluyla bağımsızlık iddiasını meşrulaştırmış, PKK kendisini Kürtlere en başından beri ihanet eden kirli ve suçlu Cumhuriyet'e karşı yapılan tüm geçmiş Kürt ayaklanmalarının siyasal varisi ve sürdürücüsü ilan etmiştir.

60 Abdullah Öcalan, *Sümer Rahip Devletinden Halk Cumhuriyetine Doğru*, 1-2 (İstanbul: Mem Yayınları, 2001).

Öcalan'ın 1999'daki savunmasında ortaya koyduğu tarihsel anlatı ciddi biçimde farklıydı ve pek çok Kürt çevresi tarafından şaşkınlık ile karşılandı. Bu yeni anlatıya göre, Kürtler ve Türkler Kurtuluş Savaşı'nda emperyalist güçlere karşı birlikte savaşmışlardı. Atatürk özellikle 1921-1924 yılları arasında, Kürtlere ve Kürtlerin otonomi taleplerine karşı yaklaşımında samimiydi. Fakat demokratik bir Cumhuriyet ve Kürtlerle barışçıl bir yaşamın kurulması iki sebeple gerçekleşmemişti. İlk olarak, İttihatçılar Atatürk'ü yalıtmış veya manipüle etmişlerdi. Atatürk bunu ya görememiş ya da engelleyememişti. İkincisi, Kürtler yeni rejime karşı isyan etme hatasına düşmüş; bu da kuruluş aşamasındaki rejimin korunması için devlete baskı uygulama zemini vermişti. Davadan sonra da, Öcalan pek çok defa Cumhuriyeti demokratikleştirerek Kürtlerin kültürel ve siyasi haklarına yer açmak için "1921-1924 ruhunun" diriltilmesinin önemini vurguladı. Öcalan'a göre, yirmi birinci yüzyıl demokrasi ve insan hakları yüzyılı olacaktı ve burada şiddete ve isyana yer yoktu. Öcalan, siyaseten olgunlaştığını ve çatışmanın çözümü için akılcı diyalogdan ziyade isyanı seçen geçmişteki Kürt liderlerin hatalarından ders çıkardığını da açık bir şekilde ilan etmişti.

Bu siyasi olgunluğa erişme anlatısında, Şeyh Said ayaklanması yeniden İngilizler tarafından desteklenmiş olması muhtemel bir "ilkel milliyetçilik" vakası olarak konumlandırıldı. Bu değişikliğin ardında, muhtemelen Türkler ve Kürtler arasındaki yıkık köprülerin onarılması gerektiği düşüncesi yatıyordu ve Şeyh Said gibi bu köprüleri yıkanlar, aynı devletin çatısı altında bir arada yaşamının söylemsel koşullarının yaratılması için tarihsel söylemin merkezinden uzaklaştırılmalıydı. Tarihsel anlatıdaki bu değişiklik, barış görüşmelerinin meşru muhatabı olarak devlet tarafından tanınmaya uğraştığı bir dönemde Öcalan ile "bölücüler," "şeriatçı İslamcılar" ve "dış mihraklar" arasına da politik ve söylemsel bir mesafe koyuyordu.

Bu değişiklik, bağımsızlık-odaklı anti-sömürgeci Kürt tarihsel söylemindeki üç başka değişikliğe yaslanıyordu. Bunlardan ilki, ilk karşılaşmaya, Kürtlerle Türklerin on birinci yüzyılda Selçuklu iktidarının yayılması esnasında Anadolu'da ilk defa karşı karşıya gelmelerine dairdir. Geçmişte, hareketin tarihsel söylemi 1071 Malazgirt Savaşı'nı Türklerin ilk sömürgeci edimi olarak konumlandırıyor. İkincisi, Kürt önde gelenlerinin on altıncı yüzyılda İran'daki Safevilere karşı Osmanlı ile kurdukları "ittifaktır". Bu ittifakın mimarı – İdris-i Bitlisi – Kürtlerin çıkarlarına sahip çıkmadığı gerekçesiyle PKK ve diğer pek çok Kürt örgütü tarafından kınanıyor, hatta hain ve işbirlikçi olmakla suçlanıyordu. Üçüncüsü, Birinci Dünya Savaşı esnasında, özellikle Çanakkale Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında kurulan Kürt-Türk ittifakıdır – ki bu önceleri Kürt liderlerin ulusal kurtuluş mücadelesi yürütmekteki basiretsizliklerinin göstergesi olarak eleştiriliyordu. 1999'dan beri, Kürt hareketi bu tarihsel anlardan ilk ikisini Türkleri ve Kürtleri barışmaya ve şimdi "birlikte kazanmaya" teşvik etmesi gereken

“akılcı ittifaklar” olarak olumlamış, Çanakkale Savaşı ile Kurtuluş Savaşı’nı ise Kürtlerin ve Türklerin paylaştıkları ortak vatan için canlarını feda ettikleri fevkalade mühim tarihsel anlar olduğunu vurgulamıştır.

Geçmişte kınanan bu tarihsel dönemlerin olumlanıp yeniden sahiplenilmesine dönük bu hafıza siyaseti ve tarih söylemi, Kürt ve Türk tarihini aynı anda barındırabilecek bir tarihsel söylemin üretilmesine temel teşkil etmektedir. Aynı zamanda, bu yeni hafıza siyaseti Kürt tarih ve siyasetinin inşasında toprağa dayalı ulusal bağımsızlık mantığının kenara bırakılması açısından da kilit öneme sahiptir. İki halk arasındaki harap köprüleri onarmak adına geçmiş “sömürgecilik” ve “ihanet” anları bugüne rehberlik üzere diriltilmesi mümkün ve gerekli “akılcı ittifaklar” olarak yeniden yorumlanıp konumlandırılmaktadır. Buna bağlı olarak, en azından yakın zamana kadar, barış-odaklı Kürt siyasi söylemi daha önce anti-sömürgeci direnişler olarak görüp sahiplendiği Kürt-devlet ilişkilerindeki isyan dönemlerini, artık hem Kürt hem Türk halkına zarar veren talihsiz gelişmeler olarak ele alıp siyasal söyleminin merkezinden uzaklaştırmaya çalışmıştır. “Kahraman Şeyh Said” ile “hain ve işbirlikçi İdris” imgelerinin anlamlarının revize edilmesi bir tarihsel ve siyasal “olgunlaşma” anlatsı çerçevesinde gerçekleşmektedir. Daha net bir şekilde ifade etmek gerekirse, Kürtler ile Türkler ortak vatanda birlikte yasayacaksa, hem siyasal hem de tarihsel söylemde öne çıkarılacak olan devlete başkaldıran değil, Türkler ile ittifak eden Kürtler olacaktır. Barış sürecinde öne çıkan ve sürekli vurgulanan Kürt -Türk ittifakı söyleminin arkasında böylesi bir hafıza diyalektiği vardır.

Kürt tarih söylemindeki bu radikal değişikliklere karşı çıkanlar da olmuştur. PKK’nin barış siyasetine muhalif olan Kürt siyasi parti ve örgütleri bu tür değişiklikleri eleştirmiş ve tipik olarak Öcalan’ı Kemalist olmakla ve Kürt milli davasına ihanet etmekle itham etmişlerdir. Kürt hareketine ve Öcalan’a sempati ile bakanlar ise genelde bu tür tarihsel tartışmalar hakkında pek konuşmak istemiyorlar. Konuşanlar ise Öcalan’ın yeni tarih söyleminin pragmatist yönüne işaret ediyor: “Başkan sadece siyaset yapıyor, aslında bu söylediklerini kast etmiyor”. PKK’nin aktif kadrolarından biri bana daha eleştirel bir yorumda bulunmuştu: “İnsanların hafızalarını silmek bilgisayara format atmak gibi kolay değildir. Hafızalar adalet tesis edilinceye kadar kendilerini sürdürmenin yolunu her daim bulurlar”. Ancak, barış söylemine eşlik eden bu tür tarihsel revizyonlara dair görüşüğüm Kürtler arasındaki en yaygın duygu ve düşünce biçimi Diyarbakır’ın Bağlar semtinde mahalle örgütlenmesi çalışmaları yürüten bir gencin kelimelerinde çok veciz bir şekilde ifade bulmuştu: “Başkan Apo ve Şeyh Said bizim için aynıdır, ikisi de bizim için savaşmış, ikisi de bizim için büyük acılar çekmiştir. Gerisinin bir önemi yoktur”. Öcalan barış projesini ortaya koyarken devletle diyalog kurma umuduyla kendisi ile şeyhin siyasal mirası arasına mesafe koymaya çalışmışsa da, kendisine bir lider

olarak son derece bağlı pek çok Kürt devlete karşı olan mücadelelerinde Öcalan'ı ısrar ve inatla şeyhin yanında konumlandırmakta; Öcalan'ı artık kendisinin bile faydalı bulmadığı çatışmacı bir siyasi tahayyülün içerisine yerleştirmektedir. Bu durum, Kürt hareketinin 1990'larda oluşturduğu ve Öcalan ile Şeyh'i aynı anda barındırabilen bir tarihsel söylemin hâlâ gayet güçlü olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Sonuçta, Öcalan ve Şeyh Said rasyonel aktörler olarak söylediklerinden ya da gerçekleştirmeye niyetlendiklerinden fazlasıdır; onlar Kürt halkı onlara ne anlam veriyorsa odurlar – ve pek çok Kürt için hem Öcalan hem de Şeyh Said hâlen devam etmekte olan ve adalet, siyasal tanınma ve egemenlik için girilen onurlu bir tarihsel mücadelenin kahraman önderleridir.

Sonuç

Bu makalede, 1925 ayaklanması ve önderinin yerel Kürt kültürel hafızası ile farklı tarihsel söylemlere nasıl girdiğini irdeledim. Sonuç kısmında, yerel hafızanın hem Kürt hareketinin değişken tarihsel söylemleri hem de akademik tarih yazımı arasındaki çatışmalı ilişkisi üzerinde durmak istiyorum. Yukarıda belirttiğim üzere, Kürt hareketi 1990'larda yerel kültürel hafızaları ve geçmiş ayaklanmalara dair popüler bilgileri ulusal kurtuluş söylemine başarılı bir biçimde eklemeyerek hegemonik bir karakter kazandı. Ancak, yakın zamanda barış inşası yolunda devlet tarafından tanınma siyaseti ile birlikte yapılan revizyonlar geçmiş ayaklanmalara dair hareketin tarihsel söylemi ile popüler anlatı ve hafızalar arasındaki mesafeyi açtı. Bu değişiklikler, geçmiş bugünün siyasal “gerçeklikleri” ile uyumlu hâle getirmek üzere yeniden yorumlayan bir anlamlandırma matrisinin varlığına işaret etmektedir. Öte yandan, geçmişin böyle eğilip bükülebilir oluşu, onun günümüz aktörlerinin istedikleri gibi etkileyip yeniden inşa edebilecekleri edilgen bir nesne olduğu anlamına gelmez; çünkü geçmiş kendisi hakkındaki üretilen eski fakat dirençli anlatılar tarafından da kurulan bir “tarihsel süreç” olarak andaki tarihsel tahayyülün biçim ve içeriğinin sınırlarını da belirler.⁶¹ Başka bir deyişle, Kürt siyasal önderliği Şeyh Said ayaklanmasının mirasını değişen tarihsel ve siyasi zaruretlere göre yeniden yorumlarken; dirençli kültürel hafızalar ve sözlü hikâyeler güncel tarihsel ve siyasi tahayyülü daha farklı biçim ve yönlerde şekillendirebiliyor. Kürt hareketinin geçmişteki ayaklanmalara dair bu zengin sözlü tarihi, anın radikal bir tarihini tahayyül etme ve yapmada ciddiye alıp almayacağını zaman gösterecektir.

Yerel sözlü hikâyeler ile yazılı tarihler arasındaki ilişki açısından, Şeyh Said ayaklanmasının antropolojisinde otorite sayılan Martin

61 Trouillot, *Silencing the Past*.

van Bruinessen'in çalışmasına⁶² değinmekle yetineceğim. Özellikle Bruinessen'in Kürt kaynakların olgusal güvenilirliği hakkındaki düşüncelerine odaklanmak istiyorum. Şöyle diyor: "Bu Kürt kaynakları, özellikle de sözlü olanlarıyla ilgili sorun bu ayaklanmayı milliyetçi Kürt tarihinde efsanevi bir olay olarak kurmalarındır. Görüşmecilerimin hepsi hikâyelerini daha önce defalarca anlatmış, şüphesiz her defasında daha da cilalayıp süslemiş ve bu hikâyeleri geçmişte ne olmuş olabileceğine dair düşündükleri ile uyumlu hâle getirmişlerdir".⁶³ Bruinessen, Kürtlerin kendisine anlattığı hikâyeleri olgusal olarak doğrulamak için bulabildiği tüm "bağımsız" kaynaklarla kıyasladığını belirtir. Bu kaynaklar Türk gazeteleri, özellikle Cumhuriyet, ve İngilizlerin Türkiye ve Irak'a dair istihbarat raporlarıdır. O dönemde Türk rejiminin resmi gazetesi olan Cumhuriyet'i "bağımsız" kaynak olarak kullanması ciddi bir sorun, fakat Bruinessen'in yaklaşımındaki sorun bundan daha derindir. Ayaklanmaya ampirisist-rasyonalist bir çerçeveden yaklaşan Bruinessen, gerçek tarihsel bilgiye ulaşma uğruna popüler ya da söylencesel (efsanevi) olanı kolayca bir köşeye atmaktadır. Ayrıca, ona göre Kürt isyancıların "Türkiye'deki günahkâr din-karşıtı reformlara" karşı oluşları "ayaklanmanın din adına gerçekleştirilen mesiyaniğe sahip olduğu" izlenimi yaratmış; ancak "ayaklanmanın bastırılmasından sonra, hareketin bu mesiyaniğe görüntüsünden geriye hiçbir şey" kalmamıştır.⁶⁴

Bruinessen'in olayın "gerçekçi" bir portresini vermek için popüler ve mesiyaniğe hikâyeleri gözden çıkarmakta aceleci davrandığını düşünüyorum. Pek çok Kürt hikâyesinin efsanevi olduğu konusunda haklıdır, fakat isyanın mesiyaniğe karakterinden geriye bir şey kalmadığı argümanı tartışmaya açıktır. Bu sorun kısmen Bruinessen'in genel olarak mesiyaniğe düşünce ile milliyetçilik, özelden bu düşünce biçimi ile Kürt ulusal mücadelesi arasındaki etkileşimi görmezden gelmesi, mesiyaniğe düşünceyi münhasıran din alanında konumlandırmasından kaynaklanmaktadır.

Bu makalede, bazı mitik/mesiyaniğe hikâyeleri kendilerini kökten dışlayan rasyonalist tarihleri çelen önemli kültürel ve siyasi bilgi biçimleri olarak inceledim. Bu hikâyelerin sadece içeriğini değil, biçimlerini de ele aldım; özellikle de Bruinessen'in şikâyet ettiği "cilalanma ve süslenme" biçimlerini. Bundaki amacım, yerel hikâyeleri daha otantik kaynaklar olarak kabul edip şimdiye kadar söylenmemiş gerçekleri açığa çıkararak ayaklanmayı yeniden kurgulamak değil, ayaklanma ve şeyhe dair yaşayan hafızayı yerel kültürel anlam matrisleri içinde yorumlamaktı. En nihayetinde, "böylesi

62 Bruinessen, *Agha, Shaikh, and State*.

63 Ibid., 266.

64 Ibid., 288-99.

olayların ve kişilerin önemi, bu kişi ve olayların sözlü ya da yazılı tarihlere yorumlanmalarını biçimlendiren kültürel formlardan ayırıştırılmaz”.⁶⁵

“Geçmişte gerçekten ne oldu” gibi Rankeci bir sorunun ışığında ilerleyen tarihsici (historicist) ve modernist yaklaşımlar için,⁶⁶ bu sözlü hikâyelerin çoğu herhangi bir hakikat değeri taşımayan masallardan ibarettir ve dolayısıyla da tarih sahnesinde yerleri yoktur. Böylesi dar bir seküler ve ampirisist yaklaşımın Kürdistan’da Şeyh Sait ayaklanmasının sembolik ve siyasi varlığına dair bize anlatacak pek bir şeyi yoktur. Tek tek bakıldığında, bu yerel hikâyeler seküler-bilimsel araştırmacıya “mantık-dışı” arzu veya fanteziler gibi görünebilir (idam sehpasında üç defa kopan organ gibi). Ancak, içerik ve karmaşıklıkları incelendiğinde, bu hikâyelerin Şeyh’in ve mezarının mirasını yaratıcı biçimde söze döküp bugüne taşıyan gayet özgün bir siyasi-sembolik rasyonalite ile yapılandırıldıkları görülür. Bu makalede, bu kültürel hafıza ve sözlü hikâyelerin, özellikle bunların “cılanma” ve “süslenme” biçimlerinin, başarısız bir isyan olarak tarihe geçen bir olay ile kayıp bir mezarı şimdiki zamanda kutsal bir siyasal evrene (kozmooloji) dönüştüren incelikli sembolik girişim ve yatırımlar olduklarını göstermeye çalıştım. Şeyh Said bu siyasal-sembolik evrenin merkezinde egemenliğin vücuda geldiği efsanevi bir figür olarak dururken; kayıp mezarı adaletin yeniden tesis edilmesi, işgal altındaki bir toprağın geri alınması ve bu toprakta egemen bir Kürt özneliğinin kurulması yolunda ısrarlı ve zorlu bir mücadelenin nesnesi ve alanı hâline gelmektedir.

Pek çok Kürt için şeyhin kayıp mezarı nesnesi olmayan kolektif bir acı, ısrarla varlığını sürdüren bir yokluk hâlidir. Egemen bir yasak sonucu hakim sembolik düzenin dışında bir alan olarak kurulan bu yokluk hâli, Kürtlerin çoğu zaman mesyanik bir siyasi zamansallıkla yapılanmış bir karşı-sembolik düzen yaratan destansı/mitik hikâyelerle doldurmaya çalıştıkları gergin bir sembolik ve semantik boşluktur. Kürtlerin bir kenara itilen geçmişe dair sözlü bilgilerinin an ile ilişkilendirilerek henüz nihayete ermemiş bir mücadele ile bağının kurulması tam da böyle gerçekleşmektedir. Buradan bakınca, mesele geçmişte ne olduğundan ziyade, geçmiş ile an arasında nasıl bir ilişki olduğu veya olması gerektiğidir. Türk devleti Kürtlerin şeyhin mezarı etrafında “sembolik bir topoloji”⁶⁷ yaratmalarını, yani mezarı bir anıt, türbe ya da mezar taşı ile bir hafıza mekânına [lieux de mémoire]⁶⁸ dönüştürmelerini şimdiye kadar önle-

65 Robin M. Wright and Jonathan D. Hill, “History, Ritual and Myth: Nineteenth Century Millenarian Movements in the Northwest Amazon,” *Ethnohistory* 33, 1 (1986): 32.

66 Benjamin, *Illuminations*, 255.

67 Slyomovics, *The Object of Memory*, 3.

68 Nora, “Between Memory and History,” 7.

miştir. Fakat pek çok Kürt hâlâ Dağkapı Meydanı'nı bir "hafıza çevresi" [milieux de mémoire] olarak deneyimlemeye devam etmektedir. Bu hafıza çevresinde geçmişe dair yaşayan destansı hafıza ve hikâyeler, Türk devletinin şiddetle büyüünü bozmaya, homojenleştirmeye ve kültürel, tarihsel ve siyasal referanslarından arındırmaya çalıştığı Şeyh'in mezarını, Dağkapı Meydanı'nı ve Diyarbakır'ı siyasal-sembolik açıdan anlamlı mekânlar olarak büyülemek, kutsamak ve geri almak için dirençli ve amansız bir mücadele vermektedir. Bu mücadeleye karşılık verircesine, Dağkapı Meydanı da ilahi adalet ve destansı acılara, kutsal ve egemen olana dair olan bu büyüleyici hikâyelere ev sahipliği yapıp onları koruyan bir mekan olarak belirlemektedir. "Kurulu düzenin gerçekliğine karşı güçsüzlerin silahı olan," "iktidar ilişkilerini ters yüz edip ... talihsiz olanların zaferini mucizevi, ütöpik bir mekânda güvence altına alan"⁶⁹ ve mühürlü sayfalarını tartışmaya açarak tarihin akışını patlatıp durduran bu destansı/mitik hikâyeler bize şunu önermektedir: Tarih kitaplarının iddia ettiğinin aksine, Şeyh'in hikâyesi henüz bitmemiştir.

Sonsöz

2008 yılından bu yana devlet ile ilişkilerin giderek çatışmalı bir hâl almasıyla birlikte Kürt hareketinin tarihsel söyleminde 1990'lara bir çeşit "dönüş" durumu yaşandı. Bu durum, ilk olarak Anayasa Mahkemesi'nin Demokratik Toplum Partisi'nin (DTP) kapatılması yönünde dava açmasıyla kendisini açığa vurdu. Bizzat İmralı cezaevindeki Öcalan'ın önerisi üzerine, DTP yönetici ve vekilleri, Diyarbakır belediye başkanı ve halktan binlerce kişi Dağkapı Meydanı'nda sembolik bir halk mahkemesi kurup Şeyh Said'in idamı ve kayıp mezarını yeniden hatırlatmış ve bunu devletin güncel Kürt siyasetine yönelik baskısı ile ilişkilendirerek kapatma davasını protesto etmişti. İktidardaki AKP, Kürt bölgesinde "İslam kardeşliği" söylemi ile seçim kampanyasına girişince, ki Kürt hareketi bunu İslamiyet'in manipüle edilmesi yoluyla Kürt ulusal taleplerinin engellenip asimilasyona devam edilmesi olarak eleştiriyordu, şeyhin siyasal mirasının yeniden sahiplenışı daha da belirgin bir hâl kazandı. Böylece, Müslümanlık 2009 ve 2011'deki yerel ve genel seçimlerde Kürt hareketi ile AKP arasında önemli bir mücadele alanı hâline geldi. AKP'nin camileri devlet propagandasının yapıldığı mekânlara dönüştürmesine karşı Kürt hareketi Mart 2011'de bir sivil itaatsizlik olarak "sivil Cuma namazlarını" başlattı. Beklenebileceği üzere en kalabalık sivil Cuma namazları Dağkapı Meydanı'nda kılındı. Nihayetinde, Şeyh Said'in sorunları ve Kürt hareketi temsilcilerinin katılımıyla 28 Haziran 2011'de Dağkapı Meydanı'nda öncü nitelikte bir kitlesel anma merasimi gerçekleştirildi. Yüzleri şeyhin yeri belirsiz mezarında yattığı alana dönük bir şekilde,

69 de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, 23.

konuşmacılar arka arkaya mezarın bulunmasına yönelik mücadelenin sonuna kadar devam edeceğini vurguladılar.

Not: Bu çalışmanın araştırma ve yazımı Wenner-Gren Foundation, the Harry Frank Guggenheim Foundation ve A. W. Mellon Foundation/American Council of Learned Societies tarafından verilen araştırma bursları ile desteklenmiştir.

Epigraf: Søren Kierkegaard, *The Soul of Kierkegaard: Selections from His Journal*, ed. Alexander Dru (New York: Dover, 2003), 151.

Özetler

Ahmet Hamdi Akkaya – Rizgariya Netewî, Serhildan û Wêdeyî Sînor: Rênexsya Tevgera Kurd ji Salên 1970an heta 1990a

Armanca vê gotarê çavdêriya pêvajoya geşebûna tevgera Kurd a ji salên 1970'an ve heta dawiya 1990'an a li Tirkiyê ye. Ev gotar di pêwendiya tîrfikirina tevgera Kurd a xwe, naveroka gotin û çalakiya xwe, çawaniya xwe, awayê birêxistinbûn û têkoşîna xwe de ji aliyê çarçoveya sereke serdemîkirina çalakiya kolektîf bingeh digire. Di gotarê de dîroka nêz a tevgera Kurd wekî du serdeman dabeş dibe ku ya yekem ji destpêka salên 1970'an heta dawiya salên 1990'an didome û serdema din jî domahiya wê ye ku hêj berdewam dike. Geşebûna serdema yekem xwe spartîye teza "Kurdistan mêtîngêh e" û bi vê yekê ve girêdayî perspektîfa "Têkoşîna Serfiraziya Neteweyî". Ev berpêbûyîna ku heta salên 1980'an ji aliyê hîmeke pîrrêxistinî ve dihat temsîlkirin, bi pêvajoya têkoşîna gerîla ku di salên 1980'an ku PKK bû hêza serdest de dest pê kir di çarçoveya stratejiya şerê gel de zindî bû. Ev xeta ku di destpêka salên nodî de gihaşt asta herî bilind, piştî demekê bi xwedubarekirinê xetimî û lêgerînên nû encax bi salên 2000'an pê ve ket xetêke programatîk a nû. Van pêvajoyan mohra xwe li aktorê xwe yî sereke PKK'ê xist. Di vê çarçoveyê de ev gotar PKK'ê wekî tevgera rizgariya neteweyî, tevgera raperînê û tevgera civakî ya transnasyonal ji ser sê pêvajoyan an jî tebeqeyên tevîhevîne nîqaş dike. Ev pêvajoyên bi hev ve girêdayî teqabûlî merhaleyên cihê yên geşebûna PKK'ê jî dikin. Hingî fikir, pratîk û wateyên ku bi her merhaleye ve bûne yek di binyat û bîrdoziya PKK'ê de tevî hev bûne. Ev serdemîkirin hevbandoriya di navbera têkoşîna çekdar a PKK'ê ku bi rîwayetên bîrdoziyî, polîtîk û rêxistinî meşandiye û binyata PKK'ê ya rêxistinî jî nişan dike.

Ahmet Hamdi Akkaya – *Dynamics of Transformation of the Kurdish Movement in Turkey from the 1970s to the 1990s: National Liberation, Insurrection and Beyond the Borders*

This article aims at tracing the evolution of the Kurdish movement in Turkey from the 1970s until the end of the 1990s. In doing this, it's based on a periodization how the Kurdish movement defined itself and master frame of its collective action. In this article, the recent history of the Kurdish movement is tackled as composed of two main periods: the first one is from the first half of the 1970s until the late 1990s and later as another period which is still ongoing. The first period was developed on the basis of 'Kurdistan as a colony' thesis and accordingly 'national liberation struggle' perspective. This as a result represented by a multi-organizational structure until the 1980s, has been later advanced through the strategy of People's Warfare launched by the PKK which has become the only hegemonic power in the late 1980s. In the early 1990s, reaching the peak of its development, this line has then faced a blockage as a result of the repetitive practices and embarked on new quests which were transformed into a new programmatic line as of 2000s. All of these processes can also be evaluated as marking points of the PKK's identity. In this respect, the articles discuss the PKK on the basis of three intertwined phases or layers; as a national liberation movement, as an insurgency and as a transnational social movement. They also refer to the different historical periods in the evolution of the PKK, which are not completely disconnected from each other. However, ideas, practices and meanings associated with each phase are intertwined within the ideology and structure of the PKK. This periodization points to the complex interplay between the changing ideological, organizational and political narrative of PKK, the effects of engagement in military struggle, and the movement's organizational structure.

Adnan Çelik- *Rejîma Rewşa Awarte û Şerê sala 1990an de: Tundî û Berxwedan li Deverên Kurdistanê*

Bi rêya lêhûrbûna navçeyên Diyarbekirê; Pasûr, Licê û Farqînê, ev gotar li ser şerê ku di salên 1990'an de gihaştîye asta herî bilind disekine. Da ku pêwendiyên siyasî yên navçeyan ên di salên nodî de baştir bûn fehm-kirin bi kurtasî qala gavê girîng ên dîroka wan a siyasî û civakî dike. Bi vî awayî veguherîna civakî û bîra kolektîf a dîroka siyasî ya navçeyan di têkiliya dînamîkên domdarî û veqetînan de tînin çarçovekirin. Bi rêya venêrîna dîroka her sê navçeyan a ji jenosîda Ermenan a di sala 1915'an de heta îro, ev gotar, hewl dide ku fehm bike ka bîra kolektîf a ji raboriyê hatiye veguhastin di angajmanên siyasî yên takekesan, malbatan, eşîran de di pêvajoya şer a di salên 90'an de roleke çawa girtiye. Her wiha jêfehmkirina bandora pratîkên dewletê yên heremî ya li ser van tercîhan û geşekirina

polîtikayên birêxistinkirinê ya tevgera Kurd a di vê pêwendiya dîrokî de tê armanckirin. Dîsa ev gotar mebest dike ku lê binêre ka ev faktor di destpêka salên nodî de di avakirina stratejiyên dewletê û PKK'ê de, ku du aktorên sereke yên şer in, navgînên çawa pêk tînin. Di vê çarçoveyê de, ev gotar, ji alikî li bîra şerê di navbera dewletê û PKK'ê ku di tewereya pêkutî û berxwedenên heremî de ava bûye dinêre, ji aliyê din jî hewl dide ku vê bicihgiirtina di salên nodî de di tewereya domdarî û veqetînên di bîra navçeyan a kolektîf de bixwîne. Çavkaniyên sereke yên vê xebatê ev in ; hevdiîtinên qadî yên ku min di bergeha xebata min a doktorayê de di salên 2013-2014'an de li Qulp, Licê û Farqînê pêk anîne, weşana PKK'ê ya mehane ya fermî Serxwebûn, sehîkirina rojnameyên Cumhuriyet û Milliyetê û xebatên heremî yên di der heq her sê navçeyan de.

Adnan Çelik- The State of Emergency Regime and the War in the 1990s: Violence and Resistance in Districts of Kurdistan

This article is focusing on 1990-1999 period when the war between the PKK (Workers' Party of Kurdistan) and the Turkish state reached its peak after it broke out in 1984. This study analyzes the war based on three different districts of Diyarbakır: Kulp (Pasûr), Lice (Licê) and Silvan (Farqîn). So far, majority of studies on the 1990s of the Kurdish conflict have focused on the social, economic and political outcomes of the war. Yet, the goal of this article is to examine this period as a process during which various interactions occurred among warring parties. In this vein, this study also claims that local dynamics had a substantial role in the 1990s and thus determined the extent of PKK's ability to mobilize the Kurds in these areas. This new approach on the 1990s of the Kurdish conflict mainly challenges common generalizations existing in the literature via examining the competition of warring parties while trying to appropriate the Kurdish masses.

Vedat Çetin- Kuştinên Kiryarnediyar û Windakirinên Dara Zorê wek Rêyek Dewsandina Civakê

Li gelek welatan ji salên 1960'an pê ve, dema şerê naxweyî an jî çalakiyên muxalîf wekî çalakî û rapêrînên civakî derdikevin holê, hêzên dewletê an jî hêzên paramîlîter (hêzên kontra) derdikevin holê. Ev hêz, bi rêya polîtikayên tepisandinê yên li ser sivîlan, heta ku dînamîzma rêxistinî û refleksên civakî bîna belavkirin û ji hêza xwe bîna kêmxistin kuştinên yek bi yek an jî yên komî pêk tînin. Beriya darbeya 1980'an ji bo amadekirina bîngeha darbeyê û ji bo îqnakirina gel a bo vê yeke, hêzên dewletê yên veşartî û tevgerên faşist hatin bikaranîn. Heta darbeya 1980'an 5000 kes hatin kuştin. Piştî ku darbe hat kirin, bîrdoziya fermî li civakê hat ferzkirin û bi gelemperî bi ser ket. Bi çalakiya PKK'ê ya Dih û Şemzînanê ya di Tebaxa 1984'an de bîdengiya di nav civakê de xera bû. Reveberiya awarte

li seranserê Tirkîyeyê hat rakirin bes li Kurdistanê qanûna rewşa awarte (OHAL) hat îlankirin. Ji sala 1990'an pê ve dema meşen girseyî û tevîbûna PKK'ê zêde bûn binpêkirina heqan a ji aliyê dewletê ve li ser sivilan dihatin sepanandin zêde bûn. Li hember rewşenbîr, rojnamevan endamên rêxistinên civakî yên sivil kuştinên failnediyar û înfazên bêdaraz pêk hatin. Li gund û bajarên bûyerên ku dibûn sedema kuştina sivilan belav bûn. Gund, mezra, daristan û bajar hatin şewitandin. Koçên mecbûrî dest pê kir û jiyangeh ji mirovan hatin xalîkirin.

Vedat Çetin - Incursion into Kurdish Cities and Murders by Unknown Assaultants as Methods of Sus.ression

Since the 1960s paramilitary forces are oftenly mobilized in the face of civil wars, mass protests and insurgencies in many countries. These forces practice various os.ression and intimidation policies against the civilians in order to weaken and dismantle organizational dynamism and political sensitivity in the society. In Turkey before the 1980 coup these forces and fascist movement were mobilized in order to prepare the ground for the coup. After the coup, official ideology was successfully imposed on the society. This article focuses on the period when the PKK's Eruh and Şemdinli raids interrupted the silence in the society in 1984 and when the violations of rights inflicted upon the civilians increased. State of emergency law is removed throughout Turkey except Kurdistan where the law remained in force and even expanded to all Kurdish cities. Not only intellectuals, journalists, members and chairmen of non-governmental organizations but also many civilians living in villages and cities are subjected to extrajudicial executions, killings etc. Villages, hamlets, forests, cities are burned down. Millions of people are forced to migrate, many residential areas are evacuated. This article sheds light on various os.ression policies implemented by the state under the name of "low intensity war".

Nur Tüysüz - Vegûherandina Pergala Cerdevaniya Demki ser Civakê Pêk Anîye û Rewakirinên Şexsî yîn Cerdevanbûnê

Pergala cerdevaniya gundan, ku li Tirkîyeyê di sala 1985'an de ket meriyetê, şeweya yekîneyên paramîlîter in ku li gelek cihên cîhanê li hember hêzên raperîner tîn bikaranîn. Bi rêya van yekîneyan navgînên sereke wekî diyarkirina nasnameyê, kontrol û saloxhildan tîn bidestxistin ku ev navgîn ji bo tepisandina lêkdanan wekî hewcedarî tê dîtin. Pergala cerdevaniya gundan a demdemî, heta salên nodan ji bo damezirandina ewlehiya heremî di salên nodan jî ji bo diyarkirina nasnameyê hatiye bikaranîn. Pergala cerdevaniyê di pêwendiya stratejiyên leşkerî de ne tenê perçeyeke têkoşîna li hember PKK'ê bû, di heman demê de vê pergale bastûra civakî û aborî, têkiliyên hêzî û nasname guherandin û ji nû ve hilberandin. Li Tirkîyeyê tevîbûna

cerdevaniyê li cihên cihê bi gurahiya lêkdanan ve girêdayî bi navgîn û motivasyonên cihê pêk hatiye, bi vê rê têkildar encamên wê li gorî herêman diguherin. Armanca vê nivîsê ew e, ku bi alîkariya daneyên ku ji lêkolîna qadî hatine bidestxistin, perçeyêke ji guherîna civakî ku cerdevaniya gundan bûye sedem bê pêşkêşkirin. Li gundê ku lêkolîna qadî lê hatiye kirin, motivasyona ku rê daye tevîbûna cerdevaniyê ew qas cihêrengiyê nişan dide ku mirov nikare tenê bi sedemekê îzah bike. Argumanên aktorên ku di şer de ne têkiliyên civakî û dijminatîyên gerdîşî ji nû ve şêwandine.

Nur Tüysüz- The Transformation of the Kurdish Society with the Provisional Village Guard System and Individual Justifications of Becoming a Village Guard

The village guard system, enacted in 1985 in Turkey, is a form of counter-insurgency paramilitary units that are put into practice in many parts of the world. These troops provide the key requirements to suppress the conflict such as identification, control and flow of information. The provisional village guard system was used to ensure “local security” until the 1990s and it was used as a tool for identification. During the 1990s The system did not only remain as part of the struggle against the PKK given in the context of a military strategy also it transformed and reproduced existing social and economic structure, power relations and identities but. Participation in the provisional village guard system in Turkey was performed with diverse tools and motivation depending on intensity of the conflict and, in this context, local repercussions showed differences. The aim of this article is to provide an example of the transformation in Kurdish society caused by the village guard system through a field research. The motivation of the villagers, with whom field research was conducted, to participate in the village guard system is so diverse that it is impossible to explain it with one reason. The simultaneous arguments of conflicting actors blended with the village guard system reshaped social relations and traditional hostilities.

Engin Sustam- Jinûvenivîsandina Polîtîkaya Komaleyî: Xebatên Çandî yên Kurdî û Zimanê Polîtîk ê Nû Salên 90î de

Ev gotar hûr dibe ser xebatên çandî yên kurdî ku taybetî bi salên 1990'î ve kariye hebekî bêhn bide di warên wêje û mûzîkê de û bu vê şiklî jî hewl dide hem arîkarî me bike ku em bîra civakî têbigêhin û hem jî hûrde-vegötina kiriyara siyasî ya li derveyî tevgera girseyî pêk hatiye îzah bikin. Ev gotar jî rexekê ve xebatên çandî yên ji bo hûrde-nasnavan helsegînin nav kodên dij-çandî û ji rexê din ve jî xwendina siyasî ya devrekê dike û li gel vê jî pêkhatina kiriyara kurd a siyasî ya salên 1990'an de dinirxîne. Di nav vê çarçoveyê de, gotar bal dikêşîne ser pêwendiyên ku hûrde-nasnavan bi zimanê civakî û pratîkên têkoşînê re ava kirine. Her wiha, gotar van lerzên

(ricifînên) civakî dikole yên ku berbiçav bûne bi saya xebatên çandî yên kurdî ku dînamîkekê fielî ye ji aliyê ontolojîk û epîstemolojîk ve. Ji xeynî van, wexta gotar çav digêrîne ser xebatên çandî û hunerî yên salên 1990'î di warê kurdî de, vekêşanan, sîmbolan û dîtbariya dîroka devkî di wê warê kurdî de ji rave dike.

Engin Sustam- Rewriting “the Public Political”: Kurdish Cultural Studies and New Political Language in the 1990s

Focusing on Kurdish cultural studies that have been breathing in an extended area (especially within literary and musical areas), this article will both encourage us to comprehend social memory and help us conceptualize the micro-narrative of the political subject, which has begun to take place with the exception of a mass movement. Analyzing cultural studies for micro-identities by employing counter-culture codes is not just reflecting a political reading of the term but also put the new Kurdish political subject which has been reproduced by the sociopolitical environment of the 1990s in the agenda. In this context, this text is also pointing out how micro-identities make a contact with the common language and practices of resistance. It should also be noted that this text problematizes Kurdish Cultural Studies which define a *de facto* dynamic, ontologically and epistemologically, by taking a social pathological environment into consideration. Additionally, this text focuses on the cultural and artistic Kurdish studies produced in the 1990s. However, it also embraces a methodology which takes tensions, symbols, rituals and visualization of oral history into account.

Hişyar Özsoy- Tirba Winda ya Şêx Saîd: Diyalektika Bîr-Cih Têkoşîna Serdestiya Kurdan

Serhildana Şêx Seîd ku di sala 1925'an de pêk hat, di nîqaşên siyasî û akademîk ên li Tirkîyeyê pêk tên de yek ji mijarên sereke yên dîrokî ye. Li alîkî nivîsevaniya Kurd û ya Rojavayî serhildanê wekî bersiva yekem a netewî ya Kurdan a li hember polîtîkayên Dewleta Tirk nîqaş dike, li aliyê din jî Dîroka Tirk a fermî vê serhildanê wekî dijberiyê paşvexwaz a li hember projeya Tirkan a “Avakirina Şaristanîyê a li Rojhilatê” qebûl dike. Tevî vê cudahiya di navbera şîroveyan, di van vegotinên dîrokî de du xalên girîng kêş in. Ya yekem ew e ku ev her du vegotin jî nedane dû pirsra ku çima Şêx û hevalên xwe li dû îdamkirina wan ji gorekê bêpar hatine hiştin ku ev yek awayekî cezakirinê ya li dû mirinê ye ku di têkiliyên Kurd û Tirkan de berê pêk nehatiye. Ya duyem, ev her du vegotin îdamkirina Şêx wekî bidawîbûna serhildanekê –dawiya çîrokê- qebûl dikin. Çîrokên devkî yên Kurdan ên di derbarê bûyerê de jî li ser a ku li derveyî van vegotinên dîrokî hatiye hiştin radiwestin; gora şêx a wendayî û mîrateya siyasî ya zindî. Ev yek ne tesadûf e ku çîrokên devkî li ser yên ku li derveyî dîrokê

hatine hiştin radiwestin. Ev rewş encama wê yekê ye ku dîroka nivîskî çîrokên devkî wekî çavkaniyên pêbawer nabîne. Ez di vê gotara ku çîrokên “pênebawer” derdixe pêş de li hember dîroka nivîskî ku bûyerê wekî serhildaneke serneketî dibîne û ber bi raboriyê ve dehf dide radiwestim û wisa angaşt dikim ku çîrokên Kurdan ên di derbarê serhildanê de pêwendiyê çalak di navbera raborî û “vê derê û niha”yê de datînin û raboriyê tînin kêliyê, li dora mîrateya Şêx û gora wî ya wenda, çîrokeke serhildanê ya domdar û pîrî caran “Mesîhanî” hildiberînin. Dîrokên nivîskî bi pîrsa “di raboriyê de çi bû” mijûl in, bes çîrokên devkî bi rêya bicihkirina raboriyê ya di deme de têkoşîna li hember mêtîngehiya qadekê dikin- Qada Deriyê Çê ku gora Şêx li wir e” û li vir bi rêya bidestxistina kirdewariyê Kurd a serdest mêtîna dadmendiyê ya ku xwar bûye bi awayekî sembolîk bi cih dikin.

Hişyar Özsoy- The Missing Grave of Sheikh Said: Kurdish Formations of Memory, Place and Sovereignty in Turkey.

The Sheikh Said rebellion in 1925 is a key historical theme in political and scholarly debates on the Kurdish conflict in Turkey. While Kurdish and Western historiographies discuss the rebellion as the first Kurdish nationalist response to assimilation policies of the Turkish state, Turkish official history views it as a reactionary rebellion against the Turkish project of “bringing civilization to the East”. Despite this interpretive rivalry, there are two crucial points that are equally missing in these historical narratives. First, they have not explored why the Sheikh and his friends were denied a marked grave after they had been executed – a posthumous punishment that did not have a precedent in the past. Second, they all take the sheikh’s execution as the closure of the rebellion –the end of story. Kurdish oral stories on the event, however, center precisely on what is excluded from these histories; that is, the missing grave of the sheikh and his still vibrant political legacy. The fact that Kurdish oral stories center on what written histories exclude is not a coincidence. Rather, it is due to the institutional tendency of written histories to view oral stories as unreliable sources. Foregrounding these “unreliable” stories, I show that while most written histories relegate the rebellion to the past as an event of failed rebellion, Kurdish oral stories effectively bind the past with the “here and now” and articulate an often “messianic” story of struggle around the legacy and missing grave of the sheikh. And, while written histories are preoccupied with “what really has.ened in the past,” oral stories reposition the past in their ongoing struggle to decolonize an occupied space – Dağkapı Square, where the Sheikh lies buried in an unmarked mass grave – within which to recuperate a sovereign Kurdish subjectivity and symbolically restore history’s scales of justice.

